

Jože Rant

SLOVENSKI
EKSODUS
LETA 1945

Slovenski eksodus leta 1945

Jože Rant

Rant, José Antonio

Slovenski Eksodus leta 1945 - 2a ed. - Ramos Mejía: Mariano Loboda editor, 2008.

384 p.; 25 x 18 cm.

ISBN 978-987-24162-1-8

1. Historia Eslovena. I. Título

CDD 949.702 2

Fecha de catalogación: 09/06/2008

Slovenski eksodus leta 1945

Jože Rant

Buenos Aires, 2008

Sprednja stran ovitka skuša prikazati vsebino knjige in z njo zgodovino slovenske politične emigracije iz leta 1945. Na levi so v temnih barvah dolge vrste beguncev, ki se umikajo čez Ljubelj. Na desni strani zgoraj je jasno viden in osvetljen spomenik v Teharjah, v časten spomin žrtvam povojnih množičnih pobojev. V sredi je obris meja današnje republike Slovenije, predvsem pa končni cilj beguncev iz leta 1945: slovesno razobešenje zastave samostojne Republike Slovenije, 26. junija 1991.

Izdano z mecenskim darom
v hvaležen spomin
vsem žrtvam vojne in revolucije

Oblikovanje in izdelava platnic *Monika Urbanija Koprivnikar*

Vse pravice pridržane / Todos los Derechos Reservados
Dirección Nacional del Derecho del Autor, Expte. 537094/06

Buenos Aires 2008

*Vpili so h Gospodu v svojih stiskah,
otel jih je njihovih nadlog.
Vodil jih je po pravi poti,
da so dospeli v mesto za prebivanje.*

Psalm 107, 6-7

Za

.....

.....

Od

.....

.....

Kraj in datum

Žrtve vojne in revolucije v naši družini

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Zahvala

Iskreno se zahvaljujem vsem tistim, ki so mi pri delu pomagali, predvsem z nasveti o virih ali z njihovimi opombami k prvotnim zapisom. Med temi gre posebna zahvala msgr. dr. Janezu **Zdešarju** (Nemčija). Izredno hvaležnost izrekam za njegovo tako zaslužno delo lic. Binetu **Magistru**, ki je knjigo lektoriral. Ni mi mogoče imenovati vseh odbornikov ustanov ali zasebnikov-prijateljev, ki so mi blagovoljno stavili na razpolago veliko knjig, ali so jih celo darovali.

Prav posebno zahvalo sem dolžen dr. Tamari **Griesser-Pečar**, ki je blagohotno dovolila uporabo številnih mest iz njenega dela "Razdvojeni narod - Slovenija 1941-1945 – Okupacija-Kolaboracija-Državljska vojna-Revolucija", zlasti besedil, ki jih navaja na podlagi uporabljenih virov, do katerih sam nisem imel dostopa.

Zahvaljujem se založbam ali osebam, ki so dovolili uporabo njihovih fotografij: inž. Boštjanu *Burgerju*, *Državni založbi Slovenije* (Metod Bočko), založbi *Mladinska* knjiga (Matija Ivanič), *Arhivskemu društvu Slovenije* (Andrej Nared), prof. dr. Mitju Ferencu, Mariji Počivavšek in Muzeju novejšje zgodovine Celje (MNZC), *Slovenski Zavezi* (Justin Stanovnik, dr. Anton Drobnič) za posnetke iz *Zaveze* in konzorciju *Svobodne Slovenije* za posnetke iz Koledarja-Zbornika tega tednika.

Seveda te knjige ne bi bilo brez tistega, kateremu se je že pred dolgimi leti utrnila zamisel o njej, **Rudija Kolariča**, ki je to svojo zamisel tudi finančno omogočil. Pri tem so ga vzpodbujali nekdanji sošolci s slovenske begunske gimnazije, ki je v letih 1945-1949 delovala v taboriščih za preseljene osebe v Peggetzu pri Lienzu in nato v Spittalu (Avstrija), in ki zdaj živijo v ZDA; po abecednem redu so to **Srečko Gaser**; **Ivan Hauptman**, **Zalka Hirschegger Likozar**, dr. **France Jeglič** in dr. **Tine Meršol**. Za nepretrgano zvezo z njimi je v Argentini stalno skrbel še drug bivši dijak begunske gimnazije, **Marjan Loboda**; njemu se moram še posebej zahvaliti za toliko knjig, ki mi jih je stavil na razpolago, za njegove nasvete in pripombe, pa tudi za posredovanje poročil iz Avstralije, Kanade in ZDA.

Izrekam posebno zahvalo **Jerry-ju Zupanu**, ki je prevedel v angleščino knjigo in angleški povzetek v slovenski izdaji ter tudi za nekaj popravkov v slovenskem besedilu. Prav tako se zahvaljujem **prof. María Rosa Rapisarda**, ki je lektorirala španski prevod knjige in španski povzetek v slovenski izdaji.

J. R.

“Odkrito priznanje resnice...zaznamuje kulturo naroda”

Janez Pavel II., *Centessimus Annus* 50

Kazalo

Uvod.....	11
1. Vprašanje... in odgovor	13
2. Slovenci in Slovenija.....	21
3. Vojna in zasedba Slovenije	
1. Jugoslavija pred vojno	35
2. Vojna	38
3. Razdelitev Slovenije med tremi okupatorji.....	40
4. Vseslovenski odpor proti okupatorju	
1. Predvojne prevladujoče miselnosti na Slovenskem	49
2. Razna demokratična odporiška gibanja.....	54
3. Narodni svet	56
4. Prizadevanje za enotno delovanje: Slovenska zaveza	57
5. Oborožen upor	
1. TIGR.....	59
2. Jugoslovanska vojska v domovini (JVvD ali četniki).....	59
3. Začetki “Osvobodilne fronte” (OF ali partizani)	67
6. KPS/OF si prilastita izključnost osvobodilnega boja	81
7. Vaške straže (VS), samoobramba pred uboji, ropi in požigi	
1. Začetek in ustanovitev Vaških straž (VS).....	91
2. Delovanje OF konec leta 1942 in pomladi/poleti 1943	99
3. Usoda Vaških straž	103
4. Množični poboji leta 1943.....	110
8. Slovensko domobranstvo (SD)	
1. Ustanovitev	117
2. Rast domobranstva in glavni boji.....	126
3. Druge protikomunistične ustanove in delovanja.....	134
4. Domobranska prisega.....	136
9. Stališče slovenske Cerkve do okupatorja in komunizma	
1. Odnos do okupatorjev	143
2. Odnos do komunizma	146
10. OF/KPS pripravlja prevzem oblasti	
1. Glavni revolucijski organi	153
2. Politična in vojaška dejavnost v letih 1944 in 1945	165
11. Protirevolucionarji pred koncem vojne.....	181
1. Naivno zaupanje v zaveznike	
2. Politično in vojaško delovanje	188

12. Umik čez Ljubelj in Vetrinjska tragedija	
1. Umik čez Ljubelj	197
2. Britanci izročijo Titu Slovensko narodno vojsko	205
3. Večina civilnih beguncev se reši	215
13. Povojni poboji: genocid.....	221
14. Življenje in delovanje v begunskih taboriščih	
1. Taborišča v Avstriji	233
2. Taborišča v Italiji	242
15. V svobodnem svetu	
1. Evropa.....	261
2. Severna Amerika.....	266
3. Južna Amerika	287
4. Avstralija	296
16. Delo za svobodno in samostojno Slovenijo	
1. Kulturno delovanje slovenske politične emigracije (SPE)	315
2. Delo za svobodno in zedinjeno Slovenijo.....	316
3. Prizadevanje za mednarodno priznanje Republike Slovenije.....	317
17. Po šestdesetih letih	
1. Če se ne bi umaknili, bi bila verjetno večina beguncev pomorjena.....	331
2. Slovenski protirevolucionarji so bili v Sloveniji edini resnični zavezniki zahodnih velesil	335
3. Zavedni Slovenci in zavedni slovenski potomci	339
Povzetek	341
Resumen.....	345
Summary	349
Pomembnejše kratice	I
Viri	III
Viri za fotografije	XI

Opomba:

Na koncu 2. poglavja, med 30. in 31. stranjo, je vključenih 16 strani raznih barvnih slik.

Na koncu knjige podatki **o avtorju**

Uvod

Prvotni namen te knjige naj bi bil predvsem odgovor na vprašanje mnogih potomcev številnih Slovencev v zdomstvu: **zakaj so njihovi predniki leta 1945 zapustili rodno domovino?** V njihovem primeru namreč ni šlo za ekonomsko emigracijo, torej ne, kot se pravi slovensko: s trebuchom za kruhom. Odgovor na zastavljeno vprašanje je sila kratek: **rešiti si življenje!** Ali natančneje: zaradi prevzema oblasti v Sloveniji po komunistični partiji, ki je po napadu nacistične Nemčije na bivšo Sovjetsko zvezo pod krinko tim. narodnoosvobodilne vojne izvajala svojo že pred vojno načrtovano revolucijo.

Seveda je to trditev treba utemeljiti s čim bolj predmetnim (objektivnim) popisom dejstev.

S tako predstavitvijo je mogoče zadostiti še **drugemu namenu** knjige: možnosti, da bi se tudi člani drugih narodnosti seznanili s tem, **kaj se je dogajalo v Sloveniji med 2. svetovno vojno in po njej.**

Tema dvema namenoma je treba dodati še **tretjega: kaj se je zgodilo s slovenskimi povojnimi begunci;** kam se je razpršila glavnina slovenskih povojnih beguncev, kje se je naselila in ustalila; kako so se privajali na življenje v novi domovini; in kako večina nikoli ni pozabila na svojo rojstno domovino. Zato poročilo zajema kratek **popis umika na tuje, tim. vetrinjsko tragedijo, življenje in delovanje v prvih povojnih letih v begunskih taboriščih, razpršitev po vsem zahodnem svetu in dosedanje življenje teh bivših beguncev v njihovem dvojnem svojstvu: v stanju izseljencev in istočasno kot članov politične emigracije, ki je vedno delovala za svobodno Slovenijo, v zadnjih desetletjih pa skoraj soglasno tudi za samostojno državo Slovenijo.**

Res imamo sedaj na voljo že veliko znanstvenih del s celotno tematiko, ali krajših razprav, ki se omejujejo na ožje področje oz. na del celotne tematike. Vendar večina teh del še ni prevedena ne v angleščino ne v španščino, to se pravi, v jezika večine potomcev tistih, ki so se leta 1945 morali umakniti iz domovine. V tem spisu tudi ne gre za zgodbo posameznih, sedaj še preživelih beguncev, ali predvsem za pripovedi ("oral history") nekaterih izseljencev, kot v pomembni knjigi "Slovenia 1945 - Memories of Death and Survival after World War II", ki sta jo spisala Corsellis-Ferrar (gl. Vire). V pričujočem spisu potemtakem ne gre za dosežke kakenga izvirnega raziskovanja po raznih arhivih in knjižnicah in še manj za nova zgodovinska odkritja. Gre samo za sorazmerno zelo kratek zapis, sestavljen na podlagi v Virih navedenih del.

Zaradi pravkar povedanega je razumljivo, da je popis neke vrste povzetek najrazličnejših del, in da se zato v popisu more zaslediti odražanje teh del. Na njih dejansko temelji resničnost in dokazljivost popisa.

Treba pa je poudariti, da skuša knjiga popisati dogodke tako, kot so se dogajali, to se pravi, **predmetno (objektivno).** To pa nikakor ne pomeni, da bi morala biti **nepristranska (imparcialna):** resničen in resnicoljuben prikaz dogodkov nujno odraža samo dejstva, ne njihovih najrazličnejših razlag. Zakaj zgodovinska dejstva so enkratna, najsibodo izjave ali dejanja: ni dveh resnic ali več! Možno pa je več razlag: toda samo ena se približuje resničnosti in s tem resnici!

Iz avtorjev, ki jih uporabljam, naj bi bila razvidna objektivnost popisa: **od tim. režimskih zgodovinarjev** (Saje, Mikuž, Pleterski, Šnuderl idr.) **do "protirevolucionarnih"** (Martinc-

Debeljak, Kos-Jeločnik, F. Grum-S. Pleško, J. Grum idr.); **od strokovnih domovinskih zgodovinarjev** (nekateri iz knjige "Temna stran meseca" pa Godeša, Mlakar, Griesser-Pečar, Šturm idr.) **do nekdanjih pripadnikov OF oz. KPS**, (Bajt, Svetina, Vode itn.), katerih je zadnje čase vedno več.

Z upoštevanjem na morebitne bralce ni bila izbrana samo vsebina, ampak tudi sestava knjige, predstavljanje posameznih poglavij in ne nazadnje način zapisa.

1. Vprašanje... in odgovor

Vzrok za to knjigo je bilo vprašanje tistih potomcev slovenskih beguncev iz leta 1945, ki iščejo svoje korenine: **“Zakaj so moji starši, stari starši ali celo prastarši morali zapustiti svojo rodno Slovenijo leta 1945?”**

V tem sorazmerno kratkem poglavju najprej zatrdimo: če se ne bi bili umaknili, bi bila verjetno večina pomorjena.

Razlogov za to trditev je veliko:

1. Za milijone oseb, predvsem v delu Srednje Evrope in v vsej Vzhodni Evropi **leto 1945** ni pomenilo konca 2. svetovne vojne in zmage nad fašizmom in nacizmom, temveč je bilo **začetek novega, še hujšega zasužnjenja pod komunistično strahovlado in diktaturo.**
2. **Begunci iz leta 1945 nikakor niso bežali, ker bi bili česa krivi!** To je že 11. julija 1945 vzpostavila duhovščina ljubljanske škofije v *Spomenici*, v kateri zatrjuje, da naših beguncev **“ni pognala iz domovine zavest kake resnične krivde”.**
3. **Druga svetovna vojna ni bila v Sloveniji samo žalostno obdobje okupacije, temveč tudi doba velike narodove razdvojenosti in bratomorne vojne.** (Slovenska škofovska konferenca - SŠK, Izjava ob 50. obletnici konca vojne)
4. **Partija je izrabila osvobodilni boj za izvedbo revolucionarnega prevzema oblasti,** za kar je zlorabila domoljubje mnogih Slovencev, ki so nasedli njeni prevari. (SŠK, prav tam)
5. **Vaške straže in potem Slovensko domobranstvo so se začeli “kot povsem legitimna samoobramba pred poboji civilnega prebivalstva, ki so jih izvajali komunistični revolucionarji. Na začetku vsega (...) stoji torej revolucionarni načrt partije, voden od zunaj, da prevzame oblast in vzpostavi totalitarni komunistični režim.”** (SŠK, prav tam)
6. **Domobranci niso bili izdajalci naroda,** saj “večina domobrancev ni hotela nič drugega kakor svobodno in demokratično Slovenijo”. Do spopada s partizani je prišlo, ker so protikomunisti nasprotovali temu, da bi v Sloveniji zavladal totalitarni komunizem (SŠK, prav tam)
7. Samo tako je mogoče razumeti pretresljivo dejstvo, da je **OF pobila že med vojno veliko Slovencev** in da je **po končani vojni** množično in brez vsake obsodbe **pomorila ne samo zajete protikomunistične borce, temveč tudi mnogo civilistov,** ki bi se utegnili upirati novi komunistični oblasti. (SŠK, prav tam)

Skušajmo na kratko dokazati navedene razloge:

1. Slovenski demokrati so takoj po zasedbi Slovenije ustanovili več odporniških gibanj

Ni mogoče podcenjevati dejstva, da je odpor proti okupatorjem že prve tedne po okupaciji zajel slovenske demokratične stranke in skupine.

Glavni nameni tega odpora so bili: 1. Slovenci moramo priti iz vojne s **čim manjšim številom smrtnih žrtev** in s čim manjšo stvarno škodo. 2. Slovenci moramo videti okupacijo

kot izziv za odpor in upor: v prvem obdobju civilni odpor najrazličnejših oblik in priprava na oborožen upor; v drugem obdobju oborožen upor in osvoboditev skupaj z zahodnimi zavezniki. 3. Med okupacijo je **treba združevati in ne ločevati člane in dele narodnega telesa** za skupni cilj Zedinjene Slovenije.

Slovenske demokratske politične stranke so se **večinsko odločile za neoboroženi odpor**, zamišljen v skladu z navodili jugoslovanske kraljevske vlade v Londonu. To je bil tim. **‘evropski model’ odporništva in uporništva**, ki ga je sprejela večina evropskih vlad in političnih vodij v državah, zasedenih po nacistih.

Prvo slovensko odporniško gibanje po zasedbi je bila Slovenska legija (SL), ustanovljena 27. aprila 1941 v Rokodelskem domu v Ljubljani. Zajela je predvsem mladino iz katoliških krogov in društev.

2. Komunistična partija je s svojimi “zavezniki” začela “oborožen” upor

Komunistična partija je **slepo sledila ukazom Sovjetske zveze**. Zato je po podpisu nemško-sovjetske pogodbe 1939 **kolaborirala tudi z nacisti in fašisti**. Skupni cilj teh kolaborantov – trojnega velezla 20. stoletja! - je bil boj proti demokratskim državam Evrope. Že predvojni načrt jugoslovanske komunistične partije pa je bil razbitje Jugoslavije (kar so poizkusili vsaj dvakrat), izvedba komunistične revolucije in ustanovitev sovjetskih republik.

Tudi **po okupaciji** Slovenije je komunistična partija **kolaborirala z Nemci do napada na Sovjetsko zvezo**. Šele po napadu na ZSSR, 22. junija 1941, je partija spremenila svoje stališče. Kot **krinko** je **KPS ustanovila Osvobodilno fronto** in začela s provokacijami, ki jih je KPS imenovala oborožen upor.

Ob začetku vojne je živelo na slovenskem ozemlju v Jugoslaviji (Dravski banovini) približno 1.400.000 prebivalcev. **KPS je imela samo 600 članov**, torej **niti pol tisočinke prebivalstva**. Zato si je KPS poiskala **“zaveznike”**, ki jih je našla predvsem pri krščanskih socialistih in levičarskih Sokolih. Zaradi teh “zaveznikov” je OF trdila, da je postala zadeva vsega slovenskega naroda. Potem ko so si partiji zatrdno pridobili oblast v OF, so s tim. Dolomitsko izjavo 1. aprila 1943 odžagali vse te svoje “zaveznike”

Prvi in poglobitveni namen tim. narodno-osvobodilne borbe torej ni bil osvoboditi Slovenijo treh okupatorjev, temveč **izvesti revolucijo in vzpostaviti diktaturo partije**.

3. KPS si je nasilno prilastila izključnost upora okupatorju

Že 16. septembra 1941 je KPS odločila, da po njej ustanovljeni Slovenski narodno-osvobodilni odbor **“v boju proti okupatorju edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju”**. Ta sklep določa tudi, da je vsako organiziranje zunaj okvira Osvobodilne fronte v času tujčeve okupacije škodljivo borbi za narodovo svobodo. Zato drug odlok še natančneje izraža to izključnost: **vsak partizan sme ubiti na licu mesta kogarkoli bi zalotil z orožjem v roki in ne bi pripadal OF**.

KPS/OF sta si torej **nasilno in popolnoma nezakonito** prilastili izključnost do upora proti okupatorju in do prevzema oblasti, kar sta potem dosledno in z nasiljem začeli izvajati.

4. Komunistična Varnostno-obveščevalna služba (VOS) je vzpostavila teror

Komunistična partija je na svojo roko in brez pristanka drugih skupin v OF ustanovila “Varnostno obveščevalno službo” (VOS), ki je takoj začela moriti demokratične voditelje in druge vplivne osebnosti. **Vse to se je dogajalo še pred kakršnimkoli oboroženim uporom proti OF!** Poznejši prvi predsednik Ljudske republike Slovenije, Boris Kidrič, je leta 1942 izjavil, da se **moralnemu in političnemu pritisku vsenarodne osvobodilne borbe priključuje še narodnoosvobodilni teror Varnostne obveščevalne službe**.

Samo komunistična dvoličnost in cinizem moreta istovetiti dva med seboj se izključujoča pojma, kot sta osvoboditev in teror. **S tem nam postane razumljivo, kako da je tako opevana "osvoboditev" leta 1945 v resnici bila samo začetek "državnega terorja" in strahovlade, ne pa svoboda, demokracija, pluralizem, pravna država, osebne svoboščine idr.**

5. Prve žrtve v letih 1941/1942

Do konca leta 1942 so bile umorjene po VOS naslednje ugledne in pomembnejše osebe: inž. Fanouš Emmer, industrijalec Avgust Praprotnik, univerzitetna študenta Jaroslav Kikelj in Franc Župec, duhovnik, znanstvenik in ideolog gibanja za samostojno slovensko državo dr. Lambert Ehrlich, katoliški organizator Ivo Peršuh, katoliški delavski aktivist Fortunat Majdič, osmošolec in odbornik KA Lojze Grozde (zanj je v teku beatifikacijski proces), višji policijski funkcionar Kazimir Kukovič, bivši ban Dravske banovine, najvišja civilna oblast v Sloveniji dr. Marko Natlačen idr. Ubitih je bilo tudi veliko podeželskih voditeljev, županov, kmečkih veljakov, duhovnikov, članov Katoliške akcije ter med svojimi sovrstniki vplivnih fantov in deklet.

Verjetno najstrahotnejši so bili poboji celih družin ali več družinskih članov, tudi z mladoletnimi otroki. Navajamo samo nekatere: 3 iz Benedikove družine, 3 iz Kolenčeve, 2 iz Zavodnikove, 7 iz Jakopinove, 4 iz Lončarjeve, 4 iz Dolinarjeve, 4 iz Faturjeve, 5 iz Grudnove, 4 iz Kozinove, 4 iz Mravljetove, 7 iz Mavsarjeve itn. Zelo poznan je umor noseče učiteljice Ivanke Novak.

Za vseh teh skoraj 1.000 pobitih oseb ne obstajajo nobeni dokazi o kakšni njihovi krivdi, ki bi opravičili obsodbo na smrt. Po večini so bili pred smrtjo okrutno mučeni. Za mnoge od teh žrtev se niti ni vedelo, kje so bile - evfemistično rečeno - "pokopane". Ostanki žrtev, ki so bili izkopani v letu 1944, kažejo na strašna mučenja pred smrtjo.¹

Dodati je treba, da je VOS pobijala samo Slovence, ne pa okupatorjev.

6. Samonikla samoobramba

Partizani so z napadi iz zased in z majhnimi sabotažnimi dejanji izzivali in malenkostno vznemirjali okupatorje Nemce in Italijane, pred vsako nevarnostjo pa so se takoj umikali. S tem so **prisiljevali okupatorje na maščevanje**, ki pa so ga ti mogli izvajati **samo nad nedolžnimi Slovenci**. Tako so se predvsem **Slovenci na podeželju znašli med dvema ognjema**:

a) na eni strani partizani, ki so morili posameznike ali cele družine, **po sovjetskem zgledu ožigosane z nazivom "bela garda", ne da bi že kje obstajalo kakšno oboroženo gibanje proti OF**. S to pretvezo so bili pomorjeni na zelo krute načine ne le pomembni posamezniki, ampak tudi njihove družine, katerim so pogosto požgali vso njihovo lastnino.

b) na drugi strani so bili **nemški ali italijanski okupatorji, ki so izvajali nasilje nad istimi vasi in istimi družinami**, češ da podpirajo partizane ali da jih ne ovajajo. Tako so požgali cele vasi, odpeljali številne osebe v konfinacijo ali koncentracijska taborišča, ali pa jih kot talce postrelili.

Brez vsakega pridržka smemo trditi, da je do oboroženega odpora prišlo zgolj zaradi nenehnih in krutih umorov, ki so jih komunistični partizani izvajali nad nedolžnim in domoljubnim slovenskim ljudstvom. Takega odpora ne bi bilo, če bi se samo brezobzirno ropalo, plenilo in požigalo. Časovno zaporedno sta tako nastali dve samoobrambni oboroženi organizaciji: **Vaške straže (VS) in Slovensko domobranstvo (SD)**.

¹ V znamenju Osvobodilne fronte" in "Bela knjiga", Matica mrtvih 1941-1942, 9-74

7. Upravičenost samoobrambnih oboroženih enot

Odpor proti partizanskemu terorju, najprej v obliki Vaških straž, je nastal popolnoma spontano, kot samoobramba, **ker okupator ni hotel, ni znal ali ni mogel skrbeti za varnost prebivalstva.**

V zvezi z zakonitostjo VS so se mnogi upravičeno sklicevali na **haaško konvencijo**, ki v **členih 42 do 56** govori o vojaških zasedbah. "Za slovenske razmere je najpomembnejši 43. člen z vidika ustanovitve vaških straž (MVAC) in domobrancev, ki pravi: **'Kjer je legitimna oblast prešla v roke okupatorja, mora ta podvzeti vse, kar je v njegovi moči, da obnovi in zajamči javni red in varnost, kolikor je to mogoče...'**"²

Mednarodna praksa za zasedeno Evropo 1939-1945 kaže na to legitimno kolaboracijo, ki je povsod vključevala z nemškim orožjem oboroženo policijo in celo vojaške oddelke v Grčiji in Češki, ki so bili pod prisego. Haaška konvencija izrecno dovoljuje prisego lojalnosti, seveda z nevtralnostjo do okupatorja.

Dr. Urbanc pravilno trdi, da nahajamo v sodbi o kolaboraciji **paradoks: v Sloveniji je zločin, kar je bilo drugod sprejeto kot legitimno normalno in celo vredno časti.** Anglija je odlikovala s plemiškimi naslovi visoke uradnike, ki so med zasedbo otokov v Rokavskem prelivu sodelovali z Nemci, v Sloveniji pa so bili nagrajeni s streli VOS-ovskih teroristov ali s poboji v Teharjah ali v Rogu.

Vendar se je **tako v VS kot v SD večina spraševala o upravičenosti svoje odločitve samo pod nravnim (etičnim) vidikom, to se pravi, po svoji vesti.**

8. Prvi množični poboji leta 1943

Septembra 1943 je kapitulirala Italija. Italijanska vojska je dobila od zaveznikov ukaz, da odda orožje in bojno opremo partizanskim silam. Ker so takrat krožile vesti, da se bodo zavezniki izkricali na slovenski obali in preko Slovenije vdrli v Srednjo Evropo, so se protikomunistične sile (Vaške straže in četniki) pripravljale, da bi jim pri tem po svojih močeh pomagale. Komunistični partizani so se že prej z Nemci sporazumeli, da se bodo skupaj z njimi uprli zavezniškemu izkrcaju. Za nasprotje s partizanskimi silami, oboroženimi z italijanskim težkim orožjem, so se Vaške straže znašle v hudo neugodnem položaju. Vsa partizanska sila se ni obrnila proti Nemcem, pač pa proti Vaškim stražam in četnikom. Največja skupina vaških stražarjev se je utrdila v starodavnem gradu Turjak na Dolenjskem.

Ob napadih na postojanke je bilo veliko vaških stražarjev zajetih in odpeljanih v Jelendol in Kočevje, kjer so bili **množično pobiti**. Ko je po večdnevem obstreljevanju padel Turjak, so partizani skoraj vse ranjence takoj pobili, okrog 800 zajetih vaških stražarjev pa so odpeljali v Kočevje in Novo mesto. V Kočevju so uprizorili **parodijo sodnijskega procesa** proti 21 ujetnikom, od katerih so jih 16 obsodili na smrt. Razen **nekaj ujetnikov, ki se jim je posrečil beg**, so bili vsi drugi na skrivaj pomorjeni.

9. Slovensko domobranstvo

Po tragediji, ki so jo doživeli vaški stražarji ob razpadu italijanske vojske, je nastalo pravo brezvladje na prej po Italijanih zasedenem slovenskem ozemlju. Ljudje so bili na milost in nemilost prepuščeni partizanskemu divjanju. Mnogi so tedaj iskali rešitve z begom v Ljubljano, ki so jo takoj zasedle nemške čete in držale red. V pomoč jim je bila slovenska policija - meščanska straža - pod pristojnostjo civilne uprave, ki ji je načeloval ljubljanski župan, bivši

² Urbanc (Viri)

jugoslovanski general Leon Rupnik. Po naročilu gen. Rupnika je stotnik Suvajdzlič z rešenimi vaškimi stražarji pomnožil meščansko stražo na blizu 1.000 mož, nemški poveljnik pa jo je takoj priznal kot protikomunistični vojaški oddelek. Ta straža in nekatere postojanke VS v okolici Ljubljane (Sv.Urh, Orle, itd.) so partizanom preprečili vdor v Ljubljano in izvedbo načrtovanega poboja 20.000 svojih nasprotnikov.

Slovenski protikomunisti so po nemški zasedbi Ljubljanske pokrajine imeli na izbiro **samo dve možnosti: ali se priključiti komunistom** in se s tem odreči svojim idealom ter tvegati svoje življenje, **ali pa za samoobrambo sprejeti orožje od okupatorja**.

Odločitev za sprejem orožja od okupatorja v začetku ni bila po volji Slovenske zaveze (SZ) ne Slovenske legije (SL) ne vodstva Slovenske ljudske stranke (SLS) v domovini in v eksilu. Toda večina prizadetih je v tem videla edini izhod za to, da se obvaruje gotove usmrtitve.

Edina skupna točka z Nemci je bil torej boj proti boljševizmu in sovjetizaciji Slovenije. Slovensko domobranstvo (SD) je bilo v tem pogledu samo nadaljevanje Vaških straž (VS), čeprav je s časom postalo bolj povezano, manj samoobrambno in bolj udarno. Vodstvo protirevolucionarjev je priznavalo Slovensko domobranstvo kot slovenski del Jugoslovanske vojske v domovini (JVvD), demokratični parlament pa je maja 1945 preimenoval Slovensko domobranstvo v Slovensko narodno vojsko (SNV).

Nemci so se morali v Sloveniji zadovoljiti z vedno večjo kontrolo nad domobranstvom, nikoli pa niso uspeli kaj več: **“Tako so Slovenci ostali med redkimi evropskimi narodi, ki niso imeli ‘svoje’ SS enote – kot dela skupne evropske vojske proti boljševizmu..”**³

10. Nemci preprečijo pripravljano oboroženo vstajo demokratov

Nemci so proti koncu leta 1944 in januarja 1945 zaprli veliko število protirevolucionarnih častnikov. S tem so v veliki meri preprečili priprave za oboroženo vstajo vseh demokratičnih sil v okviru JVvD. Protirevolucionarnemu taboru, sestavljenem iz raznih organizacij in struj, je tako še bolj primanjalo enotnega poveljstva, ki so ga vojne razmere zahtevale in kateremu bi se vse vojaške enote pokoravale.

11. Razne vojske se umikajo čez Slovenijo pred Rdečo Armado

Verjetno gre v stotisoče število tistih, ki so se preko Slovenije umikali pred napredujočimi sovjetskimi vojaškimi enotami. Že proti koncu leta 1944 so prišli vojaški oddelki Srbov (Ljotičev Srbski dobrovoljni korpus, Nedićeva Srbska narodna straža in nekaj JVvD.-četnikov). Za njimi so prišle hrvaške enote (domobranci, ustaši). Nato se jim je pridružil del Ruske osvobodilne armade gen. Vlasova, Kozaški konjeniški korpus, Čerkezi idr. Vsi ti so ostali mesece na Primorskem. Nekateri so se tam predali zahodnim zaveznikom, drugi pa so nadaljevali z umikom proti Avstriji.

Potem so od začetka leta 1945 začele prihajati desetine tisočev nemških vojakov, ki so prav tako hotele doseči vsaj avstrijsko mejo. Vemo, da se mnogim od vseh omenjenih beg ni posrečil, ker jih je zajela Titova Jugoslovanska vojska (od 1.marca 1945 imenovana Jugoslovanska armada, JA) in jih v velikem številu pobila. V novembru leta 2006 že skoraj 500 odkritih grobišč v Sloveniji priča o teh povojnih množičnih pobojih.

V tej strahotni zmedi so se znašli slovenski protirevolucionarji, tako politiki kot tudi nova Slovenska narodna vojska (SNV), sestavljena z domobranci, legionarji in slovenskimi četniki. Postal je **nemogoč kakršenkoli vojaški podvig**, npr.oborožen upor. Ostala je le še

³ Mlakar (Viri)

možnost pomembnih političnih odločitev, kot, npr., 3. maja 1945 zaradi okupatorja tajno zasedanje še pred vojno na zadnjih volitvah izvoljenih slovenskih poslancev (parlamenta) in imenovanje demokratične vlade, a vse to ni moglo več vplivati na spremembo razmer.

Na vzhodu so vdrle v Prekmurje in na slovensko Štajersko do Maribora, ruske in bolgarske sovjetske čete. Na zahodu je zaprla v Italijo umik 4. jugoslovanska armada, oborožena po zahodnih zaveznikih.

12. Vetrinjska tragedija

Preostala je torej samo še **najslabša možnost: umik proti severu**, čez Ljubelj, v nanovo ustvarjeno Avstrijo - česar so se zadnje tedne zlasti politični voditelji najbolj bali, in kar je dr. Šmajd imenoval "najslabšo" rešitev: dati videz, kot da se umikajo skupaj z nemško vojsko in kot da bi bili njen del.⁴

Vendar so si morali domobranci sami s silo odpreti pot čez most v Borovljah, ki je bil v partizanskih rokah, nato pa so bili ob prehodu čez Dravo prisiljeni predati orožje britanski vojski. Ta je civilne begunce in SNV naselila **v dveh taboriščih na Vetrinjskem polju**.

Kljub obljubam, da bodo prepeljali SNV v Palmanovo v Italiji, so **Britanci z lažmi in zvijačami prevarali politično in vojaško vodstvo, katerim so zastavili svojo vojaško čast, da vozijo slovenske vojake v Italijo, v resnici pa so jih izročali titovcem**. Predvsem vojaško vodstvo ni verjelo prvim domobrancem in četnikom, ki so pobegnili, dokler se ni 30. maja vrnil dr. Janez Janež, ki je bil izročen dan pred tem.

Potem ko je polk. Ames sporočil dr. Valentinu Meršolu, da mora 1. junija odpraviti iz taborišča 2.700 slovenskih civilnih beguncev ter jih izročiti titovcem, je dr. Meršol kot predsednik taboriščnega odbora proti tej odločbi odločno protestiral. Pri tem ga je podprl kanadski major Barre. Po njunem nastopu pri majorju Johnsonu jima je ta sporočil sklep, **da ne bodo nikogar več izročali**.

O angleškem izdajstvu v Vetrinju je **v sedanosti znanih precej tujih očividcev in novo odkritih dokumentov**. Severnoameriško (Eisenhower) in britansko poveljstvo (Alexander) sta ukazali prevoz vseh beguncev v Italijo. Poveljnik 5. korpusa, gen. Keightley, pa je sabotiral Alexandrova navodila. Glavni krivec za predajo SNV Titu je bil načelnik štaba 5. korpusa, Toby Low, kasnejši lord Aldington. Po povelju 8. armadi, ki ga je 5. korpus prejel 17. maja, ne bi smeli sklepati nobenega dogovora z jugoslovanskimi poveljniki glede umika s Koroške. Low se je 15. maja sestal s Titovim predstavnikom, polkovnikom Hočevarjem, 19. maja pa kljub prepovedi s polkovnikom Ivanovičem. Na tem sestanku so se domenili, da se partizani umaknejo s Koroške, zelo verjetno pa so se sporazumeli tudi o izročitvi vseh Jugoslovancev.⁵

Zdi se, da **ni mogoče popolnoma oprostiti kakršnekoli krivde britanskega osebja v glavnem štabu za Sredozemlje**, morda vključno feldmaršala Alexandra, kar dokazuje odgovor načelnika štaba, gen. Williama Morgana, z dne 31. julija 1945, ki zatrjuje, da so se vrnjeni Jugoslovani bojevali skupaj z Nemci, da so zato z njimi ravnali kot s sovražnimi osebami in da so jih kot take **po navodilu glavnega štaba** predali jugoslovanskim vojaškim enotam.

Treba je tudi zatrditi, da so **Severnoameričani** (State Department) že 8. avgusta 1945 vložili **formalen protest** pri poveljniku zavezniških sil za Sredozemlje, maršalu Alexandru, kjer se izjavlja, da se odklanja britansko ravnanje, ki da je v nasprotju z zavezniško politiko.

⁴ O tem več v poglavjih 11 (Priprave protirevolucionarjev za konec vojne) in 12 (Umik čez Ljubelj)

⁵ Mitchell (Viri)

13. Povojni množični poboji

Še vedno ni natančno znano, koliko domobrancev je bilo pobitih. Izginili so jugoslovanski seznamski, ki so obstajali še do srede osemdesetih let 20. stol. Že leta **1964** so **emigranti v Buenos Airesu** sestavili spisek, ki navaja številko **11.750**. **Mlakar** je potem opozoril, da v tem seznamu **niso navedeni tisti, ki so ostali doma in so jih zaprli pozneje.** **Inštitut za novejšo zgodovino** v Ljubljani je **do konca leta 2005 ugotovil skoraj 13.000 Slovencev, ki so bili pobiti v Sloveniji po vojni.** Predsednik komisije Državnega zbora za raziskavo poveljnih poveljev, **Jože Pučnik,** je sodil, da je bilo po 9. maju 1945 v Sloveniji umorjenih **od 14 do 18 tisoč Slovencev.** V Sloveniji je do zdaj že skoraj 500 poznanih poveljnih morišč, odkrivajo pa se še vedno nova. V njih leži okrog 13.000 Slovencev, na desetisoče Hrvatov, Srbov, Nemcev, Rusov idr.

* * *

Po vsem povedanemo smemo torej zaključiti:

1. slovenski begunci leta 1945 **so se morali umakniti iz domovine v tujino, če so hoteli ostati živi;**
2. če bi bili Britanci vrnili vse **civiliste,** bi jih **titovci prav tako pomorili kot so civiliste, ki so bili vrnjeni z domobranci.**

2. Slovenci in Slovenija

Prvi prebivalci

Današnje ozemlje Slovenije je bilo naseljeno že v **paleolitiku**. Najstarejši dokaz je Potočka jama na Olševi v Savinjski dolini, najznamenitejša najdba iz bivališča v tej jami pa je koščena igla. Naluknjano kost iz podzemske jame Divja baba imajo za najstarejšo piščal v Evropi.

Svojevrstno kulturo so imele tim. **mostiščarske naselbine** na Ljubljanskem barju. V plitvo jezero so bili zabiti koli, na njih pa so bile postavljene hiše. Drevaki (iz hlodov izdolbeni čolni) so jim rabili za lov, druženje in obrambo. Na robu Ljubljanskega barja so leta 2003 odkrili **najstarejše leseno kolo na svetu**, ki naj bi nastalo med letom 3.350 in 3.199 pr.Kr.

Bolj pogoste so **najdbe iz bronaste in železne** (halštatske) **dobe**. Vaška situla, bronasta vedrica iz Vač, priča o grobu pomembnega viteza. Iz halštatske dobe so še knežji grobovi v Novem mestu, izkopanine v Posočju in gradišča nad Virom pri Stični.

V 3. stol. pred Kristusom so prebivalce s halštatsko kulturo podjarmila **keltska plemena**. Kelti sicer nikoli niso ustanovili svoje države. Noriško kraljestvo s sedežem na Gosposvetskem polju je bila dejansko plemiška država. Kelti so prekašali vsa druga plemena v kovanju železa, kar jim je omogočilo ustvariti močno vojsko z vitezi v oklepih in s čeladami. V naše kraje so prinesli svojo grobno kulturo, dolge meče, mnogo različnega nakita in tudi svoj magični "nadnaravni" svet.

V naslednjih 500 letih so **Rimljani** pustili močne sledi v Sloveniji. Ob rimskih poteh so se razvila prva mesta, ki so se ohranila vse do zdaj: Emona (Ljubljana), Celeia (Celje), Poetovia (Ptuj) in še več drugih. Dejansko je rimska zgodovina na Slovenskem postala zgodovina naših mest. Temu je seveda pripomoglo cvetoče gospodarstvo, stabilnost oblasti in zgraditev cestnega omrežja. Nekropole v Šempetru v Savinjski dolini dajejo slutiti, da so tam živeli premožnejši Rimljani, ljubitelji udobnosti pa tudi umetnosti.

V skladu z glavno podmeno o naselitvi, so v 6. stoletju po Kr. te rimske poti uporabljala slovanska plemena za osvojitve slovenskega ozemlja.

“Na sončni strani Alp”

Današnja Republika Slovenija meji na severu na Avstrijo, na zahodu na Italijo in na 46,6 km Jadranskega morja, na jugu in vzhodu na Hrvaško, na severovzhodu pa na Madžarsko. Celotna celinska površina države zavzema **20.273 km²**. Leta 2004 dokončana avtocesta Maribor-Koper, ki v diagonali prečka skoraj vso Slovenijo od severovzhoda do jugozahoda, ima v celem 233 km, medtem ko je diagonala od severozahoda do jugovzhoda (od Jesenic do hrvaške meje) dolga samo 205 km.

To **“deželo na prisojni strani Alp”** pogosto imenujejo **“zeleni zaklad Evrope”**, ker gozdovi presegajo nad 50 % njene površine. Za pesnike in pisatelje je Slovenija **“prstan Evropin”** (Valentin Vodnik), **“podoba raja”** (France Prešeren), **“raj pod Triglavom”** in **“z obema rokama od Boga blagoslovljena zemlja, kjer bodo živeli veseli ljudje”** (Ivan Cankar), a tudi **“školjka, ki v morskem se dnu razbolela je – v biser je stisnila vso rodov bol”** (Oton Župančič).

Na tako majhnem prostoru se stekajo **štirje različni rodovi in kulture**: slovanska, germanska, romanska in turško-tatarska (madžarska). Je pokrajina, na katere mejah se govori v štirih jezikih. Je sicer pretežno katoliška dežela z majhnimi občestvi luteranov in kalvincev, judov in zadnje čase tudi muslimanov. Je tudi nekaj naselbin Romov. Nekaj odstotkov prebivalstva se prišteva ne-vernim, agnostikom ali skeptikom; predvsem kot dediščina komunističnega režima je tudi nekaj antiteistov.

Slovenija ima **pod zemljepisnim vidikom štiri različne svetove**: alpskega, dinarskega, panonskega in primorskega. Najvišja gora **Triglav** (2.864 m) in znani ledeniški **jezeri Bled** in **Bohinj** so v **alpskem** svetu, v katerem 28 vrhov presega 2.500 m višine. V tem svetu je tudi največji slap v Sloveniji, Čedca na Jezerskem (130 m). V **dinarskem**, južnovzhodnem predelu je največja vodna površina kraško presihajoče Cerkniško jezero in tamkaj so tudi slovite podzemne jame; v celem jih je nad 6.500, od katerih je najbolj znana Postojnska, medtem ko je Škocjanska edina slovenska naravna znamenitost, ki jo je UNESCO dala na seznam svetovnih dediščin. Del tega sveta je Kočevski rog, kjer je še vidna podoba pragozda. Na severo-vzhodu prehaja hribovje v prostrano ogrsko stepo, v rodovitni **panonski** svet, ki ima ob robu 16 urejenih zdravilišč (terme Čatež) in mineralne vrelce (Radenci, Rogaška Slatina). Na zahodu se razteza **primorski** svet s svojimi značilnostmi: podnebje, posebnosti hiš in nasebin, drugačna drevesa in sadje. Končava se na severnojadranski obali in njenih obmorskih mestih.

Ti štirje svetovi imajo tudi vsak svoje podnebje: gorsko, srednjeevropsko celinsko, panonsko in sredozemsko obmorsko. V nekaj urah se lahko pride od še nedavno večnega ledenika na Triglavu do obmorskega kopališča, saj je med njima v zračni črti komaj 120 km. V Sloveniji se prevesi tudi zemlja in ustvarja razvodnice: Soča na zahodu teče v Jadransko morje, vse ostale reke – predvsem Drava in Sava – pa so pritok Donave na njenem teku v Črno morje.

Slovenija ima različno **floro** (npr., alpsko planiko, očnico) in **favno**: kozoroge, jelene, medvede, divje prašiče, celo še volkove, pa svetovno znano slepo podzemsko “človeško ribico”.¹ V Sloveniji lahko najdete višinske pašnike, vinske gorice ali pa sredozemske vrtače s palmami in južnim sadjem.

Od morja do glavnega mesta, Ljubljane, je samo 75 km zračne črte, do drugega najvažnejšega mesta na severu, Maribora, pa samo nekaj nad 150 km. S Triglava se lahko s prostim očesom zajame skoraj ves obseg slovenske domovine: od morja do štajerskih gor. Ker je ozemlje pretežno hribovito, je Slovenija posejana z griči in skoraj na vsakem stoji četudi majhna cerkvice; pred kratkim so jih našeli 2.800, torej po ena na vsakih 710 sedanjih prebivalcev! Deželo krasí veliko gradov. Ohranjenih je mnogo sledov venetske, keltske, romanske in staroslovske poselitve. Številna naselja (180 z manj kakor 2.000 prebivalci, okrog 80 majhnih mest, 12 z več kot 12.000 prebivalci) so okusno raztresena po pokrajini. Večina mest je majhnih. Še glavno mesto, **Ljubljana**, ima samo okrog 300 tisoč prebivalcev, in je zaradi tega med najmanjšimi prestolnicami v Evropi.

Slovenija je tudi **zemlja prehodov**. Čez njo so vodile vse predrimske ceste (npr., jantarska na Baltik) in rimske preko že Rimljanom poznane Ljubljanske kotline (ali vrat) na Balkan in v Srednjo Evropo. Tod so se valile tudi barbarske horde v Italijo (Huni, Gotje). Čez slovenske Alpe sta šla Cezar (zato Julijske Alpe) in Napoleon. V Sloveniji se stikajo vse železniške “prečnice” (transverzalk) iz zahoda na vzhod in na sever ter obratno: Trst-Beljak-Dunaj; Trst-Gorica-Jesenice-Ture; Trst-Zidani most-Dunaj-Varšava; slavni “Orient-Ekspres” London-Pariz-Ljubljana-Beograd-Istanbul. Sedaj zunaj Slovenije, a tik ob njej je Trst, italijanski enklave na slovenski zemlji, pristanišče Srednje Evrope, h kateremu so vedno težili Italijani in Nemci. Skozi Slovenijo je šla nekdanja vsa trgovina Srednje Evrope na Balkan, iz Balkana pa v Trst, nekoč največje “srednjeevropsko pristanišče držav brez morja” (Avstrija, Češka, Madžarska), in ki ga zdaj skuša prevzeti slovenski Koper.

Slovenija ima razvito lesno industrijo, katere izdelki so predvsem oprava in lesenina. Opuščeno je izkoriščanje skoraj vseh rudnikov, med njimi živega srebra v Idriji. Ima pa pomembno kovinarstvo in jeklarstvo. Prav tako izdeluje in izvažava avtomobile, tovornjake,

¹ “Proteus” dejansko ni ribica, temveč edina zvrst iz rodu prvotnih (proteidae) “dvoživk”, ki so vez med ribami in plazilci; njena največja značilnost je, da ohranja škrge v zunanosti.

motorna kolesa, hladilnike in druge hišne električne aparate, telefonske aparate in centrale ter računalnike. Ohranjajo se tudi znamenite obrti (vezenine, pletenine, tkanine; leseni izdelki idr.). Svetovno znana je konjušnica in jahalna šola Lipica.

Eden izmed glavnih prihodkov je zelo razvit turizem, ki ga omogoča zadostna in usodobljena podgradnja ter usposobljeno osebje.

Povprečni letni kosmati prihodek na osebo je bil sredi leta 2005 okrog 10.100 evrov.²

Naseljevanje in prve države

Slovenci niso imeli ne svojih kraljev ne slavnih vojskovodij ne bogatih gradov. Slovenska zgodovina je zgodovina preprostega prebivalstva, majhnega naroda, o čigar usodi so vedno odločali drugi. Zato dogodki v Sloveniji niso imeli kakega posebnega vpliva na evropski kulturni prostor, toda Slovenci so vedno bili del tega prostora. To sicer maloštevilno ljudstvo pa je dokazalo svojo trdoživost z izoblikovanjem svoje identitete in s tem se je kmalu razvilo v narod, in to kljub fevdalni podvrženosti v srednjem veku in kljub skoraj izključni podvrženosti Habsburžanom po letu 1500 v osrednjih pokrajinah, ob morju pa Benetkam.

Mogli bi torej reči, da so tudi Slovenci "ostanek" v svetopisemskem pomenu: ker so skoraj edini ohranili v svojem imenu prvotno ime Starih Slovanov³; ker je današnje jezikovno ozemlje, kaj šele slovenska država, samo še odlomek nekdanjega ozemlja, saj je bilo nekdanje slovensko ozemlje približno trikrat večje od današnjega. Ko so se Longobardi, naseljeni v ogrski nižini, na velikonočni ponedeljek leta 568 dvignili, da gredo v Italijo, s katero so mejili na Soči, so se pogodili z Obri in Sloveni, da ti zasedejo njihove kraje, ki "ostanejo v njih večni lasti, če se v dveh stoletjih ne vrnejo". Longobardi se niso vrnili, a iz obrsko-slovenske skupnosti so se začeli premikati proti zahodu samo Slovenci, ki so posedli longobardske kraje, potem pa šli po dolinah na sever čez Donavo in do Dunaja.⁴

O izvoru Slovencev je v zadnjem stoletju nastalo več podmen.⁵ Vendar je še sedaj najbolj splošno mnenje med slovenskimi zgodovinarji, da so Slovenci prišli iz Zakarpatov.⁶ Z naselit-

² O tem gl. *Delo*, 9. 6. 2005. Na medmrežju je lahko dobiti veliko podatkov o Sloveniji v raznih brskalcih, npr. www.najdi.si; najbolj pomembna je verjetno spletna stran www.burger.si oz. www.mojaslovenija.si

³ Na splošno se sprejema, da prihaja ime Slovan, Slovenec od izraza »slovo« (beseda; kar se sliši), medtem ko nekateri sodijo, da prihaja iz nekega zemljepisnega imena s korenomo »slov«, ki bi se nanašal na prebivalce ob reki »Slova« ali Slovy« (Marko Snoj, Slovenski etimološki slovar, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1997). Iz antropološko-etnološkega vidika je bolj sprejemljiva prva razlaga, ker za tujce uporabljamo Slovani izraz »Nemec« (ki ne govori), medtem ko Nemci sami sebe imenujejo »Deutsche« zato, ker razlagajo, doumejo. Primerjam samo še z indijanskimi plemeni v Argentini: Mapuč (mapu-če) so »gospodi zemlje«, drugi ne; nekdanji Selknam (Ona) na Ognjeni zemlji so »ljudje«, »osebe«, drugi ne; Uiči (wichi) na severu so »ljudje«, drugi ne.

⁴ Latinski izraz za Dunaj je »Vindo bona«, torej mesto Vendov.

⁵ Nekateri pisci predvsem v zadnjih desetletjih zagovarjajo tim. **teorijo o Venetih**, ki trdi, da imajo Slovenci 4.000 let staro zgodovino in da je v Rimskem cesarstvu venetsko ozemlje segalo od Vindelicije pod izvirov Donave do sredine Panonskega nižavja, od Donave do konca Istre, pred naselitvijo Hrvatov pa je obsegalo vse sedanje hrvaško jezikovno ozemlje. Slovenci bi bili torej prvotni prebivalci na svojem ozemlju. Potrjujeta to podmeno vsaj dve dejstvi: mnogi zahodni zgodovinarji sprejemajo, da so venetski napisi razločljivi s slovanskimi jeziki; jezikoslovci se strinjajo, da je slovenski jezik od vseh slovanskih najbližji venetskemu. Nekateri (Tone Brulc, *Meddobje*, XXXII-1998, 1-2, 124-135, zlasti 131) prinašajo še druge razloge; npr., tega, da je odstotek negativnega RH v krvi Slovencev veliko večji od drugih evropskih narodov: približno 32% pri Baskih, 5-6% pri indoevropskih narodih, nekako 15 pri Slovincih.-Gl. tudi na medmrežju spletno stran: veneti.cjb.net – Obstaja pa še nekaj drugih podmen (skandinavska, etruščanska idr.)

⁶ Za ves ta del gl. *Ilustrirana zgodovina Slovencev* (Viri) in Kos (Viri)

vijo na Vzhodnih Alpah se sicer še ni začela niti slovenska zgodovina niti zgodovina Slovencev. Toda **zgodovinski pomen naselitve je v tem, da je dala ozemlju, na katerem danes živijo Slovenci, tisto jezikovno istovetnost, ki jo ima to območje še danes**, čeravno je zelo okrnjeno.

Naseljevanje Slovanov se je izvedlo predvsem v zadnjih desetletjih 6.st., končalo pa se je v začetku 9. st.

Današnji vzhodnotirolski in koroški prostor se je konec 6. st. že imenoval dežela Slovanov. Tamkajšnji Slovenci so imeli svojega lastnega kneza Valuka in živeli v posebni slovanski krajini ("Marca Vinedorum"), a so bili pod gospostvom Avarov, ki so leta 595 premagali Bavarce. To avarsko področje je segalo na zahodu do sedanje severne Italije, središče pa je imelo v Panonski ravnini. Avarsko nasilje je okoli leta 623 sprožilo upor slovanskih plemen severno od Donave, katerim je stopil na čelo frankovski trgovec **Samo**, ki je postal poglavar **prve znane slovanske države s težiščem na češkem in moravskem ozemlju, ki pa je na jugu segala do Karavank**. Po neuspelem avarskem obleganju Carigrada, ki je za 4 desetletja oslabilo njihovo moč, so se Samovi zvezi pridružili Slovani na ozemlju kasnejše Karantanije. Po Samovi smrti (658) so Avari obnovili svojo oblast nad večjim delom slovanske srednje Evrope, ne pa nad Valukovimi Slovani.

Karantanija (ali Korotan) je ohranila **samostojnost skoraj do srede 8. st.** Karantanci s tedanjim knezom Borutom so bili življenjsko ogroženi od Avarov in zato so l. 743 prosili za pomoč Bavarce. Ti so jim res pomagali premagati Avare, a so podvrgli Karantance oblasti frankovskih kraljev. Za karantansko zvestobo so jamčili talci, med njimi Borutov sin Gorazd in nečak Hotimir, ki sta bila odpeljana na Bavarsko, kjer sta sprejela krščansko vero.

Karantanci so do leta 820 imeli neke vrste **posredno demokracijo**, v kateri so tim. **koseži volili svojega kneza, katerega so potem slovesno ustoličili na Knežjem kamnu**, ki je stal na polju pred cerkvijo Gospe Svete v Krki (sedaj Maria Saal, Avstrija). Eden kosezov je v kmečki obleki sedel na podstavku nekdanjega rimskega stebra in spraševal ljudstvo o knezu: ali bo pravičen sodnik? ali išče blagor domovine? ali je svobodnega stanu? ali bo varoval vdove in sirote? Ljudstvo je pritrdilno odgovarjalo na vprašanja. Potem ko je izvoljeni knez obljubil, da bo vse to izpolnjeval, je izročil kmetu-kosezu bika in kobilu, ki ju je privedel s seboj kot odkup za pravico do oblasti. Kmet je nato sestopil s kamna, ljudstvo pa se je zgrnilo okrog kneza in ga peljalo trikrat okrog prestola pojoč pesem: "Čast in slava bodi Bogu Vsemogočnemu, ki je ustvaril nebo in zemljo in dal naši deželi kneza in gospoda po naši volji. Kyrie eleison..." Zadnji ustoličeni knez oz. vojvoda, in to v slovenščini, je bil Habsburžan Ernest Železni, l. **1414**. V tej predfevdalni organizaciji "smemo gledati najstarejšo pravno slovensko državno tvorbo sploh, kar jih poznamo po virih" (B. Grafenauer).⁷ Pravna vsebina tega umeščanja ob knežjem

⁷ Ker RS namerava na svojih kovancih prikazati knežji kamen, je nastalo precejšnje razburjenje med avstrijskimi skrajneži. Zloglasni koroški deželni glavar Jörg Haider je izrazil namen prenesti knežji kamen iz deželnega muzeja na sedež koroške deželne vlade. Obenem je izjavil, da gre za »enkratni koroški spomenik« in da je Koroška »najstarejša zgodovinsko-politična individualnost« med avstrijskimi dežalami, ki je že leta 976 postala samostojna vojvodina (gl. *Sv.Slov.*, 17.11.2005., št.45, s.6) – Dr. Peter Štih je v *Delu* (24.11.2005, 19) objavil dopis »Karantanija ni bila prva slovenska država«, v katerem pravi, da gre za zgodovinski mit, ki se je začel leta 1788-1791 z Linhartovim »Poskusom zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije«. »Karantanci so bili slovansko ljudstvo in so govorili jezik, iz katerega se je pozneje razvila slovenščina, in ker je tudi obred na knežjem kamnu potekal v slovenščini, Karantancev in knežjega kamna ni bilo težko posloveniti.« »Danes vemo, da Karantancev ne moremo enačiti s Slovenci (...), celo za prednike Slovencev jih ne moremo imeti, ampak so bili le eni od njih.«

kamnu na Gosposvetskem polju izvira še iz poganskih časov. Kasneje so dodali še obred pred vojvodskim prestolom, ki pa je nemškega in fevdalnega izvora. Toda ta staroslovenska demokracija je prešla v osnovno misel svetovnih demokracij: ljudstvo daje oblast vladarjem!⁸

Knez Pribina je od nemškega kralja dobil leta 838 v **upravo del Dolnje Panonije, ob izlivu reke Zale v Blatno jezero**. Do svoje smrti (861) je podpiral pri pokristjanjevanju salzburško nadškofijo. Na prošnjo moravskega kneza Rastislava je leta 863 bizantinski cesar Mihael III. poslal brata **Konstantina (Cirila)** in **Metoda** za misijonarja Slovanov. Papež Hadrijan II. je hotel urediti panonske cerkvene razmere, za kar je moral dobiti zagotovilo od Pribinovega naslednika, **kneza Koclja**, da bo podpiral samostojno uredbo s slovanskim bogoslužjem. Kocelj je res pretrgal z nemškimi duhovniki in uvedel slovansko bogoslužje. Metod je postal nadškof za Veliko Moravsko in Dolnjo Panonijo. Po spravi moravskega kneza Svetopolka z Nemci, leta 874, so se Nemci polastili Dolnje Panonije in odstranili kneza Koclja, s čimer je prenehala zadnja neodvisna slovenska kneževina. Kocljeva zasluga je bila v tem, da je "rešil v odločilnem trenutku po smrti sv. Cirila in Metoda slovansko knjižno in versko delo; rešil je neprecenljivo njuno duhovno dediščino."(prof. Grivec)⁹

Pokristjanjenje

S krstom Gorazda in Hotimirja so sredi 8. stol. Karantanci postali kristjani. Pri tem so imeli največje zasluge irski misijonarji, predvsem sv. Modest. - Panonsko področje je sprejelo krščanstvo po dveh velikih grških misijonarjih, svetih bratih Cirilu in Metodu, ki sta bila sredi druge polovice 20. stol. razglašena za sozavetnika Evrope. - Zaradi skoraj nepretrgane podvrženosti salzburški nadškofiji in tudi zato, ker sta Ciril in Metod, čeprav sta bila Grka, priznavala papežev primat, so Slovenci ostali zvesti rimskokatoliški Cerkvi.

Brižinski spomeniki

Za tisočletni **razvoj slovenskega jezika** imamo pisne dokaze v ohranjenih dokumentih, tim. **Brižinskih spomenikih, ki so nastali v letih od 973 do 1.040**, torej v 10. ali 11. stol., zelo verjetno na posestvu freizinškega škofa na Koroškem blizu Spittala ob Dravi. Vključujejo dva spovedna obrazca in kratko pridigo o spovedi.

Fevdalizem

Srednjeveški fevdalizem je pobudil nastanek verskih središč s samostani, v katerih se je razvijala pismenost in prve knjižnice. Nastajala so nova mesta, kot Kranj (nekdanja Chreina) in Kamnik (1228), Škofja Loka in Piran (1274), Celje (1451).

⁸ Veliko zgodovinskih virov poroča o **obstoju slovenskega plemstva** (npr., neki Treurezent okrog l. 1200); drugi govore o **slovenščini kot občevalnem in uradnem jeziku v 13. stoletju** (Ulrich Lichtenstein). - Veliko zapisov omenja **obred ustoličenja**, ki je že od nekdanj vzbujalo začudenje (Švabsko zrcalo, 1161; Otokar Štajerski, zač. 14. stol.; vetrinjski opat Janez, okrog leta 1340; idr. - Enej Silvij Piccolomini, tržaški škof, kasnejši papež Pij II, ustanovitelj ljubljanske škofije leta 1461, umrl leta 1464, je zapisal v svoji knjigi *De Europa* : »Noben drug narod ne more postaviti nasproti podobnega primera državniškega simbolizma.« - Francoski modroslovec, pravnik in gospodarstvenik Jean Bodin je v 16. stoletju v knjigi *De republice* označil ta karantanski način izbire lastnega kneza kot prvo srednjeveško demokracijo v Evropi in je zapisal, da »Koroški vojvodski obred nima nič podobnega na svetu«. - Iz Bodina je črpal Thomas Jefferson, ko je bil predsednik odbora za sestavo filadelfijske Listine Neodvisnosti (Declaration of Independence, 1776); prof. Felician je leta 1967 ugotovil, da je Jefferson lastnoročno delal opombe k temu Bodinovemu opisu koroškega obreda. (Debeljak b/1, 5)

⁹ Za ves ta del gl. Debeljak b/1, 1-15

Močen tekmeč Habsburžanov so bili Celjski grofje. Še obstoji ena njihovih ustanov, samostan Pleterje. Celjski grofje so izumrli leta 1456 in od njihovega gradu so ostale le razvaline.

Ob koncu 15. stol. je bilo slovensko ozemlje že razdeljeno na tri dežele: Koroško, Štajersko in Kranjsko. Ta delitev je pustila globoke sledi in dolgo časa zavirala narodno združevanje.

Turški vpadi

Leta 1396 so prvič vpadli na slovensko ozemlje Turki, večji vpadi pa so se začeli leta 1415, vendar nikdar niso zajeli vsega slovenskega ozemlja. Od leta 1468 so se vpadi vrstili brez presledka in v močnejših enotah. Leta 1472 so plenili in ugrabljali ljudi po vsej Kranjski, Spodnji Štajerski in delu Koroške. Ugrabljene deklice so poslali v turške hareme, dečke pa vzgojili v elitne turške vojake – janičarje. Taki napadi so se ponovili v letih 1478, 1483, 1491 in 1493. Zadnji vpad na Kranjskem je bil leta 1494. Vpadi so pustili močno vidne sledi v pripovedkah in legendah (kralj Matjaž). Jurčičeva povest “Janičar” je v največ jezikov prevedena slovenska knjiga. Sledovi pa so vidni tudi v slovenski arhitekturi, ker so po vsem slovenskem ozemlju okrog cerkva na hribčih nastali utrjeni tabori.

Protestantska reforma

Leta 1551 je izšla **prva slovenska knjiga** in sicer Trubarjev (luteranski) katekizem, ki ga je naslovil na “**Lube Slovence**”. Torej ne na Kranjce ali na Štajerce, Korošce in Primorce!

Že leta 1575 je začela delovati prva tiskarna v Ljubljani. Do leta 1584 je bilo prevedeno in izdano celotno sveto pismo v slovenščini (tim. Dalmatinova biblija). Isto leto so izšle *Articae horulae*, prva slovenska slovnica.

Protestantska reforma **ni prodrla med ljudstvo**, ker se je preveč opirala na plemstvo. To plemstvo je imelo več privilegijev: npr. z mirovno pogodbo v Augsburgu je bilo sprejeto načelo “*cuius regio, eius religio*”, kar je dajalo fevdalnemu gospodu pravico, da je svoje tlačane prisilil sprejeti njegovo vero, ali pa so bili pregnani. Vendar je Habsburžan, nadvojvoda Karel, leta 1572 dal graškemu plemstvu in njihovim podložnikom svobodo vesti in bogoslužja; to pravico je moral leta 1578 raztegniti na ostala mesta svojega ozemlja.

Katoliška obnova

Že nadvojvoda Karel (1564-1590) je imel za izsiljene protestantom dane koncesije. Zato je začel postopati proti njim, brž ko se je izboljšal zunanje-politični položaj. Še ostreje je nastopil Karlov sin in naslednik Ferdinand. Leta 1598 je dal zapreti vse protestantske cerkve, izgnal je pridigarje in prepovedal protestantsko versko bogoslužje. Že naslednje leto je ukazal, da se protestantski meščani vrnejo v katoliško Cerkev, ali pa se izselijo. Podoben ukaz je za plemstvo izdal nadvojvoda in cesar Ferdinand leta 1628. Za katoliško reformo v Sloveniji je bil pomemben ljubljanski škof Tomaž Hren.

Po izgonu luteranov iz habsburških dežel je tudi katoliška reforma dovolila uporabo Dalmatinovega sv.pisma, a brez njenega uvoda. Izšli sta pa v tej dobi samo dve slovenski knjigi, potem pa 60 let nobena.

Kmečki upori

Številni in množični kmečki upori so trajali več stoletij. Prvi so se začeli že leta 1476 na Koroškem, s središčem v Ziljski dolini. Največji je bil tim. hrvaško-slovenski upor leta 1572-1573, katerega voditelj je bil Hrvat Matija Gubec, vojaški poveljnik pa Slovenec Ilija Gregorič. Vojska štajerske gospode je 8. februarja 1573 razpršila Gregoričeve čete, naslednji dan pa je hrvaška plemiška vojska pri Stubici premagala jedro upornih kmetov. Gregorič je sprva pobeg-

nil, a so ga zajeli in usmrtili na Dunaju. Matija Gubca so v Zagrebu na Trgu sv. Marka posadili na razbeljen železen stol, na glavo so mu postavili razbeljeno železno krono, končno pa so ga razčrtvorili. Vendar s tem upori niso popolnoma nehali: Tolminski (1627), v Savinjski dolini (1635), véliki tolminski punt (1713).

V tistih razmerah ni bilo mogoče resno računati na uspešen izid, ker je plemstvo še v vsej Evropi imelo oblast v svojih rokah, pa tudi ni še prišlo do zavezništva med kmeti in meščani.

Kmečki upori so pustili vidne sleti v sloenskem slovstvu. Po vsej Sloveniji danes na te upore spominjajo številni spomeniki. Kmečki upori so nov dokaz za to, da Slovenci znajo brati svoje.

Razsvetljenje

V 17. stoletju so jezuiti v Ljubljani ustanovili **prvo univerzo**, to se pravi višjo šolo, ki je imela pravico podeljevati doktorate.

Leta 1701 je bilo ustanovljeno **Filharmonično društvo**, kmalu zatem pa **Akademija znanosti (Academia Operosorum)**, predhodnica sedanje Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

V 18. stol. sta cesarica Marija Terezija in cesar Jožef II. prispevala k hitremu gospodarskemu razvoju ter k začetkom in razvoju šolstva. V dobi razsvetljenstva se je razcvetela umetnost, predvsem slikarstvo. Iz te dobe izvira slovenska posebnost: panjske končnice, ki so neke vrste pričevanje o duhu in življenju tistega časa.

V krogu barona Žige Zoisa se je tudi v Sloveniji izvedel narodni prerod, ki je dokončno utrdil narodno zavest. Iz te dobe je prvi slovenski časnik *Novice* in prvo slovensko dramsko besedilo "*Matiček se ženi*" (Anton Tomaž Linhart).

Pomlad narodov

V letu 1848 je skoraj vso Evropo zajel val narodnega zavedenja, imenovan "pomlad narodov". Ta nekrvava revolucija je zajela tudi slovenske pokrajine. Za vedno bo ostal v spominu Slovencev **France Prešeren** (1800-1849), ki je v svoji sicer majhni, a izjemni knjigi **Poezije** pripeljal Slovence v vrh evropske kulture.

Med slovenskimi izobraženci na Dunaju in v Ljubljani se je začelo krepiti politično gibanje, iz katerega je nastal prvi slovenski politični program.

Razvoj slovenskega jezika

V prvi polovici 19. stol. se je začelo novo obdobje v slovenski književnosti.¹⁰ Vedno bolj pospešeno se je izpopolnjeval črkopis. Slovnica in pravopis sta se ustalila v novih oblikah. Pisni jezik se je vedno bolj enotil.

Slovenščina ima mnogotere značilnosti: je eden redkih jezikov, ki še ohranja dvojino v samostalnikih, pridevniki, števniki in glagolih; te osebne oblike imajo vse tri spole, čeprav se v zadnjih desetletjih hitro izgubljajo. Samostalniki in pridevniki imajo po 6 sklonov. Abeceda ima samo 25 črk, ker ne pozna "q" ne "w" ne "x" in ne "y", čeravno se uporabljajo v tujkah.

Slovenski pisni jezik je etimološki, izreka pa se v skladu s pravili nekoliko drugače, kar omogoča Slovincem, da laže razumejo druge Slované, ne pa obratno. Slovenski jezik, katerega moč je v glagolu, je zmožen razvijati zmeraj nove izraze za raznolika področja hitrega znanstveno-tehnološkega napredka, ostaja pa sam sebi zvest in ohranja svojo lepoto.¹¹

¹⁰ gl. Vasle (Viri)

¹¹ Gl., npr., dr. Rado Lenček, Lepote slovenskega jezika, ZSS 1969, 44-49

Rast narodne zavesti in zahteve po državnosti

Slovenska državnost ima svoje **korenine** predvsem v **karantanski** in delno **Kočljevski kneževini**.

Nedvomno so bili velikega pomena večstoletni turški vpadi, ko so se slovenski ljudje morali skoraj sami braniti pred njimi. Izredne važnosti so bili kmeči upori, ki so zajeli skoraj vso Slovenijo in doprinesli delež k utrditvi zavesti o nekem skupnem izvoru in skupni usodi, različnih od sloja, ki jim je tedaj ukazoval.

Omeniti moramo tudi **avtonomijo Beneških Slovencev**, ki živijo na najbolj zahodnem delu Slovenije, v hribih ob robu beneške ravnine. Tam so od pamtiveka imeli svoje sodstvo, upravo, davke, vojsko in skupščino, ki je zasedala enkrat na leto ob kamnitih mizah pod lipami v dveh soseskah ali županijah (Tarčent, Mersa). Ti dve sta imeli 38 občin in okrog 36 slovenskih rodbin. Beneški doži so "trpeli" to "državo v državi", dokler niso Francozi uničili beneške republike in z njo avtonomijo beneških Slovencev.

Napoleon si je v letih 1805 do 1809 osvojil velik del slovenskega ozemlja ter Dalmacije. S schönbrunnskim mirom, podpisanim na Dunaju 1809, je Napoleon dobil od Avstrije slovensko ozemlje vzhodno od Soče (Goriško, Trst, Kranjsko, zahodno Koroško in Vzhodno Tirolsko) ter velik del Hrvaške. Francoski cesar je iz teh nemških, slovenskih in hrvaških ozemelj ustanovil **Ilirske province (Ilirijo)**.¹² Uprava je bila podrejena naravnost pariški vladi, zaupana pa Malemu svetu. Francozi so odpravili stanovsko ustavo in tlako, dokončno razpustili srednjeveške cehe, odpravili privilegije treh stanov ter uvedli državljansko enakopravnost. Znižali so sicer desetino, a naložili hude davke. Uradovali so v francoskem jeziku, vendar je bila dopuščena uporaba narodnega jezika – kar v Avstriji ni bilo dovoljeno. Zelo so skrbeli za šolstvo: ustanovili so več gimnazij in licejev; v Ljubljani in Zadru je bila osrednja šola s stopnjo univerze. Tudi dobo Ilirije smemo imeti za korak naprej na poti v slovensko državnost, predvsem zato, ker je Avstrija obdržala **Kraljestvo Ilirijo**, čeprav v delno spremenjenih mejah, in so se avstrijski cesarji imenovali tudi kralji Ilirije.

Težnja po Zedinjeni Sloveniji je dobila velik zalet **leta 1848**, ko so Slovenci zahtevali Zedinjeno Slovenijo nad vsemi stoletnimi pokrajinskimi razdelitvami (Koroško, Kranjsko, Goriško, Primorsko, Štajersko). Tedaj je pesnik Simon Jenko ustvaril dolgoletno slovensko narodno himno *Naprej, zastava Slave*.

Slovenski politiki, predvsem Slovenska ljudska stranka (SLS), so pripravljali in izdelali osnutek narodnega programa že pred 1. svetovno vojno in ga dopolnili med njo. Ker se je po umoru prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu, 28. junija 1914, kmalu izkazalo, da znotraj avstro-ogrskega cesarstva ni bil mogoč kak trializem, po katerem bi se Avstrija spremenila v avstro-ogrsko-slovensko cesarstvo, se je že **16. avgusta 1916 v Ljubljani** ustanovil **Narodni svet za vse avstrijske južne Slovence** (Jugoslovane).

Dne 30. maja 1917 je predsednik Jugoslovanskega kluba in predsednik večinske Slovenske ljudske stranke (SLS), dr. Anton Korošec, v dunajskem parlamentu prebral tim. **Majniško deklaracijo**. Besedilo je sledeče:

“Podpisani poslanci, ki so združeni v Jugoslovanskem klubu, izjavljajo, da zahtevajo na temelju narodnega načela in hrvaškega državnega prava, naj se vsa ozemlja monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, združijo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega narodnega gospostva tujcev

¹² Ime Ilirija so Francozi uvedli na podlagi zmotnega mnenja, da so južni Slovani potomci staroveških Ilirov. Valentin Vodnik je namreč trdil v svoji Narodni zgodovini, da so Slovenci na svojem ozemlju avtohtoni.

in osnovano na demokratični podlagi. Za uresničenje te zahteve enotnega naroda bodo zastavili vse moči.”¹³

Majniško deklaracijo je v naslednjih mesecih podpisalo nad 200.000 Slovencev. Podpise so večinoma pobirala od hiše do hiše slovenske žene in dekleta, ker so bili moški v vojski.

Dne 17. oktobra 1917 je pod predsedstvom dr. Korošca Narodni svet (hrv.: Narodno vijeće), ki je predstavljal skupni vladi Slovencev in Hrvatov v Zagrebu, izvedel pravno-ustavno zborovanje, iz katerega se je rodil manifest.

Ta Narodni svet SHS je **29. oktobra 1918** prevzel oblast nad slovenskim ozemljem in se odcepil od Avstrije, v Ljubljani pa je isti dan **bila oklicana samostojna država Slovencev, Hrvatov in Srbov**, torej osvoboditev izpod Avstrije. Dne 30. oktobra 1918 je Narodni svet za Slovenijo ustanovil prvo slovensko vlado, imenovano **Narodna vlada SHS za Slovenijo**, ki jo je Narodno vijeće v Zagrebu potrdilo 1. novembra.

Na podlagi zadnje, 10. točke mirovnega predloga tedanjega severnoameriškega predsednika Woodrowa Wilsona naj bi se zagotovila »Popolna svoboda za samostojen razvoj narodov v Avstro-Ogrski.« O tem so novembra 1918 v Ženevi potekala pogajanja med predstavniki Srbije, Narodnega sveta in Jugoslovanskega odbora. Dne 9. novembra je bila podpisana ženevska deklaracija, ki je Srbija ni nikoli ratificirala. Tako je 1. decembra 1918 prišlo do združenja (tim. zedinjenja) **Države Slovencev, Hrvatov in Srbov** s srbsko kraljevino in tako je nastala **Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev**, v kateri pa narodom niso bile zagotovljene njihove pravice. Zato večinska Slovenska ljudska stranka (SLS) ni volila prve, tim. vidovdanske ustave, ker je ta vzpostavljala centralizem in hegemonijo Srbov. Od slovenskih strank so glasovali zanjo predstavniki tim. “naprednih” ali liberalnih strank: Samostojna kmetijska stranka in Jugoslovanska demokratska stranka. Ta začetna, vsekakor namerna usmeritev je povzročila velika trenja skoraj ves čas obstoja Kraljevine SHS oz. Kraljevine Jugoslavije.

Srbski centralizem je kočno privedel 6. januarja 1929 do diktature kralja Aleksandra. Država je 3. oktobra 1929 spremenila ime v **Jugoslavijo**. Prepovedana je bila uporaba slovenskih in hrvaških narodnih simbolov. Slovenija je postala ena izmed tim. “banovin”, imenovana Dravska banovina. To je vodilo do zmeraj večjega odpora narodno zavednih. Šele **po umoru kralja Aleksandra** v Marseille-u, 9. oktobra **1934**, sta začeli Hrvaška in Slovenija dobivati nekoliko več svoboščin in pravic, posebno še, ko je Slovenska ljudska stranka stopila v koalicijo JRZ (Jugoslovanska radikalna zajednica), ki je leta 1938 zmagala na volitvah in v Sloveniji dobila 78,70 % glasov. Ta razvoj se je pretrgal z zasedbo Jugoslavije po silah Osi.

Neuresničena želja po Zedinjeni Sloveniji

Z vstopom v Kraljevino SHS se ni uresničilo slovensko prizadevanje za Zedinjeno Slovenijo, ker je imelo slovensko ozemlje v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev komaj **15.036 km²** in ni vključevalo slovenskih manjšin v Avstriji, Italiji in Madžarski.

Že leta 1866 je namreč po vojaškem porazu Avstrija morala predati Italiji tim. **Slovensko Benečijo** (del tim. pokrajine Venezia Giulia).

V **plebiscitu** v conii A **na Koroškem**, 10. oktobra **1920**, se je prebivalstvo ob 95,97%-ni volilni udeležbi v 33 od 51 občin odločilo za Avstrijo (59,04%) in samo 18 za Jugoslavijo

¹³ Rant P. 1990, 32. – Komunisti so se seveda zavzemali za internacionalizem. Zato je razumljivo, da je še 28. aprila 1984 pisala *Enotnost* o vlogi SLS in Kreka pri odločanju za novo državo: »Z našega slovenskega stališča je bila Majniška izjava pravi nestvor.« (navaja Janez Juhant, Idejna diferenciacija slovenskih katoličanov: krepitev liberalizma in komunizma, Na poti, 26)

(40,06%). Tako je Slovenija v oktobru leta 1920 izgubila skoraj **vso Koroško**, zibelko prve slovenske države.¹⁴

Del vzhodne Slovenije, ki je spadala pod madžarsko monarhijo v avstroogrskem imperiju, so po koncu vojne zasedle jugoslovanske čete, a meja je bila določena šele s Trianonsko pogodbo, 4. julija 1920. Del slovenskega ozemlja je ostal **pod madžarsko oblastjo**.

Nasproti Italiji je Jugoslavija zahtevala razmejitev po narodnostnih vidikih, Italija pa je vztrajala na londonskem sporazumu, s katerim so Angleži leta 1915 Italiji obljubili velik del Slovenije (Primorska, del Notranjske), zato da bi stopila v vojno na strani zaveznikov. Končno je bil sprejet predlog ZDA, tim. Wilsonova linija, (Rapallo, 11. novembra 1920), s čimer so delno ustregli Italiji, a v celoti na škodo Slovencev. Italija si je prilastila **velik del Primorske s Trstom, Istro, Gorico in Gradiško, del Kranjske, sodni okraj Trbiž in občino Bela peč**. To ozemlje, imenovano Julijska krajina, je obsegalo 350 občin z 901.364 prebivalci, med katerimi je bilo 38 % Slovencev in Hrvatov.

Na vseh teh ozemljih je prišlo do **vedno hujšega potujčevanja**. Tako je v **Italiji** že leta 1923 slovenščina izginila iz šolskih učnih načrtov. Leta 1928 je bil prepovedan slovenski periodični tisk, pa tudi vse izobraževalne in kulturne ustanove. Razumljivo je, da se je mnogo Primorcev izselilo, nekaj malega v Slovenijo, drugi pa v Južno Ameriko, predvsem v Argentino (okrog 23.000). Razumljivo je tudi, da je prišlo do odporiškega gibanja, imenovanega TIGR (**Trst-Istra-Gorica-Reka**); leta 1930 so bili 4 njegovi člani (tim. bazoviške žrtve) obsojeni na smrt, leta 1941 še drugih 9.

V **Avstriji** ni bilo dosti boljše, ker ni izpolnjevala ustavno zagotovljenih pravic do dvojezičnosti. To se je še poslabšalo, potem ko je bila leta 1938 Avstrija priključena nemškemu Reich-u. Leta 1940 je padla najmočnejša trdnjava slovenstva, založba Mohorjeva družba. A to jim ni bilo zadosti: nacisti so sklenili izseliti vseh 45.000 Slovencev. Do konca leta 1941 je moralo zapustiti svoje domove in oditi v Nemčijo 178 družin (917 oseb), kjer pa so te družine razdelili.¹⁵

Trojno zlo: nacizem, fašizem in komunizem

V svojem govoru na obisku Hrvaške, ob beatifikaciji kard. Stepinaca, je papež Janez Pavel II. leta 1998 izrekel naslednje besede: "Novi blaženi povzema vso tragedijo hrvaškega naroda in Evrope v tem stoletju, ki ga označuje trojno velezlo: fašizem, nacionalsocializem in komunizem." To trojno velezlo je morala trpeti tudi Slovenija od leta 1941. Najprej nacizem in fašizem z zasedbo in razdelitvijo Slovenije med Nemčijo, Italijo in Madžarsko. Od napada Nemčije na bivšo Sovjetsko zvezo prav do leta 1990 pa komunistično revolucijo in diktaturo, ki je bila prva leta skrajno kruta in krvava.

Kljub nekajkratnemu občasnemu olajšanju, je vsa leta s trdo roko izvajala svojo oblast komunistična partija, združena z velesrbskim centralizmom, ki je hotel zamoriti slovenski jezik in slovensko narodno edinstvenost.

Samostojna Republika Slovenija

Pod nemško zasedbo in za časa komunistične revolucije je demokratični tabor **29. oktobra 1944 ustanovil Narodni odbor**, v katerem so bile zastopane predvojne politične stranke. Svojo

¹⁴ Plebiscit je bil nedvomno izveden v neenakih pogojih: po sto in stoletnem nasilnem ponemčevanju bi bil rezultat lahko še slabši. Zato je vprašanje, če je bil tak plebiscit res veljaven.

¹⁵ gl.Pregon: K. Stuhlpfarrer, 9-20; V. Sima, 21-53; B. Entner, 55-73 (Viri) in M(iloš)S(tare), Povejmo in dopovejmo, *Svobodna Slovenija*, Buenos Aires,20.5.1965,1

2. Naselitev Slovencev

Atlas, DZS,70

3. Slovenci pod zasedbo 1941-1945

Atlas, DZS, 71

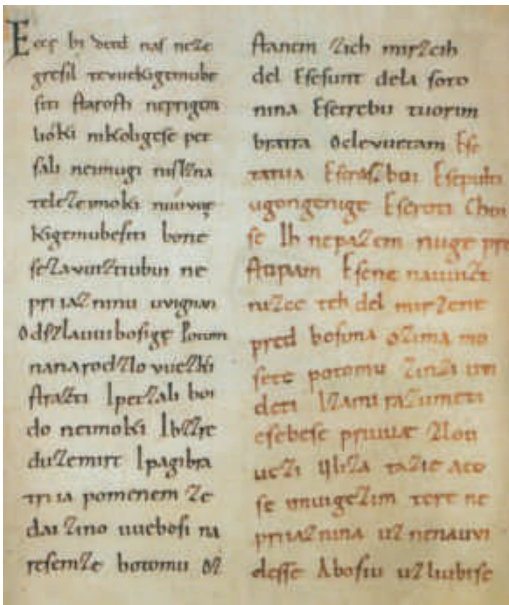

4. Ustoličenje, (Gojmir Anton Kos)

DZRS, 1995

5. Knežji kamen. Razgl. NUK

6. Del Brižinskih spomenikov

7. Dalmatinova biblija DZRS, 1995

8. Naravna zemljepisna območja

Atlas, DZS, 7

9. Slovenija v Evropi

10. Alpski svet obsega velik del Slovenije. Tu so visoke gore in hribovi z vmesnimi dolinami. Na sliki je pogled z juga na 1843m visoko Črno prst.
Atlas, DZS, 7

11. Kraški svet ima značilne površinske in podzemne oblike. Te mu dajejo svojevrstno podobo. Slika prikazuje Martinsko jamo na Matarskem krasu v jugozahodni Sloveniji.
Atlas, DZS, 7

12. Panonski svet je vzhodu Slovenije. Obsega ravnine ob rekah in gričevja. Slika prikazuje del jugovzhodnega Pomurja z reko Muro.

Atlas, DZS, 7

13. Slovenski primorski svet zavzema svet ob Jadranskem morju in v njegovem zaledju. Na sliki je del obale med Ankaranom in Debelim rtičem.

Atlas, DZS, 7

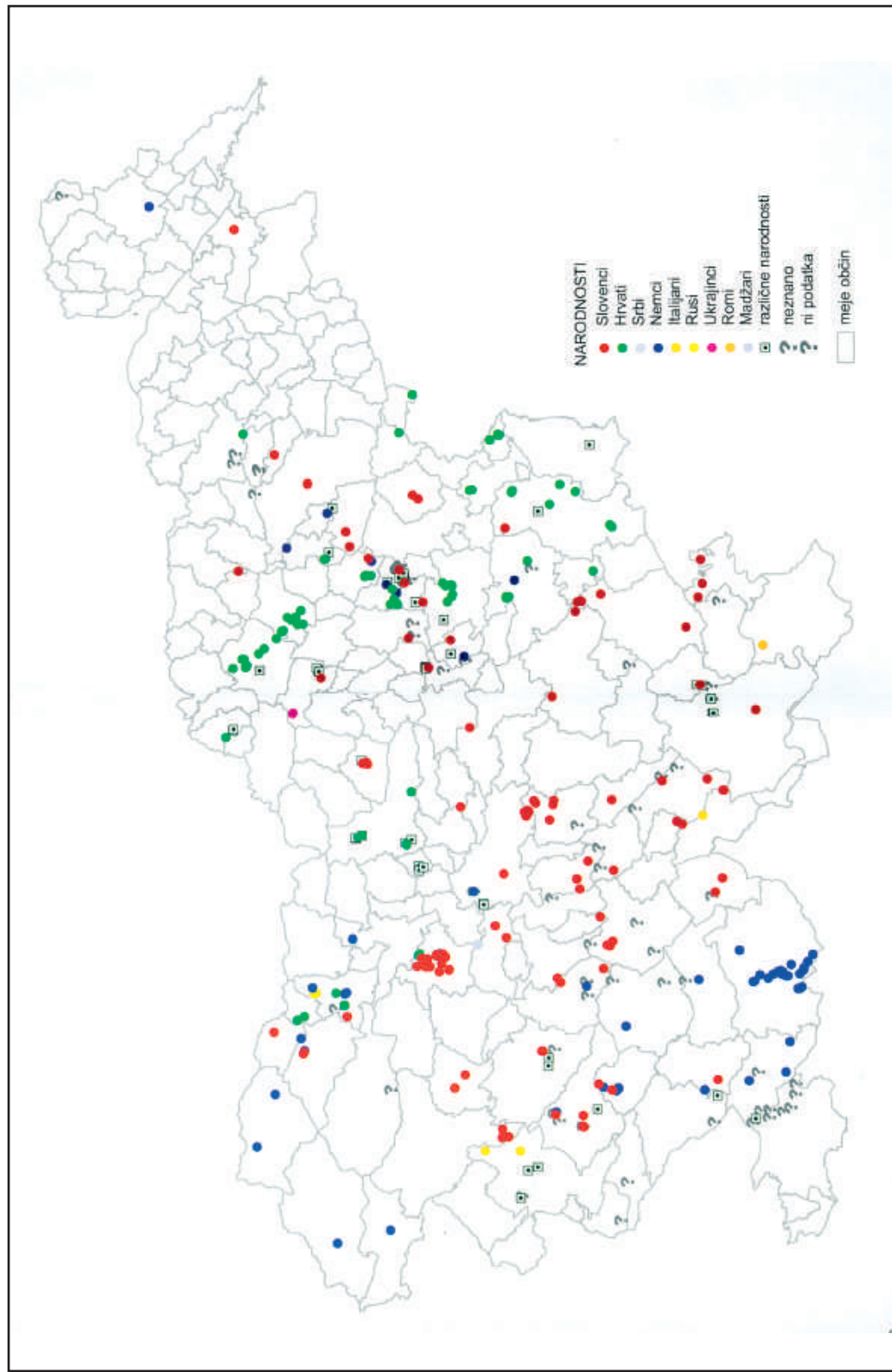
14. Ilirski steber v Ljubljani IZS, MK, 209

15. Knjižnica v ljublj. semenišču IZS, MK, 186

16. Cistercijanski samostan v Stični

17. Množična morišča v Sloveniji po narodnosti

18. Razgled Ljubljane. (Iz zraka)

www.burger.si

19. Ljubljana, Prešernov trg z gradom.

Zasebno

20. Grad nad Ljubljano. www.burger.si

21. Prešernov trg. www.burger.si

22. Poslopje Državnega zbora. www.burger.si

23. Mestni trg. www.burger.si

24. Stara Ljubljana. www.burger.si

25. Maribor.

www.burger.si

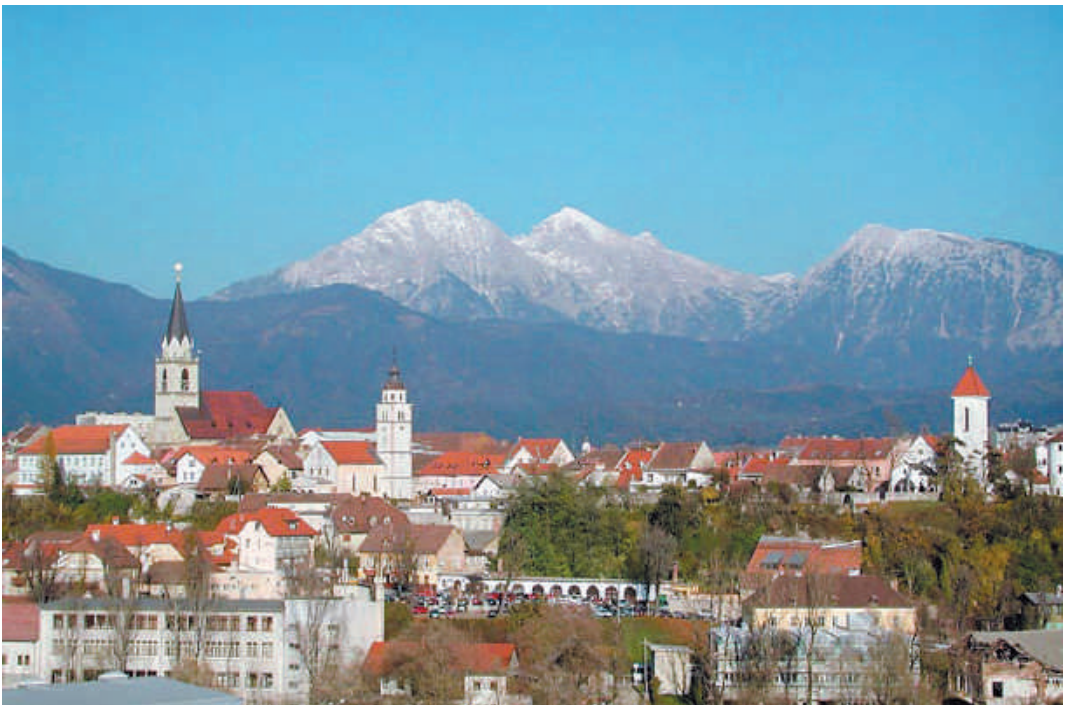
26. Maribor.

www.burger.si

27. Celje.

www.burger.si

28. Kranj.

www.burger.si

29. Koper.

www.burger.si

30. Murska Sobota.

www.burger.si

31. Novo Mesto.

www.burger.si

32. Kozolec dvojnik.

Zasebno

33. Peč v gorenjski izbi.

Zasebno

34. Bogkov kot.

Zasebno

35. Predjamski grad. www.burger.si

36. Škofjeloški grad. www.burger.si

37. Grad Kamen. www.burger.si

38. Grad Snežnik. www.burger.si

39. Dobrovo. www.burger.si

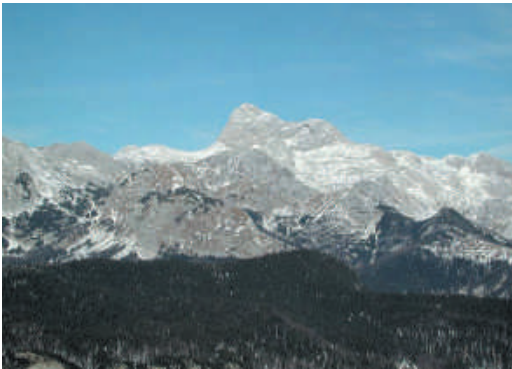
40. Lendavski grad. www.burger.si

41. Kamniško Savinske Alpe. www.burger.si

42. Robanov kot. www.burger.si

43. Triglav, južna stran. www.burger.si

44. Julijske Alpe. www.burger.si

45. Blejsko jezero. www.burger.si

46. Bohinjsko jezero. www.burger.si

26th June, 1991: Celebrating of the announcement of the sovereignty and independence of the Republic of Slovenia in Republic Square in Ljubljana.

pristojnost je raztegnil na vse slovensko ozemlje. **Aprila 1945 je ustanovil Slovensko narodno vojsko**, v katero je vključil vse demokratične vojaške odrede. Tik pred koncem vojne pa je Narodni odbor sklical **zbor vseh predvojnih poslancev v Ljubljani, ki so 3. maja oklicali samostojno Zedinjeno Slovenijo v okviru federativne Jugoslavije**, pripravili prehodno ustavo, določili narodne simbole (grb, zastavo) idr.

Dva dni potem, **5. maja 1945**, je **nekaj podobnega** izvedla z zasedanjem v Ajdovščini tim. Narodnoosvobodilna vojska (NOV) pod vodstvom komunistične partije. Utemeljevala je pravico do slovenske samostojnosti na po partiji določenih "ljudskih" zastopnikih na zasedanju v Jajcu (Antifašistični svet ljudske osvoboditve Jugoslavije – ASLOJ ali srbo.-hrv. AVNOJ) in na podobnem kočevskem zasedanju leta 1943 ter na črnomeljskem leta 1944. Na tako nedemokratičnih, po KPJ in KPS diktiranih temeljih še sedaj vztrajajo nekatere pro-revolucionarne politične stranke v Sloveniji.¹⁶ Resda je potem leta 1945 tudi prišlo do ustanovitve tim. Ljudske republike Slovenije. Slovensko samoodločanje pa je bilo kljub formalno federativno urejeni Jugoslaviji zelo omejeno, dejansko vedno bolj, ker partija nikdar ni imela namena izpolniti medvojne obljube o večji slovenski samostojnosti, lastni slovenski vojski ipd.

Še pred padcem berlinskega zidu (9. novembra 1989) se je močna skupina slovenskih izobražencev uprla novemu poskusu večje centralizacije in pojugoslovenjenja. To je zaradi ugodnih spremenjenih razmer v Evropi vodilo do prvih svobodnih volitev, nato pa do plebiscita o samostojnosti, 26. decembra 1990, za kar se je izreklo nad 90% volivcev. Potem ko je Skupščina LRS sprejela 14. februarja 1991 resolucijo o sporazumni razdružitvi, je bilo mogoče 25. junija 1991 oklicati samostojno Republiko Slovenijo.

S tem se sicer ni izpolnila želja po Zedinjeni Sloveniji, kljub temu da se je v primeri z nekdanjo Dravsko banovino slovensko ozemlje v letih od 1945-1975 povečalo za eno tretjino oz. za eno četrtino sedanje površine. Z mirovno pogodbo, podpisano v Parizu 10. februarja 1947, je bil namreč vrnjen Sloveniji del Primorske, 5. oktobra 1954 (dokončno po pogodbi med Jugoslavijo in Italijo, 1. oktobra 1975) pa tim. cona B nekdanjega Svobodnega tržaškega ozemlja (STO). Po drugi strani je partijski diktat leta 1945 prisodil dele Slovenije Hrvaški, s katero doslej še ni bilo mogoče urediti dokončnih mej, predvsem neomejenega dostopa Republike Slovenije na odprto Jadransko morje.

Vsekakor se je **25. junija 1991 uresničila narodova volja o samostojni Sloveniji**. Nato je bila s **1. majem 2004 Republika Slovenija sprejeta kot polnopravna članica v Evropsko zvezo**. S tem so se umetne državne meje nekako omilile. Zaradi tega je mogoče govoriti o Zedinjeni Sloveniji v Evropski zvezi.

¹⁶ Malo pred 60. obletnico obeh teh vlad, je bilo opaziti neko spremembo v nekdanjem režimskem dnevniku *Delo*. V Sobotni prilogi 5. 3. 2005 je Janko Prunk objavil članek »Katera vlada je prva vlada«, kjer govori o prvi slovenski vladi leta 1918, ne omenja pa še tretjemajske 1945, kar pa je mogoče opaziti pri drugih, bolj neodvisnih zgodovinarjih (npr., Helena Jaklitsch, Zadnja meščanska demokratična vlada, v *Tretji dan – Krščanska revija za duhovnost in kulturo*, XXXIV, maj-junij 2005, št. 318-319, str. 66-73, pod zaglavjem »Resnica za spravo«.)

Manifestacija 29.10.1918 na Kongresnem trgu v Ljubljani

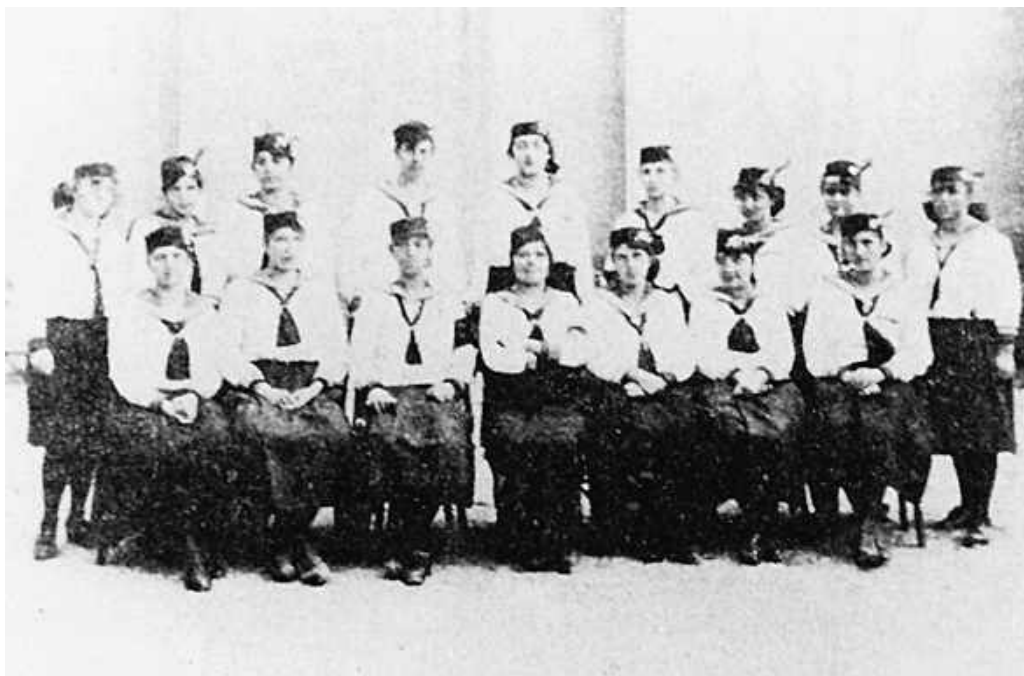
IZS MK, 304

Dr. Anton Korošec *Pernišek, sl. 1*

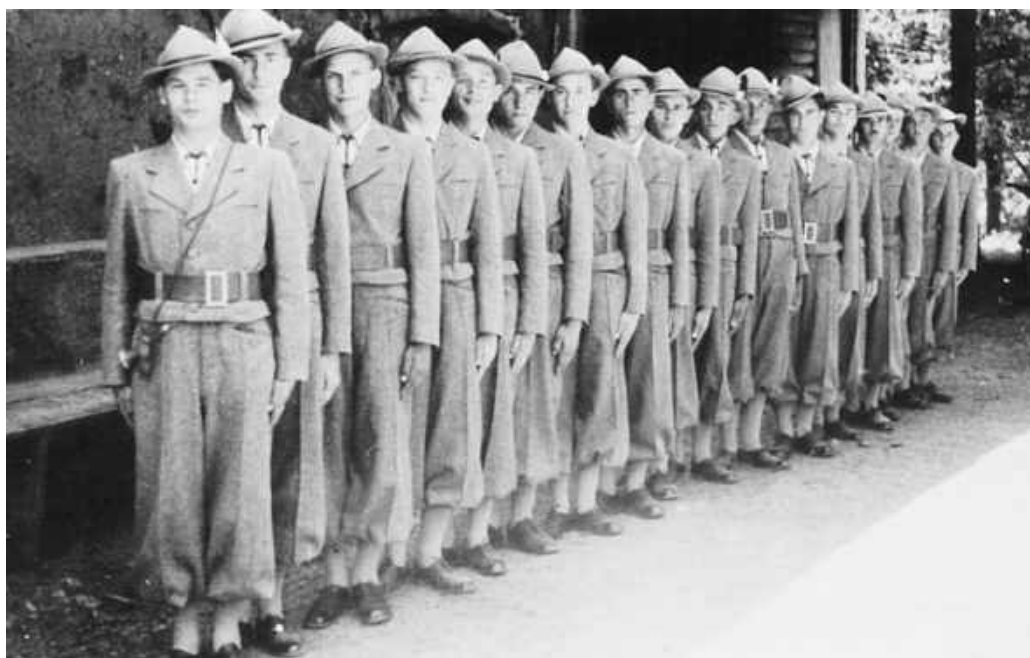

Dr. Marko Natlačen, predsednik Orlov, 1921
Pernišek, sl. 35

Predsedstvo in voditeljski zbor Orliške zveze 1919-1920

Pernišek, sl. 23

Fantovska zveza - Odsek Brezovica

Zaveza, 7, 22

3. Vojna in zasedba Slovenije

1. Jugoslavija pred vojno

Trojno velezlo 20. stoletja

1. Boljševizem

Še pred koncem 1. svetovne vojne je v Rusiji februarja 1917 izbruhnila revolucija, ki je odstavila carja. Prvega predsednika, socialdemokrata Kerenskega, je nasilno zamenjal **Lenin novembra 1917** (po nekdanjem julijemskem koledarju, ki je pod vplivom pravoslavja še v rabi v Rusiji, "oktobrska revolucija"). Leta 1922 je postal generalni sekretar partije **Stalin** in si s tem prisvojil vso oblast v Zvezi sovjetskih socialističnih republik (ZSSR).

2. Fašizem

Poskusi komunističnih revolucij so se izjalovili v Nemčiji in na Madžarskem ter leta 1919 tudi v Italiji. Po kratkotrajni vladi rdečega revolucionarja Bela Kuna, je na Madžarskem leta 1920 zasegel oblast diktator admiral Horthy, ki se je po Hitlerjevem vzponu na oblast leta 1933 povezal z nacistično Nemčijo in se obdržal do leta 1944.

V Italiji je Benito **Mussolini** 28. oktobra 1922 izvedel pohod na Rim z nekaj desettisočev "črnosrajčnikov". S tem pohodom je dosegel, da je bil imenovan za predsednika vlade. Njegovo gibanje, **fašizem**, je bilo v bistvu skrajno nacionalistično, z zahtevo po premoči države. Našel je posnemalce v nemškem nacizmu (nacionalnem socializmu), pa tudi v Angliji, Belgiji, Romuniji, Španiji idr.

Leta 1936 sta Hitler in Mussolini podpisala sporazum, poznan kot "**Os Rim-Berlin**", kateri se je nekaj let kasneje priključila še **Japonska**, potem ko je **7. decembra 1941** napadla ZDA (Pearl Harbor). Tako so bile ZDA prisiljene stopiti v vojno proti silam Osi.

3. Nacizem

V Nemčiji je po 1. svetovni vojni vladala koalicija, v kateri so nadvladovali socialisti ("weimarska republika"). Ta vlada ni znala rešiti hudih družbenih in gospodarstvenih težav, ki so se še povečale s krizo leta 1929. Medtem je zaradi zahteve po redu s pomočjo velepodjetnikov hitro rastle nacionalni socializem.

Nacizem je zagovarjal telesno in umsko duševno nadmoč tim. arijske rase, ki naj bi bila večinska v Nemčiji. Po raznih volilnih zmagah je Adolf **Hitler** postal leta 1933 kancler Reich-a (predsednik vlade). Požig državne zbornice (Reichstag-a), za kar so dolžili komuniste, je Hitlerju dal priložnost, da je začel preganjati socialiste in komuniste, ki jih je zapiral v koncentracijska taborišča. Po smrti predsednika države, Hindenburga, si je leta 1934 Hitler prilastil vso oblast.

¹ Gl. Eiletz S. in M., predvsem 289-291

Sodelovanje med Nemci in boljševiki v letih 1914-1918, 1918-1933, 1938-1941¹

Navidezno je ZSSR živela nekako zase, dejansko pa se je preko **Kominterne** vedno bolj vtikala v notranje zadeve drugih držav.² Že med vojno 1914-1918 je bilo opazno neko **sodelovanje med Nemčijo in boljševiki**. Po mirovni pogodbi v Rapallu (1920) je Nemčija nehala s svojo zaprtostjo, ki ji je bila vsiljena v Versaillesu, in se je do leta 1933 naslanjala na ZSSR. Tako je že leta 1919 nemški general Hans von Seeckt začel tajne razgovore z ZSSR, da bi ta pomagala Nemčiji ustvariti in oborožiti novo vojsko: ZSSR je nudila Nemčiji letalstvo, težko topništvo, strupene pline, izučene letalce, vojaške strokovnjake ipd., Nemčija pa ZSSR pomoč pri organiziranju Rdeče armade. Nemčija je izdelovala njej prepovedano orožje na ruskem ozemlju, častniki obeh držav pa so se šolali skupaj; od leta 1928 do 1933 je na desettisoče nemških inženirjev in drugih strokovnjakov delovalo v ZSSR.

Potem ko je leta 1933 prišel v Nemčiji na oblast Hitler, se je to sodelovanje nehalo, a ne za dolgo. Navidezno smrtna sovražnika sta **23. avgusta 1939** sklenila **pogodbo (Ribbentrop-Molotov)**, s katero sta uresničila vojaško in gospodarsko zvezo **med ZSSR in Nemčijo**. Po gospodarski pogodbi, sklenjeni 10. februarja 1940, je ZSSR vsestransko oskrbovala Nemčijo: v enem samem letu je Nemčija prejela od ZSSR 900.000 ton nafte in skoraj milijon ton žita. S to pomočjo je **ZSSR pomagala Hitlerjevi Nemčiji vdreti v Francijo in jo zasesti!**

Nemško-italijansko-sovjetska osvojevalnost

Hitler si je za Nemčijo takoj pričel prisvajati **vedno več "življenjskega prostora"** (Lebensraum) v Evropi. Najprej si je Nemčija 7. marca 1936 prilastila **Posarje**. Z uprizorjenim pučem na Dunaju je Hitler 12. marca 1938 zavzel **Avstrijo** in jo s plebiscitom priključil Reichu. Na nemški pritisk sta morali 29. septembra 1938 Velika Britanija in Francija podpisati z Nemčijo pogodbo v Münchnu, takoj potem pa je Nemčija vzela Češki **Sudete**. Toda že 15. marca 1939 je Nemčija prisilila **Češko** na podpis popolne kapitulacije, deželo pa so zasedle nemške čete, ne da bi Zahod posegel vmes. Avtonomnega predsednika **Slovaške** je Nemčija prisilila, da jo je zaprosil za protektorat; novo slovaško državo so takoj priznale zahodne velesile in ZSSR.

Na veliki petek aprila 1939 je Italija napadla **Albanijo**. Ker si je hotel zagotoviti romunsko nafto, je Mussolini že maja 1939 načrtoval napad na Jugoslavijo. Ko je Hitler jeseni 1940 poslal v Romunijo vojaško misijo, ki naj bi urila romunsko vojsko, je Mussolini napadel **Grčijo** (28. oktobra 1940), vendar so Grki v enem mesecu porinili Italijane nazaj v Albanijo. Jugoslovanska vlada bi morala zaradi balkanskega pakta pomagati Grčiji; našla je neko vmesno rešitev v tem, da je ostala navidezno nevtralna, skrivaj pa je dajala pomoč Grčiji. Hitler je preko Romunije, Madžarske in Bolgarije šel na pomoč Italiji proti Grčiji, ker se je bal, da bi se tam utrdili Angleži.

Takoj po sovjetsko-nemški pogodbi je Nemčija 1. septembra 1939 napadla **Poljsko**. Ko je 17. septembra 1939 zasedla Varšavo, je tudi ZSSR vdrla na Poljsko in si brez strela prilastila velik del ozemlja.³ ZSSR je 30. novembra 1939 napadla **Finsko**, ki se je pogumno branila, a

² Kominterni, ruska kratica za III. Internacionalo, je bila ustanovljena leta 1919, iz političnih razlogov pa formalno oz. navidezno razpuščena leta 1943. Kasneje je bila nadomeščena s Kominformom, ki je bil ustanovljen leta 1947 v Varšavi in katerega sedež bi naj bil v Beogradu. Kominform je bil razpuščen aprila 1956.

³ Rdeča armija je zajela veliko poljskih divizij. Okrog 27.500 častnikov je bilo pobitih, od tega 4.500 v Katynu blizu Smolenska, ostale pa so odpeljali v Sibirijo in Kazakstan, dokler jih niso na Churchillovo zahtevo izročili Angležem, ki so iz njih sestavili slovito divizijo gen. Andersa v sklopu 8. angleške armade.

je končno morala podpisati mirovno pogodbo (13. marca 1940), s katero je odstopila ZSSR zahodno obalo Ladoškega jezera. ZSSR je junija 1940 zasedla in si priključila tudi **vse tri baltske države** (Estonsko, Letonsko in Litvo).

Zaradi pogodbe s Poljsko sta morali Francija in Velika Britanija napovedati vojno Nemčiji (3. septembra 1939), toda nista uporabili svojih 110 divizij, zbranih za tim. Maginotovo črto, kljub temu, da so Nemci tedaj na zahodu imeli samo 23 divizij. Tako je Nemčija hitro premagala Poljsko, ki je zaman čakala na zahodno pomoč, potem pa je nadaljevala z osvojevanjem: 8.-9. aprila 1940 je napadla in si s tim. "Blitzkrieg-om" (bliskovito hitro vojno) zasvojila **Dansko**, ki se je takoj vdala, in **Norveško**, ki se je branila nekaj dni. Dne 10. maja je napadla **Nizozemsko**, **Belgijo** in začela z ofenzivo v **Francijo**.

Tedaj je stopil v vojno proti Franciji tudi Mussolini. Ko so Nemci 14. junija 1940 vkorakali v Pariz, je maršal Petain ponudil premirje, a 4 dni pred podpisom premirja je gen. De Gaulle, ki je v Londonu sestavil begunsko vlado, pozval Francoze k odporu (la résistance), česar ni storil jugoslovanski kralj Peter pred pobegom ali iz eksila! Nato je Nemčija začela z letalskimi napadi na Veliko Britanijo. Ves čas je tudi pomagala Italiji v Severni Afriki, ki je že leta 1936 zavzela Abesinijo, kar je, žal, priznala tedanja Zveza (Liga) narodov s sedežem v Ženevi.

Jugoslavija se skuša reševati s pogodbami

Jugoslavija se je skušala reševati z raznimi sporazumi. Leta **1937** je zunanji minister Stojadinović podpisal nenapadalni pakt z **Italijo**. Ko je padla Francija, je Jugoslavija takoj **priznala ZSSR** in sklenila z njo **trgovsko pogodbo**. Ni pa prišlo do podpisa nenapadalnega pakta oz. pakta o medsebojni pomoči, o katerem so razpravljali z Moskvo še v noči na 6. april 1941. Toda ZSSR je bila bolj zavezana nacistični Nemčiji kakor slovanski Jugoslaviji. Zato je **Molotov takoj po nemškem napadu na Jugoslavijo** vrnil jugoslovanskemu poslaniku po-oblastila, s čimer je **priznal nemško osvojitvev teh držav** – tako, kot je storil prej s poslanikom Belgije in Norveške.

Da bi si izboljšala položaj je Jugoslavija decembra 1940 podpisala pogodbo z Madžarsko. Po Mussolinijevem porazu v Grčiji je Hitler hotel, da bi ostala Jugoslavija nevtralna (kot Švedska), a to ni šlo v račun Angležem. Zaradi tega je **Churchill** skušal ustvariti **vojaško zvezo med Grčijo, Turčijo in Jugoslavijo**. Medtem je 28. februarja 1941 pristopila k Trojnemu paktu Bolgarija.

Zgodovinarji so danes skoraj soglasni v tem, da bi Churchill ne vztrajal toliko na razveljavitvi pristopa k Trojnemu paktu, ko bi bil vedel, da Nemčija že pripravlja napad na ZSSR.

Slovenecem v predvojni Jugoslaviji ni bilo lahko. Jugoslavija je res leta 1918 bila rešitev za Slovence, čeprav Srbi niso držali besede o ureditvi države. Toda Slovenci so najbolj trpeli pod osebnim režimom kralja Aleksandra in še po njem. Konfinirani so bili njihovi glavni voditelji, razpuščena je bila najmočnejša stranka, Slovenska ljudska stranka (SLS), in vse katoliške organizacije, predvsem mladinske (Orel, ki je bila močna katoliška mladinska organizacija in nasprotna liberalnemu Sokolu) in razna druga prosvetna društva. Kljub temu je večina hotela obvarovati Jugoslavijo in jo rešiti nemške zasedbe.⁴ Velika večina Slovencev je bila protinacistična in na strani zahodnih zaveznikov.

⁴ Gl. tudi Ključne značilnosti, 7-16

2. Vojna

Napad na Jugoslavijo

Jugoslavija je bila torej na začetku leta 1941 obkoljena od skoraj vseh svojih sosedov, ki so bili vstopili v Os Rim-Berlin. Zato so Nemci lahko tudi od Jugoslavije izsilili **podpis pristopa k Trojnemu paktu (25. marca 1941)**. Nekateri sodijo, da bi se Nemci vsaj za nekaj časa držali pakta, ker so se z njim počutili varne na jugu, in to vsaj do velikega nemškega poraza pred Moskvo v jeseni 1941.⁵

A že **27. marca** je izbruhnil v Beogradu **puč**. Padla je vlada Dragiše Cvetkovića, odstavljen je bil regent knez Pavel in za kralja je bil oklican mladoletni Peter II. (1923-1970). Nova vlada, ki jo je sestavil gen. Dušan Simović, ni priznala pakta. V odgovor na to so Nemci 6. aprila bombardirali Beograd in začeli zasedati Jugoslavijo. Vlada s kraljem je takoj odletela v Atene.

Nemci so **brez vojne napovedi 6. aprila vdrl v Jugoslavijo na vseh mejah hkrati, od Rateč na Gorenjskem do Caribroda** (jugovzhod Jugoslavije), kjer so se jim pridružili tudi Bolgari. V Slovenijo so Nemci prodirali iz Koroške v smeri Dravograd-Celje-Novo mesto ter preko gorenjskih prelazov Podkoren in Ljubelj proti Kranju. Na Štajerskem se je del nemške vojske usmeril proti Mariboru, drugi proti Ptujju (in nato proti hrvaškemu Varaždinu ter Zagrebu). Italijani so se premaknili skupaj z Nemci na severozahodu do Rateče-Kranjska gora, medtem ko je dotedanja jugoslovansko-italijanska meja ostala skoraj mirna.

Tudi Italija je pripravljala napad na Slovenijo in Dalmacijo, a šele za 15. april. Ko je poveljnik XI. italijanskega korpusa 2. armade, gen. Mario Robotti, zvedel, da se Jugoslovani umikajo, se je tudi on odločil za napad. Hotel je prehiteti Nemce, zato je poslal **proti Ljubljani** hitro kolono, ki jo je dosegla **11. aprila ob 17.30** in je na gradu razobesila italijansko zastavo. Majhni nemški motorizirani oddelki so prvi zasedli glavne kraje Gorenjske na velikonočno soboto, 12. aprila, a so se takoj umaknili. Medtem so sicer slabo opremljeni Italijani zasedli nekaj Gorenjske, ki pa so jo morali zapustiti **po podpisu pogodbe z Nemci** (Dunaj, 21.-22. aprila 1941), **kjer so se uveljavile Hitlerjeve smernice za delitev, dane 3. in 12. aprila**, čeprav so to mejo kasneje delno popravili.

Preostala jugoslovanska vojska se je umaknila z Gorenjske 9. aprila, skoraj istočasno pa tudi z zahodne meje. Nekoliko več bojov je bilo na Štajerskem, vendar nemškega prodora ni bilo mogoče zadržati niti s porušenjem mostov čez Dravo.⁶ Sicer pa **srbski generali niso imeli namena braniti Slovenije, hoteli so le zadrževati nemški napad, dokler se ne bi mogli utrditi južno od Kolpe, Save in Donave, kjer bi pričakovali od Angležev obljubljeno pomoč**. Zaradi naglega nemškega napredovanja so se tudi Angleži morali na hitro umakniti iz Grčije, mesec dni kasneje pa celo z otoka Krete. Kdor pozna "visoko" politiko veldržav, se ne čudi, da je Anglija kljub svoji popolni nemoči Jugoslaviji ponujala pomoč, če bi ta ne pristopila k Trojnemu paktu.⁷

Z oklicem neodvisne države Hrvaške so ustaši razdelili Jugoslavijo na dvoje in ji tako zadali smrtni udarec.

V Sloveniji je živel precej Nemcev, predvsem na Štajerskem, Kočevskem in na Gorenjskem. Zaradi tega je bilo mnogo tim. "pete kolone", ki je delovala za Nemčijo in po kateri so Nemci že pred zasedbo vedeli o življenju in delovanju vseh zavednih Slovencev.

⁵ O tem gl. Vauhnik, 181-182; s tem v zvezi gl. tudi dr. Frido Pogačnik, Na razpotju, Ob 20-letnici pristopa Jugoslavije v Trojnemu paktu, dne 25. marca 1941, ZSS 1961, 31-51, predvsem 48-49.

⁶ O razporeditvi jugoslovanske vojske in o poteku vojne gl. NOV 35-48; Mikuž I, 30-44

⁷ gl. Martinc 1951, Zgodovinska osnova Narodne osvobodilne borbe v Sloveniji, KZS 1951,95-126, predvsem 113-114

Slovenski odziv na vpad

Bombardiranje Beograda je hudo udarilo vse Slovence, predvsem zato ker je bil ob letalskem napadu ubit predsednik SLS, minister duhovnik dr. Franc **Kulovec**. Časopisi so objavili (napačno) vest o podpisu prijateljske pogodbe (5. aprila 1941) med Jugoslavijo in ZSSR, a ta ni obljubila nobene vojaške pomoči. Ljudje so se vdali usodi, ker so bili prepričani, da Slovenije jugoslovanska vojska ne bo branila in da jo bodo zasedli Nemci. Niso pa računali na možnost zasedbe po Italijanih.

Na meji proti Italiji je nekaj let pred vojno Jugoslavija začela graditi tim **Rupnikovo črto** (po gen. Leonu Rupniku), ki naj bi preprečila predvsem vdor tankov. Toda dejansko je bilo vse to zaman, ker je bilo v Sloveniji premalo vojaških čet za obrambo. Na slovenskem ozemlju je bil nastanjen Ormoški odred 7. jugoslovanske armade, ki je imela na Štajerskem Dravsko divizijo, jugozahodno od Ljubljane Triglavsko in na Gorenjskem Triglavski planinski odred. Na prve postojanke so postavili tako proti Nemčiji kot proti Italiji po 4 posadne polke, en samostojen bataljon in 4 topniške bataljone. Toda vsi ti so bili nezadostno opremljeni, brez možnosti za premike in brez letalske podpore. Resda je vlada mobilizirala vojaško obvezane. Toda čeprav se je bila tajna mobilizacija začela "že" 3. aprila, se je javna naznanila šele en dan po napadu, zato je dejansko ni bilo mogoče izvesti.

Bolj pomemben je bil odziv **univerzitetne in srednješolske mladine**: primorski študentje so ustanovili Soško legijo, liberalni s katoliškimi pa Akademsko legijo, ki je zbrala 700 prostovoljcev. Vendar poveljstvo ljubljanske divizije ni vedelo, kaj storiti z njimi. Večino so poslali brez vsake opreme proti Hrvaški, a mnogi so obtičali na Dolenjskem. Tiste, ki jim je uspelo priti do Zagreba, so zbrali v vojašnici Zrinjski. Ustaši, ki so tedaj že prevzemali oblast, so nekatere postrelili, druge pa pridržali.⁸ Jugoslovanska vojska je 9. aprila sklenila, da se umakne iz Slovenije, 10. aprila pa se je od Jugoslavije odcepila Hrvaška. S tem je ostala Slovenija popolnoma prepuščena sama sebi. Zato je Narodni svet odločil, da je postala Slovenija "suverena" in se bo sama pogajala z napadalci.⁹ Dne 12. aprila je ban Natlačen vsem Slovencem sporočil, da bo Ljubljana kmalu zasedena. Prosil je za red in mir ter svaril pred napadi na nemško manjšino. Ukazal je, naj vse državne in samoupravne oblasti poslujejo naprej.

Ivan Ahčin trdi, da je tiste dni v NS prišlo do debate, ali naj bi se NS "proglasil za samostojno vlado v Sloveniji ali pa naj le vodi začasne vladne posle na slovenskem ozemlju".¹⁰ Prevladalo je drugo stališče.

Kljub temu, da so Ljubljano Italijani zasedli že 11. aprila, je delegacija Narodnega sveta (Natlačen, Pucelj, dr. Gosar) 12. aprila šla z italijansko prepustnico v Celje na razgovor z Nemci. Njen namen je bil pregovoriti Nemce, da bi zasedli vso Slovenijo. Gen. Lanz se ni hotel o tem razgovarjati, ker je isti dan feldmaršal Keitel že podpisal smernice o razkosanju Jugoslavije. Dejansko je bil Natlačenov neuspeh za slovenski narod sreča, ker je del Slovenije prišel pod Italijo in tako mogel delno ohraniti sebi svojsko življenje.¹¹

⁸ Iz hrvaških zaporov jih je s posredovanjem hrvaškega kulturnega ministra reševal pisatelj Narte Velikonja.

⁹ Mikuž I, 50-51

¹⁰ Ivan Ahčin, Spomini na začetek naše tragedije, ZSS 1961, 129-136, navedba na 132

¹¹ Po Mikužu (ib.) je Natlačenov poskus mogoče razumeti predvsem zaradi dejstva, da je bil doma iz Vipavske doline, ki je po rapalski pogodbi pripadla Italiji, in se je zato bal, da bi Italijani na novozasedenem ozemlju ravnali na isti način. Res je pa tudi upravičeno želel ohraniti celotno Slovenijo v eni sami državi. Za Kosa (I, 106) je bil to »najbolj državniški akt v kratki dobi obstoja NS«, ki da ga je razumela celo revolucionarna stran, za kar navaja Mikuža (I, 51).

Delovanje KPJ in KPS

Marca 1941 se je KPJ čez noč sprevrgla iz zagrizenega antimilitarista v zavzetega rodoljuba, ki je jel svariti pred beograjsko germanofilsko vlado, odklanjal vsakršno pogajanje z Osjo, istočasno pa terjal naslonitev na ZSSR, ki je bila Hitlerjeva zaveznica! Kadarkoli je KPJ tedaj omenjala zahodne zaveznike, jih je razglašala za imperialiste.¹²

Po podpisu pogodbe z Nemčijo so člani KPJ dobili posebno nalogo: pozvani so bili, da "dezorganizirajo jugoslovansko vojsko, da nabirajo vojni material in da po tajnih organizacijah stranke širijo v državi paniko. Vso pomoč morajo nuditi separatističnim organizacijam, ustašem, Makedoncem, Albancem in Črnogorcem".¹³

Centralni komite KPJ, ki je zasedal v Zagrebu 27. marca 1941, je izdal letak, kjer je med drugim zapisano: "Narodi Jugoslavije so žrtve angleških agentov, ki s svojimi provokacijami tirajo našo državo v vojno do uničenja. (...) Ves narod (pravilno: vse ljudstvo) se mora dvigniti proti onim, ki hočejo delati proti željam mirnih državljanov, (...) in jih silijo v službe za imperialistične cilje. Mi nočemo imperialistične vojne in mi zavračamo, da bi bili instrument angleških imperialistov! Narodi Jugoslavije se zavedajo velike nevarnosti, ki jim preti, da bodo pahnjeni v vojno po angleških agentih. (...) **Mi smo odločno proti, da stopi Jugoslavija na stran angleških imperialistov...**"¹⁴

Skratka: 1. partiji je ves čas šlo za razbitje države, medtem ko je večina Slovencev delala na tem, da bi se država spremenila v demokratično, federativno in družbeno pravično državo, v kateri bi bila Slovenija en samostojen del; 2. partija je to priložnost namerno zapravila z revolucijo v letih 1941-1945.¹⁵

Ko se je začelo zasedanje Jugoslavije, spčetka komunisti niso vedeli, kaj storiti, in zato je bilo opaziti različne načine ravnanja: ponekod so nastopili proti jugoslovanski vojski (primer Kragujevac), vsekakor pa so skušali priti do čim več orožja. V Sloveniji je partija pozivala vojake, naj odvržejo orožje, veliko komunistov pa je šlo sprejemati Nemce z rdečo zastavo.¹⁶ Kasneje so jih pozdravljali z dvignjeno in stegnjeno roko. Nemcem so ovajali zavedne, predvsem vodilne Slovence.¹⁷

3. Razdelitev Slovenije med tremi okupatorji

Od vseh jugoslovanskih in evropskih narodov je bila edino Slovenija z zasedbo razdeljena med tri države. Dejansko so vse tri imele isti namen: tako pridobljeno ozemlje čim prej priključiti svojim državam in čim prej razsloveniti prebivalstvo. Vendar so Nemci in Madžari ravnali skrajno neprimerno huje kot Italijani.¹⁸

¹² gl. Kos, I, 49

¹³ Vauhnik, 193

¹⁴ Martinc 1951, 115 - Opozarjam, da je partija bila proti vojni na strani Angležev, ne pa proti vojni na nemško-nacistični strani. Važno je poudariti, da se KPJ ni uprla okupatorju pred nemškim napadom na SZ! Velebit je izjavil, da so do nemškega napada bili za komuniste največji sovražniki Angleži: "Bili so hujši od fašistov in nacistov, saj so bili nosilci svetovnega imperializma. Toda zgodil se je slučaj, da je Sovjetska zveza postala zaveznica Angležev. Zato smo morali komunisti zamenjati smer. Postali so naši zavezniki". (B. Nežmah, *Mladina*, 18.3.2002). V svojem življenjepisu o Titu se Velebit izgovarja zaradi tega očitka (gl. Eiletz 2006, 174)

¹⁵ Tako Martinc 1951, 123. - Na koncu članka je pripomba, da gre za "sintetično vsebino prvih poglavij knjige" "**Komunistična revolucija v Sloveniji**". Vendar avtor knjige ni končal.

¹⁶ Martinc 1951, 117 (pričevanje pok. Gaserja) in 115-116.

¹⁷ Popolnoma potvarjeno zgodovinsko resnico prikazuje Mikuž I, 45-48

¹⁸ Za vse podpogl. Mlakar, 11-20

1. Nemški okupator

Nemci so si prilastili Gorenjsko, Štajersko, Mežiško dolino (del Koroške, ki je leta 1920 ostal v Jugoslaviji) in Zasavje, torej dejansko najbogatejši del Slovenije.¹⁹ Takoj so uvedli svojo civilno upravo: Štajerska je bila podvržena štajerskemu Gauleiterju dr. Siegfriedu Üiberreiterju, medtem ko je bila Gorenjska podrejena koroškemu Gauleiterju dr. Friedrichu Rainerju (do decembra 1941 je vodil civilno upravo namestnik Franz Kutschera).

Skrb za red je prevzela predvsem Varnostna služba (Sicherheitsdienst), katere naloga je bila z vsemi sredstvi preganjati nasprotnike nemškega "Reicha-a" (rajha). Posebnega pomena je bil zloglasni Gestapo (Geheime Staatspolizei, tajna državna policija), ki je bil politična organizacija s popolnoma neodvisnim delovanjem. Največ nacističnih krutosti nad Slovenci gre na račun Gestapa.

V Gradcu so že na posvetu 8. in 9. aprila odločili, da se **razpuste vse slovenske organizacije** in da se zapleni njih premoženje v korist tim. Štajerske domovinske zveze (Steirischer Heimatsbund). Sklenili so obnoviti "nemški značaj Spodnje Štajerske". Prav tako so sklenili, da je treba z narodnozavednimi Slovenci ravnati kot s sovražniki države. Na Spodnjem Štajerskem naj se zato izženejo vsi narodnozavedni Slovenci, na Kranjskem pa tisti, ki bi bili Nemcem posebno sovražni. Izrecno so določili, da je treba izgnati učitelje, duhovnike, uradnike, svobodne poklice in polizobraženi srednji sloj; njihovo premoženje se zapleni, prav tako kot premoženje Cerkve. Üiberreiter je v Mariboru izjavil, da bo na Spodnjem Štajerskem prostor samo za Nemce, vsi drugi pa da morajo ven.

Učinki teh sklepov so bili takoj vidni. Najprej so **zaprl na tisoče Slovencev**. Razen tistih izobražencev in duhovnikov, ki so leta 1914 že imeli bivališče na teh ozemljih, so vse druge preselili v Srbijo in Hrvaško. Iz Gorenjskega so izselili 184 svetnih duhovnikov in 78 redovnikov, tako da je ostalo le nekaj starejših, ki pa niso smeli izvrševati bogoslužja v slovenščini. Na Štajerskem je decembra 1941 ostalo samo še 121 duhovnikov od 608.²⁰ Povzetek pregleda izgnanih oseb po poklicu je sledeč: izgnanih 90,83% slovenskih duhovnikov, 84,21 % inženirjev, 66,18 % profesorjev, 45,20% zdravnikov in lekarnarjev, 22,32, % učiteljev, 6,02% trgovcev, industrialcev, gostilničarjev, obrtnikov. Predvideno je bilo, da bodo izgnali od 220.000 do 260.000 Slovencev, a zaradi naglih sprememb v vojaških neuspehih je bilo **izgnanih "samo"** nekaj nad **50.000**. Če prištejemo skoraj 17.000 oseb, ki so se same umaknile v Ljubljansko pokrajino, in tiste, ki si niso upale vrniti iz raznih krajev Jugoslavije, moremo govoriti o približno 80.000 izgnanih.

Kasneje so Nemci pošiljali zmeraj več Slovencev v tim. **koncentracijska taborišča** (nem.: Konzentrationslager ali KZ), kot Dachau, Buchenwald. Čeprav nekateri omenjajo zadevne številke, je težko določiti, koliko Slovencev je bilo tam, ker so koroške Slovence šteli za Nemce, Primorske za Italijane, vse druge pa za Jugoslovane.²¹

Nemci so najprej **zaprl vse šole**. Potem so znova odprli ljudske šole, na Gorenjskem pa samo eno tim. glavno šolo (Hauptschule) v Kranju, ne pa gimnazije, medtem ko je od petih gimnazij na Štajerskem delovala samo ena. Vsi učenci so najprej morali ponoviti en razred. Šole so zaradi vojne delovale vedno bolj neredno; dejansko v šolskem letu 1944-1945 skoraj ni bilo

¹⁹ Za ta podnaslov gl. Mikuž I, 62-72; NOV 48-67; Kos I, 94-97; Griesser-Pečar, 31-47

²⁰ Nemci so dovolili, da je nekaj nemških duhovnikov prevzelo skrb za dušno pastirstvo na zasedenem ozemlju. Avtor iz svoje izkušnje vsaj v enem primeru dvomi, da bi bilo to v korist dušam in slovenskemu narodu, je pa koristilo NOB-u, s katerim je kar nekaj teh duhovnikov sodelovalo. O težavah z enim teh nemških duhovnikov piše sam nadškof Vovk (Vovk, 81-87 in 107)

²¹ O tem je veliko zapisov. Gl., npr., Vinko Lipovec, V dachauskem taborišču, ZSS 1973-1975, 106- 114, in Andrej Tišler, Ko nisem bil človek, ZSS 1969, 114-128

pouka, ker so Nemci poslopja uporabili za vojašnice ali bolnišnice. V šoli ni bilo dovoljeno spregovoriti ene same slovenske besede: če je učitelj koga zasačil, ga je telesno kaznoval, ne le z zaporom po pouku, ampak s pretepanjem, z udarci po prstih z ravnilom ipd.

Čeprav Nemci zasedenih ozemelj niso priključili rajhu, kot so nameravali spočetka, so vendar postopoma **vedli nemško zakonodajo**. Zaradi tega, npr., je bilo v nasprotju z mednarodnim pravom mobiliziranih v nemško vojsko ali v vojski podobne organizacije okrog 150.000 moških in žensk.

Nemci so razlikovali **troje vrst državljanstva**. Nekateri so ga dobili **takoj**, drugi **na podlagi zadevne prošnje**, tretji samo **pogojno državljanstvo**, katerega pa je bilo **mogoče odvzeti s preklicem**. Tisti, ki so zaprosili za državljanstvo, so morali znati nemško; zato so prvo leto Nemci priredili številne tečaje. Kako malo pa je bila celo Štajerska nemška in kako je bilo ponemčenje otežkočeno, priča popis prebivalstva 29. novembra 1942, po katerem je samo 12 % prebivalcev obvladalo nemški jezik.

Če ne bi bilo tako žalostno in poniževalno, bi bilo nemško **rasno preverjanje** prav tragikomično. Razdelili so prebivalstvo na 4 kategorije: 1. pretežno severni in westfalski rodovi; 2. uravnovešeno mešani rodovi; 3. neuravnovešeni rodovi; 4. pretežno tuji in nezaželeni rodovi. Poseben urad, odvisen od SS (Schutzstaffel, udarna sila nacistične stranke) je do septembra 1941 "rasno preveril" na Spodnjem Štajerskem 312.252 oseb in zaključil, da je rasna sestava ugodna. Na Gorenjskem je urad preveril 63.334 oseb in zaključil, da jih 27,5% pripada severni rasi, 25,5% dinarski, 14% zahodni in 10,5% vzhodnobaltski rasi in drugim.²²

Po italijanski kapitulaciji so Nemci **zasedli tudi tisti del Slovenije, ki je bil od leta 1941 pod Italijani**. Dejansko so se sprva ustalili samo v Ljubljani in zavarovali progo na italijansko fronto, potem pa so postopoma izvajali oblast nad vedno več ozemljem. V Ljubljanski pokrajini so znova uvedli nekdanjo banovinsko upravo, pokrajino pa so priključili novoosnovani "Operacijski cono Jadransko Primorje" (Operationszone Adriatisches Küstenland), v katero so vključili pokrajine Videm (Udine), Gorico, Trst, Reko, Pulj in Hrvaško Primorje (Kvarner). Vrhovni komisar Friedrich Rainer je 1. oktobra 1943 izdal ukaz, da naj uprava na tem ozemlju deluje kot dotlej. Vendar so Nemci okrepili upravo občin in nastavili v upravna območja svoje svetovalce, ki so imeli tudi pravico do samostojnih navodil. Ker se je večina uradnikov prejšnje italijanske uprave umaknila v Italijo, slovenskih pa ni bilo, je ponekod delovala samo tretjina občin (Goriško). V slovenskem delu Istre je bilo spočetka 6 uprav (od 9), potem pa samo še v mestih. Važno pa je, da so na Primorskem bili župani Slovenci.

2. Madžarski okupator

Prekmurje (Slovensko krajino) so najprej zasedle nemške čete, a so jo po dogovoru 16. aprila predale Madžarski.²³ Po nekaj mesecih vojaške uprave, so Madžari 15. avgusta 1941 uvedli civilno upravo, za kar so najprej hoteli obnoviti stanje iz leta 1919.²⁴ Že 16. decembra 1941 so osvojeno ozemlje tudi formalno priključili Madžarski. Ker Madžari niso obnovili podrhtevanih mostov čez Muro, je postalo Prekmurje zelo ločeno od drugih slovenskih območij.

²² Vsem tako »rasno preverjenim« so dali tim. »Ahnenpass« (nekak pregled prednikov). Avtor še hrani svojega. Ta rasni pregled je bil naravnost smešen: merjenje lobanje, rok in prstov, nog in prstov na nogah, puščanje krvi s prsta (kri je morala brizgniti, ne kapljati!) ipd.

²³ NOV, 72-72; Kos I, 97; Griesser-Pečar, 51-52

²⁴ Okraj Murska Sobota so priključili komitatu Vas megye (Železna županija), okraj Spodnja Lendava pa komitatu Zala megye (županija Zala).

Madžari so obstoj slovenskega naroda kratkomalo zanikali. Zato so bili Slovenci v Prekmurju zanje "Vendi" – nekako tako, kot so še sedaj za nekatere Avstrijce slovenski Korošci "Windische". Pomadžarjenje je bila skrajno nasilno: spremenili so vsa krajevna imena in priimke, razpustili vse slovenske ustanove, požgali slovenske knjižnice, odpustili vse slovenske učitelje in namesto njih nastavili 160 madžarskih. Izgnali so 121 družin, ki so jih bile jugoslovanske oblasti naselile po prvi svetovni vojni ob madžarski meji ypri Dolnji Lendavi. Vse izobražence, ki niso bili iz Prekmurja, so pregnali na Štajersko ali Hrvaško. Vse slovenske duhovnike so premestili na zakotne madžarske župnije. Vse Jude so internirali, potem pa so jih Nemci "iztebili". Od leta 1942 so novačili Slovence za madžarsko vojsko in jih pošiljali na rusko fronto.

3. Italijanski okupator 1941-1943

Italijanom so prisodili južni del Slovenije, to se pravi Ljubljano, Notranjsko, Dolenjsko, Suho in Belo krajino, kar pomeni približno eno tretjino slovenskega ozemlja.²⁵ V Ljubljani si je 18. aprila privzel oblast Visoki komisar Grazioli. Zaradi izkušenj slovenske zatirane manjšine v delu Slovenije, ki je bila leta 1920 prisojena Italiji, so bili ljudje v upravičenem strahu pred italijansko zasedbo. Toda Italijani so si hoteli pridobiti Slovence s prizanesljivo politiko in so ravnali povsem drugače kakor Nemci in Madžari.

Vodilni slovenski politiki, ki so ostali v domovini, so se odločili za lojalnost do italijanskega okupatorja, ker so se prepričali, da bodo slovenski narodni interesi bolje zavarovani pod Italijani. Zato je razumljivo, da je Narodni svet prosil 18. aprila Graziolija, naj bi vsa Slovenija prišla pod Italijo.

Dne 25. aprila je bivšega bana poklical k sebi na razgovor italijanski zunanji minister grof Ciano.²⁶

Grazioli je 30. aprila sporočil dr. Natlačenu, da je Mussolini sklenil ustanoviti **Ljubljansko pokrajino**, ki bo priključena Italiji in bo dobila poseben statut. Zastopniki slovenskega ljudstva naj bi potrdili ta statut in pozdravili Mussolinija s posebnim nagovorom. **Dr. Natlačen je z nekaj sodelavci pripravil pozdrav, a komisarjev tajnik Ruffino je prinesel na stroj pisano besedilo z izjavo lojalnosti, v katero so Natlačen in sodelavci mogli vnesti le nekaj popravkov.**²⁷

Statut nove pokrajine je bil objavljen 4. maja 1941. Izrecno trdi, da je zasedeno ozemlje del italijanske kraljevine; da bo Italija spoštovala narodni značaj prebivalstva, zemljepisne danosti in posebne potrebe pokrajine; da visokega komisarja določuje "Duce". Italijani so pohiteli s tem statutom, ker so se resno bali širitve nemškega ozemlja, predvsem zaradi tega, ker so slovenski komunisti demonstrirali v prid nemškega rajha in celo skušali premikati meje.

Komisarju naj bi stal ob strani "**sosvet**" ("**Consulta**"). Ta je imel 24 članov, predstavnikov političnega in gospodarstvenega delovanja, z nekdanjim banom na čelu. Kasneje je KPS trdila, da je bil sosvet prva oblika sodelovanja z okupatorjem, medtem ko je bila demokratska stran prepričana, da je delovala v skladu z mednarodnim pravom in domoljubno etiko. Vendar niti člani sosveta niso bili zadovoljni z njim, ker je dejansko šlo za italijansko zvijačo.

²⁵ Za ta podnaslov gl. Mikuž I, 52-62; NOV 68-72; Kos I, 98-100; Griesser-Pečar, 48-50.

²⁶ Dr. Natlačen je v poročilu v London pisal o tem pogovoru. Dr. Natlačen je opisal Ciano težko usodo slovenskega naroda in mu zatrdil, da so po Nemcih načrtane meje nevzdržne z razumskega, političnega, gospodarskega in etnografskega vidika. Predlagal je, naj bi Italija upravljala vsaj vso nekdanjo Kranjsko. Toda Ciano je odgovoril, da so mejo določili Nemci in da je ni mogoče spremeniti. Dr. Natlačen je Ciano poročal tudi o nečloveškem ravnanju s Slovenci s strani Nemcev in ga prosil za Mussolinijevo posredovanje, ker da bodo sicer nekega dne Nemci zasedli tudi Ljubljano.

²⁷ Primerjaj besedili pri Saje, 39-40 in Griesser-Pečar, 69-70

Dr. Natlačen je na lastno željo potoval 26. maja v Rim, kjer je bil sprejet pri Mussoliniju in papežu Piju XII. Že prej je 18. maja sestavil spomenico, ki ima naslov **Tragedija slovenskega naroda**.²⁸ Italijansko uradno poročilo o teh dogodkih je bilo precej drugačno, kar je begunsko londonsko vlado vedlo v zmoto in vznevoljilo tudi Angleže. O vsem tem je pisal škofu Rožmanu dr. Alojziju Kuhar²⁹

Tim. "konzulto" je 8. junija Grazioli predstavil v Rimu Mussoliniju, kjer se je ban zahvalil za priznanje slovenske avtonomije, v zasebnem pogovoru pa ga je prosil za posredovanje pred Nemci, ki da so nameravali preseliti 300.000 Slovencev. V zasebni avdienci pri papežu Piju XII. je Natlačen papežu poročal o nemškem nasilju v Sloveniji.

Konzulta je opozarjala Graziolija na komunistične sabotaže, protestirala proti zapiranju nedolžnih ljudi in dokazovala, da italijanska vojaška oblast ni zmožna zatreti porajajoče se revolucije. Zato sta Natlačen in Pucelj 10. septembra 1941 izstopila iz konzulte, ker da ne moreta biti soodgovorna za zgrešeno italijansko upravo. Za tema dvema so zapustili konzulto še drugi člani. S tem se je začelo **politično življenje vedno bolj premikati v ilegalo**.³⁰

V celem je bilo 5 sestankov Konzulte, zadnji 5. novembra 1941. Že od 3. seje je Grazioli vedno bolj izražal jezo nad dejavnostjo "mračnih elementov". Na zadnji seji pa se je Grazioli pritoževal zaradi spremenjenih političnih razmer. Rekel je, da so od 6. oktobra morale italijanske oblasti ubiti v raznih spopadih 59 komunistov, 58 da so jih zajeli, tiste kraje, kjer se je to zgodilo, pa so uničili.

Italijani so pustili pri življenju slovensko šolstvo, ljubljansko univerzo, znanstvene ustanove, gledališči Opero in Dramo. Prav tako se niso vtikali v cerkvene zadeve. Sprejeli so skoraj 20.000 beguncev z Gorenjske in Štajerske ter pribežnikov iz drugih delov Jugoslavije. Uredbe so izdajali dvojezično, čeprav je bila spočetka na prvem mestu slovenščina, kasneje pa na drugem. Izpustili so vse vojne ujetnike in celo nakazovali častnikom majhno vzdrževalnino.

Toda že prvi komisar, Emilio Grazioli, je izjavil: "Priključili smo to pokrajino Italiji in napravili bomo, da bodo tudi njeni prebivalci čimprej Italijani." Takoj so skušali začeti s fašizacijo. V osnovnih šolah so uvedli organizacijo "balile" (balilla), na srednjih pa liktorsko mladino (Gioventù Italiana Littoria-Gil). Na univerzi niso mogli ustanoviti univerzitetne fašistične mladine (Gioventù Universitaria Fascista-GUF), ampak le ljubljansko univerzitetno organizacijo (Organizzazione Universitaria di Liubliana-OUL), ki pa je bila v slovenskih rokah, a pod italijanskim komisarjem, s čimer so študentje delno rešili obstoj univerze.³¹ Uspehi teh italijanskih poskusov pa so bili nični, ker so bili Slovenci slabo razpoloženi nasproti Italijanom: starejši še iz časov Avstro-Ogrske, vsi pa zaradi raznarodovanja v slovenskem Primorju med obema vojnama.

²⁸ Grieser-Pečar pripominja (73), da temu poročilu slovensko zgodovinarstvo še danes ni prisodilo dejanske pomembnosti. Vzrok je verjetno v tem, da bi komunisti sicer težko vztrajali na obrekovanju, po katerem da je dr. Natlačen kolaboriral, in ne bi mogli upravičiti njegovega umora (likvidacije) po komunistični **Varnostni obveščevalni službi (VOS)** oktobra 1942.

²⁹ Besedilo delno navaja Griesser-Pečar, 76

³⁰ Griesser-Pečar, 79-80

³¹ Štirje mladci KA so prosili rektorja ljubljanske univerze, dr. Milka Kosa, da jim dovoli prevzeti ponujena vodilna mesta. Kos je odgovoril, da »ne bi smatral za primerno in na mestu, če bi Vi in Vaši tovariši odklonili imenovanje v odbor ljubljanske vseučiliške organizacije«. Po svoje si je zavaroval hrbet dekan tehnične fakultete, inž. Milan Vidmar: preko svojega brata Josipa, predsednika IOOF, je dobil odobritev od OF za razgovor z Graziolijem in za »sodelovanje«, o katerem sam poroča v svojih »Spominih« (Obzorje, Maribor 1964). Za Milana Vidmarja je bila to samo zvijača, za mladce kot Župec, Kikelj in druge pa je pomenila smrt, češ da so sodelovali z okupatorjem! (Gl. Zvonko Grahek, *Moje življenje in doživetja v vojni dobi 1941-1945*, *Pogledi*, št. 84-85, febr.2006)

Ker ne na Štajerskem ne na Gorenjskem ni bilo nobene možnosti za kakršnokoli slovensko kulturno izražanje, je **Ljubljanska pokrajina prevzela vlogo slovenskega kulturnega središča**.³² Dejansko so iz Ljubljanske pokrajine izhajala vsa bistvena slovenska gibanja in se začinjala vojaška ter politična delovanja, dokler po italijanski kapitulaciji, 8. septembra 1943, niso Nemci zasedli tudi tega ozemlja. Morda bi bil razvoj upora v različnih taborih precej drugačen in razmah komunizma manjši, ako bi si bili pokrajino že leta 1941 prisvojili Nemci. Verjetno pa bi bil slovenski živelj podvržen še hujšemu preganjanju.

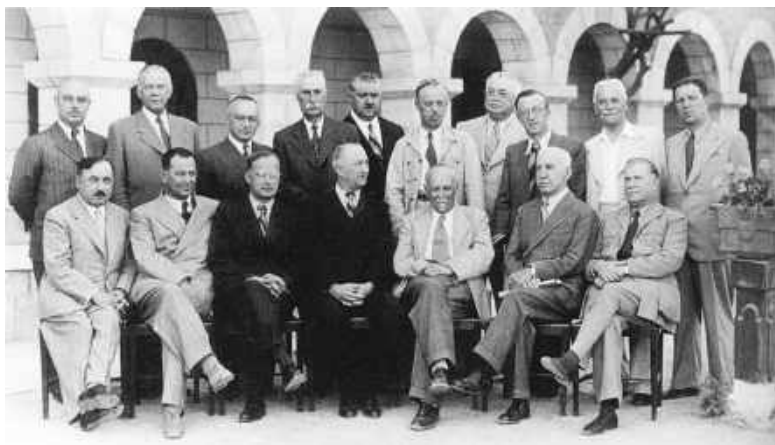
V letu 1942 so Italijani **začeli streljati talce**, kot odgovor na atentate Varnostne obveščevalne službe (VOS) Osvobodilne fronte (OF). Samo v Ljubljani so Italijani v devetih mesecih umorili nad 100 talcev, na deželi pa je bilo stanje dosti hujše. Prav tako so poslali okrog 35.000 oseb (odraslih in otrok) v internacijska taborišča (otok Rab, Gonars, Monigo-Treviso, Chiesanuova, Padova, Liparski otoki³³), od katerih jih je veliko umrlo, samo na otoku Rabu 4.700.

³² Mnogi pomembni kulturniki so se zaradi tega klanjali Italijanom, a so to seveda potem tajili: pesnik Oton Župančič, prvi predsednik slov. kom. parlamenta 1945; direktor Drame Golia; dramaturg J. Vidmar, predsednik IOOF; idr.

³³ gl. Viljem Bečaj, Spomin na Liparske otoke, ZSS 1968, 287-289

Italijani v Ljubljani
Podobe, MNZS, 119

Jugoslovanska
kraljeva vlada v
eksilu

Podobe; SSi, 206

Talci

Podobe, GMK, 231

Na umiku je jugoslovanska vojska porušila viadukt Borovnica na progi Ljubljana-Trst

Podobe, MNZS, 29

Na umiku jugoslovanske vojske podrti most v Mariboru

Podobe, MNZS, 29

Zavezniki so trikrat bombardirali Jesenice

Podobe, GMK, 193

Nepotrebno zavezniško bombardiranje Maribora (29 krat; 47% poslopij poškodovanih)

Podobe, MNZS, 191

4. Vseslovenski odpor proti okupatorju

To poimenovanje je najpravilnejša oznaka za stanje v Sloveniji takoj po njeni nemško-italijansko-madžarski zasedbi; začel ga je uporabljati Zdešar in se vedno bolj uveljavlja. Zaradi njenega začetnega sodelovanja (**kolaboracije!**) z Nemci je iz tega odpora vsaj do nemškega napada na ZSSR treba izvzeti KPS.

1. Predvojne ideološko-politične miselnosti na Slovenskem

Tik pred vojno je bila najmočnejša **katoliška Slovenska ljudska stranka (SLS)**, ki je zajemala približno 65% prebivalstva. Njej so sledile **liberalne** skupine (približno 25%) in **socialistične** (5-6%). **Komunisti** so prva leta Kraljevine SHS delovali v socialistični stranki, potem v raznih drugih, leta 1937 pa so preusmerili že leta 1920 ustanovljeno Komunistično partijo Jugoslavije (KPJ) in začeli delovati mimo socialistov in celo proti njim.¹

1. Katoličani

Po okrožnici *Rerum Novarum* Leona XIII. (1891) se je tudi v Sloveniji začelo katoliško družbeno gibanje. Ob koncu 19. stol. je Slovenija doživela svoje vrste "Kulturkampf", kar je imelo za posledico "**ločitev duhov**". Slovenski katoličani so začeli poudarjati zahtevo po uskladitvi vsega, tudi javnega življenja s katoliškimi nauki, za kar se je najbolj zavzel goriški bogoslovni profesor dr. Anton Mahnič. Ljubljanski **škof Missia** (kasneje škof v Gorici in prvi slovenski kardinal) je leta 1892 sklical v Ljubljani **1. katoliški shod**, kateremu so sledili še 4, sklicani po ljubljanskem škofu Jegliču.

Po prvem katoliškem shodu se je narod ideološko jasno opredelil v dvojno smer: katoliško - včasih nekoliko zaničljivo imenovano konservativno ali klerikalno -, ki jo je zaradi pomanjkanja laičnih izobražencev v veliki meri vodila duhovščina, in liberalno ali napredno, v kateri so bili svobodomiselni izobraženci in večji del meščanov.²

Slovensko katoliško gibanje je doseglo veliko uspehov. Razvilo se je izredno močno delovanje na različnih območjih, med njimi predvsem šolstvo, prosvetna društva, vzgojna in telovadna mladinska organizacija **Orel** in zelo razširjen tisk. Že na 1. shodu se je ustanovila **Katoliška narodna stranka**, kasneje preimenovana v **Slovensko ljudsko stranko (SLS)**. Njen prvi laični voditelj, **dr. Ivan Šušteršič**, se je zavzemal za splošno volilno pravico namesto zastarane delitve po stanovih. Ko je s tem predlogom SLS zmagala, so Slovenci v kranjskem deželnem zboru prvič dobili večino. To številčno premoč si je SLS pridobila in ohranila, ker se je vedno in izmed vseh najbolj potegovala za politične pravice Slovencev v stari Avstriji, v Jugoslaviji pa za enakopravnost. Res slovenskemu katoliškemu gibanju ni uspelo doseči vseh zastavljenih ciljev, vendar je treba poudariti, da je za slovenski narod naredilo več kot katero-

¹ O predvojnih miselnosti je na razpolago veliko virov npr., Škerl, 69-80; Kos I,56-91; J. Juhant, Idejna diferenciacija slovenskih katoličanov, v Na Poti, 21-36; Ključne značilnosti, 17-31; idr.

² Marksistični žargon je sprva uvedel za Slovenijo popolnoma neprimerne izraze; npr., buržoazija, meščanske stranke ipd., kljub temu, da je bila večina katoličanov delavcev in kmetov.

koli drugo družbeno-politično gibanje, in pri tem doseglo uspehe, s katerimi je Slovence uvrstilo v družbo razvitih in visoko omikanih evropskih narodov.

Med katoličani ni bilo popolne enotnosti. Najpomembnejše delitve so se pojavile ob okrožnici Pija XI. **Quadragesimo anno** (1931). Bolj na levo usmerjeni so ji očitali, da zagovarja fašistični korporativizem in da je naklonjena nacizmu in fašizmu, ker se je izrazila proti razrednemu boju. V reviji *Dom in svet* je za časa španske državljanske vojne prof. Edvard Kocbek začel svojo razpravo o njej s trditvijo, da so bile vse herezije navadno duhovno junaštvo prepričanih ljudi, ki so se po svoji vesti odločali za večjo in boljšo resnico; zapisal je pa tudi za današnji čas skorajda smešno trditev, ki jo še zdaj nekateri zagovarjajo, da je fašizem nevarnejši od komunizma.

Na "desničarski" strani je obstajalo hudo nasprotstvo med **Katoliško akcijo** (prof. Ernest Tomec), zlasti dijaško, ki se je omejevala bolj na strogo versko delovanje, in **Stražarji** (prof. dr. Lambert Ehrlich), tako imenovani po reviji *Straža v viharju*, ki so se pripravljali za vodstvena mesta in družbene naloge v bližnji prihodnosti.

Nastale so tudi težave v zvezi delavskih združenj, imenovani *Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ)*, ki jo je leta 1907 ustanovil dr. Janez E. Krek, v kateri pa je ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman leta 1931 zasledil marksistično usmerjenost. JSZ je naslednje leto v svojem glasilu *Delavska pravica* trdila, da ne sprejema papeških navodil o stanovski ureditvi kot rešitvi za družbene probleme, in je začela zagovarjati marksizem.³

2. Liberalci ali "napredni"

Liberalizem so v Slovenijo zanašali predvsem slušatelji dunajske, graške in praške univerze, kar se je dogajalo zlasti v drugi polovici 19. stol. Liberalci so se imeli za "napredne" ali "naprednjake". V filozofiji so zagovarjali pozitivizem in svobodomiselstvo, v politiki jugoslovansko monarhijo, v gospodarstvu popolno svobodo, v proizvodnji in trgovstvu pa odsotnost družbene odgovornosti. Liberalizma se je oprijela večina laičnih izobražencev, meščanov, učiteljev, veleposestnikov in gostilničarjev, nikoli pa ni mogel prodreti med ostalo večinsko prebivalstvo.

Liberalci so bili prisotni skoraj v vseh kulturnih ustanovah. Po zgledu in naukah Čeha Tyrša so imeli svojo telesnovzgojno organizacijo *Sokol*. Izdajali so dnevnik *Jutro*, večernik *Slovenski narod* in tednik *Domovina*, ki so bili v svojem pisanju zelo strupeni proti Cerkvi in veri. Razvili so dramsko in operno gledališče v Ljubljani, *Glasbeno matico*, založnico znanstvenih knjig *Slovensko matico*, kot protiutež katoliški Mohorjevi družbi pa *Tiskovno in Vodnikovo zadrugo* ter bolj levičarsko *Akademsko založbo*. Začeli so zidati sprva sicer vsem namenjene **Narodne domove** – prvi, ljubljanski, je bil zamišljen kot trdnjava proti nemštvu -, ki pa so kmalu prešli v izključne roke liberalcem in se zoperstavljali katoliškim **Prosvetnim ali Ljudskim domovom**.

V začetku Kraljevine SHS so bile tri slovenske liberalne stranke: **Jugoslovanska demokratska stranka (JDS)**, **Samostojna kmečka stranka** (kasneje Slovenska kmečka stranka) in **Narodna socialistična stranka**. Te stranke so se še nadalje razcepljale, dokler jih niso za časa diktature kralja Aleksandra nasilno združili v **Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS)**.

³ Kos, I 56-78; članka dr. F. Žaklja o dr. Ehrlichu (ZSS 1962,152-158) in prof. Tomcu (ZSS 1962, 159-169). - Kasneje sta trdila komunistična prvaka, Kardelj in Kidrič, da so JSZ in tim. križarji (iz Nemčije po 1. svetovni vojni uvoženo mladinsko katoliško gibanje) sprožili idejo o skupni delavski in ljudski fronti, in da so se borili proti SLS, proti fašizmu in Vatikanu.

Liberalci so vso dobo Kraljevine Jugoslavije zagovarjali centralizem in celo unitarizem, to se pravi, zlitje treh narodov v enega!⁴

Važen prelom v liberalnem taboru se je zgodil l. 1929 z ustanovitvijo "viteške organizacije" **Sokol kraljevine Jugoslavije**, v katerega so vstopila vsa prejšnja sokolska društva, ne pa vsi nekdanji člani. Novi Sokol je ohranjal isto Tyrševo ideologijo, a ker je bil uradna in dejansko edina tovrstna organizacija, je izvajal hud pritisk na mladino in to celo v šolah. Istočasno je oblast prepovedala katoliško telesnovzgojno društvo Orel. Zaradi tega so leta 1932 katoliški škofje Jugoslavije obsodili brezversko usmerjenost državnega Sokola, napade na cerkveno hierarhijo, predvsem pa brezversko vzgojo otrok. Drug prelom se je zgodil leta 1936, ko je **leva struja "demokratičnih" Sokolov** začela izdajati svoj istoimenski list, ki pa se je usmerjal vedno bolj marksistično. Ko je ta skupina zmagala na volitvah v ljubljanski župi, je vodstvo ni priznalo, ampak je izročilo župo nosilcem liste JNS. Levica je po nasvetih KPS prešla v odkrit boj z JNS. Ta razkol se je zanesel tudi med člane. Levičarska skupina se je pri ustanavljanju **Društva prijateljev Sovjetske zveze** dokončno povezala s KPS. Nato so si dali širše vodstvo (febr. 1941), kasneje pa so po okupaciji leta 1941 kot ena od skupin prešli v **Protiimperialistično fronto (PIF)**.⁵

Izrednega pomena je bilo dejstvo, da je bila večina kapitala pred 1. svetovno vojno v nemških liberalnih rokah. Katoliški duhovniki, kot Janez Ev. **Krek**, so z ustanavljanjem zadrug zadali precejšen udarec izkoriščanju tega kapitala. S Kraljevino SHS pa je dobil večjo svobodo slovenski liberalni kapital. Osvojil si je skoraj docela industrijo, bančne in kreditne zavode. Liberalci so za delavce ustanovili **Narodno strokovno zvezo**, a je pritegnila zelo malo delavstva, ki je pripadalo ali katoliškemu ali socialističnemu sindikalizmu. Vodstvu liberalne stranke nikoli ni uspelo prodreti med široke ljudske sloje.

3. Socialisti (socialni demokrati)

Socializem so prinesli v Slovenijo sredi 19. stoletja sezonski delavci iz Francije. Socializem je bil nasproten veri tudi v Sloveniji, ne pa toliko dejansko socialistična stranka. Toda socialisti niso bili naklonjeni slovenski narodnosti in so napovedovali, da bo slovenski narod izginil v "narodu" Južnih Slovanov.⁶ Zato se socialisti leta 1917 niso pridružili gibanju za Majniško deklaracijo. Zato tudi na Koroškem leta 1920 niso glasovali za Jugoslavijo, precej pod vplivom pisatelja, komunista Lovra Kuharja (Prežihov Voranc). Kljub temu, da je **Jugoslovanska socialdemokratična stranka (JSDS)** imela precej pristašev med delavci, so socialisti dobili malo več vpliva samo v Mariboru, v rudarskih Trbovljah in na industrijskih Jesenicah. V celem so zajemali kvečjemu 5 % Slovencev. Stranka se je končno celo razcepila in večinski del se je

⁴ To se je pokazalo tedaj, ko so slovenski liberalci volili za prvo jugoslovansko ustavo, ki je bila nasprotna slovenskim težnjam po avtonomiji, ali ko so se med Aleksandrovo diktaturo vključili v JNS in podpirali Slovencev in katolištvu sovražna društva (Orjuna, Narodna odbrana, Zveza bojevnikov). Celó pesnik Oton Župančič je tedaj dopustil možnost, da bi Slovenci opustili svoj jezik in postali samo »pleme«. - Vendar so nekateri v dveh primerih odstopili od takega jugoslovanstva: najprej z Avtonomistično izjavo leta 1920, ki jo je od 43 kulturnikov podpisalo 20 liberalcev; potem pa z levičarskim liberalcem Josipom Vidmarjem, ki je branil slovensko narodno bitnost v eseju »Kulturni problemi slovenstva« (1932).

⁵ Ta prelomni razvoj med liberalci se je začel že prej in sicer na ljubljanski univerzi (društvo **Triglav**) s prelomom s "starini" leta 1926, s tim. obratom na levo (1930), z odhodom v opozicijo proti velesrbski diktaturi (1932) in ko je vlada razpustila *Triglav*, potem ko je bil prešel v roke partije (1934).

⁶ Pavel Fajdiga, KPJ in Jugoslavija, ZSS 1973-1975, 178-195, posebno 179.

povezal s hrvaškimi in srbskimi socialisti v **Socialistično stranko Jugoslavije (JSS)**, ki pa jo je Aleksandrova diktatura razpustila. Tovarniški delavci so imeli svojo **Strokovno komisijo**, ki je bila do leta 1930 najmočnejši sindikat v Sloveniji. Tik pred napadom na Jugoslavijo je bilo politično vodstvo JSS v sporu s KP in zato se je večina socialistov vključila v **Narodni svet (NS)**.

4. Komunisti

Na začetku leta 1920 so komunisti še delovali v **Jugoslovanski nacionalni demokratični stranki**, ki je imela dvoje kril: desno je bilo reformistično, levo pa komunistično. Marca 1920 se je levo krilo odcepilo in ustanovilo **Delavsko socialistično stranko za Slovenijo (DSSS)**. Na kongresu v Ljubljani, 11.4.1920, je DSSS vstopila v **Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (SDSJ)**, a je ohranila delno avtonomijo do štatuta, sprejetega istega leta na kongresu v Vukovaru, na katerem je bila ustanovljena **Komunistična partija Jugoslavije (KPJ)**. Za osnovna načela si je KPJ postavila: vzpostavitev sovjetske republike in federacijo podonavskih sovjetskih držav, ustanovitev ljudske vojske in posebne komunistične armade za zaščito revolucije, razlastitev in socializacijo proizvodnje itn.

Jugoslovanski komunistični voditelji so se leta 1936 z Dunaja preselili v Pariz (sekretar Milan Gorkić, Rodoljub Čolaković, Sreten Žujović, Josip Broz Tito in Franc Leskošek). Gorkiča so leta 1937 poklicali v Moskvo, kjer so ga zaprli in obdolžili, da je angleški vohun. **Ves CK KPJ je bil suspendiran in vsi njegovi člani so morali ostati v Parizu na razpolago Kominterne**. V KPJ je postavljaval vodstvo Stalin. Po virih KPJ je bil leta 1937 imenovan za vodjo KPJ Josip Broz – Tito (tudi: Otto, Rudi, Timo, Walter ali Valter), medtem ko Eiletz 2006 trdi, da se je to zgodilo šele leta 1939.⁷

Glavni cilj KPJ je bil izvesti socialno revolucijo. Zato je partija skušala povečati svoje kadre in vdirati v katoliška, liberalna in socialistična društva. Znala je tudi izrabljati ljudsko nezadovoljstvo in s tem izvajati razne demonstracije in stavke. Slovenska partija je dobila svoje kadre iz tim. salonskih komunistov, to se pravi, izobražencev. Ročnih delavcev je bilo na partijskem vrhu malo. V Izvršnem odboru Osvobodilne fronte (**IOOF**) sta bila samo dva delavca, vsi drugi so bili izobraženci.⁸

Že od leta 1920 se je med slovenskimi komunisti kazala vedno večja težnja po samostojni stranki, dokler (po virih KPS) ni 18.4.1937 prišlo pod vodstvom Edvarda Kardelja do ustanovnega sestanka **Komunistične partije Slovenije (KPS)**.⁹ To ime je stranka obdržala do leta 1952, ko se je preimenovala v **Zvezo komunistov Slovenije (ZKS)**.

⁷ Eiletz 2006, 58 in 163 op. 453; Eiletz navaja Pero Simovića, *Tito agent Kominterne*, Beograd 1990,67

⁸ V prvi Jugoslaviji so se komunisti v Sloveniji hoteli dvakrat polastiti oblasti s silo. Dne 24. aprila 1929 je odvetnik dr. Milan Lemež (rojen v Mariboru leta 1891) organiziral pohod na Ljubljano, kjer je umrlo 14 oseb in bilo ranjenih 30. Nekateri viri trdijo, da je v tem poskusu padel tudi dr. Lemež, a po Enciklopediji Slovenije je umrl leta 1971 v Ljubljani. - Po uvedbi diktature so komunisti oktobra 1929 spet pozvali na vstajo, a vlada je odgovorila s policijo in le redki partijci so se rešili v Avstrijo, druge pa so zaprli, med njimi Tita.

⁹ Kardelj je bil po poklicu učitelj, nato študent na moskovski univerzi, za tem predavatelj na tej univerzi, in sicer o načinu pripravljanja revolucije.

Številčno komunisti niso predstavljali veliko.¹⁰ Res so na volitvah v ustavno skupščino leta 1920 dobili 58 poslancev (od 417, torej slabih 14%) in s tem postali po številu tretja stranka, potem pa so prejeli znatno manj glasov. Vendar niso odnehali. Kadarkoli je beograjska vlada razpustila katero njihovih organizacij, so jo v kratkem času predstavili z drugim imenom; ali pa so prepovedano glasilo začeli izdajati z drugačnim naslovom. Glavne razloge za ta način delovanja je iskati v tem, da so stalno prejeli navodila in ukaze od Kominterne, da so bili trdno organizirani in da so uporabljali kakršnakoli sredstva.¹¹

Na VII. kongresu Kominterne je bil vsem evropskim partijam dan ukaz, da začno ustanavljati **ljudske fronte**. Njih **glavno geslo je bilo po ukazu Kominterne antifašizem. Že odtlej je partija ožigosala za fašista vsakogar, ki se ni podredil ljudski fronti**. Slovenski partiji so zvesto izpolnjevali ta navodila.¹²

Leta 1939 so komunisti sklicali sestanek pristašev Ljudske fronte v Celju, kjer se je zbralo okrog 100 ljudi. Ustanovili so **Zvezo delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS)**, katere pa jim tedanja vlada ni dovolila spremeniti v politično stranko.

KPS je **do pakta Hitler-Stalin (avg. 1939) agitirala proti Hitlerju, nato pa je začela po naročilu Kominterne napadati angleški in francoski imperializem**. Pakt je seveda marsikaterega komunista zmedel, zato prve tri mesece po zasedbi Jugoslavije skoraj ni bilo opaziti kake dejavnosti KPS, čeprav je ta čas dobro izrabila. **Kardelj** se je kasneje opravičeval za to nedelavnost, češ da **pred nemškim napadom na ZSSR ni bilo "objektivnih pogojev za odpor proti Hitlerjevi Nemčiji"**.¹³

Pred vojno je bilo delovanje KPS najbolj očitno na ljubljanski univerzi, kjer so skušali pridobivati za svojo stvar nadarjene študente. Še večjega pomena je bila ustanovitev **Društva prijateljev Sovjetske zveze**, leta 1940, ker se je zaradi pakta Hitler-Stalin zmanjšalo navdušenje za **ljudsko fronto**. Vlada sicer društva ni dovolila, a po partijskih virih so zbrali 18.000 podpisov, ki jih je predsednik pripravljalnega odbora Josip Vidmar izročil novemu poslaniku ZSSR

¹⁰ Enciklopedija Slovenije pod geslom »Komunistična partija Slovenije« (5. zv., s. 232-238) prinaša naslednje podatke: Leta 1920 je članstvo padlo od 12.000 na nekaj desetih. **Od leta 1933 do leta 1941 je bilo v Sloveniji samo 600 članov**; ali drugače povedano, od 1.200.000 prebivalcev Dravske banovine je bilo **samo pol tisočinke komunistov!** Po okupaciji je število članstva naraslo na 1.300 z 204 celicami. Do konca leta 1941 je imela OF 2.100 partizanov, od katerih je bila ¼ partijcev. Leta 1942 je bilo 1.200 članov. Septembra 1943 je bilo 1.700 članov in 600 kandidatov v terenskih organizacijah, v Narodnoosvobodilni vojski (NOV) in Partizanskih odredih Slovenije (POS) pa 1.200 članov in 500 kandidatov. Maja 1944 je število naraslo že na 8.373, od katerih je bilo v NOV in POS 3.497. Trdi se, da je v vojni izgubilo življenje okrog 5.000 partijcev (a malo »glav«). Leta 1949 se je članstvo v KPS povečalo na 38.000 partijcev in 7.700 kandidatov, a je zaradi izključitev (nediscipliniranost, religioznost) do leta 1954 naraslo samo na 49.000. Leta 1965 je bilo v ZKS oz. KPS 70.000 članov, a vedno manj delavcev in več uradnikov ter upravnikov. Potem statistika navaja naslednje podatke: leta 1968 68.343 članov (manj mladine), leta 1974 74.000 članov v 2.912 osnovnih organizacijah, leta 1978 110.000 članov v 5.195 osn.org., na 9. kongresu leta 1982 126.437 članov v 6.324 osn.org., leta 1986 121.095 članov, 1991 pa samo še 25.000 članov: **v 10 letih je torej število padlo na 1/5!** – Nekoliko drugačne podatke prinaša po partijskih virih Pavel Fajdiga, KPJ in Jugoslavija, ZSS 1973-1975, 178-195

¹¹ **Med predvojno »jugoslovensko« in povojno partijsko diktaturo je tolikšna razlika, da se je mogoče vprašati, če je sploh upravičena kakšna primerjava.** – gl Eiletz 2006 (*Skrivnost Kominterne*)

¹² Španska državljanske vojna (1936-1939) bila velikega pomena za slovenske notranje razmere in kasnejšo medvojno revolucijo. V Španiji se je namreč borilo v tim Cankarjevi brigadi 537 Slovencev, večinoma komunistov. Od teh je padlo v tamkajšnjih bojih 231; 49 pa jih je padlo med 2. svetovno vojno. Najbolj znani "španski borci" so bili v slovenski revoluciji Bebler-Kreft, Kveder, Rozman in Semič (Daki).

¹³ Kardelj 1946, 128-129.

v Jugoslaviji. Ta uspeh je bil mogoč samo zaradi tim. **kulturnega boljševisma**, ki so ga ti kulturni delavci začeli z revijo *Sodobnost* leta 1933.¹⁴

Dne **27. 10. 1990** se je **KPS odpovedala boljševiški in revolucijski praksi in obsodila vse napačno partijsko ravnanje v preteklosti. Toda "pozabila" je navesti konkretne primere napačnega ravnanja – kar je isto kot nič.** Stranka se je najprej preimenovala v Stranko demokratske obnove (C. Ribičič), potem v Združeno levo listo itn.¹⁵

2. Razna demokratična odporniška gibanja

Treba je razlikovati med **odporom** in **uporom**. Odpor so "**idejne zasnove, priprava, načrtovanje in organiziranje civilnega odporništva**"¹⁶. Ta odpor je že prve tedne po okupaciji zajel delovanje slovenskih demokratičnih strank in skupin. Tega dejstva ni mogoče podcenjevati ali celo spregledati. Demokratske stranke in skupine so se izmotale "iz omrtvičenosti in demoralizacije porazov in kapitulacij, ki sta označevali položaj v drugih državah in narodih okupirane Evrope, in prešle v odporniško aktivnost" (ib.). Razlikujemo naslednja odporniška gibanja¹⁷:

1. Katoliško-ljudska stran:

1. **Slovenska legija (SL)** naj bi imela ustanovni sestanek 27 aprila 1941.¹⁸ Zajela je skoraj vso Slovenijo: Ljubljansko pokrajino in Gorenjsko, Štajersko ter Primorsko. Konec leta 1941 je imela okrog 5.000 članov. Njen vodja je bil Rudolf Smersu, organizacijski referent dr. Albin Šmajd, vojaški pa podpolkovnik Ernest Peterlin.¹⁹
2. **Prebujena Slovenija.** Ustanovil jo je junija 1941 Ivo Peršuh. Ker ni bilo razlike s programom SL, se je že decembra 1941 združila s Slovensko legijo.

¹⁴ Pri tem je bila velikega pomena z marksističnega vidika spisana Kardeljeva knjiga (psevdonim Sperans) "Razvoj slovenskega narodnega vprašanja", čeprav imajo nekateri resne dvome o tem, da bi bil res Kardelj avtor imenovane knjige. – Za vse gl. Vir, ves I. del; Kos I, 84-91; Griesser Pečar, 27-29.

¹⁵ Enciklopedija Slovenije, l.c.

¹⁶ Zdešar 2004, 83

¹⁷ Tako je že leta 1967 režimski zgodovinar Francè Škerl predstavil »nasprotnike Osvobodilne fronte v letu 1941« (Škerl, predvsem 74-170); Bučar, 75-76, piše, da je bila Glavačeva Narodna legija ustanovljena še pred okupacijo; Kos I, 107-113 piše o slovenski ilegali in pravi, da sta se Gosar in Šolar jeseni 1943 priključila Narodni legiji.

¹⁸ Škerl, 85, navaja Martinc 1952, 207, a (namerno?) zmotno prepisuje mesec: 29. maja 1941 namesto 29. aprila 1941.

¹⁹ Smersu je ob 20-letnici SL napisal v *Vestniku* (XII-1961, 4, 68), da se je SL ustanovila aprila 1941. Pravi, da so Italijani vdrli v Ljubljano na samo Veliko noč, 13. aprila, in da se je že naslednji dan zbralo na njegovem domu »nekaj zastopnikov slovenskih katoliških mladinskih organizacij«. Vsi da »so soglašali s tem, da bo potrebno takoj organizirati tajne oddelke, ki naj – seveda s pomočjo vojaških strokovnjakov – v vojaškem pogledu pripravljajo narod na trenutek, ko bo naš nastop zoper okupatorja za naš narod in za zaveznike potreben, koristen, uspešen in združen z najmanjšimi žrtvami.« Niti Škerl si ni upal zavreči te trditve, toda to je zanj pomenilo, da je SLS sprejela Mihailovićevo stališče »pasivnega čakanja«, sprejela »Slovenijo v Jugoslaviji« in zavrgla dotedanje stališče o samostojni Sloveniji, vse seveda samo z namenom, da se udejestvi »kontrarevolucionarna« ideja SLS. – Iz Smersujeve zapuščine je njegova hčerka Marjeta Smersu Boltežar objavila v *Svobodni Sloveniji* (2.junija 2005, 20, 2) spis »Slovenska Legija, prva protiokupatorska bojna skupina na Slovenskem«, v katerem Smersu ponovno trdi, da je bila SL ustanovljena 27. aprila 1941 in imenuje ustanovne člane.

3. **Študentski klub Straža** je že pred vojno ustanovil dr. Lambert Ehrlich. Stopila je kot skupina v SL, a je iz nje izstopila sredi leta 1942 zaradi programskih razlik.
4. **Slovensko narodno gibanje** je imelo izrazito vojaški značaj, bilo je pa ideološko zelo različno. Vodil ga je Fanouš Emmer. Sestavljali so ga nekdanji "mladci" (mladina Katoliške akcije), sokoli (člani liberalne organizacije Sokol) in mlajši jugoslovanski častniki.
5. **Združeni Slovenci**. Nastala je sredi maja 1941 in je zajemala tim. katoliško sredino (dr. Andrej Gosar, dr. Jakob Šolar). Nikoli se niso pridružili niti drugim katoliškim strujam niti ne poznejši Osvobodilni fronti (OF).

2. Nacionalno-liberalna stran:

1. **Sokolska legija** je nastala iz pripadnikov predvojne Jugoslovanske narodne stranke. Organizacijsko je bila podobna SL, vodil pa jo je Sokolski vojni svet (Albert Kramer, Avgust Praprotnik).
2. **Nova Jugoslavija ali Mlada JNS** je nastala kot opozicija starejšim voditeljem JNS (predsednik Jože Rus, tajnik Andrej Uršič).
3. **Samostojna demokratska stranka** politično ni bila pomembna in je stalno nihala med vstopom v OF in samostojnostjo.
4. **Stara pravda**. Nastala je aprila ali maja 1941 pod vodstvom inž. Črtomirja Nagodeta in je zajemala močno skupino liberalnih izobražencev. Avgusta 1941 so se pridružili OF, a so jih že januarja 1942 izključili zaradi zahtev po demokratski, koalicijski sestavi OF.

Glavni nameni odpora

Dejstvo, da je takoj po okupaciji nastalo na demokratski strani najmanj 9 odporniških skupin, **dokazuje, da je zasedba združila slovenski narod v politično enoto**. Povezoval jih je duh enotnosti v presoji slovenskih narodnih interesov v času okupacije. Te skupne interese moremo opisati tako-le²⁰:

1. Slovenci moramo priti iz vojne čim bolj neokrnjeni, s čim manjšim številom smrtnih žrtev in s čim manjšo tvarno škodo.
2. Slovenci ne smemo sprejeti okupacije kot nekaj usodno dokončnega, temveč kot izziv za odpor in upor: v prvem obdobju civilni odpor najrazličnejših oblik in priprav na oboroženi upor; v drugem obdobju oborožen upor in osvoboditev skupaj z zahodnimi zavezniki.
3. Med okupacijo je treba združevati in ne ločevati člane in dele narodnega telesa za skupni cilj Zedinjene Slovenije.

"Slovenske demokratske politične stranke so se torej večinsko odločile za civilni neoboroženi odpor, to je za 'evropski model' odpornišva in upornišva..."²¹

Seveda je v takem odporu možno več oblik. Lahko je samo **simboličen**: okupatorju se s simboličnimi gestami pokaže, da ima opravka s samozavestnim narodom. Lahko je **polemičen**: okupatorju se z raznimi protesti pokaže, da se ne čutijo poražene, in se zato na razne načine sabotira njegove ukaze. Lahko je pa tudi **defenziven**, a še vedno neoborožen; v tak odpor spada organiziranje ilegalnih stalnih skupin in priprava oboroženega odpora. Nujno potrebno je poudariti, da je tak civilni odpor leta 1939 sprejela večina evropskih vlad in političnih vodij v

²⁰ Zdešar 2004, 85

²¹ Zdešar 2004, ib.; gl. tudi Bučar 29-33.

državah, ki so jih zasedli nacisti. **Organiziran in koordiniran upor** se je v zahodnih evropskih deželah razvil šele v letu 1943.²²

Dejansko je bil tako zamišljen odpor v skladu z navodili, ki so jih prejemale ta demokrasko usmerjena gibanja od jugoslovanske kraljevske vlade v Londonu.

3. Narodni svet

Ker so bili vsi stiki z Belgradom pretrgani, je ban dr. Marko Natlačen že 6. aprila popoldne povabil na sestanek predstavnike vseh priznanih političnih strank in jim predlagal ustanovitev **Narodnega sveta (NS)**.²³ Potrebo NS je utemeljil z vojnimi razmerami, ki zahtevajo, da v važnih odločitvah sodelujejo vse stranke, "da bi se ohranila mir in red ter da bi bil v važnih sklepih ves narod enotno poučen".²⁴ Res so še isti dan sestavili ta Narodni svet.

Zastopnik SDS je predlagal, naj se vključi tudi KPS, a NS je zavrnil zahtevo partije, ker "je" bilo načelno potrebno, da zastopajo Narodni svet samo predstavniki organiziranih in priznanih političnih strank".²⁵ NS se je sešel večkrat. Posredoval je pri jugoslovanskem vojaškem poveljstvu, da bi preprečil rušenje važnih gospodarskih objektov, predvsem mostov. Dejansko je uspel s tem, da je rešil jeseniške železarne, trboveljske rudnike in večje tovarne, a vojaška skladišča in pratež je plenila preplašena množica. Pozival je civilno prebivalstvo, naj se ne upirajo napadalcem z orožjem in naj ne denuncirajo okupatorju svojih sorojakov.

V NS so se pogovarjali tudi o tem, **ali naj bi se NS razglasil za samostojno vlado v Sloveniji, ali pa naj bi samo vodil začasne posle**. Prevladalo je **drugo stališče**. Vendar se je ban Natlačen 10. aprila ponoči sestal s poveljnikoma jugoslovanskih čet v Sloveniji, generaloma Pandurovičem in Lavadinovičem, jima sporočil razloge za ustanovitev NS in jima predlagal, naj bi se vojska v Sloveniji preimenovala v **Slovensko narodno vojsko**, kar pa sta generala zavrnila. Kljub temu je ban pozval vse vojake in častnike, naj ne zapuščajo vojske in naj ostanejo na dotodanjih mestih. Izdal je odredbo o ustanovitvi tim. **Slovenske legije**, ki bi naj ohranjala red v tistih delih, ki jih okupator še ni zasedel, in pozval vse za orožje sposobne Ljubljance, naj se

²² Za ves ta del gl. Zdešar 2004 - Na tem mestu je primerno omeniti važno zgodovinsko dejstvo. Gen. De Gaulle je iz Londona takoj po zasedbi Francije pozval Francoze k odporu proti okupatorju, a to še ni pomenilo oboroženega upora, temveč zavnitev Petainovega podpisa o predaji in vlade v Vichy. Ko so se avgusta 1944 zavezniške čete bližale Parizu, so ga hotele samo obkoliti in hiteti proti Nemčiji. Toda pariška policija je 16. avgusta odrekla pokorščino nemškimi poveljem. Tedaj je **gen. de Gaulle nemudoma prepovedal oboroženo vstajo**, ker bi bila kakršnakoli bitka v mestu brez koristi in silno nevarna. **Ta ukaz pa ni bil v skladu z nameni komunistov**, ki so do tedaj sodelovali v odporniškem gibanju, a si niso prilaščali izključnega monopola nad vodstvom,- kot je to delala KPS. Komunisti so hoteli izrabiti tim. "revolucionarno stanje" v svojo lastno korist, zato je pariški poveljnik njihovih upornih oboroženih sil ukazal splošno mobilizacijo. De Gaulleovim pripadnikom ni preostalo drugega, kot da so tudi oni prijeli za orožje. Nemški poveljnik Pariza, gen. von Choltitz, je nato hitro sklenil premirje, a komunisti so ga že naslednji dan prelomili. Zato je von Choltitz sporočil gen. Eisenhowerju, da mu je Hitler ukazal zažgati Pariz. Eisenhower je odredil, da naj se francoski general Leclerc pomakne proti Parizu in ga osvobodi, kar je storil 24. avgusta.

²³ O Narodnem svetu gl. Saje, 25-48; Mikuž I, 48-52; Kos I, 102-107; Grieser-Pečar, 58-67

²⁴ Gl. Saje, 25

²⁵ Zavrnitev je bila razumljiva, če upoštevamo neznatno število partijcev in ilegalnost partije. Vprašanje pa je, če je bil ta sklep politično primeren. Kljub temu je ban Natlačen ukazal šefu ljubljanske policije dr. Hacinu, da uniči seznam komunistov, orožništvu in policiji pa, da izpusti vse politične zapornike. Bučar sodi, da je bil ta sklep verjetno zmoten, čeprav je zelo gotovo, da bi tudi potem partija delala zase in si lastila monopol nad uporom.

²⁶ Važno je, da ne zamenjavamo te Slovenske legije s prej omenjenim odporniškim gibanjem.

vklučijo v policijske enote.²⁶ **Poveljnik II. italijanske armije s sedežem na Sušaku**, v katero je spadal 11. korpus, **je 13. aprila prepovedal Slovensko legijo**. NS je želel, da bi Slovenija ne bila razdeljena, in se je zato odločil za pogajanje z Nemci, na kar je precej vplivalo zatiranje slovenske manjšine v Italiji.²⁷

NS je legalno deloval do 17. aprila, ko je prevzel oblast fašistični komisar Grazioli, od tega dne pa je bila dejavnost NS ilegalna.

Potem ko je prišlo do sporazuma med SLS in JNS, so vse stranke NS (vključno socialisti) do konca vojne vztrajale na pravni kontinuiteti jugoslovanske države, medtem ko je KPJ vedno hotela novo, komunistično Jugoslavijo. Že samo ta razlika je bila tako huda, da je bilo vsako sodelovanje med obema taboroma vnaprej onemogočeno. Tudi kasnejša pogajanja, predvsem leta 1943 in 1944, so vedno znova propadla, najbolj zaradi komunistične zahteve po izključnosti.

4. Prizadevanje za enotno delovanje: Slovenska zaveza

Na sam dan začetka vojne ustanovljeni Narodni svet je s časom popolnoma prenehal delovati. Po dolgotrajnih pogovarjanjih med različnimi skupinami je končno 14. aprila 1942 prišlo do ustanovitve **Slovenske zaveze (SZ)**. Najbolj so bila deljena mnenja v dilemi: pritegniti v Zavezo tudi komuniste, ali pa se sami vključiti v Osvobodilno fronto (OF), ki so jo ustanovili in s trdo roko vodili komunisti. Liberalne stranke, predvsem tim. Nagodetova skupina, so imele pogovore z OF, a razhajali so se z njimi zaradi kontinuitete Jugoslavije, ker so se komunisti sklicevali na sporazum med komunističnimi partijami Jugoslavije, Avstrije in Italije iz leta 1934, po katerem bi bila dovoljena pravica do samostojnosti in celo do odcepa od imperialistične države.²⁸

SLS in liberalci so imeli različna mnenja o prihodnosti, ker je SLS videla v liberalcih predvsem zagovornike nekdanje centralistične in unitaristične Jugoslavije. Toda kljub vsemu je septembra 1941 prišlo do razgovorov. V oktobru se je sestala SLS pod načelstvom dr. Natlačena in JNS z njenim glavnim voditeljem dr. Albertom Kramerjem. Stranki sta sprejeli program v soglasju z begunsko vlado. Sporazum je poznan kot **Londonske točke**. Te vsebujejo: 1. obnovo kraljevine Jugoslavije; 2. ustanovitev svobodne Slovenije kot samoupravnega (avtonomnega) in z drugimi enakopravnega partnerja; 3. sodelovanje vseh pri določanju notranje ureditve Jugoslavije; 4. urejanje skupnih zadev (zunanja politika ipd.); 5. oblikovanje Jugoslavije kot enotnega gospodarskega prostora z demokratičnim, socialnim in vladnim sistemom; 6. prizadevanje za vključitev Bolgarije; 7. priznanje Jugoslavije kot hrbtenice prihodnje Balkanske zveze. Ta program so poslali slovenskemu ministru v jugoslovanski begunski vladi, dr. Mihi Kreku, Alojziju Kuhar pa ga je 23. novembra objavil na radiu London.

Namen Slovenske zaveze je bil osnovati nekomunistično ilegalo. SZ je odločno odklanjala vsakogar, ki bi sodeloval s sovražnikom. Prav tako je vztrajala na stališču, da nihče ne bi smel odobravati enostranske osvoboditve naroda, samo po svojih predstavah in s svojimi metodami. Zato so iz SZ izključili vse tiste, ki niso bili pripravljene podrediti strankarskih interesov dobrobiti naroda. To je bilo jasno naperjeno proti komunistom.

SZ je bila sicer ustanovljena v Ljubljani, delovala pa je na vsem slovenskem ozemlju. Vendar ni mogla pridobiti vseh strank na Primorskem, kjer je od leta 1939 deloval njihov Narodni svet. Ker je bilo nujno, da se vključijo tudi zastopniki Primorske, je SZ dovolila, da je ta Narodni svet vstopil vanjo.

²⁷ Zanimivo je, da pozitivno oceni to dejanje celo režimski zgodovinar NOB-a dr. M. Mikuž I, 55, čeprav si brez dokazov drzne trditi, da je NS hotel pritegniti Slovenijo v Trojni pakt.

²⁸ O tem Sirc 1989

SZ je združevala ilegalne stranke in skupine, a brez njihovih vodilnih predstavnikov, ker da so se kompromitirali s sodelovanjem v Narodnem svetu in Sosvetu (konzulti). SZ je sicer upala, da bo kasneje pritegnila tudi komuniste, toda tedaj so videli več razlogov za nasprotno ravnanje. Npr., OF si je bila sprva pridobila veliko naklonjenost med ljudmi z izjavo, da je njen edini cilj boj proti okupatorju. Toda vodstvo OF je kmalu pokazalo drugačen obraz. KP se je obnašala kot edina resnična sila v OF. Partizanske akcije, izvedene od časa do časa, so bile slabo pripravljene, številne le-teh brez obzira do civilnega prebivalstva. Nekateri napadi so bili popolnoma nesmiselni (pretrganje električnih ali telefonskih napeljav ipd.), a so dosegali teroristične cilje KPS: okupator je začel streljati talce in požigati naselja.

S tem pa se je usodno spremenila smer bojevanja. **Boj proti okupatorju je postajal vedno bolj vojna med komunističnimi partizani za novo, sovjetsko Slovenijo na eni strani, in vsemi nekdanjimi političnimi silami z obnovljenimi cilji na drugi.** Začelo se je z blatenjem, obrekovanjem in ovadbami pomembnih, partiji neljubih osebnosti, končalo pa z napadi nanje in z umori. Kdorkoli ni bil v skladu s partijskim mišljenjem, je bil proglašen za belo gardo, peto kolono in prištet med narodne izdajalce. Vsi, ki bi delovali v Jugoslovanski vojski v domovini, so bili obsojeni na smrt.

Kljub temu si je Slovenska Zaveza vedno znova prizadevala, da bi prišlo do kakega dogovora z OF in KPS - a vselej zaman. Slovenska Zaveza je priznavala Mihailovičevo vojsko kot edino zakonito, zato je od decembra 1941 podpirala Mihailovičevega zastopnika majorja Novaka.

Predsedstvo SZ je sestavljal **Narodni odbor**, ki je imel tri člane. V okviru SZ so delovali **trije odbori**: politični, gospodarski in kulturni. Predstavniki teh odborov so sestavljali izvršni svet Narodnega odbora. Načelno bi morali biti vsi člani sveta izvoljeni, česar pa ni bilo mogoče izvesti.

Delo SZ je postajalo zaradi vojnih razmer vedno težje, predvsem po italijanski kapitulaciji in nemški zasedbi Ljubljanske pokrajine. Dejansko je ostalo le še ožje vodstvo.

Največja težava, ki jo je imela SZ, je bilo vprašanje sredstev, predvsem za vojaška poveljstva. Denar so zbirali z veliko težavo, nabralo pa se ga ni veliko.

Osnovno načelo SZ je bilo, da se ne sme sodelovati na noben način z okupatorjem. Toda v praksi ravnati v skladu s teorijo ni bilo lahko.²⁹

²⁹ Drugačen pogled prikazuje Mikuž I, 298-340, kjer že v podnaslovu govori o »Kontrarevoluciji združene slovenske buržoazije«. Nanaša se na leto 1941 in na začetek leta 1942. Toda **kontrarevolucija vključuje postavko, da je že tedaj obstajala tudi revolucija!** – Podobno NOV, 187-258, pod naslovom »Začetki narodnega izdajstva«, kjer v povzetku prvega leta NOB trdi: »To je bila revolucionarna vojska slovenskih delovnih ljudi« (256)

5. Oborožen upor

Oborožen upor proti okupatorju so v Jugoslaviji začele tri različne skupine. Časovno je bil prvi TIGR, sledila mu je Jugoslovanska vojska v domovini (JVvD), končno pa Osvobodilna fronta (OF).

1. TIGR (Trst-Istra-Gorica-Reka)

Prva organizacija proti okupatorju

TIGR je začel upor proti italijanskim oblastem **že med obema svetovnima vojnama (1922)**. Ustanovitev TIGR-a ni bilo ne dejanje političnih strank ne svetovno-nazorskih skupin, še posebno ne komunistične. TIGR je imel svoje korenine v zaslužnjem primorskem ljudstvu, ki je bilo dolga leta pod italijanskim jarmom, in je vključeval vse, ne glede na njihovo politično ali svetovnonazorsko prepričanje. Sicer je res, da se je po kapitulaciji Italije večina tigrovcev vključila v partizansko NOB. Toda partija je navadno zamolčevala vlogo organizacije TIGR.

Šele v zadnjih desetih letih morejo tigrovci pripravljati spominsko slovesnost na Mali gori pri Ribnici na Dolenjskem. Na Mali gori je spomenik na 13. maj 1941, ko so tigrovce Danila Zelena, Ferda Kravanjo in Antona Majnika zasledili italijanskimi okupatorji. Nad te tigrovce, skrite v lovski koči, so šli trije orožniki s 34 italijanskimi karabinjerji in vojaki. Hudo sta bila ranjena Zelen in Kravanja. Ko so Italijani vdrli v kočo, se je Zelen sam ustrelil, Kravanjo so odpeljali v bolnišnico v Kočevje, Majniku pa je uspelo zbežati. Kasneje je tudi Kravanja ušel iz bolnišnice v Ljubljani. Majnik in Kravanja sta pozneje odšla v partizane. Majnik je bil ustreljen v nejasnih okoliščinah novembra 1943, Kravanja pa je padel oktobra 1944.

“TIGR je tisto, kar bi bilo partizanstvo brez komunistične prevlade slovenskega upora zoper okupatorja...Njim cilj ni posvečeval sredstva. Bili so patrioti.”¹ Prejšnji režim ni dovolil praznovati spomina na organizacijo TIGR, **prvi slovenski oboroženi odpor in dejansko tudi prvi evropski protifašistični odpor**. “Razumemo, zakaj ne”, je dejal evroposlanec NSi, prof. Lojze Peterle, “ker je na nek način načenjal monopol, ki si ga je vzela partija pri vodenju boja proti okupatorju.”

Ob tem ne smemo pozabljati, da se je TIGR začel kot odpor proti italijanskemu šovinizmu in da je bil torej v svojem bistvu protiokupatorski.

2. Jugoslovanska vojska v domovini (JVvD ali četniki)

Polkovnik Draža Mihailović na Ravni gori

Prvi jugoslovanski oboroženi upor proti okupatorju se je začel še pred kapitulacijo jugoslovanske vojske, ki je bila formalno podpisana 17. aprila 1941 v Beogradu. **Generalštabni polkovnik Draža Mihailović** se s skupino srbskih oficirjev in vojakov ni hotel predati. Umaknil se je v okolico **Ravne gore**, kakih 50 do 60 km jugozahodno od Beograda. Tam je dozorel sklep o oboroženem uporu. Mihailović je začel zbirati četniške enote in najprej skušal pripraviti

¹ Iz govora predsednika vlade RS, Janeza Janše, na Mali gori, 27. aprila 2005, *Delo* 28. 4. 2005

zaledje, predvsem v Srbiji in Črni gori. Večina njegovih čet je bila sestavljena iz narodno za-vednih in monarhičnih Srbov.

Kralj Peter II. je kmalu priznal Mihailovićeve četnike za **Jugoslovansko vojsko v domovini (JVvD)**. Takoj so jo **priznale tudi zavezniške vlade, vključno sovjetska**. Spočetka so četniki **in partizani nekajkrat nastopili skupno proti Nemcem**. Kominterna je celo zahtevala od Tita, da se dogovori z Mihailovičem. V **treh pogovorih** pa je navsezadnje prišlo **do končne oddaljitve**.²

Važen razlog za oddaljitev je bilo **Mihailovićevo stališče**, da **ni primerno spreminjati družbenega reda med vojno**, čemur je partija nasprotovala zaradi svojih še predvojnih ciljev.

Potem ko so Nemci zapustili mesto **Užice**, so jih konec septembra zasedli partizani in ustanovili tim. "užiško republiko." W. Roberts trdi, da so jih v noči od 1. na 2. novembra 1941 napadli četniki, a so bili po hudih bojih odbiti; to naj bi bil po Robertsu **začetek državljanske vojne v Srbiji**. To Robertsovo trditev zavrača **Bajt** in pravi, da je bilo ravno obratno.³

Nemci so konec novembra pregnali s pomočjo srbskih čet (nedićevci, ljotićevci) partizansko politično in vojaško vodstvo, ki se je umaknilo v Novi Pazar, okraj med jugozahodno Srbijo, jugovzhodno Bosno in Črno goro.

Poskus ustanavljanja "republik" ni imel uspeha na Hrvaškem, razen v Bihaću (konec 1941).

Vendar je **KPJ takoj začela obrekovati Mihailovića in njegove četnike s tem, da so kolaboracionisti in izdajalci**. Temu se je v Sloveniji kmalu uprl znan somišljenik OF in kasneje njen vodilni član, Lojze Ude. Med drugim je zapisal: "**Zmerjati Mihailovića z izdajalcem, je nesmisel in krivica. Proti članu vlade, ki je hočeš-nočeš edina mednarodno priznana zas- topnica tudi Slovencev, zavzemati apriorno sovražno stališče, je logično nemogoče**."⁴

Kljub temu je sredi maja 1942 Glavni štab slovenskih partizanskih čet podal izjavo, v kateri je trdil, da v **Sloveniji ni Mihailovićeve vojske**, da je **Mihailović postal zaveznik okupatorjev** in da bodo **partizanske oblasti ustrelile vsakogar, ki bi bil član te vojske!**

Začetek četniškega gibanja v Sloveniji

V Sloveniji ni bilo resnega četniškega upora vse do pomladi 1942.⁵

Londonka kraljevska vlada je imenovala gen. Mihailovića za vrhovnega poveljnika jugo- slovanske vojske (14. novembra 1941), januarja 1942 pa tudi za vojnega ministra. Mihailoviću bi se morale podrediti vse oborožene enote, torej tudi okrog 300 jugoslovanskih častnikov in 700 podčastnikov, ki so jih zajeli okupatorji in so se po izpustitvi iz ujetništva naselili v Ljubljanski pokrajini. **Konec oktobra 1941** sta se napotila na **Ravno goro polkovnik Jaka Avšič in major Karel Novak**. Mihailović je imenoval **Avšiča za svojega predstavnika v Sloveniji, Novaka pa**

² Kos I, 139-140. Na prvem pogovoru (19. septembra 1941) sta Mihailović in Tito govorila o svojih načrtih, a ni prišlo do sporazuma v važnejših zadevah. Isto se je zgodilo na drugem pogovoru (30. oktobra 1941). Na tretjem pogovoru (14. novembra 1941) je **Mihailović odklonil sodelovanje s Titom**. Razlog za to je bil zanj v tem, da čas še **ni dozorel za večje vojaške podvige, ki da bi bili malo uspešni, bi pa povzročili hude represalije nad civilnim prebivalstvom. Tako da so svetovali tudi Angleži, ker da sami še niso pripravljene za kaj takega** (o angleškem nasvetu, naj se počaka z oboroženim bojem gl. tudi v DLRJ, II, 360) - O razmerju med JVvD in OF gl. (pod vidikom KPJ) Šnuderl, 92-98

³ Griesser-Pečar, 216-217 op. 46; Bajt, 342; Bajtova trditev je bolj verjetna, ker sam Roberts pravi, da so partizani tri dni prej iz četniških rok iztrgali topilnico; četniški napad je ukazala begunska vlada v Londonu, a telegrafist je to izdal (gl. Griesser-Pečar, 216)

⁴ Ude, 47

⁵ Kos I, 203-207; Griesser-Pečar, 220-252

za njegovega namestnika. Sam Avšič piše v svojih spominih na leto 1941, kako jima je bivši ban Natlačen sporočil, da sta jima na razpolago denarna sredstva za nakup orožja in opreme, pa tudi za drugo podporo. Toda Avšič je januarja 1942 z okrog 80 častniki uradno prestopil v OF.⁶

Na začetku leta 1942 so iz OF izključili Nagodetovo **Staro pravdo**, ker se je zavzemala za priznanje Mihailovića.⁷ **Po Avšičevem prestopu v OF je Mihailović imenoval za svojega zastopnika v Sloveniji majorja Novaka.** Ta si je vzel preveč časa za ustanavljanje vojaške organizacije. Zato so medtem komunisti onemogočili na razne načine okrog 500 častnikov in podčastnikov.⁸ Spomladi 1942 so Italijani s svojimi racijami zelo oslabili vrste Narodne in Sokolske legije, na deželi pa Slovenske legije. To bi bilo moglo pomagati hitrejšemu uresničevanju zamisli o jugoslovanski vojaški enoti. Toda šele julija je Novaku uspelo postaviti prva oporišča med Novim mestom in Gorjanci. Enote so se imenovalе "četniki" in so bile pod vrhovnim poveljstvom gen. Mihailovića. Ob nemški zasedbi Ljubljanske pokrajine so šteli ti odredi nekako 300 mož..⁹

Rast četnikov v Sloveniji je bila počasna iz več razlogov: 1. čeprav je januarja 1944 Mihailović delno popustil na korist federalizma, je bila JVvD centralistično usmerjena, med tem ko je večina Slovencev pred vojno podpirala SLS in bila nagnjena k samostojni Sloveniji; 2. srbsko-jugoslovansko šolani častniki niso znali ravnati z večinoma katoliško vzgojeno mladino, zaradi česar je razumljivo, da so imeli več privrženecv med bivšimi častniki in liberalci; 3. osebnost majorja Novaka, ki da je bil preveč samopašen, obenem pa so mu tudi očitali stike z okupatorjem.¹⁰

Tako kot so komunisti že leta 1941 začeli opredeljevati kot "belo gardo" vse katoliške odporne enote in sploh vse katoličane, ki se jim niso pridružili, so nekako **od srede leta 1943** začeli **četnike** imenovati "**plavo gardo**".

Štajerski bataljon

Prva majhna enota, za katero je delna zasluga majorja Novaka, delna pa Franceta Glavača, je odšla 17. maja 1942 s Sv. Urha nad Dobrunjami, 4 km od Ljubljane oddaljenim krajem.¹¹ Že 25. maja se je partizanom posrečilo obkoliti četniški tabor in so udarili na četnike z vseh strani hkrati, vendar brez uspeha. Za Korošca je OF s tem napadom dokazala, da njen cilj ni bil boj proti okupatorju.¹² Četniki so postavili prvi tabor pri Šentjoštu blizu Novega mesta. Sprva so se izdajali

⁶ Griesser Pečar, 221, ki navaja Jaka Avšičevo delo »Iz spominov na 1941. leto«, Ljubljana v ilegali II, Ljubljana 1961, 416-420. - Kljub temu je morala ta skupina z OF podpisati sporazum, s katerim so priznali kot edino ljudsko vojsko partizanske enote; priznali so OF pravico, da razišče zanesljivost vseh tistih, ki bi hoteli prestopiti v partizanske odrede; zavezali so se opraviti tečaj ideološkega prešolanja, ki ga je vodil partizanski ideolog Boris Ziherl, ki je bil po svoji funkciji takoj za Kardeljem. OF sicer večine častnikov ni sprejela v svoje vrste, ker jim ni zaupala, a s tem jih je vsaj odtegnila drugim oboroženim skupinam.

⁷ O tem Sirc 1989

⁸ Način je bil tipično komunističen: poslali so jim po pošti (!) dopisnice z vabilom, naj se pridružijo partizanom in se javijo pri njih do 2. aprila 1942. Seveda je italijanska cenzura te dopisnice prestregla, zato so Italijani skoraj vse naslovnike zaprli in jih poslali v internacijo

⁹ Janez Grum je v pismu Grieser-Pečarjevi (Griesser-Pečar, 222 op. 60) zavrnil trditev, da bi jih bilo okrog 600, za kar navaja razloge

¹⁰ Kos I, 203-207; Griesser-Pečar, 223-225

¹¹ Korošec 1993, 70-71. - Cerkev sv. Urha je približno 3 do 4 km daleč od Ljubljane, stoji pa na pobočju Dobrunjskega hriba, ki bi bil lahko nadaljevanje ljubljanskega Golovca.

¹² Korošec 1993, 48

za partizane in se imenovali **Štajerski bataljon**.¹³ Štajerski bataljon se je trikrat celo skupaj s partizani boril proti Italijanom. Partizani so potrebovali 6 tednov, da so spoznali zmoto, ker jih je zapustilo več kurirjev, izginila pa je tudi cela partizanska enota (1. vod 2. bataljona Dolenjskega odreda, 16 mož), ki se je pridružila Štajerskemu bataljonu. Vendar sta dva pripadnika kmalu pobegnila, tretjega, ki je tudi nameraval pobegniti, je vodstvo bataljona blizu Šentruperta obsodilo na smrt in je bil ustreljen. Sredi junija so ta kraj zasedli partizani. Pod obtožbo, da so organizirali belo gardo v imenu JVvD, so po okrutnem mučenju umorili 14 oseb, med njimi župnika Nahtigala in kaplana Cvara.¹⁴

11. julija so partizani **napadli četniško enoto** na območju Zajčjega vrha in Dolža, 16. julija pa so četniki iz zasede napadli partizane, od katerih jih je padlo 17. **Ta spopad imajo nekateri zgodovinarji za začetek državljanske vojne v Sloveniji**.¹⁵ Četniki so se od Št. Jošta umaknili k Sv. Ani, kjer so jih partizani spet napadli, a so bili znova odbiti.

Ti neuspehi so majorja Novaka prepričali, da se ni mogoče z majhnimi enotami uveljaviti proti partizanom. Zato se je z novomeškimi Italijani dogovoril za vojaško pomoč, preskrbo in oskrbovanje ranjencev. S tem je Štajerski bataljon stopil iz ilegale. Začel se je imenovati **Legija smrti**, Italijani pa so mu rekli "Milizia volontaria anticomunista" (MVAC). **Dogovor je povzročil nemir v vodstvu demokratskih strank, ker so si bili zamislili to enoto kot povsem ilegalno in usmerjeno proti okupatorju, v čemer naj bi se razlikovala od Vaških straž, ki so morale delovati kot "legalne samoobrambne enote"**. Verjetno so na Novakovo odločitev vplivale novice o podobnem ravnanju na Hrvaškem, v Bosni in Dalmaciji, **nikakor pa ni mogoče potrditi, da bi bil to odobril sam gen. Mihailović**.

Legija smrti je ob koncu leta 1942 štela 1.721 mož v 3 bataljonih, ki so bili nastanjeni na 16 oporiščih.

Dejansko je Legija smrti težko prištevati k JVvD. Med vodstvom je bilo veliko nesoglasja, tako glede ciljev kot v disciplini. Liberalni častniki niso zaupali katoličanom, ki so predvsem hoteli boj proti komunistom, medtem ko se je zdelo jugoslovanskim častnikom bolj primerno oblikovati jugoslovansko vojsko v Sloveniji, ki bi v vsem sledila Mihailoviću in londonski vladi. V poročilu v London pravi major Novak, da so kot posledico komunistične ovadbe konec avgusta 1942 Italijani odkrili prostore njegovega štaba in zaprli več sodelavcev. Novak sam je ušel in se skrival v Gorjancih, kjer je skušal pregovoriti člane Legije smrti, da bi spet šli v ilegalo, a so ga partizani odkrili, zaradi česar se je vrnil v Ljubljano, kjer je vnaprej živel v skrivališču.

Novakov namestnik, stotnik Lesjak, je bil 3. novembra 1942 zahrbtno umorjen v Bizoviku, kjer je hotel pregovoriti člane Vaških straž, naj prestopijo v ilegalo. Bržkone je bil vzrok za njegov umor sum, da je imel stike s partizani, ker je izjavil, da bo od tam šel obiskat "one na Orlah", to se pravi partizane.¹⁶

Druge enote

Februarja 1943 je major Novak začel z novo ilegalno skupino četnikov v **Polhograjskih Dolomitih**, blizu oporišča Vaških straž v Zaplani, nato pa je četo prestavil v bližino nemško-

¹³ Po Korošču je bila ta pretvara nujna, ker bi jih sicer partizani pobili v skladu z ukazom, da se morajo uničiti enote, ki ne bi bile vključene v OF

¹⁴ Griesser-Pečar, 225 in 222, op. 72, ki navaja arhiv Slovenije pod geslom Ivan Cankar, fasc. 7, 242/IV

¹⁵ **Gre za partizanski vidik, ki je seveda sporen: če so oni napadli, je bilo prav; če četniki, je to pomenilo začetek državljanske vojne.**- Kos I, 205; na drugih mestih je naznačeno, kam postavljajo začetek državljanske vojne drugi zgodovinarji (Bučar, Griesser-Pečar idr.)

¹⁶ Janez Grum, Ustrelitev kapetana Lesjaka, *Vestnik* 1987, 3, 161-164; Griesser-Pečar, 228 (po AS II, fasc. 67)

italijanske meje, ker je hotel razširiti svojo dejavnost na Gorenjsko. Ustanovil je **tri odrede** (Gorenjskega, Notranjskega in Primorskega ali Soškega). Z odobritvijo Slovenske zaveze so poslali nekaj mož tudi na Primorsko, a so se kmalu vrnili, ker na drugi strani meje niso dobili nobene politične zadostne podpore; tam namreč ni mogla delovati SLS.

Stiki majorja Novaka z zavezniki, Italijani in IOOF

Britanci so poslali četnikom tri padalce, slovenske radiotelegrafiste. Eden izmed njih, Božnar, bi moral poročati tudi ministru Kreku. A **major Novak** je **zahteval**, da morajo vsa poročila iti preko njegovega poveljstva. Zahteval je tudi, **da se mu podredi Slovenska zaveza**, ker da je on Mihailovičev politični predstavnik. Tedaj se mu je **zoperstavilo** ne le **vodstvo SLS**, ampak tudi Kramer, iz vrst JNS in član Slovenske zaveze. SZ je bila Novaku obljubila vojake, a Novak je moral sprejeti **Vojni svet**, ki so ga sestavljali polkovnik Vladimir Vauhnik, podpolkovnik Ernest Peterlin in polkovnik Anton Klinar. Namesto da bi čakal na moštvo, ki mu ga je obljubilo vodstvo SL, iz katere je prihajala večina borcev, je Novak izdal povelje, naj Vaške straže Št. Jošta preidejo v ilegalo. Zaradi tega je prišlo do preloma s SL, ki Novaku ni poslala novih borcev.

Major Novak je menda stopil v stike z **Italijani**, ker ga je zapustilo več častnikov, potem ko je osrednji odred z okrog 80 mož prišel čez Ljubljansko barje v Iško vas. Poleti 1943 je Novak vzdrževal stike z italijanskim gen. Gambarom, poveljnikom 4. armadnega korpusa. Ta je četnikom dovolil, da so se nastanili v Otočcu pri Novem mestu. Stik je postal pomemben po razpadu fašističnega režima, ko je Novak v prisotnosti predsednika Delavske zbornice ljubljanske pokrajine, dr. Alujeviča, govoril z Gambarom dne 26. avgusta 1943 in mu stavil vprašanja, ali je Gambarom pripravljen: 1. voditi pogajanja o kapitulaciji; 2. dati podatke o nemških četah v Italiji; 3. oborožiti nacionalne borce; in 4. ali bi bila italijanska vojska pripravljena podpreti pri izkrcanju Angležem in Amerikancem. Gambaro je odgovoril, da bo o točkah 1, 2, in 4 poročal v Rim; sam je pripravljen sodelovati pri 1. in 4. vprašanju. Glede 3. ima že načelen pristanek. Dogovorili so se, da bo Novak navezal stike z zavezniki in bodo nato določili nadaljne postopke.

Naslednji sestanek je bil na dan delne nemške zasedbe ljubljanske pokrajine, 27. avgusta 1943, še pred naznanitvijo kapitulacije Italije (8. septembra 1943). Gambaro je izrekel pripravljenost, da se pogaja z zavezniki, če bi bil navzoč kak Britanec; prav tako, da bi podprl nacionalne čete in se z njimi bojeval proti Nemcem. Napovedal je, da se bodo italijanske čete umaknile s kočevskega območja, kamor bi lahko vkorakal Novak. Ta je sprva hotel prestaviti tja osrednji četniški odred, Ortneško četo, a jo je poslal v Grčarice. Od Italijanov je zahteval puške, strojnice in strelivo, kar je končno Gambaro res storil; Rudolf Žitnik je vse pripeljal v Grčarice tri dni pred partizanskim napadom.

Toda major Novak je avgusta 1943 prosil tudi za **razgovor z IOOF**, menda v imenu londonske vlade, a bolj verjetno na svojo roko.¹⁷ **Ni se čuditi tem razgovorom, ker so se v tistem času skoraj vsi pogovarjali z vsemi.**¹⁸

Svetosavski kongres v Srbiji

Jugoslovanska vlada v begunstvu pod predsedstvom Purića je s kraljem Petrom II. javno zavrnila zasedanje Antifašističnega sveta ljudske osvoboditve Jugoslavije (**AVNOJ-a**) in

¹⁷ Tak stik je iskal Gambaro še pred padcem fašizma. Res je Gambaro končno sprejel Vladimir Krivic, zastopnik NOV v Sloveniji in sekretar CK KPS v Ljubljani.

¹⁸ O pogovorih SLS z OF gl. prejšnje poglavje

njegove sklepe, ki jih je imenovala "teroristično dejanje".¹⁹ Kot nekak odgovor na AVNOJ je Mihailovićevo vodstvo sklicalo tim. Svetosavski kongres v vasi Ba pri Ljugu v Srbiji, od 12. do 16. januarja 1944. Kongresa so se udeležili predstavniki skoraj vseh predvojnih dovoljenih strank, toda večinoma so bili Srbi. Slovenski zastopnik je bil samo eden tistih, ki so bili izgnani v Srbijo, bil pa je popolnoma nepoznan.

Kongres je poudaril, da se je edino Mihailović uprl okupatorju, s čimer da je vezal več nemških divizij na Balkan. Njegova vojska da je zvesta kralju in ustavnemu redu. Vendar so se delegati do ureditve političnih razmer odpovedali strankarskemu delu in sklenili, da sestavljajo "jugoslovansko demokratično narodno zajednico". Odobrili so načrt o obnovitvi jugoslovanske države, a z razširitvijo ozemlja. **Povojna zahteva bo najmanj državna meja, ki jo je terjala jugoslovanska delegacija na mirovni konferenci po 1. svetovni vojni. Jugoslavija bo federativna, ustavna, parlamentarna in nasledstvena monarhija pod Karadjordjevići. Kongres je tudi obsodil dejavnost KPJ, ki da se skuša polastiti oblasti in je sprožila državljansko vojno. Pozvali so KPJ, naj se podredi JVvD.** Za predsednika Jugoslovanske narodne demokratske zajednice, ki so jo imenovali svetosavsko vlado, so imenovali srbskega socialnega demokrata Topalovića.

Slovenske demokratične stranke so se seznanile s tem kongresom šele v začetku leta 1945, ob pripravah za ustanovitev vlade Narodnega odbora za Slovenijo.

Nove četniške bojne in obveščevalne enote

Četniška skupina, ki se je leta 1943 umaknila na Turjak in na Zapotok, se je po italijanski predaji zaveznikom z vaškimi stražami prebila čez Ljubljansko barje do ljubljanskega bloka, kjer se je razen podpolk. Dežmana predala nemški straži. Ta skupina okrog 40 do 50 četnikov je kasneje sestavljala s 700 vaškimi stražarji jedro 1. domobranskega bataljona.

Po sklepu Mihailovićevega ljubljanskega vojnega sveta naj bi se enote vaških straž in četnikov preoblikovale v "planinsko divizijo slovenske narodne vojske", ki naj bi odšla proti morju in se tam povezala z angloameriškimi četami, potem ko bi se bile te izkrcale pri Trstu. Ta načrt seveda ni bil izveden.

Edina četniška enota, ki je po italijanski kapitulaciji ostala na terenu, je bil maloštevilni **Notranjski odred v Dolomitih**.

Major Novak je 20. septembra 1943 odstopil kot poveljnik jugoslovanske vojske in izstopil iz Slovenske zaveze. Novakov namestnik je postal bivši vojaški ataše v Atenah, polkovnik **Ivan Prezelj** (Andrej), katerega je gen. Mihailović 29. junija 1944 povišal v generala.²⁰

Ker je bil protikomunistični tabor zaposlen z organiziranjem domobrancev, je šele čez nekaj mesecev začel s ponovnim organiziranjem četništva. Medtem je major Novak organiziral četniško **enoto na Primorskem**, še drugo pa v **Goriških brdih**.

¹⁹ Kos II, 92-93; zaradi povezanosti z delovanjem JVvD se na tem mestu omenja nekaj, kar časovno spada v kasnejše obdobje. Izraz »svetosavski« je bil vsekakor neprimeren, ker ni upošteval skupnosti drugih narodov Jugoslavije. »narodno vijeće« prevajam pravilno kot »ljudski svet«

²⁰ Kos II, 130 piše, da je bilo to septembra 1944, Griesser-Pečar pa da 29. junija 1944. - S svojim ravnanjem je Novak zbudil v vojaškem in civilnem ilegalnem taboru precej nejevolje. Potem ko so Nemci zvedeli za kraj njegovega štaba, so ga zaprli in konfinirali na Bledu. Po izpustitvi je šel v Trst, nato pa v Benetke in Rim, od koder se je na Mihailovićevo povelje dvakrat vrnil na Primorsko z namenom, da vzpostavi stalno radijsko zvezo z glavnim četniškim poveljstvom v Srbiji in jugoslovansko vlado v Kairu. Prvo je dosegel iz Opatije, drugo pa iz Gorice.

Spomladi 1944 je nastal **Soški** odred, ki je taboril vzhodno od Gorice. Dne 15. junija jih je napadla partizanska elitna četa Vojske državne varnosti (VDV), a se je morala umakniti.²¹ V bližini Rovt in Sv. Treh Kraljev je bil ustanovljen **Primorski odred**.

Na začetku leta 1944 se je reorganiziral tudi **Dolenjski** odred pod vodstvom domobranskega nadporočnika Janeza Gruma, ki je štel približno 50 mož. Dne 1. marca je prišlo do spopada s partizansko VDV v Metnjah nad Stično, kjer je padlo 6 partizanov in 1 četnik. Zaradi izdaje so marca 1944 na Orlah pri Ljubljani Dolenjski odred napadli Nemci in navidezno tudi domobranci. Četniki so se z Orel hitro umaknili proti Čatežu in Trebnjemu.

Na Dolenjskem se je zaradi nesoglasij razdelila skupina na **Notranjski** (poveljnik Saje) in **Dolenjski odred** (poveljnik Marn). Potem ko je domobranski poveljnik v Dravljah, Milko Pirih, prešel v ilegalo, so sestavili še **Gorenjski** odred, ki so ga večinoma sestavljali člani Slovenske legije. Poskus ustanoviti enoto na Gorjancih se je izjalovil, predvidenega poveljnika Dežmana pa so Nemci zaprli in odpeljali v Dachau.

Jugoslovanski nacionalisti so hoteli sredi Ljubljane leta 1944 slaviti Vidov dan, a so bili izdani in je veliko četnikov padlo v roke Nemcev, s čimer je bilo četniško gibanje zelo prizadeto.

Janez Marn in “črna roka”

Poglavje zase je Janez **Marn**.²² Marn se je izdajal za “črno roko”, ki je likvidirala več VOS-ovih kurirjev in terencev. Marn je večkrat pošiljal k “XY” (fks-ípsilon) zanesljivega kurirja Draga Prijatelja. Ko so 4. oktobra 1944 partizani Šlandrove čete napadli Gorenjski odred v Zgornjem Zalogu pri Cerkljah, mu Marnova četa, ki je bila v bližini, ni šla na pomoč, ampak se je umaknila proti Komendi. V boju je padlo 9 četnikov, med njimi poveljnik Gorenjskega odreda kap. Franc Jerebič in župnik-kurat Lojze Duhovnik.²³ Bitenc, ki je poveljeval obema enotama, odtlej ni hotel več stika z Marnom, in do 6. aprila 1945 tudi ne z gen. Prezljem, ker se ta ni hotel vtakniti v zadevo. Nemci so od Bitenca zahtevali legalizacijo njegove skupine, zato se je ta umaknil čez Polhograjske Dolomite v Ljubljano. Četniški štab je bil zbran na Dobrovi pri Ljubljani in je pričakoval, da pride Marn poročat. Prikazali pa so se 28. oktobra 1944 Nemci (SS), ki so hoteli ujeti Prezlja. Člani štaba so se rešili, globoko zakopani v seno.

Jože Melaher – Zmagoslav

Melaher je ustanovil pomembno četniško enoto na Štajerskem.²⁴ Melaherja je Gestapo zaprl oktobra 1942, a mu je uspelo pobegniti. Postal je skrivač in začel zbirati slovenske dezertarje iz nemške vojske. Šele proti koncu leta 1943 je navezal stike z Ljubljano. Tedaj je bila nje-

²¹ Prejšno VOS so preimenovali v VDV

²² Najprej je spadal v Kocbekov krog krščanskih socialistov. Verjetno je zato bil od februarja 1942 aktiven partizan, ki je postal celo poveljnik bataljona. Partizanom pa je postal sumljiv zaradi stikov s kaplanom Lavrihom v Dobropolju. Zato se je ob italijanski kapitulaciji skrnil, a so ga partizani odkrili in odvedli v generalni štab. Ker ga je zagovarjal Kocbek, se mu ni nič zgodilo. Umaknil se je v Ljubljano in se približal skupini urednikov *Slovenskega doma*, pomemben del Rupnikovega okolja. V začetku leta 1944 je zbral nekaj ubežnikov od partizanov in skrivačev ter se z njimi vključil v Dolenjski odred. V pripravah za ta odred je stopil v stik z nekom, ki ga Janez Grum imenuje »XY«; ta “XY” je od nemškega štaba dobil pismo, ki je Marna ščitilo pred morebitnimi napadi od Nemcev samih.

²³ S. Vidic, *Odstrete zavese II*, Ljubljana 1994,

²⁴ Jože Melaher, Četniki na Štajerskem, ZSS 1965, 245-260. Melaher je bil pripadnik SLS in kasneje v emigraciji član NO. V popisu svojega delovanja trdi, da na Štajerskem ljudstvo ni razlikovalo med OF in njej nasprotnimi silami tja do jeseni 1943 ali celo do poletja 1994. Zanje je bil važen samo boj proti Nemcem.

gova enota že močna (marca 1944 je štela 220 mož, ko je bila najmočnejša pa jih je bilo skoraj 500), oborožena pa je bila v glavnem z zaplenjenim nemškim orožjem. Niso se borili proti partizanom, pač pa znova in znova proti Nemcem v Slovenskih goricah, na Ptujskem polju in v Halozah.

Skupina se je veliko ukvarjala s **propagando**: popisala je nemško okupacijo, pa tudi komunizem in ozadje OF. Izdajali so list *Kri in zemlja* s podnaslovom *Informacijski list slovenskih čet v JVvD*.

Melaherjeva enota je bila **prava uporniška formacija**. Do konca vojne je v bojih **izgubila najmanj 121 vojakov**. Sprejemala je medse vsakogar, ki je bil proti Nemcem in komunistom.

Melaher je bil **podrejen** operativnemu poveljniku slovenskih četnikov za Gorenjsko in Štajersko, **majorju Bitencu**. A **šele poleti 1944** so se njegovi četniki **formalno priključili v JVvD**, to je, 3. brigadi slovenskih čet, ki ji je poveljeval gen. Prezelj.

Pozno **jeseni 1944 so partizani zajeli 5 Melaherjevih četnikov in jih strahotno mučili**. Odtlej so partizani vedno bolj pogosteje napadali manjše četniške enote. Te so se branile z orožjem, pri čemer so imele precej podpore prebivalstva.

Melaherjevi četniki so **novembra 1944 napadli 3 nemške orožniške oddelke** (pri Sv. Juriju, Sv. Trojici in Sv. Petru). Za Božič 1944 so napadli sedež Gestapa pri mariborski železniški postaji. Med napadalci je bilo tudi 12 Angležev, vojnih ujetnikov, ki so zbežali iz nemških zaporov, kasneje pa še dva Severnoameričana, ki sta se prej skrivala pri partizanih.

Na začetku **januarja 1945** je vodja štajerskega Heimatbunda, Franz **Steindl**, hotel priti v **stik z Melaherjem**. Po dolgem odlašanju je Melaher pristal s pogojem, da gre za srečanje sovražnikov s točno določenimi nameni.²⁵ Dogovorili so se, da **Nemci priznajo Melaherjeve četnike kot vojskujočo se stran** in da bodo Nemci umaknili vojake in nemške orožnike iz ozemlja severno od Maribora do Ptuja in Ljutomera ter z ozemelj nad Ptujem severno od Drave. Melaher je zahteval, da ostanejo v službi slovenski orožniki, ker se on ni hotel ukvarjati z ropi in umori.

Melaherjevo **glavno oporišče** je bilo **Sv. Peter pri Mariboru**. Njegova delna avtonomija je trajala komaj dva meseca, ker se je vedno bolj približevala vojna fronta. Nemci so se začeli množično umikati, Melaherjeva enota pa jih je razoroževala. V začetku aprila so se zaradi bližanja ruskih in bolgarskih čet preselili z družinami vred čez Celje in Trojane v Domžale. Tedaj je Melaher od gen. Prezlja dobil ukaz, da v pričakovanju zahodnih zaveznikov zavaruje železniško križišče Zidani most. V kotu Sevnica - Zidani most - Laško je enota ostala do 8. maja.

Dne 7. maja se je Melaher odpeljal v Ljubljano po navodila, a že ni dobil nikogar, ker so se NO in domobranci umaknili v Kranj. Tam je srečal polkovnika Bitenca, ki je odredil, da se z Marnovo skupino umakne na Koroško. Melaher se je temu uprl in se vrnil k svoji enoti, od koder se je z njo 8. maja odpravil proti Koroški. **Sovjeti so bili tedaj že pred Mariborom.**²⁶

V Lansdorfu pri Št. Vidu na Glini se je Melaher 12. maja javil Britancem, ki so enoto razdelili na dvoje: prva enota, s katero je šel Melaher, je 14. maja prispela v Videm (Udine); drugo so čez

²⁵ Najprej so se dogovorili za 24-urno premirje. Sestanek je bil 12. januarja 1945 na gradu Vurberg pri Ptuju. V spremstvu vojaka-dezerterja, ki je znal dobro nemško, je prišel Melaher v jugoslovanski uniformi s kokardo, oborožen z brzostrelko in pištolo. Melaher je Steindlu očital nemške zločine (izseljevanje, streljanje talcev, nasilno ponemčevanje itn.) Steindl je izrekel zanimiv očitek SD: če bi prišli Rusi, bi se bojevali kot levi; če pa pridejo Severnoamerikanci, se jim bodo pridružili in se bojevali proti Nemcem.

²⁶ Srbi so precej pisali o sovjetskem nasilju v Beogradu. Kaj je zapisanega o nasilju »osvobodilne« Rdeče armije na Prekmurskem in Štajerskem? **Vsekakor pa Prekmurja in večino slovenske Štajerske ni »osvobodila« OF!**

Beljak in Videm peljali v Forli, kjer je bilo okrog 15.000 četnikov. Štajerske četnike so takoj vključili v sestav Slovenske vojske pod poveljstvom gen. Andreja.

Na umiku skupaj z majhno skupino domobrancev je **del četnikov zaostal**. Gen. Krenner jih je hotel porazdeliti med domobranske čete, kar so odklonili, zaradi česar jim niso dajali niti hrane. Ko so preko nekega tolmača hoteli navezati stik z angleškim poveljstvom, ga je Krenner preprečil. Tako so jih okrog 115 s prvim transportom domobrancev izročili Titovi vojski, skupaj z nekaterimi iz Marnove enote.

Gorenjski odred se je na koncu vojne umaknil na Koroško in so ga skupaj z domobranci izročili partizanom. Notranjski in Soški odred sta se z manjšo skupino srbskih četnikov in delom hrvaških domobranov preko Soče rešila v Italijo.²⁷

Nemci leta 1944 preprečijo načrt vključenja Slovenskega domobranstva v JVvD

Gen. Prezelj se je od poletja 1944 strinjal z mnenjem, da se enote Slovenskega domobranstva (SD) **ilegalno vključijo v JVvD**, ker je bil s svojim vodstvom prepričan, da je **99 % domobranskih častnikov in moštva naperjenih proti Nemčiji**, čeprav za federativno urejeno Jugoslavijo. Ker Krennerju niso zaupali, so se obrnili na generalštabnega podpolk. Ernesta Peterlina in na podpolk. Milka Vizjaka.

Peterlin je sestavil **načrt za napad na Nemce** in izdelal **mrežo ilegalnih radiotelegrafskih postaj**. Nemci pa so to mrežo izvohali in zaprli precej članov mreže. Poveljstvo JVvD je razdelilo vso Slovenijo na 8 vojaških okrožij (Maribor, Celje, Kranj, Ljubljana, Novo mesto, Kočevje, Trst in Gorica), za poveljnika pa je bil določen **Andrej Glušič**. Tega so **Nemci junija 1944 zaprli**. Zato je bil na njegovo mesto imenovan **Milko Bitenc**. V juliju 1944 je Bitenc dobil od slovenskega poveljstva ukaz, naj **iz vrst vseh treh legij v Ljubljani osnuje posebne bataljone**, ki naj bi bili podrejeni podpolkovniku Vizjaku. Bitenc je priredil **načrt za 7 bataljonov**, vsakega z dvema četama ali s tremi. Štirim so poveljevali častniki iz Slovenske legije, trem pa iz Sokolske. **Načrt je propadel**, ker so **Nemci v oktobru in decembru aretirali več članov obeh legij**.

Konec leta 1944 so Nemci **prijeli tudi podpolkovnika Peterlina, stotnika Ilovarja, marjorja Križa in nekatere četnike**, pa tudi več članov legij, ki so delovali za zahodne zaveznike, in so jih odpeljali v Dachau.²⁸

Preprečitev izvedbe vojaških načrtov JVvD in SD je bila v **največjo korist KPS** (in OF), ker ji je izredno **olajšala prevzem oblasti**. Zadala pa je tudi **nepopravljivo škodo protikomunističnemu taboru v odnosih do zahodnih zaveznikov**.

3. Začetki Osvobodilne fronte (OF ali partizani)

OF je bila ustanovljena nekaj tednov po nemškem napadu na ZSSR

Komunistični režim je praznoval **27. april** kot Dan (ustanovitve) Osvobodilne fronte (OF). Pokomunistična samostojna Republika Slovenija je kdo-ve-zakaj odločila, naj se ta dan praznuje

²⁷ Za ves podnaslov gl. Kos I, 203-207 in II, 129-139; Griesser-Pečar, 247-252; o državljanski vojni v Ljubljanski pokrajini pred kapitulacijo Italije gl. tudi Mlakar, 21-35; Mikuž I, 338-340 kratko govori o mihailovičevstvu v Sloveniji, medtem ko NOV (321-327) piše o nastopu četniških oboroženih oddelkov obenem z »belogardističnimi« četami, kar ne odgovarja zgodovinski resnici.

²⁸ Kos II, 137-139; Griesser-Pečar, 310-313

kot **Dan vstaje**. Toda 27. aprila 1941 niti ni bila ustanovljena OF niti ni bilo ne duha ne sluha o kaki vstaji.²⁹

Če bi bila OF res ustanovljena 27. aprila, bi bil o tem gotovo pisal *Slovenski poročevalec* (SP) v svoji prvi številki meseca maja.³⁰ Toda o OF ne govori ne 2. številka SP (8. junija 1941), ne 3. (15. junija), v kateri pa že začenja napadati domačo "kapitalistično gospodo, ki se je zatekla pod angleško okrilje" in jo obrekuje, da ta gospoda "obljublja ohranitev kapitalizma..."

Šele po nemškem napadu na ZSSR se je sestal **Centralni komite KPS (CK KPS)** in z letakom **pozval vse Slovence v enoten blok vseh zatiranih narodov** pod vodstvom ZSSR in Delavsko-kmečke Rdeče armade. "**Veličastna borba, ki jo bijejo vsi sovjetski narodi pod genialnim vodstvom svojega in našega velikega Stalina je tudi sveta nacionalna vojna Slovenskega naroda**".³¹ Nato sicer govori o osvobodilni fronti, ko dodaja: "Slovenci! Komunistična partija Slovenije vas poziva, da strnemo svoje vrste v enotno osvobodilno fronto proti imperialističnim okupatorjem..." , toda s tem še ne govori o nikaki organizaciji.

Zato je razumljivo, da tudi v številki *Slov. poročevalca*, ki je izšla 22. junija, torej na sam dan nemškega vpada v ZSSR, ni nobene omembe OF, čeprav list poziva vse Slovence, "naj preprečijo vsak poskus imperialističnih okupatorjev za izkoriščanje naše dežele", seveda z naslonitvijo na ZSSR. OF se prvič omenja v *Slovenskem poročevalcu* 28. junija³², a šele s št. dne 30. septembra ima list podnaslov "Informacijski vestnik Osvobodilne fronte".

Ustanovitev Protiimperialistične fronte (PIF)

Izmišljena je torej trditev režimskega zgodovinarja Mikuža, da se je **PIF 22. junija preimenoval v OF**: "Doslej imperialistična druga svetovna vojna je dobila nov značaj, značaj domovinske vojne."³³

Res *Slovenski poročevalec* v št. 22. junija prinaša "preciznejši program", a ne še Osvobodilne fronte. V tem "preciznejšem programu" pa je **prvič jasno povedano, da bo narodno-osvobodilna vojna obenem tudi ljudska revolucija**³⁴. Zato Bučar trdi, da je s tem programom "**Partija v bistvu napovedala državljansko vojno**".³⁵

V številki 22. junija je *Slov. poročevalec* prvič pisal o **Protiimperialistični fronti (PIF)**, ki naj bi bila ustanovljena "na ukaz KPS" dne 27. (ali 26.) aprila 1941 v vili Josipa Vidmarja v Ljubljani. Na ustanovnem sestanku naj bi bile navzoče nekatere pomembnejše osebnosti, predvsem pa majhne disidentske skupine, kot krščanski socialisti in levčarski Sokoli.³⁶ Po izjavi

²⁹ Griesser-Pečar, 121, navaja J. Galičič, Politična laž ali zgodovinska resnica (Zaliv, Trst, dec. 1975, 180), ki sodi, da je šlo verjetno za slučajno srečanje, kateremu pa so kasneje dali pretirano velik pomen. **Lahko pa praznik povežemo z ustanovitvijo Slovenske legije, kar se je po pripovedi njenega poveljnika, Rudolfa Smersuja, zgodilo na tisti dan.**

³⁰ *Slovenski poročevalec* je začel izhajati že pred vojno, a sta izšli samo dve številki. Po vojni je postal dnevnik.

³¹ Kos, I, 126-127

³² Tako Griesser-Pečar, 133: Kos I,125, piše, da šele 11. julija – Ni nemogoče izdati kakršnokoli tiskovino in jo poljubno in po potrebi »pre-datirati«

³³ Mikuž I, 154

³⁴ Mikuž, prav tam.

³⁵ Bučar, 51

³⁶ Mikuž I, 150-153 sicer omenja po številu in pomenu 10 majhnih skupin, a pravi, da sta bili najvažnejši omenjeni dve, medtem ko Griesser-Pečar, 134, govori o »najmanj petnajstih skupinah« in jih imenuje.

samega Kardelja ni bilo med navzočimi soglasja v celo zelo važnih zadevah. Zato je Kidrič predlagal, naj bi ustanovitev nove slovenske politične organizacije objavila KPS.³⁷

Silno važno je dejstvo, da je bila **PIF usmerjena proti "imperialistom", ki so za KPS bile Anglija, Francija in ZDA. Torej niti ne proti nacistični Nemčiji, ker je tedaj bila ZSSR še nemška zaveznica, ki ji je dobavljala opremo, kurivo in hrano.**

PIF nikakor ni bila ustanovljena proti okupatorju, ampak proti zahodnim zaveznikom. Zato celo z vidika dobronamernih, nekomunističnih pripadnikov OF oz. Narodnoosvobodilne borbe (NOB) ni mogoče pritrditi režimskemu zgodovinarju F. Škerlu, da sta bila PIF in OF tako po organizaciji kot po ideološki usmerjenosti eno in isto, in da bi zaradi tega ne bilo napačno navajati kot ustanovni dan OF 27. (ali 26.) april.³⁸

Sam E. **Kardelj** je v partijski šoli na Rogu v začetku leta 1944 dejal: **"Vojna med Anglijo in Nemčijo od leta 1939 do 1941 je bila imperialistična, torej krivična. S Hitlerjevim napadom na Sovjetsko zvezo in zvezo z Anglijo in Sovjetsko zvezo, se je karakter vojne spremenil. Vojna med Anglijo in Nemčijo je postala pravična..."**³⁹ Po napadu na ZSSR je Nemčija za komuniste seveda postala imperialistična. **Kardelj je celo trdil, da se Velika Britanija in ZDA pravično vojskujeta le v toliko, v kolikor se bojujeta s silami, usmerjenimi proti ZSSR!**⁴⁰

OF je bila torej ustanovljena šele nekaj tednov po nemškem napadu na ZSSR. Razna odporniška gibanja iz demokratičnih, narodno zavednih vrst so bila ustanovljena dva meseca, ali vsaj en mesec prej.⁴¹

Zaradi spremenjenih razmer so se tudi preusmerile krilatice KP: **antiimperializem se je spremenil v antifašizem.** Vendar je bil, npr. za Kardelja, fašizem samo neka oblika imperIALIZMA, ki da je glavni sovražnik ljudstva.⁴²

Dejansko PIF ne more izkazati nobenega javnega delovanja, niti ne razdeljevanja kakšnih letakov. Vse to je do 29. junija delala neposredno KPS, a še vsebina teh letakov je zelo splošna in odgovarja ukazom Kominterne.⁴³

Pripravljanje komunistične partije na oborožen boj

Majhen del vodstva KPS je že ob napadu Nemčije na Jugoslavijo zavzel nacionalno sovražno stališče proti Nemčiji. "Mnogi organizirani komunisti, zlasti simpatizerji ... pa so pozdravljali v Hitlerju nekakega socialnega osvoboditelja in sovjetskega zaveznika".⁴⁴ Šele Hitlerjev napad na ZSSR je mnogim komunistom odprl oči. Dejansko so prej stali na stališču, da je vojna med Nemčijo in Francijo, Anglijo, pa tudi Jugoslavijo, imperialistična vojna, ki njih ne briga. Posegli

³⁷ Martinc (dr. Tine Debeljak) trdi v spisu *Zgodovinska osnova narodne osvobodilne fronte v Sloveniji* (ZSS 1951, 95-126) - ki naj bi bila po opombi na koncu sintetična vsebina prvih poglavij knjige »Komunistična revolucija v Sloveniji« -, da so člani PIF po iniciativi CK KPS organizirali »koalicijo« za namenom, da se sestavi Izvršni odbor OF. Sestanek s tem namenom je bil po Martincu 1. avgusta 1941 pod Rožnikom, v vili bivšega kraljevega namestnika Ivana Hribarja (122).

³⁸ Griesser-Pečar, 133, ki navaja Škerl, *Politični tokovi*, 33

³⁹ Griesser-Pečar 126, ki navaja Deželak-Barič, *Osvobodilni boj*, 146; masten tisk pisca

⁴⁰ Griesser-Pečar, 125-127; masten tisk pisca

⁴¹ gl. pg. Vseslovenski odpor. O prvem datumu ustanovitve OF gl.: Kos I, 122-126; Bučar, 49-52; Griesser-Pečar 133 sl. - O ustanovitvi in razlogih zanjo: Jelenc, Kako je nastala OF, ZSS 1971/2, 129; Martinc (Debeljak), *Zgodovinska osnova narodne osvobodilne borbe v Sloveniji*, ZSS 1951, 95-126; Martinc, Pot v komunistično revolucijo spomladi 1942, ZSS 1953, 237

⁴² Griesser-Pečar, 126

⁴³ Griesser-Pečar, 128

⁴⁴ Ude, 45 in 46

da bodo v boj, če sploh kdaj, ko se bo njim zdelo prav. "Glede tega pač nimajo komunisti klerikalcem, liberalcem in socialistom... prav nič očitati."⁴⁵

Kljub hudi zadregi, v kateri se je po zasedbi znašla KP, je ožje vodstvo KPJ na sestanku v Zagrebu 4. in 5. maja 1941 razložilo strateški načrt partije. "Generalni sekretar" KPJ, Josip Broz Tito, je analiziral vojno in že razvil svoje načrte za prevzem oblasti. Tedanji član centralnega komiteja, Milovan Djilas, je o tem poročal v svoji kritični Titovi biografiji.⁴⁶ **Tito je tedaj postavil novo tezo, ki je bila nasprotna dotedanjemu stališču partije: ni nujno, da mora revolucija iti skozi dve stopnji, meščansko-demokratsko in proletarsko revolucijo; možen je neposreden komunistični prevzem oblasti.** V teh besedah enega najožjih Titovih sopotnikov se že "zrcali vsa tragika slovenskega položaja v letih okupacije".⁴⁷

Za KPJ je bilo že pred začetkom oboroženega upora jasno, da so komunisti postavljali prevzem oblasti pred kakršenkoli boj proti okupatorju. Zato je bil že od vsega početka njihov namen boj proti vsaki skupini, ki bi se pripravljala na odpor proti okupatorju.

Ta sklep KPJ pa tedaj vsaj navidezno še ni bil v načrtih Moskve.⁴⁸ Zato je bil njen odgovor na poročilo odklonilen. Glavni sekretar Kominterne Dimitrov je poudaril, da so v Jugoslaviji samo pred narodnoosvobodilno vojno in ne pred proletarsko revolucijo. Tito je na videz popustil, seveda le v besedah. A take besede, vzete iz tez Kominterne, so bile zelo koristne za OF, ker se je s takim izrazjem bolj približala ljudstvu.

Po podatkih režimskih zgodovinarjev je **KPS junija 1941 sklicala konferenco. Na njej je Kardelj nakazal možnost, da bi fašisti (nacisti) vkorakali v ZSSR.**⁴⁹ Zato so določili čisto konkretne naloge: zbiranje orožja, organiziranje vojnih komitejev, širjenje in utrjevanje oporišč v deželi itn. Te sklepe je KPS sprejela, ne da bi za to vprašala PIF. Že to je bil dokaz, da tim. "zavezniki" – nekomunistične skupine v PIF – niso imele nobenega pomena, še manj pa kake pravice do soodločanja.

Partija nikoli ni sprejela možnosti kakršnekoli samonikle ali "spontane" vstaje ali revolucije, "ker bi sicer pomenilo kaos in anarhijo, temveč samo dobro organizirano, z jasnimi cilji in odločnim vodstvom."⁵⁰ Najožji Titov sodelavec, **Moše Pijade,** je v svojih govorih poudaril, da je bilo **nastajanje narodnih odborov prav tako malo spontano kot nastanek ljudske oblasti.** Tudi **Milovan Djilas** je v svojih člankih leta 1947 potrdil, da je **popubo za ustanavljanje narodnoosvobodilnih odborov kot organov ljudske oblasti dajala KPJ.** Tito sam je leta 1947 časopisu *Komunist* izjavil, da so leta 1941 komunisti pozvali ljudstvo k uporu proti okupatorju, in da so že tedaj zavrgli stare oblike oblasti.⁵¹

⁴⁵ Ude, ib.

⁴⁶ »Tito, Eine kritische Biographie«, Dunaj-München-Zürich, 163-165; navaja Griesser-Pečar, 128

⁴⁷ Griesser-Pečar, 129

⁴⁸ Že na dan nemškega napada je iz Moskve prispelo navdilo, da ima prednost osvoboditev (F. Škerl, 38). Toda A. Bajt (»Od kod protiimperializem in osvobodilnost OF«, *Delo*, 13.5.1998) je kasneje dokazalo, kako da je Moskva jasno nakazala, da je osvobodilni boj samo sredstvo za revolucijo (navaja Griesser-Pečar, 131-132)

⁴⁹ Iz omenjenih Titovih analiz in Kardeljevega mnenja o možnosti nemškega napada na ZSSR moremo sklepati, da sta tako KPJ kot KPS vedeli za tak napad. Kako naj bi potem za to ne vedela ZSSR? Svetovno javno mnenje pa je bilo navidezno presenečeno zaradi nemškega napada na ZSSR.

⁵⁰ Šnuderl, 109

⁵¹ Za ta odstavek gl. Griesser-Pečar, 142-143 – Seveda Tito zamolči, da je v letu 1941 šlo za čas po nemškem napadu na ZSSR, torej po 22. juniju 1941

Cilji Protimperialistične fronte (PIF)

Glavne smernice PIF je v 1. št. *Slovenskega poročevalca* objavil Kidrič. So sledeče: 1. Pravica slovenskega naroda do samoodločbe, vštevši pravico do odcepitve in združenja z drugimi narodi; 2. Osvoboditev in združitev razkosanega slovenskega naroda, vštevši koroške in primorske Slovence; 3. Sloga in enotnost zaslužjenih narodov Jugoslavije in vsega Balkana v njihovem boju za osvoboditev; 4. Sovjetska zveza je vodilna sila in glavna opora v osvobodilni fronti slovenskega naroda in vseh zatiranih narodov; 5. Osvoboditev slovenskega naroda je mogoča samo na ruševinah imperializma; 6. Brez boja proti izdajalski lastni kapitalistični gospodi se zatirani narod ne more osvoboditi; 7. Bratstvo in mir med narodi.⁵²

Smeli bi reči, da **gre začasne, vmesne ali celo samo navidezne cilje.**

Glavni, končni cilj pa je bil drug, ki je nekako zakrit v zastavljenih ciljeh. Mikuž sam na kratko povzame, na čem je poudarek.⁵³ Večji del tega povzetka so namreč njegove besede: **“...prvič je jasno povedano, da bo narodnoosvobodilna vojna obenem tudi ljudska revolucija...”**

Ta prvenstveni namen so sprva namerno zakrivali. Leta kasneje, potem ko so si **popolnoma osvojili oblast**, so končno tudi za javnost prišli z jasno besedo na dan. **Navajam samo del pisma, ki ga je Edvard Kardelj poslal 14. decembra 1942 Josipu Brozu-Titu:** **”Glede na to: v našem boju, ali bolje v naših ‘vojnih ciljeh’ smo jasno sprejeli zahtevo za priključitev celotne Primorske s Trstom kot avtonomnim mestom in Koroške s Celovcem. Če tega ne bi storili, je že sedaj popolnoma jasno, da bi dali orožje v roke mihailovičevcem... V socializmu seveda to vprašanje sploh ni važno niti bi se za nas ne postavljalo.** Toda mi smo na stopnji narodoosvobodilne vojne, pa moramo zaradi tega ta vprašanja postavljati tako, kakor se postavljajo v okviru kapitalizma.”⁵⁴

Zaman pa v teh smernicah iščemo kake besede o okupatorju. Na prvi pogled je jasno, da gre za precej neresen, zgolj propagandni oklic. Kajti po letu 1945 je Slovenija kmalu izgubila vse pravice, ki jih je svojčas zahtevala OF (svojo narodno vojsko, ustavno pravico de odcepa itn.), oz. se jim je odrekla KPS. Poleg tega obstoji še dosti drugih ugovorov: s katerimi drugimi narodi naj bi se združili, spet z Avstrijci ali morda z Italijani? Govoriti o Sloveniji kot del Balkana je popolnoma zmotno!⁵⁵ Slepo in varljivo je bilo tudi zaupanje v ZSSR, ki je vedno zatirala v njej živeče narode, dokler ni Stalin leta 1941 iznašel “domovinsko vojno”; in ta “internacionalna” ZSSR naj bi pomagala pri narodni osvoboditvi Slovencev in drugih narodov!⁵⁶

Mikuž piše, da OF ni bila kakšna koalicija političnih strank, saj so jo sestavljale samo majhne disidentske skupine raznih strank, čeprav je hotela vzbujati videz koalicije. Toda pri “OF je šlo za neko formalno, a koristno kontinuiteto slovenskega političnega življenja, v

⁵² Mikuž I, 154

⁵³ Mikuž I, 155; masten tisk pisca

⁵⁴ Jesen 1942, 559; masten tisk pisca

⁵⁵ Balkan je eden od evropskih južnih polotokov, ki meji na severu na Balkansko pogorje; na vzhodu na Črno, Marmorsko in Egejsko morje; na jugu na Jonsko morje, na zahodu na Jonsko in Jadransko morje. Balkanske države so: Romunija, Albanija, Grčija, Bolgarija, evropski del Turčije in jugovzhodni del bivše Jugoslavije. Žal celo nova vlada RS iz leta 2004 sprejema to poimenovanje, kot da bi bila Slovenija del nekega novega »zahodnega Balkana«.

⁵⁶ Že v teh smernicah opažamo zamenjavanje pojma “narod”, ki dejansko srbohrvaško pomeni “ljudstvo”, s pojmom “državni narod”, katerega Srbi in predvsem slovenski komunisti označujejo kot nacijo, nacionalen. Če bi smernice – in vsi nadaljni pozivi, odloki, ukazi ipd. – govorili o nacionalnem osvobojenju, bi morda smeli pričakovati, da je v resnici šlo za samostojno slovensko državo, čeprav mogoče po lastni volji (začasno?) pridruženo jugoslovanski federaciji.

kateri je KPS, ustanoviteljica OF, ostala nesporni voditelj.”⁵⁷ Zanimivo je, da je v isti številki *Slovenskega poročevalca*, ki prinaša navedene smernice, tudi sporočilo, da je KPS sestavni del KPJ in da je KPJ oddelek Kominterne; da je KPS tesno povezana z vsemi ilegalnimi komunističnimi organizacijami na vsem slovenskem ozemlju in drugje; ni pa nobene besede, da v PIF (torej ne v OF!) sodelujejo tudi druge skupine.⁵⁸

Razlika med KPJ-KPS in drugimi evropskimi KP v zasedenih državah

Po napadu na ZSSR je **Stalin ukazal partijam v deželah, ki so jih zasedli Nemci, da začnejo z oboroženim odporom proti okupatorju, da bi tako pomagali ZSSR.** Za preprečenje kakršnihkoli dvomov o tem, da gre res predvsem za razbremenitev Rdeče armade, je Stalin ukazal, **da morajo komunisti v tem boju sodelovati z demokrati in ne smejo pričenjati z revolucionarnimi poskusi.** To se pravi, da je namerno odložil ideal svetovne revolucije na čas po vojni!

V tistem delu zasedene Evrope, ki po vojni ni bilo prisojeno sovjetski vplivni sferi, je bilo vsem voditeljem komunističnih strank jasno, da je treba najprej reševati ZSSR. Zato so tako tudi ravnali. V Italiji in Franciji, kjer so bili komunisti najmočnejši, so **sicer organizirali svoje odporiške skupine, a so vendar-le sledili Stalinovim navodilom.** Vsaj do časa tik pred osvoboditvijo so pazili na to, da ne bi prišli navzkriž z demokrati, ki so prav tako imeli svoje organizacije. Morda je bila v tem edina hujša izjema Grčija. Sicer pa so se po vsej zahodni Evropi držali Stalinovih navodil.⁵⁹

Lojze Ude je sicer bil v svojih poročilih soglasen z vodstvom OF v tem, da mora biti slovenska narodna revolucija nujno tudi socialna revolucija. A zahteval je, da se tega ne sme izvesti po tujih obrazcih, ne po ciljih ne po metodah ne po taktiki.⁶⁰ Trdil je, da sta **OF/KPS orientirani na Moskvo, ob temeljni misli na sovjetizacijo Slovenije in njene priključitve ZSSR,** kar da bi bilo za Slovenijo nevarnejše kot priključitev v Jugoslavijo ali na Balkan. S tem se je po Udetu kazalo neko “anglo-amerikansko-fobstvo”, ki ga ni mogoče razumeti, kar je nevarna reč, ker so v njem tudi vplivi nacistične propagande.⁶¹

Oborožen upor in razhajanje med pristaši OF

Po nemškem napadu na ZSSR je prej “imperialistična vojna” za KPS postala tudi “naša vojna”. Protimperialistična gesla so na vsem lepem potihnila. Zato se je PIF prelevila v Antifašistično fronto (AF). Vendar je KPS zelo pazila na to, da ne bi bilo poročanje o zahodnih zaveznikih preprijateljsko. Tako je, npr., Kardelj popravil Kidriča, ki je v nekem razglasu preveč prijazno govoril o Angležih; zahteval je, da se take napake ne ponovijo več. Zato je razumljivo, da je 1. januarja 1942 Centralni komite KPJ (CK KPJ) v pismu CK KPS zapisal naslednje: **“Nemogoče je, da bi se naša Partija odrekla dejstvu, da je za naslonitev na Sovjetsko zvezo. Nasprotno, jasno je treba poudariti – kar smo doslej vedno – (in kar je tudi poudarjeno v 1. številki *Osvobodilne fronte*), da je Sovjetska zveza edina rešnica slovenskega naroda.”**⁶²

⁵⁷ Mikuž I, 97-98

⁵⁸ Griesser-Pečar, 125

⁵⁹ Kremžar, Med smrtjo in življenjem, Družina, Ljubljana 2000, 13

⁶⁰ Ude, 39

⁶¹ Ude, 42

⁶² Mikuž, I, 343; masten tisk pisca

Verjetno je, da je CK KPS kmalu sprejel sklep političnega biroja CK KPJ z dne **4. julija 1941**, po katerem naj se v vsej Jugoslaviji prične s pripravami za oboroženo vstajo. Po smernicah KPS je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet sklenilo na seji od 14. in 16. julija 1941, naj se oborožene akcije začno povsod 20. julija. Zaradi težav z obveščanjem pa so se začele šele 22. julija ali marsikje še kasneje.⁶³

Toda **vsi niso bili za kakršenkoli oborožen upor**. Omenimo samo krščanskega socialista **Lojzeta Udeta**, ki je večkrat izrazil svoje mnenje v poročilih (referatih) somišljenikom ali vodstvu OF. Bil je sicer za oborožen odpor, a nakazal je, da **gre za dilemo, kakšen naj bi bil ta upor**.⁶⁴ Po Udetu naj bi bil upor oborožen, **“toda borba po pameti”**.

Trdil je, da je **“pred nami še daljša doba vojnega in okupacijskega stanja”**, in je ugovarjal OF, ki je bila prepričana, da bo vojne konec že leta 1942.⁶⁵

Svoj pogled je imel Ude tudi na namene oboroženega upora. V referatu 8.1.1942 je poudaril, da **ima oborožena akcija smisel samo v osvoboditvi slovenskega ozemlja, torej ne v revoluciji**.⁶⁶ Zato da boj ne sme biti odvisen od nemško-sovjetske vojne niti ne od stanja v Srbiji ali od srbskih navodil, ampak je treba imeti v očeh nemško preseljevanje Slovencev; zaradi tega je pozitivno, da pod italijansko okupacijo še niso neposredno ogroženi.⁶⁷ Izrazil je tudi hudo kritiko dejstva, da KPS le “rabi fronto” in da je KPS v OF kriva “nečistega” odnosa do drugih skupin v njej.⁶⁸

Ude je trdil, da se je ob aktivizmu OF pokazalo, česa je zmožen slovenski narod. Toda “aktivizem požira vse sile OF”, s čimer se zanemarja obveščevalna služba za inozemstvo, tehnične priprave za čas nastopa oblasti po zlomu osi, predvsem pa se OF izgublja samo v Ljubljanski pokrajini in pozablja na vso Slovenijo.⁶⁹

Prva uporniška dejanja

Komunistični režim v Sloveniji je praznoval **22. julij** kot **Dan vstaje proti okupatorju**. Tistega dne leta 1941 so namreč trije “narodnoosvobodilni borci”, skriti v gozdu ob cesti med Tacnom in Šmartnim pod Šmarno goro nad Ljubljano, streljali na slovenskega orožnika Franca Žnidaršiča, katerega so samo ranili. Sicer sta **že prej v kratkih spopadih padla dva Nemca** (eden 16. julija v Besnici pri Zalogu, drugi 19. julija blizu tam). Toda kaže, da to za KPS ni bilo pomembno, saj boj KPS/OF ni bil naperjen proti okupatorju, temveč proti Slovincem, predvsem tistim, ki bi jih lahko ovirali pri polastitvi oblasti ali jim to celo onemogočili.⁷⁰

Na Gorenjskem⁷¹

Čeprav je bil nemški pritisk zelo hud na Gorenjskem, se je nekaj javnih delavcev vseh strank in pričnanj že v prvih dneh **junija 1941 sešlo na Št. Joštu nad Kranjem**, kamor so

⁶³ NOV, 99

⁶⁴ B. Mlakar v »Lojze Ude kot kritični spremljevalec Osvobodilne fronte«, Ude, 158; masten tisk pisca

⁶⁵ Kocbekov vtis po branju Udetovega referata z dne 8. januarja 1942 je še po vojni bil: »Vse to čtivo me pretresa«, seveda je bilo takrat že prepozno (Dnevnik 1946, II, 185; Ude, 7 op. 3); masten tisk pisca

⁶⁶ Ude, 10-11; masten tisk pisca

⁶⁷ Ude, 158 in 15

⁶⁸ Ude, 38

⁶⁹ Ude, 34 in 35. Ob branju Udetovih mnenj se človek čudi in sprašuje, kako to, da se KPS/OF nista znebila Udeta, saj so druge pobijali za veliko manjša oporekanja.

⁷⁰ Kos I, 142

⁷¹ Mikuž I,171-187; Kos I, 140-147

bili povabljeni tudi komunisti. Glavno besedo so imeli krščanski socialisti. Sklenili so, da je treba organizirati enoten nastop proti Nemcem, na kar so pristali tudi navzoči komunisti, kljub temu, da je partija že tedaj imela drugačne načrte.

Prvi ilegalci so se najprej pojavili na Gorenjskem. Bili so skrivači pred Nemci, ki so jih ljudje imenovali "hostarji" ali "gošarji". Partijci so začeli prihajati mednje šele po 17. juliju, po skupnem sestanku kranjskega in jeseniškega okrožnega komiteja KPS, ki je hostarjem poslal tri sposobne organizatorje. Zato so kmalu dobili vodstvo v svoje roke in začeli izločati iz svojih vrst sposobnejše in samostojno misleče nekomuniste, in to ali z "likvidacijo" ali s tem, da so jih poslali v prve bojne vrste.⁷² To je bil vzrok, da so se od takih hostarjev kmalu odmaknili demokrati in narodno zavedni uporniki, ki so postali izrazito protikomunistični – nekateri pa tudi prve komunistične žrtve.

Dejanja proti okupatorju so sprva bile majhne sabotaže, kot podrtje kakšnega droga z napeljavo telefonskih ali električnih žic. Takoj po prvem takem dejanju, ki je bil za Nemce v noči med 26. in 27. julijem, en teden kasneje kot trdijo partizani, so Nemci 28. julija napovedali policijsko uro. Odtlej tudi niso več izseljevali Slovencev v Srbijo, temveč v Šlezijo in v notranjost Nemčije.

Partizani so porušili nekaj manjših, nepomembnih mostov.⁷³ Napadli so tudi nekaj nemških policistov ali policijskih postaj. S tem so hoteli izpolnjevati navodila, ki jih je dal v partijskem listu *Delo* Aleš Bebler (oz.: Bähler). V isti številki *Dela* je ukazal Kardelj nekaj, kar je za Slovenijo imelo strahotne posledice: **"Ves slovenski teritorij mora postati eno samo bojišče, kjer se bije boj od vasi do vasi, od hiše do hiše."**⁷⁴ Vendar so Nemci kmalu popolnoma razbili tim. "kranjski bataljon", Gorenjski pa se je razšel. V kamniški okolici in pod Šmarno goro so Nemci uničili vse partizanske enote, in prav tako Storžiški bataljon.⁷⁵ Kljub temu so partizani poskušali z različnimi sabotažami. Uspelo jim je, npr., zažgati tovarno upognjenega pohištva Remec na Duplici. Namen je bil predvsem zvabiti v partizane delavce, ki so s tem dejanjem postali brezposelni, pretveza pa je bila laž, da je tovarna izdelovala smučiči in puškina kopita za nemško vojsko.

Nanovo sestavljeni Kamniški bataljon je pripravljaval zasede nemškim kolonom in policistom v okolici **Rašice**, vzhodno od Šmarne gore. Partizani so 16. septembra pobili 3 gestapovce, ki so bili prišli v Rašico na izvidnico. Nekaj dni kasneje so Nemci obkolili vas, razbili partizansko četo, požgali vas, vaščane izselili, ranjene partizane pa postrelili.⁷⁶

⁷² O »likvidaciji« sina kranjskega župana, morn. poročnika Marka Česna, je hitro zvedel skoraj ves Kranj. O tem umoru poroča pisno Kranjčan dr. Ljubo Sirc v angl. reviji *South Slav Journal*, London 1981, 1/31, kar omenja tudi Kos I, 142.

⁷³ Ime »partizan« je KPJ sprejela iz francoskega »le partisan« (pripadnik neke stranke) ali morda ital. »il partigiano«; v šp. so ga prevedli kot »el partisano«. Poimenovanja kot »bataljon«, »brigada« ipd. so bila prenapihnjena, ker so navadno štela zelo malo oseb. Npr. Peter Štante-Skala sam priznava, da so 3 čete (Celjska, Savinjska in Pohorska) imele vsega skupaj 12 oseb (gl. J. Martinc, Prvo leto komunistične revolucije v Sloveniji, ZSS 1952, 204-214, 205).

⁷⁴ *Delo*, 2 št., avgusta 1941; navaja NOV 127-128 kot članek v občasniku, Kos I, 143 pa gornje besede prideva Kardelju

⁷⁵ Za vse gl. NOV, 107-111. Po režimskih virih (NOV 110) je bilo na Gorenjskem pred 22. junijem 1941 22 ilegalcev, med 22. in 26. julijem se jim je pridružilo še 138, od 26. julija do 5. avgusta pa je vstopilo 199 novih borcev. Od 356 ilegalcev in borcev je bilo 135 članov KPS in 9 kandidatov, 36 članov SKOJA, 20 Sokolov, 7 krščanskih socialistov, 10 socialistov, 1 član JRZ in dva pristaša JNS (NOV, 111)

⁷⁶ NOV, 133-136; Griesser-Pečar, 351-352

S svojo aktivnostjo so si partizani sprva na Gorenjskem pridobili precej simpatij. Vendar je CK KPJ imel tako delovanje na Gorenjskem in po Sloveniji na sploh za vse premajhno. Zaradi tega je 26. septembra 1941 na posvetovanju v Stolichah pri Krupnju (Srbija) dal slovenskim partizanom ukor.⁷⁷

To je bil vzrok, da je tim. Glavno poveljstvo v Ljubljani pripravilo velikopotezen načrt za nadaljni razvoj bojev. Marsikje so poskušali z množično vstajo. Tako so 5. decembra 1941 sklenili, da mora na Gorenjskem priti do splošne vstaje. Izbrali so jeseniški in bohinjski kot ter Poljansko in Selško dolino. Nasilno so mobilizirali nad 350 mož in fantov, za katere pa ni bilo dovolj orožja. Režimski zgodovinarji so govorili o "Decembrski vstaji na Gorenjskem"⁷⁸. Mikuž priznava, da so bile **prve glavne akcije "številske likvidacije narodnih izdajalcev 1. decembra 1941"**. Resda režimski zgodovinarji pišejo o začetnih zmagah, vendar-le priznavajo, da je bila ta splošna vstaja kmalu popolnoma zadušena, zatem pa so Nemci razdrli tudi partizanske tajne organizacije v Trziču, Kranju in Škofji Loki ter prijeli nad 150 aktivistov.

Zanimivo in obenem poučljivo je, kako je Kardelj v poročilu Titu pisal o teh dogodkih: **"Naši so dejansko dvignili v borbo celo Gorenjsko južno od Save... No, neiznajdljivost partijskega vodstva in gorenjskega štaba je povzročila, da niso bili uporni kmetje pravočasno vključeni v odrede in oboroženi, tako so jih Nemci neoborožene polovili in postrelili, ostale pa poslali v Nemčijo na prisilno delo."**⁷⁹ Marinko je leta potem zapisal v svojih spominih, da so bli krivi za zatrtje vstaje **"oportunizem in neprekaljenost nekaterih partizanskih komand, ki so zapadle defetizmu, obupu in razvile teorijo, da partizanstvo ni mogoče, ker pač vojne še ni konec."**⁸⁰

Vendar partijska brezobzirnost ni poznala meja. Najboljši dokaz za to je **tragična usoda vasi Dražgoše**, na južnem robu Jelovice, na koncu Selške doline. Potem ko je Cankarjev bataljon odbil manjši napad nemške patrolje, so oklical "dražgoško republiko" in se predali večdnevnomu zmagoslavju. Sicer so vedeli, da se pripravlja nemška ofenziva nanje, a so ji sklenili kljubovati. Toda kako? Postavili so nekomunistične partizane na najbolj izpostavljena mesta. Po partizanskih virih so Nemci 9. januarja 1942 nanje navalili v razmerju 2.500 proti 200, kar se zdi pretirano. Medtem pa se je komunistično vodstvo umaknilo na Jelovico, kamor se je po dveh dneh boja zateklo tudi nekaj preživelih, vaščane pa so pustili na milost in nemilost Nemcev. Nemci so vas požgali do tal s cerkvijo vred in postrelili 41 vaščanov.⁸¹

Zaradi velikih žrtev se je ljudi polastila malodušnost. Prav tako so številni umori "izdajalcev" začeli odvrčati ljudi od takih "osvoboditeljev", ker je KPS (VOS) brez vsake sodbe označila nekatere vidnejše osebe za izdajalce. Temu je treba dodati še javno obešanje partizanov in streljanje talcev, kar je bil nemški odgovor za umor vsakega Nemca. Spočetka je bilo razmerje: 1 Nemec : 10 Slovencev, kasneje pa še več. Celo osnovnošolski učenci smo bili primorani

⁷⁷ Kasnejši predsednik vlade LRS, Miha Marinko, je v knjigi *Moji spomini* (Ljubljana 1971, 257) priznal, da je bil ukor upravičen (Kos I, 145). Seveda je KPS za tako mnenje izhajala iz velike zmote, da so bile razmere v Sloveniji enake srbskim.

⁷⁸ Mikuž I, 255-270

⁷⁹ Mikuž I, 263

⁸⁰ Mikuž, ib. S tem je nehote priznal, da stališče nekomunističnih upornih gibanj ni bilo samo njihovo, temveč da je bilo tedaj veliko enako mislečih tudi v partizanskih vrstah.

⁸¹ Mikuž I, 260-267; NOV 201-214; Griesser-Pečar, 353-355

prisostvovati nekaterim obešanjem! Zaradi vsega tega je oborožena vstaja na Gorenjskem leta 1942 skoraj popolnoma prenehala.⁸²

Na Štajerskem⁸³

Kljub hudemu nemškemu pritisku se je že leta 1941 razvilo sicer maloštevilno partizanstvo. Omejevali so se na sabotaže na železniški progi Zidani most-Celje-Maribor, v rudnikih ali na napade na orožniške postaje. Njihova taktika je bila takojšen umik, preden bi prišlo do boja.⁸⁴

Oktober 1941 se je iz 4 manjših enot OF sestavil 1. štajerski bataljon, ki je štel 56 borcev. Ta bataljon je 8. oktobra vdrl v Šoštanj in ga "osvobodil". "Po dveurni zasedbi se je Štajerski bataljon zbral in ob petju partizanskih pesmi urejeno odkorakal skozi naselje proti Belim vodam..."⁸⁵ Seveda so se Nemci maščevali nad Šoštanjčani, tako da so ustrelili 10 talcev⁸⁶. Razumljivo je, da Štajercem take "osvoboditve" in njih posledice niso bile všeč, ker so pomenile samo nedolžne žrtve in nesreče. Nemci so že čez teden dni napadli bataljon na Čreti, tako da se je moral umakniti daleč proti Brežicam.

Že pred tem pa je 19. septembra Gestapo razbil organizacijo KPS v mariborskem okraju, kjer so ujeli celo sekretarja KPS in razne druge pomembne funkcionarje. V večjih mestih (Maribor, Celje idr.) in v rudarskih okrožjih so zaprli nad 150 članov KPS in OF. S tem je Štajerski bataljon ostal brez zaledja. Verjetno zato, da bi dvignila zaupanje, je tim. Revirska četa 26. decembra napadla rudniške naprave v Hrastniku. Toda Nemci so se za ta napad močno maščevali.

Leta 1941 je bilo na Štajerskem največ nekaj nad 260 partizanov. Konec leta jih je preostalo samo še 58, a še od teh jih je na pomlad 1942 veliko ubežalo.

Že je bilo povedano, da je slovenske Štajerce zanimalo samo, če se je kdo boril proti Nemcem. O tem pa je seveda bolj kričala OF.⁸⁷

⁸² Martinc, o.c. 212 op. 45, navaja števila talcev za razna dejanja: miniranje mostu v Radovljici, 4 talci; ropanje živilskega skladišča v Radovljici, 10 talcev; napad na elektrarno Vintgar, 6 talcev; za neznatne sabotaže 7. avgusta 10 talcev; 19. avgusta, 10 talcev v Begunjah; 22. avgusta 10 talcev; za 1 čevljarja 5 čevljarjev; v Domžalah 1. septembra, 10 talcev; 4. oktobra v Lescah 5 talcev in na Jesenicah 5

⁸³ Mikuž I, 187-194; NOV 138-142; Kos I, 147-149

⁸⁴ Nemci so proti partizanom ustanovili tim. Wehrmannschaft, brambovstvo, ki so jim rekli kar "vermani". Ta na pol vojaška organizacija je delovala v okviru nemškutarske Štajerske domovinske zveze. **Spočetka je v "vermane" vstopilo 95% starostno odraslih Štajercev, večina verjetno prisiljeno – in vendar nismo nikoli slišali, da bi si upala KPS-OF očrtniti skoraj vse Štajerce za izdajalce!** Nemci so ustanovili še poseben bataljon, ki se je razvil v 12 čet; njihov namen je bil varovati južno mejo skupaj z nemško policijo. Kasneje so organizirali še deželno stražo (Landwacht) in tim. "Gegenbanden" (protipartizanske oddelke), ki so se izdajali za partizane.

⁸⁵ NOV, 141; pisci govorijo o »zasedbi«; ali je torej bila zasedba ali osvoboditev?

⁸⁶ Mikuž I, 193. V zvezi z bitko na Čreti pravi Mikuž, da so Nemci obkolili skoraj vse ozemlje, kjer je bil Štajerski bataljon, pustili pa so odprt del, na katerem so bile močne zasede, ki naj bi onemogočale, da bi jim kdo ušel. To je postala kar nemška navada, tako da so se partizani kasneje umikali samo tja, od koder je pokalo, zato da ne bi padli v nemške zasede, od koder ni bilo slišati streljanja. Po Mikužu se je v tem primeru skozi predel z zasedami prebil Štajerski bataljon (I, 194).

⁸⁷ gl. Melaher, o.c., ki na str.251 prinaša natančne podatke o zločinih nemške policije: ustreljenih 3.600, obešenih 217, zaklanih 103, z mučenjem ubitih 358, v taboriščih pomrlo 1.156, trajno telesno poškodovanih 1.157, zaprtih 10.575, interniranih v koncentracijskih aboriščih 7.971, odvedenih na prisilno delo 21.579, izseljenih 76.885

Na Koroškem⁸⁸

Leta 1942 ni bilo nobenega uporniškega gibanja. Šele proti koncu leta 1942 se je začelo razvijati v predelu Meže, ki pa je bil po 1. svetovni vojni dodeljen Jugoslaviji.

Na Primorskem⁸⁹

Že smo omenili predvojno zatiranje slovenske manjšine na leta 1920 Italiji prisojenem slovenskem Primorju. Po ustanovitvi Ljubljanske pokrajine so slovenski Primorci nekaj časa imeli upanje, da bo Italija tudi njim dala kakšno podobno avtonomijo. Toda edino, kar so jim dovolili, je bila zopetna uporaba slovenskega jezika v cerkvah in začelo je izhajati nekaj slovenskih knjig in časopisov.

Večina primorskih mož in fantov so Italijani kot državljane mobilizirali v italijansko vojsko. V Trstu in okolici so obstajale organizacije italijanske KP (PCI). Vanje so se vključevali tudi slovenski komunisti. Toda gledanje PCI na slovensko vprašanje je bilo skrajno šovinistično, zato je PCI kljub raznim izjavam ostajala le pri besedah, vztrajala na rapalski pogodbi in imela z malimi izjemami proti koncu vojne Primorsko, Istro in Trst za sestavni del italijanskega imperija.⁹⁰

Ljubljana in ostala Ljubljanska pokrajina⁹¹

Zaradi avtonomije je bila dana v Ljubljanski pokrajini večja možnost za kulturno, politično, pa tudi uporniško dejavnost. To zadnjo priložnost je predvsem izrabila KPS, ki naj bi se po direktivah CK KPJ že od leta 1940 pripravljala na vojno.⁹²

V Ljubljani se je OF sprva omejila na propagandne akcije. V tem je šla tako daleč, da je z **letaki skušala spomniti na slovenski narodni praznik 29. oktobra** in v manjšem obsegu na tim. Dan zedinjenja, 1. decembra. **Na te praznike je seveda potem kratkomalo pozabila**, kar za slovenski narod ni bilo pomembno v zvezi s 1. decembrom, pač pa z 29. oktobrom.

S številnimi, a malopomembnimi akcijami je **partizanom v Ljubljani uspelo prikazati OF kot množično organizacijo. Ni pa imela enakega odziva na podeželju, zlasti ne zaradi partizanskega nasilja** in zaradi pobijanja vodilnih slovenskih mož iz demokratskih strank, predvsem katoliške SLS, in poštenjakov, ki so imeli vpliv na sovaščane.

Seveda so tudi v Ljubljanski pokrajini partizani začeli sestavljati svoje čete in bataljone po gozdovih, in to predvsem na področju Krima in Mokreca, okrog Novega mesta in v Beli krajini. Izvedli so nekaj majhnih sabotaj pri telefonskih in električnih napeljavah. **Stiška četa** je sredi septembra celo napadla italijansko izvidnico pri Radohovi vasi na Dolenjskem, kar je spet povzročilo hudo italijansko maščevanje. Dne 19. oktobra so partizani napadli **italijanski postojanki v Ložu in na Bizeljaku**, a Italijani so prvo skupino docela uničili, drugo pa razgnali. V noči od 5. na 6. december so napadli **italijansko stražo pri železniškem mostu čez Ljubljanico na Preserju** in most tako poškodovali, da je bil promet ustavljen za 15 ur. Seveda so se tudi za to dejanje Italijani krepko maščevali. Pravzaprav je bilo to edino uporniško dejanje, ki je pomenilo za okupatorja resnejšo zadevo, ker je bila s tem pretrgana železniška zveza med Ljubljano in Italijo.⁹³

⁸⁸ Kos I, 150

⁸⁹ Mikuž, I, 291-297; Kos I, 151-156

⁹⁰ Mikuž I, 292-293

⁹¹ Mikuž I, 194-255; NOV, 119-123, 142-150

⁹² Mikuž I, 157

⁹³ gl. *Zaveza*, št. 51

Stanje OF ob koncu leta 1941

Mikuž se sprašuje, kakšen je bil **partizanski položaj v Sloveniji na začetku zgodnje zime leta 1941**.⁹⁴ In si odgovarja: “Nobenega dvoma ni, da je bil **vojaški položaj zelo težak. Slovenska partizanska vojska je doživela hude udarce**. Tako Nemci kot Italijani so pokazali najodločnejšo voljo, razbiti vsako, še tako majhno partizansko koncentracijo in onemogočiti vsako partizansko akcijo...” Sodi pa, da vse to ne pomeni upadanja narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji. Pravi, da so ravno v tem času začeli nastajati novi bataljoni (na Gorenjskem Cankarjev, na Notranjskem Kožlješki, na Dolenjskem 2. štajerski bataljon). Trdi, da **je ostala nedotaknjena OF, “hrbtenica borbe”**, ki da je v svojem revolucionarnem razvoju dosegla že tiste oblike, ko je **začela dobivati prve elemente “ljudske” oblasti**.

⁹⁴ Mikuž I, 241-242 (masten tisk pisca)

Partizanska vojska s triglavkami
Podobe, MNZS, 139

Partizanska vojska s titovkami
Podobe, MNZS, 141

Ustanovitev 14. brig, NOV
in POS Fratelli Fontanot, na
Suhorju nad Metliko, 7.12.44
Podobe, MNZS, 150.

Padli borci Brežiške čete (na
puški geslo iz španske držav-
ljanske vojne "No pasarán")
NOV, 155

6. KPS/OF si prilastita izključnost osvobodilnega boja

Socialna revolucija, prednost za KPS

CK KPJ je na svojem sestanku v Zagrebu hotel preskočiti “buržujsko” (nekateri uporabljajo izraz “buržuazno”, drugi “meščansko”) etapo na poti v revolucijo. KPS pa ni ubrala te poti. **KPS je sledila Leninu**, ki je sam priznal, da je **partija izrabila male posestnike in male kmete v borbi proletariata proti velikim posestnikom, potem pa je brez usmiljenja napadla vse svoje nekdanje sopotnike**.

Tudi **Kardelj** je trdil: “**Strateški načrt** na prvi etapi predstavlja načrt buržuazno-demokratske revolucije, ki z neprekinjenim preraščanjem prehaja v drugo etapo, v proletarsko revolucijo... Ugotoviti moramo, da predstavlja **vloga Partije v narodnoosvobodilni borbi in nove perspektive, ki se odpirajo s to borbo, samo del obče borbe, del občega načrta... Glavni sovražnik proletariata pred narodno osvobodilno borbo je bila velesrbska reakcija, združena z reakcijo ostalih narodov Jugoslavije...** Zrušenje diktature teh elementov je bil neposreden cilj strateškega načrta Partije. Glavne sile v borbi so bile: delavski razred, kmečka gibanja, srednji sloj in narodno osvobodilna gibanja. Niti glavni sovražnik niti glavne sile se niso spremenile. Spremenila se je samo stopnja in obseg borbe.”¹

Iz tega je jasno razvidno dvoje: 1. **prednost** je imela **socialna revolucija**, ne pa boj proti okupatorju; 2. treba je bilo **izrabiti majhne disidentske skupine** raznih strank, potem pa jih zavreči.

Vabilo “vsem”, a ne vsem

Slovenska OF je bila torej ustanovljena v Leninovem duhu, ker se je opirala na zaveznike, dokler je bila KPS sama še prešibka, saj tedaj ni štela niti tisoč članov. Ta navidezna vključitev vseh strank je sprva dobro vplivala na slovensko ljudstvo, ki je bilo skoraj v celoti sovražno razpoloženo proti okupatorjem. Zato so sklenili takrat, ko se je (menda 15. junija 1941) prvič sestal “vrhovni plenum” PIF, naj bi se KPS, krščanski socialisti, Sokoli in kulturni delavci predstavili kot najpomembnejše ustanoviteljice PIF. Res je PIF povabila na vstop vanjo vse, a samo “pozitivne” sile oz. “družbeno napredne”. **Vnaprej so bili torej izključeni vsi tisti, ki so nasprotovali komunističnim predstavam o spremembi družbe**. K takim je KPS prištevala predvsem politično dejavne nekomuniste v ustaljenih strankah, ki so jih komunisti imenovali “meščanske”, to se pravi v Slovenski ljudski stranki (SLS) in liberalcih (JNS), čeprav so najmočnejšo stranko, SLS, sestavljali večinoma kmetje in delavci. Vse to seveda pod pretvezo, da je bila večinska plast slovenskega naroda, to se pravi, delovno ljudstvo, v politični preteklosti odrinjena od vodstva javnega življenja.

¹ Griesser-Pečar, 135-136, ki navaja Deželak-Borič, Osvobodilni boj, Strateški načrt naše partije, 146; masten tisk pisca

Zapostavljanje “zaveznikov”

Kar kmalu je nekaterim “zaveznikom” OF postalo opazno, da si je KPS hotela prisvojiti vsa odločilna mesta. Tako je, npr., Josip Rus zapisal, da ga je vedno spremljal kak član partije, kadarkoli je šel obiskat kako podskupino OF. S tem mu je postajalo jasno, da gre “za delovno metodo, katere cilj je prisvajanje vseh stikov, ki smo jih imeli z ljudmi v svojih skupinah”.² To pa so opazili in potem obširno popisali tudi nekateri člani partije, npr. nekdanji pomočnik načelnika OZNE Ivana Mačka - Matije, Albert Svetina.³

Zapostavljanje oz. ignoriranje “zaveznikov” KPS se je najbolj pokazalo v sprejemanju odločitev: to je bila zadeva CK KPS, ne OF! Tako se je zgodilo s sklepom o preimenovanju PIF v Antifašistično fronto (AF) oz. nato v OF; ali s sklepom o oboroženem uporu oz. o ustanovitvi glavnega poveljstva partizanskih odredov Slovenije; s sklepom o ustanovitvi VOS idr.

KPS, krivec za začetek državljanske vojne

Za to trditev je več dokazov:

1. Na svojem 2. zasedanju, 28. junija 1941 (prvo naj bi bilo že 15. junija 1941), je plenum PIF odločil ustvariti določene norme za kaznovanje (domnevnih) izdajalcev, uvesti narodni davek in razpisati (prisilno) ljudsko posojilo.⁴

Režimski zgodovinarji trdijo, da se je CK KPS sestal po nemškem napadu na ZSSR in da je že tedaj ustanovil partizansko vojsko. Toda OF je šele precej kasneje pozvala slovenski narod z letakom, naj strne vrste v boju proti okupatorju. To je jasno razvidno iz vsebine: “Naš dosedanji odpor (sic!) naj se razvije v vseljusko sveto nacionalno vojno proti imperialističnim okupatorjem.”⁵

2. KPS je avgusta ustanovila Varnostno obveščevalno službo (VOS), ne da bi za to dobila privoljenja od plenuma OF. VOS je bila skrajno tajna organizacija, ki so jo sestavljali izključno člani KP in njene mladinske organizacije SKOJ (po srbohrv. začetnicah: Savez komunističke omladine Jugoslavije; slovensko: Zveza komunistične mladine Jugoslavije). VOS je bila izvajalni organ partije, katerega naloga so bile predvsem tim. likvidacije, to se pravi, umori partiji neprijetnih Slovencev.
3. Vrhovni plenum OF, ki se je sestal v nekem zasebnem stanovanju v Ljubljani, je sklenil 16. septembra 1941, “da se konstituira Slovenski narodnoosvobodilni odbor. Členi tega sklepa so naslednji:

čl.1. Vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda se konstituira v Slovenski narodno osvobodilni odbor;

čl.2. Slovenski narodnoosvobodilni odbor za čas narodnoosvobodilne borbe edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju.

Vsako organiziranje zunaj okvira Osvobodilne fronte je v času tujčeve okupacije škodljivo borbi za narodovo svobodo;

² Griesser-Pečar, 138, ki navaja iz »Zapiskov iz življenja Josipa Rusa«, Ljubljana 1992, 148

³ Svetina, 55-57, 58-60, 64-66, 67 (!), 69-70, 80-83, 84, 87-88, in drugje

⁴ Martinc 1952; Griesser-Pečar, 137, ki navaja Dokumenti ljudske revolucije I (Dokumenti), 64 op. 1

⁵ Griesser-Pečar, 139, ki navaja Dokumenti I, 44. Primerno je poudariti izraz »nacionalno vojno«, s čimer se nekako nakazuje, da gre za nekaj več kakor za ljudsko (srbohrv.: narodno) revolucijo, kar je eden redkih primerov takega izražanja. Izraz »ljudstvo« namreč komunisti vedno istijo z izrazom »proletariat«, nikakor pa ne z izrazom »narod« v slovenskem pomenu (državotvoren narod, nacija).

čl.3. Uresničujoč slog in enotnost narodov Jugoslavije, stopa Slovenski narodno-osvobodilni odbor v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije.”⁶

Griesser-Pečar sodi, da ta sklep “pomeni začetek **državljske vojne in desetletja prikrivane krivde komunistov.**”⁷

Ker tedaj še ni obstajala OF, nista imeli ne PIF ne kasnejša OF! - kot taki ali njuni posamezniki v plenumu – niti po naravnem pravu (ki ga KPS ne priznava) ne po pozitivnem pravu nobenega pooblastila, da si prisvoji vrhovno oblast. Imela je pravico, da ustanovi svojo odporniško organizacijo. Ni pa imela nobene pravice, da odreka isto pravico drugim, ki so že mesece pred njo ustanovili svoja odporniška gibanja, in to v skladu s kraljevo vlado v begunstvu in z zahodnimi zavezniki.

Naravnost smešna je trditev, da bi bil to prvi korak k slovenski suverenosti.⁸ Na tem je vztrajal tudi režimski pravnik Šnuderl, a je priznal, da je šlo za **revolucionarni organ**, torej ne za nekaj na splošnih in svobodnih volitvah uveljavljenega: “To ni predpis kake megalomanske ali namišljene funkcije, kakršne so si takrat razdeljevale politične skupine v Ljubljani, temveč ugotovitev tega, kar je imela OF zares v rokah, in kar je mogla izvajati: predstavništvo naroda, njega organizacijo in vodstvo KP... učinkovito sredstvo za nadaljnje usmerjanje procesa ljudske revolucije. V teh kratkih stavkih je cel državni politični program... To je tipičen revolucionarni organ...”⁹

Bojan Godeša je prišel do zaključka, da je bilo za radikalizacijo odporniške politike v letih 1941/42 odgovorno vodstvo KPS in KPJ, ki je po sporu Tita z Dražem Mihailovičem odločno nasprotovalo vsem oblikam protiokupatorskega odpornišтва zunaj partizanskega gibanja.¹⁰

Nelegalnost in nelegitimnost revolucije

Na vprašanje, **ali je bila revolucija legalna** (zakonita, v skladu z zakoni) ali ne, je mogoč samo en odgovor: **nikakor ne!**

Drugo vprašanje pa je, **ali je bila revolucija legitimna** (to se pravi, nravno-etično ali moralno, in morda celo pozitivno-pravno upravičena). Za to bi bil potreben nek višji razlog, ki bi presegal veljavno pravo (ali odgovarjal v pravu predvidenim primerom). Griesser-Pečar za to navaja razne razloge: osvoboditev nekega naroda iz suženjstva ali razredne vladavine ali tuje oblasti (torej zasedbe, okupacije), in razlaga bolj natančno: “Pri presojanju nujnosti in moralne upravičenosti revolucije je pomembno, katere razmere spodbudijo revolucijo, kupljeno večinoma s človeškimi žrtvami, in s katerimi človekovim pravicam ustreznimi ali nasprotujočimi sredstvi je bila izvedena. Vprašanje je tudi, ali revolucija upošteva človekove pravice, da namreč glede na žrtve in trpljenje ljudi ukrene le najnujnejše za dosego cilja ter ravna kolikor je mogoče humano in strpno, ali pa pri utrjevanju oblasti določenih oseb, organizacij ali strank prestopi kot hudournik bregove omejenega nasilja in (ali) na koncu sama vzpostavi človekovim pravicam nasproten sistem.”¹¹

⁶ Dokumenti Šnuderl, št. 3, 21

⁷ Griesser-Pečar, 142

⁸ Kidrič »V osvobodilno fronto«, *Slovenski poročevalec*, št. 18, 20. septembra 1941

⁹ Šnuderl, 134

¹⁰ Ustanovitev SNOO in pomen njegovih odlokov za nadaljni razvoj v Sloveniji, Zbornik žrtev vojne in revolucije, 29-34

¹¹ Griesser-Pečar, 141-142

Vse tako kaže, da je za večino naroda postalo jasno šele po 50 letih in morda več, da revolucija tudi ni bila upravičena. To se je začelo zaznavati zlasti po osvoboditvi Slovenije izpod diktature partije. Kos je zapisal: “Brez dvoma bi bila NOB ena največjih epopej v slovenski zgodovini, ko bi bil njen cilj res osvoboditev naroda, ne pa zamenjava ene diktature z drugo, in ko bi uporabljala le poštena sredstva.”¹² Res dostavlja: “A v tem primeru bi ne bila več stalinistična revolucija!”¹³ Kos bi bil moral poudariti, da bi bil tudi tak oborožen upor v prvem letu okupacije skrajna neumnost oziroma boljše zločin, ki bi mogla narod zavesti v nehoten samomor.

V revolucionarni morali cilj posvečuje sredstva - to se pravi: pravno pravilno je, kar pelje k dosegu cilja. Kos navaja **nekaj glavnih pravno slabih sredstev, ki jih je v revoluciji uporabljala KPS**: brezvestnost, prevara z monopolizacijo oboroženega odpora, nepriznavanje demokratskega načela večine, laž, klevete, ustrahovanje, mučenja, likvidacije kot najkrutejše sredstvo revolucije, skriti stiki z okupatorjem.¹⁴ K temu moramo dodati še množične medvojne in povojne poboje, dolgoletni teror, sumljive prometne nesreče, tim. enoumje (beri: neumje), polstoletno potvarjanje zgodovine idr.

Kdor ni z nami, je proti nam¹⁵

Med raznimi odloki, ki jih je sprejel SNOO na že omenjenem zasedanju 16. septembra 1941, je tudi “**Odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO) glede zaščite slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev**”.¹⁶

Že takoj na začetku (“A Zaščita naroda”) vzpostavlja člen I, da se izdajalci kaznujejo s smrtjo. Izdajalec pa je, kdor je: 1. denuncijant; 2. kdor stopi neposredno ali posredno v stik z oblastniki okupatorjev ali z drugimi sovražniki svobode slovenskega naroda ali z njihovimi zaupniki zaradi uničevanja ali trajne okrnitve politične svobode in samostojnosti; 3. kdor zaradi svoje ali sebične skupinske koristi zbira in odvaja narodne sile za borbo proti osvoboditvi slovenskega naroda ali nudi za to borbo pomoč s kakršnimi koli sredstvi.

V čl. II (pod črko “B Zaščita narodnega osvobodilnega gibanja”) napoveduje, kdo da se kaznuje s smrtjo: 1. kdor izda posredno ali neposredno oblastem ali z namenom izdaje priobči ali širi tajnosti organizacije narodnega osvobodilnega gibanja; 2. kdor izda ali ovadi okupacijskim oblastem osebe, ki vodijo, sodelujejo in podpirajo narodno osvobodilno gibanje; 3. kdor izda, odkrije ali izroči oblastem okupatorjev sredstva narodnoosvobodilnega boja; 4. kdor pridobiva oblastem okupatorjev ali drugim sovražnikom sredstva za borbo proti narodni osvoboditvi; 5. kdor izstopi ali zapusti narodno osvobodilno gibanje in zakrivi katero izmed dejanj od I. do IV. člena.

Čl. III ukazuje smrtno kazen tudi za ovaditelja, če je bila na podlagi njegove lažne ovadbe izvršena smrtna kazen v gornjih primerih. Čl. IV kaznuje izstop iz narodnega osvobodilnega boja

¹² Kos I, 134

¹³ Pri Kosu je zame prva in važna napaka že v naslovu: revolucija v Sloveniji ni bila stalinistična, temveč komunistična. Razlikovanje med stalinizmom in komunizmom je sicer nujno, a ne v slovenskem primeru, kjer je po Pučniku vedno prevladoval leninizem. Bilo bi pa do skrajnosti neresno, ako bi kdo z razlikovanjem med stalinizmom in komunizmom hotel oprostiti komunizem in komuniste njihove krivde.

¹⁴ Kos I, 134-137

¹⁵ Tak je naslov knjige Bojana Godeša (Viri)

¹⁶ Dokumenti Šnuderl, št. 5, 22-23

z namenom, da se onemogoči ali znatno oškoduje delo tega gibanja z narodnim bojkotom, v težjih primerih celo s smrtno kaznijo. Čl. V vzpostavlja, da se kaznuje s smrtno kaznijo vsakdo, ki se druži ali sodeluje z okupatorjem na način, da nudi okupatorjem možnost sklicevati se na naklonjenost in vdanost slovenskega naroda. Čl. VI ukazuje, da se v nobenem primeru kazni ne spremeni, če je dejanje bilo storjeno iz malomarnosti ali pod pritiskom okupatorjev ali drugih sovražnikov slovenskega naroda.¹⁷

Čl. VII (pod črko C, ki govori o postopku), ukazuje, da o dejanjih, omenjenih v členih od I. do IV., sodijo posebna sodišča. **Postopek je hiter, usten in tajen. Osebo zasliševanje krivca ni potrebno**, izvede se pa, če ne obstoji kakšna nevarnost za narodno osvobodilno gibanje. **Proti razsodbi sodišča ni pritožbe. Kazen se izvrši takoj**, na način in po osebah, ki jih določi sodišče. Kdor bi se odtegnil sodbi med osvobodilno vojno, bo zasledovan po osvoboditvi.

Čl. VIII odloča, da bodo ti odloki prenehali veljati s prestankom izjemnega stanja.

Ta odlok je veljal do 30. avgusta 1944, ko je stopila v veljavo uredba Vrhovnega štaba NOV in POJ z dne 24. maja 1944.¹⁸

Strahotne posledice odloka za krivično obtožene in za slovenski narod na sploh

Za OF je bilo povsem jasno, da je ta **odlok pooblašal** njo in njeno **partizansko vojsko za pobijanje Slovencev, ki ne bi sledili zapovedim in ukazom OF**. Sklicujoč se na ta odlok, so partizani razglašali za izdajalce zavedne Slovence, ne glede na to, ali so tako obtoženi sodelovali z okupatorjem ali ne. **“Za pisce tega odloka so bile tako ali tako vse dejavnosti, torej tudi boj proti okupatorju, sebične in usmerjene proti narodni osvoboditvi, če se niso dogajale v okviru komunistično vodene OF in partizanske vojske.”**¹⁹

Režimski pravnik Šnuderl tiho priznava marsikatero hudo, seveda namerno zmoto tega odloka. Piše, npr.: “Odlok ima tipičen znak konspirativnega sodstva. Izenačuje se *dolus s culpa*. Tudi izsiljeno dejanje je kaznivo, ker je v boju za obstoj ljudstva dolžnost vsakogar, žrtvovati se.”²⁰

Odlok govori o sodiščih, ne pove pa, kdo naj bi jih sestavljal, niti ne, kako naj bi delovala. Slovenski poročevalec je objavil nekaj takih sodb, o drugih je prebivalstvo zvedelo po kakšnih letakih. **V objavljenih sodbah ni nikjer povedano, kdo je sodbo izrekel, kdaj, kje in zakaj; brez take navedbe pa je izrek take sodbe “ipso facto” zločinsko dejanje.** Za večino primerov se sploh ne ve nič, saj za več tisoč smrtnih obsodb ni nobenih pisnih obtožnic.

Iz odloka je jasno, da **se niso ukvarjali z dokazovanjem**. Prav tako pa tudi ne z izpraševanjem obtoženca, kateremu **niso pustili pravico do zagovora**. Samo delno se je stanje spremenilo, ko je bila po sklepu IOOF, sprejetem 31. julija 1942, sestavljena izredna sodna komisija na tako imenovanih osvobojenih ozemljih. Od konca leta 1943 so kazenska dejanja zaščitnega odloka delno prepuščali vojaškemu sodiščem.

Debata o veljavnosti omenjenih odlokov

Primerno je, da se na tem mestu omeni delo dr. Tamare Griesser-Pečar v zvezi z dokumentom (ekspertizo ali pričevanjem izvedenca) za obnovo sodbe proti ljubljanskemu škofu dr.

¹⁷ Kazni za nekoga, ki je bil k dejanju prisiljen, ne pozna nobena civilizirana zakonodaja!

¹⁸ Šnuderl, 142-143. (NOV je kratica za Narodnoosvobodilno vojsko, POJ kratica za Partizanske odrede Jugoslavije, POS kratica za Partizanske odrede Slovenije.)

¹⁹ Griesser-Pečar, 146; popravljam »vodene OF« namesto »vodenega OF«

²⁰ Šnuderl, 142: »dolus« pomeni namen, naklep, »culpa« pa krivda.

Gregoriju Rožmanu. Škof Rožman je bil po vojni obsojen kot vojni zločinec, umrl pa je v ZDA leta 1959.²¹

Ko je dr. Griesser-Pečar predstavila svoje delo, so ji očitali "hudo nekorektnost". Režimski zgodovinarji niso nikoli dvomili o upravičenosti odlokov, sprejetih 16. septembra 1941. Treba je namreč upoštevati, da so ti odloki, po izvoru revolucionarni in pravno neveljavni, **dobili formalno-pravno veljavo z "Zakonom o zgodovinski potrditvi zgodovinsko pomembnih odlokov", ki ga je 23. februarja 1948 sprejela slovenska skupščina.**

Režimski zgodovinar Janko Pleterski je pozval pravnike, naj te odloke preverijo s pravnega vidika. Dr. Lovro Šturm, ki je bil do konca oktobra 1998 predsednik ustavnega sodišča RS, je prišel do zaključka: "**Gre za tipičen primer zlorabe prava. Oba akta** (op. pisca: sklep NOOS in Zaščitni zakon) **nista bila namenjena zagotavljanju svobode in vzpostavitvi demokratične družbe, ampak sta bila uporabljena kot sredstvo za ustrahovanje ljudi in za izvedbo komunistične revolucije in za vzpostavitev totalitarnega družbenega sistema pod monopolno oblastjo komunistične partije.**"²²

Griesser-Pečar zaključuje, da prevzema oblasti po KPS leta 1945 ni mogoče imenovati osvoboditev. "Narod ali družba se lahko čuti osvobojenega tujega ali domačega jarma le, če temu ne sledi nova nesvoboda."²³

Likvidacije v Ljubljani in po podeželju v letih 1941-1942 ²⁴

VOS je do konca leta 1941 pomoril (evfemistično: "likvidiral") v Ljubljanski pokrajini najmanj 100 Slovencev, **do nekako sredine leta 1942, torej še pred oboroženim uporom proti OF**, pa v skladu z resnimi viri **okrog 1.000.**²⁵ Režimski zgodovinar Mikuž piše, da je bilo do "likvidacije" bivšega bana dr. Natlačena, 13. oktobra 1942, 49 "likvidacij" v Ljubljani.²⁶ Podatki iz **Gorenjskega in Štajerskega** šele v zadnjih letih počasi prihajajo na dan.

Če primerjamo **število v poldrugem letu umorjenih po VOS v Sloveniji**, ki je imela tedaj največ poldrug milijon prebivalcev – **nad 1.000 žrtev!** – s **celotnim številom umorjenih po svetovno zloglasni baskovski teroristični organizaciji ETA v Španiji** (39 milijonov prebivalcev) **v letih 1968 do 2006 – manj kakor 900 žrtev!** -, potem ni treba dosti premišljati, katera organizacija je bila bolj teroristična in bolj krvava.

²¹ Gl. Kolarič in Griesser Pečar–Dolinar (Viri)

²² Navaja Griesser-Pečar, 147, iz Lovro Šturm, Pogledi na vsebinsko pravno pravilnost dveh aktov SNOO z dne 16. septembra 1941. Pravnikov odnos do (pol)pretekle zgodovine, *Podjetje in delo* 6-7/1998/XXIV, 1094-1095. Šturm opozarja, da je bila KPS podrejena KPJ, ta pa Kominterni. Navaja zgodovinarja Godeša, ki ponavlja, da sta bili v začetku obe strani – OF in kasnejši protirevolucionarji – usmerjeni proti okupatorju, in da sta se razlikovali le ob vprašanju, kako postopati proti okupatorju. V svojem prispevku za *Zbornik žrtev vojne in revolucije*, 100-111, je dr. Šturm znova poudaril, da so bili odloki SNOO in AVNOJ-a, ki so prepovedovali vsako odporništvu zunaj OF, pravno več kot sporni in so dejansko odpravili pravne predpise, ki so veljali v trenutku zasedbe. V osnovi vsega je »uzurpacija« oblasti. **Ko bodo pravniki končno ovrednotili to dejanje kot nezakonito in nravno neupravičeno, bo tudi vse tisto, kar je sledilo temu dejanju, obsojeno kot pravno nično.**

²³ Griesser-Pečar, 148

²⁴ Kos I, 174-179

²⁵ ČB, 136-162, pišejo, da je bilo do srede julija 1942 pobitih 1.023 oseb, od katerih jih je približno 10 % padlo v bojih. Toda Črne bukve nimajo popolnega seznama, zato Griesser-Pečar, 253, sodi, da zna biti pravilno število 1.000, ki so ga vedno navajali emigranti. Črne bukve navajajo (71) po bivšem partizanskem poveljniku Janez Marnu-Črtomiru podatek, da je bilo po statistiki poveljstva NOV spomladi in poleti 1942 likvidiranih 3.000 oseb! Vendar te številke nasprotniki OF nikoli niso jemali zares. - Gl. tudi Kos I, 185

²⁶ Mikuž I, 206-207. Mikuž piše (l.c.) neverjetno cinično, da je te umore »terjala revolucionarna zakonitost« (skrajna pravna sprevrženost!) in da je »težko najti v zgodovini revolucij primere, da bi s tako rigurozno tankovestnostjo obračunavali s kontrarevolucijo«, s katero je ravnala VOS!

VOS ni izvedel niti enega samega atentata proti kakšni vidnejši osebnosti okupatorja.

Po drugi strani pa Italijani niso nobenega atentata na Slovence preprečili ali odkrili kakega zločinca, čeprav so atentatorji morili kar pri belem dnevu. Do konca decembra 1941 slovenski časopisi sploh niso smeli pisati o tem več kot nekaj vrstic. Vse to je delno razumljivo s tem, kar je priznal režimski tisk po vojni: "Mreža obveščevalne službe te organizacije (VOS, op. pisca) je bila razpredena s tisočermi nitmi po vsej Ljubljani ter je dobesedno zajela ne samo celotno življenje slehernega Ljubljančana, temveč je s svojimi nitmi segla tudi v štab 11. italijanskega korpusa".²⁷

Niti obveščevalnih služb niti vohunstva sicer a priori ne moremo obsojati. Da je pa VOS (beri: KPS) že v tistih prvih časih "osvobodilne borbe" vedela za "celotno življenje slehernega Ljubljančana", je zadosten **dokaz iz ust samega režimskega zgodovinarja, kaj je bila, kam je vodila in v kakšno strahovlado je končno pripeljala slovenski narod.** Sicer pa je o tem že tisto leto pisal sam prvi predsednik Socialistične ljudske republike Slovenije, Boris Kidrič: "**Moralno političnemu pritisku vsenarodne osvobodilne borbe se priključuje še narodnoosvobodilni teror Varnostne obveščevalne službe...**"²⁸ Samo marksistično-leninistična dvoličnost in cinizem moreta iznajti izraz, ki hkrati govori o dveh med seboj se izključujočih pojmi: osvoboditev in teror. S tem postane bolj razumljivo, da je bila osvoboditev leta 1945 navaden "državni teror" ali strahovlada, ne pa svoboda, demokracija, pluralizem, pravna država, osebne svoboščine idr.

S tem v zvezi so bila zelo važna **svarila Lojzeta Ude** o talcih in mnenje o tem, kdo je izdajalec ter da bi se resnični izdajalci morali soditi šele po vojni ipd.²⁹ Opozoril je celo na **možnost**, da bi se zaradi streljanja talcev, kot posledica napadov na okupatorja, **Slovinci začeli zatekati v varstvo okupatorske oblasti**.³⁰

Zato je zapisal: "V stanju, v katerem smo Slovenci, je treba **oboroženo akcijo omejiti na dejanja samobrana.** Vse priprave in propagando je treba začasno podrediti cilju preprečanja ali odložitve preseljevanja ter omiljenja posledic. Vzporedno pa je treba vršiti organizacijo slov. osvobodilne vojske v najširšem obsegu, t. j. tiste vojske, ki naj zaščiti naše meje".³¹ Seveda njegovih priporočil KPS ni jemala v poštev, saj je bil Ude samo eden izmed krščanskih socialistov, ki jih je OF prevarila in zlorabila, čeravno so mu potem dali višja mesta, a z majhnimi odgovornostmi. Veliko krščanskih socialistov se tega nikoli ni zavedlo, ali prepozno; kar nekaj jih je pa že prej stopilo v KPS.

Odpor proti partijskemu samodrštvu v OF in v partizanstvu

"Stalinistične množične likvidacije in mučenja slovenskih nasprotnikov po 'osvobojenem ozemlju' (v prvi polovici 1942) so pri nepartijskih partizanih naletela nujno na odpor. Njih nezadovoljstvo je rastle tudi zaradi partijskega 'sektaštva' in 'vojvodstva'. Sektaštvo se je kazalo posebej v nestrpnosti do nepartijskih partizanov, vojvodstvo pa v samosvojem surovem ravnanju posameznih partijskih komandantov s partizani in civilnim prebivalstvom, zlasti v streljanju idejnih nasprotnikov."³²

²⁷ Mikuž I, 205-206

²⁸ Navaja Kos I, 178 po *Ljubljana v ilegali* II, Ljubljana 1959, 21.

²⁹ Ude, 47-56

³⁰ Ude, 17

³¹ Ude, 19

³² Kos I, 220, od koder jemljem tudi vse podatke iz tega zaglavja. Izraza »sektaštvo« in »vojvodstvo« sta partijska »pridobitev« za slovensko besedje, ki sta obenem s tolikimi drugimi izrazi vnesla v slovar in slovensko miselnost nove, sprevržene pojme partijskega kova.

Najhujša doba likvidacij je bila sredi julija 1942. Partijci so likvidirali nezanesljive partizane že zaradi malenkosti, najsibo v zvezi z disciplino (če je kdo obdržal kaj denarja; če je zaspal na straži, godrnjal čez štab, se obotavljal iti v patroljo, izgubil orožje na begu ipd.) ali v zvezi s političnim mišljenjem (če je govoril o kralju, Mihailoviću, Angležih, proti komunizmu, ali ni hotel peti internacionale itn.). Ustreljeno je bilo tudi precej nižjih poveljnikov nepartijcev. Procese in usmrtnitve so opravljali pred zbrano četo. **Če smemo verjeti Črnim bukvam, je bilo v teh čistkah pobitih najmanj 1.500 partizanov.**³³

Precejšen odpor proti partijski diktaturi so pokazali nekateri izobraženci iz vrst krščanskih socialistov. V začetku 1942 so celo objavili svoj Program v osmih točkah, v katerem so izjavili, da "mora krščanska skupina ostati v vseh smereh neodvisna ter ostalima osnovnima skupinama enakopravna partnerica v OF..."³⁴

Posledice takega stališča je moral pretrpeti dr. Aleš Stanovnik, ki je hotel ustanoviti v okviru OF posebne krščansko-socialistične partizanske oddelke – kar je bilo pravzaprav pravilo v vseh drugih zahodnoevropskih protiokupatorskih oboroženih silah! Toda Italijani so 22. maja 1942 Stanovnika zaprli, nekaj tednov kasneje pa so ga po umoru dr. Ehrlicha ustrelili kot talca. Njegovi sorodniki so bili prepričani, da so ga izdali komunisti, ker je dr. Stanovnik še na dan preden so ga zaprli iskal zatočišča zaradi prepričanja, da ga bodo komunisti izdali, ker je bil proti množičnim likvidacijam.³⁵

Dolomitska izjava: KPS izloči in zatre tudi svoje 'zaveznike'

Vedno večja podvrženost partiji in njenemu vodstvu se je najbolj jasno izkazala in dokazala s tim. Dolomitsko izjavo. Ta "sporazum" je bil sklenjen 28. februarja 1943 na sestanku s socialisti in sokoli. S tem "so bili formalno odstranjeni že tako ali tako šibki vplivi nekomunističnih skupin v OF".³⁶

Kocbek je dejal v pogovoru z Borisom Pahorjem, objavljenem leta 1989, kako da se je on najbolj upiral podpisu, da pa je po dolgem oklevanju končno podpisal izjavo, zato da bi preprečil sovražnost med skupinami in razdor v lastni skupini ter ne nazadnje, da bi preprečil grozečo nevarnost duševnega in telesnega nasilja nad samimi krščanskimi socialisti.³⁷

³³ ČB, 73-74. Številka se zdi previsoka, če bi podatki veljali samo za dobo kakih 10 mesecev do 1 leta, ker bi to pomenilo tri usmrčene partizane na dan, posebno še, če število žrtev primerjamo s številom partizanov v tisti dobi. Vendar naj bi bilo število še večje, če upoštevamo zadnje podatke, objavljene v *Zborniku žrtev vojne in revolucije*.

³⁴ Mikuž, II, 232-3; dodaja (II, 234) da je popolnoma zgrešena krščansko-socialistična misel »Belo gardo bomo uničevali tudi tako, da bomo OF organizirali na podlagi njenega osnovnega trikota (KP, krščanski socialisti in Sokoli), ne pa na podlagi KP«. In zatrjuje: »OF se ni širila in rasla zaradi 'osnovnega trikota', temveč iz dejstva, da je KPS – ustanovitelj OF – vedno bolj prepričevalno dokazovala slovenskemu narodu, da je pot oboroženega odpora edini izhod iz največje narodove stiske.« - O tej zadevi piše tudi NOV (str. 443), kjer očita nekaterim krščanskim socialistom, da so za vsako ceno hoteli imeti svoje zastopnike, da so opustili delo za celoto v korist dela za svojo skupino, da so si celo hoteli pridobiti simpatij med kmečkim prebivalstvom, češ da partija ne zna voditi politike do kmetov itn.

³⁵ Kos I, 222-223; Godeša, 123; Griesser-Pečar, 153; Vode, 95-96

³⁶ Mikuž II, 228-252, ki prinaša zelo zanimive podatke in marsikatero tiho priznanje; NOV, 442-445; Kos I, 263-267; Griesser-Pečar, 151

³⁷ Edvard Kocbek, Pogovor z Borisom Pahorjem, *Svoboda in misel*, Celje 1989, 299-300; navaja Griesser-Pečar, 151 – Jože Javoršek, Spomini na Slovence III, Ljubljana 1990, 212-215, popisuje sestanek v Bušinji vasi. »Ozračje je bilo resno in napeto, če se je kdo skušal šaliti, je bila njegova šala kislá. Jože Brilej-Bolko je prebral izjavo... Ko je nehal brati, je nastala smrtna tišina. Končno se je vnela razprava. Skoraj vsi smo izjavo odklanjali.« Politkomisar Ivan Novak (Očka) se je naveličal njihovega besedovanja in rekel: »Če hočete, sprejmite izjavo takšno, kakršna je, če ne ... pa imamo tudi druge argumente« in se je prijel za veliko pištolo.« S tem je bil sestanek končan.

Dolomitska izjava, na kateri se je zgradila “demokratska” oblast OF/KPS, je bila potemtakem diktatorsko-totalitarna.

Janko Prunk opozarja na to, da so se v času vojne za družbeno spremembo zavzemale razne v OF združene skupine, ki pa so vsaka po svoje razlagale revolucijo. Dolomitska izjava pa je odprla pot dokončni uveljavitvi boljševisma in **boljševiskega pojmovanja revolucije v NOB-u.**³⁸

Neuspešni pogovori med SLS in OF

Kljub takim ključnim dogodkom, kot je bila Dolomitska izjava, je že omenjeni Lojze Ude vedno znova **dajal vzpodbude za vzpostavitev premirja med komunisti in protirevolucionarji.**

Namig za pogovore je dobila tudi **Slovenska zaveza (SZ)**, ki je dejansko imela v svoji organizaciji že prej predvideno mesto za OF. Na vprašanje iz Londona, **ali bi bilo mogoče, da bi se SZ s posredovanjem Vidmarja, Nagodeta in Kocbeka sporazumela in delovala skupno z OF,** je SZ odgovorila, da bi bilo vsekakor **mogoče, če bi OF prenehala ovaditi in moriti.** Razgovori v tej smeri so potekali še meseca **junija 1943,** a končno niso imeli uspeha.³⁹

Pač pa je **poleti 1944** prišlo do pogovorov med dr. Udetom in zastopnikom SLS, dr. Šmajdom. Zelo verjetno so na pripravljenost SLS imeli velik vpliv govori dr. Alojzija Kuharja po londonskem radiu. Dejansko je šlo verjetno za **skrajni poskus, da bi se našel enoten program.** Pogovori so bili popolnoma zaupni, tako da so v SLS zanje vedele samo 4 osebe. Ude si je celo zamislil neko skupno vodstvo, v katerem bi bili zastopani SLS in OF v razmerju 3:1.

Do 20. avgusta 1944 je bilo več srečanj med dr. Šmajdom za SLS in zastopniki(?) OF. **Toda KPS in OF sta odločno zavrnila sporazume in vsakršno sodelovanje.**⁴⁰ Vendar je Ude **zmotno metal krivdo na člane londonske vlade,** ker da njih govori “ne dopuščajo možnosti mišljenja, da bi mogli Slovenci iti po nerevolucionarni poti”.⁴¹

Res je Ude **takoj nato razširil in porazdelil krivdo na več dejavnikov:** od starih slovenskih strank in spora med Mihailovičem in partizani do posledic, ki so jih povzročile ideološke osnove partije in njen nerazčiščen odnos do nepartijskih skupin v OF. Zaradi vsega tega da se je “iz prvotno osvobodilnega načelno nobene skupine izključujočega gibanja **pretvorila OF v politično organizacijo slovenske svojevrstno pojmovane narodne in socialne revolucije.** Danes je OF na poti zoževanja možnosti pristopanja novih organiziranih skupin... **Iz problematične širine prehaja OF po sedanjem vodstvu v še bolj problematično ožino.**”⁴²

³⁸ Janko Prunk, *Pojmovanje revolucije v različnih segmentih OF in NOB, Zbornik žrtev vojne in revolucije,* 124-133, predvsem 133; masten tisk pisca

³⁹ Ude, 29.- O pogovorih Ude-Šmajd gl. Boris Mlakar, »Lojze Ude, kot kritični spremljevalec svobodilne fronte«, Ude, 160-163

⁴⁰ gl., npr., pismo dr. Šmajdu 21. aprila 1944, ki ga navaja Mlakar, Ude, 160-161

⁴¹ Ude, 29, kjer je v op. 29 dostavek B. Mlakarja. Ta pravilno trdi, da je dr. Alojzij Kuhar v svojem radijskem govoru 23. 3. 1942 ugotavljal, da je slovenski narod dobil notranjega sovražnika, to je OF; in da sta to kasneje dr. Kuhar in dr. Miha Krek še bolj poudarila, pozivala k podreditvi vseh gibanj Draži Mihailoviću, govorila samo o prizadevanju zahodnih zaveznikov in označila partizanstvo za gibanje, ki se ukvarja le z vprašanjem, kdo bo po zlomu sovražnika prvi prevzel oblast in kdo bo upravljal Slovenijo. Pozablja pa Mlakar na časovno razdaljo med 1942 in 1944. - Retorično vprašanje: ali sta se morda dr. Kuhar in dr. Krek zmotila? Ali more dr. Mlakar pokazati na kakšno drugačno, pravilnejšo in bolj zadeto mnenje? – Popravljam »iti nerevolucionarno pot« v »iti po revolucionarni poti«

⁴² Ude, 31 – Drzmem si pripombo, da je Udetov slog težek in se ne sklada s slovenskim načinom mišljenja. Mislim, da je treba brati »ljudski revoluciji«, ko Ude govori o »narodni« revoluciji.

Jerca Vodušek Starič je dokazala, da so prizadevanja za zблиžanje ostala neuspešna, ker komunisti, "ki so zanetili državljansko vojno v Sloveniji", sploh niso hoteli sporazuma.⁴³

⁴³ Dr. Jerca Vodušek Starič, Vrtinec političnega spora, Zbornik žrtev in revolucije, 35-46

7. Vaške straže (VS), samoobramba pred uboji, ropi in požigi

1. Začetek in rast Vaških straž

Med dvema ognjema

Leta 1942 so partizani v Ljubljanski pokrajini še vedno uporabljali **taktiko**, da so z napadi in sabotažnimi dejanji sicer izzivali in malenkostno vznemirjali Italijane, pred vsako nevarnostjo pa so se takoj umikali. S tem so **prisiljevali Italijane na maščevanje**, ki pa so ga ti mogli izvajati samo nad nedolžnimi Slovenci.

Tako so se predvsem **Slovenci na podeželju znašli med dvema ognjema. Na eni strani partizani**, ki so prihajali ter zaplenjali živež in živino. Hkrati so se tudi maščevali nad posamezniki ali nad celimi družinami, ki so jih označili za sovražne, nedejavne proti okupacijski oblasti in nesodelujoče z OF. Navadno so jih **po sovjetskem zgledu ožigosali z nazivom "bela garda", ne da bi že kje obstajalo kakšno oboroženo gibanje proti OF**. S to pretvezo so bili pomorjeni na zelo krute načine ne le pomembni posamezniki, ampak tudi njihove družine, katerim so pogosto požgali vso njihovo lastnino. To se je zgodilo **"predno je padel en sam strel na komunistične partizane s strani nacionalnih, protikomunističnih edinic: nad 1.000 pobitih"**.¹ Za mnoge od teh žrtev se niti ni vedelo, kje so bile - evfemistično rečeno - "pokopane".²

Na drugi strani so bili **italijanski (ali nemški) okupatorji, ki so izvajali nasilje nad istimi vasi in istimi družinami**, češ da podpirajo partizane ali da jih ne ovajajo. Tako so požgali cele vasi, odpeljali številne osebe v taborišča ali jih takoj umorili.³

Do oboroženega odpora je torej prišlo zgolj zaradi umorov, delno pa tudi zaradi ropanja in požiganja.

¹ V znamenju OF navaja najprej poboje pomembnejših oseb (F. Emmer, A. Praprotnik, Jaroslav Kikelj, Franc Župec, dr. Lambert Ehrlich, Ivo Peršuh, Fortunat Majdič, Kazimir Kukovič, dr. Marko Natlačen); potem objavlja imena pobitih po župnijah (Ajdovec 11, Bloke 6, Brusnice 7, Borovnica 15, Dobropolje 13, Dobrnič 9, Dravlje 13, Velike Lašče 13, Begunje pri Cerknici 19, Št. Jernej 28, Št. Vid pri Stični 15, Mirna peč 6, Preserje 8, Rovte 12, Rudnik 9, Horjul 17, Stopiče 20, Sv. Križ pri Litiji 8, Sv. Trije Kralji, 5, Šmarje pri Ljubljani 8, Šmihel pri Novem mestu 15, Toplice 9, Žužemberk 23, Brezovica pri Ljubljani 13, Zaplana 5, Dragatuš 3, Stična 17, Št. Jošt nad Vrhniko 20); nato prikaže rušenje šol in kulturnih ustanov (18 šol), uničenje narodnega premoženja in zgodovinskih spomenikov (gradovi), ubijanje podeželskih voditeljev, kmečkih veljakov, duhovnikov, članov Katoliške akcije, predvsem pa strahotno krute umore družin, tudi mladoletnih otrok (3 iz Kolenčeve družine, 2 iz Zavodnikove, 7 iz Jakopinove, 4 iz Lončarjeve, 4 iz Dolinarjeve, 4 iz Faturjeve, 5 iz Grudnove, 4 iz Kozinove, 7 iz Mavsarjeve, 4 iz Mravljetove); dobro poznan je umor noseče Ivanke Novak – gl. tudi BK, ki prinaša Matico mrtvih po letih, npr. za 1941-1942, 19

² O številu in imenih žrtev gl.: ČB (1.023 pobitih, 44 gradov porušenih itn.; sedaj nekateri (npr., Žajdela), govorijo o skoraj 100 porušenih gradovih); Vir, II; Kos I, 175-178 in 185-195 (tudi opombe); M. Šorn-Tominšek Rihtar, »Žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje (april 1941-januar 1946)«, *Zbornik žrtev vojne in revolucije*, 13-21

³ Do zdaj je znanih veliko primerov vasi in imen, a ni še celotnega pregleda. Po drugi strani pa režimski zgodovinarji niso imeli resne volje, da bi razkrivali ali pisali o teh dogodkih, kar delno še velja. Griesser-Pečar, 254, tem zgodovinarjem očita, da niso upoštevali emigrantske literature in je še zdaj ne.

Načelo glavnega poveljstva POS: “Glava za glavo” (torej hujše kot “zob za zob”)

Glavno poveljstvo slovenskih partizanov je 7. maja 1942 izjavilo:

- “1. **za vsakega slovenskega talca bodo partizanske oblasti ustrelile isto število ljudi**, na katere se opirajo italijanske okupatorske oblasti (vojna sila, “žandarmerija”-orožniki, uradništvo, domači izdajalci).
2. Če bodo italijanske okupatorske oblasti preganjale ali celo streljale kot talce žene ali družinske člane slovenskih osvobodilnih borcev, **bo partizanska oblast uvedla iste postopke proti ženam in družinskim članom okupatorskih priganjačev**. Izjavljamo, da jih bomo poiskali, če bo treba tudi v Italiji sami.
3. Vsi podrejeni štabi so dobili nalogo, aretirati in žive pridržati kot talce pripadnike okupatorske oblasti, ki **bodo streljani po pravilu ‘glava za glavo’**, če bi okupatorji streljali slovenske talce.
4. K istemu postopku bo pristopila partizanska oblast na slovenskem teritoriju, zasedenem po nemških fašističnih bandah...”⁴

IOOF je 26. julija 1942 opozoril, da bo **s smrtjo kaznovan vsak poskus mobilizacije v belogardistično vojsko**. Smrtna kazen bo tudi za vse, ki bi dajali VS podatke o OF, skrivali orožje ali širili literaturo “bele garde”.⁵ Glavno poveljstvo partizanskih čet je 27. avgusta 1941 odredilo, da so vsi oboroženi pripadniki “bele garde” stavljeni izven zakona, in da zato smejo člani Narodne zaščite in vsak partizan na mestu ustreliti vsakega belogardista, ki ga najdejo z orožjem.⁶

Laž o “osvobojenem ozemlju”

Iz različnih vzrokov so **Italijani zapuščali vedno več bolj oddaljenih in strateško manj pomembnih krajev**, kjer so spočetka imeli svoja oporišča. Tako je 1. marca 1942 bilo še 86 italijanskih postojank, v aprilu pa so odšli že iz 46 krajev. **Kjer so se umaknili, so njihovo mesto takoj zasedli partizani**. Taka območja so imenovali “**osvobojeno ozemlje**”. Na njih so celo ustanavljali neke vrste sovjetske republike.

Mlakar je ugotovil, da KPS ni samo začela z likvidacijami svojih nasprotnikov že jeseni leta 1941, temveč da je komunistični teror spomladi in poleti 1942 na tim. osvobojenem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem pomenil **usodni prelom** in začetek nepretrganih slovenskih obračunavanj.⁷

Samonikla samoobramba

Zaradi vsega tega so se ljudje skušali varovati pred napadi na hiše in kmetije, pred ropanjem, požiganjem, predvsem pa pred povsem krivičnimi in nepotrebni umori. Tako je samo po sebi prišlo **do samoobrambe pred nasiljem**. V stiski so nazadnje sprejeli orožje tudi od italijanskega okupatorja, a le za samoobrambo pred partizani.

Ostaja seveda vprašanje: **v kolikšni meri nista KPS/OF namerno povzročala takega stanja in tako obvezovala na neke vrste “kolaboracijo” ali “sodelovanje” z okupatorjem?**

⁴ Izjava ima še 2 točki: da bo partizanska oblast uporabljala te ukrepe tudi proti petokolonskim elementom; da se izjava stavlja na znanje vsem štabom Slovenskih partizanskih čet z nalogo, da vzpostavljeno takoj začnejo izvajati; gl. Dokumenti Šnuderl št. 28, 42; Mikuž I, 348-349

⁵ Dokumenti Šnuderl, št. 51, 58-59

⁶ Dokumenti Šnuderl, št. 52, 59-60

⁷ Krogi nasilja med Slovenci v vojnih letih 1941-1945, *Zbornik žrtev vojne in revolucije*, 22-28, predvsem 24

Med zgodovinarji prihaja do vedno večjega soglasja v tem, da je bil **morda največji uspeh KPS/OF** ta, da je obvezal nasprotnike revolucije do neke vrste sodelovanja z zasedbenimi silami. Pri tem je treba upoštevati dejstvo, da je **v Sloveniji zaradi komunističnega obrekovanja prevladalo mnenje, da nobena kolaboracija ni dovoljena**.⁸

Miloš Stare je pisal dr. Kreku 10. septembra 1965⁹: “Glede vaških straž je tako, da jih nihče ni mogel preprečiti. Ti si taka navodila (da naj ne delajo nikakih formacij v zvezi z okupatorjem, op. pisca) res pošiljal. Toda komunisti so ustvarili v začetku tako stanje, da je bilo nemogoče drugače kakor iti (na) pot samoobrambe. Dobro se spomnim, ko je bil pri meni velikolaški župan Paternost in mi je pravil, da bodo ustanovili vaško stražo, sem mu dopovedoval, da je vendar nemogoče, da bi vzeli orožje od Italijanov. Dokazoval sem mu, kako bo Vaš položaj zunaj otežkočen itd. Pa mi je rekel: ‘Gospod, vi tega ne razumete. Ko bi živeli na deželi, bi videli, da ne moremo drugače, ker nas bodo vse pobili.’ Dobro se spomnim, da je odšel solznih oči, ‘ker ga nisem razumel’. In tako je bilo povsod, kjer so nastajale vaške straže. Morali so se braniti, če so hoteli živeti.”¹⁰ Tudi škof Rožman je dolgo časa nasprotoval oboroženemu boju. Še po maju 1942 je vztrajal na tem, da je naše orožje rožni venec.¹¹

Okupator je omejeval delovanje VS

Po **partizanskih virih** je bilo **poleti 1942 dve tretjini Ljubljanske pokrajine v oblasti OF**.¹² Po **tim.osmih fazah** italijanske ofenzive od **julija do novembra 1942** se je stanje začelo spreminjati.¹³ Nikakor pa **ni res** tisto, kar so trdili režimski zgodovinarji, **da so VS nastale kot posledica teh italijanskih ofenziv**.

Po NOV je bilo konec leta 1941 samo 2.058 partizanov¹⁴. Verjetno NOV v letu 1942 dokaj pravilno našteva dolgo vrsto odredov, enot, bataljonov in celo brigad, kar bi bilo razumljivo zaradi prisilnega novačenja na “osvobojenem” ozemlju. S tem je število partizanov zelo naraslo, a je spet padlo po italijanskih ofenzivah. Dejansko so nekateri **preostali partizani** potem **morali pobegniti celo na Hrvaško, od koder so leta 1943 dobili pomoč za boj proti VS!**¹⁵

Komunistični oddelki so bili “v jeseni 1942 tako slabotni in pri ljudstvu tako zasovraženi, da bi jih bila celo skromna in slabo oborožena sila, kot so bile Vaške straže, sama uničila.”¹⁶ Režimski zgodovinarji pišejo, da je **italijanski okupator “belogardističnim enotam dovoljeval le tolikšno stopnjo in obliko organizacije in tolikšno opremljenost, da ne bodo v nobenem primeru mogle ogroziti njegovih interesov.”**¹⁷

S tem režimski zgodovinarji priznavajo dejstvo, **da Italijani niso zaupali Vaškim stražam**, da so bile te zveste kraljevski vladi in na strani zahodnih zaveznikov. Italijani so postojankam dodelili **svoje zvezne častnike**, ki naj bi skrbeli za hrano, obleko, orožje, strelivo. A njihova naloga je bila predvsem **nadzorovati delovanje VS**. Po nekaterih pričevanjih je veliko

⁸ P. Urbanc, Primerjalno-pravna razčlemba temeljnih pojmov revolucije, antirevolucije, upora in kolaboracije, *Na poti*, 95-106

⁹ Stare je bil član vodstva SLS, po smrti dr. Kreka in do svoje smrti predsednik SLS in predsednik NO

¹⁰ Kolarič III, 282

¹¹ Kolarič III, 287

¹² NOV, 296-297

¹³ NOV, 304-321

¹⁴ NOV, 225

¹⁵ NOV, 334-336

¹⁶ ČB, 212

¹⁷ NOV, 330

teh zveznih častnikov imelo stike tudi s partizani, jim dajalo podatke o VS in je v vsako posadko celo vsililo vsaj po enega človeka, ki je bil v domačem kraju poznan kot zaupnik komunistov.¹⁸ Italijani **niso dovoljevali, da bi VS nastopale zunaj področja krajevnih postojank, in prav tako VS ni bila dovoljena zveza med posameznimi postojankami** ter združevanje več VS v večje enote. Italijani **so prepovedali tudi enotno poveljstvo**.

Člani VS vseh teh prepovedi niso izpolnjevali, temveč so jih **skušali na razne načine obiti**. Vodstvo SL je zato poleti 1943 hotelo ustanoviti ilegalen, gibljiv "planinski četniški odred" (imenovan "beli četniki"). Preden je bil načrt izveden, je kapitulirala Italija.¹⁹

Vaška straža v Št. Joštu nad Vrhniko²⁰

Po Kosu je bil **15.-17.maja 1942 prvi poskus** spontanega oboroženega upora v **Loškem potoku**, ki pa ni uspel.²¹ Pač pa se je mogel organizirati upor v **Št. Joštu nad Vrhniko**. Ta hribovska vas je bila za partizane strateško pomembna zaradi varnih nočnih prehodov med bližnjo nemško-italijansko mejo in zelo prometno cesto Ljubljana-Logatec, ki je bila v rokah Italijanov.

Akcija za OF v tem kraju ni naletela na zaželeni odgovor, tako da niso mogli niti ustanoviti Narodne zaščite. Po drugi strani je bila v pomladnih mesecih 1942 Slovenska legija zelo dejavna s snovanjem trojk in organizacijske mreže. V Št. Joštu se ji je pridružilo nad 50 fantov in mož. Začeli so zbirati orožje in se pripravljali za nastop, bodisi proti okupatorju bodisi proti komunističnemu nasilju. Potem ko so se Italijani umaknili v Horjul, so 19. aprila Št. Jošt zasedli partizani. Pozno ponoči so zbudili vse vaščane, jih segnali v vaško gostilno in tam uprizorili sodni postopek proti župnemu upravitelju Jožetu Cvelbarju. Očitali so mu, da je pridigal proti komunizmu in svaril pred skrivnimi nameni OF. Zagrozili so s smrtjo njemu in nekaterim vaščanom, če bodo s tem nadaljevali. Potem so izropali nabavno zadrugo in župnišče.

Po tem dogodku si mnogi niso upali več spati doma, temveč so hodili v druge hiše ali v gozd. Maja in junija 1942 je postalo stanje v okolici Št. Jošta nevzdržno. V Horjulu so partizani umorili župana Bastiča in njegovo ženo ter trgovca Erbežnika. Ker se jim v **Ligojni nad Vrhniko** ljudje niso hoteli pridružiti, so se partizani maščevali tako, da so sprožili nekaj strelav na Italijane, ki so šli skozi vas, ne da bi koga ubili. Italijani so se takoj maščevali: požgali so vas, ustrelili nekaj talcev, druge pa poslali v internacijo.

Junija 1942 je ljubljanska OF poslala za partizane Notranjskega odreda vagon različnega blaga na Drenov grič. Tam so ga partizani preložili na pripravljene vozove, ubili postajnega načelnika, vozove pa mirno peljali skozi Horjul, čeprav je bila tam italijanska postojanka.

¹⁸ ČB, 213-214, ki navajajo več primerov

¹⁹ Kos I, 215-216

²⁰ Kos I, 211-218; NOV, 327-330; Griesser-Pečar, 253-278. NOV, 328 trdi, da je bila prva VS ustanovljena v Begunjah pri Cerknici na Notranjskem, o čemer priča tudi Lojze Debevec, ki je z dr. Zdešarjem ušel iz Teharij in zdaj živi v Argentini. A **prva postojanka na Notranjskem** je nastala v Begunjah pri Cerknici šele **31. julija 1942**. Anton Drobnič, »Rdeči udar na Notranjskem«, Zaveza, št. 60, XVI, 1, 14-20, poroča, da so partizani aprila 1942 pri Sv. Vidu umorili župnika Tekavca in občinskega tajnika Sterleta. Nekaj mož in fantov je pobeglo. Drugi so sami prosili, naj jih Italijani začasno odpeljejo v Italijo. Nekaj pa se jih je utrdilo s starim jugoslovanskim orožjem v Makovčevi hiši na Rudolfovem. Tam so jih partizani brez uspeha napadli 27. maja in 1. junija, vendar so se morali skriti v gozd zaradi Italijanov. Ko so se ti umaknili z Loškega potoka, je 15. maja 13 fantov zasedlo Tabor na Hribu, a že po dveh dneh so jih partizani napadli in so se morali predati. Res pa so po nekaterih vaseh na skrivaj vzpostavili neke vrste nočno stražo zaradi številnih umorov, ki so jih partizani zakrivali.

Šentjoški vaščani so se obrnili na vodstvo SL, ki jim je sporočilo, da so Italijani dovolili ustanovitev Vaške straže (MVAC). Gen. Roatta (s sedežem na Sušaku) je že 4 mesece prej dovolil take straže. V Ljubljanski pokrajini gen. Robotti ni zaupal Slovencem in je zato dolgo odlašal z odobrenjem.

Vaška straža (VS) se je utaborila **v Št. Joštu 17. julija 1942**. Slovenska legija je poslala 40 starih pušk in 3.000 komadov streliva, kar vsekakor ni zadostovalo. Utrdili so župnišče, šolo in okoliške hiše in izkopali branike. Že 24. julija ob 11^h zvečer so partizani napadli postojanko. Podatki iz različnih virov se med seboj ne ujemajo o številu napadalcev: od 200 do 500, branilcev pa da je bilo okrog 35 do 70. Ker so stražarji zvedeli za napad dobro uro prej, so bili nanj pripravljeni. Vendar so morali varčevati z redko municijo in so streljali le, če je bilo res nujno potrebno. Končno so se morali umakniti v župnišče, od koder so se s strojničnim ognjem lahko krepkeje branili. Partizani so zažgali cerkovnikovo hišo, izropali zadrugo in tudi to zažgali. Napad je trajal do 4^h zjutraj, a partizani niso mogli vdreti v župnišče, ker so bili vedno znova odbiti. Potem so se umaknili in s sabo odpeljali svoje ranjence ter verjetno padle. Med VS ni bilo nobene žrtve. Šele nekaj dni po napadu je oddelek italijanskih vojakov iz Horjula pripeljal nekaj več streliva.²²

Za ta poraz pri Št. Joštu so se partizani kruto maščevali. V dneh od 24. julija do 3. avgusta 1942 so pomorili v okolici 23 oseb in požgali še 70 poslopij.

Druge vaške straže

Kljub tolikim tvarnim izgubam, je **šentjoška Vaška straža takoj postala zgled samoo-
brambe za druge kraje**. Režimski zgodovinar navaja besede vodja SL, Rudolfa Smersuja, ki je zapisal o tem ključnem pojavu v začetku julija 1942: **“Ko so to drugod zvedeli, se je utrgalo
kakor plaz**. Prihajali so župani in veljaki in prosili, da bi se tudi pri njih to ustanovilo. **Vojaško
poveljstvo Slovenije** (Novakov štab, op. pisca) pa je ustanovitev Vaških straž odobravalo in
podpiralo. **Izjavilo je, da so vsi člani Vaških straž četniki, to je člani jugoslovanske vojske**. Slovenska legija je kot prva vstopala v te novo ustanovljene enote in postala hrbtenica Vaških
straž. Dobila je v njih večino...”²³ Pripomniti je treba, da je Novakov štab odobril ustanovitev
Vaških straž, ni jih pa podpiral z orožjem, ker mu niso bile podrejene.

Kmalu so se ustanovile še druge VS: v Polhograjskih Dolomitih, ob cesti Ljubljana-Rakek, na Notranjskem, v širši ljubljanski okolici do Mlačevega in Boštanja ob železnici Grosuplje-Kočevje, v dobrepoljski dolini, v Suhi Krajini in mirenski dolini.²⁴ Veliko članov VS je bilo mož in fantov, ki so čez dan opravljali dela na polju, ponoči pa stražili naselja pred morebitnimi partizanskimi napadi.

Režimski zgodovinar vzpostavlja dejstva o VS: 1. ustanovitev v Sloveniji je bila želja gen. Mihailovića; 2. Slovenska zaveza (SZ) je septembra 1942 odobrila ustanavljanje, 3. vsi poveljniki VS so “tajno prisegli zvestobo kralju Petru II., Jugoslaviji in vrhovni komandi jugoslovanske vojske”.²⁵ **Seveda je bilo za režimske zgodovinarje tudi to “imperialistično” oz. “fašistično” delovanje, potemtakem “kolaboracionistično” ali “izdajalsko”.**

²¹ Kos I, 207

²² Kos I, 208-210; Kos piše, da NOV 315 meče krivdo za poraz na pomoč »črnih srajc«, ki da je VS hitro oskrbela s strelivom; toda v NOV 315 ni govora o tem.

²³ Kos I, 210, navaja po Ljubljana v ilegali II, Ljubljana 1961, 299 (masten tisk pisca)

²⁴ NOV, 327-355

²⁵ Saje, 496

Po drugih krajih je bilo že leta 1942 ustanovljenih skoraj 50 postojank, leta 1943 pa še nad 60 drugih. Konec septembra 1942 so imele te postojanke 2.823 članov (2.219 oboroženih), konec oktobra 3.499 (3.174 oboroženih), konec novembra 4.471 (4.085 oboroženih), decembra 1942 pa 4.544 (4.009 oboroženih)²⁶ Torej bi bilo ob koncu leta 1942 povprečno okrog 50 mož na vsaki postojanki, ki pa so se kljub svoji majhnosti dosti uspešno branile pred napadi tim. partizanskih brigad. Število članov VS je leta 1943 naraslo na nekaj čez 6.000.

Ni mogoče zanikati dejstva, da so VS nastale spontano, kot obramba pred partizanskim terorjem. Vse odobritve ali priznanja raznih ustanov in poveljstev so bili naknadni.

Preplašenost KPS zaradi VS

Kardelj je kot teoretik revolucije pričakoval, da bo prišlo do reakcije, vendar ne v taki obliki in ne v takem obsegu. Ob nastanku VS se je zavedel, da jih je priklicalo v življenje partizansko nasilje. Zato je že 9 dni po začetku italijanske ofenzive pisal: "Naši kadri, zlasti komandanti in politkomisarji... pretiravajo v pobijanju bele garde, pri čemer gre pogosto za ljudi, ki jih morda niti ne bi bilo uvrščati v to kategorijo sovražnikov, so celo posamezni primeri odvratnega mučenja nekaterih ljudi, kar se je razneslo med prebivalstvom in vrglo zelo slabo luč na lik partizanskega borca; so elementi ropanja itd."²⁷

Kardelj je pisal 1. oktobra Mačku, da "nikakor ne gre podcenjevati vloge in uspehov bele garde".²⁸ Zato je naročil, naj belo gardo neusmiljeno uničujejo: "tiste, ki se bodo uporno borili, postreljajte... Duhovne v četah vse postreljajte. Prav tako tudi oficirje, intelektualce itd., ter zlasti kulake in kulaške sinove."²⁹ Takoj zatem pa nadaljuje: "Naš položaj tu je zanič. Če nam ne bo uspelo zboljšati položaja, se bomo morali umakniti. Kam? Misli in gradi, drugače se pa utegne zgoditi, da bomo s treskom zagrmeli." Zato naj čim prej pošljejo brigade v bližino Ljubljane, "da tu počistijo belo gardo. Tu je najteže, ker je tu naš živec." (ib.)

V drugem, daljšem poročilu Edvarda Kardelja sekretarju Centralnega komiteja KPS Francu Leskošku, 27. novembra 1942, Kardelj opozarja Kidriča in Mačka (Angelo) "zlasti na to, da najodločneje udarita po raznih svinjarijah, ki se dogajajo na terenu (likvidacije), kjer gre ne samo za to, kateri ljudje so to, ampak tudi za to, kako jih likvidirajo... Trdno zahtevajte, da smejo likvidacije izvrševati samo odredna sodišča! Izdajte strogo zaupno odredbo, da se justifikacije izvršujejo samo s streljanjem..."³⁰

Po Kocbeku se je začela najhujša, to je, bratomorna vojna, češ da je partija morala seči po svojem nesrečnem klasičnem vzorcu, ki da se ga je najbolj bala, da bi morala z njim v Srednji Evropi ponoviti svojo revolucijo. Tako bratomorne vojne ni mogel nihče več ustaviti, čeprav na partizanski strani o njej ni smel nihče govoriti. To je potrdil Tito, ko je izjavil v zagrebškem *Vjesniku* (24. maja 1972), da je bila tudi v Sloveniji državljanska vojna: "No o tome nismo htjeli govoriti u toku rata, jer nam to ne bi koristilo."³¹ (Slovenski prevod: "No, o tem nismo hoteli govoriti med vojno, ker nam to ne bi koristilo".) Torej korist partije in revolucije pred narodnim osvobojenjem!

²⁶ Mikuž II, 157; Kos I, 214-215; Griesser-Pečar, 257-258

²⁷ Kos I, 216 navaja po Dokumentih II, 369 (masten tisk pisca); ne smemo misliti, da je bil zaradi takega pisanja Kardelj kaj bolj človeški, temveč je računal na znanje-politične posledice takih »pretiravanj«; zanimivo je, da uporablja Kardelj isti izraz »pretiravanja«, kot ga je argentinska vojaška diktatura v letih 1976-1983

²⁸ Mikuž II, 147 (masten tisk pisca)

²⁹ Mikuž II, 148 (masten tisk pisca)

³⁰ Jesen 1942, 462 (masten tisk pisca)

³¹ Navaja Kos I, 217-218 iz Boris Pahor-Alojz Rebula, *Edvard Kocbek, pričevalc našega časa*, Trst 1975, 146

Ljubljanska varnostna straža

Po ustanovitvi VS so se začela na italijanskem poveljstvu v Ljubljani pogajanja za ustanovitev slovenske policije, ki naj bi imela dve veji: obveščevalno in izvršno. Sestavljali bi jo samo slovenski policajci pod vodstvom slovenskih častnikov iz vrst bivših orožnikov.³²

SLS je poročala jeseni 1942 v London, da Italijani niti v Ljubljani ne morejo vzpostaviti varnosti za ljudi, in da se zato snuje VS tudi za Ljubljano. Njen namen naj bi bil dobiti orožje, preprečiti umore in poiskati teroriste. Italijanom namreč nihče ne daje informacij; kadar pa jih dobijo, ne naredo nič, ker so slovenski komunisti v zvezi z italijanskimi. Poleg tega je v Ljubljani kar trojna oblast: gen. Robotti izjavlja, da je vojska vse in da civilna oblast nima ničesar opraviti; Grazioli, kot zastopnik civilne oblasti, trdi ravno obratno; izjemno stališče ima fašistična milica, ker je komandant mesta fašistični general.³³

Verjetno pod vtisom VOS-ove usmrtitve dr. Natlačena so konec oktobra 1942 Italijani pristali na ustanovitev **Ljubljanske varnostne straže** (MVAC – La guardia di Sicurezza di Lubiana), ki se je potem preimenovala v Formacijo prostovoljne protikomunistične milice v Ljubljani (Formazione MVAC di Lubiana). Poveljstvo je prevzel bivši generalštabni podpolkovnik Ernest Peterlin, ki so ga Italijani izpustili iz internacije. Ob ustanovitvi je policija štela 150 mož, večinoma članov Slovenske in Sokolske legije. Njen sedež je bil v belgijski kasarni. Tam so Italijani dali nekaj prostorov za zapore, ker je policija smela delati preiskave po Ljubljani in pripirati ljudi.

Ko je 16. decembra 1942 prevzel poveljstvo nad italijanskimi četami gen. Gambaro, je slovenski policiji odvzel zapore, sredi januarja jo je razpustil, njeno moštvo pa zvečine razmestil po postojankah VS. Več znakov kaže na to, da je pri tem imela vmes svoje prste KPS po svojih zvezah z Italijani, kar se sklepa iz izjav Zdenke Kidrič.³⁴

Nova varnostna straža je v pičlih 4 mesecih odkrila več partijskih tiskarn, bunkerjev, javk (tajno mesto za vzdrževanje zvez), skrivališč opreme itd. Zaprla je več dejavnih sodelavcev in podpornikov OF, med njimi tri člane Vrhovnega plenuma OF (prof. Kidriča, brata Juša in Ferda Kozaka), Staneta in Cirila Vidmarja, dr. Lavriča, Prežihovega Voranca idr. Pri zasliševanjih so nekateri priporniki začeli odkrivati organizacijsko mrežo OF v Ljubljani. Tako je bilo mogoče zajeti več sto pripadnikov OF, nikakor pa ne 1.500, kot trdi režimski zgodovinar Mikuž.³⁵ Nobeden od prijetih ni bil obsojen na smrt. Nekateri so bili poslani v konfinacijo (ne: internacijo!) v Italijo, drugi pa so bili predani vojaškemu sodišču, ki pa je s sojenjem odlašalo.

Ljubljanska varnostna straža je težko prizadela organizacijo KPS in OF v Ljubljani. **Kardelj** sam je o tem pisal Leskošku: **“Pri nas imamo sedaj ‘hudiča in pol’.** Začela se je resnična in poštena provala stare sorte. Neka tehničarka, ki je bila odgovorna za ciklostile, je začela po vrsti izdajati. Pravijo, da je v dveh dneh padlo (v roke Ljubljanske varnostne straže; op. Kos) 100 ljudi: tipkarice, javke, stanovanja itd., a **v nevarnosti so tudi 3 ali 4 bunkerji, poleg tega pa je zelo nesiguren tudi – naš. Vse skupaj je tako razrito, da je veselje. Tudi naša zveza z vami (dosedanja) je padla na tej liniji...**”³⁶

³² Kos I, 218-220

³³ Pismo Miloša Stareta-Prikazni dr. M. Kreku, 12. novembra 1942; navaja Saje, 485

³⁴ Jesen 1942, 304

³⁵ Mikuž II, 168, ki navaja Zbornik; Mikuž si upa trditi, da so se Ljubljančani norčevali v obraz članom varnostne straže. Če je zaprla 1.500 oseb, težko, da bi bili ljudje tako nespametni in bi se izpostavljali, da zaprejo tudi nje.

³⁶ Jesen 1942, 348-349; Kos I, 219 trdi, da je to bila Lilija Neuman-Ljerka; (masten tisk pisca)

Upravičenost Vaških straž

V zvezi z legalnostjo VS so se mnogi sklicevali na **haaško konvencijo**, ki v **členih 42 do 56** govori o vojaških zasedbah. “Za slovenske razmere je najpomembnejši 43. člen z vidika ustanovitve Vaških straž (MVAC) in domobrancev, ki pravi: ‘Kjer je legitimna oblast prešla v roke okupatorja, mora ta podvzeti vse, kar je v njegovi moči, da obnovi in zajamči javni red in varnost. kolikor je to mogoče. Okupator je istočasno dolžan spoštovati zakone, ki so v veljavi.’ Po razlagi svetovno znanega strokovnjaka, Greenspan Morris-a v *Modernem pravu zemeljske vojne* to pomeni v praksi: **‘Pod pogojem, da obstaja domača uprava, sposobna prevzeti odgovornost za civilno upravo, bo to nalogo običajno prevzela po začetni vojaški fazi okupacije. V svoji dolžnosti, da skrbi za javni red in mir, bo okupator organiziral strokovno policijsko enoto s skrbjo za zapornike. Če je potrebno, lahko v ta namen uporabi domače prebivalstvo.’**”³⁷

Urbanc dostavlja, da **mednarodna praksa za zasedeno Evropo 1939-1945 kaže na to legitimno kolaboracijo**, ki je povsod vključevala z nemškim orožjem oboroženo policijo, milico in celo vojaške oddelke v Grčiji in Češki, ki so bili pod prisego. **Haaška konvencija izrecno dovoljuje prisego lojalnosti**, seveda z nevtralnostjo do okupatorja. Po Urbancu nahajamo v sodbi o kolaboraciji **paradoks: v Sloveniji je zločin, kar je bilo drugod sprejeto kot legitimno normalno in celo vredno časti**; Anglija je visoke uradnike, ki so med zasedbo otokov v Rokavskem prelivu sodelovali z Nemci, odlikovala s plemiškimi naslovi, v Sloveniji pa so bili nagrajeni s streli VOS-ovskih teroristov ali s poboji v Teharjah ali v Rogu.

Vendar se je v **VS večina spraševala o upravičenosti svoje odločitve samo pod nravnim (etičnim) vidikom, to se pravi, po svoji vesti**. To je jasno videti iz pričevanja Joškota Tominca iz Šentjošta: “Najbolj nas je bolelo, da bomo morali streljati na Slovence. A mi nismo začeli; mi se samo branimo.”³⁸

Miloš Stare je 22. novembra 1942 v imenu SZ poslal poročilo v London, v katerem opisuje razmere in kako je prišlo do ustanavljanja vaških straž.³⁹ Med drugim piše: “Ljudstvo se je tega v obupu oprijelo in ko je prišlo še navodilo Draže M., da naj si ljudstvo pribavi orožje od kogarkoli, je šlo ustanavljanje vaških straž naprej in danes je v provinci ca. 3.500 oboroženih mož in fantov.” Nato nadaljuje: **“Okupator se silno boji, da bi bila med temi stražami kaka organizacija ali kak stik s slovenskimi političnimi ljudmi**. V tem slučaju bi seveda hotel razorožitev, ljudje orožja ne bi vrnil in zapadli bi v novo katastrofo. **Nihče ne more očitati, da je v teh stražah kako sodelovanje z okupatorji**. Kdor ni doživel ‘partizanske svobode’, ne more doumeti, kakšno trpljenje je prestalo podeželsko ljudstvo, ko so morali po cele tedne in mesece cele družine in vasi begati po gozdovih in se skrivati pred partizanskimi morilci.”

Slovenska legija (SL) je bila v VS močno zastopana. To se pravi, da so bili mnogi člani VS obenem člani SL. “Kot člani vaških straž so bili v očeh italijanskih okupatorjev legalni, v resnici pa so mnogi med njimi delovali ilegalno. **Vaške straže torej med svojim delovanjem pogosto niso le varovale okolice, ampak tudi zbirale podatke, ki so potem po ilegalnih poteh, čez Švico ali Vatikan ali po radijskih oddajnikih prišli do zaveznikov. Podpirale so ilegalne organizacije in čete** s tem, da so jih npr. oskrbovale z živežem in jih tudi varovale.”⁴⁰

³⁷ P. Urbanc, o.c., 107; besedilo je zaradi boljšega razumevanja v slovenščini nekoliko spremenjeno

³⁸ *Mi med seboj*, Informativna priloga *Zaveze*, št. 61

³⁹ Besedilo delno objavlja Griesser-Pečar, 256-257; (masten tisk pisca)

⁴⁰ Griesser-Pečar, 261; masten tisk pisca

2. Delovanje OF konec leta 1942 in pomladi/poleti leta 1943

Partizanska “zimska ofenziva” 1942/1943

Tako imenujejo režimski zgodovinarji razvijanje revolucionarnih podvigov v tej dobi.⁴¹

V **Ljubljanski pokrajini** je Cankarjeva brigada konec novembra 1942 skupaj s hrvaško proletarsko brigado “Rade Končarja” napadla postojanko Suhor, ki je ovirala prehod med Belo krajino, Gorjanci in Žumberkom. Dne 11. decembra 1942 je nekaj brigad napadlo postojanko Ajdovec, ustanovljeno oktobra 1942, blizu katere je bilo važno križišče partizanskih enot. Po dolgih bojih se jim je posrečilo zavzeti ti postojanki, niso pa zmogli postojanke v Žužemberku, ker da jim je manjkalo primernega orožja. Napadli so še nekaj drugih postojank, od katerih so nekatere uničili. Za partizane so bili ti boji koristni kot vaja, kako napadati, rušiti in zavzemati postojanke Vaških straž.

Po teh delnih uspehih je prišlo do preureditve partizanskih enot, kar jim je omogočilo (sicer ponesrečeni) tim. pohod brigad proti Ljubljani in vrnitev brigad iz Hrvaške v Slovenijo. Ena izmed posledic te vrnitve je bil napad na postojanko v kartuzijanskem samostanu Pleterje. Samostan s cerkvijo so v bojih zažgali in hudo poškodovali. Nato so znova vdrli tudi v Suho krajino.

Za partizane zelo pomemben je bil **boj v Jelenovem žlebu**, na zahodni strani ribniške Velike gore, kjer sta 26. marca 1943 Cankarjeva in Gubčeva brigada pod vodstvom Črnogorca Jovanovića izkoristili svoj ugodni strateški položaj in v kratkem boju uničili italijanski bataljon divizije Macerata; padlo je 106 italijanskih vojakov, 102 pa sta bila ranjena.⁴²

Na **Primorskem** so v prvih mesecih 1943 izvedli partizani množično novačenje. Vendar pa tim. Soški bataljon ni imel večjih uspehov.

Na **Gorenjskem** so Nemci obvezovali slovenske fante na mobilizacijo v nemško vojsko ali v pa-vojaške (vojaškim podobne) delavne enote. To je precej pripomoglo, da je partizanstvo številčno narastlo. Poskušali so z občasnimi napadi na okupatorja, a so imeli velike izgube vojaških in političnih kadrov.

Sestavljena iz razbitih enot, se je **Koroška četa** nastanila pozimi 1942/43 blizu Železne Kaple in se do marca 1943 precej organizirala; štela pa je samo 37 borcev in bork.⁴³

Nemcem se je 8. januarja 1943 posrečilo uničiti Pohorski bataljon na **Spodnjem Štajerskem** (69 padlih). Vendar so nato partizani ustanovili Kamniško-zasavski odred, ki je deloval na ozemlju med Kamniškimi planinami na severu in reko Savo na jugu ter v kotu med Kamniško Bistrico in črto Menina-Trojane-Zagorje.

Reorganizacija partizanskih čet

Po italijanski ofenzivi poleti in jeseni 1942 so ostale na ozemlju samo **Vaške straže, prepuščene same sebi**. Tako je razumljivo, da so se na Dolenjskem **partizanske enote že novembra 1942 skušale vrniti** na skoraj vse ozemlje, na katerem so bile pred italijansko ofenzivo.

⁴¹ NOV, 388-437; Za vse poglavje gl. Mlakar, 11-20; Od pomladi do jeseni leta 1943 je prišlo **do treh pomembnih dogodkov**: 1. od maja 1943 so Angleži začeli podpirati partizane; 2. dne 15. maja 1943 je bila formalno razpuščena Kominterna; 3. dne 10. julija 1943 so se izkrcale zahodno-zavezniške sile na Siciliji.

⁴² NOV, 409-412; Mikuž II, 170-194

⁴³ Za ves ta del gl. Mikuž II, 159-252; NOV, 412-413; Kos I, 249-260 in 267-290

Medtem je **OF dobila tudi podporo od Titovega štaba** in sicer **11 oficirjev NOV in POJ**, ki naj bi v Slovenijo prenesli izkušnje svojega partizanskega bojevanja v Črni gori, Bosni in Hrvaški. Te častnike so takoj postavili za namestnike komandantov brigad in bataljonov.

Kardelj je po neuspešnem napadu na postojanko Device Marije v Polju zapisal, **da je** “udarna brigada Toneta Tomšiča s svojim polomom okoli Ljubljane hudičevo okorajžila belogardistične pokovce.”⁴⁴ Režimski zgodovinar piše: **“Vse štiri slovenske narodnoosvobodilne brigade niso mogle od druge polovice septembra do srede novembra 1942 zavzeti nobene belogardistične postojanke, ki so se je lotile”**, čeravno jih skuša opravičiti z raznimi razlogi.⁴⁵

Zaradi teh napadov so protirevolucionarji opustili nekaj manjših postojank na Notranjskem in v Suhi krajini ter jih pridružili večjim.

Glavno partizansko poveljstvo je **sklenilo uničiti nad 30 “belogardističnih” postojank**, ki so jim najbolj ovirale premikanje. Toda po več ponesrečenih napadih je moralo partizansko vodstvo ugotoviti: **“da naše čete ne zavzemajo utrjenih belogardističnih postojank** in da ne uničujejo belogardistične žive sile, temveč da izvajajo svoje napade zgolj polovičarsko. Namesto da bi jurišali do zavzeta belogardistične pozicije, **se pred belogardističnim ognjem dostikrat umaknejo sredi svojega napada**. Če te slabosti ne bomo kmalu odstranili, bo naša celotna akcija ostala v svojem bistvu neuspešna”.⁴⁶

Nemška maščevanja na Gorenjskem

OF je na Gorenjskem nadaljevala z likvidacijami vplivnih Slovencev.⁴⁷ Še hujša pa so bila nacistična “kaznovanja” (maščevanja) nad nedolžnim civilnim prebivalstvom. Nekaj primerov: za ubitega jeseniškega župana Luckmanna (17. aprila 1942) so Nemci odbrali 50 talcev, jih odpeljali v Mauthausen in jih tam ustrelili, 50 družin pa so izselili; za delno razstrelitev železniškega mosta čez sotesko pri Mostah blizu Žirovnice, so na istem mestu ustrelili 29 talcev; dne 8. januarja 1944 so Nemci ustrelili v Mengšu 30 talcev samo zaradi vzdrževanja reda in kot dokaz, da imajo še oblast v svojih rokah.

Himmler je namreč izdal konec junija 1943 **Smernice za akcije proti partizanom in drugim banditom**, v katerih je ukazal uničiti partizanske enote in kaznovati vse, ki so jih podpirali: če bi bilo to potrebno, iztrebiti vse moške, odpeljati ženske teh družin v koncentracijska taborišča, otroke spraviti v določene kraje v Nemčiji, premoženje pa zapleniti. Po vsem tem je razumljivo, da je Gorenjski odred sredi leta 1943 imel samo 230 borcev, od katerih je bilo 140 oboroženih. Resda Mikuž govori tudi o Jeseniški in Kranjski četi, o nastajanju Koroške in Loške čete ter o treh minerskih vodih, a v vseh teh ni bilo veliko borcev.⁴⁸

Važnejši boji v Ljubljanski pokrajini v prvi polovici leta 1943

Na začetku pomladi **so Italijani pokazali večjo napadalnost** proti partizanom, medtem ko so ti svojo zmanjšali.⁴⁹ Delno je bilo temu vzrok imenovanje **gen. Gambarara**, ki se je bojeval

⁴⁴ navaja Mikuž II, 154

⁴⁵ NOV, 350

⁴⁶ Jesen 1942, 184-185

⁴⁷ Kos I, 270-272 objavlja imena številnih žrtev teh umorov.

⁴⁸ Mikuž II, 318; Kos I, 272-273

⁴⁹ Kos I, 291-294

v italijanskem ekspedicijskem korpusu v Španiji. Ukazal je streljati vse ujete partizane, a po drugi strani je prenehal s požiganjem vasi in streljanjem talcev v Ljubljani.

To je bil eden od vzrokov, ki so omogočili **obnovo nekaterih postojank** (Temenice, Škocjan pri Novem mestu idr.) S tem so bili **slovenski partizani prisiljeni na to, da so se še bolj povezali s hrvaškimi**. Blizu Čateža je sredi aprila prišlo do boja z Italijani, po katerem so se morali partizani umakniti. Partizanske brigade so nato napadle nemške postojanke vzdolž nemško-italijanske meje, a so tudi bile zavrjene. Niso imeli uspeha poskusi, da bi partizanske enote prešle na Štajersko. Ni se jim posrečil napad na postojanke vaških straž v gradu Rakovnik, v Šent Rupertu in Mokronogu, pač pa so porušili na več mestih železniško progo. Z Italijani so se udarili ob cesti Pijava gorica-Velike Lašče, z Vaškimi stražami pa pri Šmarju, Velikem Ločniku in Vodicach pri Velikih Laščah.

Italijani in vaški stražarji so **trikrat močno udarili proti Rogu**. Zato sta dve partizanski brigadi odšli proti Gorjancem, dve pa v Belo krajino. Brigadi z Gorjancev sta se spopadli z VS pri Kostanjevici in Šent Jerneju.

Pogajanja med Italijani in partizani

Prvi pogovori so bili menda že **17. decembra 1942 v Kartelevem blizu Novega mesta**.⁵⁰ Kos sodi, da so poznejši dogodki okrog Novega mesta pokazali na to, za kaj je šlo: dogovor o hrani in obleki; da se Italijani in partizani ne bodo medsebojno napadali; da bodo Italijani omejevali dejavnost Vaških straž.

Spomladi 1943 je na pobudo **gen. Ceruttija**, poveljnika italijanske divizije Isonzo v Novem mestu, prišlo do več pogovorov med njegovimi odposlanci in partizanskimi poveljniki: **pod Hmeljnikom (9.maja), pri Dolenjem Kamenju (30. maja) in v Straži pri Novem mestu (13. junija)**. Za pogovor v Straži so Italijani izpraznili ta kraj in ustavili ves promet med Novim mestom in Toplicami, tako da je edini vlak lahko pripeljal 3 vagona orožja, streliva in italijanskih uniform za partizane. Posebej mobilizirani vozniki so vse to odpeljali v partizanska skrivališča.⁵¹

Na dan zavezniškega izkrcanja v Siciliji je Gambaro sam predlagal pogovore s katerikoli zastopnikom OF. To željo je večkrat ponovil po padcu Mussolinija (25. julija 1943). Partizani so se pogajali pri **Srebrničah (12. avgusta)**. Pogovorili so se o ranjenih partizanih, še bolj važen pa je bil dogovor, da se bodo v primeru nemškega napada na Italijane ti takoj povezali s partizani.⁵²

Po Mikužu je bilo še več sestankov, **zadnji že po italijanski kapitulaciji**. Vsebina prvega sestanka je bila Kardeljeva depeša, ki jo je poslal glavnemu štabu v Titovem imenu, 14. avgusta 1943, s predlogi za premirje v Sloveniji. **Te zahteve naj glavni štab Slovenije sporoči majorju Jonesu v uradni obliki, "poluradno pa naj poudari, da šteje vse enote bele in plave**

⁵⁰ V takih pogovorih komunisti niso videli (in ne vidijo) nič moralno oporečnega in to v skladu s svojo revolucionarno moralno (moralno dobro je vse, kar pomaga revoluciji, ali: cilj posvečuje sredstva). Toda ali po zakonih same OF niso s tem postali izdajalci in kolaboracionisti?

⁵¹ ČB, 208 – O tem je 9.11.2006 pisal v *Svobodi Sloveniji* pisal dr.P. Urbanc, kjer prilaga dopis XI. italijanskega armadnega korpusa z dne 13.9.1942, v katerem se priznava sokrivdo železničarjev pri vagonskih dobavah orožja, hrane, zdravil in drugega »upornikom« ter odloča nujen dogovor, kako odpraviti to možnost.

⁵² Omenja Kocbek v Listini, 211-212; gl. tudi Kos I, 302

garde (MVAC) za sestavni del okupatorjeve vojske.”⁵³ Vsaj na enem pogovoru je bil na lastno voljo navzoč **major Jones.**⁵⁴

Končno je 29. avgusta 1943 prišlo tudi do pogovora med Gambaro in sekretarjem poverjeništvu CK KPS Krivicem - torej ne s kakim zastopnikom OF, ki je bila podrejena partiji! Gambaro je predlagal “medsebojno sodelovanje”, “na kar je dobil pritrdilen odgovor”, vse to “za okrepitev naših (partizanskih; op. pisca) pozicij v mestu.”⁵⁵

Posledice italijansko-partizanskih dogovorov za VS

Ti sporazumi so pravzaprav **zapečatili usodo mnogih demokratičnih Slovencev** na dotlej po Italijanih zasedenem ozemlju, izvzemši Ljubljano. Po razsulu fašistične Italije se je namreč večje število dobro oboroženih Italijanov borilo skupaj s partizani proti Vaškim stražam in jim pomagalo, da so jih mogli skoraj popolnoma uničiti.

Na zahtevo zahodnih zaveznikov je **nova italijanska vlada maršala Badoglia dala navodilo** vsem italijanskim divizijam na jugoslovanskem ozemlju, da **se predajo Titovim partizanom in jim izročijo vse orožje ter strelivo, partizani pa da bodo Italijanom dovolili prost prehod v Italijo**, razen če bi se ti hoteli vključiti v partizansko vojsko. Ni mogoče razlagati takega italijanskega sodelovanja s tem, da je Badoglieva Italija postala zavezniška sobojevnica. To je le nov dokaz za to, da KPS/OF nista imeli za glavni namen narodno osvobodjenje, ampak breznarodno komunistično revolucijo.

Ukrepi revolucijskega vodstva pred kapitulacijo Italije

Glavni partizanski štab v Sloveniji je **pozval italijanske oborožene sile, naj brez sovraštva sprejmejo partizane**, ki bodo prišli prevzemati orožje in municijo. Povabil jih je tudi **na skupni boj proti Nemcem**. To navodilo je takoj po Mussolinijevem padcu dal IOOF poverjeništvu IOOF za Ljubljano, v katerem je zatrdil, da “je izredno važno intenzivno se povezovati z italijanskim vojaštvom in ga vključevati v protimperialistični boj...”⁵⁶

Vendar se v Sloveniji partizanom ni priključila nobena enota. K partizanom so prešli posamezniki in manjše skupine s težkim orožjem. Italijanom vzeto obleko in strelivo so partizani zvozili v Kočevski Rog in v Vipavsko dolino. **Italijanom so dovolili neoviran prehod** čez Notranjsko proti Trstu.

Drugače je bilo v Ljubljani, ki so jo Nemci zasedli 9. septembra 1943, čeprav so poslali nekaj svojih enot v Ljubljansko pokrajino že avgusta 1943. Na dan nemške zasedbe je na ljubljanskih ulicah stala več km dolga kolona italijanskih ujetnikov, ki so jih potem poslali v nemško ujetništvo.⁵⁷

IOOF je spet pokazal svoj pravi obraz, ko je dal ljubljanskim aktivistom **naročilo: “Pričnite znova z likvidacijami narodnih izdajalcev... Takoj pričnite s pripravami za zavzetje Ljubljane. Obnovite v primerni obliki Narodno zaščito in jo tesno povežite s terenskimi odbori Osvobodilne fronte**. V slučaju vdora Nemcev bo treba Ljubljano držati vsaj nekaj časa, nato pa izvesti evakuacijo vsega za borbo sposobnega”.⁵⁸ Glavni štab bo sicer organiziral

⁵³ Mikuž III, 6-7, ki navaja po Arhivu CKZKS XI/1943

⁵⁴ Mikuž, ib.

⁵⁵ Ljubljana v ilegali IV, 98-100; gl. Kos I, 302

⁵⁶ Ljubljana v ilegali IV, 69-70

⁵⁷ Vauhnik, 347-348; Kos I, 311-312 poroča o tem po Ferencu 1967, 133

⁵⁸ Ljubljana v ilegali IV, 70; masten tisk pisca

oborožen odpor, “da bi imeli Nemci čimveč izgub, vendar pa slovenske enote ne bodo sprejemale frontalnega boja”.⁵⁹ Seveda jim je bilo malo mar, če bi to pomenilo težke posledice za ostalo prebivalstvo, njihovo premoženje in tudi za narodno kulturno last.

3. Usoda Vaških straž

Pomanjkljivosti v protikomunističnih vodstvih

“Iz poročila dveh prvakov SLS 22. januarja 1945 ministru Kreku v London je razvidno, da je postalo vodstvu SLS ob kapitulaciji Italije jasno, da mora **ukazati Vaškim stražam odhod v ilegalo** (v gozdove), mobilizirati, predvsem pa razorožiti Italijane. Računalo je na nemško okupacijo, **‘pozabili pa smo, da je na terenu naš prvi in osnovni narodni, državni, socialni in verski sovražnik partizanska vojska.’** Dve italijanski diviziji sta partizanom izročili svoje orožje, ti pa so pokazali, da ‘imajo slovenstvo samo na jeziku in da jim gre v prvi in izključni vrsti za socialno revolucijo ter zmago sovjetije na slovenskem ozemlju’.”⁶⁰

Ni dvoma, da se je **angleško vrhovno poveljstvo resno ukvarjalo z mislijo o izkrcanju zahodno-zavezniških čet na dalmatinski obali ali celo v Istri.**⁶¹ Vsekakor pa je **slovensko protirevolucionarno vodstvo preveč računalo s to možnostjo, zato je nekako vse stavilo nanjo** in tudi pripravljalo svoj strateški načrt na tej domnevi. Sicer pa se je na to možnost pripravljalo tudi revolucijsko vodstvo; zaradi tega so potegnili vse oborožene sile na jugozahodni del Dolenjske, ki je najbližji morju.⁶²

Končno ni prišlo do izkrcanja na dalmatinski obali ali v Istri, čeprav so Angleži prav do konca vojne stalno ponavljali to zahtevo. Temu Churchillovemu načrtu se je vztrajno upiral Roosevelt.⁶³ Pri tem so z neverjetno energijo delovale “temne sile”, kot jih imenuje Vauhnik, ki dostavlja: **“Vpad zaveznikov na Balkan je izostal kot ena največjih koncesij Stalinu in njegovi tretji internacionali. S tem pa ni bila samo zapečaten usoda Balkana, temveč je bila usoda vse Evrope, da, vsega sveta, položena v roke komunizmu. Tako je komunistična ideologija dobila premoč, namesto da bi nastopilo ravnotežje sil, ki bi ga invazija zapadnih zaveznikov na Balkan gotovo dosegla.”**⁶⁴

Poleti 1943 je vodstvo Slovenske legije ustanovilo **Vojni svet Slovenske zaveze** in postavilo polkovnika Peterlina za poveljnika vseh vaških straž. Peterlin je vseh tedaj že 107 postojank Vaških straž s 6.134 borci razdelil na 19 bataljonov, a do preureditve ni prišlo, ker je prej kapitulirala fašistična Italija.⁶⁵ Peterlin je s svojim štabom izdelal tudi načrt za združitev vseh Vaških straž v gibljive ilegalne enote, za kar je Ljubljansko pokrajino (razen Bele krajine) razdelil na 5 vojaških področij.⁶⁶ Vseh okrog 9.000 mož (legionarjev, vaških stražarjev in članov Slovenske legije) je – žal samo na papirju - razdelil na devet enot po približno 1000 mož, za poveljnike pa jim je postavil bivše aktivne oficirje, ki naj bi v primernem trenutku enote razglasili za jugoslovansko vojsko in razorožili Italijane.⁶⁷

⁵⁹ Mikuž III, 8

⁶⁰ Mikuž III, 24-25; masten tisk pisca

⁶¹ Kos I, 313, ki navaja Ralph Ingersoll *Strogo zaupno*, Ljubljana 1947, 77 in 362

⁶² Mikuž III, 7-9

⁶³ Mikuž, ib.

⁶⁴ Vauhnik, 341-342; masten tisk pisca

⁶⁵ Za oboje NOV, 520

⁶⁶ Kos I, 314, kjer je tiskovna napaka: 1942 nam. 1943

⁶⁷ Tako Kos I, 314, medtem ko NOV (str. 520) govori samo o 6.134 »belogardistih«

Kos utemeljeno pripominja, da so bili ti "računi" precej nerealni. **Protikomunistično vodstvo se je premalo zavedalo, da so bili vaški stražarji samo prostovoljci.**⁶⁸ K temu bi lahko dodali še druge vzroke, med katerimi je bila najbolj pomembna **needinost med vodstvom protikomunističnih enot.**⁶⁹

Po laški kapitulaciji je vodstvo Slovenske zaveze **preimenovalo vse protirevolucijske oborožene enote v Kraljevo jugoslovansko vojsko.** Peterlin je ukazal, da naj odidejo **mlajši vaški stražarji z orožjem v gozd in naj ustanavljajo oddelke slovenskih "goščarjev", ki naj bi se potem organizirali v bataljone Slovenske narodne vojske kot sestavni del Jugoslovanske vojske v domovini.** Starejši stražarji naj bi odšli na svoje domove in naj bi se Nemcem predstavili kot prostovoljni orožniki.⁷⁰ "Slovenski goščarji" naj bi **sodelovali s četniki in ne napadali partizanov,** če pa bi jih ti napadli, naj se odločno branijo.⁷¹ Od italijanskih enot naj dobijo čim več orožja za boj proti Nemcem. Vendar **večina poveljnikov Vaških straž ni prejela Peterlinovih navodil in zato niso vedeli, kaj storiti.** Usoda Vaških straž je s tem postala odvisna zgolj od posameznih poveljnikov.

V Rokodelskem domu v Ljubljani so se 9. septembra 1943 dopoldne zbrali **k posvetu vodstvo SLS, vodstvo SL in višji častniki.** Govorili so predvsem o Vaških stražah. Kos piše, da naj bi polk. Vauhnik povedal, da se bodo zahodni zavezniki izkrcali na Reki in v Trstu, in da bodo prišli v Ljubljano prej kakor Nemci; če pa bi prišli prej Nemci, naj gredo Vaške straže nasproti Angležem.⁷² Vsi so pričakovali zavezniškega izkrcanja, katerega pa ni bilo. Zato se je vsaj pri delu vodstva SLS in Slovenske legije vedno bolj krepilo **mnenje, da bi se bilo treba pogajati z Nemci,** ki so medtem že osvojili Ljubljano in kraje ob železniški progi do Trsta in Reke.

Kratek popis uničenja VS

Podpolk. Peterlin je ukazal takoj po italijanski kapitulaciji razpust Vaških straž, kar pa ni bilo mogoče izvesti. O koncu vaških straž je mnogo in najrazličnejših popisov. Kar sledi, je samo kratek povzetek dogodkov.⁷³

a) Notranjska

Do kapitulacije Italije je bilo tam 36 postojank z okrog 2.000 možmi. Po kapitulaciji se jih je nekaj zbralo na Vrhniki, Borovnici in Logatcu. Nekaj postojank se je umaknilo v gozdove in čakalo, kaj bodo storili Nemci, nekaj pa se jih je razšlo. Na svojem mestu je ostala samo močna postojanka v **Rovtah,** ki je Italijanom zaplenila 2 topova. Partizanski terenci pa so Nemcem v Logatcu sporočili, da so v Rovtah partizani. Nemci so zato postojanko napadli, ubili 4 stražarje, zažgali poslopje, vse ostale pa razorožili in odpeljali v Logatec. Ko je župnik iz Rovt mogel prepričati Nemce, da gre za protikomuniste, so jim vrnili orožje in jih prepeljali nazaj v Rovte.⁷⁴

⁶⁸ Kos I, 314, op. 45

⁶⁹ Saje, 519, verjetno pravilno označuje vse protikomunistične oborožene enote kot »vojsko raznih gospodarjev«

⁷⁰ NOV, 521, ki navaja Ferenc 1967, 178-187

⁷¹ Tako Kos I, 314-315; toda NOV, 521, piše po Ferencu: »partizanov naj načelno ne napadajo, previdno pa naj se izmikajo vsem udarcem...«

⁷² Kos I, 315, pravi, da je to izjavil polk. Peterlin leta 1945 pred sodniki v Ljubljani, kamor je bil nasilno pripeljan iz Dachau-a, a ne navaja virov; NOV 521 pa ponavlja isto, a pravi, da je bil to ukaz reakcionarnega vodstva, to se pravi, protirevolucionarnega poveljstva z dne 8. septembra 1943.

⁷³ Saje, 566-567 in 584-610; Mikuž III, 5-29; NOV, 520-526; *Vestnik* 1963, 186-189 in 256; Grum-Pleško, vsa knjiga; Kos I, 316-349 idr. Verjetno najboljši popis dozdaj je Ferencev »Dies Irae«(Viri)

⁷⁴ Kos I, 316

Ostala je dejavna postojanka v **Šentjoštu**, kjer je 25 mož in fantov do nastanka Slovenskega domobranstva noč in dan manevriralo po okoliških hribih.

Partizani so po enodnevnem boju s pomočjo italijanskega topničarstva uničili postojanko na **Blokah**, kamor se je zateklo nad 300 mož. Vse častnike in ugledne vaške stražarje so zvezali in odgnali na Kočevsko, kjer so jih v Jelendolu in Mačkovcu po strašnem mučenju pobili. Ostalo moštvo so delno mobilizirali, delno pa spustili, da so odšli domov.

Na **Pudobu** je Šerčerjeva brigada uničila moštvo treh postojank iz Loškega potoka in posadko iz Grahovega. Predalo se je 70 članov VS, 55 pa se jih je prebilo na Rakek do Nemcev.⁷⁵

Postojanki iz **Begunj** in **Bezuljaka** sta v Cerknici pobrali orožje Italijanom, a sta se morali vrniti v **Bezuljak**. Po dveh dneh boja so se stražarji predali, ker so jim partizani obljubili amnestijo. Partizani pa so okrog 40-50 zvezanih odpeljali v Jelendol in Kočevje ter jih tam postrelili. Kasneje so ubili še vse druge, ki so jih zajeli v njihovih skrivališčih.

V okolici Cerknice so partizani takoj mobilizirali skoraj 3.000 mož. Nemci so jih napadli z Rakeka in razbili te nove partizanske enote, od katerih je padlo nad 100 mož, med njimi mnogi bivši vaški stražarji, ki so bili prej zbežali domov.⁷⁶

b) Dolina reke Mirne

Posadki iz **Rakovnika** in **Št. Ruperta** sta rešili postojanko v **Mokronogu**, nato pa so vsi skupaj odšli proti Sv.Križu do Krškega, kjer so se pridružili skupini stotnika Vuka Rupnika.

Del posadke na **Trebnjem** se je prebil na Turjak. Večji del s poveljnikom so partizani zavedli v Trebnje s pretvezo, da gredo nad Nemce; tam so jih razorožili, bolj vidne takoj pobili, druge pa poslali v svoje enote.

Močno postojanko v **Stični** so najprej razorožili Italijani, nato pa so stražarji s 6 brzostrelkami razorožili vseh 300 Italijanov. Pridružila se jim je še posadka iz Temenice. Hoteli so odriniti proti Dobropolju, toda aktivni oficir Zupanc jih je izdal partizanom. Iz Trebnjega so se pripeljali z italijanskim oklopnim vlakom in obkolili stražarje na stiški postaji. Večino stražarjev so mobilizirali v partizane, nekaj so jih izpustili, druge pa zaprli.

c) Bela krajina

Del posadke iz Metlike in posadka iz Dragatuša sta prišli v Črnomelj, kjer so se jima pridružili člani nekdanje tamkajšnje postojanke. Z italijanskimi oficirji so se dogovorili, da bodo odšli proti Trstu. Pri Kočevski Reki so jih prepoznali partizani, jih razorožili, vidnejše postrelili, večino pa vtaknili v prve vrste svojih brigad. Samo 16 Belokranjecem je uspelo priti do Trsta, kjer pa so jih Nemci razorožili in poslali na delo v Nemčijo. Drug del metliške postojanke je hotel z italijansko skupino z vlakom v Novo mesto, a pri Gradacu so jih ustavili partizani; ker so jim partizani obljubili amnestijo, je prišlo do pogajanj in končno so partizani vse razorožili.

č) Grčarice

Major Novak po prelomu s SL ni dobil več pomoči od nje. Skušal je dobiti pomoč pri četnikih v Gorskem kotarju (Liški odred), ki so mu obljubili 200 do 300 mož. Major Novak je ostal v Ljubljani, **Osrednji ali Dolenjski odred** pa je prestavil v **Grčarice**. Z vojaškega pogleda je bila ta postojanka malo primerna, a verjetno so pričakovali izkrcanje zaveznikov. Prav zaradi

⁷⁵ Gl. Franc Hrbljan-Tine Velikonja, »Grigorij z Velikih Blok«, Zaveza, št. 60, marec 2006, XVI, 1, 30-39

⁷⁶ Kos I, 317, navaja po Ferenc 1967, 264

tega so tudi partizani zbrali vse brigade med Krimom in Kočevskim rogom. Ne major Novak ne SL (oz. SZ) niso spoznali vzrokov za to partizansko zbiranje, zato je tudi SL usmerila vse Vaške straže proti Turjaku.

V Grčaricah se je zbralo 200 četnikov Dolenjskega oz. Osrednjega četniškega odreda.

Bili so močno oboroženi in založeni s hrano za dober mesec. V sredo 8. septembra so jih napadli partizani. Precej oficirjev je predlagalo izpad, a poveljstvo je ostalo pri svojem sklepu. Partizani so začeli obstreljevati postojanko s protitankovskimi topovi, pri čemer so jim pomagali Italijani. Po dveh dneh boja so četniki izobesili belo zastavo. Nekateri častniki so se sicer hoteli prebiti, a so jih zadržale Novakove obljube o pomoči iz Like in tudi Ljubljane, od koder je res šlo 20 mož. Nekaj častnikov je začelo pogajanja s partizani: ti so obljubili prosto pot v Dalmacijo, od koder bi šli četniki k Angležem v Egipt, ranjence pa bi sprejeli v partizanske bolnišnice. Obe ponudbi so zavrnilo ranjenci in poveljnik Koprivica.

Poveljnik bataljona **kapetan Milan Kranjc-Kajtimir je vpil partizanom, naj se zavedo, da napadajo redno jugoslovansko vojsko.** Pozval jih je, naj pobijejo komisarje in se pridružijo četnikom. **Partizanski komandanti pa so pozivali četnike k predaji** in postavili rok na polnoč.

Napad se je začel po polnoči in trajal vso noč. Po dvodnevnih bojih, v katerih je umrl Kranjc, ga je nadomestil aktivni, a neodločni poročnik Strniša-Pribina. Nekaj oficirjev je šlo na pogovor in prinesli so vest, da jim obljublajo amnestijo. Dva četniška bataljona sta izobesila belo zastavo, zatem pa so se predali tudi vsi drugi: 171 četnikov. Padlo jih je 11, ranjenih je bilo 18, eden pa je pobegnil, medtem ko so imeli partizani 11 mrtvih in 18 ranjenih, od katerih sta potem umrla še 2 (Ferenc).⁷⁷

Četniškemu oficirju, ki se je pogajal s partizani, in je po predaji zahteval pisno jamstvo, so nastavili brzostrelko na prsi in rekli: "To je naša garancija!"⁷⁸ Nekatero so takoj ustrelili. Ujetim četnikom so roke zvezali na hrbtu z žico in jih med stalnim poniževanjem odvedli v Dolenjo vas; na čelu je šel kurat Šinkar,⁷⁹ nato pa so jih med stalnim zasramovanjem in pretepanjem odgnali proti Kočevju. Sprva so nameravali vse postreliti, potem pa so nekatere zaslišali. Končno so jih 17 obsodili na zloglasnem kočevskem procesu. Večino preostalih so brez sodbe pobili, nekaj v Mozlju, druge pa v Grčaricah.

Od JVvD je konec leta 1943 preostalo komaj 60 mož.⁸⁰

d) Turjak

Po načrtu polkovnika Ernesta Peterlina naj bi v primeru laške kapitulacije vaški stražarji razorožili italijanske vojake in se zbrali okrog Turjaka.⁸¹ Načrtu o zbiranju okrog Turjaka so nekateri oporekali že tedaj in tudi potem, celo v emigraciji. Vendar Kos (Jeločnik) sodi z režimskimi pisci, da je imel načrt "nekatero taktične prednosti, saj je omogočal posredovanje proti Ribnici, Grosupljem in Dobrepoljem ter umik v Ljubljano..."⁸² Po razpadu fašistične Italije je Peterlin poslal sle z naročilom, naj VS odidejo proti Turjaku. Posamezne VS iz ljubljanske okolice so se res odpravile tja, velike večine postojank pa sli verjetno niso dosegli.

⁷⁷ NOV, 519, ki govori o 17 ranjenih četnikih, ne o 11; Kos piše o 28 ranjenih partizanih, ne o 18

⁷⁸ Grum-Pleško, 73

⁷⁹ Poročilo inž. Janka Mačkovška 4. decembra 1943 londonski vladi; navaja Griesser-Pečar, 237-238

⁸⁰ Kos I, 318-322; o tem delno tudi v pg. o oboroženem uporu

⁸¹ Namen tega osredotočenja je bila reorganizacija Vaških straž in preimenovanje v Slovensko narodno vojsko kot del JVvD. Tako bi bile VS sprejemljive za zaveznike, ko se bi ti izkrcali v severnem Jadranu.

⁸² NOV, 521

O Turjaku je veliko napisanega, mnogo zelo polemičnega na obeh straneh.⁸³ Franc Grum pravilno piše, da med obema vodstvi ni bilo medsebojnega zaupanja in zato tudi ne sodelovanja. S tem se precej nadrobno ukvarja tudi Mikuž.⁸⁴ Mišljeni sta politično vodstvo in vodstvo "slovenskih goščarjev". Res je, "da je padec Grčaric in Turjaka le logična posledica tega, kar se je dogajalo v protikomunističnem taboru".⁸⁵ F. Grum priznava, da je samo ugibanje, ali bi odločen in enotno voden protikomunistični nastop spremenil potek dogodkov, ker je bilo javno mnenje v svetu že na strani komunistov. Ne more se pa soglašati z njim, ko trdi, da bi bil vzrok komunistične zmage predvsem ali celo samo v tem, da protikomunistično vodstvo ni imelo v inozemstvu nobenih zvez z zunanjim svetom, ker da so zveze z "zavezniki" imeli le komunisti.⁸⁶

Kos opisuje razvoj dogodkov na Turjaku dan za dnem, od četrтка 9. septembra do nedelje 19. septembra, ko so preostali borci na ruševinah gradu ob 13.20 razobesili belo zastavo, potem ko so partizani klicali k predaji z besedami: "Naše poveljstvo daje amnestijo vsem, tudi poveljnikom." Pove pa tudi, kaj se je zgodilo po predaji, od nedelje 19. do torka 21. septembra.⁸⁷ Kos po Grum-Pleško piše, da je bilo zajetih 34 ranjencev, ostale ujetnike pa so partizani povezali po dvoje, in da je bilo okrog 300 parov, medtem ko NOV pove natančno številko: "695 ujetih belogardistov in četnikov, med njimi kar 26 duhovnikov in bogoslovcev."⁸⁸

Večino težko ranjenih so ustrelili že pred Turjakom, kjer so tamkajšnji prebivalci potem pokopali 26 trupel. Vse druge so gnali peš v Velike Lašče. Pred skupino je peljal tank z zvezdo onesnaženo slovensko zastavo in četa partizanov s harmoniko.

V ponedeljek popoldne so razdelili ujetnike v štiri skupine: poveljnike in organizatorje; duhovnike in bogoslovce; prostovoljce; mobilizirance. Prvi dve skupini so ločili od drugih in jima zvezali roke. Najprej so odpeljali 12 častnikov, a so jim 3 ušli, ostale pa so brez sodbe postrelili. Drugo skupino so odpeljali v kočevski grad in jo zaprli skupaj z ujetniki iz Grčaric. Naslednji dan so izbrali 60 novih žrtev in jih spet brez sodbe postrelili pred veliko-laško postajo.

Vse preostale so po 40 zvezali na vrh, jih natrpali v živinske vagone in jih odpeljali v Kočevje. Okrog 350 so jih natrpali v Dijaški dom, kjer so ležali na tleh brez hrane in vode tri dni, medtem ko so jih neprestano zasliševali, posameznike pa so klicali ven z lažjo, da jih bodo poslali domov, dejansko so pa vse pobili.⁸⁹ Tiste, ki so se bili izkazali v bojih, so komunisti odgnali v kočevski grad in jih veliko na skrivaj postrelili. Vse preostale so natrpali v majhne celice, po približno 35 v vsako, tako stlačene, da so mogli le stati. Enkrat na dan so jim dali

⁸³ Navajam samo nekaj del. Režimski pisci: Saje, 598-607, Ferenc 1967, 187-196; NOV, 523-527; Mikuž III, 28-32; protikomunistični: Grum-Pleško, 77-127; Janez Grum, Ob 20-letnici Turjaka, ZSS 1964, 310-320; Franc Grum, Misli ob septembrskih dogodkih leta 1943, *Vestnik* 1963, 8-9, 171-175; Stane Bitenc, Ugotovitve ob Turjaku, *Vestnik* 1960, 3-4, 54-55; Janez Grum, Za zgodovino Turjaka, ZSS 1965, 260-272.

⁸⁴ Gl. tozadevna spisa Mikuža in F. Gruma v predhodni opombi

⁸⁵ To dejstvo korenito izpodbija partijsko psovko o hlapčevskem značaju protikomunističnih bojevnikov, ker je bilo njihovo ravnanje popolnoma nasprotno z resnično hlapčevsko poslušnostjo, ubogljivostjo in klečeplazenjem partizanov pred peščico zločincev usedlanih v CK KPJ in KPS.

⁸⁶ F. Grum, *Vestnik* 1963, 8-9, 175

⁸⁷ Kos I, 324-343 in 344-347; podoben opis imajo tudi Grum-Pleško l.c., manj podrobnega pa NOV, l.c. in drugi režimski pisci

⁸⁸ NOV, 326

⁸⁹ Grum-Pleško, 129

neke vrste “čorbo”. Lotila se jih je driska, a jim niso pustili iti na stranišče. Napadla jih je kožna bolezen; vsi so bili v krastah in garjah.⁹⁰

Nekaj vzrokov za padec Turjaka:⁹¹

1. Umanjkal je podpolk. Peterlin, ki je bil edini, katerega bi poslušali vsi poveljniki, tudi dobrepoljski, ki so bili zvečine člani Straže.
2. Turjaški poveljniki so bili nerealistično zagledani v to, da bi zadržali partizanski pohod proti Ljubljani in s tem Slovincem pokazali nekaj velikega. Zato so trikrat odklonili Cerkvenikovo povelje za izpad. Po Kosu celo režimski zgodovinar trdi, da je bil izpad do zadnjega možen, da bi bilo sicer nekaj borcev padlo, večina pa bi se mogla rešiti.⁹²
3. Vse protirevolucionarne enote niso imele tedaj niti enega udarnega bataljona. Vaške straže že po svojem izvoru niso bile napadalne, temveč samoobrambne, defenzivne. Obenem pa je bila v njih vsaj večina prepričana, da so partizani močnejši, kar ni bilo res – niti ne s pomočjo nekaterih Italijanov in orožja, ki so jim ga zaplenili oz. so jim ga Italijani prostovoljno izročili.

Kdo je kriv po Ferencu?

Upravičeno si **Ferenc** zastavlja to vprašanje.⁹³ Povzetek izstopajočih problemov bi bil sledeč:

1. pri moštvu VS se je premalo skrbelo za disciplino, čeprav nosijo pri tem največjo krivdo Italijani;
2. ni bilo pravega reda in discipline pri vodstvu v Ljubljani;
3. neodpušljiva napaka glavnega vodstva je bila v tem, da ni bilo nič poskrbljeno za obveščevalno službo od glavne komande do komande na položajih;
4. nič se ni delalo za operacije in za morebiten umik.

Kdo je kriv po majorju Novaku

Dan po padcu Turjaka je poveljnik četnikov major Novak na plenum Slovenske zaveze naslovil pismo s svojim odstopom. V pismu je hotel prikazati **vzroke za tragedijo**: meče krivdo na vojaško politiko SZ in njene svetovalce (Vauhnik, Peterlin), na netovariško postopanje VS do četnikov, predvsem pa na to, da se je proti Nemcem boril samo Gorenjski četniški odred, medtem ko so se VS in četniki pogнали v medsebojno borbo s partizani, čeprav je treba za večne čase “ožigosati partizansko vodstvo, ki se ni sramovalo uporabljati del italijanske vojske za borbo proti Slovincem”. Kot **usodne trenutke** v vojaški politiki navaja:

1. neizvrševanje sklepa iz zgodnje pomladi leta 1942, da se pred pretečo komunistično nevarnostjo oborožijo majhni oddelki po ogroženih krajih; posledica tega je bila v nemotenem partizanskem razvoju in pokolu prebivalstva, ki je potem morale začeti pravično borbo s tujim orožjem;
2. po partizanskem porazu 1942 je nastopil trenutek, da se po povelju vojnega ministra Mihailoviča oblikujejo svobodni oddelki;
3. ustanovitev vojnega sveta in s tem rušenje ugleda poveljnika;
4. neizvrševanje ponovnega sklepa, da po fašističnem zlomu preide v četnike vsaj 25% VS; posledica tega je bila, da ob laški kapitulaciji ni bilo na terenu 3.000 ljudi, s katerimi bi obvladali položaj demokrati in ne komunisti.

⁹⁰ Grum-Pleško, 123

⁹¹ Kos I, 344

⁹² Kos navaja »Mikuž, III,24«, kjer pa ni govora o tem: Mikuž posredno o tem piše na s. III, 31

⁹³ Ferenc 1992, 392-402; gl. tudi Mikuž III, 32-33

Vaške straže, legionarji in četniki v Novem mestu se rešijo

Ker ni bilo nobenih navodil iz Ljubljane, se je vodstvo SL in zastopstvo SZ v Novem mestu odločilo, da prevzame v mestu oblast in od Italijanov zahteva priznanje narodne oblasti. Za poveljnika mesta in združenih protikomunističnih vojaških enot (Legije smrti in VS) je postavilo **stotnika Vuka Rupnika**.

Tudi IOOF je dal svoji 15. diviziji odlok za razorožitev Italijanov in prevzem oblasti v Novem mestu. Z italijanskim generalom Ceruttijem so se prišli pogajati v Novo mesto Kidrič, Avšič in major Jones. Niso dosegli sporazuma o predaji orožja.

Ko je 10. septembra dopoldne prišel Rupnik na italijansko poveljstvo z namenom, da razčisti odnose med Italijani in njegovimi vojaki, je zvedel, da se gen. Cerutti na Straži pogaja s predstavniki partije. Z italijansko pomočjo je iz Straže v mesto pripeljal oklopni vlak, poln partizanov, obenem pa je prispela v mesto tudi kolona vojaških tovornjakov, natrpanih z Italijani in partizani.

Do 16. ure tistega dne se je v Novem mestu zbralo že 1.600 protikomunističnih borcev, katere je Rupnik postavil okrog mesta. Legionarji so se iz severnega dela mesta umaknili v južni del. Italijani so jih pregovarjali, naj se umaknejo v taborišče italijanskega pehotnega polka v Rogov log. Isti večer je Rupnik predlagal poveljnikom VS narediti izpad in se zbrati pri Mrtvem Slatniku, a poveljniki so to odklonili, ker je bilo moštvo lačno in utrujeno.

Gen. Cerutti je povabil stotnika Rupnika na sedež svojega poveljstva. Sporočil je, da se je s partizani pogodil za prost odhod vse italijanske divizije, in je ponudil Rupniku, naj odide z njimi. Toda na poveljstvu je Rupnik naletel na Kidriča in Avšiča. Kidrič ga je vpričo Ceruttija povabil, naj se s svojimi enotami vključi v NOV, "po predhodnem pretresu in izključitvi onih, ki so krvavih rok", kar pa je Rupnik odklonil.

Ko se je vrnil v taborišče, je dal vsem na izbiro, ali hočejo odkorakati z Italijani nasproti zaveznikom ali pa kreniti v slovenske gore in tam počakati zaveznike. Velika večina je bila za skupen pohod z Italijani, vendar je ponoči ušlo iz taborišča okrog 200 legionarjev in civilistov. Takoj po odhodu italijanske vojske in legionarjev so partizani zjutraj 10. septembra zasedli Novo mesto.

V vasi Potok je poveljnik italijanskega udarnega bataljona stotnik Di Pompa povedal Rupniku, da **partizani zahtevajo vse italijansko orožje in izročitev slovenskih legionarjev kot osnovni pogoj za nemoteno premikanje italijanske vojske**. Zaradi tega so se slovenski protikomunisti pri Jurni vasi **odločili, da se ločijo od Italijanov**. Odšli so proti Gorjancem. Počivali so na Zajčjem vrhu, od koder je ponoči spet odšlo na domove okrog 200 fantov. **Ostalih 1.200 je 11. septembra prišlo v Maršečo vas na tedanji nemško-italijanski meji**. Partizanska Šlandrova brigada jim je poslala ultimatum za predajo. Ta brigada je malo prej napadla Kostanjevico, kamor so se umaknile Vaške straže iz Šentruperta, Mokronoga in Rakovnika, a napad so odbili nemški vojaki s pomočjo vaških stražarjev.

Naslednji dan opoldne se je začel **partizanski napad pri Zameškem naselju**, na levem bregu Krke, kake 4 km od Šentjerneja. Bitka je trajala do pol 6. ure popoldne, ko so **legionarji pognali partizane v beg**, jim zaplenili orožje, vozila in italijanski tank.⁹⁴

⁹⁴ Poročilo Vuka Rupnika v *Taboru* 1978, 214-299; po njem Kos I, 347-349

4. Množični poboji leta 1943

Kočevski proces

Dne 2. oktobra 1943 so se **“končale predhodne preiskave za prvi komunistični politični proces, ki bi naj služil kot vzorec za podobne procese po vojni.”**⁹⁵ “V teh predhodnih preiskavah je nova ‘ljudska oblast’ skušala izključiti celotno politično, intelektualno in cerkveno opozicijo.”⁹⁶

Dne 9. oktobra se je začela ob 21.30 v Sokolskem domu obravnava proti 21 izbranim ujetnikom. Končala se je že 11. oktobra ob 6. uri zjutraj. Na smrt je bilo obsojenih 16 ujetnikov, 4 pa na prisilno delo; postopek proti enemu izmed obtožencev je bil ločen. Vse obsojene so pobili v Mozlju pri Kočevju, 19. oktobra ponoči.

Obravnava je bila **“gledališka predstava, ki naj bi lastnemu prebivalstvu in zunanjemu svetu pokazala, kako urejeno menda deluje ‘ljudska oblast’ in kako pravično obravnava sovražnike.”**⁹⁷ Drugače povedano: **navadna farsa.**

Toda ta proces je imel še drug namen: **odvrniti pozornost od skrivne usmrtitve stotine drugih ujetnikov!** Najprej so pobili četnike, ki so jih zajeli v Grčaricah, katerih naj bi bilo 171,⁹⁸ potem pa verjetno še preostalih 14 ranjencev, kar je mogoče sklepati iz pisma zdravnika dr. Obračunča sanitetnemu referentu pri glavnem štabu dr. Cedriku.⁹⁹

Na plenumu OF, 21. septembra 1943, je Boris Kidrič poročal, da je v preiskovalnem zaporu 1.200 “belogardistov” (VS in legionarji) in “plavogardistov” (četniki), med katerimi da so težki in lažji zločinci in tudi zapeljani. Predlagal je, naj bi proti težkim zločincem sprožili javen sodni proces, ostale pa naj bi obsodili na prisilno delo. Vrhovni plenum je potrdil ta predlog: **to se pravi, da je izvršni organ odločil o obsodbah!** Plenumu OF v posmeh pa je CK KPS odločil “likvidacijo” tudi tistih, ki so bili obsojeni na prisilno delo; in teh je bila večina.

Za obsojene v Kočevju je večino podatkov zbral “javni tožilec” dr. Vito Kraigher, preiskavo v Ribnici in Kočevju pa so zaupali posebej sestavljeni komisiji. Po splošno znanem postopku so od nekaterih zahtevali podpis izjav, s katerimi so priznavali svojo krivdo, kot npr. **Izjava belogardističnih duhovnikov in bogoslovcev**, ki jih je bilo 26.¹⁰⁰ Ti so morali tudi napisati pismo škofu Rožmanu, da naj se zavzame za spravo v slovenskem narodu. Ker je bil izvirnik pisma najden v dokumentaciji kočevskega procesa, se ne ve, če je bilo to pismo sploh kdaj oddano.¹⁰¹

“Če je izredno vojaško sodišče imelo videz sodnijske obravnave, je ‘redno’ vojaško sodišče delalo brez usmiljenja. Sestavljala sta ga le dva člana, neznan politkomisar in zloglasni brigadni komandant Pirkovič iz Št. Jerneja, znan pod imenom ‘Čort’ (Hudič).”¹⁰² Komaj so se likvidatorji vrnili, so poklicali “sodniki” iz celic na hodnik novo skupino jetnikov. Toda ni šlo za kako zasliševanje. Zvezali so jim roke na hrbtu, Pirkovič pa je prebral sodbo: “Vi ste izdajalci in zaslužite smrt!”. S tovarnjakom so jih odpeljali v Mozelj in tam postrelili. To se

⁹⁵ Kos I, 350-356; Griesser-Pečar, 434-446; Ferenc 2002, 403-669

⁹⁶ Griesser-Pečar, 434

⁹⁷ ib., 435

⁹⁸ Grum-Pleško, 74

⁹⁹ Borštnik, 55-56

¹⁰⁰ Janez Grum, Ob petintrideseti obletnici kočevske izjave duhovnikov in bogoslovcev, *Meddobje*, Bs.As., 1979, 76-80; Kos I, 350;

¹⁰¹ Griesser-Pečar, 438

¹⁰² ČB, 115-116

je dogajalo v nočni temi od dvanajstega na trinajsti oktober, in sicer od večerne osme ure do nočne tretje ure naslednjega dne. Tako so odpeljali 114 žrtev.¹⁰³ Večjo skupino ujetnikov (335), katerih niso nameravali javno soditi, so 2. oktobra postavili v "delovne brigade" in jih odvedli iz Kočevja v Ribnico. Večina je sicer prišla celo do Stične, a preden so ta kraj proti polovici oktobra zasedli Nemci, so skupino "očistili", to se pravi, umorili.

"Sojenje" v Ribnici

V Ribnici je bilo v vojaških zaporih 396 oseb, z osumljenci pa 440. Zanimivo je, da so za mnoge prišle posredovat krajevne deputacije in terenci, kar pa po pisnih izjavah sodišča ni imelo uspeha. Za veliko zaprtih sploh niso vedeli, česa so bili osumljeni, zato so nekatere izpustili, čemur pa se je odločno uprla VOS, kateri so končno predali vse take osumljence. Sam sodni inštruktor Kocijančič se je pritoževal, da je tovarišem težko dopovedati, kaj pomeni dokaz, kaj krivda in kaj velja kot pravi dokaz, ker so mnogi že samo poročilo VOS sprejemali kot veljaven dokaz krivde.

V Ribnico je 15. oktobra prišel komisar Pirkovič-Čort z dvema partizanoma (Mršek in Marko Vrhunc), ki so sestavljali "sodno komisijo". Jetnikov niso zasliševali. Pirkovič je klical posameznike po že prej pripravljenem spisku. Vrhunc jih je porival v sosednjo sobo, od koder so jih trpali na tovornjake in jih vozili na morišče. Streljali so jih ob robu treh kraških jam v Jelendolu, tako da so trupla padala v jame. Izkop umorjenih leta 1944 je dokazal, da so samo iz ribniških zaporov partizani pobili brez zaslišanja in ugotovitve krivde 329 Slovencev. Seznam vseh umorjenih je ohranjen.¹⁰⁴ Na truplih izkopanih leta 1944 so bili še vidni sledovi mučenja pred usmrčitvijo.¹⁰⁵

Zadnjih 18 ujetnikov iz **kočevskega gradu** so 21. oktobra zvezane z žico odpeljali v Grčarice, kjer so jih zaprli skupaj s tistimi, ki so jih prignali iz Ribnice. Dva dni kasneje so izbrali 21 žrtev, jih postavili na cesti ob zid, tudi te zvezane z žico in vrvjo ter jih odpeljali v dolinico pri Grčaricah, kjer so jih postrelili. Zadnjih 54 ujetnikov iz Grčaric so odpeljali v gozd na Medvedjeku, kjer so bili prestavljeni v delavski bataljon; precej jih je umrlo hudo izstradanih, nekaj jih je tudi ušlo, večino pa so partijci "likvidirali".¹⁰⁶ Režimski zgodovinarji pišejo, da so o usodi ujetnikov odločali VOS in terenski organizatorji OF.¹⁰⁷

Tudi v Novem mestu so partizani zaprli vrsto protikomunistov, 85 že do konca septembra. Zaprli so jih v klet požgane graščine Brajtenau pri Prečni in jim niso dovolili obiskov niti ne dali hrane, ki so jim jo ti obiski prinesli. Čez kak teden so jih odvedli v Birčno vas, kjer so jih 18 postrelili.¹⁰⁸ Ko so se Novemu mestu približali Nemci, so partizani izpustili 70 jetnikov, 25 pa so jih pobili v gozdu pri Padežu, med njimi kateheta Keka, čeprav je Mikuž prej novomeškemu kapitulju in duhovnikom obljubil amnestijo.¹⁰⁹

Kar je sploh bilo obtožb, jih niso preverjali, ne na procesu v Ribnici ne v Kočevju. Tudi niso obravnavali izjav obtožencev, ki so v nasprotju z javnim tožilstvom trdili, da sploh niso bili na kraju, kjer naj bi se storila očitana dejanja. **To se pravi, da resnične, pravno veljavne obrambe**

¹⁰³ Prav tam, 116

¹⁰⁴ Seznam umorjenih je v svoj brevir zapisal župnik Turk. – Eden izmed streljanih, Slavko Zupančič se je rešil; njegovo pričevanje je v Taboriščni arhiv priča, 2. Bs.As., 1974, 253-278

¹⁰⁵ Grum-Pleško, 136

¹⁰⁶ Kos I, 355

¹⁰⁷ NOV, 526

¹⁰⁸ Ivan Dolenc, Moja rast, Buenos Aires 1973, 111

¹⁰⁹ ČB, 129-135; Dolenc, ib.; Kos I, 356

ni bilo. Griesser-Pečar piše, da je sama preverila, kako so izjave, podane v preiskovalnem zaporu, jemali kot obtožbe.¹¹⁰ In vendar je **Kraigher** izjavil, da je bil kočevski proces izredno pomemben za razvoj pravosodja v nastajajoči novi državi. Predsednik izrednega sodišča, Anton **Kržišnik**, pa je trdil, da je bil še večji politični in moralni pomen kočevskega procesa, katerega so kasneje slavili kot prvi proces proti vojnim zločincem v Evropi. Kržišnik je tudi zapisal: “Pravna osnova procesa je bilo revolucionarno kazensko pravo, ki so ga ustvarile potrebe po zaščiti temeljnih narodnih dobrin in pridobitev narodnoosvobodilne borbe s fašističnimi okupatorji in njihovimi pomagači iz vrst domačih izdajalcev...”¹¹¹

Drugače povedano: pravo ukrojeno na voljo zmagovalca.

¹¹⁰ Griesser-Pečar, 442

¹¹¹ Anton Kržišnik, Kočevski proces, Spomini na partizanska leta, Ljubljana 1963, 69; navaja Griesser-Pečar, 443

Prva VS v Št. Joštu
Maček, 53

Skupina četnikov
Podobe, MNZS, 98

VS v Vidmu bl. Muljave
Podobe, MNZS, 93

Posadka VS iz Dobrove na pohodu
Podobe, MNZS, 97

Pomorjeni
člani
Mavsarjeve
družine.

*Žajdela,
nasl. str.*

Umor Ehrlicha

Zaveza, 5, 29

Kočevje po večdnevnih bojih s partizani

Zaveza, 26, 80

VS v Grčaricah

Zaveza, 38, 20

Zajeti na Turjaku
zvezani morajo peš v
Kočevje

Podobe, MNZS, 99

Turjak pred
porušenjem

Zaveza, 10, 25

Pokop jelendolskih
žrtev

Ferenc, 35 sp.

8. Slovensko domobranstvo (SD)

1. Ustanovitev

Nemci ustanovijo Operativno cono Jadransko Primorje

Ko je 23. avgusta 1943 partizanska Tomšičeva brigada napadla nemški transportni vlak med Preserjem in Borovnico, je 71. nemška pehotna divizija pod poveljstvom gen. W. Raapke-ja vdrla čez mejne prehode pri Ljubljani, Podbrdu in Trbižu in se je z dvema polkoma polastila južne železnice do Opčin nad Trstom, tretji polk pa je varoval železnico.

Po padcu Mussolinija (25. julija 1943), je prevzel vlado maršal Badoglio. Nemci so uvideli, da bo nova vlada maršala Badoglia ponudila kapitulacijo zavezniškim silam. Zato so izdelali načrt za razorožitev italijanske vojske in zasedbo severne Italije, posebno še, ker so predvidevali izkrcanje zaveznikov v južni Italiji, na jadranski obali ali v Grčiji. Italija je podpisala kapitulacijo 3. septembra, zavezniško poveljstvo pa jo je dalo v javnost 8. septembra. Takoj nato je prejel poveljnik nemških enot v severni in srednji Italiji, feldmaršal Rommel, ukaz, da razoroži italijansko vojsko in utrdi bojno črto v južni Italiji.

Na slovenskem ozemlju so Nemci razorožili Italijane samo v Ljubljani, v krajih ob južni železnici do Trsta in ob progi Podbrdo-Gorica. Zaradi pomanjkanja vojakov niso mogli v no-tranost dežele. Tako je bil **velik del Ljubljanske pokrajine prepuščen partizanom, ki so se znesli nad svojimi miselnimi nasprotniki, kar se je dogajalo tudi v Istri, na Goriškem in v Trstu.**

Po Ljubljani so se širile vesti, da partizani nameravajo vdreti v Ljubljano, jo izropati in pobiti okrog 20.000 meščanov.¹ Kakršenkoli poskus v tem smislu je **preprečila meščanska straža v Ljubljani, ki jo je zasnova takratni župan gen. Leon Rupnik**, za njeno organizacijo pa je poveril svojega zeta, stotnika Suvajdžiča. Sprva jo je sestavljalo nekaj sto mož, bivših vaških stražarjev, četnikov in nekaj civilistov, po 15. septembru pa je narastla na okrog 1.000 mož. Poveljnik nemške posadke v Ljubljani jo je takoj priznal kot protikomunistični vojaški oddelek.²

Nemci so formalno vkorakali v Ljubljano v noči na 9. september in razorožili italijansko divizijo s celotnim štabom XI. armadnega zbora. **Gen. Raapke je naslovil na Slovence razglas v slovenščini in nemščini**, da po italijanski izdaji Nemčija jemlje v svoje varstvo domovino Slovencev. Delo da naj mirno teče naprej, za red pa da so odgovorni slovenski varnostni organi. **“S tem razglasom so Nemci prvič po letu 1941 naslovlili svoj poziv na Slovence. Razglas je zbudil v ljudeh upanje, da bo Nemčija svoje dotedanje ravnanje do Slovencev ublažila.”**³

¹ Kos II, 9, ki navaja Tone Ferenc, »Nemški okupator v Ljubljani«, Ljubljana v ilegali IV, Ljubljana 1970, 70

² O SD je že veliko del. Najpomembnejša je verjetno knjiga B. Mlakarja *Slovensko domobranstvo*. Drugi viri: Kos II, 7-29, 56-76, 90-116, 117-145, 160-173, 179-182, 201-217; Griesser-Pečar, 288-319, Kolarič III, 289-309; na revolucionarni strani: NOV, 573-578 idr.; Mikuž IV, 237-321, 527-550 idr.

³ Kos II, 9; masten tisk pisca

Po Hitlerjevem odloku so 10. septembra Ljubljansko pokrajino priključili novo ustanovljeni **Operativni coni Jadransko Primorje**. V tej so bili še Istra, Trst, Gorica, Reka, Kvarner in Furlanija. Cona je bila podrejena koroškemu Gauleiterju dr. Friedrichu Rainerju, ki se je pozneje imenoval Visoki komisar. Za upravnike posameznih pokrajin so bili imenovani italijanski prefekti, le šef Ljubljanske pokrajinske uprave je dobil naslov "predsednik". Seveda so Nemci vsem tem dodelili "svetovalce". Na čelo policijske uprave v Ljubljanski pokrajini je Himmler imenoval višjega vodjo SS in policije XVIII. vojnega okrožja v Salzburgu, generalnega poročnika **Erwina Rösenerja**, ki se je z Bleda preselil v Ljubljano. Za ostalih pet pokrajin je bil postavljen višji vodja SS in policije generalni poročnik **Otto Globotschnigg**, ki je bival v Trstu.

Mesto predsednika pokrajinske uprave je Rainer ponudil gen. Rupniku, ki pa si je izprosil nekaj dni za odločitev. V teh dneh naj bi ga bil obiskal škof Rožman s prošnjo slovenskih politikov, da naj sprejme to mesto.⁴

Izrednost slovenskega primera

"Problematika Slovenskega domobranstva med drugo svetovno vojno je eno najbolj zapletenih in tragičnih poglavij slovenske zgodovine, ki ga preprosto črno-belo slikanje komunistične propagande ne more pravično prikazati."⁵

Tragika tega obdobja med nemško okupacijo je v tem, da so imeli **slovenski protikomunisti samo dve možnosti: ali se priključiti komunistom** in se s tem odreči svojim idealom ter tvegati svoje življenje, **ali pa se delno nasloniti na okupatorja v boju proti komunističnim partizanom**, pri čemer so bili v stalni nevarnosti, da ne bi prišlo do nedovoljene kolaboracije z osovraženo okupacijsko oblastjo. **Srednja pot je bila mogoča le v tem, da bi bilo opiranje na okupatorja čim manjše.**⁶

Ustanovitev SD je nedvomno ustrezala nemškim vojaškim načrtom, še bolj pa izredni stiski protikomunistov. Res je sicer, da je še pred nemško okupacijo Italije Gauleiter **Rainer nameraval ustanoviti domače enote pod vodstvom nemške policije.** Toda Slovenci so to zavračali. **Hoteli so svojo varnostno enoto, saj je potem geslo SD bilo "Za Boga, narod in domovino".**

Edina skupna točka z Nemci je bil torej boj proti partizanskemu terorju, boljševizmu in sovjetizaciji Slovenije. SD je bilo v tem pogledu samo nadaljevanje VS, čeprav je s časom postalo bolj povezano, manj samoobrambno in bolj udarno. Vodstvo protirevolucionarjev je imelo SD za del Slovenske narodne vojske.⁷

Izredne važnosti je ugotovitev zgodovinarja Mlakarja, da so se morali Nemci v Sloveniji zadovoljiti z vedno bolj trdno kontrolo nad domobranstvom, nikoli pa niso uspeli kaj več: **"Tako so Slovenci ostali med redkimi evropskimi narodi, ki niso imeli 'svoje' SS enote – kot dela skupne evropske vojske proti boljševizmu."**⁸

Preostale Vaške straže v primežu: v gozdove kot "goščarji" ali pod nemško zaščito?

Partizani so mobilizirali na tisoče novih borcev in prejeli od razpadle italijanske vojske ogromne količine orožja in streliva, tako da so ga imeli skoraj do konca leta 1944. Enote VS, ki so

⁴ Kos II, 11 piše, kot da bi bile Rožmanove besede: "V tistem času je šlo za to, da v vladni palači ne sedi Nемец, ampak Slovenec, kateregakoli političnega prepričanja, samo da je odločen protikomunist"; za vir navaja Kolarič III, 296, ki res piše o tej zadevi, a tam ni najti tega besedila.

⁵ Griesser-Pečar, 288

⁶ Griesser-Pečar, ib.

⁷ Griesser-Pečar, 289-290

⁸ Mlakar, 353; masten tisk pisca

imele samo zastarelo lahko orožje, so se po italijanski predaji kljub številčni premoči večinoma razšle, nekaj jih je padlo po kratkih bojih s partizani, ali pa so bili pomorjeni, mobilizirani ali poslani v delovne čete, tako da jih je ostala v celem komaj slaba tretjina.

Skupino okrog 400 borcev, ki se je z izpadom rešila iz Turjaka in se umikala proti Ljubljani, je ustavila nemška vojska in jih razorožila. Tako kot novomeška skupina pod poveljstvom Vuka Rupnika, so tudi ti vaški stražarji prosili za nemško zaščito. Za njimi so to storile še druge bližnje postojanke.

Prošnja za nemško zaščito ni bila po volji niti vodstvu Slovenske zaveze niti Slovenske legije, pa tudi ne vodstvu SLS v domovini in tujini. Vendar je bil to tedaj za večino članov VS edini izhod, ki ga je videla za to, da se obvaruje gotove usmrtilve.

Politično vodstvo se odloči za srednjo pot

Protikomunistično vodstvo (politično vodstvo SLS, SZ z JVvD) je v tistih dneh imelo več zasedanj. Ko je **končno uvidelo, da ne bo zavezniškega izkrcanja ne v Istri ne v Trstu**, se je zavedlo, da so se s tem izjalovili njegovi načrti. **Preostale so samo tri možnosti:** 1. umakniti se v gozdove in se predati partizanom; 2. nezadostno oboroženi upreti se Nemcem; 3. z nemško pomočjo organizirati samoobrambo pred revolucijo.

Vsem je bilo jasno, da bi **v prvem primeru partizani večino usmrtili**. “Za tistega, ki bi hotel biti v OF zgolj iz želje po bojevanju za narodno osvoboditev, bil bi pa zoper vodilno vlogo partije – v OF načelno ni bilo prostora.”⁹ V **drugem primeru** bi Nemci poslali mlajše na svoje fronte, starejše bi poslali na prisilno delo v Nemčijo, družine pa izselili. Kot **edina rešitev** je torej ostala **samoobramba, ki pa ni bila mogoča brez nemškega pristanka in nemškega orožja**.

“Slovenskemu protikomunističnemu vodstvu je ob ustanavljanju domobranstva postalo jasno tisto temeljno dejstvo, ki ga skoraj do italijanske kapitulacije ni spregledalo, da je namreč treba partizane vojaško premagati, če hočejo komunistični partiji izviti iz rok temeljno sredstvo, ki ji odpira pot do monopolne oblasti.”¹⁰

Ustanavljanje domobranstva¹¹

General **Rösener je povabil na pogovor Miloša Stareta in dr. Albina Šmajda, ki pa se nista odzvala**, ker se jima to ni zdelo primerno. **Sklicali so sejo SLS, na kateri so soglasno odklonili in prepovedali vsako sodelovanje z okupatorjem.** Vzrok za to je bilo verjetno nepoznanje tega, kar se je dogajalo na deželi.¹²

Na povabilo generala Rösenerja se je že prej šel z njim pogovarjat duhovnik Andrej Križman, ki je bil v vodstvu VS. Z njim je šel **16. septembra 1943 pod lažnim imenom** tudi dr. Albin Šmajd, član SLS in v vodstvu SL. Pogovor je bil po zapisu dr. Šmajda **izključno o vojaškem organiziranju slovenske varnostne enote**. Rösener je predlagal imeni “bela garda”, kar je Šmajd odločno zavrnil kot ponižujoče, ali “deželna bramba”. Šmajd je predlagal “deželno orožništvo” (Landesgendarmarie). Šmajd je omenil tudi možnost obvezne mobilizacije, ker bi se mnogi ne upali prijaviti prostovoljno iz strahu pred komunističnim maščevanjem. Seveda so si Slovenci

⁹ Sp. Hribar, 111

¹⁰ Bučar, 116; masten tisk pisca; nekateri osporavajo to mnenje, ker da je šlo v SD samo za samoobrambo

¹¹ Mlakar, 83-145

¹² Griesser-Pečar, 290 op. 251

hoteli zagotoviti čim več neodvisnosti.¹³ **Rösener je odobril nekatere pogoje:** slovensko vodstvo izbira in odpušča moštvo, operira svobodno proti partizanom, ima na lastnih uniformah, ne sicer slovenski grb, a tudi ne nemškega, temveč grb vojvodine Kranjske idr. Najbolj važna je bila nedvomno Rösenerjeva privolitev, da bo **poveljevalni jezik v teh enotah slovenski**. Obljubil je tudi, da bo **slovensko moštvo služilo samo v Ljubljanski pokrajini**.¹⁴ Rösener je hotel, da bi v vsaki domobranski četi bila po dva nemška oficirja ali podoficirja, čemur pa se je Šmajd uprl; tako je dejansko ostalo: do februarja 1945 ni bilo Nemcev v domobranskih četah, ki so bili samo pri vodstvih bataljonov; po 15. februarju 1945 pa so Nemci zaradi nezaupanja do SD vse bataljone sestavljali iz nemških in slovenskih čet razen bataljon Vuka Rupnika, ki je ostal samo slovenski.¹⁵ Šele po prvem sestanku z dr. Šmajdom je 17. septembra 1943 Rösener povabil tudi gen. Rupnika.¹⁶

SZ je dala polk. Antonu Kokalju nalogo, da začne sestavljati vojaško organizacijo in s tem v zvezi stopi v stik z nemškimi častniki. Organiziranje SD se je tako osredotočilo na dve osebi: polk. Kokalja, ki je imel podporo demokratičnih strank, in gen. Rupnika, ki je imel oporo v vojaških odredih.¹⁷

Rainer je 21. septembra 1943 pooblastil Rupnika, naj razpiše razglas o ustanovitvi SD. Rupnik je res sestavil osnutek o SD, "ki je bil napisan v narodnem duhu, odražal pa je tudi nekatere poglede iz nacionalsocialističnega repertoarja".¹⁸ Nemci so sestavili drugo besedilo, ki ga Rupnik ni podpisal, ker da je bil "napisan preveč v nemškem duhu", kot je menda Rupnik dejal na svojem procesu.¹⁹

Kos je že leta 1991 mogel zapisati, da mlajši slovenski kulturniki spoznavajo, kako da so protirevolucionarji stali pred dilemo: ali s komunisti ali z okupatorjem proti komunistom, in s tem v zvezi navaja Spomenko Hribar: **"Natančneje rečeno, dilema je potekala tako: ALI zoper okupatorja k sovjetizaciji ALI zoper sovjetizacijo z okupatorjem. Sredine ni!"**²⁰

Po pogovoru s Krennerjem, Peterlinom in Vizjakom je Rupnik vse tri razrešil vseh dolžnosti v zvezi z organiziranjem, SD. Vendar je bil potem kljub temu Krenner poklican na pogovor v Rösenerjev štab.²¹

¹³ Miloš Stare, Leto 1945 – usoden mejnik, ZSS 1965, 215-218, predvsem 216-217; Kos II, 14, ki navaja Ivana Križnarja, Slovensko domobranstvo, Ljubljana v ilegali IV, 240

¹⁴ Janez Grum, Spomini na dr. Šmajda, *Vestnik* 1986, 4, 283; Kos II, 14, ki omenja, da jemlje podatke iz knjige Božo Repe, »Mimo odprtih vrat«, Ljubljana 1988, kjer je objavljen faksimile Šmajdovega poročila o pogajanjih z gen. Rösenerjem; Griesser-Pečar, 291

¹⁵ Janez Grum, l.c. v zgornji op.; Griesser-Pečar, 291, navaja tudi od Janeza Gruma prejetno pismo z dne 20. 2. 2002

¹⁶ Rupnik je izjavil na svojem procesu, da je pobudo za ustanavljanje domobrancev dal Gauleiter Rainer, da je on predlagal ime »domobranci« in da se je z Rainerjem dogovoril o nekaterih pogojih. Toda na to – in še več! - je pristal Rösener že na sestanku z dr. Šmajdom.

¹⁷ Griesser-Pečar, 291; Kos II, 15 pravi, da so se pogovarjali tudi podpolk. Krenner, podpolk. Prezelj in fregatni kapitan Kregar

¹⁸ Griesser-Pečar, 292

¹⁹ Tako navaja Griesser-Pečar po Željeznovu, a ne omenja strani

²⁰ Kos II, 15 op. 16, navaja po *Delo*, 27. decembra 1984; masten tisk pisca

²¹ Kolarič III, 764-766, Izjava Franca Krennerja, 15.4.1972, v kateri pravi, da so mu Nemci obljubili, da bodo domobranci imeli slovenske častnike, poveljevanje v slovenščini, slovensko zastavo, lasten statut, lastne uniforme (slovensko kokardo s kranjskim grbom na levem rokavu in lastne epolete na uniformah, ki naj bi bile iste barve kot nemške policije)

Na poziv Slovenske legije je odgovorilo mnogo članov bivših Vaških straž, tako da so v velikem številu vstopali v SD. Dne 22. septembra se je na pobudo SLS v Ljubljani osnoval **Protikomunistični odbor** pod vodstvom inž. Jožeta Sodja. Odbor je organiziral **obveščevalno službo in reorganiziral Vaške straže**. Sprva je bilo ustanovljeno **troje bataljonov**: **Prvi (1.) bataljon** se je sestavil iz ljubljanske mestne straže, Vaških stražarjev, legionarjev in četnikov nastanjenih v domobranski vojašnici in iz Vaških straž iz vzhodne in severnozahodne okolice Ljubljane. **Drugi (2.) bataljon** so sestavljale manjše enote Vaških straž zahodno od južne železnice. **Tretji (3.) bataljon** je bil sestavljen iz enot Vaških straž in legionarjev iz Novega mesta in okolice pod poveljstvom Vuka Rupnika.

Poudariti je treba, da so **vsi slovenski zastopniki simpatizirali z zahodnimi zavezniki, in da so se z Nemci pogajali samo zato, ker so v njih gledali manjše zlo kot v revoluciji.**²²

Trenja z Nemci

Rupnik je bil prepričan, da ima Rainerjevo pooblastilo, zato se je **23. septembra 1943** v Rösenerjevi odsotnosti v svojstvu nekdanjega jugoslovanskega generala **oklical za poveljnika slovenskih domobrancev**. Kokalj je postal glavni inšpektor, Krenner Kokaljev namestnik, Peterlin pa načelnik štaba. Rösenerju ni bila všeč taka samovolja. Ko se je vrnil, je odstavil Rupnika z vseh mest in mu 4. novembra pisno prepovedal kakršnokoli dejavnost v zvezi z domobranci. Res je bil Rupnik potem **septembra 1944 imenovan za generalnega inšpektorja domobrancev**, a ni imel nobenih pristojnosti.

Mlakar sodi, da je bil **konec oktobra 1943 nekaka prelomnica**.²³ Nehalo se je obdobje nastajanja domobranstva. Vzpostavilo se je neke vrste ravnotežje med nemškimi oblastmi in slovenskimi dejavniki. **Tako je postal poveljnik domobrancev Rösener**, formalno z uredbo Vrhovnega komisarja, ki je stopila v veljavo 1. oktobra 1943.²⁴

Takoj so se torej začela trenja z Nemci, ki jim ni bilo nikdar konca in so se v prihodnosti samo še povečavala.²⁵

Rösener o namenih domobranstva

Vsekakor je silne važnosti, kako je **sam Rösener** opisal in opredelil SD: **“Slovensko domobranstvo je deželna samozaščitna enota, ki zdaj šteje kakih 8.000 mož in pomaga pri vzdrževanju javnega reda in varnosti.”**²⁶

Izrednega pomena je tudi to, kar je pri procesu v Ljubljani 1946 Rösener odgovoril na vprašanje predsednika vojnega sodišča, **proti komu naj bi se domobranstvo uporabljalo: “Protih partizanom”**.²⁷

²² Danes je za resne in nepristranske poznavalce zgodovine povsem jasno, da sta bila fašizem in nacizem manjše zlo kot komunizem. Ne le zato, ker sta izvirala in bila namenjena na en narod ter omejena na Evropo in ker sta izvajala svojo strahovlado sorazmerno kratko dobo. Temveč tudi zato, ker je komunizem v različnih oblikah pol stoletja še bolj kruto gospodoval nad velikim delom Evrope, nad skoraj vso Azijo, Afriko in velikim delom Oceanije, in še sedaj zasuznjuje eno tretjino človeštva. Poleg tega je komunizem povzročil nad 100 milijonov smrtnih žrtev!

²³ Mlakar, 281--288

²⁴ Zdi se primerno poudariti sledeče: **večina domobrancev ni vedela, da je bil poveljnik SD Rösener!**

²⁵ O tem zadostno priča na tolikerih straneh Mlakarjevo “Slovensko domobranstvo”.

²⁶ Griesser-Pečar, 295, ki navaja Rösenerjevo pismo z dne 8.3.1945, ohranjeno v Bundesarchiv Koblenz, NS 7/122; masten tisk pisca

²⁷ Kos II, 17, ki navaja iz knjige *Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rösenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu*, Ljubljana 1946, 115; masten tisk pisca.

Domobranstvo na Primorskem in njihovo delo za obnovo slovenstva

Na Primorskem je bila ustanovitev domobranstva težavnejša kot v Ljubljanski pokrajini.

Glavni vzrok je bil v dejstvu, da so ljudje verjeli lažem OF, ki je brenkala na najbolj občutljive strune narodne bolečine in do prevzema oblasti skrivala svoj pravi obraz.²⁸ K ustanovitvi sta pomagala dva odloka Visokega komisarja Rainerja. S prvim (29.11.1943) je za vso operacijsko cono Jadransko primorje uvedel obvezno vojaško službo vseh moških, z drugim (6.12.1943) pa je ustanovil prostovoljne domobranske enote. Te enote je moral organizirati višji vodja SS in policijski Generalleutnant **Globotschnigg** (Globočnik), ki je imel v Trstu operativni štab za boj proti partizanom. Za prostovoljne samoobrambne oddelke je ustanovil **Vodstveni štab za domače oddelke**.

Tudi na Primorskem je VOS pobil precej idejnih nasprotnikov, začenši pomladi 1943, kar je IOOF 19. maja 1944 "legaliziral" s posebno okrožnico.²⁹ Zato se je sicer počasi začel tudi na Primorskem odpor proti OF. Vendar po večkratnih intervencijah slovenskega vodstva v Ljubljani in gen. Rupnika, se je šele 12. novembra 1943 ustanovil **Slovenski narodni varnostni zbor** (SNVZ), Glavni inšpektor je postal polk. Kokalj, dotlej glavni inšpektor SD. Izvršni odbor SLS je Kokalju obljubil vsestransko pomoč. Dejansko je na dan ustanovitve SNVZ prišlo Kokalju na pomoč 8 bivših aktivnih častnikov. Tudi prvo moštvo je prišlo iz Ljubljane: novembra 20 domobrancev, februarja pa propagandna četa 70 moških.

Zelo je ovirala uspešnost SNVZ **razprtost med raznimi miselnimi skupinami**, ki so jo zanesli iz Ljubljane. Trst so si prisvajali pristaši SLS (SL) in glavačevci, Gorico pa stražarji. Potem je prišel še major Novak in začel med domobranci ustanavljati Mihailovićevo ilegalo. Povsod pa je med moštvom tajno delovala SL.³⁰

Vsem težavam nakljub je Kokalj do pomladi 1944 uspel osnovati prve pokrajinske štabe in prve skupine moštva. Pisci NOV priznavajo, da je do konca julija 1944 Kokalj zbral "komaj" 1.815 častnikov, podčastnikov in vojakov, toda jeseni 1944 da je imelo primorsko domobranstvo 15 čet in 1 rezervno.³¹ Tratnik poroča, da je bilo tedaj okrog 2.000 domobrancev.³² Bili so razdeljeni na 4 skupine: goriška s petimi četami, idrijska s štirimi, postojnska s tremi, ilirskobistriška z dvema. Poveljevanje je bilo slovensko. Obstajala je tudi slovenska policija v Trstu, ki je imela 90 moških, s postojankami v Trstu, Postojni in Gorici.

Omembe vredno je, da sta bili **častniška in podčastniška šola na devinskem gradu, glavna domobranska vojašnica in rekrutna šola pa pri Sv. Ivanu v Trstu – sedaj oba kraja pod Italijo**.

Primorski domobranci so **izvedli nekaj protipartizanskih akcij**. Potem ko so partizani na več krajih porušili progo med Košano in Rakekom, so napadli postojanko v Postojni, a so bili z velikimi izgubami odbiti. Izvidnice iz Tolmina so 23. aprila 1944 udarile na VOS-ove oddelke na Šentviški gori. Naslednji dan se je del čete iz Šempetra udaril s partizani v Parjah. Nekaj dni kasneje so domobranci napadli partizane v Podmelcu v Baški grapi. Potem so 1. maja partizani napadli novo postojanko v Veharšah, a so bili odbiti; tri tedne kasneje so partizani poskusili s celotno Vojkovo brigado, pa tudi niso uspeli. Pač pa so člani veharške postojanke napadli partizansko komando v Sežani. Postojanko Razdrto so 5. junija napadle kar

²⁸ Matija Tratnik, *Temna zarja na Primorskem*, ZSS 1951, 142-151; Kos II, 17; NOV, 576-578

²⁹ Gl. Kos II, 81-84; navaja več imen žrtev

³⁰ Tako Kos II, 18.

³¹ NOV, 577

³² Tratnik, 149; Kos II, 85, ki navaja tudi Mlakarja, Domobranstvo, 159

3 partizanske divizije, od katerih je samo **Gregorčičeva** štela 1.000 borcev, in **dva bataljona, enega slovenskega in enega italijanskega!** (Kako se vsklaja to s trditvijo-lažjo, da je šlo za narodnoosvobodilno borbo?) Domobranci so imeli 20 padlih, nekaj partizani, a razbita je bila vojašnica in zato so se domobranci umaknili proti Sežani.

Zavzetost primorskega domobranstva za slovenske ustanove je bilo izrednega pomena tudi za povojno ohranjanje slovenstva na Primorskem in v samem Trstu. Nekaj primerov:

1. Nemci so postavili za upravnike v obeh primorskih provincah Italijane, med njimi nekaj zagrizenih fašistov. V večjih naseljih so zahtevali, naj si domačini sami postavijo župane. Partijsko vodstvo je proti temu sprožilo oster napad z grožnjami, tako da so nekateri odstopili. Vendar so imeli **slovenske župane** Vipava, Postojna, Kobarid, Idrija in Ajdovščina.
2. Novost slovenske uprave so bili **slovenski sodniki**. Okrajna sodišča so bila v Gorici, Ajdovščini in Tolminu. Na ta sodišča je prišlo precej sodnikov iz Ljubljane. V Gorici je prišlo do mirnega sožitja z Italijani, v Trstu pa je tamkajšnji prefekt skušal doseči v Berlinu, da bi prepovedali domobranstvo na Primorskem.
3. Prav tržaškemu prefektu je inšpektor primorskega domobranstva polk. Kokalj **19. aprila 1944 predložil minimalni program Slovencev na Primorskem**. V njem je zahteval slovenske šole, slovenske župane in občinske odbore v slovenskih krajih, slovenščino na sodiščih, slovensko uradništvo na tržaški prefekturi, povrnitev škode za porušene ali odvzete slovenske tiskarne, šole, knjižnice, prosvetna društva in za požgani Narodni dom v Trstu ter ustanovitev italijansko-slovenskega odbora za reševanje spornih vprašanj.
4. **Domobranci so začeli ustanavljati slovenske šole na Goriškem in Tržaškem**, čeprav niso dobili dovoljenja od tržaškega prefekta. Niso pa uspeli z ustanovitvijo slovenske srednje šole in deželnega sveta na Tržaškem. Ni bilo lahko dobiti niti slovenskih učiteljev, ker so jim partizani stalno grozili. Laže je bilo na Goriškem, kjer je bilo več slovenskih izobražencev in tudi močnejša katoliška tradicija. Pri goriškem prefektu so Slovenci imeli referenta za svoje zadeve. Ustanovili so kulturni svet, ljudsko univerzo in klasično gimnazijo, učiteljsišče v Tolminu in Idriji, po deželi pa več slovenskih šol.
5. Organizacijski štab je junija 1944 odločil, naj začnejo domobranci **s prosvetnim delom med ljudstvom**, s katerim so predvsem **oživljali narodno zavest**. Na raznih krajih so pripravili množična protikomunistična zborovanja. Pri tem je precej pomagal **slovenski tisk**, ki je v začetku prihajal iz Ljubljane. Dne 6. maja 1944 so Nemci končno popustili in dovolili dvakrat na teden izhajanje *Goriškega lista* (urednik dr. Milan Komar), ki je postal uradni list SNVZ. Širili so ga tudi po Tržaškem in je dosegel naklado 12.000 izvodov. Nastali so tudi manjši listi v Idriji in Tolminu.
6. Zelo pomembna je bila **obnovitev Goriške Mohorjeve družbe**, ki deluje še sedaj.
7. Na **tržaškem radiu** so se začele **slovenske oddaje**.³³

Domobranstvo na Gorenjskem in zahteve v prid slovenstvu

Na Gorenjskem se ljudje nikoli niso množično vključili v OF, ker je večina oprezno čakala na konec vojne. Partizani so imeli za sebi najbolj naklonjeno okrožje škofjeloško, za tem pa kamniško, kranjsko in jeseniško. Po izkušnjah iz leta 1941 si partizani niso veliko upali v krajih, kjer je bila nastanjeno nemško stražništvo (policija) ali orožništvo (žandarmerija). Zato so bili

³³ Za delo na Primorskem gl. Kos II, 80-89 in že navedeni dopis M. Tratnika; prav tako Marijan Schiffrer, Odlomki iz dnevnika 1943-1945, *Meddobje XXXIX-2005*, 1-2,77-104

partizani bolj dejavni v Poljanski in Selški dolini, kjer so celo ustanovili republiko v Žireh. Najpomembnejši je bil Gorenjski odred, ki je štel samo okrog 200 oboroženih partizanov. Skušali so mobilizirati čim več oseb, a ljudje so se kolikor mogoče izmikali. OF je uspelo mobilizirati več tisoč oseb, od katerih so jih 900 poslali na Primorsko, z drugimi pa niso vedeli kam, ker, npr., Štajerska brigada ni marala sprejeti 300 mobilizirancev, kar da je te "prostovoljce" močno razočaralo.³⁴

Partizani so izvajali manjše sabotažne akcije, po katerih so se vedno umaknili. Okoliško prebivalstvo pa je za to partizansko izzivanje plačevalo visoko ceno, kajti po vsaki taki akciji so Nemci streljali največkrat ničesar krive talce. **Partijski teror** se je posebno in še v večjem obsegu razbesnel **na jesen 1943**, ko so se umori ("justifikacije") zelo pomnožili. K temu je pripomogla boljša oborožitev partizanov z italijanskim orožjem. Kos prinaša številne žrtve VOS-a.³⁵ Režimski zgodovinar navaja nekaj likvidacij, nato pa se hvali, da "so pridno trebili notranjega sovražnika" in doda "okrog 200" usmrtitev.³⁶ Odkrivajo se pa še doslej neznani umori.³⁷ Gorenjci so se začeli uklanjati OF iz strahu zaradi rastočega terorja OF, povečanja partizanske propagande in ker je splahnelo upanje na prihod Angležev.

Gorenjsko domobranstvo je nastalo iz odpora proti komunističnemu terorju, pa tudi zaradi prisilnega mobiliziranja, ki se je pogosto spremenilo v likvidacijo zaradi sumničenja o "zvestobi" mobilizirancev.³⁸

Nemci sprva niso hoteli dovoliti domobranstva, potem pa so prav zaradi partizanskega terorja dopustili manjše enote s slovenskimi poveljniki.

Prve postojanke so nastale pozimi 1943-1944 v Poljanski dolini in na severnem delu Polhograjskih Dolomitov, februarja 1944 v Lučinah in na Črnem vrhu, spomladi pa v Škofji Loki, Kranju in okoliških vaseh. Nemci sicer niso dovolili, da bi bile postojanke medsebojno povezane, dejansko pa so bile. To je bila precej zasluga oseb, ki jih je vodstvo SL poslalo iz Ljubljane.

Rast formalno imenovanih **Gorenjskih straž (Oberkrainer Selbstschutz)** je bila v začetku bolj počasna zaradi strahu pred partizani. Ko pa so se domobranci v bojih izkazali hrabri in uspešni vojaki, se je število povečalo. Režimski zgodovinarji priznavajo, da je bilo jeseni leta 1944 15 postojank, konec leta pa 20 s približno 1.000 možmi.³⁹ Seveda pripisujejo to dejstvo raznim vzrokom: ker da je vodstvo poslalo iz Ljubljane tiste, ki so bili pristojni na Gorenjsko leta 1941; ker so Nemci nehali z mobiliziranjem; ker je nekaj pobežnikov iz nemške vojske

³⁴ Mikuž III, 347

³⁵ Kos II, 110-112, ki zajema iz *Taboriščni arhiv priča I*, Bs.As., 1974; seznam sta sestavila Albin Gaser in Valentin Markež; gl. tudi Škerbec 1952, 52 in Škerbec 1954, I. del passim

³⁶ Mikuž III, 193-197, kjer evfemistično hvali uspehe na Gorenjskem, in 344-358

³⁷ Npr., Skrivnost revolucije pod Storžičem, *Gorenjski glas*, 3.11.2004

³⁸ Nemci so na številne prošnje ljudi 9. januarja 1944 osnovali četo Gorenjskega domobranstva, ki so jo v začetku imenovali pomožna policija (Hilfspolizei). Med prvimi pripadniki so bili Milan Amon, Franc Šenk, Franc Erpič, Anton Žakelj, Jože Dobnikar-Klobovs idr. Postojanka v Kranju je bila ustanovljena 12. aprila 1944 in je bila nastanjena najprej v barakah na Zlatem polju, potem pa v Prosvetnem domu v Stražišču. Pozimi 1944 je bil ustanovljen Center Gorenjskega domobranstva Kranju; na čelu je bil Slavko Krek, ki je bil kot Rupnikov tajnik poslan iz Ljubljane. Ko je VOS 15. marca 1944 v Škofji Loki in okolici pobila več skrivačev, so se preživeli zatekli k učitelju Rudolfu Humru. Z njegovim posredovanjem se je 7 mož in fantov utaborilo v Prosvetnem domu v Škofji Loki. V nekaj mesecih je posadka dosegla okrog 100 mož, večinsko skrivačev in partizanskih dezertarjev (I. Jan, o.c. I,71). - Od decembra 1944 do aprila 1945 je izhajala ilustrirana revija *Zlatorog*, od januarja 1945 pa *Gorenjski domobranec*; nanovo je začel izhajati *Gorenjec*, Jan o.c., 195)

³⁹ NOV, 697

stopalo v domobrance idr. V začetku leta 1945 je število domobrancev zraslo na skoraj 2.000 s 17 postojankami ter z 2 udarnima četama. Ob koncu vojne je bilo 47 postojank, katerih moštvo je preseglo že številko 2.500.

Postavitev postojank je za Gorenjsko **pomenilo veliko spremembo**, ki se je izkazala v bolj znosnem življenju prebivalcev; npr., v tem, da Nemci niso več mobilizirali v svojo vojsko. V Šenčurju so domobranci nadomestili nemško policijo. Drugje, kot v Cerkljah, so zavarovali žetev in pomagali pri poljskih delih. S tem so v večih okrožjih prenehala partizanska ropanja.

Sredi septembra 1944 je defiliralo v Kranju 150 domobrancev, ki so prepevali slovenske pesmi. Partijski zgodovinar je zapisal, da je ta "pohod skozi gošarsko mesto Kranj napravil na meščane najboljši vtis".⁴⁰

S posredovanjem celovškega škofa je škof Rožman mogel poslati gorenjskim domobrancem **osem kuratov**. Po odloku celovškega škofa bi smeli opravljati svoje delo samo med domobranci, za vse druge pa samo v nemščini, česar se pa kurati niso držali.

Oktober 1944 sta bili ustanovljeni dve **udarni četi** s po sto mož vsaka; ena se je nastanila v Kranju, druga v Škofji Loki. Obedve sta bili hude boje s partizani. Zelo je znan spopad na Veliki planini, kjer so domobranci pognali v beg cel partizanski bataljon.

To je bil morda povod, da so gorenjski domobranci **novembra 1944 postavili Nemcem celo vrsto zahtev**: slovensko poveljevanje; izpust vseh Gorenjcev iz nemške vojske; boj domobrancev samo na domačih tleh; uvedbo slovenščine kot učnega predmeta v šolah; vrnitev pregnanih duhovnikov; prenehanje streljanja talcev in v bojih zajetih partizanov; izpust iz koncentracijskih taborišč tistih jetnikov, ki bi bili pripravljene stopiti v domobranstvo; naj se preneha s požigaji poslopij, kjer so se skrivali partizani proti gospodarjevi volji; naj partizanske ujetnike najprej zaslišujejo domobranci; itd.⁴¹ **Nemci so pristali na skoraj vse, razen izpusta iz nemške vojske in slovenščine v šolah**. Seveda so še vnaprej prepovedovali enotno vodstvo in postavili za poveljnika šefa policije v Kranju, podčastnika SS Dichtla. Ta je bil sicer domobrancem naklonjen, vendar ni res, kar je izjavil, da so domobranci sami prosili, naj bi jih vodila varstvena policija (Gestapo), in da so zato podrejeni njej.

Domobranci so kmalu spoznali, da jim gestapovci niso naklonjeni in da imajo zveze s partizani. Zato se je ponesrečilo veliko akcij, v katerih sta jih zmeraj spremljala dva gestapovca. Najbolj občutno pa je bilo pomanjkanje enotnega poveljstva, ker je pogosto vsak nemški policijski šef ravnal po svoje. Res so domobranci ustvarili neko **središče v Kranju, ki je ustanovljalo nove postojanke in imelo podčastniško šolo na Brdu**. Toda to središče je **moralo prenehati februarja 1945**, ker so se nekateri odgovorni (Slavko Krek) preveč ukvarjali s politiko; Gestapo je zaprl nekaj vodij. Vendar je ta Center skrbel za pridobitev novega orožja, ker Nemci domobrancem niso hoteli dati avtomatskega. Organiziral je svojo obveščevalno službo, se posvečal propagandi in vzdrževal stike s četniškim odredom Milka Piriha. Napetost med vodstvom domobrancev in Gestapom je bila tako huda, da je Gestapo odstranil del vodstva.⁴²

Domobranci so od Nemcev zahtevali vedno več. Malo pred koncem vojne so hoteli priključitev Gorenjske Ljubljani, gorenjsko domobranstvo pa kot čisto samostojno organizacijo brez nemškega nadzorstva. Na to Nemci niso pristali. Pač pa so sprejeli zahtevo, da mora biti vsa notranja varnost v domobrantskih rokah, vsa uprava pa slovenska.⁴³

⁴⁰ Mikuž IV, 542 (navaja po arhivu RSNZ); gl. tudi I. Jan, o.c. I, 98

⁴¹ Mikuž IV, 543-544.

⁴² Čeprav se je menda poveljnik loške postojanke Rudolf Humer po nesreči ustrelil z brzostrelko, ko je v Kranju izstopal iz svojega avta pred kranjsko gimnazijo, se je med domobranci in civilisti razširila vest, da ga je zahrbtno ustrelil škofjeloški šef Gestapa.

⁴³ Za vse zaglavje gl. *Vestnik* 1983, 3; *Tabor* 1977, 6 in 1987, 7/8; Kos II, 124-129; Mikuž IV, 539-549, NOV, 696-699

2. Rast domobranstva in glavni boji

Rast in reorganizacije domobranstva

V začetku **decembra 1943** so **dobili** ljubljanski domobranci **uniforme**.⁴⁴ Oboroženi so bili s puškami, lahкими strojnícami in minometi. Organizacijski štab je **prvič reorganiziral** domobranske enote.⁴⁵ Bataljone je preimenoval v bojne skupine, ki so bile sestavljene iz čet, katerih vsaka je imela 161 mož.

- I. *bojna skupina*, s sedežem poveljstva v Srednji tehnični šoli v Ljubljani, je sestavljalo 10 čet, ki so varovale obroč okoli Ljubljane.
- II. *bojna skupina* v okolici Škofljice, je sestavljalo 9 čet in je poleg tega imela posadke na 5 krajih. Imela je tudi nalogo varovati železniško progo in cesto med Ljubljano in Kočevjem.
- III. *bojna skupina* je bila v Novem mestu. Do februarja 1944 je imela 10 čet, potem pa jih je dobila še 7. Imela je postojanke v več krajih. Njena naloga je bila varovati Novo mesto in vzdrževati zvezo med Kostanjevico in Krškem ob Savi.
- IV. *bojna skupina* je imela 5 čet, poveljstvo je bilo na Vrhniki, imela pa je postojanke na več krajih; poleg tega je varovala železnico med Vrhniko in Rakekom.
- V. *bojna skupina* s poveljstvom v Borovnici, je morala varovati progo med Ljubljano in Planino, za kar je imela na razpolago oklopni vlak.
- VI. *bojna skupina* so nastanili v Kočevju. Imela je 2 šolski četi in 1 pionirsko; vzdrževala je promet z Ljubljano in varovala obnavljanje proge proti Ribnici.

Organizacijski štab je hotel ustanoviti polke. Nemci so to zavrnili, češ da domobranci še niso kos težkemu orožju. Iz zaplenjenih italijanskih topov so domobranci oblikovali **tri topniške baterije**. S časom so dobili **5 oklopnih vlakov za varstvo proge**; vlaki so bili pod poveljstvom slovenskih častnikov. Kasneje so ustanovili še **domobransko železniško policijo** s sedežema v Ljubljani in Postojni; njena naloga je bila zasledovati kurirje in aktiviste OF po vlakih.

Nova **reorganizacija** domobranstva se je izvedla **v začetku leta 1944**.⁴⁶ Domobranske bojne enote - druga, tretja in četrta - so hotele partizane poriniti čim dlje od Ljubljane in vzpostaviti zvezo med Grosupljem in Kočevjem ter Novim mestom in Sevnico. Kljub vztrajnim in hudim bojem pa se jim to ni posrečilo. Zato je organizacijski štab razpustil vse bojne skupine, ki jih je bilo tedaj že 7, in iz njih sestavil **4 močnejše enote**, poznane kot **šolska skupina**, **skupina za varovanje prog**, **operativna skupina** in **zaščita okraja Novega mesta**. **Operativna skupina**, sestavljena iz prejšnjih II., IV. in VII. bojne skupine, **ni smela imeti skupnega poveljstva**; za nalogo je imela prodirati vedno globlje na partizansko ozemlje in ustanavljati vedno nove postojanke. Skupina je kmalu doživela hude napade v Ribnici, Velikih Laščah in Grosupljem, a je vse odbila.

Ker je bilo vedno teže vzdrževati zvezo med Grosupljem in Novim mestom, je organizacijski štab **25. marca 1944 ustanovil udarni bataljon**. Ta je imel sprva sedež v Ljubljani, od koder je odhajal na akcije proti Višnji gori.

⁴⁴ O organizaciji in vojaški sestavi SD gl. Mlakar, 147-280; bolj strnjeno in pod drugim vidikom Griesser-Pečar, 280-333

⁴⁵ Kos II, 59-60; o organizaciji SD in raznih specializiranih enot gl. Mlakar, 147-163; sprva so bili vodilni častniki podpolk. Franc Krenner, podpolk. Milko Vizjak, podpolk. Ernest Peterlin in stotnik Ladislav Lah. Potem ko je Gestapo zaprla Peterlina »zaradi delovanja v korist ilegale ter britanske obveščevalne službe« (Mlakar, 154), ga je nasledil stotnik Ivan Drčar

⁴⁶ Kos II, 99-100

Novomeška skupina je trdno držala v svojih rokah obroč okrog mesta. Utrdila se je v Tržišču in Šentjerneju in odbila več partizanskih napadov. Obnovila je celo postojanke globoko na partizanskem ozemlju, v Mirni peči, Dobrniču, Žužemberku in Trebnjem. Toda te postojanke z Dobravo so prehajale iz ene roke v drugo. Že maja 1944 so se morali domobranci zaradi partizanske premoči umakniti s teh postojank in tudi Tržišče prepustiti partizanom.

Zaradi večje operativnosti je domobranski štab **maja 1944 ustanovil 4 udarne bataljone**.⁴⁷ Vsak bataljon je imel po 4 čete in tim. težki vod (minometi). Bataljoni so bili naslednji: **1. udarni** bataljon, pod poveljstvom **majorja** Ladislava **Križa**, je imel postojanko v Stični; **2. udarni** bataljon je bil ustanovljen na Rakeku, od srede junija 1944 mu je poveljeval stotnik Vuk **Rupnik**; **3. udarni** bataljon, pod poveljstvom stotnika Miroslava **Stamenkovića**, je imel sedež v Višnji gori; **4. udarni** bataljon pod vodstvom Dušana Meničanina je bil nastanjen v **Šentvidu pri Stični**. Drugemu bataljonu je sprva poveljeval major Lehmann, ostalim pa so Nemci vsilili za "svetovalca" stotnika Schumacherja. Septembra 1944 je bil z moštvo postojank iz Velikih Lašč, Ribnice in Kočevja ustanovljen še **5. udarni bataljon**.

Udarni bataljoni so dosegali **velike uspehe**. Vzrokov za to je bilo več: stalno so operirali po partizanskem ozemlju; zaradi taktike, s katero so prodirali na sovražno ozemlje v več kolonah: srednja neprikrito, stranski pa prikrito, ki sta udarjali partizanom v bok.⁴⁸

Domobranstvo je doseglo svoj višek poleti 1944. Tedaj je štelo nekaj čez 12.000 mož v 63 četah in 4 baterijah (tri topniške in ena na oklopnih vlakih). Vendar okupator ni dovolil višjih bojnih enot, kot polkov in brigad, "ker je vedel za načrte slovenskih politikov, ki so hoteli ob prihodu zaveznikov vse domobrance potegniti v četnike"⁴⁹.

Boji s partizani

Ni namen te knjige podrobno popisovati boje med demokratičnimi vojaškimi enotami in partizani. Omenjamo samo nekaj najpomembnejših.

a) **V pozni jeseni in pozimi 1943** so partizani začeli napadati postojanke okrog Ljubljane, potem pa vsako novoustanovljeno postojanko (Orle, Lavrico, Škofljico, 22. in 23. oktobra).⁵⁰ Pogosto so se partizani spopadli z borci straže **pri Sv. Urhu**. Sredi novembra so partizani napadli **Novo mesto**, a so jih domobranci odbili, zadnji dan s pomočjo nemških oklepnikov.

Partizanska Tomšičeva brigada pod vodstvom Staneta Semiča-Dakija je s 300 možmi v noči od 23. na 24. november obkolila postojanko v **Grahovem**, 5 km jugovzhodno od Cerknice. Postojanka je imela 70 borcev pod vodstvom Franceta Kremžarja. Po ukazu iz Logatca bi se bila morala umakniti v Cerknico pred napadom še z mrakom, a se je odločila, da izvede izpad šele proti jutru. Partizani so najprej **s topovi razrušili hišo**, v kateri je bila nastanjena posadka, nato pa so **jo proti poldnevu zažgali**. Iz goreče hiše je hotelo ulti nekaj domobrancev, a večino so partizani zajeli in žive vrgli v ogenj; rešilo se jih je samo 7. **V ognju je zgorel tudi pesnik Francé Balantič**.

Novembra 1943 ustanovljeno domobransko postojanko v **Velikih Laščah**, ki je štela 170 slabo izučениh borcev in nekaj nemških podoficirjev, je v noči med 2. in 3. decembrom napadla Šercerjeva brigada. Ker je skoraj takoj padel poveljnik Danilo Capuder, so se domobranci

⁴⁷ Kos II, 143-144

⁴⁸ Kos II, 56-61 in 143-147

⁴⁹ Kos II, 144

⁵⁰ Kos II, 61-64

odločili za izpad in 80 se jih je prebilo do Ljubljane. Zajete ranjence in Nemce so partizani takoj postrelili, obenem s številnimi civilisti, ki so se zatekli v postojanko.⁵¹

V **Kočevju** sta bili do druge polovice novembra 3. in 7. četa novomeškega bataljona z 254 možmi in z okrog 60 nemških orožnikov. Dne 9. decembra jih je napadla 14. partizanska divizija z okrog 1.000 možmi, med njimi veliko Italijanov. Sel je prinesel poziv poveljniku por. Šabiču, da se umaknejo v Novo mesto. Medtem so ti že zvedeli, da je mesto popolnoma obkoljeno. Domobranci so hitro zasedli utrjene položaje, med seboj oddaljene po 200 m. Partizani so večkrat jurišali, a so imeli velike izgube. Domobranci so se umaknili v grad, kamor so ponoči navalili partizani. Začeli so obstreljevati s protitankovskimi topovi grajska vrata, potem pa v noči 12. decembra naskočili grad, a so jih domobranci odbili. Že med prehodom reke Rinže je padel partizanski poveljnik Bračič. Ker so partizani imeli veliko žrtev, so poskusili pospešiti padec postojanke s tem, da bi z bombami Molotov zažgali grad. To jim ni uspelo, zato so predlagali premirje in pogajanja, na kar so domobranci pristali, ker so računali, da do časa dobijo pomoč. Nemški stotnik je hotel pristati na predajo, a ga je poročnik Jakoš z revolverjem v roki prisilil, da jo je zavrnil. Partizani so spet začeli obstreljevati grad, ki je začel goreti na treh koncih. Domobranci so se že pripravljali na izpad, ko so jim prišli na pomoč domobranci z Nemci. Partizani so glavnino svoje vojske naperili proti tej pomoči, medtem ko so se začeli v neredu umikati tisti, ki so napadali grad. Precej jih je utonilo v Rinži, veliko pa so jih domobranci zajeli. Boj je prenehal 12. decembra opoldne. Domobranci so imeli 34 mrtvih in 29 ranjenih, partizani pa čez 500 mrtvih.⁵²

b) Večji spopadi na začetku leta 1944⁵³

Po izjalovljenem napadu na Kočevje so **partizani začeli napadati na treh območjih**: okrog Novega mesta, na zvezi Ljubljana-Kočevje in pri Grosupljem. V bojih okrog **Grosuplja** naj bi po partizanskih poročilih iz tiste dobe domobranci imeli 400 mrtvih, 600 ranjenih in ogromne izgube (3 tanke, 3 tovornjake, 4 minomete, 12 strojnic, 300 pušk itd.), partizani pa samo 21 mrtvih in 70 ranjenih, vendar režimski zgodovinarji priznavajo, da so te številke pretirane.⁵⁴ Režimski pisci poročajo (ib.), da sta se 10.-12. marca 4. brigada in Dolenjski odred v srditih boji spopadala s 4 postojankami (Trška gora, Lešnica, Rakovec, Bršljin), in da so boji zahtevali hude partizanske žrtve.

Še večji poraz so doživeli partizani 6. marca 1944 na **Javorici** na Gorjancih, ko so domobranci napadli 4. bataljon Cankarjeve brigade in so ga skoraj brez boja popolnoma uničili; z begom se je rešilo le ranjenih 8 partizanov in namestnik komandanta, padlo pa jih je 130.⁵⁵ **Brezuspešen je bil trikratni partizanski napad na postojanko v Ribnici**, ustanovljeni marca 1944, katere naloga je bila zavarovati progo Ljubljana-Kočevje.⁵⁶

Bilo je tudi **več manjših spopadov v Dolomitih**. Partizani so nehali napadati domobranske postojanke, posebno še potem, ko so domobranci začeli ustanavljati postojanke onstran nekdanje državne meje. Vendar se je partizanom posrečilo uničiti vodne črpalke v idrijskem rudniku živega srebra, električno centralo v Spodnji Idriji in daljnovod.

⁵¹ Zelo verjetno so ustrelili tudi severnoameriškega padalca, ki je bil namenjen k partizanom, a se je pred Nemci zatekel k domobrancem (Škerbec 1954 III, 48-49)

⁵² Kos II, 64 navaja *Vestnik* 1959, 2, 25

⁵³ Kos II, 97-98

⁵⁴ NOV, 701

⁵⁵ NOV, 701. Udeležene borbe na Javorici, France Erjavec, roj.17.9.1917, je 23. 5. 2006 povedal bivšemu uredniku *Vestnika*, Binetu Magistru, da je v prvem jurišu padlo 19 partizanov, ki so bežali iz pokopališke utrbe; potem so našli še drugih 92, skupaj torej 111 in ne 130. O tem gl. *Zavezo* št. 9 in 61

⁵⁶ NOV, 702

Režimski zgodovinarji opravičujejo partizansko neuspešnost s pomanjkanjem orožja in streliva, češ da ga zavezniki iz oporišč v Južni Italiji niso pošiljali v zadostni količini.⁵⁷ Res kaže, da je bilo zavezniško poveljstvo v Kairu in Bariju različnega mnenja o pošiljanju orožja partizanom. Režimski zgodovinarji mečejo krivdo za to na jugoslovanske kraljevske kroge.⁵⁸ Pri tem pa pozabljajo, da je hotel imeti kontrolo nad pošiljanjem pomoči v Slovenijo Titov vrhovni štab.⁵⁹

c) Glavni boji do jeseni 1944

Na Dolenjskem so domobranci izvedli **pomladansko ofenzivo na partizansko ozemlje v smeri Sevnica-Mokronog-Trebnje**.⁶⁰ Domobranci so zasedli Trebnje, Mirno in Dobrnič ter začeli utrjevati Žužemberk. S temi močnimi postojankami so hoteli partizanom preprečiti nadzor na črti Ljubljana-Novo mesto. Režimski pisci trdijo, da je bilo tam okrog 5.000 domobrancev in Nemcev z več tanki.⁶¹

Utrjeno črto so partizani hoteli uničiti, zato je prišlo **do hudih bojev na črti Trebnje-Žužemberk**. Zasedli so Dobravo in Dobrnič. Po tretjem napadu na Žužemberk s podporo topništva so se začeli domobranci umikati proti Novemu mestu, a domobranci so z Nemci udarili iz Trebnjega čez Dobrnič in rešili domobrance iz obroča. Režimski zgodovinarji pišejo, da so imeli domobranci in Nemci 87 mrtvih in 110 ranjenih, partizani pa 23 mrtvih in 51 ranjenih.⁶²

Sredi maja so domobranci **napadli partizane južno od Mirne** in jih pognali proti jugu. **Partizani** so s topovsko podporo **napadli Trebnje**, varovane po 33. domobranski četi, ki se je morala po enodnevni obrambi postojanke umakniti proti Novemu mestu. Proti koncu maja so **partizani napadli postojanko v Mirni peči** in tudi tokrat so se **morali domobranci umakniti**. Trdno so se držale postojanke v Grosupljem, Velikih Laščah, Ribnici in Kočevju.

Po novi razporeditvi domobranskih bataljonov **junija 1944, so domobranci obvladali vse ozemlje od Ljubljane do Stične, ob južni železnici do Postojne, vse Polhograjske Dolomite, Novo mesto in zvezo s Kostanjevico in Brežicami**. Nemci so zaradi nezaupanja do domobrancev imeli nekaj svojih mož na skoraj vseh domobranskih postojankah.

Partizani so 22. junija spet **napadli Štampetov most pri Verdu**, kjer so minirali 2 loka in s tem za 22 dni preprečili ves promet. V istem času so partizani napadli **v okolici Grosuplja, Stične, Šentvida in Novega mesta, domobranci pa so udarili na partizane z Rakeka, Velikih Lašč, Ribnice in Kočevja**.

Sredi **julija** se je začela **domobranska ofenziva v Belo krajino**. Po nekaterih virih so Nemci s Kozaki in Čerkezi sicer prodrli do Metlike, ki so jo našli prazno, potem pa so spet odšli iz Bele krajine; po drugih je vkorakal v Metliko Božo Stariha z domobranci. Konec julija je Rupnikov udarni bataljon pri Lepem vrhu prepodil partizanski štab in zaplenil zastavo. Med tem se je višnjegorski bataljon boril okoli Velikega Gabra. Domobranski udarni bataljoni so v

⁵⁷ NOV, 709

⁵⁸ NOV, 933

⁵⁹ Kos II, 98, ki navaja Dušan Biber, Tito-Churchill – strogo tajno, Ljubljana 1981, XXV

⁶⁰ Kos II, 164-170

⁶¹ NOV, 704. V zvezi s tem omenjamo usodo postojanke na Igu. Večina domobrancev je šla v Ljubljano na prisego, medtem pa so se partizani ponoči poskrili po okoliških hišah. Ko so se domobranci vrnili, so jih partizani napadli in surovo pobili 14 zajetih domobrancev, med njimi višjega narednika Franca Kukovica. Pomoč iz Ljubljane je prišla prepozno.

⁶² NOV, 705; Kos II, 165 dostavlja, da je bila resnica »najbrž« točno nasprotna, a ne prinaša za to nobene dokaza.

svojih napadih začeli uporabljati partizansko taktiko: presenetili so kakšno partizansko enoto v njenem taborišču, potem pa se umaknili v varne postojanke.

Partizani so hoteli uničiti **predor pri Šmarju**. Pri tem so 14. avgusta naleteli na domobrance in Nemce. Po dolгих bojih so partizani izgubili skoraj tretjino svojega moštva (43 padlih, 145 pogrešanih, veliko ranjenih)⁶³

Ni uspel partizanski napad v Višnji gori in Stični sredi avgusta, padlo pa je 35 partizanov. Tiste dneve so se domobranci udarili s partizani tudi v Čatežu, Trebnjem in Novem mestu. V partizanski usnjarni so zaplenili 15 tovorov usnja.

V Črnomlju so 2. septembra partizani imeli zbor aktivistov OF. Glavni namen je bil priprava na odločilne boje za prevzem oblasti. Kidrič je moral priznati, da OF ponekod zastaja, saj "niso prišli niti od zaupniškega sistema do terenskih odborov"⁶⁴.

Na **Primorskem** so partizani 2. aprila po neuspelem napadu na Godovič in Hotedrščico napadli Spodnjo Idrijo, a so spodleteli. Režimski zgodovinar trdi, da so imeli krivdo za to še ne dovolj sposobni poveljniki, neizurjeni borci, nespretno topničarstvo, premajhne zavezniške pošiljke itn. Po nemških poročilih naj bi v teh bojih padlo 373 partizanov, 33 naj bi jih ujeli, 3 pa da so se vdali.⁶⁵

V začetku aprila 1944 so postavili partizani peklenski stroj v kinodvorani na Opčinah, ki je ubil 2 nemška vojaka in jih ranil 57. Zaradi tega so Nemci postrelili 71 talcev, 51 so jih obesili v Trstu, 11 pa na Proseku.⁶⁶ V Postojnski jami je minersko-sabotažna skupina 16. brigade 31. divizije v noči na 23. april zažgala 12 vagonov bencina, naslednji dan pa je v vojaškem domu v Trstu explodiral peklenski naboj, ki je po partizanskih virih pobil 150 in ranil 200 nemških oficirjev in vojakov.⁶⁷

Postojanka na Črnem vrhu je bila ustanovljena 3. avgusta 1944. Tam se je nastanila 15. četa.. Ker je ta postojanka zelo ovirala prehod partizanom na Notranjsko, so jo 1. septembra s dvema bataljonama napadli s topovskim ognjem. Poveljnik postojanke, por. Jože Jakoš, je padel opoldne pri poskusu izpada. Domobranci iz Veharš in Logatca so skupaj z Nemci hoteli iti na pomoč, a bilo je preveč partizanskih zased. Okolico Črnega vrha je obstreljevalo domobrantsko topništvo iz Rovt. Popoldne je hotel na pomoč udarni bataljon z Rakeka, toda Nemci mu niso dovolili, da bi prekoračil nekdanjo jugoslovansko-italijansko mejo pri Kalcah. Ta nemška prepoved je bila posledica sporazuma, ki so ga mesec dni prej sklenili s partizani, po katerem je med njimi veljalo premirje za Tržaško pokrajino. Ker niso dobili pomoči, postojanka in večina hiš v kraju pa je bilo porušenih, so se domobranci vdali. Med bitko je padlo okrog 100 domobrancev; nad 30 so jih partizani ujeli in pobili. Ko se je začela bližati pomoč domobrancem, so se partizani umaknili. Črni vrh so odtlej imenovali "primorski Turjak". Nemci so po porušenju Črnega vrha popustili in dovoljevali domobrancem prehod čez nekdanje meje.⁶⁸

⁶³ Kos II, 166, ki piše, da navaja po Mikuž IV, 734; pravilno je: NOV 734. Opozarjam, da je nekaj Kosovih navedb režimskih piscev napačnih. Še bolj pomemben pa je sum, da Kos morda preveč zaupa režimskim piscem. Morda je zato umestno, da se vprašamo, kolikšna je bila dejanska udeležba Nemcev v skupnih akcijah. Režimskim piscem je bilo na tem, da bi ustvarili vtis množične nemške udeležbe, kar pa ne odgovarja zgodovinski resnici, saj ti zgodovinarji sami poročajo, da je bilo večkrat samo nekaj nemških častnikov ali podčastnikov za zvezo (primer Javorice) in za nadzor z manjšimi enotami, kot so bili vodi.

⁶⁴ Mikuž IV, 161

⁶⁵ NOV, 709-710: Kos II, 167

⁶⁶ NOV, 710-711

⁶⁷ NOV, 711

⁶⁸ Kos II, 146-147

Dne 20. avgusta so primorski domobranci stisnili v obroč Gregorčičevo brigado, ki je imela 21 mrtvih in 23 pogrešanih, med tem ko so imeli domobranci 7 mrtvih in 8 ranjenih.⁶⁹ Ponesrečila sta se partizanska napada na Koreno nad Horjulom in na četniški štab v Žiberšah, pa tudi poskus vdora v Polhograjske Dolomite.⁷⁰

Na **Gorenjskem** partizanom ni uspel napad na Nomenj in Bohinj. Prav tako se partizanom ni posrečil napad na Kavtarskem vrhu, na postojanki v Veharšah in v Baški grapi, napad na Suhi dol in Horjul (17. sept. 1944) ter poskus onesposobiti gorenjsko železnico.⁷¹

Na **Štajerskem** je počasi rastle število partizanov, ne pa njihova oboroženost. Konec maja 1944 naj bi bilo tam 2.683 partizanov in 51 partizank. Lackov bataljon z 71 možmi se je stalno premikal v vzhodnem Pohorju in Halozah, Slovenskih goricah in na Kozjaku, ni pa imel nobenih posebnih uspehov. Večja aktivnost je bila okrog Kamnika, Gornjega gradu in Moravč, a partizanske akcije niso bile uspešne. Huda je sodba, ki jo je zapisal režimski zgodovinar, da je v kamniškem okraju bilo "75 mrtvih in 28 ujetih... Štab odreda se je pogospodil in zato ločil od enote, ki je bila uničena..." in zato zaključuje: "o spontanem gibanju v OF na Štajerskem ne more biti govora. Povsod vlada še velik strah. Simpatije za OF so res velike, a z organizacijo še nismo predrli med množice."⁷²

Partizanske mobilizacije niso bile uspešne, saj še aktivisti niso hoteli v ilegalo zaradi strahu za svoje družine. Ko pa so zavezniki vrgli partizanom z letal nekaj zabojev na Moravško in Pohorje, so se razmere začele spreminjati. Vendar partizani niso uspeli z napadi okrog Slovenj Gradca; Nemci so dvema bataljonoma prizadejali hude izgube.⁷³ Prav tako se je ponesrečil napad na Kozje. Pač pa so uspeli z napadom na Gornji grad, kjer se jim je nemška posadka (156 mož) vdala. Okrepljena 14. divizija (982 partizanov) je napadla južno železnico.⁷⁴

Na **Koroškem** je deloval Vzhodnokoroški odred, ki je imel februarja 1944 140 partizanov, marca 170, junija skoraj 300, a manjkalo jim je orožja. Maja so ustanovili OF za Beljak in Ziljo. Izmikali pa so se spopadom z nemško policijo. Skrivali so se na Obirskem, politično vodstvo pa je šotorilo blizu Železne kape. Septembra so ustanovili Koroški partizanski odred, ki je štel okrog 400 članov.⁷⁵

Zaradi dogovorov vrhovnega štaba NOV in POJ so partizani začeli dobivati vedno večjo pomoč v orožju, strelivu, opremi in zdravilih, najprej s padali, od avgusta 1944 pa na zasilnem letališču pri vasi Otok, južno od Metlike v Beli krajini.⁷⁶ Glavni štab NOV in POS je na podlagi dogovorov med Titom in zavezniki (6. do 14. avgusta 1944 v Italiji) "**zahteval, naj zavezniška letala tolčejo nekatere objekte v Sloveniji**. Tako so 26., 27. in 29. avgusta ta letala bombardirala in obstreljevala viadukt pri Borovnici in popravljeni Štampetov most pri Verdu. Akcija pa je bila **brez večjega učinka, ker letala niso mogla zadeti majhnih ciljev**."(sic!)⁷⁷

Po partizanskih virih je bilo konec leta 1944 vseh partizanov na celotnem slovenskem ozemlju 29.462, z drugimi sodelavci (kurirji, varnostniki, člani OZNE itn.) pa 33.000 do 35.000. Vseh domobrancev, vključno gorenjskih in primorskih, je bilo okrog 15.000.

⁶⁹ Kos II, 168 (napačno navaja NOV, 744)

⁷⁰ Kos II, 168

⁷¹ Kos II, 168

⁷² Mikuž IV, 585

⁷³ NOV, 720

⁷⁴ Kos II, 168-169

⁷⁵ Kos II, 169-170

⁷⁶ NOV, 733

⁷⁷ NOV, 735

č) Domobranski udarni bataljoni⁷⁸

Od jeseni 1944 so dobivali vedno večji pomen ti bataljoni, čeprav so njihove akcije zelo ovirali nemški "svetovalci" kot, npr., Schumacher. Domobranski udarni bataljoni so skušali **osvojiti zveze med Grosupljem in Novim mestom ter prodreti po dolini reke Krke v Suho krajino, iz Cerknice pa v Loško dolino in na Bloke**. Več bataljonov se je udarilo s partizani pri Sv. Vidu, severozahodno od Cerknice. Šentviški bataljon je zajel 27 partizanov. Stiški bataljon je udaril na sam štab Gubčeve brigade; ujel je 22 partizanov, padlo pa jih je 155. Medtem je napadel brigado šentviški bataljon in zadal partizanom 105 mrtvih, sam pa je imel samo 2 ranjenca. Ko so se partizani skušali prebiti proti Staremu trgu, je nanje udaril Rupnikov bataljon in jih razpršil. Ta bataljon je nato pri Gorenjih Otavah razbil štab 7. korpusa, kjer je padel 1 partizanski major in 2 nižja oficirja, ujetih pa je bilo 12 partizanov.

Na **začetku oktobra** so vsi trije omenjeni bataljoni vdrli do Žužemberka, a niso mogli ostati na ozemlju. Sredi oktobra so 4 domobranski bataljoni vdrli v Suho krajino in na Čatež in spet zadali partizanom velike izgube.

V **drugi polovici oktobra** so se partizanske brigade zbrale okoli Trebnjega in Žužemberka. Domobranci so jih hoteli potisniti iz doline Krke in tako prevzeti nadzor nad dohodom v Novo mesto. Konec oktobra so partizani napadli Šentvid pri Stični, a stiški in višnjegorski bataljon sta jih pregnala.

Novembra je višnjegorski bataljon s stiškimi udaril na partizansko bolnišnico v Hinjah. Sredi novembra so domobranci hoteli zavzeti Belo krajino: istočasno je proti Črnomlju udarilo 1.200 mož iz Novega mesta, 1.400 pa iz Kočevja. Zaradi megle sta se dve skupini (Rupnikov bataljon na eni strani, stiški in šentviški na drugi) med seboj udarili za kako uro, kar je povzročilo 5 mrtvih in 6 ranjenih. Vendar so domobranci mogli vdreti v Črnomelj in uničiti partizanske zaloge; a napad ni bil zadostno pripravljen in so se zato morali umakniti. **Konec novembra** se je šentviški bataljon spopadel s partizani pri Občinah; decembra se je odpravil proti Občinam z namenom, da zavaruje postojanko. V teh bojih je padel poveljnik bataljona Meničanin. Dne 24. novembra je prišla **iz Ljubljane v Stično prva avtomobilska kolona**. Odslej so domobranci zvezo utrjevali z močnimi postojankami ob cesti in to zvezo obdržali do konca vojne.⁷⁹

d) Zadnji večji boji so se dogajali na skoraj vsem slovenskem ozemlju. Na **Gorenjskem** je decembra 1944 spodletel partizanski napad na Poljansko dolino. Februarja 1945 so domobranci z Nemci zasedli Železnike in se utrdili pri Sv. Križu in pri Kališah.

Na **Primorskem** se je partizanom ponesrečil napad na postojanki Skopo in Kreplje, med Trstom in Štanjelom. V začetku leta 1945 so primorski domobranci ustanovili nove postojanke v Trnovem pri Gorici, Gargarju, na Črnem vrhu nad Idrijo in na Colu. V zimski ofenzivi na Trnovski gozd, kjer je bila delno razbita tržaška brigada Garibaldi, je sodelovalo 3.500 mož. V začetku marca so domobranci z Nemci in Vlasovci pregnali partizane iz Trnovskega gozda; od 30. partizanske divizije je ostalo samo 451 partizanov, od Kosovelove pa 180, od katerih jih je veliko odšlo na svoje domove.

Na **Dolenjskem** so decembra 1944 domobranci utrdili **nove postojanke ob cesti Grosuplje-
Novo mesto**. Posadko na Občinah, ki je štela okrog 600 domobrancev, so na novo leto 1945

⁷⁸ O akcijah domobranskih udarnih bataljonov gl. Mikuž IV, 291-322

⁷⁹ Kos II, 177-179

⁸⁰ NOV, 891-892; postojanka na Občinah naj bi po tem viru tedaj imela 2 četi 3. bataljona in 2 četi ter del težke čete 4. domobranskega bataljona, »pa tudi nekaj poveljujočih nemških policijskih oficirjev« - kot da se domobranci ne bili znali sami boriti pod svojim poveljstvom

napadli partizani. Kljub temu, da so uporabljali tudi topove, postojanke niso mogli zavzeti. Že naslednji dan so domobranci prebili partizanski obroč. Tri dni za tem je 6 domobrantskih kolon udarilo partizanom v hrbet in jih prisililo k umiku. Padlo je 40 partizanov, 137 je bilo ranjenih, 93 pa pogrešanih.⁸⁰

V drugi polovici januarja se je začel hud **boj za Suho krajino**. Sodelovalo je pet domobrantskih bataljonov in dva nemška policijska. Namerjali so potisniti glavnino partizanov v dolino Krke in jo jugozahodno od Žužemberka uničiti. Toda partizani so napadli Šentviški bataljon pri Velikem Lipju. Padlo je 65 domobrancev, ranjenih je bilo 70. Domobranci so sicer znova zavzeli Lipje, ker pa je bilo nekaj domobrancev ranjenih in dva mrtva, so se odločili za umik. Med ranjenci je bil poveljnik stiškega bataljona stotnik Cof, ubit pa nemški stotnik Schumacher.⁸¹

Novomeški domobranci so s pomočjo velikolaških in kočevskih domobrancev udarili **na Dolenjske Toplice**. Postojanko v Žužemberku je varoval najprej šentviški udarni bataljon, potem pa stiški. Odtlej so domobranci v okolici ustanovili **več novih postojank**. Te postojanke so februarja 1945 brezuspešno bombardirala partizanska in zavezniška letala.

V teh bojih so si **partizani ohranili Belo krajino in Kočevski Rog, prepustiti pa so morali Suho krajino**. Domobranci so zadajali težke izgube terenskim organizacijam, zaradi česar se je mreža odborov zožila na maloštevilna jedra in zaupnike.

Savinjska dolina je trpela hude boje od decembra 1944, ko so Nemci s pomočjo gorenjskih domobrancev vdrli v Mozirje in Nazarje, zavzeli Luče, Gornji grad in Ljubno. Partizani so se morali umakniti na Moravško, domobranci pa so ustanovili **8 novih postojank**. Do začetka januarja je bilo ujetih 212 partizanov, 134 pripadnikov OF pa se je samih javilo; padlo je 27 partizanov, 17 je bilo ranjenih, 361 pa pogrešanih.⁸²

Na **Koroškem** so partizani sem pa tja napadali nemško policijo, a so se takoj potem umikali na Gorenjsko.⁸³

Ker so se v pozni **jeseni 1944** iz Srbije umaknili na Slovensko primorje Mihailovičevi četniki in Ljotičevi prostovoljci, v začetku 1945 pa tudi divizija Dinarskih četnikov, so **partizani začeli načrtovati umik do 4. armade, ki je prodirala ob morju proti zahodu. A Tito je odločil, naj slovenski partizani ostanejo v Sloveniji**.⁸⁴

19. marca 1945 se je z okrog 15.000 možmi začela **ena zadnjih večjih nemških ofenziv proti partizanom** po Banjški planoti in na robu Trnovskega gozda, s katero so hoteli uničiti partizansko 31. in 32. divizijo.⁸⁵ Pri tem je **sodeloval Rupnikov bataljon**. Protipartizanske enote so najprej vdrlle na Jelovico in sklenile v obroč okrog 3.000 partizanov. Ti so se skušali prebiti v dveh kolonah; ena je bila razbita pod Blegošem. Drugo, ki se je hotela umakniti proti Bohinju, pa so Nemci zajeli po italijanskih zakloniščih iz 1. svetovne vojne. Padlo je 32 partizanov. Po vaseh okrog Cerknega so postrelili 145 ujetih partizanov, 38 pa so jih odpeljali v goriške zapore, med njimi dr. Vita Kraigherja, ki je bil znan kot javni tožilec na kočevskem procesu.⁸⁶

⁸¹ O Schumacherju se je govorilo, da so ga domobranci sami ustrelili, čeprav je bilo uradno sporočilo, da je dobil strel v glavo, ko je šel na pomoč ranjenemu majorju Cofu. Kos II, 180 op. 43 pravi, da je imel intimne zveze z operno pevko Manjo Mlejnikovo, vohunko VOS, kateri da je razkrival načrte o nameravanih domobrantskih pohodih. – gl. tudi Mikuž V, 45

⁸² Kos II, 181, ki navaja režimske zgodovinarje

⁸³ Kos II, 181

⁸⁴ Kos II, 190

⁸⁵ Kos II, 190

⁸⁶ NOV 912-921

V drugem delu ofenzive je zasedla črto Vipavska dolina-Col-Idrija četniška Dinarska divizija s 1. udarnim bataljonom primorskih domobrancev. Boji so se s Sinjega vrha premaknili na območje Trnovskega gozda. Partizanska kolona s štabom 9. korpusa je padla v zasede pri Vojskem; ko so se hoteli partizani prebiti, jih je padlo več deset.

V tej ofenzivi se je 9. korpus zmanjšal na 3.039 partizanov, ker je izgubil okrog 2.000 mož. Veliko je bilo ranjenih in so se skušali prebiti na Notranjsko. Toda ofenziva se je nadaljevala. Nemci so se premikali po Krasu, četniki in nedičevci na Brkinah, Kozaki na Goriških Brdih in delu Beneške Slovenije. **Partizanske enote so pred vsemi temi bežale.**⁸⁷

Ves marec so se nadaljevali boji ob Kočevskem Rogu, kjer so domobranci potiskali partizane vedno globlje v Rog. Sredi marca so ustanovili postojanko v Ambrusu.

V začetku aprila sta imela Rupnikov in 4. domobranski bataljon hude boje okrog Stare gore pri Žužemberku. Partizani so imeli v dveh tednih 72 mrtvih in 239 ranjenih. Glavni partizanski komandant Kveder je sporočil vrhovnemu štabu, da se je **moral 7. partizanski korpus umakniti iz Suhe krajine na sever Roga. Odtlej so domobranske enote osvajale partizanske položaje, drugega za drugim, in potisnili partizane v Stari log.**⁸⁸

Domobranci so zavzeli tudi Sv. Peter (8 km od Žužemberka) in Gornjo Toplo reber ter potisnili partizane k Podturnu (12 km od Novega mesta). **Toda tedaj so zaradi naraščanja partizanskega pritiska od vseh strani dobili ukaz za umik proti Ljubljani.**⁸⁹

3. Druge protikomunistične ustanove in delovanje

a) Slovenska policija

Nemški okupator je dovolil obnovo **slovenske policije**. Za šefa **državne varnostne službe** je gen. **Rupnik** imenoval **dr. Lovra Hacina**, ki je bil že v predvojni Jugoslaviji ravnatelj ljubljanske policije. Policijski zbor je obsegal 150 članov. Unifomirani so bili vključeni v SD. Poseben oddelek je bila **politična policija**, ki jo je vodil **dr. Maks Loh**, z njim pa so sodelovali večinsko akademiki iz vrst Straže, čeprav je tudi SLS poslala nekaj svojih zaupnikov. Predvojne orožnike so združili v **redarsko policijo**. Redarji (stražniki), politična policija in specialni vod (od srede nov. 1944) so bili pod poveljstvom podporočnika **Jožeta Hlebca**⁹⁰. Nadzorstvo nad politično policijo je imel berlinski kriminalistični uradnik dr. Duscha.

Komunisti so vtihotapili v ljubljansko policijo okrog 200 svojih članov. Agent VOS na politični policiji je bil policijski svetnik dr. Vladimir Kante, ki so ga razkrinkali v začetku 1945 in ga obsodili na smrt na vislicah.⁹¹

b) Obveščevalne službe

Demokratični tabor jih je imel več. Ob ustanovitvi VS je vojni odbor ustvaril iz dotedanje mreže SL močnejšo obveščevalno službo, pri kateri so pomagali tudi nekateri iz Glavačeve skupine in obveščevalna pisarna Stražarjev. Ta ustanova se je imenovala **U-7** in je imela svoje prostore na Miklošičevi 7. Nenadna italijanska predaja je precej zadela to mrežo, ki se je bila razpredla po vsej Sloveniji, a je ni uničila.

⁸⁷ NOV, 919; Kos II, 191, ki v opombi navaja režimske zgodovinarje

⁸⁸ Mikuž V, 29-37

⁸⁹ Kos, II, 190-191

⁹⁰ Hlebca so obenem z imenovanim Marnom imeli za »črno roko«. Hlebca se predvsem očita poboj nad dvajset pripornikov PP, med njimi dr. Vita Kraigherja, izveden na Turjaku zadnje dni pred razsulo.

⁹¹ Za vse Kos II, 65-66

V času nemške okupacije Ljubljanske pokrajine so glavna obveščevalna središča prešla v ilegalnost. **Organizacijski štab SD** je takoj ustanovil **svojo obveščevalno službo**, ki jo je do novembra 1944 vodil stotnik Ilovar, po njegovem odgonu v Dachau pa poročnik Kovač.

Med prvimi odloki za organizacijo Ljubljanske pokrajine je gen. Rupnik ustanovil **uradno informativno službo**. Za strogo zaupno uporabo predsedniku pokrajine je mornariški kapetan Kregar ustanovil **PRIP** (Predsednikova informativna pisarna), ki se je povezala z **U-7**. Gen. Rupnik je PRIP kmalu preimenoval v Informativni urad Pokrajinske uprave in postavil za šefa stotnika Finca. Uradno je bil poznan kot **DOS** (Državna obveščevalna služba), da bi se pa prikrikl Nemcem, pa tudi samo OS ali TOS. **Povezan je bil z važnejšimi domobranskimi postojankami, z obveščevalnim oddelkom SD in politično policijo. Vendar so bila med njegovimi člani ves čas trenja. Končno sta nastali dve struji: "prava domobranska" in "ilegalna"**. Prva je hotela biti izključno slovenska, nevezana na kakršnokoli politično stranko, lojalna do nemške vojske, čeprav je odklanjala podrejenost okupatorju. Drugi so se pridružili skoraj vsi bivši politiki in se je vedno bolj vezala na Mihailovičevo ilegalo. Hotela je pripraviti SD za trenutek, ko bi se kot Slovenska narodna vojska pridružilo zaveznikom.

Podobne službe so bile tudi na Gorenjskem, Primorskem in Štajerskem, a štajerska je bila najbolj pomanjkljiva.⁹²

c) Protikomunistična propaganda

Režimski zgodovinarji pišejo, da je bila **protikomunistična propaganda "široka in temeljita... aktivnost, ki ji ni primere v drugih pokrajinah okupirane Jugoslavije"**.⁹³ Pod italijansko okupacijo taka propaganda ni bila dovoljena in so jo Italijani preganjali. Šele maja 1943 so s težavo dovolili objavo dokumentarne knjige **"V znamenju Osvobodilne fronte"**, ki jo je spisal duh. Francé **Glavač**. Tedaj so tudi jutranjika (*Slovenec*, *Jutro*) in tedniki (*Slovenski dom*, *Domoljub*, *Slovenski narod*) pisali o tem. Tri mesece pred italijansko kapitulacijo so se začeli na podeželju ljudski shodi, predvsem v večjih krajih. Shodi so bili po glavni nedeljski maši pred župno cerkvijo. Pobudo zanje je dala študentska organizacija ljubljanske univerze, potem pa sta prevzela organizacijo Odbor vaških straž in SL. Govoril je vedno samo po en univerzitetni študent. Ker govori niso bili pisani, niso bili cenzurirani.

Novembra 1943 je gen. Rupnik od informativnega urada ločil **Propagandni odsek**, katerega šef je postal vodilni član SL, **dr. Ludvik Puš**. Formalno je bil odsek podrejen nemškemu odseku "Kultur, Presse und Propaganda", ki ga je na pokrajinski upravi zastopal "Volksdeutsche" **Gladnigg**.⁹⁴ Med obema uradoma nikoli ni bilo sožitja.

Od srede pomladi 1944 je obstajal tudi **propagandni oddelek** pri Organizacijskem štabu SD, ki je bil **podrejen gen. Rösenerju, vodil pa ga je dr. Stanko Kociper**. Pri tem delu so pomagali kurati.

Nemci so dovolili za SD samo **6 kuratov**, medtem ko so jih VS imele 12; vrhovni kurat je bil **dr. Ignacij Lenček**. Oddelek kuratov je izdajal glasilo *Naprej*, ki se je kmalu spremenilo v *Za blagor očetnjave*, katerega urednik je bil dr. Franc **Blatnik**. Pomladi 1944 je začelo izhajati *Slovensko domobranstvo*, prvo številko je uredil Stanko **Kociper**, nato pa jo je urejal Slavko **Skoberne**.⁹⁵ Načelstvo kuratov je izdajalo priložnostne brošure, namenjeni nravni vzgoji domobrancev.

⁹² Za vse Kos II, 66-76

⁹³ Čepe Mitja, Domobranske propagandne akcije, Ljubljani v ilegali IV, 393; navaja Kos II, 69

⁹⁴ Večina Volksdeutsche-rjev je pripadala nemški manjšini v Sloveniji, ki je pred vojno odkrito delovala za Reich, potem pa sodelovala z Nemci.

⁹⁵ Kos (Jeločnik) pripominja, da je bila maja 1945 že natisnjena zadnja številka, ki je pozdravljala prihod zaveznikov, a je ostala v skladišču.

Po postajankah so propagandisti prirejali odrske nastope in ustanavljali pevske zборе, v Ljubljani pa se je ustanovila domobranska godba. Vsemu temu je treba dodati še javne manifestacije za domobranstvo v Ljubljani.⁹⁶

č) Pokrajinska uprava

Njeno delo je bilo raznovrstno. Gen. **Rupnik** je najprej dal **odstraniti vse italijanske napise po mestu** in kljub nemškim protestom vztrajal na tem. **Akademijo znanosti in umetnosti je preimenoval v Slovensko akademijo znanosti in umetnosti** – kar je ostala vse do sedaj.

Nastali so **novi oddelki**, kot: **Informativni oddelek, Oddelek za pomoč bivšim jugoslovanskim častnikom in podčastnikom, Mladinski urad, Kmečko poverjeništvu, Oddelek za obnovo porušenih objektov, Oddelek za zaplembo imovine upornikom, Socialna pomoč in Zimska pomoč.**⁹⁷

4. Domobranska prisega

Razhajanje o pravilnosti

Dolgo časa so tudi nekateri pravno izobraženi vztrajno zagovarjali bodisi prisego samo bodisi njeno vsebino.⁹⁸ Mnogi so vztrajali na vsiljenosti prisege in moralnem pritisku zaradi tega, kar bi se lahko zgodilo, če ne bi prisegli. Nihče pa ni nikoli zagovarjal primernosti prisege. Dejansko je že leta 1961 v *Vestniku* zapisal EC iz Italije kaj trde besede, da ga ni zločina, ki ga ne bi bilo mogoče opravičiti z zgledi iz svetega pisma, in da ni trditve, ki bi je ne mogli podpreti z logiko in silogizmom. "Domobranska prisega je bila po besedah, smislu, razumevanju in namenu ali resnična vez za boj proti enemu zločincu s pomočjo drugega, ali pa hinavska izjava, lažna trditev in potrditev zaveznitva z zavestjo, da nihče te vezi ne bo spoštoval. Ves napor (...) prikazati moralnost, etičnost, legalnost in druge oznake za to najbolj nesrečno, če že ne najbolj sramotno dejanje slovenskih domobrancev, je res jalov (...) Marsikaj je mogoče opravičiti z izjavo, da je bilo prisiljeno, trditi pa, da je bilo pravilno, mi požene kri v glavo, ker me je sram, da bi me kdo prišteval k takim opravičevalcem. In vi veste, da sem bil od vsega začetka v boju s komunisti!"⁹⁹

Razumljivo je zato, če je dr. Miha Krek vzpostavil, da "so nam bile politično in diplomatsko s prisego posekane vse korenine, pa čeprav smo dobro vedeli, da so bili fantje in možje k prisegi prisiljeni. Zaveznikom se ni dalo dopovedati nič več."¹⁰⁰ Posebno slabo je na zaveznike vplival vrinjeni stavek, da se bodo domobranci "v skupnem boju z oboroženo silo, stoječo pod poveljstvom vodje velike Nemčije" bojevali proti komunistom, "kakor tudi (proti) njihovim zaveznikom". Stavek je dvoumen, a nedvomno ni bil tak za Rösenerja. Mlakar sprejema, da je prisega nekaj rednega v vojaških odredih. Dvomi pa, da bi bila zamisel o prisegi zgolj Rupnikova, na kar vztraja tudi dr. Stanko Kociper. Mlakar sodi, da je bila zamisel Rösenerjeva, Rupnik pa jo je kot vojak odločno podprl in izvedel.¹⁰¹

⁹⁶ Za vse Kos II, 69-74

⁹⁷ Za vse Kos II, 69-76

⁹⁸ Kos II, 117-124; Mlakar, 291-328; Griesser-Pečar, 301-309

⁹⁹ Vestnik 1961, 4, 80-81.

¹⁰⁰ Pavle Rant, Iz razgovora starešinstva DSPB s predsednikom NO, *Vestnik* 1961, 10, 257-261; navedba na 258

¹⁰¹ Po Krennerju je Rupnik prvič zahteval prisego že septembra 1943! Gl. Griesser-Pečar, 304; Mlakar, 295-297 in 299-300; Stanko Kociper, To sem živel, Ljubljana 1996, 189-193

Vsebina prisega - Predhodna pogajanja in nemški diktat

Razumljivo je, da Griesser-Pečar naslavlja poglavje, v katerem obravnava to zadevo: **“Prisega: tragika domobranstva”**.¹⁰² Avtorica navaja besedilo prisega, potem pa ga primerja s podobnimi prisegami drugih inozemskih prostovoljcev v pomožnih enotah. Besedilo je naslednje:

“Prisegam pri Vsemogočnem Bogu, da bom zvest, hraber in svojim nadrejenim pokoren, da bom v skupnem boju z nemško oboroženo silo, stoječo pod poveljstvom vodje velike Nemčije, SS četami in policijo proti banditom in komunizmu kakor tudi njegovim zaveznikom svojo dolžnost izpolnjeval za slovensko domovino kot del svobodne Evrope. Za ta boj sem pripravljen žrtvovati svoje življenje. Tako mi Bog pomagaj.”¹⁰³

Griesser-Pečar ugotavlja, da “bi v besedilu komajda lahko videli prisego Hitlerju”. Do tega zaključka sta prišla v svojih zgodovinskih razpravah dva priznana zgodovinarja. (Peršič že leta 1973, Mlakar 1994). Peršič je tudi ugotovil, da **v obvezni pisni obliki ni niti enega častnika organizacijskega štaba!** Je sicer res, da se besedilo prisega drugotno sklicuje na nemškega vodjo, a je popolnoma jasno, da **ni šlo za brezpogojno sodelovanje in tudi ne za prostovoljno dejanje, marveč da je nastalo v okoliščinah pogojenih s stisko**. Jasno je torej, da domobranci niso prisegli Hitlerju, ampak slovenski domovini. Veliko dokazov priča o tem, da so častniki pristali na splošno zaobljubo šele potem, ko so dobili pristanek gen. Mihailovića – čeprav ta dejansko ni prišel od Mihailovića, temveč od Glušiča in Domazetovića.

Domobranski organizacijski štab ni sprejel prvega besedila, ki ga je sestavil Rösener. Zato je podpolkovnik Krenner 12. aprila 1944 predložil novo besedilo, ki ga je utemeljil s priloženim pismom.¹⁰⁴ Nemci seveda tega besedila niso sprejeli, ker je Rösener hotel tesno z Nemci povezano domobranstvo in je grozil, da bo enote razpustil, če ne bi prisegli. Vedel je namreč za ilegalno delovanje več slovenskih častnikov in politikov. Sicer je menda bivši poveljnik mesta Ljubljane, Milko Vizjak, izjavil na zasliševalnem procesu v Ljubljani leta 1946: “prisega je pomenila, da smo bili domobranci na slovenskem ozemlju popolnoma v Rösenerjevih rokah”;¹⁰⁵ toda vsakdo ve, kako malo svobode je imel katerikoli obtoženec pred “revolucionarnim” ali “ljudskim” komunističnim sodstvom.

Prisega je bila izvedena dvakrat, 20. aprila 1944 in 30. januarja 1945. Pred prvo je škof Rožman maševal, potem pa odšel; med mašo ni bil navzoč noben nemški vojak. Druge prisega se škof sploh ni udeležil, češ da ga boli grlo, a potem se je pojavil na mimohodu pred uršulinsko cerkvijo.

Presojanje prisega v SD in med politiki v domovini ter eksilu

Vizjak je kasneje izjavil, da so se posvetovali z vrhovnim kuratom dr. I. Lenčkom, ki da je nato šel vprašat škofa. Ta da mu je rekel, da navsezadnje ne gre za prisego, kvečjemu za zaobljubo, ker so častniki že vezani s prisego kralju Petru. Vendar je škof besedilo prisega preučil in se prepričal, da ne gre za prisego Hitlerju, ker bi v takem primeru ne šel maševat. Pisno pa je tudi izjavil, da besedila prisega formalno ni potrdil.¹⁰⁶

¹⁰² Griesser-Pečar, 301-310

¹⁰³ Griesser-Pečar, 301

¹⁰⁴ Griesser-Pečar, 304-305

¹⁰⁵ Griesser-Pečar, 305, ki navaja B. Mlakar, Domobranska prisega, Zbornik slovenskih zgodovinarjev, 116

¹⁰⁶ Dr. Jože Jagodic, Proces proti škofu dr. Gregoriju Rožmanu, ZSS 1965, 57-72, posebno 69

Po Mlakarju je nedvomno na mnoge vplivala brošura dr. A. Odarja **“Bodi tudi v vojski kristjan! Nekaj moralnih načel za naš čas”**, ki je izšla v začetku aprila 1944. Odar pravi o prisegi, da za prostovoljca v protikomunistični vojski tuje države ni problematična, če ta država to od njega zahteva in če prisega ni v nasprotju s prvo prisego. Če bi bil pa prostovoljec k prisegi prisiljen, potem prisega ne bi bila veljavna.¹⁰⁷

V presojanju prisege so se demokratični politiki v domovini in izgnanstvu razhajali. V izgnanstvu so vedno bolj čutili odzive zahodnih sil in so zato svarili one v domovini. Toda doma niso hoteli poslušati teh svaril in so slepo verovali v rešitev, ki naj bi jo prinesli zahodni zavezniki z osvoboditvijo slovenskega ozemlja.

Po tedanjem dnevnem časopisju Mlakar popisuje navidezno slovesno ozračje in stanje občinstva v Ljubljani. Verjetno po kasnejših virih dodaja, da je pri nekaterih opazovalcih **ostajal vtis zrežiranosti in umetnega navdušenja**; verjetno po istih virih ponavlja **izjave “očividcev”, da so samo otroci vpili živijo**. Partizanska obveščevalna služba je poročala, da je bilo **občinstvo razočarano, ker je mimohod dajal vtis, kot da bi Nemci gnali domobrance po mestu, saj so se menda celo cinično posmehovali, domobranci pa so bili videti poklapani, ker je za njimi šel tank in je korakala močna nemška oborožena enota**. Po Mlakarju zna biti ta vtis delno resničen, ker so se med domobranci širile vesti, da jih bodo Nemci poslej lahko uporabljali drugod in da jih bodo kaznovali po nemških zakonih. Zaradi tega je v Ljubljani in na nekaterih postojankah prišlo do odkritih uporov, posebno med častniki. Vsekakor pa to dokazuje, da niti častniki niti vojaki niso z lahkoto sprejeli prisege, kljub temu, da so po dolgem razpravljanju na organizacijskem štabu prišli do sporazuma, **da gre samo za zaobljubo**.¹⁰⁸

Ocena prisege po Mlakarju ni odvisna samo od zunanjega, objektivnega učinka, temveč od subjektivnosti ocen besedila prisege. Za Mlakarja je popolnoma jasno, da je že pred prisego prevladoval strah, da bi prisegli Hitlerju; zato naj bi bili nekateri častniki in domobranci že pred prisego pobegnili, čeprav so se potem vrnil, ko so uvideli, da ni šlo za to.

Med levičarskimi **liberalci** je prevladovalo mnenje, da bi bili morali vsaj častniki oditi na teren, in s tem v zvezi Mlakar navaja trde besede ing. Črtomirja Nagodeta. Tudi **vodilni politik SLS v domovini, Miloš Stare**, je ocenil, da je bila **prisega sramoten udarec in ponižanje za Slovence**. Stražarski voditelj, dr. Ciril **Žebot**, je imel besedilo prisege za **pravno neprimerno, moralno odvratno ter politično škodljivo**. Glavni urednik *Slovenskega doma*, Mirko Javornik je zaslutil negativni prizvok domobranske prisege in se je zato omejil le na objavo najnujnejših fotografij in govorov.¹⁰⁹

Središčni dogodek nevojaškega značaja v SD

Mlakar trdi, da je šlo za **pravo prisego** z vsemi potrebnimi elementi, **čeprav priznava, da so bili v prisegi nekateri izrazi dvoumni**. Obširno tudi razčleni besedilo prisege.¹¹⁰ **Zaključuje**, da je bila **domobranska prisega posebnost**, zato ker tako, kot samo pri danskih prostovoljcih, ne omenja Hitlerja po imenu. Iz same prisege je razvidno, da **gre za domačo policijsko silo, ki je nastala iz domačih slovenskih vzgibov**. Pri prisegi je torej šlo le za zavezo o oboroženem boju proti revoluciji.

Čeprav so v domobranskem organizacijskem štabu uspeli poudariti protirevolucionarno usmerjenost prisege, je ta **vseeno imela nekaj pronacističnih prvin**. Zato so domobranci in

¹⁰⁷ Mlakar, 301-302

¹⁰⁸ Mlakar, 308

¹⁰⁹ Mlakar, 317, ki navaja spis Nezanesljiva zgodovina, *Sij slovenske svobode*, št. 7, 15.7.1978

¹¹⁰ Mlakar, 322-329

njihovi poveljniki tako poudarjali svoj odpor proti njej, skušali zmanjševati njen objektivni pomen, poudarjali njeno prisilnost in končno celo zanikali značaj prisege. To so delali iz notranje potrebe po opravičevanju, pa tudi iz potrebe politične in propagandne samoobrambe, ker je prisega s časom postala eden glavnih prepričevanj (argumentov) partizanske ofenzive proti SD. **Prisega je postala središnji dogodek nevojaškega značaja v kratki zgodovini SD.** Za Nemce je bila prisega nedvomno neka dodatna pravna osnova za ukrepe proti domobrancem, ki bi iz njega izstopali ali delovali proti tedanjim nemškim interesom, kar je jasno vidno iz Rösenerjevega govora na prisegi 30.1.1945. **Ker je za Nemce prisega imela tudi značaj razveljavljenja prisege kralju Petru, je NOS za pripadnike Slovenske narodne vojske že tedaj izvedel novo prisego kralju in slovenski domovini.**

Vsekakor bi bilo težko trditi, da bi se bil kdo rešil smrti, če ne bi bil prisegel, čeprav je ni vzel zares, ampak kot vsiljeno, in čeprav je potem znova prisegel zvestobo kralju. **Primorski in gorenjski domobranci niso prisegli – a so jih prav tako pobili.** Tisti del britanske vojske, kateremu so se predali domobranci v Avstriji, bi jih bil prav tako izročil Titu. Toda ne zato, ker da bi tako zahtevali dogovori v Jalti in Teheranu!¹¹¹ Kolikor je znano, nobeden izmed vrnjenih domobrancev, ki so se rešili poveljnih pobojev, nikjer v svojih spisih ne navaja, da bi ga partizani kdaj spraševali o prisegi. S tem v zvezi bi bilo primerno ugotoviti, kdaj so partizani začeli pisati o domobranski prisegi in poudarjati njen pomen ter v kakšni zvezi.

¹¹¹ Mlakar, 328-329

Skupina domobrancev s
šajkačo

Podobe, MNZS, 103

Domobranci iz Dravelj

Zaveza, 23, 26

Eden domobranskih bataljonov

Zaveza, 46, 9 (F. Horvat)

V boju

Zaveza, 25, 24

Balantič *Zaveza, 23, 63*

Sodni oddelek *Zaveza, 56, 85*

Protikomunistični
zbor v Ljubljani
Podobe, MNZS, 110

Pohod skozi Kranj
Podobe, GMK, 136

Parada v Ljubljani

Podobe, MNZS, 108

Skupina gorenjskih domobrancev

Podobe, MNZS, 137

Stotnik Berlot poroča gen. Rupniku na protikom. taboru na Vrnikih, v poletju 1944; med obema ppolk. Peterlin

Tabor, 1987, 7/8

Orlov vrh

Ferenc, 33

Pogreb na Orlovem vrhu

Zaveza, 13, 60

9. Stališče slovenske Cerkve do okupatorja in komunizma

Pričevanje s krvjo

Že med vojno je KPS/OF ukazala pomor na desetine slovenskih duhovnikov. Po drugi svetovni vojni so komunistični oblastniki obtožili vidnejše predstavnike katoliške Cerkve, da so v letih 1941-1945 sodelovali z okupatorjem. Dr. Dolinar poroča, da je bila revolucionarna stran v letih 1941-1947 odgovorna za smrt 79 škofijskih in 9 redovnih duhovnikov, od teh med vojno 52, medtem ko jih je okupator umoril 34. Poleg tega je bilo umorjenih 16 bogoslovcev med vojno, 54 pa po vojni. Od redovnih bratov jih je 7 izgubilo življenje med vojno, po vojni pa 27 in 3 redovnice. Ob koncu vojne je bilo v Sloveniji nekaj manj kot 1.000 duhovnikov, kar 429 pa v sodnem postopku.¹ Mlakar pritrjuje dr. Tamari Griesser Pečar, ko piše, da pravi namen revolucionarne oblasti ni bil kaznovati tiste duhovnike, ki so se domnevno kompromitirali med drugo svetovno vojno, ampak spraviti katoliško Cerkev v Sloveniji na kolena.²

Ključni proces proti Cerkvi je bil proces proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu, kateremu so očitali izdajo naroda in sodelovanje z okupacijskimi oblastmi. Sicer zelo počasi pa nepristransko zgodovinopisje po vedno številnejših in temeljitejših raziskavah začenja razganjati megle nad to zadevo. Zato je treba jasno postaviti sledeče vprašanje in dobiti odgovor nanj: **ali je komunističnim oblastnikom res šlo za pravično kaznovanje domnevne izdaje, ali pa predvsem za to, da bi Cerkev spravili na slab glas**, ker je bila pač nevarna njihovi ideologiji?³

1. Odnos do okupatorjev

Škof Rožman in njegov odnos do italijanskega okupatorja

Celotni Rožmanov odnos do grozodejstev okupacijskih sil dokazuje, da **škof nikoli ni bil prijatelj okupatorjev**, kakor so mu pozneje podtikali komunistični oblastniki. Pravzaprav bi bila naravnost smešna trditev, da je bil škof Rožman za okupatorja, če ne bi imela obenem tako tragičnih posledic: saj se je dr. Rožman leta 1920 po nesrečnem plebiscitu z rodne Koroške moral zateči v Ljubljano!

Italijanskega visokega komisarja **Graziolija** je Rožman obiskal šele 20. aprila, potem ko ga je njegova okolica opozorila na nujnost tega koraka. Ko so **Italijani** zahtevali od škofa in slovenskih politikov **izjavo o lojalnosti**, so ti pripravili svoje besedilo, toda **Italijani** so ga **popolnoma spremenili**.

Prve škofove izjave Italijani niso sprejeli, kar so pa potem objavili, niso prej pokazali škofu, tako da je škof zvedel po časopisih, kaj da je podpisal.⁴ Kmalu po objavi ponarejene izjave

¹ Dr. France Martin Dolinar, Cerkev v primežu revolucije, Zbornik žrtev vojne in revolucije, 61-69, predvsem 65

² Mlakar, o.c., 68 in Griesser-Pečar 2002 (gl. Viri)

³ Griesser-Pečar, 174

⁴ Griesser-Pečar, 179

(6. maja 1941) je škof Rožman izročil svojemu tajniku Leniču izvirnik izjave in mu naročil, naj ga spravi v arhiv za zgodovino. Tako sta bili **obe besedili izjav spravljeni v škofijski arhiv pod št. 45/1941**. Po vojni je 23. avgusta 1946 generalni vikar Anton Vovk poslal pismo sodišču 4. armade, v katerem vzpostavlja, da je obtožnica proti škofu Rožmanu netočna v izjavi o lojalnosti. Sodišče te ponudbe ni sprejelo in se niti ni zmenilo za pismo.⁵ Griesser-Pečar objavlja obe besedili, iz katerih je razvidna velika in bistvena razlika med obema.⁶

Škof Rožman je hotel s prižnice obsoditi početje italijanskega okupatorja, kot priča kasnejši pomožni škof Lenič v svojih spominih, cesar pa ni storil zaradi verjetnih hudih posledic – ne zase, ampak za slovenske ljudi.

Kot dušni pastir ljubljanske škofije je sicer šel na pogovor z Graziolijem 26. septembra 1942 in se mu pritožil zaradi “težkih razmer, v katerih živijo Slovenci v Ljubljanski pokrajini”. Kako težko se je odločil za to pot, lahko beremo v kasnejšem Leničevem opisu: “Morda bi bilo res najboljšje, da bi pretrgal vsake zveze z Italijani. Velikokrat na to mislim, da bi javno nastopil v stolnici in obsodil vse njihove krivice. Pa spet mislim na potoke solz, ki jih matere in žene prelijejo, ko me prosijo za intervencijo in ne morem. Če pretrgam, potem bo vsaka intervencija zastoj.”⁷

Škof je uporabil priliko, da je Visokemu komisarju zagotovil, kako da so Slovenci narod, ki s samozatajevanjem prenaša svojo narodno usodo, ki je miren in lojalen do oblasti, ki je navajen dajati cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega. “Kot reakcija na početje Osvobodilne fronte so sledili drakonični ukrepi, ki so težko udarili slovensko prebivalstvo. **Uvedba kolektivne odgovornosti slovenskega naroda za dejanja poedincev**, ki je prišla do izraza v obliki talcev, požigov, streljanja, aretacij, konfinacij, **je hudo zadela visoko razviti pravni čut Slovencev**, ki je vzrasel na tradicijah rimskega prava. **To je moralo ustvariti občutek brezpravnosti in je povzročilo beg tudi korektnega ljudstva v gozdove in s tem v objem komunizma**. Ni dvoma, da **kolektivna odgovornost služi v glavnem komunizmu**, ki jo izrablja s povzročanjem incidentov, dobro vedoč, da mu bo strah pred represalijami od strani oblasti prinesel uspeh...”⁸

Rožman je prosil Visokega komisarja, naj pregleda izredne določbe, ki sta jih vojaška in civilna oblast uvedli 1. septembra 1941, in nato mnoge odpravi ali ublaži. V imenu slovenskega naroda je navedel 20 točk, npr. zahtevo, da naj se ne bi dotikali zakonov, ki so veljali že pred 6. aprilom 1941. Čeprav je priznal, da je Italija s statutom od 3. maja 1941 iz lastnega nagiba priznala slovensko narodno ime, zagotovila slovenski jezik, narodno individualnost in avtonomen značaj, zaradi razmer obljubljeni statut za Ljubljansko pokrajino ni dal zaželenih razultatov. Posvetovalno telo (konzulta) ni moglo izpolniti svoje naloge, ker se njeni obrazloženi “nasveti” niso upoštevali. Uvajanje političnih ustanov fašistične stranke (ki je italijanskega duha in ima italijanski nacionalni značaj), ki je statut ni predvidel, je nezdružljivo z občutljivim duševnim razpoloženjem zatiranega naroda. **“Težko ranjen v svojem ponosu je narod moral videti v njej začetek raznarodovanja.”**⁹ Rožman sam je poročal, kako se je Grazioli razburil, potem ko je slišal škofove očitke. Grazioli je rekel škofu, da bi moral zapreti vsakega politika, ki bi si upal priti s takimi očitki proti fašistični oblasti.¹⁰

⁵ Griesser-Pečar, 181; navaja po Griesser-Pečar 1997, 75, in Arhiv Slovenije (AS III, Rožman, 3118)

⁶ Griesser-Pečar, 180

⁷ Griesser-Dolinar, 57

⁸ Griesser-Pečar, 181-182; masten tisk pisca

⁹ Griesser-Pečar, 182; masten tisk pisca

¹⁰ Griesser-Dolinar, 70

Po vsem tem je jasno, da sta se **škof in cerkveno vodstvo prizadevala pomagati prebivalstvu, tako da bi brez večje škode prestalo okupacijo.** "Rožman je bil prepričan, da je oborožen upor za tako majhen narod, kot je slovenski, nesmiseln in brezizhoden. Velike žrtve bi bile zamen, vsekakor pa v nikakršnem sorazmerju s tu in tam možnim delnim uspehom."¹¹

Ker je bil italijanski okupator spočetka bolj mil, so škofove intervencije pri oblasteh za posamezne primere imele precej uspeha. Ko pa je italijanski okupator zakrivil številna hudodelstva s streljanjem talcev, požiganjem vasi itn., je hotel škof Rožman javno ožigosati te krivice, a v pogovoru s Pijem XII. mu je papež to odsvetoval. Zato je Rožman skušal priti do Mussolinija, v čemer pa ni uspel.

Griesser-Pečar je našla **en sam dokument med akti, ki so jih med eno izmed hišnih preiskav zaplenili na škofiji 23. avgusta 1948!** Vsi drugi dokazi, ki jih je Cerkev zbrala v škofovo obrambo, pa so izginili!¹²

Škof Rožman in njegov odnos do nemškega okupatorja

Ko si je Nemčija priključila Avstrijo, je škof Rožman nagovoril mariborskega škofa dr. Tomažiča za skupen poziv vernikom, naj bi molili za domovino – kar pa jima je prepovedal tedanji jugoslovanski notranji minister dr. Anton Korošec, verjetno zaradi morebitnega povečanja zapletov z Nemčijo.¹³

Ko so Nemci na zasedenem ozemlju ljubljanske škofije začeli zapirati duhovnike – okrog 350! -, je škof Rožman prosil Sveti Sedež, naj se zavzame za to pri italijanski vladi, kar je vaticanski državni tajnik res storil. A že 20. oktobra 1941 je italijanski veleposlanik Vatikanu sporočil, da je bilo njegovo posredovanje brez uspeha.

Skrčenje ljubljanske škofije **zaradi nemške zasedbe Gorenjske** leta 1941 je spodbudilo škofa Rožmana, da je napisal **pastirsko pismo duhovnikom in vernikom 24. oktobra 1941.** V tem pismu je jasno obsodil nemško nasilje nad slovenskim ljudstvom. Zapisal je: "Tekom 14 stoletij naš narod ni pretrpel na tej zemlji kaj hujšega."¹⁴ Ob tem je mislil na to, da je leta 1941 ostalo pod nemško okupacijo 142 župnij, od koder je bilo izgnanih 193 duhovnikov, s čimer je ostalo 200.000 vernikov brez dušnih pastirjev; da so bili izgnani tudi redovniki in redovnice; da so bili zasedeni škofovi zavodi in da je bila zaplenjena vsa cerkvena imovina na Gorenjskem.

V **maju 1941** je mariborski škof Tomažič poslal v Ljubljano poročilo o nemškem nasilju v njegovi škofiji in prosil škofa Rožman, naj poročilo pošlje v Rim.

Po vsem povedanem je razumljivo, da se škof Rožman ni šel poklonit nemškemu gen. Raapkeju, potem ko je ta po italijanski kapitulaciji zasedel Ljubljano. **Odzval se je vabilu dr. Rainerja na pogovor** v nekdanjo bansko palačo, a Rainer sam ni nikoli prišel na škofijo. Menda se je samo enkrat tam oglasil gen. Rösener. Ob maloštevilnih drugih srečanjih ali škof sploh ni pozdravil Rösenerja, ali pa zgolj formalno. In vendar so partijski zgodovinarji na debelo pisarili, kako da se je škof rokoval z Rösenerjem, kot da bi to ne bilo nekaj povsem običajnega.¹⁵

¹¹ Griesser-Pečar, 182, ki navaja Griesser-Pečar, »Stanislav Lenič. Življenjepis iz zapora«, Celovec-Ljubljana- Dunaj 1997, 84; masten tisk pisca

¹² Griesser-Pečar, 178-179

¹³ Kolarič III, 14

¹⁴ Kolarič, III, 107

¹⁵ Kos, II, 78 op. 36, daje samo nekaj primerov: Churchill se je pred vojno rokoval z Mussolinijem, Stalin s von Ribbentropom, med vojno (seveda pred medsebojnim spopadom) Molotov s Hitlerjem, po vojni gen. McArthur z japonskim cesarjem itn. – Za ti dve pg. gl. tudi Kolarič III, II. pg. v Viharju vojne in revolucije, 67-244, in III. pg. Umažite škofa, 245-298

Dne **29. oktobra 1944** je škof Rožman (psevdonim Andrejc) prvi podpisal izjavo Narodnega odbora za Slovenijo, v kateri je povedano, da slovenska demokracija pričakuje poraz Nemčije in prihod zahodnih zaveznikov v Slovenijo. Čeprav povabljen, ni šel na proslavo Hitlerjevega rojstnega dne, 20. aprila 1944, in tudi ne na komemoracijo Hitlerjeve smrti v začetku maja 1945.

Glavni kurat SD, dr. Ignacij Lenček, je izjavil: "Razlika med Stalinom in Hitlerjem sama v sebi res ni bila velika. A naš položaj je bil različen. Nacizem in fašizem sta že vladala nad nami, komunizem pa še zdaleč ne. Upor proti komunizmu je bil možen in smiseln, je mogel utemeljeno misliti na uspeh, upor proti nacizmu in fašizmu bi imel za nas prehude, nesorazmerno prehude posledice."¹⁶

2. Odnos do komunizma

Škof Rožman je zavračal komunizem iz verskih razlogov

V prvih mesecih po ustanovitvi OF škof ni podal nobene izjave. **Ko pa je izbruhnilo javno nasilje in so umirali številni narodno zavedni Slovenci, pogosto umorjeni kot izdajalci, je škof ta dejanja obsodil.** Kolikor več umorov je zagrešila VOS, toliko bolj pogosteje in jasneje se je škof izražal proti njej. **Vedno bolj mu je postajalo jasno, da komunisti vodijo OF.** Zato je **svaril pred brezbožnim komunizmom**, tako kot je to delal že pred vojno na podlagi znane okrožnice *Divini Redemptoris*. **S stališča katoliške moralke so bile likvidacije VOS popolnoma nesprejemljive.** Zato je škof **Rožman večkrat odločno nastopil proti komunizmu.** V zvezi s tem je važno mnenje Franceta **Bučarja**, prvega predsednika parlamenta samostojne Slovenije ki je zatrdil, da je bil **škof Rožman naravnost dolžan nastopiti proti takim dejanjem.**¹⁷

Npr., s prižnice je škof rekel 30. novembra 1943: "Danes čujem govoriti sicer resne ljudi, da umor ni več zločin, ampak junaško dejanje... Edini Bog je gospodar nad človeškim življenjem..."¹⁸

Toda škof Rožman **ni odklanjal komunizma iz političnih razlogov, temveč iz verskih.** Zato je učil v svojem **pastirskem pismu 30. novembra 1943:** "**Nihče ne more biti obenem katoličan in komunist...**Kdor prostovoljno podpira komunizem in mu s tem pomaga doseči njegove brezbožne cilje, ta podpira borbena brezboštvo in zato smrtno greši."¹⁹ Malo vrstic prej je bil zapisal: "...brezbožni komunizem... je pri nas z narodnimi gesli mnoge prevaral in se pod krinko osvobodilne fronte in narodne osvobodilne vojske skuša polastiti oblasti... **On je glavni krivec vsega gorja, ki ga je povzročil sam naravnost, ali pa ga je posredno izzval.**"²⁰

Ob tem se sprašujemo: **ali so te besede kaj drugega kot splošni katoliški nauk?** Znan je odgovor, ki ga je Rožman napisal na obtožnico 30. septembra 1946: "Domnevno sodelovanje (kolaboracija) je obstojalo v odkritem ideološkem odporu duhovnikov zoper brezbožni komunizem. Na podlagi odločnega nasprotja brezbožnega komunizma do krščanstva, ki izhaja iz bistva komunizma, ne more imeti noben katoliški duhovnik nobenega drugega stališča. **V tem pa ne obstoji nobeno politično ali kakršno koli drugo sodelovanje z okupatorjem.**"²¹

¹⁶ Kolarič, III, 256

¹⁷ Bučar, 64

¹⁸ Griesser-Pečar, 184, navaja *Jutro* 21.12.1943 (v navedbi je napaka: 1941)

¹⁹ ib., 239

²⁰ ib., 237; masten tisk pisca

²¹ dr. Jože Jagodic, Proces proti škofu dr. Gregoriju Rožmanu, ZSS 1965, 57-72; ta navedba je na 71; (Griesser-Pečar navaja napačno ZSS 1956); masten tisk pisca

V pridigi na Miklavževo nedeljo 1943 je škof Rožman rekel, da so ga verniki sami prosil, naj vendar odgovori na klevete o njem. Toda izpovedal je tudi: "Z božjo pomočjo hočem – in moram – vztrajati na mestu, kamor me je Bog postavil in do zadnjega bom isto učil in opominjal... **do zadnjega bom trdil in učil, da je brezbožni komunizem največje zlo in najhujša nesreča za slovenski narod.**"²²

Kasneje je škof Rožman povedal, **zakaj je bolj zavračal komunizem.** Ni bilo nobene nevarnosti, da bi se slovenski ljudje navzeli nacizma in fašizma, ki ju je imel za kratkotrajna pojava. **Največja nevarnost partizanstva pa je bila zanj v tem, da bi se ljudje v njem navzeli komunizma.**"²³ Nedvomno bi mu bilo danes lažje zatrditi to in še kaj hujšega: največja nevarnost partizanstva je bila v tem, da se je po njem komunistična partija polastila oblasti in 45 let dušila narod s svojo diktaturo ter ga zastrupljala s svojimi nauki.

Razlike med tedanjima slovenskima škofoma

Griesser-Pečar kaže na nekatere razlike med tedaj samo dvema slovenskima škofoma. Obadva, Rožman in Tomažič, sta trdno **zagovarjala stališče, da ni mogoče nobeno sodelovanje s komunizmom**, torej tudi ne z OF, ker je bila njena vodilna sila KP. Toda nekateri brez dokazov trdijo, da je **Tomažič zavračal tako OF kot domobrance.**²⁴

Škof Tomažič je že **decembra 1941 poslal opomin vsem dušnim pastirjem**, ki ga je ponovil januarja 1945, **naj se vzdržijo "vsakega nelegalnega ali proti obstoječemu redu usmerjenega dejanja"**, predvsem pa dejanj, ki se povezujejo z nazori in sistemi, ki jih papež Pij XI. omenja v encikliki Divini Redemptoris.²⁵

Prav zaradi te lojalnosti je Tomažič že **16. aprila 1941** v imenu duhovščine in katoličanov lavantinske (to je, mariborske) škofije naslovil na **"Führer-ja"** nemškega **"Reich-a"** **lojalnostno izjavo v upanju, da se bodo upoštevale "upravičene želje katoliškega prebivalstva obeh narodnosti"**. Tomažič je tudi obiskal nemške okupacijske oblasti in to že 19. aprila 1941.

In vendar partizani škofu Tomažiču niso niti očitali niti naredili nič!

Partizani poskušajo pridobiti škofa Rožmana

Škof Rožman je kljub vsemu povedanemu pomagal verskemu referentu pri NOB, Metodu Mikužu, ko ga je ta prosil za liturgično posodje. Dr. Rožman je bil namreč mnenja, da tudi partizani potrebujejo dušne pastirje.

Strategija KPS/OF ni bila le v boju proti škofu Rožmanu. **Hoteli so ga pridobiti zase.** Zato se je **IOOF vsaj štirikrat obrnil naravnost na škofa.**

Prvič je bilo **30. novembra 1941**, ko je IO izrazil željo po osebnih stikih in mu v daljši spomenici razložil delo OF. Rožman je odklonil vsak stik.

Drugič je bilo, ko so mu zaradi omenjenega odklona leta 1942 v "Velikonočni poslanici katoličanov v OF", objavljeni v *Slovenskem poročevalcu*, zastavili "nekaj neprijetnih vprašanj"

²² ib., 242; masten tisk pisca

²³ Navaja Kos II, 80, po *Ameriška Domovina*, Cleveland, 21.7.1948

²⁴ Opažam nekoliko nejasno izražanje pri Griesser-Pečarjevi, ko na st. 185 piše, da je Tomažič še strože kot Rožman zagovarjal stališče, da je vsaka oblast od Boga (v smislu Rim 13,1-2). Potem pa nadaljuje: »Za Tomažiča tudi boj proti brezbožnim komunistom ni mogel upravičiti nezakonitih nasilnih dejanj«, kot da bi bil škof Rožman odobral taka dejanja!

²⁵ gl. daljše besedilo v Griesser-Pečar, 185; ni treba pripomniti, da je **okrožnica Divini Redemptoris obsodila komunizem**, tako kot je Pij XI. z *Non abbiamo bisogno* obsodil fašizem, nacizem pa z *Mit brennender Sorge*.

o njegovih stikih z okupatorjem in o njegovem molku v javnosti o politiki izseljevanja na Štajerskem in Gorenjskem, in so zahtevali, naj Cerkev ostane vsaj nevtralna, "če že ne more stopiti na stran ljudstva".

Tretjič, ko je 9. junija 1942 skupina "Katoličanov v Osvobodilni fronti slovenskega naroda" prosila škofa "iz ljubezni do Cerkve in slovenskega ljudstva", naj spremeni svoje ravnanje. V tem pismu so se nekako "zagovorili", ko so priznali, da so bili subjektivno gledano nedolžni nekateri, ki so bili obsojeni "pred rednim sodiščem OF". A v pismu so poudarili, da osebna posredovanja niso dovolj, in so zato zahtevali od škofa javen nastop proti krivicam okupacijske oblasti.

Četrți poskus je bilo pismo, ki ga je škof prejel oktobra 1942. Ker so bili nekateri v OF mnenja, da škof še vedno omahuje, in ker je bilo prav po umoru bivšega bana Natlačena, se nekaterim krščanskim socialistom ni zdel primeren čas za iskanje stika. Kardelj pa je sodil, da je prav ta trenutek najbolj ugoden in so zato komunisti sami stopili v stik s škofom, predvsem zato, da bi zavrnili nekatere govornice, češ da ga nameravajo usmrtiti, kot mu je to bilo sporočeno v grozljivem pismu, kar da naj bi bila provokacija bele garde.²⁶

Rožman je res prejel grozljivo pismo od "politične eksekutive" OF, z dne 20. septembra 1942, ki da naj bi bil zadnji opomin. V Kardeljevi trditvi je protislovje, ko pravi še jeseni 1942, da škof še vedno omahuje, po drugi strani pa je komunistična propaganda škofa že leta 1941 označila kot kvizlinga in prijatelja okupacijskih oblasti.

Očitki zaradi sestankov s politiki

Po umoru bivšega bana Natlačena v **katoliški politični stranki (SLS) ni bilo močne osebnosti, ki bi jo bila zmožna povezovati**. Zato so **iskali nasveta pri škofu**. A tako ni ravnala samo SLS, **temveč tudi liberalci**. Zaradi tega so komunisti kasneje škofu očitali, da je usmerjal politike, da je bil soustanovitelj "bele garde" ipd. Treba bi bilo pomisliti tudi na to, da je tedaj škofijska palača nudila najvarnejše zakritje pred okupatorjem.²⁷

V avgustu 1942 sta škofa obiskala **gen. Roatta iz vrhovnega štaba in gen. Robotti**, poveljnik 11. armadnega korpusa. Roatta je povedal, da prihajata po Mussolinijevem naročilu. Naznanil je, da ne bodo trpeli nobenega odporniškega gibanja in da bo vsako tako gibanje korenito zatrto. Od Slovencev je odvisno, da najdejo rešitev. Če ne bodo mogli sami preskrbeti, da napadi partizanov nehajo, bo to storila italijanska vojska. Zagrozil je tudi z izselitvijo celih področij.

Ker je bil **Rožman zaradi tega zelo zaskrbljen, je sklical za 12. september 1942 predstavnike predvojnih političnih strank**. Prišlo je okrog 12 od 22 povabljenih oseb. Po pričevanju navzočih je škof samo dal na razpolago prostor, čeprav je sprva poročal o obisku italijanskih generalov, a sam se je vzdržal političnih izjav. Dr. Pirkmajer je s pravnega vidika podkrepil mnenje, da italijanskih zahtev ni mogoče izpolniti; po haaški konvenciji imajo okupatorji pravico zahtevati lojalnost, ne pa ukrepanja proti slovenskim gverilskim vojakom. Dr. Natlačen se je uprl izrazu "gverilci" (šp.: "guerrilleros"), a je poudaril, da so Italijani sami krivi, če je prišlo do takega stanja, ker so Slovencem vzeli iz rok upravo in policijo. **Za boj proti partizanom**

²⁶ Kardelj je pisal 13. oktobra 1942 (Jesen, 125-126): »Dejansko se (sedaj) vse niti b.g. /bele garde/ zbirajo v škofovih rokah, precej proti njegovi volji. Mi vemo, da še vedno omahuje, ali naj se loti tega posla ali ne.«

²⁷ Griesser-Pečar – Dolinar, 292-317. Avtorja govorita o odnosu OF in vodstva KPS do Rožmana, o pisnih Mikuža, Kocbeka in Cankarja in o Rožmanovem odgovoru Kidriču. Popišeta tudi razmerje med duhovniki in OF.

se je končno izreklo samo 5 predstavnikov SLS in 1 JNS, zato se je sestanek končal brez sklepa.

Italijanom je bilo treba odgovoriti, ker so že dokazali, česa so zmožni, saj so zaprli več tisoč Slovencev, požgali veliko hiš itn. Vprašanje je, kdo je napisal odgovor, ker je ohranjen samo zelo slab nemški prevod. Spomenica stalno govori samo o "mi", a obtožnica proti škofu vztraja na tem, da jo je sestavil in na začetku prebral škof, ker da se v uvodu bere, da sta vrstni red programa izdelala škof in njegov tajnik. Del besedila je sledeč: "S strani zdravega dela Slovencev, ki so se izjavili za resno sodelovanje z italijanskimi uradnimi organi zavoljo ureditve reda in iztrebljanja prevratniških elementov ter kolovodij, predlagamo vojaškim oblastem naslednje..."²⁸ Griesser-Pečar se sprašuje, ali je bila s tem prekoračena meja, ki ločuje lojalnost od kolaboracije. Vprašanje je namreč, ali so slovenski politiki predlagali, naj bi se policijske sile usmerile samo proti dejansko storjenemu nasilju, ali naj bi same dejavno nastopale proti oboroženim uporniškim skupinam. Vsekakor pa je jasno, da so bili slovenski politiki pod pritiskom: ali prisilno izseljevanje ali lastno sodelovanje pri vzdrževanju reda.²⁹

V izjavo so vključili tudi mnenja o mednarodni dopustnosti policijskih enot. Govorijo o "sestavljanju zaščitnih enot pod slovenskim poveljstvom." Da bi to dosegli, so predlagali, naj bi nujno morali neopazno iz ujetništva izpustiti nekaj mladih, zanesljivih bivših jugoslovanskih oficirjev, katerih imena bi predlagali podpisani. Nobenega dokumenta pa ni, ki bi podprl očitek, da je škof Rožman organiziral čete ali celo izdajal povelja.

Drug očitek škofu je bil, **da se je udeležil prisege domobrancev.** Že je bilo povedano, da je pred prvo prisego škof samo opravil tiho mašo, nato pa odšel. Po drugi se je samo pojavil pred uršulinsko cerkvijo ob mimohodu domobrancev. Ta navzočnost je bila po Griesser-Pečarjevi sicer nes pametna, a kazenskoppravno je bila nepomembna.³⁰

Moralna dilema Cerkve³¹

Slovenska cerkvena hierarhija (s škofijskimi in redovniškimi duhovniki, redovnicami in zavednimi katoliškimi laiki) se je že v prvem letu okupacije znašla pred izredno moralno dilemo. Več kakor pol stoletja potem so slovenski škofje v svoji **Izjavi ob 50. obletnici konca vojne** zatrdili: **"da je med časom druge svetovne vojne in neločljivo skupaj z bojem proti okupatorju potekala v Sloveniji komunistična revolucija, katere brezpogojen cilj je bil vzpostavitev totalitarne komunistične oblasti.** Povojna uradna razlaga tega ni nikoli tajila, ampak se je s tem celo ponašala. Zato ni mogoče, da bi pri iskanju čimbolj pravične ocene medvojnih dogodkov danes to čisto preprosto pustili ob strani."³²

Toda **"Ta drugi boj je zasenčil prvega."**³³ Tako se je Cerkev znašla **pred dilemo:** "Na eni strani je prezirala kršenje človekovih pravic in zatiralske ukrepe ter sploh surovo diktaturo okupacijskih oblasti, na drugi strani sta bila marksizem in boljševizem nezdržljiva z naukom Katoliške cerkve."³⁴ Poleg tega Cerkev ni mogla odobravati ne nasilja okupacijske sile ne ko-

²⁸ Griesser-Dolinar, 67

²⁹ Griesser-Pečar, 190

³⁰ Griesser-Pečar, 192

³¹ Izraz »moralna dilema Cerkve« najdemo pri Griesser-Pečar, a ga je prvič uporabil pomožni škof Lenič (Griesser-Pečar, 301 in 309); zdi se, da ta izraz pravilno oceni tedanjo duševno-duhovno stisko, zlasti škofa Rožmana. – Za vse gl. Griesser-Pečar, 174-199; Griesser Pečar – Dolinar in Kolarič. Knjiga *Rožmanov proces* je pomembna skoraj v celoti, knjiga *Škof Rožman* pa predvsem III. del, II.pg. ad finem in III. pg.

³² Dolinar, 36

³³ Griesser-Pečar, 174

³⁴ Griesser-Pečar, 175

munistov, ki ga je partija izvajala ne samo obrambno, ampak napadalno, ko si je z umori krčila pot do oblasti. Tega seveda komunistični sodniki v povojnih procesih niso upoštevali, niti kot olajševalno okoliščino.

Kljub trditvam nekaterih (Franc Špelič, p. Cerar idr.), da partizani niso bili proti veri, **bi bilo težko uskladiti te trditve s partizanskimi simboli, napevkami in koračnicami ipd.** Kako je mogoče razložiti neoporečno dejstvo, da so partizani že med vojno porušili toliko cerkev, kapel in kapelic, obcestnih in poljskih znamenj, evharističnih križev in drugih verskih objektov? Morda tukaj ni najbolj primerno mesto, vendar poglejmo samo dvoje **partizanskih pesmi**:

*“Na klic Kominterne združite se v čete -
v boj za svobodo, v boj za sovjete.
Rdeče smo fronte bojevniki mi...
Ker naše je geslo: sovjeti sveta!”³⁵*

Kaj naj sodimo o teh-le verzih Mateja Bora:

*“Razpnite čez ves svet vešala!
Vaš Bog so: rop, požig, umor!
Divjajte! Kri je zakričala!
Glavo je dvignil v nas upor!
Hura! Rdeči pionirji!
V temelje oboke –
Bombe, ekrazit!*

*Jutri – rdeči inženirji,
skozi slavoloke novi svet gradit.
Partizan,
Ruši! Razdiraj! Hura!”³⁶*

Sodni proces proti škofu Rožmanu

Rožmana je Vojaško sodišče IV. Jugoslovanske armade 30. avgusta 1945 obsodilo na 18 let zapor s prisilnim delom, na izgubo političnih in državljskih pravic za dobo 10 let po izteku zaporne kazni in zaplombo celotne imovine. Vrhovno sodišče v Beogradu je sodbo v celoti potrdilo.³⁷

“Proces proti Rožmanu sicer ni bil edini proces proti predstavnikom katoliške Cerkve po 2. svetovni vojni. Samo iz ljubljanske škofije je bilo do leta 1959 zaprtih kar 272 duhovnikov. Bil pa je ključni proces proti Cerkvi na Slovenskem.”³⁸

Zato je razumljivo, da se je **notranje ministrstvo v poročilu novembra 1945 jasno izjavilo o nevarnosti slovenske katoliške duhovščine, ki da je bila v časa osvoboditve (beri: med revolucijo) hrbtenica vsej reakciji – kar da je uradna Cerkev še sedaj.**

Na obtožbo proti njemu je **škof Rožman napisal odgovor**, ki je zdaj v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani. Bivši škofov tajnik, dr. Jože Jagodic, je napisal članek “Proces proti škofu dr. Gregoriju Rožmanu”.³⁹ V članku so obtožnica, izvleček iz govora vojaškega tožilca ter sod-

³⁵ navaja V znamenju OF, 7, po Slovenske partizanske pesmi, izdalo glavno poveljstvo partizanskih čet junija 1942

³⁶ navaja V znamenju OF, 40, po Matej Bor, *Previharimo viharje*, izdalo glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, 1942

³⁷ gl. Griesser-Pečar – Dolinar; avtorja sodita, da je iz vsega procesa razvidna neveljavnost »sojenja« in sodbe.

³⁸ Griesser-Pečar – Dolinar, 13; masten tisk pisca

³⁹ ZSS 1965, 57-72

ba; dodaja pa tudi zagovor škofovega javnega branilca. Na kako čuden način ga je ta zagovarjal, nam povedo že samo tele vrstice:⁴⁰

“Pri ugotavljanju stopnje kazenske odgovornosti obtoženega Rožmana, je treba upoštevati, da je Rožman smatral, da je vezan na direktive, ki jih je dobil od svojega predstojnika papeža, ki je obsodil v okrožnici ‘Divini Redemptoris’ komunizem. Tako je Rožman prišel v dilemo s samim seboj: iti z ljudstvom ali poslušati papeža! Rožman je šel napačno pot. Podvrigel se je cerkveni disciplini in že ga je imela reakcija v svoji sredi...”⁴¹

Janez Pavel II. v Centesimus annus

Umestna je tukaj delna navedba besed Janeza Pavla II. o marksistično-leninističnem totalitarizmu, ki hoče uničiti Cerkev predvsem zato, ker Cerkev zagovarja delitev državne oblasti na troje in vztraja na objektivnem sodilu o tem, kaj je dobro ali zlo. Sodilu, s katerim ocenjuje tudi marksistično-leninistični totalitarizem in njegove zločine.

“Temu gledanju (od ‘Rerum novarum’ je nauk o trojni oblasti - zakonodajni, izvajalni in sodni - del katoliškega cerkvenega učiteljstva; op. pisca):) se je zoperstavil v moderni dobi totalitarizem marksistično-leninističnega kova, ki sodi, da so nekateri ljudje nezmotljivi in si zato morejo pridevati izvajanje brezpogojne oblasti.” (44)

“Totalitarizem v kulturi in praksi pomeni zanikanje Cerkve. Država ali partija ki misli, da bo v zgodovini uresničila popolno dobro in se zato povzdiguje nad vse vrednote, ne more prenesti, da se zagovarja *objektivno sodilo za dobro in zlo*, ki je nad voljo oblastnikov in ki v določenih okoliščinah more služiti za sodbo o njegovem ravnanju. V tem je razlaga, zakaj totalitarizem hoče uničiti Cerkev, ali jo vsaj podvreči s tem, da jo spremeni v orodje za svoj ideološki aparat.”(45)

⁴⁰ ZSS 1965, 57-72; o tem tudi Kolarič, III. del IV. 477-479

⁴¹ Zagovor škofa Rožmana je v omenjenem članku msgr. Jagodica, ZSS 1965, 57-72— Za vse pg. gl. tudi Bizilj in Griesser-Pečar 2005 (Viri)

10. OF/KPS pripravljata prevzem oblasti

Vodušek Starič razlikuje dvojni pomen izraza “prevzem oblasti”.¹ Prvi pomen je “postavitev ali prevzem upravno-državnega aparata, ustanov in organizacij”, kjer gre za “organizacijsko-tehnični postopek”, ki je bil premišljeno pripravljen že na “osvojenem ozemlju v Beli krajini. Drugi, resnični pomen izraza pa je širši in z njim “mislimo na sosledje političnih ukrepov, ki so jih začeli pripravljati jeseni 1944, s katerimi si je, gledano v celoti, KPJ zagotovila dejansko in trdno oblast nad celotno državo, in ki so bili plod premišljene taktike.” Obema prevzemoma je treba dodati še načrtovano tajno delovanje za prevzem oblasti, kar pa je KPS začela že pred vojno oz. vsaj od 22. junija 1941 naprej.

1. Glavni revolucijski organi

1. Partizanska vojska²

a) Ustanovitev in nameni

Ne da bi prinašali kakšne dokaze trdijo režimski zgodovinarji, da je bilo že na sam dan nemškega napada na Sovjetsko zvezo (22. junija 1941) na seji centralnega komiteja slovenske komunistične partije (CK KPS) ustanovljeno **vrhovno poveljstvo** (kasneje: glavno poveljstvo oz. glavni štab) **slovenskih partizanskih čet** (po zgledu Partizanskih odredov Jugoslavije – POJ - kasneje **Partizanski odredi Slovenije, POS**). Poveljnik je postal Franc Leskošek – Luka, politični komisar Boris Kidrič (kasneje Miha Marinko), namestnik poveljstva dr. Aleš Bebler. Prav tako brez dokazov trdijo, da je izvršni odbor OF (IOOF) 29. junija potrdil oz. “legitimiral” ustanovitev; a OF tedaj sploh sploh še ni obstajala. Poveljstvo partizanskih čet se je v javnosti prvič predstavilo v *Slovenskem poročevalcu* 16. avgusta 1941.

Centralni komite (CK) KPJ je 27. junija 1941 ustanovil glavni štab **Narodnoosvobodilne vojske (NOV) in partizanskih odredov Jugoslavije (POJ) ter postavil vse partizanske dejavnosti pod eno, to je, komunistično vodstvo.**³

V prvi polovici **julija** je bil v Sloveniji izdelan statut o organizaciji, delu in nalogah partizanskih enot, ki se je imenoval **partizanski zakon**. Samo **v njem se prvič in menda zadnjič partizanske sile imenujejo “Narodnoosvobodilna vojska slovenskega naroda”,** a “narodna” pomeni “ljudska”, ne “nacionalna”. **Slovenski partizani so bili že 16. septembra 1941 vključeni v skupno jugoslovansko vojsko.**⁴

Od **oktobra** 1941 se je začel širiti časopis *Partizan* s **Titovimi navodili o nalogah narodnoosvobodilnih partizanskih oddelkov, obenem s prisego, simboli in organizacijsko strukturo.**

¹ Vodušek-Starič, 209

² Griesser-Pečar, 334-397; Ključne značilnosti, 47-51.- Vsekakor bi bilo primermo, ako bi se kdaj zvedelo, zakaj so se borci v tim. »narodnoosvobodilni vojni« imenovali partizani, kar nima le prizvok strankarstva in pristranosti, temveč tudi spominja na partijo – seveda komunistično.

³ Dokumenti Šnuderl, št. 5, 22

⁴ Odlok SNOO o vključanju slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilne oddelke Jugoslavije, 16. septembra 1941; navaja Griesser-Pečar, 339, po Dokumenti I, št. 40, 118

b) Prisega

Ob vstopu je vsakdo moral izreči prisego, katere besedilo je sledeče:

“Jaz, partizan osvobodilne vojske ljudske armade slovenskega naroda, ki se ob boku slavne Delavsko-Kmečke Rdeče Armade SOVJETSKE ZVEZE ter vseh ostalih za svobodo se borečih narodov borim za osvoboditev in združitev slovenskega naroda, za bratstvo in mir med narodi in med ljudmi, za srečnejšo bodočnost delovnega ljudstva, prisegam pred svojim narodom in svojimi sobojevniki, da bom oddal vse svoje sile in vse svoje sposobnosti osvobodilni stvari slovenskega naroda, delovnega ljudstva ter vsega naprednega in svobodoljubnega človeštva v sveti vojni proti fašističnim tlačiteljem in barbarom, da ne bom zapustil partizanskih vrst, v katere sem prostovoljno in zavestno vstopil, in ne bom odložil orožja do popolne zmage nad fašističnimi okupatorji, do popolnega uresničenja velikega osvobodilnega cilja slovenskega naroda. Prisegam, da bom v boju za te velike osvobodilne cilje s svojo krvjo branil nedotakljivost naše partizanske zastave in da bom, če bo potrebno, žrtvoval tudi svoje življenje. Za svobodo v boj!”⁵

c) Simboli in ustroj

Partizanski zakon navaja **dve zastavi**, rdečo in slovensko, ki je imela znak ustrezne enote in geslo ”Za svobodo”. To je bil spočetka odgovor na pozdrav “V boj!”. Kasneje je veljalo geslo “Smrt fašizmu - svoboda narodu!”, ki so ga še dolga leta po vojni pisali na skoraj vse uradne dopise.

Partizanski zakon je poznal **delitve na vode, čete, bataljone in brigade, katerim so načelovali poveljniki in politkomisarji. Politkomisarji so bili pravno izenačeni poveljnikom, dejansko pa so imeli večjo težo.**⁶

Sredi oktobra 1941 sta NOV in POJ **spremenila zastavo in znake**: *Slovenski poročevalec* objavlja 17. oktobra 1941, da je zastava slovenskih partizanov belo-modro-rdeča s sovjetsko zvezdo preko vseh treh polj, na kapi slovenskih partizanov pa 2x2 cm veliko polje s trobarvnicno in sovjetsko zvezdo. Pozdrav je bil pest desne roke ob robu kape.⁷

č) Redna vojska ali ilegalci (subverzivci oz. gverilci)?

Važno vprašanje je, **ali so bili partizani res vojaške enote v mednarodno priznanem pomenu**. Režimski pravnik, zgodovinar Makso Šnuderl je prepričan, da so bile prave vojaške

⁵ Besedilo prinaša Griesser-Pečar, 336. **Umestna je primerjava z domobransko prisego**; npr.: vojaki obeh vojsk so prisegli, da se bodo borili v sodelovanju s tujo vojsko; obe vojski sta sodelovali s totalitarnim režimom, a domobranci mu niso služili, se mu niso vdinjali in niso imeli istih ciljev! (prav tam, 337). Partizanska prisega je polna poznanega propagandnega »žargon«. Lažniva je v tem, da večina ni šla v partizane prostovoljno, temveč so bili prisilno novačeni. – Primerno je tudi poudariti, da so v komunističnem pojmu »fašisti« zaobseženi vsi nekomunisti

⁶ Politkomisarje je uvedel **Lev Trocki** v Rdeči armadi, Stalin pa je iz njih naredil pravo orodje partije. Jugoslovanski vrhovni štab je politkomisarjem predpisal znak srpa in kladiva, zaradi česar je leta 1942 prišlo do ostrih sporov med komunisti in krščanskimi socialisti. Zato je Kardelj priporočal 14. julija 1942 v pismu Ivu-Loli-Ribarju, članu CK KPJ, naj prizna vsaj omejeno samostojnost, ker sicer drugi lahko “nekega dne zdrsnejo na pozicije bele garde...” Griesser-Pečar, 338, navaja po »Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov«, VI/3, t 58, 137 (prihodnje Zbornik NOB)

⁷ Že samó to dejstvo bi moralo mnoge prepričati, kaj se je dejansko skrivalo za OF. A “kogar bogovi udarijo s slepoto...”

enote in zato razlikuje med gverilci in partizanskimi četami, Trdi, da so partizanske čete ustrezale predpisom mednarodnega prava, gverilci pa ne.⁸

Če bi za partizane veljal haaški sporazum o vojni na kopnem z let 1899/1907, bi se morali držati četrtega sporazuma iz leta 1907, ki navaja, kaj je priznanim vojaškim enotam prepovedano. **Nedvomno so partizani kršili naslednje člene:** 23. (prepoved zahrbtnega ubijanja ali poškodovanja nemočnih, uničenja in odvzemanja lastnine), 28. (prepoved ropanja), 30.(kaznovanje samo na podlagi sodbe), 46.(varovanje posameznika in zasebne lastnine), 50. (kaznovanje prestopkov posameznikov)⁹

d) Število partizanov

V Sloveniji je šlo leta 1941 v partizane 1.924 oseb (1.100 na Gorenjskem, 558 v Ljubljanski pokrajini in 266 na Štajerskem). Tem je treba **prišteti 134 Slovencev zunaj domovine,** torej **skupaj 2.058 oseb.** Toda **od teh se jih je 630 vrnilo domov, 287 je bilo zajetih, 126 jih je padlo, 223 pa jih je odšlo na druga področja, neznanokam 31. Po letu 1941 je ostalo pri partizanih samo 639 oseb.**¹⁰

Po ocenah skupine zgodovinarjev je bilo **v Sloveniji največ partizanov jeseni leta 1943 (40.000).**¹¹ Nekateri pravijo, da je bilo **ob koncu vojne kakih 30.000 partizanov; operativno je bilo aktivnih samo 17.000.** medtem ko jih je bilo v zaledju 8.000, drugi pa so bili v sestavu Narodne zaščite in Korpusa narodne obrambe Jugoslavije.¹²

e) Operativne cone in vojaške enote

Decembra 1942 so v Sloveniji nastale 4 operativne cone: dolenjska (razpuščena 13. julija 1943), **notranjska** (razpuščena 21.julija 1943), **gorenjsko-primorska** (razpuščena 21. februarja 1943 in ustanovljena primorska, 24. junija 1943 pa gorenjska) in **štajerska** (5 bataljonov, ki je ostala do konca vojne, ko pa je bila 14. divizija premeščena na Štajersko, so jo izenačili s 7. in 9. korpusom).

Konec leta 1942 so nastali korpusi NOV (z odlokom vrhovnega štaba NOV in POJ, novembra 1942). Korpusi so **obstali do januarja 1945,** ko so bile **ustanovljene armade.** V Sloveniji sta bila **7. korpus** (ustanovljen 3. oktobra 1943), ki je imel med 10.000 in 13.000 mož (Belokranjski, Notranjski, Dolenjski in Tankovski odred), in **9. korpus** (ustanovljen 13. decembra 1943) med 7.000 in 12.000 mož (Jeseniško-Bohinjski in Škofjeloški odred ter dva mornariška) ter **4. operativna cona** (Kamniško-Zasavski, Kokrški, Lackov in Koroški odred).¹³ Korpusov niso reorganizirali, če so bili zapleteni v boje. Ker je bil tak položaj v Sloveniji, sta 7. in 9. korpus ostala do aprila ali maja 1945, ko ju je nadomestil **Korpus narodne obrambe Jugoslavije (KNOJ).**

⁸ Šnuderl, 130 op. 70a

⁹ Griesser-Pečar, 341

¹⁰ NOV, 225-226, ki prinaša tudi statistični pregled in odstotek preživelih ob koncu vojne. Leta 1941 bi bilo torej vsega skupaj 0,13 % (!) Slovencev v partizanih,konec leta 1941 pa samo 0,042 %

¹¹ Ključne značilnosti, 48

¹² Veljko Namorš, O številu Slovencev v prekomorskih enotah in o celotnem številu Slovencev v NOV, *Borec* št. 542-543, Ljubljana 1995; navaja Griesser-Pečar, 347. Če postavljamo, da je bilo vseh Slovencev tedaj 1.492.000, bi 40.000 oseb pomenilo 2,6%, 30.000 2%, 17.000 pa malo več kot 1,1 % Slovencev!

¹³ Enciklopedija Slovenije, 8. zv.,144 pod geslom »Operativne cone med NOB« (Zdravko Klanjšček); o.c., 8 zv. 144.»Partizanski odredi« (id.); o.c., »Korpusi NOVJ«, 5. zv. 306, (id.); o.c., 2. zv., 269-270, »Divizije NOJ in POJ« (id.)

V Sloveniji sta bili dve diviziji, 14. in 15.; po kapitulaciji Italije so nastale še 18., 30 in 31. V zaključnih operacijah leta 1945 so v Slovenijo prišle še druge jugoslovanske divizije, predvsem maja 1945.¹⁴

V zadnji dobi vojne so bile ustanovljene **4 armade v POJ**: 1. (66.000 mož) se je pomikala po levem bregu Save; 2. (110.000 mož) južno od Save; 3. (110.000 mož) južno od Drave in Mure; 4. (110.000 mož) v Jadranskem primorju. **Oba slovenska korpusa sta bila na koncu podrejena štabu 4. armade.**

f) Narodna zaščita

Narodna zaščita (NZ) je bila vojaška organizacija, ki je imela nalogo varovati prebivalstvo. Iz nje se je potem razvila milica, ki je nadomestila nekdanjo policijo. Ustanovljena je bila **septembra 1941**. Člani NZ niso bili samo komunisti. NZ se je hitro razvila v Ljubljani; trdi se, da je tam leta 1942 imela 1.500 članov. V Ljubljani in okolici je NZ izvedla več sabotažnih dejanj. Delovala je vzporedno z VOS. Na podeželju je imela bolj obramben značaj.

NZ je imela **dvojno nalogo**: mobilizirati in biti vmesna postaja pred odhodom v partizane. Po italijanski kapitulaciji je glavni štab NOV Slovenije 13. septembra 1943 izdal odredbo o ustanovitvi zasedbene (sic!) vojaške oblasti, s čimer je NZ postala nekakšna vojaška policija na "osvobojenih" ozemljih.

Po zasedanju SNOS v Črnomlju (19. in 20. februarja 1944) je bila ukinjena VOS.¹⁵ Ustanovljene so bile razne upravne enote, med njimi **oddelek za notranje zadeve**, v katerega so vključili NZ.¹⁶ **Odlok o uvedbi in organizacijah narodne zaščite** je izšel 1. marca 1944.¹⁷

2. Varnostnoobveščevalna služba (VOS)¹⁸

VOS je verjetno nastala 15. avgusta 1941. Tedaj je Kardelj aktivistki Zdenki Kidrič zaupal obveščevalno službo, partijskemu funkcionarju Francu Ravbarju–Vitezu pa organizacijo varnostne enote. V strogo zaupnih navodilih je Kardelj jasno opredelil primat partije.¹⁹ Iz dopisovanja med Kardeljem in Zdenko Kidrič je razvidno, kako malo zaupanja so imeli komunisti do svojih "zaveznikov".

Delo v VOS se je razvijalo **na treh področjih: splošna in specialna obveščevalna ter varnostna služba**. Naloga prve je bilo opazovanje okupatorja in protikomunističnega tabora. Specialna služba, ki je imela več odsekov, naj bi zasledovala posameznike, slabila položaje sovražnikov, se vtihotapila mednje in jih skušala razbiti. Tretja služba, izvajalni organ, je imela nalogo opravljati "likvidacije" in sabotažne akcije, a izvajala je tudi hišne preiskave, odnašala dokumente in arhive, uničevala tiskarne, plenila orožje, opremo in denar.

VOS je imela predvsem dva cilja: podpreti partizansko vojsko in politično borbo proti okupatorjem in njihovim belogradistično-mihajlovičevskim pomočnikom; postati močno in preizkušeno orožje, ki bi že v kali preprečevalo vse poskuse sovražnikov slovenskega naroda.²⁰

¹⁴ To je prišlo kot nalašč preživetim pobijalcem v povojnem genocidu, ki skušajo po osamosvojitvi Slovenije metati krivdo za množične pomore na Jugoslovansko armado.

¹⁵ Odlok z dne 19. februarja 1944; gl. Dokumenti Šnuderl, št. 114, 143; 2. čl. je izrekel priznanje VOS za njeno triletno borbo proti peti koloni in narodnemu izdajstvu.

¹⁶ Dokumenti Šnuderl, št. 126, 154

¹⁷ Dokumenti Šnuderl, št. 127, 154-155

¹⁸ Griesser-Pečar, 367-393

¹⁹ Griesser-Pečar, 368, objavlja (po AS I, VOS II-1, 346) del Navodila Centralnega komiteja za izgradnjo Varnostne in obveščevalne službe na terenu in v vojski

²⁰ Dobesedno navedbo gl. Griesser-Pečar, 372

Po *Slovenskem poročevalcu* je bilo do konca leta ustreljenih 40 ljudi zaradi domnevnega – ne torej dokazanega! - ovaduštva in izdaje. VOS je likvidirala samo v Ljubljanski pokrajini do konca leta 1941 okrog 100 Slovencev.²¹ Poudariti je treba, da je **VOS ubijala samo Slovence!**

Umore so vedno skušali opravičiti, največkrat s krilatico “bela garda”, ki jo je *Slovenski poročevalec* prvič uporabljal 9. decembra 1941 v zvezi z atentatom na Emmra.²²

OZNA (Oddelek za zaščito naroda)²³

a) Ustanovitev

Na 1. zasedanju SNOS v Črnomlju je bil ustanovljen **Oddelek za notranje zadeve** s tremi področji: boj proti peti koloni, narodna zaščita in notranja uprava. Najpomembnejše področje je bilo prvo in se je imenovalo **Oddelek državne varnosti – obveščevalna služba**. **Aprila** se je ta oddelek **preimenoval v Obveščevalno službo, v maju pa v OZNA** (navada je uvedla pisavo: Ozna). Vojaški oddelek je imel svojo lastno enoto, **Vojsko državne varnosti (VDV)**. Vodja je bil najprej Vito **Kraigher**, potem ko je bil ta zajet, pa Ivan **Maček** – Matija, poznejši vodja Ozne za Slovenijo.

Po II. AVNOJ-u in po podpisu sporazuma Tito-Šubašić je prišlo do **vedno večjega prizadevanja za poenotenje različnih organizacij**. Z odlokom Tita, vrhovnega poveljnika NOV in POJ, je bil **13. maja 1944 ustanovljen Oddelek za zaščito naroda (Ozna)**. Vse obveščevalne službe so na predlog sovjetske komisije pri jugoslovanskem vrhovnem štabu združili pod skupno vodstvo.²⁴ Ozna je bila vojaško urejena po zgledu sovjetskega NKVD. Njen prvi vodja je bil poverjenik za ljudsko obrambo A. **Ranković**.

V slovenskih dokumentih se Ozna ne omenja do oktobra 1944, ko je več štabov dobilo sovjetske svetovalce. **Čete VDV** so postale **15. avgusta 1944 del Korpusa narodne obrambe Jugoslavije (KNOJ)**; to se pravi, da so bili v Knoju vsi Slovenci iz VDV ter potemtakem tudi zločinci povojnih pobojev. V območju SNOS-a je ostala samo Narodna zaščita (kasneje Narodna milica).

b) Področja

Delo Ozne je obsegalo **tri področja**: inozemstvo in zasedena območja v notranjosti države, “osvobojena” ozemlja in vojsko. Po nalogah je bila Ozna razdeljena na 4 dele: obveščevalni, kontrašpionaža, preprečevanje vohunjenja v vojski in statistično-tehnični oddelek. V okrožnici,

²¹ Kos I, 176-178. Vzbuja izredno pozornost in začudenje, kako se je tudi med protikomunisti udomačil evfemizem »likvidacija«, ki jemlje izrazu »umor« vsakršno moralno izprijenost in tako sprevrže zločinsko dejanje v nekaj mehaničen popravek

²² Ta izraz, ki je sposojenka iz ruske revolucije, nekateri še danes uporabljajo in pomeni vse domače skupine ali organizacije, ki niso bile po godu OF in so jih zato imenovali sovražnike ljudstva in kolaboracioniste. Režimski zgodovinar Saje priznava, da pojem “bela garda” v Sloveniji ni bil enak sovjetskemu, ker v Sloveniji (tedaj) še ni bilo državljanske vojne, ampak osvobodilni boj, ki da je preraščal v ljudsko revolucijo. Griesser-Pečar pravilno trdi, da obstoj bele garde po Leninu logično vodi do obstoja rdeče garde, kar da nujno pomeni državljansko vojno.

²³ Griesser-Pečar, 394-405

²⁴ Griesser-Pečar, 395, na podlagi spominov Ivana Mačka, Erinnerungen eines jugoslawischen Freiheitskämpfers, Köln 1985, 320-326, in Dušana Bibra, Zavezniške in sovjetske misije ter obveščevalne službe v NOB, *Borec*, XLIII, 1-3, 132

ki jo je Maček poslal svojim sodelavcem, je jasno povedal, da mora biti Ozna - v nasprotju z drugimi področji - strogo centralistično organizirana.²⁵

c) Naloge

Naloga Ozne je bila **varovati dosežke revolucije**. V vsakem kraju je po navodilu 10. junija 1944 sestavljala seznam sovražnih elementov.

Odlok SNOS o izrednih ukrepih "proti okupatorskim pomagačem, domobrancem in ve-leizdajalcem", 19. julija 1944, je **dal Ozni zelo široka pooblastila**. To je šlo tako daleč, da je v okrožnici izrecno zapisano: "...nihče od organov naše oblasti...nima pravice preprečevati organom Ozne v izvrševanju tega odloka...Vsi organi naše oblasti...so dolžni dajati organom Ozne vse potrebne podatke..."²⁶

Ozna je tudi imela nalogo, da **na zasedenih ozemljih in ob meji z drugimi državami organizira svoje centre**. Njeno glavno delo naj bi bilo **zbiranje podatkov v treh skupinah**: sovražne obveščevalne službe, ustanove državnega aparata, kvizlingi v raznih vojaških enotah. Skrbeti mora, da se zasežejo vsi arhivi v glavnih sovražnikovih obveščevalnih centrih, zajeti voditelji in glavne agente. Nadzorovati je treba tudi agente zavezniških držav²⁷

Delo obveščevalnega oddelka je bilo precej uspešno, o čemer pričata poročili 31. oktobra 1944 ali 28. novembra 1944.²⁸ Vendar je bil pomembnejši 2. oddelek, ki je skušal preprečiti vsako možnost za kakšne ilegalne skupine ali delovanja "po zmagi". Seveda partija ni potebovala nobene kontrole, ker je "tako čista in tako močna".²⁹

Drugi oddelek je imel stalne sodelavce (informatorje in agente), pa tudi tajne policiste, ki so jih uporabljali po potrebi. Ob koncu leta 1944 je sodelovalo 216 ljudi in več sto zaupnikov ter vtihotapljenecv po raznih vojaških enotah. Ozna je tudi v svojih vrstah izvajala čistke. V enoti 2. sekcije so ustanovili **sodišča**, vendar so ta imela omejene pravice. Dovoljeno jim je bilo izganjati ljudi, niso pa imela pravice odločati o življenju in smrti pripornikov.

č) Država v državi

Komunisti so torej še pred koncem vojne hoteli ustvariti čim gostejšo mrežo, ki bi jo po vojni še razširili. Toda že tedaj je postalo jasno, da je bila **Ozna država v državi, ki za svoje delovanje ni bila odgovorna nikomur**, kar je izrecno zatrdil Jože Brilej na konferenci o preganjanju in obravnavanju vojnih zločincev in sovražnikov ljudstva, 12. decembra 1944,³⁰ in potrdil režimski zgodovinar s primerom "sodb" v Ribnici leta 1943.³¹

Vendar je E. Kardelj v pismu CK KPS 3.10.1944 izrazil nezadovoljstvo z Mačkom: "Matija bo moral marsikaj spremeniti in se manj zakonspirirati"³² Nič pa ne kaže, da bi se po tem pismu kaj spremenilo.³³ To je razumljivo, saj je bil Maček član politbiroja CK KPS in je bil verjetno vsak dan v stiku s Kidričem.³⁴

²⁵ Griesser-Pečar navaja po Ljubi Dvornik-Šubelj, Ustanovitev oddelka za zaščito naroda, Prispevki za novejšo zgodovino, Ljubljana 1995, 1-2, 106

²⁶ Vodušek – Starič, 30; Griesser-Pečar, 399

²⁷ Griesser-Pečar, 398, navaja Iz arhivov slovenske politične policije, Ljubljana 1996, 48

²⁸ Griesser-Pečar, 399

²⁹ Griesser-Pečar, 400

³⁰ Vodušek-Starič, 33; Griesser-Pečar, 403

³¹ Mikuž IV, 226-227

³² Griesser-Pečar, 403, ki navaja AS I ZKSS, fasc. 391, Pismo 3.10.1944

³³ Vodušek-Starič, 31-32; Griesser-Pečar, 404

³⁴ Griesser-Pečar, 404, navaja Vodušek-Starič, Odgovor na vprašanje Preiskovalne komisije Državega zbora Slovenije o raziskovanju povojnih množičnih pobojev etc., ki so prispela do 2.2.1994

Ko je potekel rok za “amnestijo”, je Ozna zaostrila svoje ukrepe. Maček piše, da so bili od tega trenutka predani sodiščem tudi vsi tisti, ki so se sami predali, in da so postopali nepopustljivo z družinami, ki so še naprej podpirale belo gardo.³⁵

d) Orodje za prevzem oblasti

Od marca 1945 se je Ozna popolnoma predala pripravljanju na prevzem oblasti. Točno so določili, kje naj bi kdo bil ob vkorakanju Jugoslovanske ali (dejansko tudi) Rdeče Armade. Večji del je bil določen za Ljubljano. Tam je bila kartoteka VOS, ki so jo stalno dopolnjevali, in je na začetku leta 1945 imela podatke o 17.000 osebah.

Po vojni je Ozna imela za svojo najvažnejšo nalogo likvidacijo okupacijskih enot, slovenskih domobrancev in drugih skupin, obsojanje nekaterih političnih strank in preganjanje njihovih članov. Posebno so se posvetili **katoliški Cerkvi** zaradi njenega vpliva na prebivalstvo in njenega protikomunističnega stališča.

Po novi zvezni ustavi, 31. januarja 1946, so Ozna reorganizirali in podredili ministrstvu za notranje zadeve.

3. “Revolucionarno” sodstvo³⁶

a) Kazenska sodišča proti sovražnikom ljudstva

Na kongresu pravnikov na “osvobojenem ozemlju”(10. in 11. oktobra 1943 v Suhorju) je **dr. Darko Černež zavrnil načelo kontinuitete, ki naj bi jo predstavljala begunska vlada,** češ da je istovetenje države z nosilci oblasti mrtvo že od Ludvika XIV (L’Etat c’est moi – Država sem jaz). Stara oblast se ni nehala zaradi osvobodilne borbe, temveč zaradi zasedbe; ker osvobodilno gibanje izganja tega okupatorja, mora zaradi vzdrž(ev)anja kontinuitete pravno organizirati na terenu ostali in v osvobojenih ozemljih osvobojeni narod.³⁷

Kongres slovenskih pravnikov je izrazil stališče, da **med pravno ureditvijo stare in nove države ni kontinuitete.** Kjer so se pokazale kake vrzeli, so se sklicevali na “splošnoveljavne norme”. Ob tem se seveda niso spraševali, v čem naj bi bila kontinuiteta države, za katero se ne priznava nobene prejšnje oblasti; in tudi ne, katere bi naj bile te spošno veljavne norme.

To gledanje je imelo temelje v nauku, ki ga je KPS zagovarjala že od vsega začetka svojega delovanja. *Delo* je 3. junija 1942 pisalo, da je KPS “bila vedno in bo vedno za dosledno ljudsko demokracijo”. Trdi, **da je KPS med prvimi dala pobudo za vzpostavitev ljudske politične oblasti v obliki res svobodno izvoljenih Narodno-osvobodilnih odborov.** Ta ljudska oblast se ne razteza samo na politično-upravno in gospodarsko področje, ampak se mora razširiti na področje sodstva zaradi reda in zakonitosti, zato da ohrani in okrepi ljudsko oblast in jo zavaruje pred sovražnikom naroda.³⁸ Imenuje **dve vrsti sovražnikov:** belo gardo in tiste, ki škodujejo ljudski skupnosti iz sebičnih razlogov.

³⁵ Griesser-Pečar, 404, kjer navaja omenjene Mačkove spomine v nemščini, 343

³⁶ Griesser-Pečar, 407-434, ki razlikuje: kazenska sodišča proti sovražnikom ljudstva, redno (nevojaško) sodstvo in vojaško sodstvo.

³⁷ Navaja Griesser-Pečar, 409, po D. Černež, *Državnopravni značaj našega osvobodilnega gibanja*, Spomenica o prvem zboru slovenskih pravnikov na osvobojenem ozemlju, 46

³⁸ Dobesedno besedilo prinaša Griesser-Pečar, 407- Stalno govoričenje o »ljudstvu« in o pravicah »naprednih« sil vzbujajo vprašanje, kaj je tisto, kar ostaja zunaj »ljudstva« in kakšne pravice naj bi imele »nenapredne« sile – če bi jih sploh imele.

Temelj takega razumevanja prava je bilo **načelo**, da mora biti **pravo podrejeno pridobitvam narodnoosvobodilne borbe. Ta nepisani zakon je še danes veljaven v samostojni, a pravno nepopolni RS!**³⁹ Številne izjave komunističnih mogotcev in njihovih sodelavcev potrjujejo to stališče.⁴⁰ Lojze Ude, član leta 1944 ustanovljene Komisije za ugotovitev zločinov okupatorja in njegovih pomagačev, je zapisal: “Naša borba je pravična v moralnem pomenu besede. To zadostuje. To je pravica življenja, **je pravica naprednih sil v svetu** in v slovenskem narodu. Ta pravica je prvotnejša in višja od pravice v smislu pozitivnega prava. To sta pač oba sveta; svet legalnosti v smislu pozitivnega prava in naš svet.” Zato pravi, da ne more biti dober Slovenec, kdor stoji proti OF, za kar ga ne opravičuje noben, še tako žalosten dogodek.⁴¹

b) “Redno” sodstvo

O njem je mogoče govoriti **še le po ustanovitvi oddelka za sodstvo pri SNOS, 19. avgusta 1944, in po sklepu predsedstva SNOS, 3. septembra 1944.** Do tedaj so nekatere pravne postopke, ki so sicer pridržani sodiščem, opravljali narodnoosvobodilni odbori oz. odbori OF.

Na pobudo KPS je IOOF že 17. maja 1942 izdal **odlok o postavitvi narodne oblasti na osvobojenem slovenskem ozemlju.**⁴² Odlok odreja, da na osvobojenem ozemlju prevzame oblast OF in da se za civilne organe začasno postavijo terenski odbori OF.⁴³

Začeli so z razlaščenjem zemljiške posesti nemških državljanov in tistih Slovencev, ki so jih podpirali. V tej odločbi naj bi se po pravniku Šnuderlu izražal “socialistični element revolucije”.⁴⁴ Izdali so tudi **odlok o zaplenitvi lastnine kočevskih Nemcev** na osvobojenem ozemlju (14.6.1942).⁴⁵ Narodnoosvobodilni odbori in partizani so **smeli opravljati hišne preiskave. Po sklepu IOOF 10. avgusta 1942** so morale biti na **razpolago organom ljudske oblasti vse javne in zasebne premične dobrine** (denar, dragocene kovine, živež itn.) na celotnem osvobojenem ozemlju.⁴⁶

c) Sodna komisija

IOOF je 31. julija 1942 imenoval **sodno komisijo.**⁴⁷ Zaradi italijanske ofenzive se je revolucionarno sodstvo nehalo, še preden je civilna komisija pričela delovati. Na seji IOOF, 13. julija 1942, so zagovarjali mnenje, da bi morali v partizanskih enotah uvesti nevojaško sodstvo. Dne 14. septembra 1944 so z odlokom dokončno zavrgli možnost nevojaškega sodstva, ker je Zoran Polič, član IOOF pri slovenskem glavnem štabu, ugotovil, da je razlikovanje med rednim in vojaškim sodstvom nepotrebno.⁴⁸

³⁹ Griesser-Pečar, 409, ki dokazuje s tem, da je bila revizija procesa proti škofu Rožmanu že trikrat zavrnjena v letih od 1991.

⁴⁰ Griesser-Pečar, 409-412

⁴¹ Griesser-Pečar, 411-412, navaja po L. Ude, *Aktualna vprašanja iz mednarodnega prava*, Spomenica o prvem zboru slovenskih pravnikov, osvobojeno ozemlje 1944, 26. Ob tem je Ude pozabil, kaj je mislil leta 1941 in 1942 v zvezi z likvidacijami; masten tisk pisca

⁴² Dokumenti Šnuderl, št. 30, 43-44; gl. besedilo odloka tudi v Griesser-Pečar, 412-413

⁴³ Še pred tem odlokom so v nekaterih krajih tim. Osvobodilni odbori razglasili, da prevzemajo oblast, in vzpostavili tudi smrtno kazen, npr. za grabež in ropanje, za kar so se sklicevali na Odločbo o zaščiti slovenskega naroda (16.9.1941).

⁴⁴ Šnuderl, 191

⁴⁵ Dokumenti Šnuderl, št. 40, 51-52

⁴⁶ Dokumenti Šnuderl, št. 44, 54-55, in št. 45, 55-56

⁴⁷ Dokumenti Šnuderl, št. 50, 58

⁴⁸ Griesser-Pečar, 417, navaja Zoran Polič, Začetki organiziranega sodstva v NOV in PO Slovenije, *Pravnik*, Ljubljana 1964, 312

č) Zlorabe

Določbe na osvobojenem ozemlju iz leta 1942 so na široko odprle vrata raznim zlorabam. Žrtve teh zlorab so postali tudi pristaši OF. Celo Kardelj je bil (iz zunanjih in notranjih političnih?) razlogov prisiljen kritizirati tako (za javnost) neupravičeno in neutemeljeno ravnanje. Res navodila zahtevajo, da je treba vse izdajalce zapreti, zaslišati in justificirati zato, da se belogardizem že v kali zatre. **A narod je treba prej prepričati, da je bela garda glavni krivec za vse gorje** (potem pa bo KPS/OF imela proste roke za kakršenkoli zločin.) Vsi belogardistični teroristi in mučitelji bodo dobili svojo zasluženo kazen, **ker da je sedaj tudi ZSSR pristala na odlok Anglije in ZDA, da se vsi fašisti in hitlerjevski zločinci in belogardistični izdajalci kaznujejo s smrtjo takoj po osvoboditvi.**⁴⁹

d) Prenehanje delovanja "rednih" sodišč

Po italijanski kapitulaciji je bilo na osvobojenem ozemlju z odlokom 18. oktobra 1943 **konec delovanja rednih sodišč.**⁵⁰ Za sodno preganjanje vseh kaznivih dejanj, ki niso bila od 15. septembra 1943 prepuščena vojaškim sodiščem, so bili zadolženi Terenski odbori, ki so smeli odločati o nesporazumih v osebnih sporih. Zemljiške knjige in oddelki nepravdnega sodstva so še naprej ostali pri vojaških sodiščih. S tem naj bi bilo po mnenju dr. T. Tomiška, sodnika na kočevskem procesu, dokončno odpravljeno predaprilsko jugoslovansko sodstvo.⁵¹

"Bližnji" konec vojne je komuniste prisilil **sredi leta 1944, da so začeli obnavljati redno sodstvo.** Po sklepu predsedsta SNOS je bil **12. marca 1944 imenovan generalni javni tožilec,** ki je po vzorcu ZSSR imel večje pristojnosti kot v nekdanji Jugoslaviji.⁵² Prvi generalni javni tožilec je postal Vito Kraigher.⁵³ Kraigher je kot zgled za novo jugoslovansko pravno ureditev priporočal zakon o pravni ureditvi ZSSR.⁵⁴

Predsedstvo SNOS je 20. avgusta 1944 sprejelo **Odlok o izrednih merah proti pomagačem okupatorja, švabobrancem in drugih veleizdajnikom.**⁵⁵ Nato je 23. avgusta 1944 izšel **Odlok o ureditvi cen življenjskih potrebščin in kaznovanju zločincev.**

e) "Ljudska" sodišča

Z dne 3. septembra 1944 je **Odlok o začasni ureditvi narodnih sodišč in o narodnih sodnikih,** to se pravi, o ljudskih sodnikih in sodiščih.⁵⁶ Ljudska sodišča naj bi ustanavljali na okrajni in okrožni ravni, obstojala pa naj bi tudi višja ljudska sodišča in vrhovno ljud-

⁴⁹ Griesser-Pečar, 419, navaja po Dokumenti 4, 149, 151-152. Iz trte zvita je Kardeljeva trditev, da bi bila Anglija in ZDA zahtevali smrt za vse imenovane! Če bi res obstojala taka odločitev Anglije in ZDA, kje je »registrirana«? Če režimski zgodovinarji vedo za tak odlok, zakaj ga niso nikoli objavili? Ča pa odloka ni, zakaj niso »demantirali« Kardelja? - Pripombe v oklepajih med Kardeljevimi besedami so pisca.

⁵⁰ Dokumenti Šnuderl, št. 95, 115-116.- Dajem v narekovaje izraza »redno« in »ljudsko« sodišče, ker imata svojstven pomen v komunističnem žargonu

⁵¹ Griesser-Pečar, 419-420. V tem je novo protislovje, tokrat s prejšnjimi trditvami drugih pravnikov in mnenjem IOOF, da je kontinuiteta samo v državi, ne pa v zakonih.

⁵² Šnuderl, 350-351

⁵³ Po zakonu naj bi ga imenoval SNOS in je bil odgovoren samo SNOS-u, dejansko pa je bil Kraigher član KPS in je redno poročal politbiroju. Da je bila res ZSSR vzorec za novo pravo, priča dejstvo, da je Kraigher vsakemu tožilcu poslal prevod sovjetskega kazenskega zakonika, kar je utemeljeval s tem, da je v tem zakoniku vrsta najmodernejših kazenskoprvnih načel

⁵⁴ Vodušek-Starič, 17-18

⁵⁵ Dokumenti Šnuderl, št. 151, 203-204

⁵⁶ Dokumenti Šnuderl, št. 149, 200-201, in št. 152, 204-211

sko sodišče. Odlok je določil, da sodnike volijo okrajni oz. okrožni odbori, višje sodnike pa zbor okrožnih odborov zadevnega področja. Sodišča so imela veččlansko (kolegialno) sestavo, odločala je večina (senat). Dokler niso bili določeni sodniki, so vse njihove funkcije prevzeli narodnoosvobodilni odbori. Po Tominšku so s tem "prišla do izraza načela ljudske demokracije in naprednega sodstva", kar je resnično samo zato, ker so bili sodniki na okrajni ravni skoraj izključno neizvedenci v pravu.

Začasna **ljudska skupščina po "osvoboditvi" leta 1945** je ustanovo takih sodnikov **pravno ustalila z zakonom o organizaciji ljudskih sodišč**. Med delegati na skupščini je prevladalo mnenje, da mora biti vsak človek na osnovi svojega razuma sposoben neodvisno soditi, in da je moralna sposobnost bolj pomembna kakor poklicna; moralno primernost so seveda istili s politično primernostjo. To bi naj bil dokaz za to, da vsa oblast izhaja iz ljudstva, ki da naj sodi po svojem občutku, mnenje, ki da je prevladalo v ZSSR po oktobrski revoluciji. (S tem se po eni strani dejansko zanika delitev oblasti in vodi do odvisnih sodišč, po drugi strani pa se taji, da bi bili potrebni poklicni pravniki!)⁵⁷

f) Sodišča narodne časti

Posebnost zase je bilo **sodišče narodne časti**, ki ga je po sklepu CK KPS 9. junija 1945 ustanovilo predsedstvo SNOS. Delovalo je po vsej Sloveniji v več senatih do 25. avgusta 1945. **Osnova za presojanje krivde so bile "pridobitve narodno-osvobodilnega boja"**. Ta zakon je pričel veljati šele 9. junija 1945, a je **veljal tudi za nazaj**, ker so po njem kaznovali "zločine in prestopke zoper slovensko narodno čast, storjene v času okupacije oziroma v zvezi z njo". Ta "retroaktivnost" je v popolnem nasprotju s tem, kar civilizirani zahodni svet imenuje pravo.

4. Vojaško sodstvo

a) Začetki leta 1941

Sprva so v partizanskih četah **precej samovoljno izrekli sodbe kar poveljniki** teh čet. Za Zorana Poliča naj bi bila to "prva javna sodišča".⁵⁸

Vojaška sodišča so **nastala malo pred italijansko kapitulacijo**. Partizansko jugoslovansko vrhovno poveljstvo je sicer že 29. decembra 1942 izdalo odlok o ustanavljanju vojaških sodišč, ki pa ga v Sloveniji niso izvajali, ker da zaradi slabih zvez sploh niso vedeli zanj.

Prve odločbe v Sloveniji temeljijo na dveh odredbah, izdanih 30. julija in 8. avgusta 1942, katerih besedilo pa se ni ohranilo. Vsebovali sta približno sledeče: vodenje preiskovalnega postopka je naloga komandanta bataljona; nadzorovanje postopka in izvajanje smrtne kazni je pridržano pristojnemu štabu odreda, ki je bila vojaška enota, približno enaka polku.

Dne 27. avgusta 1942 je sledila odločba glavnega štaba slovenske partizanske vojske, ki je oborožene pripadnike "bele garde" postavila izven zakona. **"Vse partizanske čete, narodne zaščite ter vsi posamezni partizani in zaščitniki so upravičeni na mestu ustreliti vsakega belogardista, ki ga najdejo v posesti kakršnega koli orožja"**⁵⁹ Z oboroženimi belogardisti so bili izenačeni vsi tisti, katere so zalotili, da so tvorno ali s propagando pomagali beli gardi ali organizirali proti ljudstvu.

⁵⁷ Ferenc 2002, 520-540 piše o »Zaslišanjih in sodbah v Ribnici« septembra 1943. Glavni tožilec je bil Franc Gorjanc-Bobek, star komaj 20 let! Na njegovo zahtevo je bilo obsojenih na smrt in pobitih 124 oseb!

⁵⁸ Navaja Griesser-Pečar, 423.- V civiliziranih družbah ne bi bilo mogoče govoriti o kakem pravu ali pravicah, če bi se ravnali po »revolucionarnem«, »rednem«, »ljudskem« pravu v zgoraj popisanim »partizanskem«, to je, strankarsko-partijsko-pristranskem sodstvu.

⁵⁹ Dokumenti Šnuderl, št. 52, 59-60

b) Razširitev leta 1943

Ko so bile ustanovljene prve brigade, so nastala tudi vojaška sodišča. Brigadna in odredna sodišča so sestavljali po trije člani in njihovi namestniki ter tožilec in njegov namestnik. Ker ni bilo zadosti pravnikov, so to delo opravljali pravno neuki. To je zakasnjevalo postopke, ker so se morali taki sodniki najprej naučiti, kako naj sodijo. Toda po Poliču je bila prednost v tem, da so odločali prekaljeni v narodnoosvobodilnem boju, to se pravi, komandanti, politkomisarji in izkušeni partizani.⁶⁰

Glavni štab je 30. avgusta 1943 izdal pravilnik teh sodišč.⁶¹ Brigadna in odredna sodišča so bila izredna. Zato terenski odbori ne bi smeli obremenjavati teh sodišč z nepomembnimi zadevami. Osumljenca in priče naj bi zaslišal državni tožilec. O vsem tem naj bi sestavili zapisnik, ki naj bi vseboval tudi podpisano izjavo obtoženca. Temu postopku je sledila sodna obravnava, na kateri so obtožencu prebrali obtožbo. Razen če je bilo nujno potrebno, pričam ni bilo treba osebno prisostvovati, ker so njihove izjave prebrali.

Po italijanski kapitulaciji je 15. septembra 1943 slovenski glavni štab izdal odlok o ustanovitvi stalnih vojaških sodišč pri poveljstvih šestih območij na tedanjih ozemljih OF.⁶² Naslednji dan je bilo izdano navodilo o pristojnosti različnih sodišč. S posebnim odlokom je bilo 15. septembra 1943 ustanovljeno tudi Višje vojaško sodišče, ki je moralo potrditi vse sodbe brigadnih, odrednih ali področnih sodišč, razen seveda nujnih izjem.⁶³

c) Pravilnik

Dne 16. oktobra 1943 je bil izdan obširnejši pravilnik.⁶⁴ Brigadna in odredna sodišča so bila pristojna za prekrške proti odloku IOOF o zaščiti slovenskega naroda, proti odloku izvršnega komiteja o edini slovenski vojski, za prekrške zoper narod, proti vojaškemu redu. Sodbo naj bi izrekli po tajnem posvetovanju. Za obsodbo je zadostovalo, da je obtoženec priznal svojo krivdo. Sodišču ni bilo treba ničesar dokazovati in je tudi izbiralo kazen. Vendar je bilo za izrek smrtne kazni potrebno soglasje. Smrtnih sodb se tudi ni smelo izreči, kadar je bil oboženec odsoten. Vse sodbe so bile izrečene v imenu "slovenske ljudske vlade", treba pa jih je bilo predložiti Višnjemu vojaškemu sodišču. Če je to potrdilo obsodbo, jo je bilo treba takoj dostaviti pristojnemu sodišču, sodbo pa je bilo treba izvesti v 24 urah.

Ti predpisi so seveda delno zmanjšali samovoljno postopanje, a predvsem VOS je še vedno delovala na svoje.⁶⁵ Niso pa dovolj upoštevali, da bi moralo smrtne obsodbe potrditi Višje vojaško sodišče; dve navodili sodišča pri vrhovnem štabu ukazujeta prav nasprotno.⁶⁶

V tem času niso bile predvidene ne pomilostitve ne pritožbe, kar se je zaradi takratnih vojaških razmer nekaterim (kot Poliču) zdelo popolnoma razumljivo.

Navodilo št. 4 glavnega štaba (7. januarja 1944) priča, kako neuki so bili člani sodišč, ker poučuje o razliki med prisilnim odkupom (rekvizijo) in prisilnim odvzemom (konfiskacijo) ipd.⁶⁷ Kmalu se je pokazalo, da brez pravnikov ni moč soditi. Zato je glavni štab 19. januarja 1944 spremenil Pravilnik o organizaciji in poslovanju področnih sodišč, tako da sta morala

⁶⁰ Griesser-Pečar, 425

⁶¹ Dokumenti Šnuderl, št. 64, 76-77

⁶² Dokumenti Šnuderl, št. 71, 82-83

⁶³ Dokumenti Šnuderl, št. 70, 81-82; spet »izjeme«, to se pravi, samovoljnost nižjih sodišč.

⁶⁴ Dokumenti Šnuderl, št. 91, 109-113

⁶⁵ Gl. primere pri Griesser-Pečar, 428

⁶⁶ Griesser-Pečar, 428-429

⁶⁷ Dokumenti Šnuderl, št. 96, 117-119

biti vsaj en sodnik in njegov namestnik pravnik, izbrana po glavnem štabu NOV in POS. To je veljalo tudi za državnega tožilca in njegovega namestnika, ki naj bi po možnosti poznala pravo in prihajala iz vrst politikomisarjev.⁶⁸

č) Zaporna kazen in prisilno delo

Partizansko vodstvo je uvedlo tudi **zaporno kazen**. Odločili so, da se morajo osumljene osebe kar najhitreje zaslišati in postaviti pred sodišče. Predvideni so bili **javni postopki**, ki pa so jih lahko obšli iz nujnih razlogov. Vsako sodbo je bilo treba predložiti Višjemu vojaškemu sodišču.

Prisilno delo je uredilo navodilo št. 5 z dne 17. februarja 1944 (l.c.) Odlok vztraja na tem, da za razliko od predvojnega sodstva partizansko sodstvo ni maščevalno, temveč ima za namen prevzgojo obsojenca v vrednega člana skupnosti. (Zato večine sploh niso vlekli pred sodišča: prevzgojili so jih kar z usmrtitvijo!)

Višje vojaško sodišče je delovalo od 12. septembra 1943 do 15. maja 1944. V tem obdobju je obravnavalo 1.769 oseb, med njimi 713 partizanov in 966 civilistov. Veliki večini (1273 osebam) so sodili v zvezi z njihovo pripadnostjo domobrancem ali beli gardi. 733 primerov je bilo skrivačev, 487 pa za nedovoljeno oddaljevanje od čet in dezertiranje. V 751 primerih so odredili zaplembo obsojenčevega premoženja. Izrečenih je bilo 22 smrtnih kazni.⁶⁹ Potrjenih je bilo 1.248 obsodb, 307 pa je bilo spremenjenih.

Glavni štab NOV in POS je 20. aprila 1944 izdal **“Uredbo o vojaškem kazenskem sodstvu”**, ki je samo delno spremenila pravilnik.⁷⁰ Uredba pa je **uvedla nekatere dodatke**: predvideva izgubo državljanstva; ukazuje izvedbo smrtnih kazni z ustrelnostjo; omogoča pritožbe in prošnje za pomilostitev. Vendar je bila odločba Višjega sodišča dokončna. Ni bila mogoča pritožba proti sodbam izrednih sodišč za pomembne politične ali vojaške primere. Pač pa je bilo mogoče proti odločitvi Višjega sodišča pri predsedstvu SNOS vložiti prošnjo za pomilostitev.

d) Poenotenje sodstva v vsej Jugoslaviji

Omenjena uredba je **veljala le nekaj dni**, ker jo je že **24. maja 1944 nadomestila “Uredba o vojaških sodiščih”**, ki jo je izdal vrhovni štab NOV in POJ, s čimer so za celotno ozemlje Jugoslavije veljale iste določbe. **To je bil nov, hud udarec slovenski samostojnosti, ki jo je OF tako poudarjala in trdila, da se zanjo bori.**

V Sloveniji je višjim častnikom in domnevnim vojnim zločincem sodilo višje vojaško sodišče NOV in POJ. Za vojne zločince so bile predvidene hude kazni. **Vojni zločinci** so bili vsi domačini in tujci, ki so med vojno zagrešili zločine proti ljudstvu. V to vrsto so **po partizanski razlagi** spadali vsi tisti, ki so kakorkoli podpirali okupatorja in slabili moč narodnoosvobodilnega boja. **Ta boj je bil seveda samo boj partizanov. “S tem je bilo podano pravno sito za vse, ki bi jih bilo treba izločiti iz družbe nove Jugoslavije... Skratka: s pomočjo te konstrukcije ‘narodnega sovražnika’, ki zagreši ‘narodno izdajo’, so lahko tudi čisto navadne protikomuniste tlačili v zapore in gonili na morišča.”**⁷¹ To je predvsem jasno po

⁶⁸ Dokumenti Šnuderl, št. 101, 123-125

⁶⁹ Griesser-Pečar, 430-431. Te številke ne vključujejo vseh smrtnih obsodb, predvsem ne tistih, ki so bile izrečene po hitrem sodnem postopku oktobra 1943 v Kočevju in Ribnici. Glavni štab je namreč 19. oktobra izdal navodilo, naj obsodb po hitrem postopku v bodoče ne izročajo Višjemu sodišču, temveč naj se te samo arhivirajo, kar so utemeljevali s tem, da Višje sodišče glede pomanjkanja nekaterih formalnosti zaradi nujnosti ne bo moglo zahtevati nobenih sprememb.

⁷⁰ Dokumenti Šnuderl, št. 139, 177-184

⁷¹ Griesser-Pečar, 432-433

13. in 14. členu te uredbe, ki opredeljujeta, kdo je vojni zločinec in ki natančno določata, za katere osebe gre.

Odlok vrhovnega štaba o vojaških sodiščih, 24. maja 1944, in **zakon o kaznivih dejanjih zoper narod in državo**, avgusta 1945, sta rabila kot **zakonska podlaga za nameravano izljučitev vsake opozicije v povojnem času**. Dejansko v številnih primerih ti odločitvi **nista bili pravno upravičeni, ker sta vzpostavili svojo veljavnost za čas pred svojim obstojem, to se pravi, naj bi veljali za nazaj, kar pa je s pravnega vidika nesmisel**. Novejše mednarodno sprejeto pravo to dovoljuje šele zadnja desetletja, a samo za primere kršenja človekovih pravic, katerega kaznivost nikoli ne zapade.⁷²

2. Politična in vojaška dejavnost OF v letih 1944 in 1945

Prvi poskus slovenske partizanske vlade

Dne **27. junija 1942** je IOOF na osvobojenem ozemlju sestavil **Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO)**, ki je imel 8 poverjeništev.⁷³ IO SNOO je sklenil **razpisati volitve za zbor delegatov**.⁷⁴ Volitve so izvedli na Kočevskem, a zaradi italijanske ofenzive se je zbor sestel šele oktobra 1943 v Kočevju.

Kardelj je ocenil to "njihovo" vlado (Narodnoosvobodilni odbor) kot **"največjo neumnost in malce smešno opereto"**, svojsko slovenski mentaliteti, ki rada vidi, da je vse nekako zakonito. Kardelj ni imel dvoma o vlogi partije v prihodnosti, a **množice bi morali pripravljati na nova obdobja z največjo potrpežljivostjo**. Šele po Dolomitski izjavi je za Kardelja prišel čas, da postavijo na noge tak organ - kot da bi bila ta izjava izraz mnenja ljudskih množic! Tedaj se je res **SNOO preimenoval v Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS)**.⁷⁵ Kardelj je tudi označil dve najnevarnejši nagnjenji: birokratizem, ki da je prevzel komuniste, in sektaštvo.⁷⁶

Kočevski zbor 1943

Po razsulu Italije septembra 1943 je nastalo razsežno ozemlje, ki ga je OF razglasila za "osvobojeno" ozemlje.⁷⁷ Po površini je bilo dotlej največje, ker je obsegalo skoraj vso Ljubljansko pokrajino razen Ljubljane, Polhograjskih Dolomitov, pas ob železnici Ljubljana-Postojna in Kostanjevice na Krki.⁷⁸

Sekretar IOOF Boris Kidrič je 12. septembra razglasil, da sta **vso oblast na tem ozemlju prevzeli OF in NOV Slovenije**. V *Slovenskem poročevalcu* je kasneje prikazal naloge tistih dni: splošno mobilizacijo; vključevanje v organizacijo nove, ljudske oblasti in uprave; budnost pred

⁷² Po vsem povedanem nastaja vprašanje: ali je sploh mogoče dajati ime »sodišča« vsem tem organom? Vsekakor je to nov primer sprevačanja pojmov in pomenov, ki je tako značilno za komunizem. Drugo vprašanje je, koliko raznih odlokov je bilo vnešeno v komunistično zgodovino pisje šele po »osvoboditvi«, oz. katerim so dali druge datume in spremenili besedilo.

⁷³ Dokumenti Šnuderl, št. 37, 49-50; imenovanje poverjenikov, ib., št. 38, 50

⁷⁴ Dokumenti Šnuderl, št. 43, 54; dejansko se je sprva imenoval »odbor«

⁷⁵ Preimenovanje raznih ustanov - večkrat zakrinkano z vedno več in z vedno novimi kraticami - je značilno za partijski birokratizem, potreben za samovoljne diktate iz kakega CK.

⁷⁶ Griesser-Pečar, 417, navaja Zbornik dokumentov, VI/3, 142; Kardelj je bil pač predvsem internacionalist, vnet za sovjetizacijo in Jugoslovenar, šele nazadnje Slovenec

⁷⁷ Za vse zaglavje gl. Kočevski zbor

⁷⁸ NOV, 537. - Seveda se je to "osvobojeno ozemlje" kmalu skrčilo zaradi vdora Nemcev, pa tudi zaradi nastajanja postojank Slovenskega domobranstva in njegovih kasnejših udarnih enot.

peto kolono.⁷⁹ Dne 13. septembra je IOOF ustanovil upravno komisijo za osvobojeno ozemlje, ker da je sam zaposlen z bojem za osvoboditev. V okrožjih, "rajonih" in krajih so upravljali posle ljudske oblasti, "dokler ne bodo izvoljeni terenski narodnoosvobodilni odbori". Toda jeseni leta 1943 si OF še ni upala izvesti teh volitev v predelih, ki so bili prej pod italijansko oblastjo, ker da je bilo prebivalstvo **"še vedno zaslepljeno od belogardistične propagande"**.⁸⁰

V devetih okrožjih, ki so bila večinoma v Ljubljanski pokrajini in kjer je pred vojno živel 195.000 Slovencev, je bilo še 6 podokrožnih in 79 rajonskih odborov OF in nekaj sto terenskih odborov OF. Niso torej vključili Primorske, čeprav so jo bili uradno priključili Sloveniji,⁸¹ so pa ustanovili **Narodnoosvobodilni svet za primorsko Slovenijo**, zato "da bi (se) poudarilo tudi mednarodni pomen ljudske vstaje kot borbenege plebiscita prebivalstva za priključitev k novi Jugoslaviji in hkrati zagotovilo osnove za ohranitev doseženih pridobitev narodnoosvobodilnega boja v primeru hitrega zloma nemškega okupatorja v Italiji oziroma izkrcanja zavezniških sil v Istri..."⁸²

Po zgledu AVNOJ-a (Antifašistično veče narodnog oslobodjenja Jugoslavije) je vodstvo OF v Sloveniji poleti 1943 začelo pripravljati širši zbor predstavnikov slovenskega naroda. Spočetka niso natančno vedeli, kaj pravzaprav hočejo, kar dokazujejo različna uporabljena poimenovanja: zbor predstavnikov slovenskega naroda, zbor svobode, slovenski protifašistični svet, parlament itn.

Po italijanski kapitulaciji je **IOOF razpisal volitve za zbor predstavnikov slovenskega naroda**. Zbor naj bi se sestel samo enkrat, njegov namen pa je bil bolj deklarativnega značaja. Volil naj bi organ, ki bi se potem izoblikoval v prvi slovenski ljudski parlament.⁸³ IOOF je odločil, naj bodo volilni okraji območja terenskih odborov OF, podjetja, ustanove in bataljoni NOV. **Na vsakih 500 prebivalcev naj bi volili po enega odposlanca, v bataljonih pa po dva** – kot da bi bataljoni imeli po 1.000 borcev!. Volitve naj bi bile od 20. do 25. septembra 1943.

IOOF je 12. septembra 1943 sporočil svojim organizacijam, kakšne ljudi naj izvolijo za odposlance: **zanesljive in borbene osebe iz ljudstva, ki živijo na območju terenskega odbora OF**. Volitve so se seveda spremenile v pomembno politično manifestacijo: "V veliki večini so bile volitve splošne, neposredne in javne".⁸⁴ Neposredno je bilo izvoljenih 668 odposlancev, posredno pa 78. Režimska zgodovina piše, da so bile volitve v Ljubljani, na Gorenjskem in Štajerskem posredne, a da je bil na zboru **"resnično zastopan ves slovenski narod"**, ker da so med člani OF na Dolenjskem in Notranjskem bili ljudje iz teh pokrajin! Toda medtem je **v Beli krajini na 157 prebivalcev prišel po en odposlanec!**⁸⁵

Zbor odposlancev je zaradi nemškega bombardiranja **zasedal ponoči od 1. do 3. oktobra 1943**. Povabljeni gostje so bili: predsednik AVNOJ-a dr. Ivan Ribar, dva predstavnika vrhovnega štaba NOV in POJ, predstavnik centralnega komitega KPJ, šef britanske vojaške misije za Slovenijo major William Jones idr.

⁷⁹ NOV, 538; Ferenc 1967, 202-207

⁸⁰ NOV, 540 (masten tisk pisca)

⁸¹ Dokumenti Šnuderl, št. 73, 83

⁸² NOV, 541

⁸³ NOV, 557. Poudarek ni na »prvi«, ampak »prvi ljudski« parlament. To namerno zamešavanje izrazov in pojmov je zavedlo v potvarjanje zgodovine, s tem pa tudi v namerno zmedo novih rodov.

⁸⁴ NOV, 557; oznaka »javne« nas vodi do neoporečnega zaključka, da volitve niso bile svobodne

⁸⁵ NOV, 558

Zborovanje je začel predsednik IOOF Josip Vidmar. Prvo zasedanje je poteklo v zgolj formalnostih. Druga seja je poslušala referata Kidriča in Kardelja ter razpravljala o njih. **Kidrič** je govoril o **vzrokih razpada stare Jugoslavije** in med drugim dejal: vojska aprila 1941 je razpadla, **sedaj pa imamo vojsko, imamo oblast, imamo svojo narodno in ljudsko vojsko, imamo svojo narodno in ljudsko oblast. Kardelj je označil bistveno vsebino osvobodilnega boja**, nato pa navedel njegove **značilnosti**: pripravljenost slovenskega naroda za boj; obstoj dejavnega počela, to se pravi, KPS in slovenskih rodoljubov; in pravilna osnovna načela. Na 3. zasedanju so sprejeli sklep o splošni mobilizaciji, potem pa sta govorila člana IOOF Zoran **Polič** (o graditvi ljudske oblasti) in dr. Marijan **Brecelj** (o gospodarstvu, finančah in prehrani).⁸⁶

Kidrič je predlagal **ustanovitev manjšega organa** (120 članov), ki naj bi se imenoval **Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO)**. Prebral je imena članov tega odbora in odposlanci so jih potrdili s ploskanjem.⁸⁷ Potrdili so IOOF, ki je postal tudi predsedstvo SNOO. Nato so na podoben način "izvolili" še **42 oseb kot slovenske zastopnike v AVNOJ-u**. Končno so **izjavili, da so prvi svobodno izvoljeni odposlanci in da je slovenski narod s tem dejanjem končno veljavno stopil v krog suverenih narodov**.⁸⁸

Kidrič je kasneje zapisal, da se je zbor **soglasno** ("enoglasno") – brez kakršnekoli diskusije – **odločil za boj proti okupatorju, ne glede na žrtve**. Na Vidmarjevo vprašanje, ali **zbor potrjuje pravilnost dotedanega delovanja IOOF** pa da je odgovoril **brez pridržka pozitivno; celo več, zbor je ugotovil, da bi brez boja bilo še več žrtev!**⁸⁹

"Osvobojeno ozemlje" v Beli krajini⁹⁰

O "osvobojenem ozemlju" so partizani najprej govorili na Dolenjskem in Notranjskem. Ponavljamo, da se je to ozemlje junija 1942 za kratek čas raztegnilo na dve tretjini Ljubljanske pokrajine, a ni vključevalo mest in trgov ter prometnih križišč.

Po ofenzivi na **Dolenjskem** (5.9.-11.11.1943) so Nemci zasedli pomembnejše kraje in doline. V kobariško republiko na **Primorskem** so Nemci vdrti novembra 1943 in postavili svoje postojanke v večjih dolinskih krajih. Na **Gorenjskem** je jeseni 1943 nekaj časa obstajalo "osvobojeno" ozemlje v Poljanski in Selški dolini, do sredine marca 1944 v Moravški dolini in v začetku avgusta za kratek čas v Tuhinjski dolini. Na **Štajerskem** je bilo "osvobojeno" ozemlje od junija do septembra 1944 v gornji Savinjski dolini, v Zadrebški dolini, na Kozjanskem in na Pohorju, a ta ozemlja so si spet osvojili Nemci proti koncu leta 1944.

V začetku novembra 1943 so se Nemci umaknili iz Bele krajine, ki je ostala do konca vojne "osvobojeno ozemlje".

Delno nemške ofenzive delno pa domobranski udari so si v letu 1944 spet pridobili velik del tega "osvobojenega ozemlja". Vendar se je prisvojeni del omejeval na kraje ob železniških progah in glavnih cestah.

Bela krajina se je po veliki ofenzivi v pozni jeseni 1943 spremenila v pravo revolucionarno "bazo". Čeprav so dvakrat vdrti vanjo domobranci, so se obakrat umaknili. To je **omogočilo**

⁸⁶ NOV, 559-561

⁸⁷ NOV, 561

⁸⁸ Kočevski zbor, Proglas Zbora odposlancev slovenskega naroda, 161-164; KPS/OF je bilo malo mar, da to ni bilo v skladu z zgodovino

⁸⁹ *Slovenski poročevalci* št. 24, 17. oktobra 1943; navaja Kočevski zbor, 5-6: masten tisk in podčrtano pisca, ki se sprašuje: kakšne dokaze je imel »zbor« za tako neutemeljeno, absurdno izjavo?

⁹⁰ NOV, 537-561; Kos II, 90

partizanom, da so v Beli krajini in v smeri proti Rogu delovali skoraj nemoteno. Sicer je **glavno revolucionjsko taborišče** imelo svoj **sedež v Rogu**. V **Beli krajini** so začeli nameščati politično in vojaško za KPS **manj važne ustanove**, kot partijske šole, gledališče, kulturno dejavnost ipd. Na robu Bele krajine se je namestil glavni partizanski štab. Vse večje manifestacije in shode so prirejali v Črnomlju.

S časom so pri vasi Otok naredili tudi zasilno letališče za zavezniška letala. Ta so piletavala iz Barija ali Foggie v južni Italiji, kjer sta bili zavezniški bazi. Z letali so pripeljevali strelivo in opremo, odvažali pa ranjence.

Propaganda za sklepe AVNOJ-a⁹¹

Ko se je skoraj celotna slovenska delegacija vrnila z II. AVNOJA v Jajcu, je IOOF 1. decembra 1943 izdal okrožnico, v kateri je predstavil vse sklepe. Objavila jih je tudi posebna številka *Slovenskega poročevalca*. Takoj zatem so začeli s propagando za poznanje in sprejetje avnojskih sklepov. Za partizane je bilo to izrednega pomena iz vsaj dveh razlogov: 1. zavezniki niso priznali niti AVNOJ-a niti ne po njem postavljene neke vrste začasne vlade, kot naj bi bil **Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije (NKOJ)**; 2. slovenska delegacija, ki jo je določil tim. Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, ni bila zakoniti predstavnik slovenskega naroda.⁹²

Višek propagande za sklepe II. AVNOJ-a je bilo **ljudsko zborovanje v Črnomlju, 30. januarja 1944**, na katerem so govorili predsednik AVNOJ-a Ribar ter Kardelj in Kidrič.⁹³

Dejavnost KPS in IOOF

Vrhovni plenum OF je poudaril na seji v Kočevskem Rogu, 24. decembra 1943, da je treba **povečati politično dejavnost na Gorenjskem, Štajerskem in Primorskem**.⁹⁴ Kardelj je naročil centralnemu komiteju slovenske komunistične partije (CK KPS) naj si prizadeva za mednarodno priznanje NKOJ-a. Sodil je (zmotno, kot vsako leto dotlej!), da bo pomladi konec vojne, za kar da bi morali biti politično in vojaško povsod do kraja pripravljeni. **Revolucijsko vodstvo bi moralo predvsem paziti, da ga ne bi izgnali iz Slovenije**.⁹⁵

IOOF je 12. januarja 1944 izdal odlok o ustanovitvi Slovenskega narodnega gledališča (SNG), za kar je dala pobudo "kulturniška skupina" v Beli krajini.

Tito in glavni partizanski štab sta decembra 1943 in januarja 1944 "zadnjikrat" pozvala domobrance, naj preidejo k partizanom, a ti pozivi so se ponavljali drug za drugim do začetka leta 1945.

Režimski zgodovinar poroča o vsebini pisma, ki ga je Kidrič poslal Kardelju januarja 1944.⁹⁶ Kidrič piše, da je **VOS na Primorskem likvidirala nekaj županov**, zaradi česar jih je več drugih odstopilo. **V Ljubljanski pokrajini ni možno kaj več mobilizirati razen skrivačev**,

⁹¹ AVNOJ je kratica za srbsko ime »Antifašistični svet narodnega osvobojenja Jugoslavije« (pravilno slovensko: Protifašistični svet ljudske osvoboditve Jugoslavije)

⁹² Kos II, 91, ki navaja dr. France Bučar, »Pravna ureditev položaja Slovencev kot naroda«, *Nova revija*, Ljubljana 1987, 57, 150 sl., kjer Bučar piše o **nezakonitosti AVNOJ-a in njegovih sklepeh**

⁹³ Kos II, 95

⁹⁴ Kos II, 93

⁹⁵ Mikuž III, 206-208 - Zanimivo je, da se zgodovinarji ne sprašujejo o tem, kdo je dal Kardelju oblast dajati take in podobne ukaze.

⁹⁶ Mikuž III, 208-212

ki pa pri prvi priložnosti uidejo. Res obvladajo vse belokranjsko okrožje, bivše Kočevsko razen Kočevja, Suho krajino, Rog, novomeško okrožje na desnem bregu Krke, Notranjsko in vse ozemlje od levega brega Krke do demarkacijske črte (med Nemčijo in Italijo). Toda *Radio Svobodna Jugoslavija* (v ZSSR) prenareja partizanska poročila iz Slovenije, saj **veliki nemški transporti gredo nemoteno po cestah in po železnici na "osvobojenem ozemlju"**. Nekako v **zagovor-izgovor** pravi: **"Je pa naša vojska majhna."** Ker bi na Štajerskem lahko mobilizirali 20.000 ljudi, so tja poslali celo divizijo, da bi tako ustanovili tretji slovenski partizanski korpus. Na Gorenjskem so množice zajete v OF, a odkrili so "belo in plavogardistično gnezdo" v OF, ki so ga počistili, čeprav je nevarnost, da bi likvidirali vsevprek.

Kos poroča o čistkah na Gorenjskem, ker so odkrili rupnikovsko zaroto znotraj OF.⁹⁷ Pravi, da so morali likvidirati 5 kolovodij, ki jih imenuje in pove, da so bili večinoma iz kamniškega okraja. Prej je OF imela za center bele garde Šenčur in Cerklje, čemur se ne čudi, "saj je bil klerikalizem tu od nekdanj globoko zasidran".

Zasedanje SNOS v Črnomlju

Namen zasedanja SNOS-a v Črnomlju, 19. in 20. februarja 1944, je bil: **"v duhu avnojskih sklepov začeti graditi tudi slovensko državo v okviru federativne demokratične Jugoslavije"**⁹⁸ Razpravljali so o postavitvi slovenske vlade, o dolžnostih in pravicah slovenskega ljudstva ter o razpisu volitev v narodnosvobodilne odbore (NOO). Poleg gostov z juga Jugoslavije sta bila navzoča tudi angleška in severoameriška zvezna oficirja pri glavnem partizanskem štabu.

Slovenski narodnosvobodilni svet (SNOS), bi se moral zbrati dvakrat na leto. Ker je **SNOS izročil izvršno oblast vladi**, to je, **Nacionalnemu komiteju osvoboditve Slovenije (NKOS-u)**, vlade pa še niso imenovali, je njene funkcije začasno prevzelo predsedstvo SNOS-a, ki je bilo obenem tudi IOOF.

Število članov SNOS-a so zvišali od 120 na 180. S tem so hoteli spremeniti SNOS v prvi slovenski parlament.

Najvažnejše odločitve tega zasedanja so bile sledeče:

1. Potrditev delovanja slovenske delegacije na zasedanju II. AVNOJA, na katerem da se je slovenski narod z drugimi združil v federativno Jugoslavijo, in to "svobodno, po svoji lastni volji, na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe vključno pravice do odcepitve pa tudi združitve z drugimi narodi".⁹⁹
2. Izjava o ustavnih pravicah in dolžnostih slovenskega naroda.
3. Odlok o ustanovitvi zakonodajnega odbora SNOS-a.
4. Odlok o razpisu volitev v narodnosvobodilne odbore (NOO), s katerim se uvaja delegatski volilni sistem.
5. Odlok o ustanovitvi komisije pri predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev.
6. Odlok o postavitvi verske komisije pri SNOS. Po posredovanju te komisije je škof Rožman imenoval župnika iz Podzemlja, dekana Ilca, za generalnega vikarja za Belo krajino.¹⁰⁰

⁹⁷ Kos II, 94, navaja po Tone Fajfar, *Odločitve*, Ljubljana 1966, 442

⁹⁸ Mikuž III, 213-215

⁹⁹ NOV, 680. - Seveda se nihče ni vprašal, kdo jim je dal pravico govoriti in odločati v imenu vsega naroda. Vse tako kaže, da tedaj niti politiki niti pravniki niti zgodovinarji niso imeli nobenih pripomb ali dvomov.

¹⁰⁰ O 1. črnomeljskem zasedanju gl. Mikuž III, 215-219; oblika in način popisa jasno razodevata, da leta 1973, ko je izšel III. del Mikuževe »zgodovine«, še niso dajali take pomembnosti črnomeljskemu zborovanju, kot so jo kasneje hoteli vsiliti vsemu narodu.

Izdanih je bilo še več drugih odlokov, med njimi odlok o prenehanju VOS.¹⁰¹ Razpuščen je bil NOOS za Primorje, njegove pristojnosti pa so prešle na IOOF. Določili so natis posebnega plačilnega bona, čigar vrednost je temeljila na poznejšem dolarskem posojilu zahodnih zaveznikov. Uvedli so narodni davek.

Poslali so vdanosten (bolje: klečeplazen) pozdrav Titu, v katerem je SNOS izrazil upanje, da se bodo v novi Jugoslaviji **“uresničile tisočletne sanje slovenskega naroda o svobodi in neodvisnosti”**.¹⁰²

Kasneje so režimski zgodovinarji spremenili črnomeljsko zasedanje v neke vrste ustavodajno skupščino, ki da je dala temelje slovenski državnosti. Toda izjava na zasedanju govori samo o pravicah vsakega naroda **do samoodločbe** in o tisočletnih sanjah slovenskega naroda o samostojnosti. Zasedanje pa ni sprejelo nobene norme (zakona, odloka ipd.), ki so potrebne za določena **pravno veljavna in pravomočna dejanja**.

Ne zbor v Kočevju ne zasedanje v Črnomlju nista bila upravičena za taka pravna dejanja. **Temelji slovenske državnosti bi torej bili kaj neznatni in šibki, če bi izvirali iz teh zasedanj!**¹⁰³

Partizanski neuspehi Sloveniji

Vodstvo OF je ukazalo volitve organov OF, od terenskih odborov do okrožnih plenumov. V vodstvu samem pa je prišlo do sprememb: Tito je oktobra 1944 Borisa Kidriča postavil za politkomisarja glavnega štaba, ki pa je obdržal mesto političnega sekretarja IOOF. Organizacijski sekretar KPS je postal Boris Kraigher.

Ozna je sporočila 24. septembra 1944, da je bilo na podlagi odloka predsedstva SNOS izgnanih s partizanskega ozemlja na Dolenjskem 178 družin in 4 posamezniki, a **ne pove, da je imela za zgled ravnanje okupatorjev**. V času od 12. septembra 1943 do 15. maja 1944 so vojaška sodišča na tem področju izrekla 1.679 obsodb, in to 713 pripadnikom NOV in 966 civilistom. **Izrečenih je bilo 222 smrtnih obsodb.**¹⁰⁴

Jeseni 1944 so partizani delno razdrli progo južne železnice. Brez uspeha so napadli domobranske postojanke v Višnji gori, Stični, Velikih Laščah in Kočevju, za kar da naj bi bilo krivo pomanjkanje streliva, kljub izdatni zavezniški podpori.. Spet so brez uspeha napadli Šentvid pri Stični, prav tako kot tudi Litijo, Pogonik in Šmartno pri Litiji. Večji napad je doživelo Kočevje 18. novembra 1944. Tam sta bili dve domobranski četi in enota nemške policije, skupaj okrog 1200 mož. Napad je trajal tri dni, pri čemur so pomagali partizanski topovi in zavezniški bombniki, ki so odvrgli 20 bomb. Domobranci so z izpadom pregnali topništvo, ko pa sta jim prišla na pomoč udarni bataljon iz Velikih Lašč in motorizirana četa iz Ribnice, so **partizanske brigade zbežale v Belo in Suho krajino.**¹⁰⁵

Na **Primorskem** je partizansko bojevanje zaviral Srbski prostovoljni korpus, 4.000 mož, ki se je bil umaknil iz obleganega Beograda in iz vse Srbije. Partizani so se umaknili na No-

¹⁰¹ To se dejansko ni zgodilo, saj je VOS po pričevanju režimskih zgodovinarjev v Ljubljani obstajala skoraj do konca vojne, medtem ko je po deželi nalogo VOS-a prevzela Ozna; NOV, 830: Kos II, 96, ki navaja tudi Ivo Svetina, »Varnostna obveščevalna služba v Ljubljani«, Ljubljana v ilegali IV, 363

¹⁰² NOV, 681-682

¹⁰³ Kos II, 95-96

¹⁰⁴ Mikuž IV, 170-171; vzroki so bili 487 dezertacije; 159 tatvine; 1.273 ovadustvo, sodelovanje z okupatorjem in domobranci; 733 skrivaštvo; 201 malomarno opravljanje službe; 142 kršitev predpisa o gibanju prebivalstva; 87 kršitev discipline; 55 nepravilno ravnanje z orožjem; 10 umori

¹⁰⁵ NOV, 782

tranjsko in celo v hrvaški Gorski Kotar. Na **Gorenjskem** so bili večji boji v Poljanski dolini, kjer so partizani izgnali Nemce z njihove postojanke v Poljanah in v Gabrku, domobranci pa iz Železnikov. Delno so uničili domobrantsko postojanko v Zgornjih Stranjah pri Kamniku, vendar so se morali umakniti ob napadu na Blagovico in Krašnjo. Na **Štajerskem** so oktobra partizani brezuspešno napadali Dovže, Turiško vas, Slovenj gradec, Zgornjo Polskavo in Šmartno v Tuhinjski dolini. Nemci so partizane pregnali s Pohorja. Partizani so se najprej umaknili na Graško goro, potem pa so kljub pomoči z Dolenjskega morali zapustiti Zgornjo Savinjsko dolino in Kozjansko. Del Lackovega bataljona je padel v nemško zasedo, kar je povzročilo 35 padlih, 133 ujetih in 20 pogrešanih.¹⁰⁶

Med domobranci je sredi leta 1944 neprestano **rastlo pričakovanje zavezniškega izkrcanja** v Istri in Trstu. Domobrantski častniki so bili zato prepričani, da bi moral Organizacijski štab obrniti vso pozornost bataljonov proti Primorski, da bi tako preprečili zvezo partizanov z zavezniki. Celo dr. Krek je sporočil iz Londona v Ljubljano, da "do Rakeka skoro gotovo okupirajo Angloameričani".¹⁰⁷

Da so tudi **partizani resno računali s to možnostjo**, potrjujejo njihovi zgodovinopisci: "Za izkrcanje zavezniških sil v Istri so se najbolj zavzemali britanski krogi, ker bi jim to omogočilo vpliv zahodnih sil v Avstriji in zahodnem delu Jugoslavije, če bi se sovjetski vpliv preveč širil v vzhodnem. Takšna pričakovanja so krepila upe slovenskih protirevolucionarnih sil, da bodo na koncu vojne prišle do oblasti, hkrati pa zavirala proces razkrajanja Slovenskega domobranstva in drugih kvislinških formacij."¹⁰⁸

Tudi Nemci so zaradi možnosti udara zahodnih zaveznikov skozi Postojnska in Ljubljanska vrata **ukazali gradnjo obrambnih črt**. Pokrajinska uprava v Ljubljani je ustanovila delovne brigade Narodnih pionirjev, ki so kopali jarke in pripravljali utrdbe.¹⁰⁹

Nemško-partizanska pogajanja

O teh pogajanjih obstoji **veliko dokumentiranih virov**.¹¹⁰

1) V Jugoslaviji

O prvem pogajanju poročča Griesser-Pečar.¹¹¹ Na nemško ponudbo je prišlo do **zamenjave ujetnikov 5. septembra 1942**.

Druga izmenjava je bila **17. novembra 1942 v Livnu**, kjer pa so partizani že zahtevali, da se jim prizna stanje redne vojske.

Ko je padel v roke partizanov nemški **major Stecker**, so mu v Titovem glavnem štabu dali nedvoumno ponudbo. V njej **partizanski častniki zagotavljajo, da se neradi bojujejo z**

¹⁰⁶ Kos II, 177, ki navaja Klanjšček, »Pregled narodnoosvobodilne borbe na Slovenskem«, 282

¹⁰⁷ Kolarič III, 783

¹⁰⁸ Kos II, 177, ki navaja Klanjščka, oc., str. 273

¹⁰⁹ Kos II, 175-177. – Pisec sodi, da se je Pokrajinska uprava zmotila, ko je ustanovila »delovne brigade Narodnih pionirjev« - če je to res bilo njihovo uradno poimenovanje. Najprej, ker uporablja nacistične in partijske izraze in ustanove; potem pa, ker bi bilo to dejanje mogoče razlagati kot protizavezniško stališče.

¹¹⁰ Pavel Fajdiga, *KPJ in Jugoslavija, ZSS 1973-1975*, 178-195, posebno 183-186, kjer prinaša prevode nemških izvirmikov o teh pogajanjih iz državnega arhiva ZDA v Washingtonu pod št. NOKW 1085; Milovan Djilas-a *Une guerre dans la guerre*, Pariz 1979 (angl. izdaja Wartime, London 1977); Kos I, 136 op. 58, navaja knjigo Vladimirja Dedijer-ja *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, 1. del Rijeka, 1981; idr.

¹¹¹ Griesser-Pečar, 359; dokazuje ga z raznimi partizanskimi in nemškimi viri (l.c., op. 427)

Nemci; opozorili so na tajno sodelovanje med Italijani, Britanci in četniki. Predlagali so Steckerju, naj o tem piše nemškemu poveljstvu, kar je storil 5.marca 1943.¹¹² Pismo je prejel nemški vojaški pooblaščenec na Hrvaškem, general Edmund Glaise von Horstenau. Z vrhovnim poveljnikom jugovzhodnega področja generalpolkovnikom Alexandrom von Löhrom sta se strinjala, da se s partizani ne sme več ravnati kot z banditi. Takoj sta dobila odgovor s tem, da je Tito 11. marca 1943 poslal tri svoje najbližje sodelavce (Djilas, Popović, Velebit) na pogovore v Gornji Vakuf. Pogovori so se nadaljevali 26.marca 1943 v Zagrebu, kamor sta šla Djilas in Velebit. Velebit je tedaj izrazil Titov predlog: Nemčija naj se odpove napadam v zahodni Bosni, partizani pa se bodo odpovedali sabotražam v Slavoniji; Velebit je tudi izjavil, da bi bili partizani pripravljene napasti Angloameričane, če bi se ti izkrcali v Dalmaciji.¹¹³ Moskva je nasprotovala tem dogovorom, kar priča Stalinovo radijsko sporočilo partizanski centrali, za kar pa se Tito ni dosti menil.¹¹⁴ Toda ta pogajanja so se pretrgala, ker jih je na Hitlerjev ukaz ustavil Ribbentrop. Tito je res dal ustaviti partizanske akcije proti Nemcem z ukazom 20. marca 1943, v katerem med drugim zatrjuje: "Naša najpomembnejša vloga je zdaj uničenje četnikov Draže Mihailovića in razbitje njegovega aparata, ki predstavlja veliko nevarnost za nadaljni potek narodnoosvobodilnega boja".¹¹⁵

2. V Sloveniji

a) Pero Popivoda se je pogovarjal že z Italijani v Straži pri Novem mestu. Spremljala ga je skupina srbskih partizanskih častnikov in Arsa Jovanović, načelnik vrhovnega štaba NOV in POJ, ki so prišli v Slovenijo z namenom odpraviti samostojnost slovenske partizanske vojske.

Kasneje se je Popivoda pogajal na Bledu z Gestapom. Nekaj pred tem se je kot poveljnik Gorenjske operacijske cone pogovarjal z Nemci v Farjem potoku v Selški dolini. Vendar je v tem primeru šlo za past, ki so jo nastavili Nemci in katere posledica je bil partizanski poraz pri Žirovskem vrhu, 1. avgusta 1943.

b) V Ljubljanski pokrajini se je 19. decembra 1943 zgodil prvi nemški poskus pogajanj s partizani. V Mokronogu je namreč univ.prof. Stanko Lapajne sporočil nemško željo, da bi OF sklenila za časa vojne premirje z nemško vojsko. Nemci so predlagali, naj bi se partizani umaknili na desni breg Krke, Nemci pa bi partizane oskrbovali s hrano. Domobranci bi poslali na rusko fronto, v Ljubljani pa spremenili politiko. Partizanski vrhovni štab je takoj sporočil novico Titovemu vrhovnemu štabu s pripombo, naj bi premirje trajalo do konca vojne. O pogajanjih so sicer obvestili angleškega majorja Jonesa, a ni znano, koliko so mu povedali. Jones je nemško ponudbo sporočil v Kairo, kjer je bil sedež vrhovnega poveljstva za Bližnji vzhod; če je prejel kak odgovor, je bil ta verjetno negativen.¹¹⁶

¹¹² Fajdiga, o.c., piše, da v zapisniku s partizanskimi predlogi, z dne 11. marca 1943, ki so bili predloženi nemški delegaciji (točka 3), poveljstvo NOV Jugoslavije meni: "a) Da v sedanjem položaju ni razloga, da bi nemška vojska morala voditi vojaške operacije proti NOV Jugoslavije, zlasti še, ko se jemlje v poštev položaj, sovražniki in interesi obeh strani – zato bi bilo v skupnem interesu ustaviti sovražnosti..." V istem času je v Pecu na Madžarskem tamkajšnja policija zajela nekega sovjetskega kurirja, ki je nosil Titu Stalinov ukaz, da se bo moral Tito s svojimi partizani boriti skupaj z nemškimi silami proti angleškemu odredom, če se bodo ti izkrcali na jugoslovanski jadranski obali.

¹¹³ Griesser-Pečar 36, ki navaja knjigo P. Broucek, »Ein General im Zwielflicht«, Dunaj-Köln-Gradec 1988, 220; o tem poroča tudi Djilas v svoji knjigi »Der Krieg der Partisanen«, Jugoslawien 1941-1945, Dunaj-München-Zürich-Innsbruck 1978, 326

¹¹⁴ Griesser Pečar, 361 prinaša kot dokaz knjigo Mišo Leskovića, »Martovski pogovori 1943«, Beograd 1983

¹¹⁵ Navaja Griesser-Pečar po C.G. Ströhm, »Als Tito auf die Wehrmacht setzte«, Die Welt, 11.2.1986

¹¹⁶ Mikuž III, 227-228; Griesser-Pečar, 363, ki navaja Delo 3.7.1980 (Ivo Pirkovč po poročilih Jurančiča, Pozabljena diplomacija v gozdu) in ima nekoliko drugačen popis; seveda ne omenja namer z domobranci.

Drugi viri poročajo, da je res prišlo do pogajanj.¹¹⁷ Pobudo zanje je dal Gestapo v Sevnici. Glavni štab NOV je na pogajanja pristal. Navodila je pripravil Kidrič. Delegaciji sta se sešli v **Mokronogu že 18. decembra 1943**: s strani partizanov Pero Popivoda in Jože Jurančič, z nemške pa major vojske in oficir Gestapa. Nemci so ponudili premirje in gmotno oskrbovanje partizanov, zahtevali pa so proste prometne zveze Ljubljana-Novo mesto-Karlovac. Partizani so nemški predlog zavrnili, Nemci pa partizansko zahtevo, da bi jih priznali za redno vojsko. **Sporazumeli** pa so se o **izmenjavi ujetnikov**. Priredili so **skupno kosilo in se celo fotografirali**, kar je objavil graški *Tagespost*.¹¹⁸

c) Obstoji tudi **več dokazov za razgovore na Primorskem**. Na Primorskem so se Nemci pogajali s partizani prvič že 19. septembra 1943. Nemci so obljubili odstranitev Italijanov s Primorske, oskrbovanje civilnega prebivalstva s hrano in priznanje partizanov za redno vojsko. Pogodili so se o zamenjavi ujetnikov.¹¹⁹

O dogovoru na sodnji v Bovcu je osebno pričal L.V.¹²⁰ Pravi, da je prišlo do sporazuma, po katerem so Nemci prepustili partizanom vse primorsko ozemlje, zase pa so si izgovorili cesto Trbiž-Videm, za katere varstvo so jamčili partizani.

V letu 2005 je Franc Zorec kot osebno navzoča priča poročal o pogajanjih med partizani in Nemci v hotelu Soča v Idriji prve dni aprila 1944 in kako da se je ta dogovor potem res izvajal.¹²¹

V začetku **junija 1944** so se partizani z Nemci dogovorili o **nemoteni železniški zvezi Gorica-Podbrdo**. Ta pogajanja so zbudila veliko nejevoljo med slovenskimi protikomunisti v Ljubljani in na Primorskem.¹²²

Nov sestanek med Nemci in partizani je bil **15. junija 1944** pri goriškem prefektu Paceju, ki je predlagal nek "način sožitja". Dober teden kasneje sta se spet sestala goriški prefekt in partizanska delegacija. V nemškem imenu je prefekt postavil zahtevi: določitev nevtralnih con in nemotene železniške zveze Gorica-Pontebba, Videm-Gorica-Podbrdo, Trst-Postojna, Trst-Reka, Trst-Pula, Šempeter-Pula. V zameno bodo Nemci oskrbovali civilno prebivalstvo s hrano in zamenjali ujetnike.¹²³

Še **drug sestanek** je bil na partizansko ponudbo v **vili Volat v Biljah pri Gorici**, kjer so Nemci ponudili premirje, zato da bi si zagotovili nemoten železniški promet v smeri Gorica-Podbrdo.¹²⁴ Med partizanskim zastopstvom je bil tudi Zdenko Zavavlav, ki je o tem kasneje poročal.¹²⁵

Nov sestanek je bil **3. julija 1944 v Renčah**, kjer bi naj 5. julija partizanski delegat privolil na premirje na področju Videm-Trst-Reka.¹²⁶ Nemški poveljnik v Gorici je izdal okrožnico vsem

¹¹⁷ Zdenko Zavavlav, Pregled pogajanj med NOV in okupatorjem, *Vestnik*, 1990-1991, 20-21

¹¹⁸ Mikuž III, 227 poroča, da je 19. decembra 1943 nemški okupator ponudil partizanskemu štabu pogajanja "za sklenitev premirja za čas vojne z nemško vojsko"

¹¹⁹ Kos II, 148, ki navaja Tone Ferenc, »Ljudska oblast« II, 257

¹²⁰ Kos II, 147, izjava L.V. 20. januarja 1976

¹²¹ Devet nadaljevanj z naslovom "Moji spomini" v buenosaireškem tedniku *Svobodna Slovenija*, leto 2005 št.32(18.8.2005) do št.40 (13.10.2005);glavna vsebina je v št. 32 in 33; Zorec je o tem pred leti pisal v *Vestniku*

¹²² Mikuž IV, 327

¹²³ Mkuž IV, 329

¹²⁴ Mikuž IV, 531

¹²⁵ Griesser-Pečar, 364 op. 447

¹²⁶ Kos, II, 149 op. 58, opozarja na Mikuževo trditev (Mikuž IV, 330), da je besedilo o teh pogajanjih ponarejeno. Vendar pa Mikuž pogajanj ne zanika, nasprotno, poroča, da je bilo pogajanj več in kdo so se jih udeležili, npr., za partizane dr. Vilfan, ter poroča o podrobnostih dogovora, ki naj bi pričel veljati 6. julija, vendar pa nikoli niso prejeli pristanka vrhovnega vodstva. Gl. tudi Griesser-Pečar, 364

italijanskim enotam, naj 5. julija prenehajo sovražnosti in da bodo partizanske enote razpuščene. Nemci so nekaj dni prej obkolili okrog 4.500 partizanov v Baški dolini. Ko so dobili sporočilo o prenehanju sovražnosti, so nehali z napadom na partizane.¹²⁷

Ko so te vesti prišle v Ljubljano, je nastalo veliko razburjenje. *Slovenec* je 7. julija 1944 poročal, da se na Primorskem širijo novice o sporazumu med Nemci in partizani; poudaril je tudi, da se bo boj proti komunizmu dosledno nadaljeval. Vendar je vest o dogovorih povzročila delno malodušje, zato je iz 8. čete na Primorskem pobegnilo 63 vojakov.¹²⁸

Stane Semič-Daki piše, da je septembra 1944 prejel povelje ustaviti vse boje proti Nemcem znotraj Ljubjanske pokrajine in da naj partizani počivajo, ker morajo biti pripravljene na možnost angloameriškega izkrcaja na Jadranskem morju.¹²⁹ Djilas poroča, da se je Tito prvič sestal s Stalinom septembra 1944. Na Molotovovo opombo, da so se angleške enote izkrcale na Jadranu, je Tito rekel, da jih bodo partizani vrgli v morje.¹³⁰ Djilas pa je zapisal: "Brez pomišljanja smo zahtevali, da bomo udarili po Angležih, če bi se izkrkali pri nas."¹³¹

Pogajanja med partizani in Nemci so dokaz, da jim je najprej šlo za preživetje, posebno pa, da so bili za partizane glavni sovražniki JVvD (četniki z drugimi oboroženimi silami) in Angloameričani.¹³²

Nemški napad na Titov glavni štab

Po II. AVNOJU se je Tito s svojim štabom umaknil v jugozahodno Bosno. Naselil se je v nekaterih hišah in v kraški jami na bregu Unca. Nemcem je uspelo prestreči partizanska radijska poročila. Zato so sklenili napad iz zraka in po suhem, s čimer so hoteli ujeti Tita s sodelavci in uničiti glavnino partizanske vojske. 25. maja 1944 so po predhodnem bombardiranju spustili na Drvar 750 padalcev, ki so pretrgali telefonske povezave. Ker pa so naleteli na močen odpor, so spustili še drugih 180 padalcev. Obe strani sta imeli hude izgube.

Tito je s štabom zapustil zaklonišče. Spustili so se čez usahel slap in se prebili do železniške postaje, kjer so bili 4 dni med nemškim ognjem. Potem so se tri dni umikali čez Šator planino do Kupreškega polja v smeri proti Sarajevu, kjer je bila partizansko-zavezniška letalska baza. Od tam so Angleži Tita prepeljali v Bari, nato pa na otok Vis, kjer so Angleži imeli 5.000 vojakov in nekaj letal, partizani pa okrog 7.500 mož.¹³³

Sestanki Tita s Churchillom in Šubašićem

Churchill in Tito sta se prvič sestala 12. avgusta 1944 v Neaplju. Na **Churchillovo vprašanje, če bi partizani sodelovali z zavezniki v primeru izkrcaja v Istri**, je Tito odgovoril,

¹²⁷ Matija Tratnik, *Temna zarja*, ZSS 1951, 147-148

¹²⁸ Mikuž IV, 531-532; Griesser-Pečar, 367

¹²⁹ Kos II, 150, ki navaja Stane Semič Daki, »Spomini« III, 812

¹³⁰ Kos II, 150, navaja Dediđer, »Novi prilozii« II, 812

¹³¹ Kos II, 150, navaja Djilas, »Une guerre«, 255. –Za ves ta podnaslov gl. Kos II, 147-150

¹³² Griesser-Pečar, 359-367 - Francozi govorijo o bivanju papežev v Avignonu, Nemci o eksilu, Italijani pa o suženjstvu. Kdo predstavlja ta dobo cerkvene zgodovine tako, kot se je res dogajala? Režimski zgodovinarji **ne pišejo o pogajanjih s fašisti in z nacisti, ampak kvečjemu o pogovorih z Italijani in Nemci**. To je vsekakor **prikrojevanje zgodovine**, ker so sicer redno govorili o fašistih in nacistih; vsak stik protirevolucionarjev z okupatorjem pa so obsojali kot izdajstvo in kolaboracijo s fašisti in nacisti. To zlonamerno izbiraje izrazov spet kaže na to, da nek zgodovinski dogodek ostaja vedno isti; da so sicer možne različne, do neke mere utemeljene razlage; da pa se ne prikazuje zgodovinska resnica na kakršenkoli način.

¹³³ Kos II, 150-151

da ne nasprotuje tem načrtom in da bi lahko poslal na pomoč partizanske enote iz Slovenije in Hrvaške.

Naslednji dan se je **Tito sestal** v Caserti s **Šubašičem**. Tito je **pristal** na **vojaško pomoč** zaveznikom, odklonil pa je zahtevo zavezniških poveljnikov, da oni prevzamejo upravo v zasedenih pokrajinah, in vztrajal na tem, da jo prevzamejo partizani.

Isti dan se je **Tito** spet dobil s **Churchillom** in **pristal** na posebno **izjavo** svojega komiteja, v kateri bo zagotovil, **da v Jugoslaviji ne bo uvajal komunizma**.¹³⁴

14. avgusta sta se na otoku **Visu** sestala **Šubašič** in **Tito**. Tam je bila napisana tim. **partizanska javna izjava**, ki sta jo pripravila Edvard Kardelj in Moša Pijade. V njej vztrajajo na tem, da je **cilj partizanstva ustvaritev resnične demokratične in federativne Jugoslavije, ne pa vzpostavljanje komunizma**.¹³⁵ Kralj Peter II je **29. avgusta 1944** odstavil gen. Mihailovića kot vrhovnega poveljnika vojske v domovini in **postavil za poveljnika Tita**. Zaradi vdora Rdeče armade se je Mihailović med septembrom in oktobrom 1944 umaknil v Bosno.

O sporazumu Tito-Šubašič slovenska javnost na splošno ni bila seznanjena, razen tistih maloštevilnih, ki so mogli poslušati londonski radio. **Tudi partizanski tisk je zamolčal ta sporazum!** Slovensko demokratično vodstvo, kot vse kaže, od tedaj ni imelo več nobenih uradnih stikov z zavezniki, pa tudi ne z ministrom Krekom v Rimu. Kljub vsemu so vsi, vodstvo in vse protikomunistično ljudstvo, trdno računali na zavezniško izkrcanje v Istri ali pri Trstu. Dejansko pa je bil položaj brezupen. Ni bilo ne zavezniških zagotovil o izkrcanju ne o pomoči protikomunističnemu taboru: **“po pogovorih Šubašiča s Titom je bila usoda demokratičnih Slovencev zapечатena, samo da je malokdo vedel za to.”**¹³⁶

Prihajanje srbskih prostovoljcev in Nedićeve Narodne straže v Slovenijo je bil za mnoge demokratične Slovence znak, da je izgubljena Srbija, da pa se to lahko zgodi tudi s Slovenijo. Zato je razumljivo, da je **20. novembra škof Rožman** poslal ministru **Kreku** v Rim **pismo za papeža Pija XII. s prošnjo, naj bi pri zaveznikih posredoval za njihovo vojaško intervencijo v Sloveniji**.¹³⁷

Sovjeti osvoje Beograd

Rdeča armada je v skladu z dogovorom med Stalinom in Titom vdrla v Jugoslavijo oktobra 1944. Zavzela je Nagotin, izsilila prehod čez Moravo, zavzela Niš in se usmerila proti Beogradu. Pri zasedbi Niša so prvič sodelovale bolgarske vojaške enote.

Beograd so napadli 14. oktobra. Branilo ga je 20.000 Nemcev s 40 tanki in 170 topovi ter minometi. Mesto je padlo 20. oktobra. Šele za Rdečo armado so prišli v Beograd prvi partizani, ki jih pa Sovjeti niso upoštevali. Sovjetski vojaki so se surovo znašali nad Beograjčani, posebno nad dekleti in ženami. Posiljevanj je bilo toliko, da je v Titovem imenu Djilas sicer zaman protestiral pri sovjetskih komandantih.

Preden so sovjeti zasedli Beograd, so se začele umikati iz mesta in okolice številne protirevolucionarne vojaške enote: Srbski dobrovoljni korpus (Ljotić), Srbska narodna straža (Nedić) in četniki. V Avstrijo je zbežala tudi srbska beograjska vlada.

Večina teh vojaških enot je prišla v Ljubljano, odkoder so jih Nemci usmerili proti Primorski. Štab so si postavili v Ilirski Bistrici. Pridružil se jim je tudi del Ruske osvobodilne armade in

¹³⁴ Tito je zmerom trdil, da uvaja socializem; ni pa povedal, da komunističnega, a o tem so on in njegovi tedaj še molčali!

¹³⁵ Kos II, 155-156

¹³⁶ Kos II, 159

¹³⁷ Kos II, 156-157

Kozaški konjeniški korpus. **Vsi skupaj so nameravali zaustaviti partizane, ki so se pomikali od Splita proti Reki. Slovenski in srbski politiki so pozvali gen. Mihailovića, da naj pride na Primorsko in prevzame poveljstvo nad vsemi temi enotami.**¹³⁸

Srbski udarec slovenskemu partizanstvu

1. marca 1945 je Tito izdal odlok, da naj se **NOV in POJ** odslej **imenujeta Jugoslovanska armada (JA)**. Vrhovni štab NOV in POJ se je spremenil v generalštab JA, **slovenski glavni štab NOV in POS** pa v **glavni štab za Slovenijo**.

Ta centralizacija partizanstva je bil posebno hud udarec za Slovence, ker je slovensko partizanstvo venomer poudarjalo slovensko naravo svojih enot. Takratni predsednik IOOF, Josip Vidmar, je poiskal Kidriča, mu pokazal brzojavko glavnega štaba o preimenovanju partizanske vojske 'in zaihtel', kakor da se mu trga vsa notranjost. –To je slovenska vojska in zdaj je brez vsakega priznanja kratkomalo zbrisana in prečrtana " ¹³⁹

IOOF in SNOS bi morala dati vsaj pristanek za podreditev vojske, čeprav bi za tak pristanek Tito moral prej prositi ali ga vsaj predlagati. Toda dejstvo je, kar je tudi oponesel Vidmar Kidriču, da je slovensko partizansko vodstvo že mesece prej pristalo na podreditev, že od 16. septembra 1941 pa na vključitev v POJ.¹⁴⁰

KPJ začenja poudarjati "jugoslovenstvo", to je, srbsko hegemonijo¹⁴¹

Kardelj je že **18. aprila 1944** pisal, da ima **pred sabo slovenski tisk** - v katerem pa ne najde obstoja Jugoslavije. Slovenski tisk da se je tako "zaprl v slovenske probleme, **da dobi-va karakter vprav nacionalne izključnosti**. Ne dopustite, da bi se to ponavljalo ..Pošiljajte poročila na CK KP Jugoslavije. Mislim, da edino Slovenija ne pošilja takih poročil."¹⁴²

Kardelj je tudi napadel obnašanje slovenske mladine na jugoslovanskem kongresu in zahteval, da takoj odstranijo "Jerneja" iz SKOJ-a ter ga pošljejo v tim. "centralni agitprop". Poleg tega je Kidrič imel tedaj resne težave zaradi posojila (100 milijonov lir), ki so ga Slovenci preko svojega vrhovnega štaba skušali dobiti od zaveznikov.¹⁴³ Iz dopisovanja, ki je sledilo temu dogodku, je razvidno, da je CK KPJ tolmačil najmanjše posojila kot iskanje posebnih zvez s tujino, kar je tedaj za KPJ pomenilo obveščevalne zveze, pa tudi več slovenske samostojnosti.

¹³⁸ Kos II, 184-185

¹³⁹ Kos (II, 182) navaja Veljko Namroš, »Tradicija NOB in enakopravnost jezikov JLA«, Nova revija, 1987, 57, 111

¹⁴⁰ Kos II, 181-182. Kosovo vprašanje, ali je bil Kidrič in z njim še kdo izigran, se zdi nekoliko otročje. O Kidričevih težavah gl. op. 139

¹⁴¹ Razlikovanje med jugoslovanstvom in jugoslovenstvom je važno. Jugoslovanstvo pomeni zavze-manje za zvezo državo Jugoslavijo, jugoslovenstvo pa pomeni centralizem in prevlado Srbov.

¹⁴² Vodušek Starič, 80, navaja po Dokumentih centralnih organov KPJ 1941-1945 (masten tisk pisca knjige)

¹⁴³ Za posojilo so prosili Titovo intervencijo. Maja 1944 jim je CK KPJ (oz. Kardelj) poslal odgovor, da je taka prošnja brezpredmetna in da je Tito prošnjo razumel, kot da bi se on ne brigal za tako pomoč. Kljub temu se je slovensko vodstvo odločilo sprejeti posojilo, ki ga je najprej ponudil zavezniški oficir za zvezo, član TIGR-a, kapetan Zdravko Lenšček, nato pa ga je priskrbel šef zavezniške vojaške misije pri glavnem štabu NOV in POS, James Goodwin. Edini, ki se takrat ni strinjal s posojilom, je bil Ivan Maček. V začetku junija je Leskošek poročal, da so suspendirali Kidriča. (Ne ve se, če tudi Vidmarja). Kidrič je moral napisati 'samokritično' pismo Kardelju, v katerem je poudaril, da je bil ves CK KPS za posojilo, ne samo on, obenem pa je zagotavljal svojo 'vdanost partiji do zadnje kaplje krvi'. Potem ko je Leskošek podprl Kidriča z dvema pismoma, v katerih je vse prikazal kot nesporazum, je vrhovni štab razveljavil suspenz. Toda Kidrič je že 23. junija v *Slovenskem poročevalcu* objavil članek *Več jugoslovenstva*. (Torej niti ne jugoslovanstva! op. pisca) Za vse Vodušek Starič, 80-81

Partizani zasedejo Trst in Gorico

Partizanske enote so prodirale ob jugoslovanski obali, druge pa proti Gorskemu Kotarju. Kolpo so dosegli pri Osilnici in hoteli od tam čez Ilirsko Bistrico in Št. Peter na Krasu. Glavnina primorskih domobrancev se je umaknila skozi Vipavsko dolino proti Soči, jo prešla, se prebila do Furlanije in se v Vidmu predala zaveznikom.¹⁴⁴ V Trstu so partizani hoteli zasesti pristanišče in železniško postajo, a so se jim upirali Nemci in Hrvati. Šele ko so se ti umaknili, so partizani mogli v pristanišče. Večji del Trsta je bil 1. maja v partizanskih rokah. Isti dan so partizani zasedli Gorico, Tržič (Monfalcone), Postojno in Čedad.

V vojašnici sv. Ivana v Trstu je ostalo 200 domobrancev, ki se niso mogli umakniti. Partizani so vdrli v vojašnico in večino postrelili. Častniki z delom štaba primorskih domobrancev so se prebili v tržaško pristanišče, od koder so se na motorkah odpeljali do ustja Tilmenta, kjer so se predali Britancem. V Trst je prispela predhodnica 8. angleške armade. Nemci so se hoteli predati Britancem, katerim so 7. maja odložili orožje – vsega skupaj okrog 16.000 mož. Angleži so Nemce pregovorili, naj se vdajo partizanom.¹⁴⁵ Končno so partizani prisilili Nemce, da so se jim predali, od katerih so jih 7.000 pobili, trupla pa pometali v bližnje fojbe.¹⁴⁶

Partizanska zasedba Trsta je bila nasilna, povezana s številni preganjanji, plenjenjem in umori idejnih nasprotnikov. V prvih dneh so zaprli tisoč Tržičanov, Toda vse to se ni omejilo samo na Trst, temveč tudi na okoliške kraje, posebno na naselja proti Gorici. Tudi v Gorici so partizani uvedli strahovlado, dokler jih niso iz mesta izrinili zahodni zavezniki.

Med partizani in zavezniki je pretil spopad zaradi partizanskega vkorakanja v Trst, ker to ni bilo v skladu s tistim, o čemer so se bili dogovorili Churchill, Roosevelt in Stalin. Angleži so zahtevali, da jim pripade Trst z okolico in cestami v Avstrijo, partizani pa, da je Trst del Jugoslavije. Vedno več je bilo medsebojnih incidentov. Poleg tega pa je z vso paro delovala Ozna, ki je ugrabljala Tržičane in okoliške Slovence.

Feldmaršal Alexander ni privolil v jugoslovansko vojaško poveljstvo, kot ga je predlagal Tito, dovolil pa je pod zavezniško vojaško upravo obstoječo jugoslovansko civilno upravo. Tito je Alexandru sporočil svoj načrt o osvoboditvi Istre, Trsta in Tržiča (Monfalcone) do Soče in prodor do avstrijske meje, Alexandru pa je bil pripravljen dovoliti uporabo pristanišča v Trstu in Pulju. Alexander je seveda protestiral, ker se Tito ni držal dogovora, po katerem bi vse ozemlje zasedli zavezniki in imeli popoln nadzor nad pristaniščem ter železniškimi in cestnimi povezavami od Trsta čez Gorico do Trbiža in v Avstrijo. Zato je feldmaršal Alexander ukazal, da vse njegove enote ostanejo na svojih položajih.

Alexander je tudi poslal Titu sporočilo, po katerem je dobil od ameriške in angleške vlade nalog, da morajo Britanci zasesti Štajersko in Koroško ter tam prevzeti upravo. Ker je bil obvešččen, da tudi Tito zahteva okupacijsko cono v Avstriji, mora Tito umakniti svoje čete, dokler se zadeva ne reši. Odpoklicati jih mora tudi s področja zahodno od Soče, kjer blizu Vidma domačinom zaplenjujejo njihovo imetje.

Tito je na Stalinov ukaz končno 6. junija sporočil komandantu 4. partizanske armade, da se morajo partizani umakniti iz Trsta do črte, ki je bila dosežena z zavezniki. Stalin je

¹⁴⁴ Kos II, 216-217

¹⁴⁵ V tem še ni iskati kakega izenačenja med Britanci in partizani. Kot je postalo razvidno iz kasnejšega ravnanja Angležev, so ti imeli velike težave s preskrbo hrane. S tem, da so tisoče Nemcev obvezali na predajo partizanom, so se po Pilatovo umili roke in se rešili problema s prehrano za ujetnike. Mogoče je pa, da niso vedeli oz. verjeli, da so s tem večino poslali v smrt.

¹⁴⁶ V začetku leta 2005 je zbudil veliko razburjenje med Italijani film o pobjah v fojbah, na kar RS do danes ni znala najti zadovoljivega odgovora, ne samo za Italijo, ampak tudi za Slovenijo in vso EZ.

namreč izjavil, da zaradi tržaškega vprašanja ni pripravljen začeti tretje svetovne vojne. Tako sta nastali znani coni A in B; v prvi so prevzeli upravo zavezniki, v drugi pa Jugoslavija.¹⁴⁷

Prva slovenska revolucionarna vlada

Kardelj je 23. aprila sporočil CK KPS, da bi bilo primerno čim prej oblikovati slovensko vlado. Kidrič je hotel to storiti 27. aprila, na izmišljeno "obletnico ustanovitve OF", a Kardelj je svetoval naj to odložijo za en teden, ker je najprej treba doseči vojaške uspehe.

Ko so 1. maja partizani zasedli Trst, je **Kardelj naročil Centralnemu komiteju Komunistične partije Slovenije** (vse je bilo dejansko res samo partijska zadeva!), naj pripravi SNOS za imenovanje vlade. SNOS se je res sestel **5. maja 1945 v Ajdovščini** na Vipavskem in **imenoval prvo partizansko vlado Slovenije**. Predsednik je postal Boris Kidrič, ministri pa dr. Marjan Breclj, Zoran Polič, dr. Jože Pokoren, Ferdo Kozak, dr. Aleš Bebler, Franc Leskošek, dr. Lado Vavpetič, Janez Hribar, Tone Fajfar, Vida Tomšič, dr. Marjan Ahčin, dr. Miha Kambič in Franc Snój. Ta vlada se je **10. maja predstavila v Ljubljani z univerzitetnega balkona**.

V Ljubljano so partizani vkorakali v noči na 9. maj, slovesno pa 9. maja okrog 10^h dopoldne. Seveda je takoj začela Ozna z aretacijami na tisoče idejnih nasprotnikov, število pobojev pa gre od tistega dne naprej v tisoče.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Kos II, 214-216

¹⁴⁸ Kos II; 217

11-letni kurir s brzostrelko
Podobe, MNZS, 143

1. bataljon VOS
Podobe, MNZS, 146

Na bazi 20. France Svetek, Makso Šnuderl, Josip Jeras, Dušan Serneck; Tatjana Jakac, major Jones, Božidar Jakac
Podobe, MNZS, 226

11. Protirevolucionarji pred koncem vojne

1. Naivno zaupanje v zaveznike

Stiki s kraljevsko vlado

Protirevolucionarno vodstvo v Ljubljani in na Primorskem je že leta 1941 priznalo za voditelje slovenskega naroda in zastopnike slovenskih interesov pred svetovno in zavezniško javnostjo tiste slovenske politike, ki so bili člani jugoslovanske vlade v eksilu.¹ Za glavnega voditelja je bil priznan dr. Miha Krek, minister in podpredsednik kraljevske vlade do avgusta 1943. Ker so bili pisni in radijski stiki med njim in vodstvom v domovini sorazmerno pogosti, je med dr. Krekom in vodstvom v domovini vladala skoraj popolna enotnost v ocenjevanju razvoja, glede taktike in strategije odporniških gibanj, o odnosih do okupatorja in o odporu proti partizanskemu gibanju.

Nekako do kapitulacije Italije je dr. Krek uspel prepričati britanske sogovornike o pravilnem postopanju protikomunistične strani v Ljubljanski pokrajini. Z nastopom domobranstva so se težave povečale, ker je bilo težko razložiti kakršnokoli sodelovanje z nemškim okupatorjem, predvsem pa o kakšnem sodelovanju bi se sploh moglo govoriti. Ko je jeseni leta 1943 Krek zvedel za Rupnika in domobrance, ga je bolelo in skrbelo. O domobranski prisegi pa je kasneje izjavil, da so bile z njo “posekane roke in noge naši zunanji delegaciji”.²

Toda zveze med dr. Krekom in domovino so postajale vedno bolj enostranske. Čeprav je Krek redno dobival poročila iz Ljubljane, ni vedel, ali njegova mnenja res prihajajo do naslovnikov. Mogoče je, da kakih njegovih mnenj ali nasvetov vodstvo v domovini ni hotelo ali upalo sporočiti vsem.³ Vsekakor je to precej vplivalo na dejstvo, da so kasneje nekatere skupine v emigraciji očitale dr. Kreku nepoznanje protikomunističnega tabora. Res je dr. Krek izrazil hude pomisleke o nekaterih, ki so hoteli govoriti v imenu vseh domobrancev. Res pa je tudi Krek sam izjavil, da mu ni bilo jasno stanje v domovini, vendar je do konca zagovarjal vse tiste iz VS in SD, ki jih je poznal, in zatrjeval, “da so do dna duše zavedni Slovenci... da drugače niso mogli delati kot so delali!”

Zavezniki začno podpirati Tita

Kako je prišlo do tega, da so zahodni zavezniki prenehali s podporo gen. Mihailoviću in začeli zalagati NOB z orožjem, obleko in hrano?

Maja 1943 je angleška vlada poslala k partizanom prvo misijo. Njen poveljnik, kap. Stewart je bil kmalu ubit med zračnim napadom. Nasledil ga je oksfordski profesor William Deakon, ki je začel pošiljati zelo ugodna poročila o partizanih in njihovih bojih, sporočil pa je tudi partizanska obrekovanja o kolaboraciji četnikov.

Zaradi tega je Churchill septembra 1943 poslal novo misijo pod vodstvom poveljnika Fitzroy MacLean-a in severnoameriškega majorja Lynn M. Farish-a. Ker sta navdušeno

¹ Gl. Mlakar, 427-454

² Kuharjevi govori iz Londona, *Vestnik* 1960, 102-114, posebno 104; navaja tudi Mlakar, 319.

³ Eiletz, 135-136

poročala o narodnoosvobodilnem gibanju in priporočala, naj Titu pošiljajo orožje in opremo, so Churchill, Roosevelt in Stalin odločili na sestanku v Teheranu, novembra 1943, da bodo bolj podprli Titove partizane. Na Churchilla je zelo vplivalo MacLeanovo mnenje, ki mu ga je izrazil na sestanku v Kairu, da bodo po vojni partizani najmočnejša politična sila v Jugoslaviji, kljub tudi MacLeanovem poročilu, da so voditelji NOB komunisti in da bodo po vojni gotovo ravnali po sovjetskem vzorcu.

Ni mogoče "uganiti", kaj je končno Churchilla prepričalo, da je stavil na Tita. Verjetno je dajal prednost boju proti Nemčiji in je zaradi prevladujočih pristranskih poročil verjel v premoč Titovih partizanov nad ostalimi skupinami. Verjetno tedaj še ni hotel nobenega spora s Sovjeti. **Toda treba je vzpostaviti, da nobeden od zavezniških častnikov, ki so bili dodeljeni raznim misijam pri Mihailoviću, nikoli ni zagovarjal mnenja, naj bi nehali s podporo Mihailovićevega četnika, ker so bili vsi prepričani, da niso kolaboracionisti, ampak uporniki proti okupatorju.**

Podpiranje partizanov s strani Angležev je precej razumljivo iz več razlogov. Angleška vohunska služba (SOE, Special Operation Executive) je bila v rokah angleških levičarjev. Vodja jugoslovanske sekcije, Davidson, je bil po lastni izjavi komunist, in prav tako major Klugman. Ko je prišla prva angleška misija v Jugoslavijo, so partizani imeli za seboj že znano bitko na Neretvi v Hercegovini, in so res vezali večje število nemških divizij, ki bi bile sicer poslane v Afriko ali na vzhodno fronto. Zato je razumljivo, da so bila poročila ugodna za partizane. Med slovenske partizane je bil poslan major William Jones, ki je prišel na tim. **bazo 20** v Kočevskem Rogu 17. julija 1943. "Partizanom je koristil predvsem propagandno: 'belo gardo' je pozval, naj odloži orožje in se pridruži partizanom"⁴

Vsiljen sporazum Tito-Šubašić

Čeprav je bil sporazum podpisan že 16. junija, je Tito podal svojo izjavo šele 8. avgusta, Šubašić pa 17. avgusta 1944. Glavne točke sporazuma med **Narodnim komitejem osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) in predsednikom jugoslovanske vlade** so bile sledeče:

- Kraljevska jugoslovanska vojska mora biti sestavljena iz ljudi, ki se niso kompromitirali v borbi proti Narodno-osvobodilnemu gibanju.
- Glavna dolžnost vlade je pomagati NOV in vsem onim, ki se bodo v bodoče borili proti okupatorju, tako da se "vse sile zedinijo v eno narodno fronto".
- NKOJ in kraljevska vlada bosta odredila organe, ki bodo koordinirali sodelovanje v borbi in olajšali čim prejšnjo ustvaritev enotnega predstavništva države.
- NKOJ sodi, da zdaj ni primeren čas za vprašanje o kralju in monarhiji; obe stranki se strinjata s tem, da bo o tem odločalo ljudstvo po osvoboditvi.
- Vlada dr. Šubašića: a) bo podala izjavo, s katero bo priznala nacionalne in demokratske pridobitve, ki so si jih priborili narodi Jugoslavije v svoji triletni borbi, s katerimi so bili postavljeni temelji za demokratsko federativno ureditev in je bila izvedena hkrati začasna uprava dežele s pomočjo AVNOJ-a in NKOJ-a; b) bo dala popolno priznanje borbenim močem NOB pod Titovim poveljstvom ter izrekla sodbo nad vsemi izdajalci naroda, ki so javno ali prikrito sodelovali s sovražnikom; c) bo naslovila na ves narod (sic! namesto narode), naj se vse bojne sile združijo v NOV.
- Kot predsednik NKOJ-a bo Tito objavil izjavo o sodelovanju z vlado dr. Šubašića in poudaril, da NKOJ med vojno ne bo načel vprašanja o dokončni državni ureditvi.

⁴ Kos I, 299, ki navaja po *Vesti*, Ljubljana 23. avgusta 1943

Sporazum je dejansko diktiral Tito in Šubašiču so dali samo pravico do slogovnih popravkov.

Kralj Peter je na britanski pritisk **maja 1944** odstavil **gen. D. Mihailovića kot vojnega ministra, 29. avgusta pa tudi kot vrhovnega poveljnika Jugoslovanske vojske v domovini**.⁵

Dopolnilni sporazum

Ker so zavezniki še vedno priznavali kralja in begunsko vlado, je bilo treba **1. novembra 1944 podpisati še drug sporazum, s katerim naj bi odpravili dvojnost v Jugoslaviji**, to se pravi, med Titom in njegovimi ter kraljem z njegovimi.

Ta **sporazum začčenja z besedami, ki jasno jemljejo kakršnokoli državotvorno pravico AVNOJ-u**: “Zastopajoč načela državne kontinuitete Jugoslavije z mednarodnega stališča ter jasno izraženo voljo vseh narodov Jugoslavije v njihovi štiriletni borbi za novo, na načelih demokracije zgrajeno, neodvisno in federativno državno ‘zajednico’ ... Ker je Jugoslavija priznana v družbi Zedinjenih narodov v svoji stari obliki in funkcionira kot taka, bomo takšno domovino zastopali tudi v bodoče pred zunanjim svetom v vseh ukrepih zunanje politike, dokler naša federativna Jugoslavija ne zadobi s svobodno odločitvijo narodov svojo dokončno obliko vladavine.”

Potem dostavlja, da je dotlej prišlo do sporazuma v tem, da se kralj Peter II. ne bo vrnil v domovino in da bo izvajalo kraljevsko oblast v času njegove odsotnosti kraljevo namestništvo. To kraljevo namestništvo bo postavljeno s kraljevskim ustavnim aktom v sporazumu s predsednikom NKOJ-a Josipom Brozom–Titom in predsednikom kraljevske vlade dr. Ivanom Šubašičem. V popolnem soglasju med NKOJ-em in predsednikom kraljevske vlade ter ureditvi z AVNOJ-EM se bo določil novi sestav vlade, ki naj bi trajal do odločitve o dokončni ustavni ureditvi države.

Ta **verolomna izjava zatrjuje**, da bo izdala “proglas”, ki bo vseboval temeljna načela demokratskih svoboščin in poročstva za njih izvedbo. **“Osebna svoboda, svoboda pred strahom, svoboda veroizpovedi in vesti, svoboda govora, tiska, zborovanja in združevanja bodo izrecno poudarjene in zajamčene, prav tako tudi pravica do lastnine in zasebne pobude.”** Vztraja tudi na tem, da bo suverenost narodnih individualnosti spoštovana v popolni enakopravnosti, kakor je bilo to sklenjeno na drugem zasedanju AVNOJ-a.

Sporazum – državotvorno dejanje

Dne 7. decembra so podpisali še dve dopolnili: o volitvah v narodno skupščino in o kraljevem premoženju v domovini ter o odnosih med kraljem in regentskim svetom.

Poudariti je treba, **da drugega sporazuma kralj Peter ni hotel sprejeti. Regentstvo se mu je zdelo protiustavno**, predvsem pa se je zavedal, da bi s **tem potrdil AVNOJ kot jugoslovansko zakonodajno oblast**. Podpis bi bil nesmiselen in v nasprotju z zgodovinsko odločitvijo, ko je leta 1941 bilo odstavljeno regentstvo in je bil še mladoleten oklican za kralja, zdaj pa naj bi pristal na regentstvo, ki bi mu ga vsilil njegov smrtni sovražnik! **Britanski pritisk pa je bil močen!** In tako je **kralj 29. januarja 1945 popustil, čeprav je odlok o regentstvu podpisal šele 2. marca 1945.**

⁵ Gen. Mihailović je tedaj izjavil, da bo ostal kralju zvest, ne glede na to, kaj bo storila vlada; in da je sporazum med zunanjim ministrom dr. Šubašičem in “maršalom” Titom “značilen za britansko politiko”.

Regentski svet so odtlej sestavljali po Titu imenovani politiki. Med njimi je bilo 5 zastopnikov iz kraljevega kroga, toda niso imeli nobenega vpliva.

Ni mogoče tajiti, da bi sporazum Tito-Šubašić ne bil državnopravno dejanje. Ne zaradi tega, kar trdi dr. Šnuderl, da je bil sporazum “državnopraven akt, ki ga je sklenil NKOJ kot legitimna vlada Jugoslavije z ilegitimno emigrantsko vlado izključno le iz zunanjih političnih interesov, ki so bili v razmerju Jugoslavije do zavezniških držav.”⁶ Izvedenci v mednarodnem pravu zatrjujejo, da je **NKOJ prav s tem sporazumom priznal kraljevsko vlado, od katere je po drugi strani prej dobil notranje in mednarodno priznanje!**⁷

Konferenca v Jalti in njene posledice za Slovenijo

V Jalti so Churchill, Roosevelt in Stalin (4.-11.2.1945) podpisali več pogodb.⁸ Nekaj je bilo pomembnih za Jugoslavijo:

1. Izjava o svobodni Evropi: zmagovalke se zavežejo, da pomagajo osvobojenim evropskim deželam pri reševanju političnih in gospodarskih težav in da izvedejo demokratične volitve. Toda o državni obliki naj odloča vsaka država sama, prehodne vlade pa morajo čim prej izvesti volitve.
2. Zahteva od Tita in Šubašića, da takoj uresničita sklenjeni sporazum, in da mora nova vlada biti sestavljena na tej podlagi; to pa tako, da bi AVNOJ razširili s predstavniki predvojne narodne skupščine (parlamenta), ki niso sodelovali s sovražnikom. Seveda tega AVNOJ ni nikoli izvedel.⁹

Komunisti so kmalu pozabili na vse te obljube, ki jih v skladu z revolucionarno etiko nikoli niso jemali zares. Na obletnico II. zasedanja AVNOJA, 29. novembra 1945 – dan, ki so ga komunisti slavili kot dan ustanovitve nove države – je pravkar izvoljena **ustavodajna skupščina odpravila monarhijo, vzela kralju Petru in dinastiji Karadjordjevičev vse pravice in razglasila federativno ljudsko republiko Jugoslavijo kot državo enakopravnih narodov.**

Izjave, kot sledeča, dobro prikazujejo, kaj je bil edini cilj KPS/OF: “S pojmom ljudske oblasti in ljudske suverenosti je nerazdružljiva še kaka druga vzporedna oblast. **Vse narodnoosvobodilno gibanje je potekalo v duhu ljudske suverenosti in v odporu zoper izdajalsko politiko kraljevskega dvora in njegove vlade**”.¹⁰ Poznavalcem komunistične prakse je razumljivo tisto, kar se je zgodilo potem: od kraljevih zastopnikov v vladi so kmalu izključili podpredsednika vlade dr. Milana Grola, oktobra pa sta zapustila vlado zunanji minister Šubašić in minister brez listnice Šutej. Tako so si komunisti prilastili vso oblast in Tito je dobil proste roke.

Kraljevo stališče in stališče njemu lojalnih v domovini

Pravkar omenjeno kraljevo stališče je **silnega pomena za pravilno razumevanje stališča tistih, ki so bili sicer tajno prisegli kralju, bili stalno na strani zahodnih zaveznikov, a so morali zaradi samoobrambe zagrabiti za orožje proti komunistični revoluciji.**

⁶ Šnuderl, 304

⁷ O tem gl. Zalar, 110, kjer pravi, da vlada ZDA ni hotela vplivati na kralja, in je izjavila, da je sicer besedilo sporazuma skladno z njenim mnenjem, resnična preizkušnja dobre volje nove uprave pa se bo pokazala v izvajanju sporazuma.

⁸ O pogodbi v Jalti gl. Miha Krek, Konferenca v Jalti, 1945, ZSS 1956, 20-42.

⁹ Za nasprotje od tega je bil prvi slovenski parlament, ki je ilegalno zasedal 3. maja 1945 še pred koncem vojne, sestavljen samo iz tako upravičenih narodnih predstavnikov, seveda brez vsakega po diktatu KPS postavljenega odposlanca.

¹⁰ Šnuderl 381; masten tisk pisca. Dr. Šnuderl ni opazil svojega zmotnega izražanja: moral bi bil zapisati, da s pojmom ljudske oblasti **ni združljiva oz. je nezdružljiva**, ne pa, **da je** s tem pojmom **nerazdružljiva**, kar pomeni, da bi bili nujni obe oblasti.

Do kraljevega podpisa je bil njihov protirevolucionarni odpor pred kraljem in zavezniki zakonit, potem pa so jih na vsem lepem označili za izdajalce in kolaboracioniste! Njim samim pa je šlo – čisto preprosto povedano – **samo zato, da si zavarujejo svoje življenje in življenje svojcev**, ker je KPS/OF svoj načrt o “likvidaciji” odločnih nasprotnikov komunistične ideologije v vseh danih priložnostih dosledno izvajalala. Torej tako, kot se je bilo zgodilo leta 1943 na Turjaku, v Kočevju, Ribnici in še na tolikernih drugih moriščih.

Pozivi in svarila iz Londona

a) Delovanje dr. Izidorja Cankarja

V tim. zunanji delegaciji so se začela mnenja v letu 1943 vidno razhajati. Dr. Izidor Cankar in Franc Snaj sta še med bivanjem v ZDA leta 1943 izrazila več pomislekov o tem, ali se bodo dogodki v domovini srečno izšli za ves narod, predvsem pa svoje dvome o preživetju Slovenske ljudske stranke (SLS).

Po sporazumu Tito-Šubašić junija 1944 so sledile bolj izrecne izjave in pozivi, naj bi se prenehalo bojevanje s partizani in naj bi se protirevolucionarji oddaljili od Nemcev. **Del sklepov Teheranske konference je za mnoge pomenil, da se bo z domobranci ravnalo kot s kolaboracionisti.** Spremembo britanske politike do gen. Mihailovića oz. do partizanov so vse bolj čutili eksilski politiki, ne nazadnje zaradi nove smeri v oddajah BBC, zaradi česar Kuhar in Krek nista mogla več govoriti po tej oddajni postaji (prvi od marca, drugi od septembra 1943).

Vendar so bile v tem smislu pomembne izjave novega predsednika vlade, dr. Šubašića, predvsem pa proglas kralja Petra II., 1. junija 1944, in njegova poslanica 12. septembra 1944. Temu se je pridružilo nekaj govorov o problemu domobranstva, ki sta jih imela prof. Janko Lavrin in Slavko Klemenčič. **Do dokončnega preloma med Slovenci v eksilu je prišlo konec julija 1944, ko je prišel v London dr. Izidor Cankar,** prej kraljevi veleposlanik v Argentini, nato pa v Kanadi. V Londonu je prepričal Kuharja in Snoja, da je treba odločno nastopiti proti stanju v domovini, kjer da so voditelji SLS tako kratkovidni, da peljejo domobrance skupaj z Nemci v boj proti partizanom. **Po Cankarju sta bili samo dve možnosti: zveza protipartizanskih sil in boj, ali pa selitev v partizane.** Toda prva možnost je bila zanj brezupna, ker bi vodila v boj z zavezniki; druga pa je bila za slovenske katoličane težka in nejasna ter dejansko nesprejemljiva. **Tretja možnost bi bila samo pasivno čakanje na to, kaj se bo zgodilo** – kar se je potem, žal, res zgodilo.

Zaradi tega je Cankar v soglasju z Britanci in Titovim delegatom Velebitom imel namen poslati brzojavko Kreku v Rim, v kateri je **hotel predložiti “puč” v SLS oz. pri domobrancih.** Ni je poslal, ker je spremljal dr. Šubašića v Caserto pri Neaplju na sestanek s Churchillom. **V Rimu je Cankar govoril s predstavniki SLS in JNS. Po teh pogovorih je večina vztrajala na tem, da se mora vsaj v Sloveniji nadaljevati z bojem proti partizanom.** To je za Cankarja pomenilo konec SLS.¹¹

Po pogovoru s Titom na otoku Visu je Cankar **pozval vse domobrance,** naj prestopijo v partizanske vrste. **Pisal je škofu dr. Rožmanu,** v katerem ga je prosil, naj stori vse za to, da se neha domobranski boj proti partizanom. V pismu je izkazal strahotno otročje mnenje, ko je škofu zagotavljal, da je strah pred partizanstvom neupravičen in da ne bo prišlo do komunistične revolucije, kar kaže, da Cankar ni sprevidel, da je ta divjala že tri leta. **Škof je na pismo odgovoril:** da domobranska prisega ni bila prisega Hitlerju; in da je Cankar naiven, kar zadeva komuniste in njihove obljube.

¹¹ Cankar je predvidel konec SLS, toda moral bi bil videti tudi konec vseh drugih strank – razen KPS!

b) Dr. Franc Snoj odide v Slovenijo

Ko se je Cankar vrnil v London, je pregovoril Snoja, da se je vrnil v domovino, kjer naj bi neposredno pozval domobrance k prestopu v NOV. Kuhar naj bi podoben poziv naslovil domobrancem preko radia BBC. **Snoj je res odšel v Slovenijo, kjer so ga zadržali v vodstvu slovenskega partizanstva v Kočevskem Rogu, tako da ni mogel stopiti v osebni stik z vodstvom SLS v domovini** in niti ne s svojim sinom, ki je bil domobranec. Toda partizanskemu vodstvu je šlo samo za to, da Snoj poda izjavo za "navadne" domobrance s pozivom, naj dezerтираjo, ker so namreč domobranskemu vodstvu hoteli samo "soditi". Kasneje je Snoj pripravil še več pozivov, v katerih je poudarjal, da so partizani zavezniška vojska, da so zavezniki priznali partizansko oblast in da zavezniki ne bodo "zasedli" Jugoslavije.

c) Kuharjevi govori

Še večjo pozornost so vzbudili **govori dr. Alojzija Kuharja po BBC**. O vsebini so seveda "demokratsko" odločali Britanci, zato je dr. Kuhar sam kasneje govoril o cenzuri in strogi kontroli.

V **prvem govoru**, 8. septembra 1944, je **obžaloval bratomorni boj v domovini, pisanje kolaboracionističnega časopisja, domobranksko prisego in resolucijo duhovnikov, kar bi naj bilo vse v podporo okupatorju, medtem ko je ves ostali svet strnjen proti nacizmu**. V Londonu so sklenili, da je to zadnji poskus za rešitev tega, kar se še da rešiti. Zato je odšel v domovino dr. Snoj, katerega naj bi poslušali.

V **drugem govoru**, 10. septembra, je **omenil sklepe vodstva SLS iz pomladi 1941, da se s sovražnikom ne sme sodelovati. Kolikor je vodstvo SLS doma zakrivilo obstoječi položaj, ga mora priznati in popraviti**, da se tako uveljavi strankino stališče pred nemškim in laškim vdorom. Snojeva naloga je, da doseže ločitev somišljenikov od sovražnika in da se vrnejo k zaveznikom, da bi se tako iznebili pečata narodnega izdajstva. **Zagrozil je tudi, da zavezniki ne bodo pomagali narodu, ki se med seboj kolje**.

V **tretjem govoru**, 11. septembra, je **skušal zavrniti še ugovore, da se domobranci bojujejo za vero in proti komunizmu**. Zato naj gredo v OF tisti, ki se hočejo bojevati za svobodo domovine; tisti pa, ki mislijo, da jim to ni mogoče, naj odvržejo orožje ter bežijo od sovražnika.

Govori dr. Kuharja in pozivi dr. Snoja so zbudili veliko pozornost in še povečali hudo kri. Dr. Krek je bil proti odhodu Snoja v Slovenijo in proti Kuharjevim govorom. Ko je bil dr. Kuhar že sam v emigraciji, ga je Krek vprašal o tej zadevi, a mu je odgovoril samo, da je hotel rešiti domobrance. Vsekakor pa je **zdaj jasno, da sta nastopa Kuharja in Snoja bila izraz njihovih službenih mest, ne pa resničnega prepričanja o kaki demokratični naravi komunizma in njegovih načrtov**.¹²

Odziv na Snojevo in Kuharjevo prizadevanje je bil popolnoma ničn, vsaj glede prebega domobrancev k partizanom. V domobrancih je bil **še preveč živ spomin na pokole leta 1943**, še povečan po novem prelivanju krvi in nekaj tudi po močni propagandi ljotičevcev v Rupnikovem štabu, tako da niso mogli resno pričakovati, da bi komunisti v primeru njihove zmage postopali z njimi drugače kakor z ujetniki in ranjenci leta 1943. Andrej **Križman** je ugotovil, da je Kuhar povzročil zmedo, ostaja pa dejstvo, da **navodil za njihovo ravnanje ne more dajati nekdo iz inozemstva**. Rudolf Smersu je o govorih sodil, da **gre verjetno za**

¹² Gl. Debeljak, Zapiski, ZSS 1967, 100, kjer je izjava iz Kuharjevega domnevnega življenjepisa: »Govori so bili oddani. Interpretirali so jih tako, kakor da sem se tudi jaz sedaj pridružil Titu. Domobranci niso sledili nasvetu, ker ga niso razumeli, ker mi ni bilo dovoljeno, povedati jim vse resnice...«

taktiko. Poveljnik Organizacijskega štaba SD **Krenner** je imel Kuharjeve govore za **del silovite propagande, ki hoče za vsako ceno doseči razkroj domobranstva.**

Seveda tedaj protikomunistični tabor že ni mogel več tajiti dejstva partizanskih stikov z Angleži. Je pa ohranil do konca sicer naivno, a trdno upanje, da se bo to nehalo po vojni.

Partizani so navidezno priznavali pomen Snojevih pozivov in Kuharjevih govorov, a prav med prvim in drugim Kuharjevim govorom je tim. **Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev** napisala **prijavo zoper Kuharja in Snoja in ju obdolžila protiljudske politike, podpiranja begunske vlade in Mihailovića ter oviranja upora proti okupatorju.** Partizanska propaganda se je sicer še nadalje ukvarjala s pozivi domobrancem, a ti pozivi so bili vedno bolj grozeči in obsodbe dokončne, saj bi skoraj vsak domobranec moral izgubiti glavo in bi se smrtni kazni težko izognil celo v primeru, da bi skesano stopil pred ljudsko sodišče.

Edini resnični zavezniki zahodnih sil med Slovenci

Glavni namen KPS/OF je bila komunistična revolucija pod krinko osvobodilne borbe. Z namenom, da se vsi podrede njeni izključni oblasti, je KPS/OF uporabljala skrajno nasilje. Kdor se temu ni pokoraval, je bil obsojen na smrt. KPS/OF zato ni imela nobenih pomislekov proti izbruhu državljanske vojne, ker je v skladu s svojimi načrti hotela demokratičnemu taboru **vsiliti oborožen upor proti njeni izključnosti.** To oboroženo samoobrambo življenja in osebnih svoboščin, za katero so protirevolucionarji v skladu s haaško konvencijo sprejeli orožje od okupatorjev, je KPS/OF prikazovala kot kolaboracijo in izdajo nad narodom.

Najpomembnejši vzrok za komunistično prevlado in zmago KPS/OF, je bila nedvomno mešetarska pogodba štirih vélikih. Namesto da bi se osvobodila okupatorja, je tako Slovenija padla iz ene okupacije v drugo, iz enega suženjstva v drugo, iz ene tiranije v drugo.¹³ Sicer sta Churchill in Stalin cinično in skoraj na skrivaj ter na hitro sklenila, da bo Jugoslavija prišla 50-odstotno pod angleško, 50-odstotno pa pod sovjetsko sfero. Dejansko pa je bila Titova Jugoslavija od vsega začetka pod 100-odstotno tiranijo jugopartije. Kar je pomenilo, da v Jugoslaviji in s tem v Sloveniji od 1945 do 1990 ni bilo pravne države, ker ni bilo ločitve trojnih oblasti, niso bile zagotovljene osebne svoboščine itn.

Demokratični Slovenci so se vedno imeli za zaveznike zahodnih velesil, kljub temu, da so se z orožjem zoperstavili nasilju in prevzemu oblasti po komunistični partiji, ki je pri zaveznikih dobivala zaslombo in velike pošiljke orožja. **Slovenski demokrati so zaupali v zavezniško zmago, se pripravljali nanjo in zanjo po svojih močeh pomagali** - a tako, da bi s tem ne izpostavljali naroda uničenju. Ob koncu vojne so kljub vsemu še vedno verovali in zaupali v pomoč zahodnih zaveznikov. To zaupanje je bilo vsekakor naivno in v nasprotju z zahtevami tedanjega časa. Danes **vemo, da se v tem niso docela motili:** že maja 1945 ni dosti manjkalo, da ne bi prišlo do vojne med zahodnimi zavezniki in Sovjetsko zvezo!¹⁴

Po drugi strani je KPS/OF vztrajala na tem, da se bo borila proti zahodnim zaveznikom, če bi se ti izkrcali na jadranski obali. To potrjujejo izjave nekaterih prvakov KPJ in KPS, zlasti v pogovorih z Nemci.

¹³ Podobno se je izrazil evroposlanec in predsednik prve demokratične vlade po padcu komunističnega režima, prof. Lojze Peterle, *Delo*, 6.5.2005

¹⁴ Objava britanskih dokumentov iz leta 1945 je dokazala, da je Churchill že 12. maja 1945 ukazal vrhovnemu poveljstvu načrt za napad na ZSSR, kar mu je to po nekaj dnevih odsvetovalo. Vendar je Churchill ukazal skrajno obrambno pripravljenost. Ko so na volitvah zmagali laboristi, je Churchill nehal biti prvi minister, s tem pa se je (oz. se ni) spremenila britanska politika do ZSSR.

Vendar je **tedaj večina zahodnih političnih voditeljev jemala za resno zavezištvo z ZSSR in njenimi sateliti**, kot, npr., s Titovo Jugoslavijo. Zlasti v zahodni Evropi je bilo veliko politikov, ki so bili slepo zaverovani v sovjetski raj. Veliko zahodnih vojaških poveljnikov je bilo pod vplivom skupne zmage nad nacizmom, ki je bil za mnoge tedaj - in je za nekatere še zdaj! – največji sovražnik človeštva v 20. stoletju. Podobno se je dogajalo z različnimi ljudstvi, ki so jim skoraj vsa povojna leta govorili samo o strahotah nacizma in fašizma. Medtem pa so dolga desetletja hvalisali resnične ali navidezne zmage in dosežke Sovjetov, čeprav so bile najbolj resnične samo milijonske žrtve narodov ZSSR.

Različna stališča zaveznikov do domobrancev

Po vsem povedanem naj bi bilo precej jasno stališče zaveznikov do slovenskih domobrancev. Po sporazumu Tito-Šubašić so slovenski protikomunisti zanje postali kolaboracionisti. Prevladali so pač vojaški interesi, ki niso upoštevali morebitnih upravičenih razlogov za odpor proti komunistom. Zlasti britanski opazovalci oz. svetovalci pri partizanih so se že od leta 1943 izražali popolnoma pod partizanskim vplivom in v partizanskem “žargonu”; od tedaj stalna uporaba imena “bela garda” za domobrance.

Treba pa je poudariti dejstvo, da so zavezniški diplomati in obveščevalci še vzdrževali stike z dr. Krekom in njegovimi. Dr. Krek je bil tedaj v eksilu edini, ki je še skušal rešiti protipartizansko gibanje v Sloveniji. Tako razumevanje je pokazala tudi ameriška misija (podpolk. Robert McDowell) pri štabu gen. Mihailovića, ki je predlagala, da je treba navezati stike “s slovenskimi nacionalisti”. Drugače so ravnali Britanci, katerih edini stik z domobranci so bili grozilni letaki.¹⁵

2. Politično in vojaško delovanje

Zavest potrebe po enotnosti

Tradicionalni slovenski politiki so se vedno bolj zavedali, da potrebujejo enotno narodno silo, ki bi skupaj z zahodnimi zaveznicami ubranila Slovenijo pred komunizmom. Zato so hoteli obnoviti nekaj zamrli Slovenski zavezi podobnega. Najprej je prišlo do različnih poskusov, dokler ni bil ustanovljen Narodni odbor.

Božična spomenica 1943¹⁶

Dne 23. decembra 1943 je odposlanstvo zastopnikov javnega življenja slovesno izročilo gen. Rupniku spomenico, naslovljeno na slovenski narod. Spomenica zatrjuje, da slovenski narod postaja žrtev komunizma, ki tira narod v pogin. Do sedaj da je bilo pobitih 15.000 ljudi, med njimi 29 duhovnikov. Izgnanih da je bilo blizu 10.000 slovenskih družin. Pod krinko boja za osvoboditev da si partija hoče neupravičeno prilastiti oblast in vzpostaviti svojo diktaturo. Zato da je boj proti komunizmu osnovna človeška in narodna dolžnost. Nihče da ne more zahtevati od slovenskega naroda, naj se da pobiti. Zato da je prisiljen seči k samoobrambi.

Spomenico je podpisalo 141 vidnejših predstavnikov javnega in kulturnega življenja v Ljubljani, po deželi pa 1.300 zastopnikov občin, gospodarskih in prosvetnih dejavnosti, pred-

¹⁵ Da so bili zavezniki pravilno obveščeni o tem, kdo so domobranci, piše dr. Miha Krek, Črni spomini, ZSS 1951, 47-79

¹⁶ Kos II, 76

vsem med kmečkim slojem. Sicer Kos iskrenost (se zdi, da večine) teh podpisnikov postavlja pod vprašaj, a teh svojih dvomov ne more utemeljiti. Po režimskem zgodovinarju je menda škof Rožman trdil na protikomunistični konferenci slovenske duhovščine v Ljubljani (od 12. do 16. junija 1944), da je 70 % Ljubljane za OF in da vsi pričakujejo Tita.¹⁷

Slovenski ljudski blok¹⁸

V katoliškem taboru je 21. junija 1944 prišlo do ustanovitve **Slovenskega ljudskega bloka (SLB)**, skupnega foruma SLS, katoliške sredine (Gosarjeva skupina), Straže in KA. Usodno je bilo, da so tudi v SLB **izhajali iz domneve, da bodo Angleži ali Amerikanci zadušili komunistično revolucijo.**

Prvi poskus poenotenja različnih katoliških ustanov je bila **Slovenska izjava 1943**. Sestavili so jo Mirko Javornik, Ruda Jurčec in Franček Žebot. Izjava je postavila za **politični cilj slovenskega naroda lastno državo z ozemljem, ki pripada Slovincem narodnostno, gospodarsko in strateško.** Izjavo je podpisalo okrog 200 izobražencev in javnih delavcev. **To izjavo je v bistvu prevzel Slovenski ljudski blok (SLB).**

Blok je bil ustanovljen s pisnim dogovorom med predstavniki SLS, Gosarjeve skupine, Stražarjev in Katoliške akcije (KA). Blok naj bi kot vrhovni forum družil vse katoliško usmerjene politične skupine. Sporazum je odločal: 1. vsaka skupina bloka se bo do prehoda v redne razmere vzdržala samostojnega političnega nastopanja in dogovarjanja z drugimi skupinami zunaj bloka; 2. prenehajo naj medsebojni napadi med skupinami; 3. tega dogovora naj se drži tudi katoliški tisk; 4. vsaka skupina nosi odgovornost za svoje dosedanje delo; 5. dogovor velja do začetka rednih razmer po koncu vojne.¹⁹

Namen tega dogovora je bil povezati ves katoliški tabor, predvsem **SLS** in **Stražo**, med katerima je bilo razhajanje največje. Najmočnejša skupina je bila **SLS**, čeprav je bil večji del njenega vodstva v tujini. V domovini sta delovala v **ilegali narodna poslanca Rudolf Smersu in prof. Mirko Bitenc**. Gosarja so pooblastili, naj v blok povabi tudi liberalce. Dr. Kreku v Rim so sporočili, da so za politično emigracijo odslej veljavni samo sklepi bloka.

Blok, ki mu je **načeloval tričlanski izvršni odbor** (Kos govori o "eksekutivi", a ne prinaša imen), si je kot prvo nalogo zastavil načrt poveljne ureditve Slovenije. Širši odbor je bil sestavljen iz tričlanskih pokrajinskih eksekutiv. Tudi občine so imele take izvršilne organe.

Septembra 1944 so začeli pripravljati narodno izjavo z enotnim političnim programom protikomunističnega tabora. **V načrtu je bila ustanovitev Narodnega odbora**, ki naj bi prevzel ilegalno politično vodstvo naroda, v danem trenutku pa oblast. En del tega vodstva naj bi pripravljaval vse potrebno za konec vojne, drugi del pa naj bi prešel k zahodnim zaveznikom.

V istem času je vdrla Gestapo v protikomunistično ilegalo, zaprla nad 100 vplivnih Slovencev in tako pravzaprav onemogočila enotno delovanje demokratičnih sil. Med zajetimi in poslanimi v Dachau je bil tudi Gosar.

Prav zaradi dr. Gosarja je novembra 1944 blok zašel v novo krizo. Dr. Šmajd je namreč odkril, da obstaja nekak Nacionalni komite z Gosarjem na čelu, podpira pa ga poveljstvo četnikov in Narodna legija (Gosar-Šolar). Komite je bil ustanovljen pri Mihailoviću januarja 1944. Ko je Gosar julija 1944 podpisal dogovor z drugimi katoliškimi skupinami, je bil že tri mesece predsednik Mihailovićevega Nacionalnega komiteja.

¹⁷ Mikuž IV, 259; o konferenci je poročal *Slovenec* 17. junija 1944

¹⁸ Kos II, 160-162

¹⁹ Janez Grum, Slovenski ljudski blok in Narodni odbor, *Vestnik* 1986, 3, 170

Odkritje tega posebnega komiteja je za Bitenca pomenilo, da je bil blok od 15. novembra dalje razbit. Smersu se je strinjal z Bitencem, ker se je Bitenc skliceval na pooblastilo, s katerim ga je Krek določil za svojega namestnika v Sloveniji. Kljub temu so se na seji bloka vsi ostali člani razen Smersuja uprli Bitenčevu nastopu proti Gosarju.

Šmajd naj bi bil tudi odkril, da **stražarji skušajo prevzeti politično vodstvo v katoliškem taboru. Zato je začel s pripravami za ustanovitev Narodnega odbora.** Pri tem so sodelovali tudi drugi člani SLS, ki so bili v bloku, a so izstopili iz njega; s tem je dejansko blok razpadel.²⁰

Narodna izjava 29. oktobra 1944

Izjava je bila dejansko sprejeta šele 4. decembra, potem ko je prišlo do sporazuma med SLS in JNS. Socialistična stranka je sicer sodelovala pri pogovorih, a tedaj še ni podpisala izjave. Predstavniki udeleženih strank so skrivno nabirali podpise za izjavo, vendar z lažnimi imeni ali papiriimki (psevdonimi).

Prva izjava je bila preprosta in je obsegala **4 točke**:

1. zahtevo po **državno-pravni združitvi vsega slovenskega naroda v Zedinjeno Slovenijo**, ki naj bi bila v geografskem, gospodarskem in strateškem oziru taka enota, da bosta zavarovana narodni in gospodarski obstoj in razvoj naroda;
2. zahtevo po **federativni, na demokratični podlagi in socialno pravično urejeni kraljevini Jugoslaviji**;
3. zahtevo po taki federativni državi, da bo **osrednja zvezna oblast ohranjala le tiste naloge in posebne prednosti (prerogative), ki jih bo priznavala zvezna ustava**;
4. zahtevo po **temeljiti gospodarski in socialni preosnovi, ki naj bi uničila gospostvo kapitala nad delom, priznala vsem delovnim slojem, družinam in poedincem njihov socialno funkcijo ter jim zagotovila človeka vredno življenje.**

Ta izjava sicer **ni imela velikega odmeva** v slovenskem narodu, ker je večinoma ni poznal. Bila pa je **krepka zavrnitev partijskega obrekovanja**, ki se je začelo že leta 1941 in je stopnjevale rastle do konca vojne in še potem, **da je hotel protirevolucionarni tabor obdržati predvojne politične in družbene razmere v Sloveniji.**²¹

Ustanovitev Narodnega odbora za Slovenijo (NOS)

Pri snovanju Narodnega odbora se je dr. Šmajd oprl na večinsko SLS, vendar naj bi NOS združeval vse predvojne demokratične stranke: Slovensko ljudsko stranko (SLS), Slovensko demokratsko stranko (SDS, predvojno JNS) in desno krilo Slovenske socialistične stranke (SSS).²²

Čeprav so bile stranke soglasne o nujnosti NO, so **nastale težave pri izoblikovanju Narodne izjave.** Liberalci namreč tedaj še niso sprejemali federativne ureditve Jugoslavije in narodne države Slovenije kot njenega sestavnega dela. Končno je prišlo do že omenjene izjave.

V NOS so bili od SLS: predsednik dr. Jože Basaj in člani ravn. Bogumil Remeč, dr. Albin Šmajd, dr. Franc Bajlec (zastopnik Prekmurja), dr. Marko Kranjc; **od SDS:** dr. M. Zajc, inž. J. Bevc, dr. Pavel Pestotnik (odsoten), Rudolf Žitnik; **od socialistov:** dr. Celestin Jelenc;

²⁰ O dejavnosti SLS v letih 1941-1945 tukaj ni mogoče iti v podrobnosti. S tem v zvezi je pomembna knjiga dr. Janeza A. Arneža. (gl. Vire) Prav tako je pomemben njegov Gabrovškov dnevnik. (ib.) Upoštevati je treba tudi »življenjepis« dr. Kuharja, ki ga omenja dr. Debeljak, ZSS 1957, 96-121. - O delu v Rimu leta 1944-1945 je napisal kratko poročilo dr. Miha Krek, *Aprila in maja 1945 v Rimu*, ZSS 1951, 49, ter *Črni spomini*, ZSS 1951, 47-49; gl. tudi Rant P. 1990

²¹ O tem imenovani dopis dr. Debeljaka »Zapiski...«, 106-111

²² Griesser-Pečar, 101-118; Kos II, 173-175

²³ Vse kaže na to, da je tudi režimski zgodovinar priznal to zakonitost; gl. Mikuž V, 47

odotna sta bila zastopnika za Koroško dr. Kolterer in za Primorsko dr. Kacin. Tajnika sta bila dr. Šmajd in Zajc.²³

Naloge in delovanje Narodnega odbora za Slovenijo

Za uveljavljanje teh narodnih zahtev je novoustanovljeni Narodni odbor za Slovenijo kot vrhovna narodna oblast **združeval začasno v svojih rokah pravice suverenosti in najvišje upravne oblasti.**²⁴

NOS je imel **predhodnike v Narodni izjavi 29. oktobra 1944, ki je izhajala iz privolitve poslancev, izvoljenih na zadnjih rednih volitvah v predvojni Kraljevini Jugoslaviji.** Ti so podpisali izjavo skupaj z nekaterimi predstavniki kulturnega, gospodarskega, verskega in političnega življenja. Na te podpise se je Narodni odbor skliceval še 15. marca 1945.

NOS je jasno poudaril, da v bistvenih vprašanjih slovenskega naroda ne bo postavil nobene vnaprej sprejete odločitve. O tem naj bi se razpravljalo po vojni, odločil pa naj bi narod.

V vojnem času je torej NOS imel in **de iure izvajal oblast predsednika, vlade in narodne skupščine.**²⁵ Sestavljali so NOS glavni odbor (po Kosu: plenum), ožji odbor in predsedstvo. V **glavnem odboru** je bilo 7 predstavnikov SLS, pet JNS in en socialist. **Ožji odbor** so sestavljali 4 predstavniki SLS in 3 drugih strank. **Predsedstvo** je imelo 4 člane: predsednik iz vrst SLS, podpredsednik iz JNS in drugih strank; pridružena sta bila dva tajnika, po 1 iz SLS in JNS, a potem so dodali še predstavnika JSS (SSS) in še enega podpredsednika SLS.

NO je sprejel pomembne **sklepe**; nekaj primerov:

1. odlok o izvajanju oblasti na slovenskem ozemlju;
2. odlok o ustanovitvi Slovenske narodne vojske;
3. odlok o ustanovitvi začasnega ljudskega predstavništva, ki bi naj oblikovalo narodno vlado, do katere je prišlo 4. maja 1945.

Razdeljenost protikomunističnega tabora ob koncu leta 1944

Izredno zanimivo je poročilo britanskega poslanika v Beogradu, marca 1945, v katerem je trdil, da moč domobranstva v Sloveniji narašča in da popularnost partizanov pada.²⁶

Vendar je bil protikomunistični tabor **proti koncu leta 1944 resno razvojen.** Eno smer je predvsem podpiralo **vojaštvo**, ki je bilo prepričano o zmagi nad partizani, za kar je nahajalo razloge v svojih vojaških izkušnjah znotraj slovenskih mej. Druga, **politična smer** pa je gledala tudi čez mejo in je bila zaradi mednarodnih razmer skrajno pesimistična. Po dr. Debeljaku se je **prva smer udejanila okrog gen. Rupnika**²⁷ Vendar ni mogoče istiti mnenje gen. Rupnika

²⁴ Besedilo gl. Griesser-Pečar, 106-107

²⁵ Dostavljam »de iure«, ker so bili njegovi člani izvoljeni po poslancih, izvoljenih na zadnjih svobodnih volitvah, torej zakoniti (legalni in legitimni). »De facto« je zaradi uporabe sile imela večjo moč KPS/OF s svojimi organi, a do zadnjih mesecev pred koncem vojne ni mogoče govoriti, da bi bila legalna; drugo vprašanje je, kdaj je postala legitimna.

²⁶ Mlakar, 482

²⁷ Dr. Tine Debeljak, o.c. Zapiski so važni zaradi popisa stanja na pragu usodnega leta 1945, k čemur je treba dodati tudi izjave dr. Kuharja o svojih govorih v svojem »življenjepisu«. Dr. Debeljak se sprašuje, ali je res bil NOS nesmisel. Pomembno je zaglavje »Vse novo ali nadaljevanje starega?«, v katerem postavlja dve nasprotni si izjavi iste skupine: dr. Ehrlicha v letu 1941 (Jugoslavije kot oblastne stvarnosti ni več) in uradna izjava v *Slovenski poti* X, 1-2, 6 (Naša vlada je v inozemstvu). Napada protichurchillske govore in govori o zamujanju časa. Vztraja na pomembnosti vlade NO. Ostro zavrača mnenje tistih, ki so hoteli iz tedanje Slovenije narediti »protikomunistično trdnjavo svetovnega pomena«. Znova poudarja, da krivde za Vetrinjo nima NOS, ampak da je bil Vetrinjski žrtev mednarodne anglo-ameriške 'pomote'. – Naše mnenje je, da ne more biti več nobenega dvoma o resničnih vzrokih za Vetrinjsko tragedijo, če upoštevamo javno priznanje predsednika ZDA, G. W. Busha, ki ga je izrekel maja 2005 o tisti angloameriški »pomoti«.

ali dr. Kocipra z večino domobranskih častnikov in vojakov, ki so bili prepričani o možnosti zmage nad domačimi komunističnimi vojaškimi odredi, niso pa verjeli v končno nemško zmago, so bili zapriseženi kralju in so zaupno pričakovali zavezniško zmago.

Najboljši **dokaz** za to je **nemška aretacija skupine častnikov ob koncu leta 1944 in na začetku leta 1945**, med katerimi je bil tudi podpolkovnik iz glavnega poveljstva Ernest Peterlin.²⁸

Slovenski politiki so imeli drugačen pogled na razvoj vojne v domovini. O gen. Rupniku so sodili, da je šel v sodelovanju z okupatorjem predaleč. Prav tako so vedeli, da bo izid vojne drugačen, kot si ga je morda želel Rupnikov krog, posebno še, ker zavezniki niso mogli razumeti težkega položaja v Sloveniji. Vedeli so, da se je z dogovorom Tito-Šubašič (16. junija 1944) položaj popolnoma spremenil. S tem sporazumom so zavezniki pustili ob strani Mihailoviča in njegovo Jugoslovansko vojsko v domovini (JVvD) – med njimi slovensko domobranstvo – in priznali Titove partizane kot zakonito vojsko. Toda resnica je, da nihče ni maral poslušati svaril iz inozemstva, (npr. nagovorov dr. Kuharja, brzojavko dr. Kreka), politikov v ilegali (Miloš Stare) in obveščevalcev (Vauhnik), ali jim kratkomalo ni verjel.²⁹

Rupnikov načrt za umik

Gen. Rupnik je imel svoj načrt za zadnje dni vojne. Ker si bo partizanska vojska dosledno prizadevala doseči svoj cilj, si mora **domobranstvo “z borbo ustvariti v domovini možnost pogajanj za čim povoljnejšo kapitulacijo”**.³⁰ Kdor bi se hotel umakniti, naj mu domobranstvo nudi varnost.

Kot najboljši odsek za dolgotrajni odpor je **izbral severozahodni kot Slovenije (Pokljuka, Vintgar, Stol), kjer bi se 15.000 oseb lahko branilo proti severu, zahodu in jugu.** Gozdovi bi lahko skrili največ 30.000 beguncev, ker obljudeni kraji (Javornik, Jesenice, Dovje, Mojstrana, Kranjska gora, Rateče) ne bi prišli v poštev zaradi možnosti bombardiranja. Seveda bi bilo za to **treba izpolniti več pogojev**, od priključitve gorenjskega domobranstva SD in nakopičenja hrane in orožja, do privoljenja nemškega poveljnika Rösenerja.

Rupnik je na svojem procesu trdil, da se mu je to v veliki meri posrečilo med 15. in 25. aprilom. Od Nemcev je dobil načelno odobritev te evakuacije. Prav tako pristanek za podreditve gorenjskega domobranstva in obljubo, da bodo priporočili Rainerju, naj se Gorenjska priključi Ljubljanski pokrajini.³¹

²⁸ Peterlin je bil poslan v Dachau, po vojni pa ga je tim. Jugoslovanski nacionalni komite prijel in poslal v Jugoslavijo, kjer je bil na »božičnem procesu« obtožen kot eden glavnih organizatorjev domobranstva in kot narodni izdajalec obsojen na smrt.

²⁹ Za vse gl. Debeljak ZSS 1967; že je bilo omenjeno, kako so protikomunistični Slovenci pozivali zaveznike, naj izvedejo invazijo na Balkan; npr., dr. Miha Krek je novembra 1944 v Rimu izročil anglo-amerišskemu poveljstvu spomenico o razmerah Sloveniji; škof dr. Rožman je 1. decembra 1944 poslal pismo papežu Piju XII.; itn.

³⁰ Kapitulacijo pred kom? Dvomim, da bi Rupnik imel v mislih kapitulacijo pred partizani. Če pa je mislil na kapitulacijo pred zavezniki, bi s tem sam priznal, da se je boril na nemški strani

³¹ gl. gornjo opombo o vsebini navedenega članka dr. Debeljaka, ki zavrača tako stališče. Vprašani vojaški strokovnjaki so izjavili, da je bil pod zgolj vojaškim vidikom ta načrt izredno naiven. Da bi imel kako možnost uspeha, bi se bil moral začeti izvajati vsaj eno leto prej, s popolno zasedbo pokrajine in z iztrebljenjem najmanjše možnosti za kakršnakoli sabotažna dejanja s strani NOB-a. Poleg tega ni šlo samo za spopad s slovensko NOV, ampak z Rdečo armado, ki je že vdirala na Prekmurje in Štajersko ter puščala strahotne sledove, pa tudi s Titovimi silami, ki so bile po zaveznikih popolnoma na novo opremljene. Sicer pa ves Rupnikov proces (Željeznov) kaže na to, da je general na marsikaj pozabil, ali da je prilagodil svoje mnenje okoliščinam, ali da so ga moralno strli; gl., npr., 62-64, 70-72, 80.83, 84-88, 92-103, 219-223, 231-233, 273-276, 284-288, predvsem zadnji »zagovor« 316-317.

Odloki NOS o morebitnem umiku

NOS je 2. aprila 1945 odločil, da se morajo slovenske čete umakniti, če bi se Sloveniji bližale sovjetske čete. Če bi se bližali samo Titovi partizani ali če celo samo slovenske partizanske čete, bi morali pripraviti odpor.

Če bi časovno nastala praznina med umikom Nemcev in prihodom Amerikancev, naj bi vsi slovenski vojaki ostali na svojih mestih, a treba bi bilo zavarovati južno, zahodno in severno mejo.

Narodni odbor naj stori vse potrebno za olajšanje vhoda Amerikancem in pristajanje padalcev. Iz vsega tega je razvidno, da je NOS računal na poseg zahodnih zaveznikov v Slovenijo.

Nekaj dni kasneje (17. aprila) so sprejeli še nadaljne **odloke**: slovenščina kot uradni jezik, imenovanja komisarjev na ozemlju narodne države Slovenije idr.

Ker so se bližale Titove čete, so sklenili:

1. **preprečiti, da bi se oborožene slovenske enote borile skupaj z Nemci proti protinemškim četam;**
2. **da se oboroženi Slovenci in civilisti ne smejo umakniti na nemško ozemlje skupaj z Nemci;**
3. da se je treba bojevati proti propagandi, katere cilj je ustvarjati nemir in zmedo.³²

Ker je bilo treba ukreniti vse potrebno za umik oboroženih enot, civilnega prebivalstva in nekaterih posebno izpostavljenih oseb, so ustanovili **Odbor za varnost prebivalstva**. Pri načrtovanju umika naj bi se ne ozirali na osebe, ki so politično sodelovale z Nemci, prav tako ne na vojne špekulante. Na 10. seji predsedstva so še posebej določili, kako naj se izvede umik prebivalstva.

Nujnost kakšnega “revolucionarnega” dejanja

Vojaško vodstvo NOS v SD je za umik v Italijo izdelalo podroben načrt. Vendar je NOS šele na svoji 6. seji sredi aprila 1945 sklenil, da se je treba dokončno pomeniti z Damjanovičem in ostalimi Srbi o njihovem načrtu za ustanovitev jugoslovanske vlade na slovenskem ozemlju, tudi z ozirom na bližnji potek konference “združenih narodov” v San Francisco, ZDA. V ta namen sta odšla **na Primorsko Zajc in Šmajd**. Po pogovorih v Ilirski Bistrici, Gorici in Ajdovščini sta se **čez nekaj dni vrnila v Ljubljano s precej slabimi vtisi**. Povedala sta, da je ideja o jugoslovanski vladi pozabljena. Zelo zaskrbljajoča je bila možnost, da Titove sile prav na Primorskem lahko prederejo fronto, zasedejo Trst in odrežejo Slovenijo od zaveznikov. **S tem je postal položaj domobranstva in vodstva v Ljubljani “naravnost katastrofalen”.**

Po Šmajdovem mnenju je grozila **nevarnost, da bi se morali domobranci do konca boriti skupaj z Nemci in se umikati proti Karavankam, kar bi bila najslabša možnost**. Umik proti Furlaniji je bil otežen zaradi tamkajšnje koncentracije raznih italijanskih enot. Šmajd je po vrnitvi v Ljubljano poročal o tem tudi škofu Rožmanu in mu obljubil storiti vse, kar bo potrebno za rešitev slovenskih življenj, civilistov in domobrancev.³³ Dejansko je potem **umik na Primorsko preprečila po zahodnih zaveznikih moderno oborožena Titova IV. armada**, ki je 1. maja zasedla Trst.

Tako je ostal **glavni problem navezanost domobranstva na Nemce**. Zato so člani NOS s sodelovanjem vojaškega odbora **sklenili, da ne smejo dopustiti umika ali potegnitve domo-**

³² Gl. Griesser-Pečar, 111

³³ Mlakar, 469

brancev in civilistov proti Koroški z Nemci. Pri tem mora biti **glavno načelo ohraniti čim več človeških življenj.**

Pojavljalo pa se je vprašanje, **kdo naj se umakne:** vsi ali le izpostavljeni; vsa vojska ali pa naj gredo drugi v gozdove kot zeleni kader ipd. Odboru za varnost prebivalstva so naročili, naj izdelata **podroben načrt za evakuacijo civilnega prebivalstva, z navodili, kdo naj gre in kaj naj odpelje s seboj.**

Ker je še vedno ostajalo upanje na prihod zaveznikov, se je **NOS odločil storiti nekaj "revolucionarnega"**, z namenom pritegniti pozornost zaveznikov. Najučinkovitejši bi bil seveda **upor proti Nemcem**, na kar so mislili že od jeseni 1943, **a izrecne akcije v tem pogledu ni bilo.**³⁴ Proti koncu vojne je **NOS še vedno razmišljal o tem, kakšne bi bile dejanske možnosti, da se domobranci uprejo Nemcem.** Vodja vojaškega odbora **Bitenc je bil za upor**, a on o tem ni mogel odločati. Toda podpolkovnik **Krenner** je jasno povedal, da za to **nimajo zadosti sil**, gen. **Rupnik** pa je sporočil: **"Memento Varšava!"**

NOS se je **končno moral sprijazniti s to nezmožnostjo za oborožen upor.** Prav tako je moral sprejeti težko razumljivo dejstvo, da ne bi bil mogoč upor domobranskega poveljstva proti Rupniku.³⁵ Zato je **prevladala odločitev**, da je ob partizanskem napredovanju na Primorskem treba pohiteti in dobiti od Nemcev oblast s tem, **da bi Nemce prepričali, da je zanje bolje, če bi jim prepustili oblast brez odpora.**³⁶

Prvi slovenski demokratični ilegalni parlament

Na pobudo Narodnega odbora se je nato **3. maja 1945** v stavbi telovadnega društva Sokolski dom na Taboru podtalno ali na skrivaj (ilegalno) sestal **prvi slovenski parlament.** Na predlog majorja Bitenca je bil izvoljen za predsednika Franc Kremžar, za podpredsednika Rudolf Žitnik, za tajnika Pavle Masič in Ivan Tonja. Parlament je **razglasil "suvereno državo slovenskega naroda"** kot sestavni del demokratične, federativne Jugoslavije. Imenoval je tričlanski odbor (predsednik Bogumil Remec, SLS, dr. Pavel Pestotnik, JNS, in dr. Celestin Jelenc, JSS), ki naj bi izvajal vse pravice državnega poglavarja, dokler se ne bi vrnil kralj. Prav tako je sestavil vlado, ki je prisegla 4. maja. Dejansko pa se je moral NOS do konca bivanja v Sloveniji truditi, da bi si pridobil oblast.³⁷

Težave med NOS in gen. Rupnikom³⁸

Medtem je NOS pripravljajal najnujnejše odloke in združitev SD in policije v SNV. Toda imel je velike težave z Rösenerjem, kar so pričakovali, in z Rupnikom, česar niso pričakovali, tako da so morali celo prositi škofa Rožmana za posredovanje. To je postalo odločilno v Rožmanovi povojni obsodbi, kljub temu, da sam osebno ni storil nič drugega kot staviti na razpolago škofijski dvorec, in se med debato prizadevati, da ne bi zašli na stranpota.³⁹

³⁴ Mlakar, 469-470

³⁵ Vsekakor to kaže na premoč vsaj nekaterih odločujočih vojaških poveljnikov nad političnim vodstvom – kar je bil verjetno glavni vzrok tolikih neuspehov in celo porazov, tako po padcu Italije kot ob koncu vojne. Res pa ni treba hoditi po navodila k Macchiavellu zato, da si politik oblast mora pridobiti in ohranjati.

³⁶ Mlakar, 470-473

³⁷ O pomembnih odlokih te skupščine gl. dr. T. Debeljak, *Prvi slovenski parlament v Ljubljani 3. maja 1945*, ZSS 1965, 280-286

³⁸ Podrobnejši popis za zadnje mesece Mlakar, 466-481

³⁹ Gl. Griesser-Pečar, 113-116

Prav tako so nastale težave na sestanku predstavnikov NOS z Rösenerjem, na katerem je bil tudi Rupnik, za kar je bil posredoval škof Rožman. Rösenerju so postavili več zahtev, nekatere celo pisno.⁴⁰ **Rösener** je bil po poročilu predsednika NO, dr. Basaja, zelo **divji**, predvsem zaradi ultimata, ki da je žaljiv za nemško vojsko. Ko se je oglasil **Rupnik**, je rekel, da so **to tisti gospodje, ki niso nikoli sodelovali z okupacijskimi oblastmi in so delali v podzemlju**. Trdil je, da **niso nikaki zastopniki slovenskega naroda, medtem ko on ima mlade in inteligente ljudi, prava nova slovenska generacija, ki da so resnični zastopniki vseh Slovencev**. S temi ima že vse dogovorjeno in z njimi bo sestavil pravi narodni odbor, o čemer bodo obvestili Nemce.⁴¹

“Ura Narodnega odbora za Slovenijo”

Slovenski zastopniki (člani NOS, škof Rožman, gen. Rupnik, poveljnik policije Hacin) so bili 5.maja okrog 11. ure spet pri Rösenerju. Ta jim je sporočil, da jim bo **po Rainerjevem ukazu predal upravo**. Sporočil je tudi, da je **Rupnik odstopil**, kot so zahtevali, vendar so mu prej predali upravo Gorenjske. Rainer pa ni pristal ne na predajo orožja ne na predajo živil. Medtem so bili nemški okupatorji v glavnem že odšli. “To je bila ura NOS.”⁴²

Vendar je **Krenner** vplival na ocene politikov s svojimi analizami, češ da **SNV ne bo mogla držati Ljubljane** pred partizani, proti katerim bi morala SNV po odloku NOS nastopiti. Prevladalo je tudi **malodušje** zaradi dokončnega prepričanja, **da bodo zahodni zavezniki pustili Slovenijo na cedilu** in jo prepustili Titovim komunistom. Zato so se **politiki NO odločili za odhod in obnovev vlade na Koroškem**.

Kljub temu sta se predsednik NOS dr. Jože Basaj in član NOS Marko Kranjc še enkrat odpeljala v vladno palačo h gen. Rupniku z namenom, da formalno prevzameta oblast. Svetnik Doujak jima je rekel, da nima kaj predati, Rupnik pa je na dolgo našteval vse oddelke.

Dejansko je bilo tedaj že **konec kakršnekoli nekomunistične oblasti**.

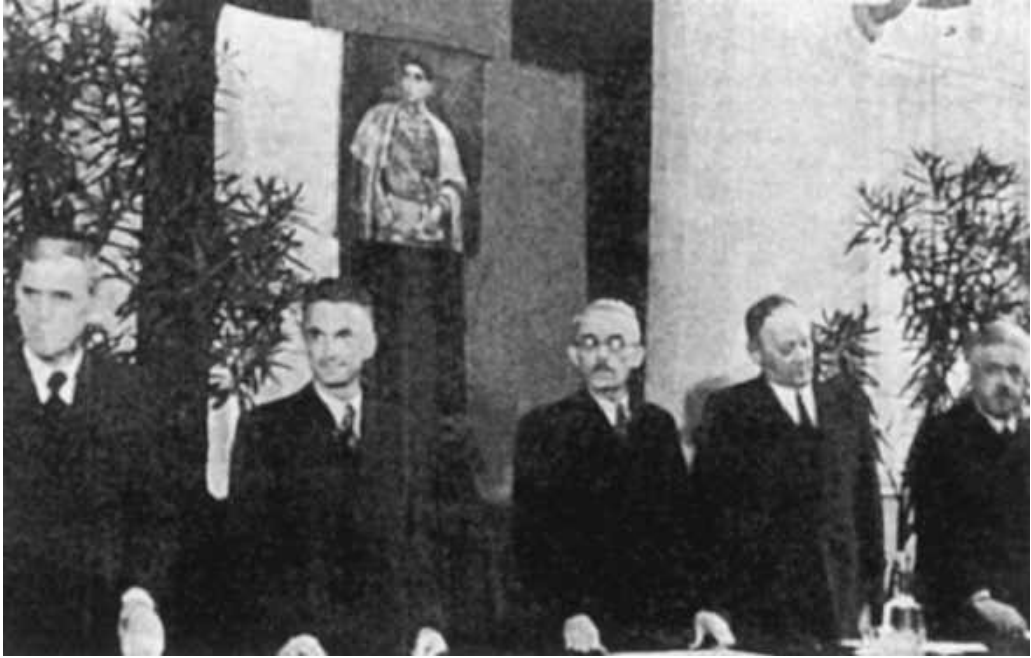
Slovenija je leta 1945 padla partizanom v roke brez omembe vrednega odpora.⁴³

⁴⁰ Griesser-Pečar, 116. Besedilo je sila pomembno, ker med drugim pravi: »Slovenci smo demokratično usmerjeni, zato so nam vsakršne totalitarne ideje tuje. Kljub temu smo poskušali vse, da bi razmerje med našim narodom in okupacijskimi oblastmi ohranili v smislu mednarodne konvencije na legalni ravni. Tudi v tej borbi proti boljševizmu s strani slovenskih enot smo vselej zagovarjali stališče, da ta boj ne bi smel prekoračiti meja mednarodnih konvencij. Naš boj proti boljševizmu je bil v prvi vrsti usmerjen v vzdrževanje reda in miru v Sloveniji; pri tem smo zastopali stališče, da bi slovenske formacije v nobenem primeru ne smele biti uporabljene za boj proti zaveznikom.»

⁴¹ Griesser-Pečar, 116-117, po Bajlec, 61 (gl. Vire)

⁴² Griesser-Pečar, 118

⁴³ V emigraciji je bilo precej prerekanja o tem, ali je NOS prevzel oblast od Rösenerja ali ne. Rupnik dejansko ni prevzel oblasti na Gorenjskem, kjer so mu jo izročili Nemci, pač pa je hotel obdržati v svojih rokah ozemlje bivše Ljubljanske pokrajine, čeprav je Rösener na Rainerjev ukaz rekel, da bo predal oblast NOS-u.

Parlament nas Taboru, 3. maja 1945: predsednik Jože Basaj, tajnik Ivan Tonja, Franc Kremžar, podpredsednik Rudolf Žitnik, tajnik Pavle Masič *ZSS, 1965, 284*

Škof. dr. Gregorij Rožman *Zasebno*

Dr. Miha Krek *Podobe, SSi, 210*

Dr. Alojz Kuhar *Podobe, Ssi, 211*

12. Umik čez Ljubelj in Vetrinjska tragedija

1. Umik čez Ljubelj

Povelje domobrancem za umik

Obstaja več inačic o tem, kdo je dal povelje za umik. Najverjetneje je, da je zadnje povelje in načrt za umik dal podpolk. Drčar 8. maja popoldne.¹ Že prej je gen. Krenner **kot poveljnik Ljubljanske divizije SNV** razposlal navodilo za pripravo umika, ki je bil sprva načrtovan za 7. maj. Krenner je odšel na Polhograjsko hribovje, da bi tam prepričal podpolk. Tataloviča, naj še nekaj časa vztraja na obrambni črti. Potem je odšel proti Škofji Loki, menda zato, da še zadnjič preveri možnost umika proti severni Primorski. Od tam se je vrnil v Ljubljano. Dne 8. maja je odšel na sestanek s člani NOS na Gorenjsko. Ker ga do večera ni bilo nazaj, je njegov pomočnik, polk. Vizjak, izdal povelje, da naj Organizacijski štab ob osmih zvečer zapusti Ljubljano. Svoj štab je Krenner pričakal v Kranju. Za umik **gorske divizije**, v kar se je preimenovalo gorenjsko domobranstvo, je dal ukaz njen poveljnik major Bitenc.²

Za štirinajst dni...

Danes ni lahko sprejeti, kako da so sicer razumni in pametni ljudje mogli sprva govoriti o umiku za štirinajst dni, a vsekakor jim resnih razlogov ni manjkalo. Teh štirinajst dni se je potem podaljšalo na nekaj tednov, na nekaj mesecev, na nekaj let. Po izselitvi na tostran Atlantskega oceana je večina nehala postavljati letnice ali število let oz. desetletij.

Mogoče je bil eden izmed vzrokov takega mišljenja podzavesten: neke vrste nuja za to, da bi na ta način lažje prenašali težo pregnanstva in tako mogli preživeti, kljub vsem razočaranjem in kljub skritim, zasebnim ali skupnostnim bolečinam ter domotožju.

Razni popisi

Je precej popisov umika čez Ljubelj. Dejansko ohranja o tem svoje spomine skoraj vsakdo, ki je maja 1945 šel po tem svojskem križevem potu. Nekateri so bili objavljeni, drugi še ne in morda nikoli ne bodo.³

¹ Maks Loh, Bajeslovje v zgodovini, *Vestnik* 1966, 10-12, 245; Mikuž V, 66; Kos II, 213 (pravi, da 7.maja); Vetrinjska tragedija, 16; Mlakar, 484

² NO je ustanovil dve imenovani diviziji in 4 brigade, katerim je postavil za poveljnike v podpolkovnike povišane Emila Cofa, Antona Mehleta, Vuka Rupnika in Miroljuba Stamenkovića (Kos II, 213)

³ O zadnjih dnevih domobranstva in o poti čez Gorenjsko na Koroško v Vetrinj piše Eiletz, 146-157; kratek povzetek življenjepisa in dnevnika o umiku v Vetrinj dobimo tudi v knjigi Rant P., 19-20 in 21. Iz avtorjevih spominov na tiste dni: "Bilo je malo preden se je znočilo, ko smo se znova ustavili, malo pred vhomom v predor. Pogledal sem nazaj, proti naši lepi Gorenjski. Ne vem, zakaj, toda bil sem prepričan, da se poslavljam za dolgo časa, če ne za zmeraj. Tedaj se mi je približal naš ata in mi rekel skoraj šepetaje: 'Kar dobro poglej in se naglej, dokler se še kaj vidi, ker potem morda tega ne bomo nikdar več videli!' Potem pa se je obrnil proč, morda zato, da ne bi videl njegovih rosnih oči."

Bilo jih je vsekakor tudi precej, ki se niso mogli do časa umakniti, ali niso našli sredstev za to. Večina je bila pobitih. Izmed drugih omenjam samo tragično usodo pisatelja Narteja Velikonja, nad katero se z vso pravico pritožuje njegov sin, prof. dr. Jože.⁴

Kratko, nekako splošno pripoved (brez podpisa) prinaša ZSS 1949.⁵ Prepisujem:

“Sobota 5. maja 1945. Stojimo onkraj črnuškega mostu. Tema je. Vendar se spoznamo. Sami znanci. Vsi smo molčeči. Nema žalost nas preveva. Tam za Ljubljano v smeri proti Vrhniki in Krimu se na jasnem nebu grozeče pobliskava. V daljavi grme topovi. Vsak blisk nas pretrese; vsak grom vzbuja grozoto. Vedno bliže prihaja. Vsi si želimo čimpreje od tod.

Enajst je ura. Trda tema. Kolona se počasi premakne. Najprej dolga vrst voz iz Polja, za njimi korakajo Poljci. Nato kolona ljubljanskih voz, za njimi korakajo Ljubljančani. Potem se vrste: Izanci, Šmarčani, Stičnjani, Dolenjci...

Počasi, enakomerno se pomika dolgi sprevod s črnuškega mostu proti Trzinu, Cerkljam, Tržiču, Ljubelju... Kakor bi šli za pogrebom. In vendar v vsem tem ogromnem sprevodu ni mrtveca. Temni sprevod je vtopljen v globoko žalost in molitev. Še tovarna živina je onemela. Pred nami, za nami se pobliskava. Vedno bolj oddaljeno in zamolklo postaja grmenje topov. V trdo temo zavita ostaja za nami Ljubljana.

Cerklje. Najlepsi nedeljski dan. Slovesno pojo zvonovi. Vsa vas je v zastavah. Godba veselo igra. Svobodna in združena Slovenija vstaja. Ljudstvo radostnih lic hiti k veliki maši.

Dolg, brezkončen sprevod utrujenih in do smrti žalostnih ljudi prihaja v vas. Zmotil je slavnostno razpoloženje. Utihnili je godba. Onemelo je ljudstvo. Kakor vkopani stoje ljudje pred cerkvijo. Kaj naj vse to pomeni?

Sprevod obstane. Cerkev se polni z domačini in begunci. Med mašo ljudje ihte. Po maši domačini goste begunce. Beseda da besedo. Kmalu se sporazumejo. Po obedu se mogočni sprevod dvigne naprej proti Tržiču. Silno se je povečal in podaljšal.

Kakor blisk se po vsej Gorenjski širi čudna novica: narod beži! Slovenski katoliški narod beži pred osvoboditelji iz gozdov! Beži pred rdečo svobodo! Iz vseh strani prihajajo nove trume beguncev. Zlivajo se na kranjsko in tržiško cesto.

Ceste so zabasane z vojaštvom in z begunci. Avtomobili, tanki, traktorji, vozovi. Hrušč in trušč kakor na sodni dan. Nemška armada razpada. Umika se organizirano. Čeprav so premagani, so nemški vojaki še vedno oblastni, surovi, ukazovalni, brezobzirni, sebični, požrešni. Begunce pretepajo s palicami. Gonijo jih s ceste, kradejo jim kolesa, prtljago, konje.

Ure in ure čakamo na cesti. Počasi se začnemo pomikati po strmi ljubeljski cesti. Strahotno poka na desni in na levi. Vojska odmetuje in uničuje orožje in municijo. Ob poti in v potoku leže cele skladovnice uporabljenega orožja, municije, celi zaboji bomb, goreči avtomobili, poginja tovarna živina; tu in tam leži mrtev vojak. Vmes pa vpitje, kletev, zmešnjava, pretep, jok in kri. Čeprav so šele nastopili prvi majski dnevi, sonce zelo pripeka. Groze polna je ta pot!

⁴ Velikonja je vodil Zimsko pomoč. Ni bil član nobene stranke. Že pred vojno je začel govoriti in pisati proti komunizmu, med tem ko so drugi še molčali. Po celodnevem čakanju ob robu ceste se je hromi Velikonja moral vrniti na svoj dom. Potem je junaško sprejel mučeniško smrt. (Iz arhiva Pavleta Ranta, Dopisovanje z dr. Jožetom Velikonjem, npr. 10. avgusta 1983.) – O Narteju Velikonju gl. dve navedbi iz njegovih spisov; prva se začinja z vprašanjem: »Kdo jih je postavil za sodnika?«, druga pa pravi: «Izdajalec naroda je tisti, ki hoče, da bi bil naš narod narod morilcev in roparjev; izdajalec je tisti, ki hromi narod.» (ZSS 1960, 114). – »Ob petletnici smrti Narteja Velikonje« je ponatisnil ZSS nekaj Velikonjevih pričevanj, predvsem pred »sodiščem«. Pove, da je bil ubit 25. junija 1945 nekje na dvorišču sodnije ali na Turjaku; njegov grob še ni bil odkrit (ZSS 1950, 103)

⁵ Čez Ljubelj v Vetrinji, ZSS 1949, 80-83, ki pa vsebuje tudi podnaslov o Vetrinjskem polju in Vetrinjski tragediji.

Pozno popoldne dosežemo Ljubelj. SS-ovci stoje z brzostrelkami pred ljubeljskim tunelom in beguncev ne puste skozi. Pot čez hrib je zastražena in zaprta. Naprej ne moremo. Čakamo noči. Morda se ponoči silni naval ustavi.

Zaman čakamo. Vso noč in ves da pritekajo nove kolone vojaštva in beguncev. Gneča je silna. Kakor strela udari med nas novica, da so partizani že v Trziču in v Borovljah na mostu. Nove trume beguncev prihajajo. Brez voz so, brez prtljage. Bosi so in le s tem, kar imajo na sebi. V Trziču terenci z oken streljajo na begunce. Partizani mečejo mine na glavno cesto. Ujeti smo. Naprej ne moremo, nazaj tudi ne. Na vseh straneh na nas preži smrt. Strahotni trenutki! Ljudje jokajo, tulijo, nekateri norijo.

Mrak nastopa. Barake včerajšnjega koncentracijskega taborišča gorijo. Pošastno ližejo plameni objekte in liki krvava zarja razsvetljujejo vso dolino. Municija strahotno poka. Živina od groze tuli. Ljudstvo pada na kolena in v zboru glasno obuja in moli kesanje. Smrt ima nad nami stegneno koso! Mi čakamo, da zamahne!

Poldne. Položaj postaja kritičen. Nemci kradejo, pretepajo, groze. Na pol živi ždimo že tretji dan na Ljubelju. Neusmiljeno pripeka sonce. Naše duše so razpaljene. Pa vsak nosi svojo bolečino junaško. Ni slišati kletve ne godrnjanja. Vdani smo v božjo voljo. In čakamo, da se nad nami izpolni.

Večeri se. Straže pred tunelom so izmenjane. Poskušajo biti surove. Iz oči naših ljudi se grozeče pobliskava. Kolona se uvršča. Pripravljena je za odhod. SS-ovci še vedno vztrajajo na zaporih. Srbski oficir zagradi revolver, zatuli in se vrže na stražarja. Zapirachi na puškah stražarjev ropočejo. Naši fantje in možje obstopijo stražarje s koli in palicami. V poslednjem trenutku da nemški častnik ukaz za prehod beguncev po cesti čez hrib.

Brezkončna kolona beguncev se pomika po serpentinah Ljubelja. Konji hropejo. Vozovi škripljejo pod silno težo. Žival bremena ne zmaguje. Moški se upirajo v vozove in porivamo. Dolina je pošastno razsvetljena od silnega požara ljubeljskega taborišča.

Okrog polnoči dosežemo prelaz. Strmó se cesta spušča na koroško stran. Otrok se polašča spanec. Zaradi silne strmine jih ne upamo dati na vozove. Na rokah jih nosimo, čeprav smo sami do smrti utrujeni. Molimo glasno žalostni del rožnega venca.”

Domobranski ranjenci

V vojnah se pri premikih in umikih najprej poskrbi za ranjence in bolnike; to je storila tudi SNV.⁶ Ob koncu vojne so bili ranjenci večinoma v vojaški bolnišnici v Ljubljani, ali pa v novomeški. Do pred kratkem je večina piscev govorila samo o dveh sanitetnih vlakih. Po objavi raziskave *Brez milosti* vemo, da so Ljubljano zapustili 4 vlaki z ranjenci.⁷

Prvi vlak je odpeljal iz Ljubljane 5. maja 1945 popoldne. Na njem so bili večinoma nemški ranjenci, a tudi **manjše število slovenskih bolnikov**.

Na **drugem vlak**u, ki je odpeljal z glavnega kolodvora v Ljubljani 7. maja popoldne, je bilo najmanj **200 slovenskih bolnikov** in nedoločeno število nemških, slovensko zdravstveno osebje in mnogi civilisti. Ta vlak je 8. maja zjutraj prispel v Kranj, kjer je izstopil del civilistov in šel peš skozi Trzič, čez Ljubelj in skozi Borovlje v Vetrinj. V Kranju so odklopili nekaj vagonov. Dne 9. maja zjutraj je vlak nadaljeval pot do Podnarta, kjer je že čakal prvi vlak.

⁶ Mlakar, 485

⁷ gl. Šturm, passim

⁸ Vetrinjska tragedija, 122-130; Izanec I, V; Meršol, Domobranski sanitetni vlak v Lescah maja 1945; *Tabor* 1969, 10, 260-266; Šturm, 22-45; Korošec 1994, 46; 114-116; Griesser-Pečar, 462-463, ki navaja še druge vire.

Oba vlaka so združili v enega, ki je štel 60 vagonov, zaradi česar se je zelo počasi premikal. Zvečer je ta vlak prispel do Lesc. Isti večer so partizani zasedli Radovljico in naslednji dan zjutraj je prišlo med njimi in vlasovci do spopada, ki je trajal vse dopoldne. Ko so se partizani bližali Lescam, je vlak odpeljal proti Jesenicam. Na tem vlaku so bili dr. Valentin Meršol, dr. Stane Grapar in dr. Janez Janež. Ker je dr. Grapar zvedel od nemškega zdravnika o dogovoru Nemcev s partizani, po katerem bi v Žirovnici zajeli vse slovenske ranjence, Nemcem pa bi pustili nadaljevati pot, je dr. Meršol zahteval od slovenskega strojevodje, da potegne vlak nazaj v Lesce. Tam so vlak zapustili skoraj vsi civilisti in bolniki, ki so bili sposobni za hojo. Skupino je vodilo več oseb, med njimi mladi poročnik Ivan Korošec. Na vlaku je ostalo najmanj 56 teže ranjenih. Dr. Lovše, ki je poročal o tem, je bil sam ranjen, a se je mogel premikati, ne pa njegov težko ranjeni sin.

Podatki o številu ranjenih, ki so ostali na vlaku, so različni: dr. Meršol 80, sestri Mrak 120-130, bolničar Alojz Zrimšek 150-160, medtem ko Ižanec piše, da je uspelo pobegniti 82 domobrancev, zajetih pa je bilo 150 moških in 10 žensk, a sam dostavlja, da so njegovi podatki lahko napačni.⁸ Ubežniki so se pridružili množici, ki se je pomikala proti Avstriji. Ranjence, ki so ostali na vlaku, so zajeli partizani in jih pobili, verjetno v kraški jami Brezarjevo brezno, v Iškem Vintgarju in morda še kje drugje. Preživel je semeniščnik Feliks Zajec, ki je bil zaprt v Šentvidu, avgusta pa izpuščen. Pomožni medicinski sestri Kristina in Jelka Mrak sta bili najprej obsojeni na 6 let zapor, po prizivu na 12 let, a sta bili izpuščeni leta 1950.⁹

V tretjem vlaku so bili večinoma srbski bolniki in **manjši del slovenskih**. Vlak je odpeljal 6. maja popoldne iz vojne bolnišnice v Mostah in peljal naravnost do Kranja. Dne 7. maja je odpeljal iz Kranja, nato pa je moral stati na progi dva do tri dni zaradi nepoznane okvare. Dne 11. maja so ga pred predorom v Radovljici zajeli jugoslovanski vojaki iz Hercegovine. Večina bolnikov ni preživela.¹⁰

Četrti vlak je odpeljal iz Ljubljane 8. maja. Na njem je bilo **nedoločeno število nemških vojakov, domobrancev in ranjencev**. Pri Otočah je moral ustaviti, ker je bil most čez Savo poškodovan. Domobranci in nemški vojaki so zapustili vlak, ranjenci so pa ostali. O njihovi usodi se ne ve nič, sklepa se pa, da so delili usodo večine ranjencev¹¹.

Šturm ceni, da je **izginilo najmanj 120 slovenskih bolnikov, ranjencev in invalidov**, ki jih imensko navaja v knjigi **“Brez milosti”**, a sam Šturm sodi, da je bila številka veliko višja. Preživelo je samo 19 spremljevalcev.¹²

Novomeške ranjence so s tovornjaki 6. maja prepeljali do Krškega in nato do Celja. Tam so jih naložili na nemški bolniški vlak, ki je nadaljeval pot do Maribora in Dravograda. Že na Pragerskem so prevzeli kontrolo nad vlakom partizani. Po zaslugi bolničarke Ivanke (Irene) Primožič so se **domobranski ranjenci prikrili kot nemški in so jih pustili na vlaku**. Končno so **vlak ročno porinili čez avstrijsko mejo**.¹³

⁹ Griesser-Pečar, 463, navaja opis Kristine Krek roj. Mrak

¹⁰ Šturm, 37-41; Griesser-Pečar, 463, prinaša še druge vire.

¹¹ Šturm, 40-41

¹² Šturm, 40-41

¹³ Taboriščni arhiv priča 2, 30-32; Srečko Šivic, Zadnji vlak, *Tabor* 1985, 11-12, 210; Mlakar, 485; Janez Grum, Le samoobramba nam je ostala, *Mi med seboj* 1998, 30, 8; Janko Maček, Križev pot od ljubljanske bolnišnice do Brezarjevega brezna, *Zaveza* 1998, 312, 48-53

“Zadnja” bitka v 2. svetovni vojni

Član NO dr. Bajlec je prišel v Celovec, preden so partizani zasedli boroveljski most. Na angleškem poveljstvu je prosil pomoči za civilne begunce. Obenem je skušal Angležem razložiti, kdo so slovenski domobranci, ki se umikajo na Koroško. Angleški odgovor je bil, da bodo sprejeli domobrance pod svojo zaščito, potem ko bodo odložili orožje, a prehod čez most na Dravi si bodo morali izsiliti sami.¹⁴

Partizani so imeli zasedene Borovlje in predel pod cesto do Drave. Čez most so puščali samo posamezne nemške vojake, če so prej odložili orožje. Partizani so 10. maja zajeli na mostu pod Borovljami okrog 600 slovenskih beguncev, moških in žensk. Od teh so jih 60 pobili, druge pa so napatili v Kranj in Ljubljano. Mnoge so zaprli v Škofove zavode v Šentvidu. Niso še znana morišča pobitih.¹⁵

Krenner je ukazal v Podgori 10. maja ob 13.30 uri, da naj se pod Rupnikovim poveljstvom Rupnikov in Kunstljev bataljon čimprej prebijeta do Drave, preženeta od tam partizane in poiščeta stike z Angleži. Dejansko je šlo za dva mostova čez Dravo, cestni most pri Borovljah in železniški pod gradom Humberk.

Britanci so že 9. maja ob eni zjutraj sprejeli od Nemcev brezpogojno kapitulacijo. Domobranci niso bili vezani nanjo, tem manj, ker je šlo za rešitev številnih življenj. Je pa popolnoma krivična in zmotna režimska zgodovina, ko trdi, da sta se za skupen napad dogovorila Krenner in Rösener.¹⁶ Res je, da so se kljub kapitulaciji nemški oficirji pogovorili, kako izsiliti prehod. K tem pogovorom so povabili Rupnika, ne pa Krennerja, ki je bil tedaj še na ljubeljski cesti. Nemci so ponudili Rupniku svoje protiletalske topove in oklepnike.

Rupnik je razporedil domobranske enote. Po domobranskih virih se je skupaj z njimi bojeval ruski polk. Rogožin z enim polkom in dvema bataljonoma ter nemški oficir Dahm s svojo topniško enoto, vsega skupaj okrog 1.500 mož. Na partizanski strani je bila 13. Bračičeva brigada, prehod čez Dravo pa sta branila Koroški odred in četa Avstrijskega partizanskega bataljona, vsega skupaj okrog 1.000 mož.

Napad se je začel ob petih popoldne. Partizanske izgube so bile izredno visoke, saj njihovi zgodovinopisci omenjajo 180 padlih.¹⁷ Rupnik je trdil, da na njegovi strani ni bilo padlih, drugi pa govore o nekaj desetih mrtvih domobrancev. Okrog 21. ure se je od Sv. Jakoba pripeljal oklepni oddelek motoriziranega odreda 4. armade, ki je prišla na Koroško s Trsta. Pred cestnim mostom so domobranci uničili 4 tanke, padlo pa naj bi 15 partizanov.¹⁸ Rupnik pravi v svojem poročilu, da je bil še en spopad naslednji dan.¹⁹

Nekateri imenujejo to bitko “zadnjo v drugi svetovni vojni”. Pri tem pozabljajo na strahotno dejstvo, da se je na Slovenskem po partizanskih virih vojna nehala šele junija – potem ko so s pretvezo, da gre za čiščenje ozemlja, pobili svoje ideološke nasprotnike, tako tiste, ki so jih zajeli v Sloveniji, kot tiste, ki so jim jih izročili Angleži.²⁰

¹⁴ Ne od Angležev ne od koga drugega se ne bi smelo jemati zares takih obljub med vojno, ki seveda niso pomenile nikakršne dokončne obveznosti.

¹⁵ gl. *Tabor* 1978, 9, 134-135

¹⁶ Kos II, 222, ki navaja Križnar, »Slovensko domobranstvo«, Ljubljana v ilegali IV, 292

¹⁷ Kos II, 222 navaja Franci Strle, »Veliki finale na Koroškem«, Ljubljana 1977, 209

¹⁸ Griesser-Pečar, 465, ki navaja AS III, ZA-503-7 (Poročili Basaj/Bajlec)

¹⁹ Razgovor z Vuletom, *Tabor* 1978, 1-2, 13-15; Mlakar, 487, ki navaja Vincenc Udovč, pisna izjava 1993

²⁰ Kos II, 221-222

Namestitev raznih skupin na Koroškem²¹

Civilne begunske kolone so prihajale na Koroško od sedmega do trinajstega maja. Prvi so se nastanili v Celovcu. **Približno 500 so jih Angleži že 12. maja 1945 odpeljali z avtomobili v Italijo.**²² Nekateri so čez Jesenice prišli v Beljak. **Tudi te so Angleži takoj odpeljali v Italijo.**

Manjše število je doseglo **Lienz in Anras na Vzhodnem Tirolskem**. Med njimi je bil tudi ljubljanski škof dr. Gregorij **Rožman**. Nekaj jih je zaradi podrtega železniškega mostu malo naprej od **Spittala ostalo v okolici tega mesta**. Po dolgih razpravljanjih so Britanci odpeljali v Italijo samo nekaj srbskih četnikov, a nobenega Slovenca. V **Krko** pri sv. Hemi so se zatekli **novomašniki ljubljanske škofije**. Glavnino beguncev so Angleži poslali na **Vetrinjsko polje**, kjer so jih razdelili na dvojce, v vojaško in civilno taborišče, ki ju je ločevala samo cesta.

Pogovori z Angleži

Po boju za prehod čez boroveljski most so se pripeljali s severnega brega Drave trije majhni angleški oklepniki. Dva sta ostala na mostu, eden pa je peljal do Podgore, kjer je bil domobranski štab. Predstavniki NOS in SNV so skušali angleškemu častniku dopovedati, kdo je SNV in kdo so begunci. Angleški častnik je svetoval, naj gresta zastopnika NOS in SNV na angleško poveljstvo v Celovec.

Res sta odšla tja član NOS duhovnik Kranjc in gen. Krenner, kjer se jima je pridružil še dr. Bajlec. Z angleškim oficirjem, katerega so prosili za zaščito, so se pogovarjali v nemščini.²³ Kos trdi, da je Krenner domobrance prikazal kot del nemških policijskih čet, ki so varovale slovenske vasi pred napadi komunistov, za kar pa Kos ne prinaša nobenega dokaza. Potem ko je oficir govoril z angleškim poveljstvom v Caserti, je odgovoril, da sprejmejo v svojo zaščito vojake in civiliste, če ti pridejo preko Drave. Pogoj je bil, da dva tedna preskrbe sami za hrano. Po vrnitvi v Podgoro je Krenner v ožjem krogu povedal, da so Nemci domobrance pri Angležih popolnoma "deskreditirali".²⁴ Kos za to trditev ne prinaša nobenega dokaza.

"Med 11. in 13. majem so se v domobranskem vodstvu resno menili, ali ne bi bilo najbolje, da bi se vrnili v Slovenijo in začeli z gverilo. Vendar se za ta korak niso odločili."²⁵

Takoj potem ko sta se vrnila Kranjc in Krenner, so se odpeljali na angleško poveljstvo v Celovec dr. Basaj, msgr. Škerbec, dr. Eiletz in kot tolmač dr. Meršol. Njih namen je bil govoriti s feldmaršalom Alexandrom, ki ga pa tedaj še ni bilo na Koroškem. Poslali so jih na oddelek za razseljene osebe, a major Johnson jim je rekel, da je že pozno in da naj pridejo naslednji dan.²⁶

²¹ Čez Ljubelj v Vetrinj, ZSS 1949, 82

²² Poročilo o eni teh skupin je Marjane Batagelj, Odhod, ZSS 1966, 127-138. Je zanimivo, ker izraža tudi razna mnenja in »race« tistih dni, potem pa popis o prvih dneh v taborišču Servigliano.

²³ Najbrž to ni bilo najbolj primerno, ker bi zahodnim zaveznikom vdani Slovenci morali imeti veliko število tolmačev za angleščino. Res je pa, da so angleške zasedbene oblasti prišle v Avstrijo s tolmači za nemščino, in da je vsaj nekaj nemščine razumelo precej britanskih častnikov.

²⁴ Kos II, 223 trdi, da bi po nekem kasnejšem mnenju slovenski predstavniki domobrance dosledno morali predstavljati kot jugoslovansko vojsko pod vodstvom Mihailovića. Po istem mnenju je bila za domobrance usodna njihova uniforma, čeprav so nosili na kapah slovenske kokarde in na rokavih kranjski grb (*Tabor* 1964, 12, 262). Tudi drugo mnenje (*Tabor* 1983/84, 6, 80) meče vso krivdo izključno na domobranske uniforme.

²⁵ Kos II, 223

²⁶ Kos in vsi zapiski iz tega časa pišejo: Johnson. Kos, II, 224 op. 7, navaja srbskega zgodovinarja Staniša Vlahovića, da je bil major Johnson dejansko kanadski oficir maj. Jones, ki je bil 1943 in 1944 vojaški predstavnik angleškega sredozemskega poveljstva, najprej pri hrvaških partizanih, potem pa pri slovenskih. Bil je izrazito protitovsko usmerjen (*South Slav Journal* 1980, III/2, 55). Ker ni zadostno dokazano, da gre za isto osebo, razlikujem med William Jones in William Johnson, tako kot tudi Mlakar in Griesser-Pečar. - Na poveljstvu v Celovcu je bil tudi major Villiers, ki je več mesecev deloval v Jugoslaviji in je postal Titov prijatelj.

Dne 12. maja jih je ob 10^h prijazno sprejel major Johnson. Na prošnjo za zaščito je odgovoril, da je ne more obljubiti za vojake, ker ni pristojen zanje, za civiliste pa je naročil, naj se zbero na Vetrinjskem polju poleg vojaškega taborišča.

Isti dan dopoldne je šla delegacija še na brigadno komando, kjer jih je sprejel kap. Hornby. Rekel jim je, naj domobranci kar pridejo, ker jih bo vojaška oblast sprejela.

Isti dan so Angleži postavili na boroveljski most svojo stražo, na vsako stran samo po enega vojaka. Potem so začeli prihajati čez most nemški vojni ujetniki, srbski prostovoljci, četniki, vlašovi, ruski korpus, del ukrajinske divizije in večina slovenskih civilnih beguncev, ki jih je bilo okrog 6 do 7 tisoč. Med tem so skoraj vse domobranske enote čakale pri Podgori in Borovljah na domobransko zaščitnico, ki so jo vodili Boh, Cof in Jeruc pod Lehmanovim poveljstvom. Ker nekaj domobrancev ni moglo skozi predor in ne prek Ljubeljskega sedla, so nekateri zaostali v Tržiču, kjer so jih že ogrožali partizani. Iz strahu pred partizanskim ujetništvom in ker ni uspel beguncev obraniti pred napadi partizanov, se je Lehman v Tržiču sam ustelil.²⁷

Taborišče na vetrinjskem polju²⁸

Begunci so si takoj začeli postavljati zasilna bivališča iz vejevja in lubja ter z lojtrskimi vzemi. Taborišče je bilo precej neurejeno. Vse je bilo pomešano: ljudje in živina; nered, umazanija in smrad. Primanjkovalo je pitne vode; kar je bilo vodnjakov, so bili oblegani. Precej jih je bilo že izčrpanih, nekatere pa so domačini namerno pokvarili.

Življenje je bilo precej podobno ciganskemu. Po taborišču je gorelo na stotine ognjev. Begunci so si kuhali v vojaških kotličkih ali v pločevinastih posodah, ki so jih nabrali med potjo. Jedli so iz konzervnih škatel. Žlice so bile redkost, zato so šle iz rok v roke.

Prvi angleški uradni obisk v taborišču je bil 14. maja 1945. Vojaška vlada je postavila za poveljnika majorja Barre-ja. Prvo delo maj. Barreja je bila postavitev taboriščnega odbora in ureditev taborišča.²⁹ Taboriščni odbor, najprej s predsednikom Jožetom Jonketom, potem pa z Markom Kranjcem, je imel vsak dan ob 9^h seje, katerim je prisostvoval major Barre. Tolmačil je dr. Valentin Meršol, o katerem piše omenjeni dopis: "S svojim mirnim in vljudnim nastopom in z razumnim odločanjem si osvoji naklonjenost vseh taboriščnikov. Tudi poveljnik ima v njem tolmača in svetovalca."

Okrog majorja Barreja se je kmalu zbralo več angleškega osebja: od 17. maja gdč. Jane Balding (Britanski Rdeči križ), od 18. maja g. John Corsellis (Friends Ambulance Unit), od 25. maja gdč. Florence Phillips (Britanski Rdeči križ).³⁰

V civilnem taborišču je bilo 20. maja 1945 3.514 oseb, med njimi 1.546 žensk in 868 otrok (190 pod tremi leti). Največ je bilo Gorenjcev (1.044).

²⁷ Mlakar, 486

²⁸ Čez Ljubelj v Vetrinju, ZSS 1949, 82

²⁹ Major Paul Herbert Barre je umrl 2. februarja 2005 v Montrealu (Kanada), malo preden bi bil izpolnil 99 let (22. februarja 2005). O njem je buenosaireški tednik *Svobodna Slovenija* prinesel osmrtnico 17.2.2005 (4, 3.), povzeto iz zapisa, ki ga je pripravil Jerry Zupan (New York). Za svoje delo je prejel eno samo vojaško odlikovanje. Toda ne za najpomembnejše! Slovencem v Vetrinju je namreč najprej pomagal organizirati taborišče, potem pa je zastavil svoj vojaški čin in napredek s tem, da se je uprl nasilni izročitvi slovenskih civilnih beguncev titovcem. Zato osmrtnica pravilno trdi, da bi bila njegovo življenje in smrt za nas neopažena, če ne bi bilo treh usodnih tednov, »ko se je iz zmerne kanadskega oficirja preobrazil v zaslužnega heroja, ki bo za vselej imel častno mesto v analih slovenske zgodovine«. O njegovi skromnosti priča, kar je dodal kot pripis svojemu kratkemu življenjepis: »V času, ko sem bil v Vetrinju, sem nekoliko pomagal Slovencem, da jih niso proti njihovi volji vrnili.«

³⁰ Dr. Valentin Meršol, Dogodki v Vetrinju pred petimi leti, ZSS 1951, 50-51

Domobranci izročijo orožje Angležem

Potem ko se je dopoldne 13. maja domobranska zaščitnica združila z glavnino domobrancev, so skupaj z nekaterimi civilisti popoldne šli čez most. Na levem bregu so Angleži zahtevali, da domobranci odložijo orožje; to dejanje so kasneje Angleži v svojih dokumentih imenovali predaja (kapitulacija).

Po nekaterih poročilih so se šele **17. in 18. maja 1945 domobranci nastanili v vojaškem taborišču na Vetrinjskem polju**. Vojaško poveljstvo NOS jih je porazdelilo v bataljone, polke in divizije ter izdalo poseben pravni statut SNV.³¹ V vojaškem taborišču je bilo čez 12.000 mož Slovenske narodne vojske. Poveljnik tega taborišča je bil od 16. maja polk. Ames.

Civilnim beguncem so Angleži od 19. maja začeli dajati nekaj hrane.

NOS prosi Angleže za zaščito civilistov in vojakov

Basaj, Bajlec in Meršol so šli ponovno k **maj. Johnsonu**. Ta jim je spet obljubil pomoč za civilne begunce. Nato je delegacija obvestila vojaško poveljstvo o domobrancih. V tistih dneh sta NOS in domobrantsko poveljstvo vložila več spomenic o domobrancih s prošnjo, da bi jih sprejeli v svojo zaščito, a od vojaških oblasti niso dobili nobenega odgovora.³²

Člani NOS so se šli **14. maja zahvaliti maj. Johnsonu**, ker je sprejel v zaščito SNV, obenem pa so mu predložili nekaj prošenj v zvezi s taboriščem. Dne **15. maja je Narodni odbor izročil angleškemu poveljstvu pisno** vlogo, naj bi **člane SNV ločili od Nemcev**.

Dne **16. maja** je šel na **štab angleške divizije v Celovcu polk. Bitenc z dr. Meršolom**. Sprejel ju je **kap. Hornby**, ne pa brigadni poveljnik gen. Murray, ki da ga tedaj ni bilo v Celovcu. Kap. Hornbyju sta ustno in pisno ponovno izjavila, da se domobranci niso nikdar bojevali proti zaveznikom, temveč so samo skrbeli za varnost v Sloveniji, kjer so komunisti morili nedolžne ljudi in požigali vasi. Ta samoobramba je bila dovoljena po mednarodnem pravu. Zato sta znova prosila za zaščito domobrancev, a nista dobila nobenega jasnega odgovora. Na obisku pri **maj. Johnsonu** je ta **spet zagotovil skrb za civilne begunce in ponovil, da ni pristojen za vojake**.

V naslednjih dneh je taborišče obiskal **generalni poročnik Richard Mc.Creery**, tedanji poveljnik 8. armade, ki pa je govoril samo z **maj. Barrejem**.³³

Člani NO so **19. maja na poveljstvu angleške brigade v Celovcu izročili listino s prošnjo, naj sprejmejo vse begunce, jim oskrbe hrano in jih pod nobenim pogojem ne izročijo Titu**.³⁴ Ponovno so prosili britansko poveljstvo, naj SNV loči od nemške vojske. Podobno prošnjo je prejel Nicolson že 14. maja. V posebni spomenici so opisali nastanek SNV, od vaških straž preko domobranstva do SNV. Prosili so tudi, naj se čimprej preselijo na primeren kraj.³⁵

Nicolson piše, da je Slovence, Hrvate in Srbe spoznal v zelo prijateljskem ozračju. Britanci so protikomunistične Jugoslovane, katerim so zaupali, imenoval kar "Jugs", nasprotno pa "Tits".³⁶

³¹ Griesser-Pečar, 467 op. 39 poroča, da so nekateri (npr., kurat Tone Polda) te odločitve kasneje trdo kritizirali, češ da tedaj ni bil čas za take zadeve

³² Meršol, o.c.

³³ Navada je uvedla sklanjanje Barre-Barreja, nam. Barra, ker so priimek izgovarjali kot Barre – torej ne z nemim »e«

³⁴ Kos II, 226

³⁵ Griesser-Pečar, 467, ki navaja poročili Basaja in Bajleca in brigadno (Nicolsonovo) poročilo.

³⁶ Griesser-Pečar, ib., po Nicolson, Long Life, New York 1998 115

Slovenski vojaki so vendar-le pogosto razpravljali, ali jih Britanci na koncu ne bodo izročili Titu. Člani NO so jim v odgovor vedno zagotavljali, da te nevarnosti ni, ker je britansko vojaško poveljstvo beguncem in SNV nekajkrat zagotovilo zaščito.³⁷

O domobrancih so Angleži izjavili, da so po mednarodnem pravu ujetniki tiste vojaške sile, na katere področju so bili v času nemške kapitulacije. Ker da so tedaj bili domobranci na partizanskem ozemlju, pripadajo njim. Toda v tem je kar nekaj netočnosti: 1. ne gre za mednarodno pravo, ampak za dogovor med "4 velikimi" v Jalti; 2. ob času nemške kapitulacije domobranci niso bili na partizanskem ozemlju, razen če so tamkajšnji angleški poveljniki (namerno?) zmotno imeli desni breg Drave za partizansko ozemlje; vendar so se domobranci predali Angležem šele po prehodu boroveljskega mosta, na levem bregu Drave!

Na angleškem štabu so povedali gen. Krennerju, da bodo tiste domobrance, ki bodo ostali v uniformah, imeli za vojne ujetnike, medtem ko bodo imeli za begunce vse tiste, ki se bodo preoblekli v civiliste.³⁸

Dne 23. maja je NOS poslal vojaški upravi pisno zahvalo za dotedanjo podporo in vzdrževanje ter prosil za še nadaljno pomoč in vzdrževanje.

Prihod preostalih novomeških domobrancev

Končno so 24. maja prispeli v taborišče domobranci iz Novega mesta. V Novem mestu je bilo 10 domobranskih čet s približno 1.600 vojaki. Ker niso dobili iz Ljubljane obvestila o umiku, so ga sami organizirali. Na pot so odšli 6. maja v devetih četah. Nekaj manjših skupin je odšlo v smeri proti Litiji, a o njih usodi se ne ve nič. V dolini Krke so partizani razbili domobransko skupino. Večino so ujeli, vsega skupaj 1.800 moških in 20 žensk, od katerih so jih menda 1.547 pobili okrog Gorjancev, na Ljubnem in v Kočevskem Rogu.³⁹

V Krškem jim je maj. Stamenković dal na izbiro, da se umaknejo na Koroško ali da ostanejo doma. Večina se je odločila, da ostane. Porazgubili so se po svojih domovih ali pa odšli v hribe, kjer so se skrivali kot "zeleni kader". Pozneje so se javili partizanom, ki pa so skoraj vse pobili. Stamenkovičevi skupini, ki je štela okrog 150 domobrancev, se je pridružil tudi Marnov četniški odred. Skupina se je prebila na Koroško mimo Celja čez Kamniške planine in Savinjske Alpe.⁴⁰

2. Britanci izročijo Titu Slovensko narodno vojsko (SNV)

Govorice in resnice

Po 15. maju so se začele po taborišču širiti govornice, da bodo Angleži prepeljali slovenske in srbske vojaške enote v Italijo.⁴¹ Nekaj Angležev je to vest potrdilo ali je vsaj niso zanikali; nihče pa ni niti namignil, da bodo domobranci vrnjeni v Jugoslavijo. K tej zmedi je še pripomoglo dejstvo, da so nekaj beguncev Angleži res odpeljali v prvih dnevih v Italijo.

³⁷ Griesser-Pečar, ib., ki navaja Bajlečevo poročilo

³⁸ Že to opozorilo bi moralo zadostovati, da bi se vodstvo vprašalo, čemu tak nasvet. Ob tem vstaja vprašanje, zakaj ni tedaj poveljstvo SNV, kar je bil navsezadnje NOS, zaradi varnosti in previdnosti ukazalo vsem, naj se preoblečejo v civiliste?

³⁹ Seznam, *Tabor* 1978, 9, 134-135; Kos II, 227

⁴⁰ Dr. Valentin Meršol, o.c.; Kos II, 225-227; Mlakar, 485, ima dve drugi inačici o Stamenkoviću: po prvi je zvedel o umiku 5. maja, a je odlašal, dokler ni s 1.500 možmi odšel 8. maja v smeri proti Radečam, kjer so jih 10. maja razbile enote 2. jugoslovanske armade; po drugi bi naj bil Stamenković sam razpustil enote, z njim pa je ostalo 150 mož in kasneje Marnov odred.

⁴¹ Za vse gl. Vetrinjska tragedija; Kos II, 227-235; Mlakar, 489 sl. (Vrnitev domobrancev v Jugoslavijo in njihova usoda); Griesser-Pečar, 456 sl. (Britanci izročijo slovenske domobrance: drama v Vetrinju); o govoricah o vračanju gl. Meršol, o.c., 52

Dejansko so bili begunci **zaporniki**. Ne samo zato, ker niso smeli nikamor iz taborišča, ampak ker je obstajala nevarnost, da partizani koga zagrabijo in odpeljejo. To so storili že 13. maja, ko so ugrabili dr. Staneta Graparja, šefa sanitetnega odseka domobranskega štaba.⁴² Tudi dr. Meršol je komaj ušel isti usodi.⁴³ Pač pa so nekaj domobrancev izvlekli iz samega taborišča.⁴⁴

Titov urad je 17. maja naprosil vodjo britanske vojaške delegacije, naj sporoči britanskemu feldmaršalu Alexandru, da je prejel njegovo brzojavko z dne 16. maja, s katero mu je Alexander najavil predajo 200.000 Jugoslovancev iz Avstrije.⁴⁵

Dogodki od 24. do 30. maja⁴⁶

Britanci so začeli vračati Hrvate že 18. maja, za kar pa Slovenci niso zvedeli, ker so Britanci Hrvate naselili v Krivi Vrbi. Vračali so jih od 18. do 23. maja.

1. V četrtek, 24. maja je odšel iz Vetrinja prvi transport. Na tovornjakih so odpeljali **vojake Srbskega prostovoljnega korpusa**. Spremljali so jih angleški tanki in več tovornjakov z angleškimi vojaki v popolni opremi. Pred odhodom je podpolk. Tatalović, načelnik štaba srbskega dobrovoljnega korpusa, vprašal po činu najvišjega navzočega angleškega oficirja, ki je bil menda major William Johnson, kam odhajajo. Ta mu je dal častno besedo, da v Italijo.⁴⁷ V Podgorju (Maria Elend), postaji pred Področco, so jih vkrcali v vagone. Tedaj so prevzeli oblast jugoslovanski komunisti, Angleži pa so se vrnil. **Tisti dan** je bila vrnjena tudi **domobranska komora z okrog 40 možmi in z 20 vozmi**. Na vozovih so bili **arhivi posameznih bataljonov oz. polkov s točnimi seznanimi moštev**. Ti seznanji so bili sestavljeni v Vetrinju, zabiti v posebne zaboje in zapečateni.⁴⁸

⁴² Kaže, da si pričevanja o tem nasprotujejo – če gre seveda za isto osebo: Medtem ko Griesser-Pečar (482) trdi na podlagi izjave dr. Meršola, da je bil šef sanitetnega oddelka dr. Stane Grapar ugrabljen v Vetrinju, v mesečniku Ave Maria (Lemont, Illinois, ZDA), februarja (38-40) in marca 2005 (63-64) trdi kardiolog dr. Teodor Vovk Maurin, ki deluje v Cumaná, Venezuela, da je dr. Grabnar (sic!) ostal v Ljubljani, ker da je »na svojem mestu delal za komuniste«, in da ga je nadomestil dr. Igljč. Trdi tudi, da je bil glavni krivec in izdajalec sam poveljnik 1. divizije Slovenske narodne vojske (SNV), gen. Krenner! Pripoved dr. Vovka se mi ne zdi zaupljiva iz več razlogov: sam priznava, da je ukradel pisalni stroj iz Krennerjeve pisarne v Celovcu in ga prodal; sam priznava, da je tihotapil in se ukvarjal s črno borzo ipd. Pravi, da je najprej v Vetrinju ozmerjal Krennerja, ki da ga je zaradi tega dal pripreti, 4 mesece po begu iz Vetrinja pa da je Krennerja prebrcal v Vidmu, ko ga je tam srečal. - V majski številki Ave Maria (2005, 111-112) je na dopisa dr. Vovka odgovoril France Krištof, ki živi v Clevelandu. Pravi, da je bil morda potem tudi on izdajalec, ker je bil Krennerjev tolmač. Izjavlja, da mu sicer Krenner ni bil po godu, da pa je izpolnjeval ukaze NO; ta pa da se je tedaj preveč vtikal v notranje zadeve SNV z reorganizacijo formacij, predstavitvami in povišanji ipd. Krištof zatrjuje, da je Krenner kljub temu »vrtal na vsak možen način, da bi izvedel od Angležev, kam vodi premostitev domobrancev«. Tudi Krištof piše o izginotju dr. Graparja, ki pa ga je nadomestila zdravnica. Krenner je po Krištofu veliko dajal na »oficirsko čast« in je zato verjel angleškemu oficirjem, ki so se mu lagali v obraz. Dne 30. maja, ko se je vrnil iz Področce podporočnik Šprah, ki je pobegnil z vlaka, in je poročal Krennerju o vračanju, je Krenner takoj odšel s Krištofom in Šprahom k britanskemu poveljniku Lt. Hamesu. Ko je Šprah poročal, da partizani plenijo domobrance, je Hamesu ušlo: »Well, all troops loot, even British«. Potem ko je Krištof to Krennerju prevedel, sta se pomenljivo spogledala: »Saj je to pomenilo: Domobrance izročajo partizanom.« Krenner se je še isti dan preoblekel v civilno obleko in izginil. Tri ure zatem se je pojavil dr. Janež, nato pa še stotnik Tomic. »Štvar je postala popolnoma jasna.« - gl. tudi Griesser-Pečar, 479

⁴³ Griesser-Pečar, 481, ki navaja izjavo dr. Meršola (AS III, ZA-503-7).

⁴⁴ Griesser-Pečar, ib. op. 84, ki navaja ekspertizo dr. Mlakarja za Pučnikovo komisijo

⁴⁵ Griesser-Pečar, 470, ki navaja Cowgill Inquiry, Documentary Evidence, 157, KP 159

⁴⁶ Za ves podnaslov: Vetrinjska tragedija; Meršol, o.c.; Kos II; Griesser-Pečar; Mlakar

⁴⁷ Vetrinjska tragedija, 25, ki navaja Bor M. Karapandžić: Kočevje, Titov najkrvaviji zločin, Cleveland 1959

⁴⁸ Vetrinjska tragedija, 26

Ko so bila končana pogajanja o predaji z jugoslovansko armado, je britanski brigadir 5. korpusa **30. junija** podpisal **dokument**, iz katerega se razbere, da so predali 12.196 Hrvatov, 5.480 Srbov, **8.263 Slovencev** in 400 Črnogorcev, ki so se bojevali proti Titovim četam.⁴⁹

2. V petek, 25 maja, sta odšla **dva transporta srbskih prostovoljcev**, a ne več preko Celovca, temveč naravnost do Podrožce. Po pričevanju Albina Gospodariča, ordonančnega podčastnika na domobranskem poveljstvu, se je ta dan oglasil pri gen. Krennerju nek domačin in mu sporočil, da so prejšnji dan v Podrožci preložili vojake s tovornjakov na vlak, ki je odpeljal skozi predor v Jugoslavijo. Gospodaričev sodelavec Marn mu je povedal, da je Krenner domačina dal zapreti in da je ostal zaprt do naslednjega dne.⁵⁰

Pomočnik poveljnika SNV gen. Prezljja, podpolk. Bitenc, je pozval vse častnike, podčastnike in vojake, tudi tiste iz primorskega domobranstva, naj se do večera naslednjega dne javijo pri pribočniku (adjutantu) 1. polka. Tega dne je odstopil kot vodja civilnega taborišča član NOS Marko Kranjc, major Barre pa je namesto njega imenoval dr. Valentina Meršola.

3. V soboto, 26. maja, se je še pred odhodom prvega transporta domobrancev vrnil v Vetrinj srbski **četniški poročnik Vujičić**, ki je šel h gen. Krennerju z obvestilom, da Angleži izročajo srbske in druge vojake v Jugoslavijo, toda Krenner mu ni verjel.⁵¹

Popoldne je **angleško poveljstvo v Celovcu** ukazalo, da morajo biti **vsi slovenski domobranci prepeljani na določena mesta do 31. maja**. Zato je tisti dan Krenner šel k poveljstvu po informacije, kam so transporti namenjeni. Po vrnitvi v taborišče je ukazal, da odidejo naslednji dan podpolk. Šturm z dopolnilnim bataljonom, žandarmerijski bataljon, major Škof s tehnično četo in del štaba z gen. Krennerjem, Krennerjevimi pribočnikom podpor. Miroslavom Meršolom in por. Kovačem.⁵²

Podpolk. Bitenc je v imenu NO odredil mobilizacijo vseh moških od 16. do 40 leta v SNV. Kot poveljnik Slovenske legije je pozval vse člane, da se obvezno vključijo v SNV.⁵³

Ponoči se je vrnil v taborišče srbski vojak **Vlada Ljotić**, sin min. Ljotića, in povedal, da je bil transport Tatalovičevih vojakov poslan skozi predor na Jesenice in da je on ušel pred predorom. Ker ni hotel, da bi ga javili Angležem, obenem pa se je zapletel v protislovja, mu niso verjeli.⁵⁴ Tedaj je nastal sum, da hočejo Srbi domobrance razdvojiti, najbrž z namenom, da bi jih dobili pod svoje poveljstvo. Poleg tega so druge vesti trdile, da so transporti odhajali skozi Beljak, ne pa proti predoru na Jesenice.⁵⁵

4. V nedeljo, 27. maja je zgodaj zjutraj hotel govoriti z gen. Krennerjem **Vuk Rupnik**. **Sporočil** je najprej **Krennerju** tisto, **kar** mu je povedal **Ljotićev sin**, potem pa še **Drčarju, Bitencu in Basaju**. **Krenner, Bajlec, Bitenc in Veble** so bili mnenja, **da je to samo poskus Srbov, da bi se domobranci razbežali**, potem pa **priključili četnikom**. **Po Drčarjevem mnenju** bi morali domobranci **sami poizvedeti**, ali vest drži ali ne, a so ga **zavrnili, češ da Angleži** gotovo **odpeljavajo domobrance v Italijo**. Taboriščna policija je zaprla Ljotičevega sina. NOS je vendarle sklenil, da gredo Basaj, Krenner in Bitenc k poveljniku angleške divizije po informacije.

⁴⁹ Griesser-Pečar, 470, navaja iz dop.zv. Documentary Evidence 299, KP 309; masten tisk pisca

⁵⁰ Kos II, 228

⁵¹ Meršol, o.c., 52; Vetrinjska tragedija, 29

⁵² Kos II, 229

⁵³ Dvomi se, da bi bilo to tedaj potrebno in primerno; gl. Vetrinjska tragedija, 29-32; Kos II, 229-230

⁵⁴ Meršol, o.c., 52 Kos II, 230

⁵⁵ Vetrinjska tragedija, 31-32; Kos II, 229-230; Griesser-Pečar, 476

Po pogovoru z Rupnikom je Krenner odločil, da gredo tisti dan tehnični bataljon, orožništvo in morda slovenski legionarji. Tako sestavljen je res odpeljal **prvi večji prevoz slovenskih domobrancev**, katerim se je pridružilo še **okrog 600 civilistov**.

Drčar je poslal za transportom Janka Marinška. Ta je od železničarja na Področici zvedel, da je tam stalna partizanska postojanka in da so Angleži domobrance izročili partizanom. Marinšek je o tem poročal na štabu, pa mu niso verjeli.

Zvečer je prišel z isto novico k maj. Mehletu Franc Veber. Okrog polnoči sta to sporočila Vizjaku Mehle in stot. Grum. Ko je za to zvedel Krenner, je rekel, da popoldanske izvidnice niso ugotovile ničesar, Vebru pa ni verjel.⁵⁶

5. V noči na ponedeljek, 28. maja, so prišli v Vetrinj **trije srbski častniki**, ki so ušli iz transporta. Ko je Krenner zahteval, naj vse to ponovijo pred Angleži, so zanikali svoje izjave. Vendar je zaradi tega poročila **Krenner odredil, da ustavijo vse Transporte**, dokler se ne ugotovi, kam gredo.

6. V ponedeljek, 28. maja so šli Basaj, Krenner in Bitenc s tolmačem Podhorskyjem na angleško poveljstvo. Ni jih pa sprejel generalmajor sir Murray, temveč njegov pribočnik s činom stotnika. Povedali so, kdo so domobranci in prosili, naj jim natančno povedo, kam jih vozijo. Major jim je ukazal, naj počakajo.

Ob 9^h je poveljnik transporta, nek angleški stotnik, zahteval od polk. Vizjaka in maj. Mehleta, da takoj stopijo na tovornjake domobranci, ki so bili določeni za prevoz tisti dan. Mehle je odgovoril, da so transporti ustavljeni samo za toliko časa, dokler domobrantsko poveljstvo ne dobi odgovora na angleškem poveljstvu. Toda stotnik je vztrajal na svoji zahtevi. **Domobranci so se z nekaterimi svojci zaradi groženj sami vkrcali na tovornjake.**

Na angleškem poveljstvu je slovensko predstavništvo čakalo do poldneva, ko je poveljnikov "first officer" (prvi častnik, namestnik) prinesel list, na katerem je general major Murray sporočal v nemščini gen. Krennerju:

- “1.) Povelje, ki mi je dano, ukazuje, da moramo vašo skupino z vlakom prepeljati na določene kraje ob določenih časih.
- 2.) O cilju vlakov nisem bil poučen in sam ne vem o tem ničesar. To se me poleg tega tudi nič ne tiče.
- 3.) Nadaljnje povelje, ki sem ga dobil, ukazuje, da je treba ta prevoz, če je le mogoče, izpeljati brez sile. Ti povelji imam namen izpeljati in zelo bi mi bilo žal, če bi moral uporabiti silo.
- 4.) Kot vojak izpolnjujem ta ukaz, ki sem ga dobil od višjega mesta. Kot vojak mi morate sami pri tem pomagati.”⁵⁷

Vse kaže na dejstvo, da je poveljstvo 5. britanskega korpusa izvajalo tim. “slepo pokorščino”, nedvomno pa omenjeni general major Murray. Take razlage o pokorščini niso priznavala poveljna sodišča proti vojnim zločincem in je danes na zahodnem svetu večinoma ne.⁵⁸

Če je gen. Murray vedel, da ne pošiljajo SNV v Italijo, ampak v Jugoslavijo in torej v gotovo smrt, ne bi bil smel izpolniti teh ukazov! Toda gen. Murray si je v vojnem dnevniku 6.

⁵⁶ Kos II, 230

⁵⁷ Griesser-Pečar, 478, op. 73, ki prinaša izvirno besedilo; prevod je precej drugačen od Kosovega

⁵⁸ V Argentini sta bila leta 2005 razveljavljena kot protiustavna dva zakona iz dobe predsednika Alfonsina (1983-1989): zakon o dolžni pokorščini in zakon o “piki na koncu”, to se pravi, o dokočni ustavitvi sodnih postopkov proti takemu izpolnjevanju pokorščine.

oklepne divizije celo drznil zapisati, da je "pozneje prišel v naš štab general Krenner in zahteval zagotovilo, da Slovencev ne bomo poslali v Jugoslavijo. Tega zagotovila pa nismo dali!"⁵⁹

Kljub temu so slovenski predstavniki sodili, da Angleži ne vračajo domobrancev v Jugoslavijo. Krenner se je zelo razburil, ker je medtem bilo odpeljanih 3.000 domobrancev, kljub njegovemu povelju, da ga morajo počakati, dokler se ne vrne iz Celovca. Vendar je znova šel k omenjenemu stotniku in ga vprašal, kam vozijo domobrance. Ko mu je ta odgovoril, da v Italijo, v Palmanovo, mu je Krenner verjel!⁶⁰

Tisti dan se je s kolesom odpeljal proti Področci sam podpolk Drčar. Od domačinov in nekega železničarja je zvedel, da na postaji v Podgorju domobrance izročajo partizanom.⁶¹

Zvečer je bil klican na štab angleške divizije gen. Krenner in to zaradi povelja, ki ga je dal zjutraj; njegove izjave so stenografirali.

Ponoči sta Vuka Rupnika obiskala **dva srbska četniška oficirja**, njegova kolega iz bivše jugoslovanske vojske, ki sta mu povedala, da sta bila **vrnjena na Jesenice** in ušla. **Rupnik** je takoj **sklical višje častnike 2. polka, jim povedal resnico in ukazal, da organizirajo med moštvom umik med civilne begunce ali beg iz taborišča.**⁶² Toda tega niso storili!

7. V torek, 29. maja so transporti spet odšli, ker izvidnice niso odkrile nič sumljivega, in sicer **maj. Kunstelj s 3. domobranskim polkom in maj. Hočevar s topniškim oddelkom.** Odpeljali so jih v Pliberk. S Kunstljevimi polkom je odšel tudi dr. Janez Janež. Ko je videl, da so tovornjake obkolili partizani, je zbežal v bližnjo njivo rži. Ponoči se je odplazil proti Dravi in prenočil pri znancih, drugo jutro pa se je s čolnom prepeljal čez Dravo in zbežal v Celovec.

Medtem so se po vetrinjskem taborišču **vedno bolj širile govorice, da odvažajo domobrance v Jugoslavijo.** Major Barre je na te dvome odgovarjal s tem, da je naročal, naj zaslišijo ljudi, ki širijo te vesti. Tudi ravn. Marko Bajuk je vprašal maj. Barreja, če je mogoče, da Angleži izročajo domobrance partizanom. Major Barre je na to užaljen odgovoril: "Ali si morete misliti, da so Angleži sposobni kaj takega napraviti?"⁶³

Podpolk. **Drčar** se je peljal skozi Št. Jakob v Celovec. Srečal je maj. Cofa, maj. Rupnika s soprogo in Tomica. Povedal jim je, da vlaki ne vozijo proti Trbižu. Vsi ti pa so mu odgovorili, da Angleži zanesljivo vozijo domobrance v Italijo.⁶⁴ Na domobranskem štabu je Drčar ponovil to poročilo. Krenner, Vizjak, Bitenc in Veble so bili mnenja, da vozijo domobrance v Italijo čez Jesenice in Bohinj, ali pa čez Št. Vid ob Glini in Feldkirchen do Beljaka, od tam pa v Italijo.⁶⁵

Z vestjo, da domobrance vozijo v Jugoslavijo, je prišel tudi **nek železničar iz Področce** k svojemu sorodniku Kovaču. Vrnil se je tudi **domobranski poročnik Šprah** z neko Srbkinjo, s katero je pobegnil. Krenner je o tem poročal na seji NO, a odločili so, da Šprah ni zanesljiva

⁵⁹ Kos II, 231, ki navaja Bajlec, Gradivo 12, 318, in Ukaz gen. Murraya gen. Krennerju o odvozu domobrancev, *Tabor* 1981/5, 105 - Griesser-Pečar, 458-9, op. 16 dopolnjuje: poveljnik 8. korpusa je bil general podpolkovnik Charles Keightley, 8. armade gen. Richard McCreery, 6. oklepne divizije general major Horatius Murray, kamor je spadala tudi 1st Guards Brigade pod brigadirjem Geraldom Verneyem

⁶⁰ Kos II, 232

⁶¹ Janez Grum, »Neresnični podatki iz Drčarjevega 'Dnevnika' v knjigi Vetrinjska tragedija«, *Vestnik* 1993, 26-32; prof. Janez Grum taji, da bi bilo to poročilo v celoti resnično, ker Drčar ne bi bil mogel v tistih dneh prečkati popolnoma po Britancih zastraženih mostov.

⁶² Kos II, 232

⁶³ Kos II, 232-233

⁶⁴ Kos II, 233

⁶⁵ Kako je mogel Krenner pričati o tem, če je pa sam nekaj dni prej zvedel in rekel Britancem, da so mostovi porušeni in da torej vlaki ne morejo voziti v Trbiž?

priča. Vendar sta po poročilu Franca Krištofa Krenner in Šprah z nekim angleškim kapitanom šla 30. maja ob 10. uri k namestniku taboriščnega poveljnika, poročniku Williamu Harrisu, zveznemu oficirju med taboriščem in poveljstvom.⁶⁶ Ko mu je Šprah povedal, da Angleži izročajo domobrance v Jugoslavijo, se mu je zdelo to popolnoma razumljivo. **Krenner naj bi bil torej že 30. maja z gotovostjo vedel, da domobrance vračajo.**⁶⁷

8. V sredo, 30. maja, je podpolk. Drčar z maj. Tomicem znova šel na Podrožico.⁶⁸ Nek partizan je potrdil, da domobrance pošiljajo v Jugoslavijo. Vendar je tisti dan odšel **nov transport z maj. Rupnikom in 2. domobranskim polkom. 1.400 mož so Angleži odpeljali na Podrožico, drugih 1.400 z 20 civilisti pa v Pliberk.**⁶⁹ Konvoj so spremljali angleški vojaki na motorjih. Rupnik se je peljal z ženo v svojem avtu na koncu transporta. Pri Pliberku se je Rupnik ustavil in vprašal v neki hiši, kaj se dogaja. Povedali so mu, da z jugoslovanske strani pripelje prazen vlak s tovornimi vagoni: vanje natrpajo vojake in jih peljejo v Jugoslavijo.

Okrog Rupnika se je zbralo nekaj častnikov. Naročil jim je, naj povedo domobrancem, kam je transport namenjen, in da naj se razbežijo. **Toda častniki so bili mnenja, da se ne more več zgoditi nekaj takega kot v Kočevju leta 1943, ker je vojne konec; da morajo partizani ravnati po mednarodnih zakonih; da so tudi partizani ljudje; in da bodo doma lažje ušli, če bo treba.** Razen nekaj malih izjem nihče ni mislil na beg ali upor.

Ko so domobranci sestopili s tovornjakov, so jih začeli angleški vojaki počasi obkoljevati. Rupnik je rekel angleškemu majorju Wittu, ki je bil odgovoren za transport, da so ti vojaki domobranci; da jim je bilo rečeno, da gredo v Italijo; da nočejo v Jugoslavijo. Witt je odgovoril, da mora transport odpraviti, da ga ne zanima cilj transporta in da civilisti lahko odidejo. O Titu je rekel, da je dober človek in da se zato domobrancem ni treba ničesar bati. Rupnik se je skliceval na pismo, v katerem mu je njegov oče zatrdil, da mu je generalmajor Arbutnott zagotovil, da ne bodo izročili domobrancev partizanom. Major Witt se za to ni zmenil. Ko pa so domobrance že poslali na postajo, da jih vkrcajo na vlak, je zahteval, da mu Rupnik omenjeno pismo izroči, nato pa je njega in ženo sklenil zadržati za 24 ur.

Krenner je poslal v Pliberk svojega šoferja Šego. Vozil je majhen tovornjak tik za domobranskim transportom. Vrnil se je v Vetrinj in poročal Krennerju ter članom NO.

Proti večeru 30. maja se je vrnil dr. Janež iz Pliberka, kamor je bil poslan v terek, **in šel z Bitencem do NOS. Zbrani so bili Basaj, Bajlec, Jelenc, Kranjc in Veble, nato pa so prišli še Zajec ter častnika Drčar in Tomic. Člani NO so končno verjeli žalostni novici.**⁷⁰ Sklenili so: **obvestiti vojake in civiliste; svetovati domobrancem, naj se preoblečejo v civilne obleke ali pa pobegnejo.** Basaj je o tem osebno obvestil Krennerja.⁷¹

Od višjih častnikov je **ostal v taborišču samo še Krennerjev pomočnik Vizjak.** Zvečer je poveljnik 1. domobranskega polka **maj. Cof** sklical nekaj častnikov, jim povedal resnico o transportih, jih odvezal prisege in jim rekel, naj gre vsak svojo pot. To naj sporočijo tudi vojakom. Četni poveljniki so to sporočili, a okrog 500 domobrancev se je naslednji dan odločilo

⁶⁶ Dodajam, da je šlo za namestnika, ker ni govor o tem, da bi jih bil sprejel poveljnik

⁶⁷ Griesser-Pečar, 479

⁶⁸ Za ta dan gl. Kos II, 233-235

⁶⁹ V tem je neko protislovje: v noči na torek, 29. maja, naj bi Vuk Rupnik verjel dvema četniškima oficirjema, da domobrance vračajo v Jugoslavijo; v torek naj bi se srečal s podpolk. Drčarjem in mu zagotovil, da domobrancev ne vračajo; v sredo, 30. maja pa naj bi odšel z novim odvozom.

⁷⁰ Meršol, o.c., 52

⁷¹ Če je Basaj osebno obvestil o tem Krennerja po seji NOS, ki je bila »proti večeru« 30. maja, Krenner ni izginil že dopoldne, kot zatrjuje druga inačica.

za transport z besedami: "Kamor so odšli drugi, gremo pa še mi."⁷² Za to odločitev sta bila nedvomno delno kriva Vizjak in Boh, ki sta se odločila, da gresta z domobranci, a sta se v zadnjem trenutku premislila in pobegnila.⁷³

8. V četrtek, 31.maja, je bil vrnjen ostanek 1. polka, okrog 500 mož brez poveljstva.

Konec vračanj

Predsednik NOS Basaj je 31. maja pisal Kreku v Rim preko dr. Jožeta Prešerna. Govori o tem, kako da so vsi mislili, da so se s prihodom v Celovec rešili; kako da so navezovali stike z oblastmi; kako da so uredili taborišče in preuredili vojsko; kako da so pisali vojaške spomenice, da bi Angleži razumeli domobrance, in politične spomenice, da bi razumeli njihovo politično delovanje in trpljenje pod okupacijo. Niso mogli verjeti, da bi bili Angleži sposobni kaj takega. Upajo, da ne bodo Titu izročeni še civilisti.⁷⁴

Maj. Witt, ki je bil odgovoren za transport domobrancev v Pliberk 30.maja, je v soboto, **2. junija**, sporočil Vuku Rupniku, da so nasilna vračanja v Jugoslavijo ustavljena.

Pomanjkljivo slovensko vodstvo

Griesser-Pečar (z mnogimi drugimi) vzpostavlja: "**Vsekakor pa lahko trdimo, da sta civilno in vojaško vodstvo Slovencev na Koroškem v tem primeru popolnoma odpovedali**".⁷⁵ To seveda ne zmanjšuje britanske in jugoslovanske krivde pri pomorih, ki so temu sledili.

Civilno in vojaško vodstvo bi morali jemati bolj resno pričevanja pobeglih, predvsem pa bolj oceniti odnos angleških oblasti do njih, ki je izkazoval omalovaževanje in prezir. Morali bi resneje jemati v poštev britanske izjave, kot npr., da bodo imeli za vojne ujetnike uniformirane, za begunce pa osebe v civilnih oblekah. Vendar se Griesser-Pečar upravičeno sprašuje, če bi na Koroškem civilna obleka koga rešila, ker je 25. korpus še 31. maja izdal povelje, da bodo vrnjeni vsi civilni begunci.⁷⁶

Vzroki za izročitev SNV

Meršol sodi, da so bila za vrnitev domobrancev **kriva sledeča dejstva**:

1. predhodni dogovor (že l. 1944) med zavezniki, da naj se po vojni vsi domači nasprotniki posameznih režimov vrnejo v pripadajoče države zaradi preiskave, sojenja in morebitnega kaznovanja, oziroma amnestije po demokratičnih načelih.
2. da je bila osma armada titofska, ker je za časa borb in bivanja v Italiji bila sosed in je sodelovala s komunisti.
3. da zavezniške oblasti in poveljstva niso verjela številnim in izčrpnim informacijam o pravem bistvu domobrancev, ki se niso borili proti zaveznikom, ampak so bili njihovi prijatelji in jim pomagali, kjerkoli je bilo mogoče. V Celovcu do prihoda feldmaršala Alexandra ni uspelo priti do višjih, odločujočih poveljnikov, nižji pa niti niso smeli niti ne mogli samostojno odločati.

⁷² Kos II, 235

⁷³ Griesser-Pečar, 480. Vizjak je živel pod drugim imenom v taboriščih St. Veit a.d.Glan in Kellerberg, dokler ga niso Angleži na jugoslovansko zahtevo 14. januarja 1946 prijeli in v Področci 12. februarja izročili Jugoslovanom; obsojen je bil na 20 let prisilnega dela. – Pomemben je dopis Janeza Gruma v *Zavezi* šz. 32, 94-96 »Resnica o domobrantskih častnikih v Vetrinju«

⁷⁴ Kos II, 235

⁷⁵ Griesser-Pečar, 480

⁷⁶ Griesser-Pečar, 481-482

4. sodeč po poznejših dejstvih Angleži nikakor niso pričakovali, da bodo jugoslovanski komunisti tako krvoločni, da bodo veliko večino domobrancev pobili. To dejstvo jih je sprva zaprepadlo, potem pa je pripomoglo do odločitve, naj se noben Jugoslovan ne vrača več v Jugoslavijo nasilno.⁷⁷

Glavni krivci

Vedno bolj postaja jasno, kdo so bili **glavni krivci**. Dr. Marko Kremžar je v *buenosaireski Svobodni Sloveniji* leta 2006 priobčil nadaljevanko "Ozadje vetrinjske tragedije".⁷⁸ Povzetek Kremžarjevega spisa je sledeč:

1. **Tako severnoameriško poveljstvo (Eisenhower) kot britansko (Alexander) sta ukazali prevoz vseh beguncev v Italijo**, bodisi vojakov ali civilistov.
2. Poveljnik 5. korpusa, **gen. Keightley**, je **sabotiral Alexandrova navodila**.
3. **Glavni krivec** za predajo SNV Titu je bil **načelnik štaba 5. korpusa, Toby Low**, kasnejši lord Aldington, ki je svojčas dosegel obsodbo Tolstoja, ker Tolstoj ni mogel prinesiti zadostnih dokazov za trditve v svoji knjigi.⁷⁹ Po Lowovi smrti je Mitchellu uspelo dobiti še druge dokumente, s katerimi je zgodovinski popis postal bolj resničen.
4. Po povelju 8. armadi, ki ga je 5. korpus prejel 17. maja, **ne bi smeli sklepati nobenega dogovora z jugoslovanskimi poveljniki** (glede umika s Koroške).
5. **Low se je že 15. maja sestal s Titovim predstavnikom, polkovnikom Hočevarjem**.
6. **Kljub prepovedi se je Low 19. maja sestal s polkovnikom Ivanovičem**, ki je zamenjal Hočevarja. Na tem sestanku so se domenili, da se partizani umaknejo s Koroške, zelo verjetno pa so se sporazumeli tudi o izročitvi vseh Jugoslovanov (okrog 25.000).
7. **Keightley in Low sta pogostila Ivanoviča z večerjo v Celovcu; Keightley je poročal gen. Creery-ju o večerji, ne pa o vsebini pogovora**.
8. **Partizani so se umaknili s Koroške 21. maja. Dne 22. maja je Low zapustil službeno mesto** in se posvetil politiki v laboristični stranki pod vodstvom Edena, **23. pa so Britanci začeli izročati Hrvate**, nato pa Srbe in Slovence⁸⁰
9. Low verjetno ni maral severnoameriške pomoči, kot bodoči politik pa je najbrž hotel pokazati svoje politične sposobnosti in je hotel preprečiti načrtovan izgon partizanov s Koroške s silo.

Po njihovih lastnih izjavah Britanci tudi niso hoteli uporabljati sile pri vračanju, razen če bi bilo to strogo nujno. To zverinsko in krvavo "delo" so po farizejsko prepustili jugoslovanskim komunistom.

Treba je dodati, da je že (šele?) 7. junija 1945 poslal protestno pismo dr. Miha Krek.⁸¹ Odgovoril mu je še 31. julija 1945 načelnik štaba gen. William Morgan, ki je trdil, da so se vrnjeni Jugoslovani bojevali z Nemci in so zato z njimi ravnali kot s sovražnimi osebami; kot take so jih po navodilu glavnega štaba predali jugoslovanskim vojaškim enotam.⁸² **Ni** torej mogoče popolnoma **izključiti delne krivde generalnega štaba** in verjetno celo feldmaršala Alexandra!

⁷⁷ Meršol, o.c., 54.

⁷⁸ Marko Kremžar, »Ozadje vetrinjske tragedije«, *Svobodna Slovenija*, 2006, št. 22 do št. 26; podatke jemlje iz knjige Ian Mitchell, »The cost of a reputation«, Glasgow 1997, ki jo omenja tudi Griesser-Pečar

⁷⁹ Nicolai Tolstoy, »The Minister and The Massacres« (gl. Viri); plemiški priimek za Lova pišejo različno: nekateri pišejo Addlington, Tostoy stalno uporablja Aldington, medtem ko Griesser-Pečar, 457, Aldington, v osebnem kazalu pa Adlington (Griesser-Pečar, 551)

⁸⁰ V tem gre za novo neskladnost v datumih: po drugih, splošnejših virih, so Britanci začeli izročati Hrvate že 18. maja

⁸¹ Griesser-Pečar, 484, ki navaja Cowgill Inquiry, Documentary Evidence, 282-285

⁸² Griesser-Pečar, ib, ki navaja Cowgill Inquiry, Documentary Evidence, 303

Prav tako pa je treba zatrditi, da so **Severnoameričani že od začetka nasprotovali britanskim namenom**. Državno tajništvo ZDA (State Department) je že 8. avgusta 1945 vložilo formalen protest pri poveljniku zavezniških sil za Sredozemlje, feldmaršalu Alexandru. V tem protestu izjavlja Državno tajništvo, da odklanja britansko ravnanje, ki da je v nasprotju z zavezniško politiko.⁸³

Število vrnjenih in pobitih

Britanci so domobrance ob predaji **prešteli**, a ti sezname so za nekaj časa izgini, oz. jih ni bilo mogoče najti.⁸⁴ Vendar dr. Kremžar po **Dnevniku britanskega 5. korpusa** piše, da je bilo od 27. do 31. maja 1945 **vrnjenih 11.850 Slovencev**.⁸⁵

Spisek domobrancev, ki so bili v Vetrinju, je sestavilo tudi **domobrantsko vodstvo v Vetrinju, a to ni bil še spisek vseh vrnjenih**.⁸⁶ Številke vrnjenih niso skladne med seboj: poročilo dr. **Basaja**, 1. junija 1945, omenja **11.000** izročenih; **Vetrinjska tragedija** pravi, da **9.740**, kar se sklada s popisom dr. Godničarja po raziskavi dogodkov v Spittalu, 11. januarja 1947, in z izjavo podpolk. Drčarja; **Ižanec** podaja celoten pregled pobojev in morišč, kolikor so bila poznana tedaj, ko je izšla njegova knjiga: **nad 13.981** slovenskih domobrancev v mesecih maju, juniju in juliju 1945 ter nedoločeno število pobitih iz ljubljanskih zaporov.⁸⁷

Po številkah, ki jih navaja Kos, je bilo pobitih **11.751** domobrancev in civilnih beguncev, vrnjenih **iz Vetrinja**, katerim je treba **prišteti pobite ranjence, okrog 1.000 civilistov, ki niso dosegli Koroške in 1.820 domobrancev ter civilistov novomeške skupine**.⁸⁸

Prve tuje priče

Že avgusta 1945 je visok uradnik v britanskem zunanjem ministrstvu zapisal ob soočanju z dokumenti, ki so prihajali v njegove roke, da je bila **izročitev Slovencev** in drugih Titovim silam "grozna napaka". "Popravljen je bila šele, ko je bila prijavljena glavnemu štabu. Medtem pa so konec maja približno en teden dni britanske čete pošiljale te nesrečne ljudi čez mejo, da jih je poklala Titova vojska".⁸⁹

John **Corsellis** navaja pričevanja nekaterih angleških častnikov, ki so prisostvovali oz. celo bili osebno zapleteni pri izročanju SNV.⁹⁰ Nicolson piše:

⁸³ Griesser-Pečar, ib., ki navaja Cowgill Inquiry, The Repatriations, 149 sl

⁸⁴ Kos II, 238-239

⁸⁵ o.c., op. 78 tega pg.

⁸⁶ Iz poročila nekdanjega urednika *Vestnika* B.M. piscu, se ve, da je *Vestnik* od nekega A.O. dobil izvirne spiske domobrancev, ki so bili na Vetrinjskem polju, in jih izročil *Taboru* za »Belo knjigo«; pred izročitvijo spiskov so bile napravljene fotokopije, za katere bi se lahko poizvedelo, kdo jih ima.

⁸⁷ Ižanec I, 114-119

⁸⁸ Kos II, 239

⁸⁹ Mlakar, 515, navaja zabeležko J.M. Addisa, 30. 8. 1945, po arhivu PRO, FO 371/489 20; gl. tudi Tolstoy, 176-207 in 361-399;

⁹⁰ Corsellis 1996. V članku leta 1996 ni zapisal samo osebnih pričevanj nekaterih slovenskih beguncev, temveč je podal tudi kratko in nazorno sliko vojne in zasedbe Slovenije, državljanske vojne med komunisti in katoličani v Sloveniji (červno niso bili protirevolucionarji samo katoličani), pa tudi o begunskih taboriščih v Avstriji in o angleški izdaji v Vetrinju, katere priča je bil on sam. Precej drugačna je njegova knjiga "Slovenia 1941-1945. Memories of Death and Survival" (gl. Viri), spisana s Ferrarom, kjer skuša biti natančen v popisu vračanja in življenja ter delovanja v begunskih taboriščih, izgubi pa predmetnost (objektivnost) in nepristranost predvsem v zadnjih poglavjih, kjer v skladu s Kučanovo utvaro o več resnicah popisuje stanje med vojno in revolucijo v luči komunistične razlage o katoliških – in ne samo katoliških! – protirevolucionarjih-kolaboracionistih. Kučanovo stališče bi bilo sprejemljivo, če bi govoril o več razlagah zgodovinskih dogodkov, torej o resničnosti, ne pa o resnici.

“To so bili trije tedni, ki morajo ostati sramotni. Šlo je za eno najbolj sramotnih in podlih dejavnosti, ki so bile kadarkoli ukazane britanskim vojakom...(Vojaške zgodovinarje) bi moralo biti sram. Ti namreč trdijo, da je šlo za politično odločitev, ne za zadevo pristojnosti. Politiki pa vztrajajo na tem, da je šlo v glavnem za zadevo, ki se je tikala vojske....Bila pa je odgovornost obeh. To zverinsko dejanje je bilo zagrešeno zavedajoč se njegovih verjetnih nasledkov. Pustili so ob strani kakršnokoli usmiljenje. V zameno za kratkotrajno prednost (katero?) in z namenom, da zadostijo Stalinu in Titu, se je premišljeno zagrešila največja izdaja. Dejstvo, da je preteklo skoraj pol stoletja, nas ne more oprostiti dolžnosti, da ne bi raziskovali za to (predajo) odgovornih (oseb) in vzrokov.”⁹¹

Njegov nadrejeni častnik ga je ostro karal, potem ko je v **Uradnem poročilu** polka Nicolson zapisal **18. maja 1945**: **“Vsa ta zadeva je nadvse odvratna in britanske čete skrajno nejevoljno izpolnjujejo ta ukaz. Ta trenutek še ne vemo, katera višja politika stoji za odločitvijo.”**⁹²

Nicolson ni bil edini, ki je obsodil take repatriacije. Stotnik Tony **Crosland** (Royal Welch Fusiliers), ki je bil kasneje tajnik za zunanje zadeve in glavni mislec Labour Party, je **18. maja 1945** napisal v **svoj dnevnik**: “Problem protititovskih Hrvatov in Slovencev povzroča skoraj državljansko vojno v britanski vojski. Trenutno jih je v naših rokah okrog 50.000... Ko smo sprejeli njihovo predajo, so oni to storili v prepričanju, da jih ne bomo vrnili v Jugoslavijo. Kot da bi šlo za zadevo visoke politike, je bilo tedaj sklenjeno, da jih je treba izročiti Titu...Razoroženi so bili naloženi na vlake z obvestilom, da jih peljejo v Italijo; natrpali so se z najboljšo voljo in potem jih je britanska zaščita prepeljala do vhoda v predor na meji: tam jih je zaščita zapustila in vlak je nadaljeval vožnjo skozi predor. Tukaj je med častniki nastala velika zmešnjava in nevolja zaradi storjene nepoštenosti in nečastnosti.”⁹³

V pismu kolegu, slušatelju v Oxfordu, je Crosland to dejanje označil kot **najbolj ogabno in hladnokrvno vojno dejanje, v katerem je kdajkoli bil.**⁹⁴

Po Nicolsonu **Britancem ni ostalo drugega kakor nalagáti ljudi v taboriščih**, in zato so govorili o preselitvi v Italijo. Obenem Nicolson pravi, da Britanci niso bili pooblaščen za uporabo sile, verjetno bi jo pa tudi težko uporabljali, če bi bilo prišlo do upora. Zakaj se torej nihče ni uprl?

Nicolson opisuje, kaj se je dogajalo, ko so domobranci opazili izdajo Britancev, katerim so tako zaupali. Prevezel jih je nemočen bes. Tolkli so in razbijali po vagonih, kričali in preklinjali Britance. Za Nicolsona so bila ta predavanja najstrašnejše doživetje njegovega življenja.⁹⁵

In vendar je Nicolson zapisal v svoje poročilo že dan potem, ko so se begunci naselili v taborišču v Vetrinju,: “Nobenega med njimi ne moremo repatriirati, ker jih čaka gotova smrt iz

⁹¹ Corsellis 1996, 50- 59, navaja članek Nigel Nicolsona 1989; Nicolson ni bil zgolj salonski izobraženec. Kot častnik v obveščevalni službi in stotnik slavnega Grenadier Guards je bil tesno povezan s temi dogodki. (mastne črke so pisca). – Zbujajo pozornost datumi vseh teh navedb: vsi datumi – z izjemo Hrvatov - so še pred začetkom nasilnega vračanja; morda gre za nehoteno napako ali za kasnejši zapis po spominu

⁹² Corsellis 1996, 54, ki dobesedno navaja Nicolsona; v *Zavezi* št. 32, 79-93, je objavljeno 5. pg. »Priča« Nicolsonove knjige »Dolgo življenje,a *Zaveza* piše Nicholson, medtem ko vsi drugi Nicolson

⁹³ Corsellis 1996, 54-55, ki dobesedno navaja Croslanda; toda:ali je datum 18. maja pravilen?; masten tisk pisca

⁹⁴ Corsellis 1996, ib.

⁹⁵ Griesser-Pečar, 473, ki navaja Nicolson, Long Life, New York 1998, 117

Titove roke”⁹⁶ Nicolson je tudi analiziral narodnostne in vojaške skupine v taborišču ter ugotovil, da so med njimi velike razlike, tako, npr., ”večina slovenskih vojakov ni nikoli sprejela nemškega poveljstva. **Če so bili zaradi državljanske vojne prisiljeni, da so se bojevali na isti strani kot Nemci in Italijani – so bili vsekakor so-borci (‘co-belligerents’), nikoli (njihovi) zavezniki. Želeli so si zmage Anglo-Američanov.**”⁹⁷

3. Večina civilnih beguncev se reši

Obisk dr. Meršola z maj. Barrejem pri maj. Johnsonu

Dr. Meršol poroča, da ga je 31. maja okrog 5. ure čakal Franc Krištof, tolmač pri polk. Amesu, in mu sporočil, naj čim prej pride k poveljniku vojaškega taborišča, **“ker gre za vrnitev civilnih beguncev Slovencev v Jugoslavijo.”**⁹⁸ Dr. Meršol je tedaj prvič zvedel za namero, da bodo vrnjeni tudi civilni begunci. Ko je to slišal, je takoj očital maj. Barreju, da so poslali prej vojake v mučenje in smrt, zdaj pa so na vrsti civilni begunci. “Dosedaj nismo verjeli, da so Angleži zmožni laži in prevaranja, dejstva pa to nečastno dejanje potrjujejo.” Major Barre je na te besede prebledel in naročil dr. Meršolu, da naj ga spremlja k poveljniku vojaškega taborišča. Polk. Ames se je zaradi tajnosti zadeve hotel razgovarjati samo z maj. Barrejem, toda major Barre mu je pojasnil, da je dr. Meršol vodja taborišča in da ima kot tak pravico, da zve vse, kar se tiče beguncev.

Polk. Ames je vzel v roke nek dopis in rekel: **“Imam odredbo, da se jutri 1. junija odpravi iz taborišča 2.700 slovenskih civilnih beguncev, in sicer 1.500 na postajo Pliberk, 1.200 pa na postajo Maria Elend. Pripravljeni morajo biti že ob petih zjutraj za odhod. Odpeljani bodo na tovornjakih iz taborišča do imenovane postaje, kjer jih čaka vlak.”**

Ko je to slišal dr. Meršol, se je vmešal v pogovor in odločno rekel, da Angleži torej le pošiljajo slovenske begunce v Jugoslavijo v roke komunistom, ki jih po do sedaj prejetih poročilih ubijajo. Ni mogel in ne more verjeti, da so Angleži zmožni pošiljati v smrt svoje prijatelje, ki so nedolžni in katerim so obljubljali zaščito in pomoč; tisti Angleži, ki so jih Slovenci tako cenili in hrepeneli priti pod njihovo zaščito, katerih letalce so reševali med 2. svetovno vojno in katere je on v prvi vojni reševal in jim pomagal.

Polk. Ames je postal zaradi tega nevoljen. Rekel je, da gre za odredbo poveljnika divizije in da se Meršol v to ne sme vmešavati. Iz razgovora med Amesom in Barrejem je Meršol razvidel, da bodo po prvem prevozu prišli na vrsto še drugi begunci. Ames je zahteval od Barreja, da izvrši povelje, Barre pa ga je prosil, naj počaka, da gre prej z Meršolom na vojaško poveljstvo v Celovec.

Meršol je imel vtis, da je do tedaj tudi Barre sam bil mnenja, da so domobrance res poslali v Italijo, in da je šele tisti dan mogel jasno sklepati, da to ni bilo res. Na poti v Celovec, je **Meršol očital maj. Barreju, da so Angleži prelomili vse obljube in mednarodne obveznosti.** Rotil ga je, naj pred vojaškim poveljstvom podvzame vse korake, da preostali slovenski vojaki in civilisti ne bodo vrnjeni komunistom v Jugoslaviji. Major Barre je bil bled in silno razburjen.

⁹⁶ Griesser-Pečar, 468, navaja Nicolson, str. 115. Podobno se je pred zbranimi generali 5. korpusa izrazil glede vrnjenih Kozakov in Belorusov politični svetovalec pri Alexandru, MacMillan, Cowgill Inquiry, 19. - Gl. tudi »Konec druge vojne, Dr. Robert Knight, Harold Macmillan in kozaki«, *Borec* 1986/12, 771; Dnevnik WO 170/4337 - Celotno poročilo: Anthony Cowgill-Thomas Brimelow-Christopher Booker, The Repatriation from Austria in 1945. The Report of an Inquiry, London 1990; in dopolnilni zvezek Cowgill Inquiry: The Documentary Evidence Reproduced in Full from British, German and Yugoslav sources, London 1990 (Griesser-Pečar 468 op. 45)

⁹⁷ Griesser-Pečar, 468-9; masten tisk pisca

⁹⁸ Meršol, o.c., 52-53

V **Celovcu** sta najprej odšla na oddelek za preseljene osebe, kjer ju je že čakal **maj. Johnson**, ker so ga po telefonu obvestili, zakaj prihajata. Meršol je spet prosil, naj pomaga rešiti slovenske begunce, kar da je dolžnost Angležev. Meršol je ostal v predsobi, medtem ko je v sosednji sobi najprej maj. Barre podrobno informiral maj. Johnsona, potem pa sta telefonsko govorila na več strani. Čez kake pol ure ja Barre poklical Meršola v pisarno. Johnson mu je ponudil stol, nato pa rekel: **“We decided that civilians will not be sent to Yugoslavia against their will. Only those who wish to go, have to go.”** (Odložili smo, da civilisti ne bodo poslani proti njihovi volji v Jugoslavijo. Samo tisti, ki to želijo, naj gredo.)

Meršola je seveda razveselila ta izjava, ki je prišla nepričakovano hitro. Zahvalil se je maj. Johnsonu, ta pa ga je prekinil, naj ga ne poučuje o razmerah v Jugoslaviji, ker da jih dobro pozna, in da so zato tako odredili.⁹⁹

Za prostovoljno vrnitev se je odločilo 200 slovenskih beguncev, a 3. junija jih je odšlo samo 100, ker so se drugi premislili. Isti dan je prišel črnogorski četnik, ki je zbežal iz Radovljice, kjer so komunisti postrelili okrog 600 Srbov in Črnogorcev, ki so odšli s prvim transportom. Prvič so sestavili zapisnik in ga v angleščini predložili angleškemu oblastem. “Takih beguncev in zapisnikov je bilo prihodnje dni še mnogo.”¹⁰⁰

Obisk feldmaršala Alexandra

Dne 4. junija je ob enajstih dopoldne maj. Barre sporočil dr. Meršolu, da pride okrog dvanajste ure v taborišče feldmaršal Alexander. Ni bilo časa za pisno spomenico, pač pa si je dr. **Meršol** zamislil, **kaj bo povedal**.

Feldmaršal je izstopil iz avta in najprej poslušal poročilo maj. Barreja. Potem je Alexander okrog 20 minut prijazno govoril z Meršolom. Vse kaže, da je bil že prej poučen o težavah slovenskih beguncev. Meršol je dobil vtis, da je feldmaršal želel, naj bi mu Meršol sam povedal, kaj teži slovenske begunce in kaj želijo. V svojem poročilu v ZSS je objavil približne besede, ki jih je izrekel feldmaršalu.¹⁰¹

V njih je povedal, kdo je on sam. Kot predstavnik slovenskih beguncev je znova prosil za zaščito in pomoč, ker vedo, da so bili vrnjeni domobranci mučeni in umorjeni brez sodbe.¹⁰² Ti domobranci se niso nikoli borili proti zaveznikom, pač pa proti komunistom, ki so nastopali v Sloveniji kot roparji in ubijalci. Zatem ga je feldmaršal vprašal, **kako ve, da so bili vojaki pobiti. Meršol mu je odgovoril, da so obveščeni po osebah, ki so zbežale, se vrstile čez gore in podale izjavo.**¹⁰³

Po krajšem razgovoru, v katerem je vprašal, kaj je večina beguncev po poklicu, se mu je Meršol znova zahvalil za pomoč, vztrajal pa je na prošnji za azil, varstvo in pomoč tudi v bodočnosti, in ga prosil, da naj jih ne pošiljajo nazaj v Jugoslavijo, kar bi za mnoge pomenilo mučenje in smrt. Feldmaršal mu je odgovoril: “Kar mene zadeva, lahko ostanete tukaj v Vetrinju. Bodite prepričani, da bomo Vam in vašim ljudem pomagali.”¹⁰⁴

⁹⁹ Meršol, o.c., 53-54

¹⁰⁰ Meršol, o.c., 55

¹⁰¹ Meršol, o.c., ib.

¹⁰² Dr. Meršol govori kot predstavnik vseh Slovencev, ker je bil kot vodja taborišča za Britance bolj pomemben kot kdorkoli drug. Vendar se smemo vprašati, kaj se je med tem zgodilo s političnim in vojaškim poveljstvom. Večina članov NOS in vodičnih politikov je ostala v Vetrinju, kot je bila prej, saj so nekateri z vrnitvijo izgubili tudi svoje sinove (predsednik NO dr. Basaj, predsednik parlamenta Kremžar idr.)

¹⁰³ Meršol, o.c., 55-56 masten tisk pisca

¹⁰⁴ Meršol, o.c., 56

Še isti dan zvečer je poveljnik vojaškega taborišča **polk. Ames dobil nujno povelje, da noben Jugoslovčan ne bo vrnjen v Jugoslavijo ali izročen jugoslovanskim četam proti svoji volji; Jugoslovani, ki so se borili proti Titu, se bodo smatrali za osebe, ki so se predale ter bodo poslani v Vetrinjsko taborišče na razpoloženje, v pričakovanju nadaljnjih navodil; vse te osebe se bodo smatrale kot "Displaced Persons" (DP's), preseljene osebe, in bodo končno napotene v Italijo; nobene izpraznitve Vetrinjskega taborišča.**¹⁰⁵

S to odredbo je bil potrjen odlok, ki ga je maj. Johnson sporočil 31. maja, da civilisti ne bodo vrnjeni v Jugoslavijo proti svoji volji. Pomenila pa je tudi (vsaj delno) rešitev vseh Jugoslovčanov, ki so se borili proti Titu

Meršol pravilno sodi, da je bil predvsem zadnji člen, ki govori o neizpraznjenju Vetrinjskega taborišča, učinek njegove intervencije, ker je Meršol za to izrecno posil.

Begunci postanejo 4. junija 1945 "preseljene osebe"

Po spremembi angleške "vojaške politike" so begunci postali "DPs" (Displaced Persons) ali preseljene osebe. Nekako tožeče pravi nepodpisan pisec: **"Postali smo brezpravne številke, drobiž za raznovrste kupčije političnih špekulantov in mešetarjev, cenena delovna sila, krvodajalci za razna izumiranje zapisana ljudstva."**¹⁰⁶ Nato piše, da jim je prepovedano politično udejstvovanje, in da ne morejo zahtevati ničesar, ker nimajo pravic. Toda takoj nato zatrjuje, da smejo prositi, in da je njihovo geslo: pomagaj si sam in Bog ti bo pomagal.

Takoj zatem pa zatrjuje: **"Ljudje sami sebi ne smejo biti prepuščeni. Vodstvo je nujno potrebno. Iz ljudi je treba pregnati obup. Krepko je treba podpreti zbegane duše. Vzdržati moramo našo visoko kulturno raven. Pripraviti moramo ljudi na nove naloge v begunstvu in pozneje v domovini. Vse stare in mlade je treba duševno in telesno zaposliti."** (ib.)

Zato so 5. junija ustanovili **Socialni odbor za slovenske begunce v Avstriji**; prvi predsednik je bil **msgr. Matija Škerbec**. Odbor je prevzel vodstvo beguncev in skrb za njihovo nadaljnjo usodo. Prva skrb je bila mladina, ki je našla v **ravnatelju Marku Bajuku** nad vse skrbnega vzgojitelja. Za načrtno delo je **odbor 7. junija 1945 sklical posvet**. Ta je sklenil **ustanoviti pevski zbor za cerkveno in svetno petje, organizirati poljudna predavanja, izdajati taboriščni tisk, organizirati telovadbo in šport, organizirati strokovne tečaje in učenje tujih jezikov**. Mladinsko vzgojo je poveril salezijancem.

Osnovna (ljudska) šola je začela s poukom že **20. maja 1945**. Ker ni bilo primernih prostorov, je bil pouk na hodnikih velikega vetrinjskega samostana. **Otroški vrtec** je deloval kar na samostanskem dvorišču. Že **16. maja 1945** se je **ustanovila Slovenska begunska gimnazija**, reden pouk pa se je začel 11. junija 1945. Začetek gimnazije je bil skromen: tri učilnice so bile nastanjene v prazni hiši Knesebeck v Thalu na robu Vetrinjskega polja. Četrta učilnica je bila v pokritem listnjaku poleg hleva, v kuhinji pa zbornica in pisarna. Knjig ni bilo nič, učil nič, papirja in svinčnikov nič, pa vendar je pouk potekal v redu in uspešno.

Spomenica Britancem o vrnjenih

Ljudi, posebno svojce, je tedaj najbolj skrbela usoda vrnjenih domobrancev. Navdajala jih je črna slutnja o njih tragičnem koncu. Sem pa tja so se skrivaj pojavljali v taborišču fantje, pobegli iz krajev trpljenja in smrti. **Preko majorja Barreja je Taboriščni odbor 16. junija**

¹⁰⁵ Meršol, o.c., prav tam; važen je naslov tega povelja: **New Army Policy** (Nov postopek vojske); masten tisk pisca

¹⁰⁶ Slovenski begunci v Avstriji, ZSS 1949, 109-120; masten tisk pisca

izročil britanskim oblastem spomenico s prošnjo, naj se zanimajo za usodo sinov, mož, bratov in očetov mnogih beguncev. Izrecno je zapisano v spomenici: **“Nad 10.000 slovenskih mož, ki so bili izročeni Titu, sme postati žrtev divje maščevalnosti, ki je vodilno načelo Tita, kakor je bilo vodilo Hitlerja in Mussolinija”**. Ti vojaki so imeli za svojo obrambo podlago v mednarodnih konvencijah glede pravnega položaja prebivalstva na zasedenih ozemljih; konvencije, ki jih je sprejela Kraljevina Jugoslavija, Velika Britanija in ZDA, ne pa Sovjetska zveza.¹⁰⁷

Dne 18. junija je bil **major Barre nenadoma prestavljen**. Pri slovesu od njega je prvič nastopil begunski zbor.

V taborišče je prihajalo mnogo visokih obiskov. Vsi so obljubljali preselitev v boljše razmere. To se je res zgodilo v dneh od 25. do 29. junija.

Odkod nravna moč za zmago nad dvojno travmo?

Corsellis popisuje travme slovenskih beguncev.¹⁰⁸ **Prva travma** je bila v tem, da so izgubili domovino, svojo osebno identiteto in vsako upanje na varno bodočnost. **Druga travma** je bila izguba vere in zaupanja v človeka, saj so njihove svojce predali njihovim smrtnim sovražnikom od njih tako občudovani in spoštovani Britanci, ki so jih izročili zavestno, brez sočutja, hladnokrvno in cinično. Potem pa se **sprašuje, kako da niso obstali kot ohromeli v zagrenjenosti, nevolji in sovraštvu do Angležev, ki so jih tako strašno izdali**.

Prvi razlog je bila za Corsellisa **intenzivnost njihove vere**. **Drugi razlog** je bil **globoka slovenska narodna zavest**, njihovo strastno spoštovanje svoje dežele in svojega jezika, kar je samo še utrdil njihov stalen odpor proti nasilnemu ponemčevanju ali poitalijančevanju. **Tretji razlog** je bila prisotnost **samoniklih voditeljev**, njihovo dostojanstvo, zmernost in duhovna globina, s katerimi so se soočali s svojimi lastnimi bolečinami, in njihova odločnost služiti širokosrčno in pošteno svoji skupnosti, s čimer so dajali zgled svojim sonarodnjakom. **Četrty razlog** so bili **številni otroci**, za katere je bilo treba poskrbeti. Ti otroci so prišli v Vetrinj s svojimi starši 12. maja. Kot piše v letnem poročilu 1944/1945 in 1945/6, je samo 4 dni potem taboriščni narodni odbor že sestavil pravila nove gimnazije in še isti teden naročil ravnatelju Marku Bajuku, naj organizira otroški vrtec, osnovno šolo, gimnazijo in obrtno šolo.

“Tako so se z neverjetnim pogumom in stoicizmom opomogli Slovenci... in nadaljevali svojo življenjsko nalogo; tisti štirje vzroki so jim še nadalje dajali moč, da so prenašali lakoto in se niso vdajali obupu, ki bi jih zavedel v popoln življenjski poraz, ter potrpežljivo čakali na trenutek, ko bi se jim odprla vrata v svobodni svet (v izseljenstvu).”

Preselitev v druga taborišča

Za Slovence zaslužnega maj. Barreja je nadomestil maj. Bell, ki je ostal s slovenskimi begunci do 29. junija 1945. Tisti dan so jih preselili v begunska taborišča Peggetz-Lienz, Spittal, Št. Vid ob Glini in Judenburg.

Ker niso več zaupali Angležem, se je ob tej preselitvi mnogo beguncev razbežalo. Dr. Meršol zaključuje, da so vsi budno pazili, kje in kam se vozimo, da jih ne bi “pomotoma” kam drugam pripeljali. Vendar so prišli na prava mesta; tja so se kmalu vrnili tudi tisti, ki so bili pobeгли.

¹⁰⁷ Med narekovaji navajam natančno po spomenici, tako kot je bil objavljen v slovenščini. Beseda »sme« je nesrečno izbrana, ker pomeni nekaj dovoljenega. Ne moremo pa trditi, da bi bil genocid v Sloveniji dovoljen s kateregakoli vidika. Zamenjati besedo »sme«, npr., z »lahko postane« pa bi vzbujalo videz, da je govor samo o možnosti oz. verjetnosti. Morda bi bil najboljši izraz »more«

¹⁰⁸ Corsellis 1996, 55-56; masten tisk pisca.

Proti Ljubelju

Zaveza, 13, 33

Na enem vozu...

Zaveza, 9, 49

Domobranci v Vetrinju

Zaveza, 13, 41

Vetrinj
Zaveza, 59, 105

Vrnjena Slovenska
narodna vojska v Kranju
Ferenc, 15

Gimnazija v Peggetzu
Iz ZDA

Zbor v Vetrinju
Iz ZDA

13. Povojni poboji: genocid

Mučenje in pomor domobrancev¹

Tiste domobrance, ki so bili predani v Podgorju in Podrožci, so natrpali v taborišča v Kranju, Škofji Loki in Šentvidu nad Ljubljano. Tiste, ki so bili poslani nazaj čez Pliberk, so z vlakom prepeljali čez Slovenj Gradec do Mislinja, od tam so morali peš do Velenja, nato so jih z vlakom peljali do Celja, od tam pa v Teharje, ali čez Maribor v Celje in od tam v Teharje. Po dozdaj znanih podatkih so v taborišče v Teharjah pripeljali več domobrancev kot v taborišče Šentvid.²

Že med prevozom so domobranci doživljali vsakovrstna ponižanja in strahote. Na vmesnih postajah so iz vlaka vlekli častnike in jih takoj pobijali. Častnike so iskali tudi v zbirnih taboriščih. Nekaterim je uspelo, da so si potrgali oznake in jih tako niso prepoznali. Agenti Ozne in drugi partizani so preiskavali taborišča in iskali znane osebe. Kogarkoli so prepoznali, so ga takoj nato do onemoglosti pretepli. Po večini so vse te osebe potem za vedno izginile brez sledu.

Na poti v sprejemno taborišče so domobrance **surovo poniževali**. Npr., ko so jih gnali kot živino skozi Celje, so morali kričati: "Mi smo izdajalci! Mi smo banditi, mi smo bela garda..." Medtem jih je drhal ob cesti zmerjala, pretepala in pljuvala nanje. Čeprav je bilo šele proti koncu maja, je bilo vroče, ceste so bile prašne, dali pa jim niso ne vode ne hrane. Partizani so jih venomer znova silili, da so se metali v prah. Za pot v Teharje, ki traja navadno uro in pol, so potrebovali celih 7 ur.

Domobrancem so **pobrali vse vredne predmete in obleko** – celo tisto, ki so jo nosili na sebi. Oskrba je zadovoljevala le najnujnejše potrebe, **dva skromna obroka hrane na dan**.

Predane domobrance so razdelili na **tri skupine**: v A so bili mladoletniki, v B mobilizirani leta 1945, v C pa vsi drugi. Ne ve se natančno, kdo je bil zanje mladoletnik; morda je kakšen 17-letnik še prišel v to skupino. Okrog 400 mladoletnikov, ki so bili v Teharjah, so odpustili, a mnogi niso nikoli prišli domov, ker so jih pobili med potjo. To se je zgodilo tudi s 30 do 40 gorenjskimi domobranci, ki so jih sprva pomilostili in izpustili iz Št. Vida, na poti domov pa so jih pobili v gozdiču nedaleč od Spodnjega Brnika.

Nekaj domobrancev pobegne iz Teharij

S Teharij je 21. junija zbežalo vsaj 11 domobrancev. Enega, ki je bil ranjen, so ujeli, desetim pa je uspelo uiti. Štirje ubežniki so preživeli do oktobra 2005.³

Nekaj domobrancev se reši iz množičnih grobov

Kljub številnim zaprekam in težkočam so nekateri po streljanju pred jamami ostali pri življenju. Večina zaradi ran ni zdržala, ali pa po več dnevih in nočeh ni imela toliko moči, da bi se povzpela do vrha jame. Drugi so poskusili, a so jih rablji postrelili.

¹ Dr. Tine Hribar sodi, da je izraz »poboji« napačen, in da bi bilo treba uporabljati besedo »pomori«. Toda SSJ ne razlikuje jasno med enim in drugim izrazom. Pomor izraža samo usmrtno, ne pa zadostno način usmrtnitve: vsak pobjoj je pomor, ni pa vsak pomor že pobjoj. (gl. op. 12)

² Griesser-Pečar, 485-494, ki navaja izjave Ivana Korošca, Franca Dejaka, Zdenka Zavadlava, Alberta Svetine in Franca Miklavčiča pred preiskovalno komisijo DZ ter Mlakarjevo ekspertizo za Pučnikovo komisijo; Zdešar 2005; Korošec 1994; BK 1970 in BK 1975; pričevanje Lojzeta Debevca idr.

³ Gl. npr. Zdešar 2005 (Viri)

Kljub temu se je nekaterim posrečilo uiti iz jame. Po dolgotrajnem, včasih več tednov trajajočem tavanju so mogli priti na varno k svojcem ali zaupljivim osebam. Od teh jih je nekaj kasneje ušlo čez mejo. Postali so za dolga desetletja žive priče strahotnega poveljnega rododora. Pričevanje nekaterih je bilo tudi objavljeno.⁴

Poboji drugih oseb

Žrtve poveljnih poveljev **niso bili samo domobranci**. Tim. 3. brigadi VDV so zaupali posebne varnostne naloge, kar je v času takoj po prevzemu oblasti pomenilo: **“očistiti ozemlje sovražnih elementov”**. Pohorski ali 1. bataljon je moral čistiti Pohorje, Kozjanski ali 2. bataljon Kozjansko, Savinjski ali 3. bataljon Savinjsko dolino, 4. bataljon pa Mežiško dolino in južni del Koroške. Vsi ti bataljoni so izvajali množične umore, tudi na ozemlju avstrijske države. Iz avstrijskega ozemlja so skoraj 200 oseb odpeljali v zapore v Slovenijo; vrnilo se jih je samo 66.

Ozna je že **med vojno** pripravljala **sezname svojih sovražnikov**. Po zasedbi so ti sezname bili osnova za množične aretacije drugače mislečih in tudi za njihovo **usmrnitev**. To je **Ozna izvajala s pomočjo KNOJ-a**.

Doslej **niso našli uradnih dokumentov o pomoru civilistov**. Pač pa se je našel **dokument Ozne iz območja Celja**, z datumom 29. maja 1945. Po tem dokumentu so bile nekaj dni po prevzemu oblasti v 12 okrajih aretirane 1.004 osebe, od katerih so jih 272 prepeljali v Celje, 271 v koncentracijsko taborišče, 47 so jih izpustili, 70 pa likvidirali; v Celju so umorili še nadaljnjih 75 oseb, 20 pa so jih poslali v koncentracijsko taborišče v Ljubljano.⁵

Maščevalni pohodi

V prvih dneh po vojni so se dogajali pravi maščevalni pohodi. Večinoma je šlo za **krajevna obračunavanja** z “izdajalci” ali s politično, včasih pa samo kakemu komunistu osebno nevšečnimi ljudmi. Zelo pogosto so morili brez kakršnegakoli ukaza ali sodbe, in ne da bi tako usmrčeni sploh bili na kakšnem seznamu.

Postopek

Tedanji namestnik 1. sekcije Ozne, oddelka za Štajersko in Koroško, Zdenko **Zavadlav** (ki je pozneje izstopil iz Ozne, bil obsojen na smrt, a pomiloščen), je **izjavil**, da so bili **za sestav spiskov** tistih, ki naj bi bili pomorjeni brez sodbe, **odgovorni** sledeči: član Ozne, ki je vodil preiskavo; pravna služba; vodja okrožne Ozne in centrala v Ljubljani.

Zavadlav je sam **sodeloval** pri eni takih likvidacij na Pohorju in je **popisal običajni potek teh akcij**. Na podlagi seznamov je **vodja Ozne ukazal likvidacije**. Pristojni častniki so se povezali s KNOJ-em in izbrali prostovoljce za usmrnitve. Vojaki KNOJ-a so zavarovali kraje za usmrnitve in izkopali množične gobove. Pristojni častnik Ozne se je odpeljal v razna taborišča ali v sodne zapore in iz njih odvedel žrtve. Prevoz do morišč je bil natanko organiziran. **Celoten načrt je bil v rokah Ozne, enote KNOJ-a so bile le izvršilni organi. To pomeni, da so poboje SNV ukazovali Slovenci, izvajali pa verjetno tudi člani drugih narodnosti.**

⁴ Npr.: France Dejak, Milan Zajec, Franc Kozina; gl. Zajec (Viri); npr., iz rudnika v Hrastniku se je rešil Lojze Opeka, ki je umrl v Bs.As. leta 2006

⁵ Griesser-Pečar, ki navaja »Slovenija. Zamolčani grobovi«, ured. Franc Perme in Anton Žitnik, Ljubljana-Grosuplje 1998

Načini pobojev

Žrtvam so na hrbtu zvezali roke z žico in povezali po dva skupaj. Zmetali so jih na tovornjake. Med vožnjo so jih pretepali in brcali. Včasih so jih naložili kot polena drugega čez drugega, ali pa so morali tesno nagneteni klečati. Pogosto so na enem samem tovornjaku prepeljali po 50 oseb ali več.

Pri množičnih pobojih meseca maja 1945 so uporabljali strojnice, junija pa so po znani metodi NKVD večinoma usmrčevali s strelom v tilnik. Maja so bile žrtve še oblečene, potem pa se je to spremenilo: na morišču so se morali smrti zapisani sleči do golega. Obleke so prepeljali v Ljubljano na sejmišče ali jih spravili v skladišča. Nato so žrtve odpeljali kakih 100 do 200 m naprej, do jame. Medtem so jih neprestano pretepali. V večini primerov je morala žrtev (pogosto povezana z drugo) stopiti pred jamo. Potem so jim orožje pritisnili ob glavo ali tilnik in sprožili. Od časa do časa so cele skupine žrtev pokosili z brzostrelkami. Vsi niso bili takoj mrtvi, zato so včasih na žrtve zmetali še ročne bombe. Nekaj grobov so kasneje minirali, na primer v Kočevskem Rogu. Včasih so nametali zemljo na še žive in jih zasuli.

V Slovenski Bistrici so 431 domačinov nagnali v zaklonišča, izkopana vodoravno v hrib; zaklonišča so potem razstrelili.

Kdo je odločil poboje

O usodi ujetih vojakov je nedvomno odločalo **partijsko in državno vodstvo**.

Ko je Tito govoril v **Ljubljani, 26. maja 1945**, je med drugim dejal, da se je **“samo manjšemu delu izdajalcev” posrečilo pobegniti** in da ta manjšina **nikdar več ne bo gledala “naših divnih planin, naših cvetočih polj. Če pa bi se to vendarle zgodilo bo to trajalo zelo kratek čas”**.⁶

Po mnenju Alberta Svetine so sklep o **“likvidacijah” sovražnikov** (političnih nasprotnikov) sprejeli **po Mačkovem obisku pri Titu v Drvarju, maja 1944**. Ko se je junija 1944 Maček vrnil, je naznanil, da se bliža konec vojne in da bi bilo zato najbolje **likvidirati veliko število sovražnikov in jih kar najmanj postaviti pred sodišče**. Vendar je bilo **izvajanje te odločitve prepuščeno centralnemu biroju partije, v primeru Slovenije torej slovenskemu politbiroju, slovenski Ozni in enotam 2. divizije KNOJ-a**. Maček trdi, da je vztrajal na tem, da so se držali izrecnih navodil Tita, pa katerih ne bi smeli kaznovati nikogar, ki bi bil mlajši od 17 let, pa če je bil še tako hud zločinec.⁷

Glavno besedo pri pobojih v Sloveniji je imel Maček, vedeli pa so za poboje tudi drugi. Že leta 1950 je Lado **Kozak** dal Kocbeku izjavo, da je Boris Kidrič dal povelje za poboj 12.000 mladih belogardistov.⁸ Ob tem se je pojavilo tudi pričevanje Staneta **Kavčiča**, da so tedaj morali glasovati za **“likvidacijo” domobrancev**.⁹

Ekološke posledice množičnih pobojev

Te usmrtitve so prinesle tudi druge posledice. Že poleti 1945 so trupla v Brezarjevem breznu pri Podutiku **zastrepila izvir Drgomaš**. V potoku **Glinščica** je tekla zastrupljena voda, ki je

⁶ *Slovenski poročevalec*, št. 31, 27. 5. 1945, kar navajajo razni avtorji, npr. Zbornik ZS, 422, Mlakar, 524 idr. Celoten govor je ponatisnjen v Titovi knjigi “Graditev nove Jugoslavije”, I, 27

⁷ Mlakar, 524, ki navaja dopis »80-letnica Ivana Mačka – Matije. Revolucijo ustvarjamo še danes«, *Delo*, 25. 5. 1988; seveda se upravičeno dvomi o iskrenosti te Mačkove trditve.

⁸ Mlakar, ib, ki navaja Edvard Kocbek, *Dnevnik* 1950, Ljubljana 2000, 209 in 292

⁹ Mlakar, ib., ki navaja Adolf Logar, »Pričevanje Staneta Kavčiča«, *Slovenec*, 2. 11. 1995; zakaj naj bi morali glasovati? kakšen pomen naj bi imelo tako prisilno glasovanje?

živina ni marala piti ali pa je zbolela, kot tudi precej ljudi iz okolice. Zato so nemški ujetniki morali trupla izvleči iz jame in jih zakopati nedaleč stran, za ujetniki pa je izginila vsaka sled. Tudi v **Strnišču** (svoječasno preimenovano v Kidričevo) so morali na trupla nametati zemljo in apno, prav tako kot na **Teznem pri Mariboru** in v **Slovenski Bistrici**. V **Rogu** so s pomočjo nemških ujetnikov množične grobove zasuli z gramozom in zazidali s kamni. Zadelavo (kamuflačo) brezna **Pod Krenom** pa so morali večkrat obnavljati.

Celotno število pobitih

Še vedno ni natančno znano, koliko domobrancev je bilo pobitih. Izginili so jugoslovanski sezname, ki so po izjavah prič obstajali še do srede osemdesetih let 20. stol. Že leta **1964** so **emigranti v Buenos Airesu** sestavili spisek, ki navaja številko **11.750**. **Mlakar** je potem opozoril, da v tem seznamu **niso navedeni tisti, ki so ostali doma in so jih zaprli pozneje**. Leta 1970 je izšla "**Bela knjiga slovenskega protikomunističnega upora 1941-1945**", leta 1975 pa dodatek. V tej drugi izdaji, ki je bila pripravljena v ZDA, so upoštevali tudi seznam, ki sta ga sestavila Slovensko in Gorenjsko domobranstvo. To poročilo govori o **9.047 domobrancev**, ki so jih Britanci vrnili v Jugoslavijo, navaja 1.072 imen padlih in **3.103 imen umorjenih civilistov**.

Vse kaže na to, da večina domobrancev ni bila pomorjena v Kočevskem Rogu. V Rog so jih vozili iz Št. Vida nad Ljubljano (danes: Šentvida), še v Sloveniji zajete pa iz Novega mesta. Verjetno je večina domobrancev šla preko Teharij, od katerih so jih veliko pobili v zapuščenih rudniških jaskih pri Hrastniku.

Društvo **Nova slovenska zaveza zbira imena** žrtev. Doslej so nedvoumno ugotovili imena **8.250 domobrancev in 391 civilistov, ki so bili vsi umorjeni po 9. maju 1945**. Toda temu številu je treba dodati še novejša odkritja. Npr., za **Gorenjsko** je zgodovinar **Dežman** našel imena **300** oseb. Pri gradnji avtoceste so v dobrih 100 metrih nekdanjega protitankovskega jarka v **Teznem gozdu** izkopali **1.179 žrtev** poveljnih pobojev; ker pa je bil jarek dolg dobra 2 km, nekateri domnevajo, da je v njem obležalo 30 do 40 tisoč ljudi, pretežno Hrvatov.

Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani je **do konca leta 2005 ugotovil skoraj 13.000 Slovencev, ki so bili pobiti v Sloveniji po vojni**.

Predsednik komisije Državnega zbora za raziskavo poveljnih pobojev, Jože **Pučnik**, je sodil, da je bilo po 9. maju 1945 v Sloveniji umorjenih **od 14 in 18 tisoč Slovencev** – h katerim pa je treba prišteti še veliko več hrvaških, srbskih, bosanskih, albanskih, italijanskih in nemških vojnih ujetnikov in civilistov. **Vsi ti leže na moriščih, ki vključujejo kraške jame** (npr., Kočevski Rog), **zapuščene rudniške jaskhe** (predvsem na območju Laškega, Hrastnika in Trbovelj), **protitankovske jarke** (med Brežicami in Dobrovo pri Teharjah, v Bistrici pri Sotli, na Teznem pri Mariboru), **izkopane jame v gozdnih jaskah ali na travnikih ob robu gozdov** (po vsej Sloveniji).¹⁰ Natančnejše podatke bodo mogla dati samo izkopavanja in preiskave ostankov. O tem pa do zdaj oblasti v Sloveniji ne razmišljajo resno.¹¹

Po "Zborniku žrtev vojne in revolucije" je bilo do sredi leta 2005 odkritih **13.898** smrtnih žrtev poveljnega nasilja. To število pomeni vsaj 15 % vseh vojnih in poveljnih žrtev.¹²

¹⁰ gl. Tolstoy, razne tiskovine SPE, pa tudi izjave soudeležencev (sokrivcev?), kot Zavadlav in Svetina

¹¹ Griesser-Pečar, 494

¹² Tadeja Tominšek Rihtar-Mojca Šorn, Žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje, Zbornik žrtev vojne in revolucije, 13-21, posebno 19 in 20

Več kot 400 prikritih grobišč

V Muzeju novejšje zgodovine v Celju je bila 31. maja 2005 odprta razstava, ki jo je s sodelavci pripravil dr. Mitja Ferenc **“Prikrito in očem zakrito – Prikrita grobišča 60 let po koncu 2. svetovne vojne”**.¹³ Razstavo so potem ponovili v Cekinovem gradu v Ljubljani.

Izrednega pomena je na razstavi dokument, ki potrjuje, da je tedanja vlada vedela za te izvensodne poboje. Gre za brzojavko, ki jo je tedanji podpredsednik jugoslovanske vlade, **Edvard Kardelj, 25. junija 1945** poslal **predsedniku slovenske vlade, Borisu Kidriču**. V brzojavki pravi Kardelj, da **ni več nobenega vzroka za počasnost pri “čiščenju”**.

Doslej zbrane številke govore o več kot 400 zaznamovanih grobiščih. S tem pa se še niso nehala raziskovanja, ker gre le za ozek izsek nasilja. Žal izkopavanj do sedaj skoraj ni bilo, zato je večkrat težko ugotoviti, ali gre za vojake ali civiliste. Po raziskavah do leta 2005 je opisanih 134 prikritih grobišč vojaških, 79 civilistov, 72 mešanih, za 109 pa še ni bilo podatkov. Znano pa je, da so bili v Sloveniji brez sodbe usmrčeni tudi pripadniki drugih narodov, kot člani oboroženih sil nekdanje Nezavisne države Hrvatske, Srbskega dobrovoljnega korpusa, črnogorskih in drugih četnikov ter civilisti, ki so se umikali s temi enotami. **Tako jih je od zaznamovanih grobišč 108 s slovenskimi žrtvami, 84 s hrvaškimi, 51 z nemškimi; v 59 grobiščih so skupaj žrtve raznih narodnosti, za 62 pa narodnost še ni ugotovljena.**¹⁴

Najhujše je to, da so bile vse te osebe usmrčene brez kakršnekoli sodbe.

Zakaj samo v Sloveniji tako krvav obračun z nasprotniki?

Nikjer drugje, niti v Sovjetski zvezi, ni prišlo do tako krvavega obračuna z domačimi nasprotniki.¹⁵ To je bilo mogoče samo v ozračju razrednega in ideološkega sovraštva, v razmerah “prave” revolucije, torej po koncu državljanske vojne. Nihče danes ne taji več, da je v Sloveniji potekala državljanska vojna, čeprav tedaj ni nihče uporabljal tega izraza. Gre pa za vprašanje, kako obrazložiti tako zvrst državljanske vojne, ki se je dogajala med sovražno okupacijo in svetovno vojno. Državljanske, razredne in revolucionarne vojne se redno končavajo v krvi.

Kateri so bili bistveni razlogi za tak razvoj dogodkov? **“Pri obračunu z vrnjenimi domobranci in pri vseh ostalih ‘spremljajočih’ obračunih je šlo za radikalno odstranitev dejanskih in potencialnih nasprotnikov, za enostavno rešitev, ki ni predvidevala oziroma zahtevala, ali pa v zelo majhni meri, ugotavljanja individualne krivde in tudi ne sodnih postopkov, je pa vsem ostalim vlila strah v kosti ter s tem pripomogla k utrditvi absolutne policijsko-partijske oblasti.”**

¹³ gl. Vire

¹⁴ Avtor razstave, zgodovinar Mitja Ferenc, je sin znanega, dolgo časa režimskega zgodovinarja Toneta Ferenca (gl. *Delo*, 30.5.2005 “Več kot 400 prikritih grobišč” in “Dokaz, da je oblast vedela za poboje?”). Z razstavo je želel avtor vzbuditi v narodu zavest o pravici skrivno pobitih do groba in do ureditve tega vprašanja. Po njem je šestdesetletnica konca vojne “pomemben mejnik, ob katerem velja spomin tudi na to razsežnost vojne na naših tleh, ki je v marsičem izjemna in specifična in je drugi narodi v takšnem obsegu in v takšni obliki ne poznajo”

Zanimivo je, da *Delo* isti dan prinaša poročilo Mateje Babič “Poskus, že vnaprej obsojen na neuspeh”. **Iz razprave Pavla Jamnika sledi, da je bilo že s samim začetkom policijske akcije *Sprava* povojno pobijanje priznано kot zločin (hudodelstvo). Vendar pa način raziskave ni dopustil, da bi tudi odkrili in javno razglasili imena oseb, ki so zakrivila ta hudodejstva!** (masten tisk pisca)

Gl. tudi avtorjevo recenzijo razstave in komentarja v *Meddobju*, XXXIX/2005, 3-4, 313-317. Med kritičnimi opombami se zdijo važne te-le: 1. »povojni poboji niso posledice 2. svetovne vojne na naših tleh, temveč namerni dosežki boljševiske revolucije...«; 2. Po Ferencu je bilo »čiščenje« značilnost zmagovalcev tudi v drugih državah, za kar pa ne prinaša nobenih dokazov; **ni pa dovoljeno istiti osebna ali skupinska maščevanja, ki so bili načrtno in po državnih organih izvedeni poboji!**

¹⁵ Mlakar, 524-526, od koder so v tem podnaslovu tudi izrecne navedbe v narekovajih

Govorjenje o **obračunavanju** more zavesti v zmoto, kot da bi bili protirevolucionarji zagrešili dejanja, ki bi zahtevala tako strahoten obračun. Še manj natančno bi bilo govoriti o **dejanju maščevanja**, ker bi se v tem primeru upravičeno spraševali: **maščevanje za kaj, za kakšno zlo?** Edini možni zaključek je: **šlo je za dejanje skrajnega sovražstva in zločinsko utrditev oblasti!**

Načrt je bil “na skrivaj”, a prej ali slej se vse zve

Vse to zločinsko delovanje se je delalo **na skrivaj**, ker se ne bi niti mednarodna niti domača javnost sprijaznila s tako radikalnim “obračunom”.

Seveda se je kmalu nekaj zvedelo, kljub temu, da slovensko časopisje ni o tem pisalo skoraj nič. Vendar pa so nekateri uvodniki podpirali ozračje maščevanja.¹⁶

Režimski zgodovinar **Mikuž** je ob procesu proti škofu Rožmanu omenil, da se sedaj različni ljudje sprašujejo, kje so njihovi svojci, ki so bili pri domobrancih, pa jim je odgovoril, da naj vprašajo škofa in duhovnike, ki so jih poslali v te “zločinske vojaške oddelke”. Kljub temu je bil krog ljudi, ki so zvedeli za poboje, precej širok. O tem so pričali pobegli ujetniki; vrženi listki iz transportov z vlaki proti Kočevju; Skojevcu, ki so prinašali domov domobranska oblačila in opremo ter to razdajali znancem, včasih pa komu tudi zaupali, s kakšnim poslom so se morali ukvarjati. Govorili so o tem mnogi skrivači, ki so se rešili z morišč.

Eno takih pričevanj je prišlo do ministra Franca **Snoja**, ki je na to septembra 1945 opomnil **Kocbeka** in **Kardelja**. Kocbeka je to sicer vznemirjalo, a se je zadovoljil s Kardeljevimi zagotovili, da je bilo res nekaj sto žrtev s strani Ozne, oziroma z odgovorom CK KPS, da so domobranci v prevzgjajališčih.

Člani vrnjene SNV niso bili edini, ki so izgubili življenje po koncu vojne. V Sloveniji je bilo še na stotine in verjetno na tisoče drugih, ki so umrli zaradi ideoloških, političnih ali razrednih razlogov. Na to je opozorilo celo **pastirsko pismo jugoslovanskih škofov 20. septembra 1945, ko pravi, da so bili “tisoči vaših sinov in vaših bratov obsojeni na smrt, ne da bi mogli podati svojo obrambo, kakor jo dovoljuje vsaka kulturna država.”**

Spomin na vse to pa je ohranjala in o njem obširno pisala slovenska politična emigracija.¹⁷

“Zločin brez zločincev”

Tine Hribar je z gornjim naslovom opozoril na to, da **ne more biti identifikacije zločina brez identifikacije zločincev**.¹⁸ Piše: “Če imamo žrtve revolucije, obstajajo tudi zločinci revolucije”.¹⁹ Tega vsekakor ni mogoče razlagati v smislu, da bi bilo treba razlikovati med komunistično revolucijo (ki naj bi morda bila potrebna in dobra) in zločinci v tej revoluciji!

Hribar piše: “Na podlagi doslej zbranih podatkov dobimo naslednjo podobo celotnega dogajanja: Osnovno odločitev o pomoru vrnjenih oz. izročenih ujetnikov je sprejel najozji jugoslovanski partijski vrh (1945 hkrati tudi vojaški in politični vrh), ki so ga zagotovo sestavljali

¹⁶ Npr., Tone Seliškar, »Maščevanje je strašna beseda!«, *Slovenski poročevalec*, 28.5.1945; navaja Mlakar, 525

¹⁷ Zbornik ZS, posebno »Spominski dnevi«, 365-456, pa tudi ves I. del «Zgodovina in zgodbe», ki povzema seje društva Zedinjene Slovenije in njegove občne zборе, na katerih se je vedno znova govorilo o spominu na te dogodke. Na to opozarja Žigon v svoji knjigi »Iz spomina v prihodnost – Slovenska politična emigracija v Argentini, predvsem B. IV »Energija političnih mitov, rituala, simbolov, 136-148 (gl. Vire); gl. tudi Mlakar, 524-526 idr.

¹⁸ Zbornik žrtev vojne in revolucije, 148-170; Žigon (Viri)

¹⁹ o.c., 164

Josip Broz-Tito, Edvard Kardelj in Aleksander Ranković... Vsi trije so konec maja 1945 prišli v Slovenijo in prepričali slovenski oblastniški partijsko-oznovski vrh, ki so ga poleg povezovalne osebe Kardelja zagotovo sestavljali še Boris Kidrič, Ivan Maček in Franc Leskošek, o nujnosti likvidacij... Ukazovalno operativni vodja likvidacij v Sloveniji pa je bil slej ko prej Maček, kajti jugoslovanske enote so bile le pomožne sile... kar seveda pomeni, da odpade teza sedanjega slovenskega vodstva ZZB (Zveza združenih borcev, op. pisca), po kateri naj bi bilo ravno narobe, tako da naj bi bilo 'slovensko politično vodstvo' le izvajalec, ukazovalci pa naj bi stali nad njim in ga tako rekoč nadzorovali... A kot je nazadnje svoj dokument o izbrisu grobov podpisal Zoran Polič sam, tako se je navsezadnje slovenski partijsko-politični vrh sam odločil tudi o pomoru vrnjenih ujetnikov. S tem niso zakrivali le zločina, ampak so se vpisali med zločince.”²⁰

“Če imamo žrtve revolucije, ostajajo tudi zločinci revolucije. To je danes jasno.”²¹ Pravniško povedano: za Hribarja “obstoji utemeljen sum o poimensko znanih vodilnih slovenskih komunističnih revolucionarjih, ki so zaradi po njih ukazanega Zločina postali zločinci.”²²

Vprašljive pa so nekatere Hribarjeve trditve. Npr., da so slovenski komunistični revoluciočnarji postali zločinci, “ne glede na to, da so bili – upravičeno ali ne – razglašeni za narodne heroje.”²³ Ali pa naslednja trditev: “Tragika vsaj nekaterih med njimi je v tem, da so postali hudodelci, četudi (morda) osebno niso bili hudobni ljudje”. Res pa Hribar pripominja, da so zgodovinske okoliščine lahko olajševalne, a njihovo upoštevanje ne sme iti tako daleč, da bi zločince razbremenili zločinstva in krivde.²⁴

Slovenski genocid

Postavimo kot delovno podmeno absurd, da so bili vsi pomorjeni brez izjeme narodni izdajalci, ki so zavestno sodelovali z okupatorji za doseg njihovih ciljev. Kljub temu bi se jim morale **zagotoviti vse človekove pravice**, npr. neoporečen sodni postopek! Nikakor ni mogoče reči, da so bili množični poboji v Sloveniji izraz osebnih maščevanj, pretiravanje zmage pijanih partizanov ali kaj podobnega.

Šlo je za **načrtno uničenje in táko iztrebitev vseh nasprotnikov, da za njimi ne bi smela ostati niti najmanjša sled**. Drugače povedano: **povojni poboji v Sloveniji** niso nič drugega kot **do skrajnosti načrtovan in izveden genocid**. To velja za prav vse pobite, še posebno pa za vse tiste, ki so bili pomorjeni zato, ker so se borili proti komunizmu in njegovi revoluciji.

Kar se je zgodilo v Sloveniji po vojni, se, žal, popolnoma ujema s tem, kar slovarji opredeljujejo kot genocid: “**Sistematično in premišljeno uničenje rasnih, verskih ali političnih skupin**”.

217 razglašeni kot pričevalci za vero

Še sedaj opažamo v slovenskih javnih občilih, da ne zavzemajo enakega stališča do mrtvih na eni ali drugi strani. Seveda mnenje javnih občil ni vedno izraz javnega mnenja!

Ta dvojnost v javnih občilih pa ne preprečuje, da ne bi na čast žrtev komunistične revolucije ter povojne državne strahovlade postavljali po župnijah spominskih plošč, ali da ne bi sicer

²⁰ o.c., 167

²¹ o.c., 167-168

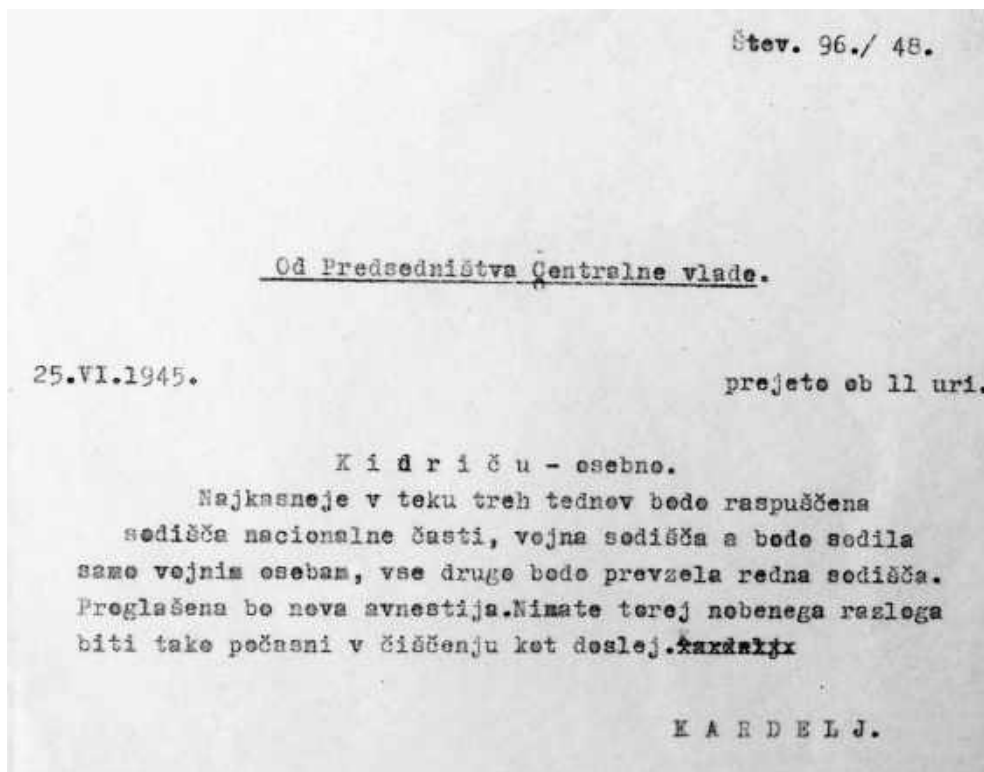
²² o.c., 168

²³ o.c., ib.

²⁴ o.c., ib.

počasi nastajali spomeniki na najbolj znanih moriščih. Predvsem pa ni ovira za to, da predvsem najbolj poznana skupna grobišča, kot so Teharje ali Kočevski Rog, že od 1990. naprej vsako leto obiše na tisoče žalostno-veselih romarjev.

Navadno so taka občestvena počestvenja meseca junija. Na 11. obletni maši leta 2000 je bilo od te množice mučencev razglašanih 217 slovenskih pričevalcev za vero. To pomeni, da je mogoče začeti s postopkom za to, da bi bili najprej priznani za blažene in nato za svetnike (gl.:<http://www.rks.si/Rog/>). Seznam teh 217 slovenskih pričevalcev v 20. stoletju je sledeč: Ernest Anžel, Vinko Avsec, Janez Bastič, Marijana Bastič, Pavel Bastič, Vladimir Berčič, Alojzij Bernot, Jože Bitenc, Jože Bobnar, Jožefa Bojanc, Jože Breclj, Marija Breclj, Martin Breclj, Angela Breclj, Jožef Bregar, Alojzij Breznik, Ivan Bric, Jožef Burgar, Milko Cankar, Franc Cerkovnik, Franc Cvar, Darinka Čebulj, Janez Černoga, Vencel Zdešar, Anica Drobnič, Alojzij Duhovnik, Anton Duhovnik, Lambert Ehrlich, Mihael Erklavec, Jožefa Feguš, Alojzij Finžgar, Gabrijel Gaberc, Franc Gabrenja, Jože Geoheli, Franc Glavan, Franc Gomilšek, Henrik Goričan, Alojzij Grebenc, Mihael Grešar, Franc Grobler, Lojze Grozde, Janez Gustin, Danijel Halas, Anton Hočevar (Ambrus), Anton Hočevar (Grosuplje), Janez Hočevar, Franc Hočevar, Janez Homan, Lojze Hostnik, Anton Hren, Ivan Hrovat, Franc Hrustelj, Srečko Huth, Alojzij Jakoš, Franc Jakoš, France Jakoš, Franc Jakoš, Alfonz Jarc, Janez Jenko, Anton Jenko, Rok Jereb, Jakob Jerman, Ludvik Jerman, Franc Kač, Franc Kanduč, Anton Kastelic, Jože Kastelic, Vinko Kastelic, Anton Kastelic, Franc Kek, Boris Kerč, Franc Kern, Emil Kete, Jaroslav Kikelj, Janez Klopčič, Janez Kodrič, Jožef Kofalt, Janko Komljanec, Avguštin Kostelec, Marko Kostelec, Jože Kotlušček, Anton Kovač, Stanislav Kovačič, Bratomil Kozamernik, France Kozina, Frančiška Kozina, Ivan Kozina, Janez Kozina, Janez Krajnik, Frančišek Krašna, Marijan Kremžar, Alojz Kristan, Peter Križaj, Matevž Krmelj, Matej Krof, Ivan Krušič, Štefan Kuhar, France Kunstelj, Albin Lavrenčič, Anton Lavrih, Vlado Leban, Dušan Leskovic, Veronika Lestan, Melhior Lilija, Franc Lindi, Jože Logar, Štefan Lopert, Janez Lotrič, Alfonz Malavašič, France Malovrh, Ciril Mavsar, Darko Mavsar, Dolfi Mavsar, Jožef Mavsar, Mici Mavsar, Pavel Mavsar, Peter Mavsar, Stanko Mavsar, Terezija Mavsar, Vilko Mavsar, Jože Mehle, Franc Miklič, Franc Mlakar, Anton Mravlje, Anton (sin) Mravlje, France Mravlje, Vinko Mravlje, Veronika Mrgan, Ignac Nadrah, Franc Nahtigal, Marica Nartnik, Ive Novak, Ivanka Novak, Ludvik Novak, Henrik Novak, Alojz Obit, Valentin Oblak, Jakob Omahna, Rafel Oražem, Franc Orešnik, Franc Oven, Janez Pašič, Janez Pavčič, Marijan Pavlovčič, Frančišek Pen, Viktor Perkan, Franc Pezdir, Ladislav Piščanc, Cvetko Podlogar, Peter Pogačar, Jožef Pokorn, Anzelm Polak, Anton Polda, Janez Polše, Leopold Potočnik, Ferdinand Potočnik, Jože Pravhar, Antonija Premrov, Alojzij Prešeren, Stanislav Pungeršek, Amalija Purgar, Stanislav Rabuda, Alojzij Rakar, Janko Ramovš, Janez Rančigaj, Janez Raztresen, Franc Rihtar, Matija Rom, Janez Rus, Franc Rus, Anton Salmič, Viljem Savelli, Janez Seljak, Jakob Sem, Jože Sivec, Ludvik Sluga, Janez Sotošek, Franc Stopar, Anton Šatej, Anton Šegula, Jožef Šerjak, Franc Škufca, Anton Šmalc, Leopold Šmid, Jožef Šolar, Franček Štabuc, Vladimir Štefančič, Vinko Štirn, Bernard Štuhec, Filip Terčelj, Domink Tiselj, Ernest Tomec, Mirko Tratnik, Stanko Tratnik, Miha Turk, Viktor Turk, Matej Tušek, Mihael Umek, Franc Veber, Lenart Velikonja, Anton Vovk, Aloj Vrhnjak, Jože Zajec, Izidor Zavadlav, Izidor Završnik, Viktor Zorman, Anton Zupančič, Frančišek Župec, Karel Žužek, - Iz zamejstva: a) Tržaška škofija; Mirko Vekjet, Placid Sancin, Jakob Ukmar; b) Goriška nadškofija: Lojze Bratuž; c) Celovška škofija; Janez Hornböck, Anton Kutej, Vinko Poljanec, Jožef Pollak, Otto Schuster, Štefan Singer, Jožefa Sumper; č) "in drugi žene, možje, dekleta in fantje, ki so svoje pričevanje za vero potrdili s krvjo, na znanih in neznanih krajih in samo Bog ve za njihovo stanovitnost do konca."

Kardeljev ukaz Kidriču o hitrejšem "čiščenju"

Ferenc, 18

Spominska plošča na Žalah

Zaveza, 27, 75

Rog 2004

Zaveza, 54, 75

Kočevski Rog

Zaveza, 20, 66Teharje
Ferenc, 78Teharje po zasipu morišča
Ferenc, 78

Ograjena Krimska
jama

Ferenc, 77

Predaja kapele pod
Krenom, 6.6.2004

Ferenc, 82

Spominsko
znamenje pred
rovom A v
Zgornji Bistrici

Ferenc, 92

14. V begunskih taboriščih

Celotno število

Po poročilu Socialnega odbora v Rimu, je bilo 15. julija 1948 v Italiji **3.899** beguncev, rojenih v Sloveniji ali dne 6. aprila 1941 pristojnih na ozemlje Slovenije; rojenih v pokrajinah, ki so pripadle Jugoslaviji po 16. septembru 1947, pa **3.790**, skupno torej **7.689**.¹

V Avstriji in Nemčiji je bilo okrog 10.000 slovenskih beguncev.

Smemo torej govoriti v celem o **približno 17.700 beguncih**. Če dodamo še nasilno vrnjene – okrog 10.000 –, potem se je **leta 1945 iz Slovenije umaknilo pred komunističnim terorjem približno 27.700 oseb, al 1,8 % tedanjih prebivalcev Slovenije!** K tem podatkom bi bilo treba prišteti še vse tiste, ki niso mogli zapustiti domovine in so bili zajeti na umiku.

1. Taborišča v Avstriji

Razni kraji²

1. Peggetz pri Lienzu na Vzhodni Tirolski

Največje slovensko taborišče v Avstriji je bilo od 29. junija 1945 do 18. novembra 1946 v vzhodnotirolskem kraju Peggetz, kjer je prebivalo **2.600 slovenskih beguncev**.³ Taborišče je bilo oddaljeno 2 km od mesta Lienz in je imelo 34 dobro zgrajenih barak. Razpolagalo je tudi z ambulanto, dvema ambulatorijema in več bolniškimi sobami. Taborišče je imelo tudi gledališko dvorano in kopalnico. Kasneje je bila zgrajena kapela.

2. Spittal ob Dravi

Taborišče je bilo oddaljeno 5 km od mesta. Obsegalo je 104 barake. Tudi to taborišče je imelo lepo ambulanto in veliko gledališko dvorano. Sprva so sem preselili iz Vetrinja **1.600 Slovencev**. Potem ko je UNRRA preselila lienško taborišče, je **od 18. novembra 1946 v Spittalu živelo 4.500 slovenskih beguncev**.⁴

3. Šentvid ob Glini

To je staro vojvodsko mesto na robu Gosposvetskega polja. Begunci so se nastanili delno v napol porušeni zgradbi nekdanje pirotehnične tovarne, delno pa v vojaških šotorih. V Šentvidu je živelo **600 slovenskih beguncev**. Taborišče so kmalu preselili v Kellerberg, nato pa v Spittal. Tako so se v taborišču Spittal zbrali skoraj vsi slovenski begunci v Avstriji.

¹ Rant P. 2003, 267, Poročilo o statističnem stanju beguncev v Italiji p. Prešernu; v tem poročilu so izvzeti begunci iz italijanskega dela Primorske, ki so se že vrnili domov.

² O življenju v taboriščih je sorazmerno veliko napisanega. Morda je bil svojčas za vse najbolj dosegljiv »Koledar-Zbornik Svobodna Slovenija«. Za to poglavje so bili glavni vir prav razna poročila v tem zborniku. - Nedvomno bo pomembna doktorska disertacija mag. Rozine Švent, ki doslej še ni bila objavljena; naslov je »Življenje Slovencev v begunskih taboriščih na avstrijskem Koroškem po drugi svetovni vojni 1945-1950«; obsega 425 strani na formatu A4 s fotografijami in dokumenti.

³ Nekoč je bila Vzhodna Tirolska slovensko jezikovno ozemlje, o čemer še pričajo krajevna imena.

⁴ UNRRA pomeni United Nations Relief and Rehabilitation Administration ali slovensko Uprava Združenih narodov za pomoč in obnovo.

4. Judenburg-Lichtenstein

Gre za staro mesto na Štajerskem. Prijazno, lepo urejeno, a majhno taborišče je ležalo 10 km iz mesta. Barake so bile dobro zgrajene. Večina taboriščnikov so bili slovenski begunci, ki jih je bilo **500**. Spomladi leta 1948 so jih preselili v Trofaiach pri Leobnu.⁵

5. Bistrica na Dravi (Kellerberg), 6. Sv. Jedert nad Velikovcem, 7. Puch pri Salzburgu. 8. Asten pri Linzu⁶

Dnevi stisk in trpljenja

Prva leta so bili nekateri meseci, ko so bili taboriščniki večkrat zelo lačni, saj so, npr., v poletju 1946 dobivali **komaj po 400 kalorij na dan**, medtem ko je bilo najnižje dnevno število kalorij v drugih taboriščih okrog 800.⁷ Repa in zelje sta bila pozimi običajna jed. Zjutraj so jim dajali nesladkano kavo (iz praženega graha) s 100 g kruha za ves dan, opoldne "juho" (krop z nekaj "lasmi" mesa iz konzerv, z enim ali dvema koščkoma testenin in morda kak listič zelenjave), zvečer spet samo tako "kavo" kot zjutraj. Opoldne so jim šele čez dolge mesece včasih dali skoraj tekočo polento. Toda to ni bilo najhujše. Hujša od lakote sta bila strah in negotovost, da bi jih -navsezadnje ne vrnili v Jugoslavijo.

UNRRA je neprestano skušala **prepričati za "repatriacijo"**, ker da so bili begunci "pomiloščeni". Sprva je bila samo propaganda, potem pa prigovarjanje in prikrite grožnje. UNRRA je povečala pritisk z večjim stradanjem. Nato je prepovedala ves taboriščni tisk. Iz lepega peggeškega taborišča je begunce preselila novembra 1946 pri 16 stopinj Celzija pod ničlo v Spittal, kjer jih je natrpala v slabe barake. Drv ni bilo, zato so vsi trpeli zaradi hudega mraza. **Prav zaradi tega pa so se ljudje zakrknili**. Zato je UNRRA ubrala **drugo pot**: ponujala je živilske pakete in obljubljala hrano za 6 tednov tistim, ki bi šli domov. Samo nekaj se jih je ujelo na te limance, obljubljene hrane pa niso dobili.

Še hujše trpljenje je povzročila **pogodba Steele-Tito, 8. septembra 1947**.⁸ Nekaj dni po pogodbi so avstrijski listi napovedali prisilno repatriacijo 7.000 slovenskih beguncev s Koroške. Po taboriščih se je začel **divji lov na nekatere slovenske begunce**. Jugoslovanski radio je spet hrulil nad begunci in jih zmerjal z izdajalci in vojnimi zločinci. Jugoslovanska repatriacijska komisija je postajala surova in predrzna. Ljudi se je polaščala panika, kot svojčas v Vetrinju. Moški si niso upali več prenočevati v taborišču. Nekateri so spali na bližnjih skednjih, drugi pa kar pod milim nebom. Začele so se tudi pogoste "racije", v katerih so Britanci popolnoma obkolili taborišče in iskali po barakah "vojne zločince, kolaboratorje in izdajalce".

⁵ Slovenski begunci v Avstriji, ZSS 1949, 110; Naše šolstvo po taboriščih v Avstriji, ZZS 1952, 171-172

⁶ O tem gl. poročilo o šolstvu, op. 5, 1, 179-180

⁷ Corsellis-Ferrar, 120, pripominjata, da povprečno Nemci med vojno do zime 1944-1945 niso nikoli prejeli manj kot 1.800 kalorij dnevno

⁸ Slovenski prevod pogodbe prinaša (s podpisom M.K.) ZSS 1958, 107-110; dodan je Epilog P.R. (Pavle Rant), v katerem poroča, kaj je Slovenski socialni odbor v Rimu storil v zvezi s to pogodbo, pa tudi nesramno lažnivi odgovor Britanske legacije pri Sv. Stolici, 31.12.1947, v katerem med drugim trdi, da pogodba ni spremenila britanske politike o izročitvi vojnih zločincev in kvizlingov iz Avstrije, in **da je popolnoma neresnično, da bi bilo 11.000 Slovencev nasilno vrnjenih v Jugoslavijo s strani britanskih oblasti**. Kot dokaz za to, da britanska vlada obravnava vprašanje jugoslovanskih beguncev v duhu svojega mišljenja o pravici, ne pa v duhu jugoslovanskega, navaja dejstvo, da je jugoslovanska vlada pred kratkim odpovedala dogovor. Izvirnik tega odgovora je zdaj v arhivu Studia Slovenica (zapuščina Pavleta Ranta).

Med preiskavo v noči od 9. na 10. november so zaprli 12 mož in jih odpeljali v **Wolfsberg**. Že 12. novembra pa je po zvočnikih sporočil taboriščni poveljnik, major Maydon, da bodo določene osebe prepeljane v taborišče **St. Martin pri Beljaku**. Vzrok naj bi bil v tem, da je jugoslovanska komisija vse te osebe osumila protijugoslovanske propagande. (Kaj pa svoboda mišljenja in izražanja, vrednote za katere so se menda borili zahodni zavezniki? Po navadi vseh zmagovalcev je, žal, to veljalo samo za njihove "zaveznike" – čeravno so potem z njimi prešli v mrzlo vojno. Ni pa veljalo za tiste, za katere so neupravičeno sodili, da jim niso enakovredni.) Tako je bilo **izgnanih iz taborišča 30 družin in nekaj samskih**, ki pa niso hoteli v St. Martin, ker niso verjeli britanskim zagotovilom. Jugoslovanska repatriacijska komisija je bila prepričana, da bo s tem imela proste roke in bo dosegla, da se vseh 7.000 beguncev vrne domov. Vabila je na sestanke. Na prvem je šef misije Trobec z vsem svojim štabom čakal zaman: na sestanek je prišlo le 12 jugoslovanskih agentov. Na naslednjem sestanku se je pojavil en sam begunec. Trobec je zagrozil, da to, kar so dozdej doživeli, še ni nič v primeri s tem, kar bodo čez 14 dni. Toda 12. novembra 1947 se je pritisk za repatriacijo popolnoma ustavil.

Od maja 1945 do konca leta 1947 se je pustilo **repatriirati** iz Spittala 729 oseb, iz Trofaiacha 61, zunaj stanujočih 56, skupaj torej **846 ljudi**. Toda vsi so šli domov sami od sebe ali na prigovarjanje svojcev, ne zaradi komisije.

Čeprav je **jugoslovanska vlada 10. decembra 1947 odpovedala blejsko pogodbo**, so Britanci spet blokiral taborišče 3. januarja 1948 in odpeljali 4 moške. Od vseh, ki jih je tim. **Mc Leanova komisija** polovila, so **nasilno izročili Jugoslaviji samo 3 osebe** (Anton Košir, Alojzij Kovačič, Fric Natlačen).⁹

Življenje in razna delovanja¹⁰

“Taborišča so svet zase. Lesena mesta z lastno upravo. Država v državi. Nedostopna vsem, ki v njih nimajo domovinske pravice. V njih se rode in umirajo slovenski begunci. V teh lesenih barakah štejejo vesele in žalostne ure. Nad taborišče prihajajo dnevi velikih in veselih dogodkov, pa tudi dnevi obupne stiske.”¹¹

Prvo leto je poteklo v znamenju zgolj notranje zaposlitve. Največjo kulturno delavnost in pridnost je razvijalo lienško taborišče. V Peggetzu je bila zbrana glavnina slovenskih beguncev in slovenskih begunskih izobražencev. Tako je Peggetz postal kulturno in organizatorno središče za slovenske begunce v Avstriji. Tu je imel svoj sedež Socialni odbor. Po izjavi angleških oblasti je bilo to taborišče najlepše in najbolj urejeno v Avstriji. Pozneje je ta sloves prešel na Spittal.

1. Šolstvo¹²

a) Vsako slovensko taborišče je imelo svojo **ljudsko ali osnovno** šolo. V vseh taboriščih v Avstriji je bilo 330 slovenskih osnovnošolskih otrok. Seveda se je bilo treba boriti z velikimi težavami: ni bilo primernih prostorov ne klopi ne učil ne knjig ne svinčnikov ne papirja ne kred. Po dolgem prizadevanju so dobili na razpolago celotno barako za šolo. Po zmerom

⁹ ZSS 1949, 118-120

¹⁰ Težko, da bi bil doslej kak tujec o avstrijskih taboriščih bolje pisal kot John Corsellis, »O Slovencih v begunskih taboriščih«, ZSS 1973/1975, 61-105. Delo spremljajo tudi slike, ki so jih delno stavile na razpolago uredništvu Lenčka Zupan Malovrh, Franc Pernišek, dr. Marko Kremžar in Marijan Kocmur. V kratkem bo verjetno izšlo tozadevno najpomembnejše delo, doktorska disertacija de. Rozine Švent.

¹¹ ZSS 1949, 111

¹² Natančneje o šolstvu v Avstriji M.B. (Marko Bajuk), »Naše šolstvo po taboriščih v Avstriji«, ZSS 1952, 160-180

večji naklonjenosti angleškega vodstva je pouk postal normalen, predvsem leta 1946 pod poveljnikom Ryder Youngom in s podporo Pavla Mayk-a ter Johna Corsellis-a, "in smo kar pozabili, da smo v taborišču". Učni načrt je bil posnet po domovinskem. V pomoč učiteljem je bila ustanovljena **Slomškova družba**, ki je izdajala glasilo *Šola in dom*.

- b) V lienskem in spittalskem taborišču je bila ustanovljena **kmetijska nadaljevalna šola**, obvezna za vse fante do 21. leta po končani ljudski šoli, če niso bili zaposleni drugod. Fantje so se združili v svoj klub "Lepa bodočnost" in izdajali mesečno glasilo z istim imenom.
- c) Dekleta so imela svojo **gospodinjstvo-nadaljevalno** šolo v Lienzu. Prvo leto je ta šola ob vpisu (10. avgusta 1945) imela 165 deklet. Pouk je obsegal verouk, slovenščino, knjigovodstvo, računstvo, poglavja iz fizike in kemije, gospodinjstvo in mlekarstvo, praktični del pa je potekal v taboriščni šivalnici.
- č) **Obrotno-nadaljevalna šola** se je začela v Lienzu 15. januarja 1946. Vpisanih je bilo 38 vajencev in vajenk. Pouk je bil ob torkih in petkih, ostale dneve pa v delavnicah. Enaka šola se je odprla v Spittalu.
- d) **Slovenska begunska gimnazija.**

- Profesorski zbor

Že v **Vetrinju** je ravn. Marko Bajuk zbral **85 gimnazijcev**. Sestavil je tudi sledeč **profesorski zbor**: prof. Božidar Bajuk (klasični jeziki in stara zgodovina), ing. Marko Bajuk (klas. jeziki, nemščina, slovenščina in petje), dr. Franc Blatnik SDB (klas. jeziki), ing. Jože Brodnik (fizika), dr. Kajetan Gantar (slov. in ital.), supl. Janez Grum (klas. jeziki in stara zgod.), dr. Janez Janež (higiena), dr. Franc Jaklič (verouk in filozofija), prof. Milko Jeglič (mat. in fil.), dr. Franc Kozin (kem.), doc. dr. Rajko Ložar (umetn.), supl. Alojzij Luskar SDB (verouk), dr. Franc Mihelčič SDB (petje in prirodoslovje), absolvent glasb. akad. Silvester Mihelčič SDB (petje), absolvent fil. Franc Novak (zemljepis), dipl. fil. Roman Pavlovčič (klas. jeziki, stara in narodna zgodovina), prof. Janez Sever (slov.), abs. fil. Maks Šah (zemljepis in zgod.).

S časom so nastale **spremembe v profesorskem zboru**: supl. Grum je nastopil novo nalogo. Vstopili pa so nanovo: prof. Jože Majcen, dr. Drago Zudenigo (odšel 15. 9. 1946), dipl. fil. Vinko Logar in dr. Ludvik Žagar. Dne 1.3.1946 sta se pridružila ravn. Jože Ovsenek (klasični jeziki) in dr. Oton Knežević (zemljepis in zgod.; Knežević je kmalu odšel v Italijo); dne 22.5.1946 prof. Peter Pajković (zemlj., zgod.); dne 15.9. 1945 Pavel Kveder (telovadba)

- Število dijakov in vzgojni uspehi

V **Peggetzu** se je nadaljeval pouk na **begunski gimnaziji** od 9. julija 1945. V taborišče Peggetz je prišlo **122 gimnazijcev**, kjer je **prva leta število dijakov zrastle**.¹³ V šolskem letu 1946/47 je bilo 184 ocenjenih, v letu 1947/48 pa 178. V letu 1949/50 je imela gimnazija samo 3. in 4. razred, vodil pa jo je dr. Rajko Ložar. S prostori je bilo v začetku kot v osnovni šoli: strehe preluknjane, okna brez šip, vrata brez kljuk, mize in klopi znešene z vseh strani.

Uspehi so bili vsekakor odlični. V šolskem letu 1944/45 je bilo 83,50% dijakov brez popravnih izpitov, 75% v letu 1945/46, 81,3% v letu 1946/47 in 86,7% v letu 1947/48.

Prva matura na gimnaziji se je začela 30. avgusta 1945. Opravilo je **višjo maturo leta 1945 21 dijakov, leta 1946 21, leta 1947 10, leta 1948 pa 38**, ker je bil tisto leto zaradi izseljevanja prirejen poseben tečaj.

¹³ Pravilna pisava je »Peggetz«, vendar je večina beguncev pisala samo Peggez. Ker se »tz« ali »ts« izgovarjata kot »c«, moremo sklepati na slovanski izvor imena Pegec.

- Učila in drugi učni pripomočki
Učne knjige in učila so dobivali pretihotapljene čez 2.000 m visoke gore iz Trsta. Bil je pa tudi primer, ko je **dijak Francé Jerman šel po knjige domov v Slovenijo**, kar je njegovo sestro stalo dolga leta zapora.¹⁴ Pomembno je bila izdanje *Zgodovinskega atlasa*, ki ga je sestavil prof. Roman Pavlovčič.
- Težave ob preselitvi v Spittal
S preselitvijo v Spittal, novembra 1946, se je začel pravi križev pot, ker je bilo pri angleški upravi malo razpoložnja za šolstvo. Ravnatelju Bajuku je rekel poveljnik, da gimnazijski pouk traja predolgo; da je mladino treba naučiti pisati in brati, potem pa jo poslati delat. Najprej je bil boj za prostore, predvsem zato, ker je gimnazija pripeljala s seboj bogat inventar: javno knjižnico z nad 1.300 knjigami in šolsko knjižnico s 1.200, veliko učil, šolski arhiv, zbornično in pisarniško opremo.
- Namesto gimnazije "tehnična šola"
 Ravnatelj Bajuk je poskusil vse, da bi se pouk nadaljeval, dokler ga ni **9. decembra 1946 poklical poveljnik in mu pokazal dopis iz Dunaja, da gimnazije ne sme biti več, da je dijake treba po najkrajši poti pripeljati v praktične poklice ipd. Zahteval je, naj ravnateljstvo do drugega dne predloži nov učni načrt za srednjo tehnično šolo.** Ugodil pa je ravnateljevi želji in podaljšal rok na dva dni.
 Ravn. Bajuk je hitro sklical profesorje sejo, ki je izdelala okvirni načrt za novo šolo. Načrt je zajemal vse predmete gimnazije, v višjih razredih pa so bili dodani opisna geometrija in praktične vaje v delavnicah. Dejansko so s tem **prevarali taboriščno vodstvo.** Pomočnica poveljnika je ocenila načrt kot "odličen", zato se je pouk lahko nadaljeval v Mladinskem domu od 16. decembra "po starem tiru". Med božičnimi počitnicami je delovala gimnazija v 4 učilnicah šolske barake. Po 7. januarju 1947 se je pouk spet izgubil, ker je nova baraka za šolo rastla prepočasi. Dne 29. januarja je bila slovesno odprta "nova tehnična šola". Opisno geometrijo je poučeval ing. Marko Bajuk. Ker je potem 23. februarja pritisnil hud mraz, za šolo pa ni bilo kuriva, je bil pouk skrčen od ure na 15 minut, od 1. do 10. marca pa sploh ni bilo pouka.
- Zahteve jugoslovanske zvezne komisije in njihove posledice
 Potem je prišel najhujši udarec. **Jugoslovanska zvezna komisija je spomladi 1947 na vsak način hotela uničiti slovensko gimnazijo.** Dva Titova odposlanca (prof. Kunc in major Počkaj) sta si marca prišla ogledat zavod. Kot posledico tega je **8. aprila novi poveljnik taborišča zahteval, da morajo gimnazijo zapustiti ravn. Bajuk in več profesorjev** (Božidar Bajuk, inž. Marko Bajuk, dr. Franc Blatnik, dr. Franc Mihelčič, prof. Janez Sever, dr. Ljudevit Žagar in Pavel Kveder). Tako je res odpadlo skoraj 100 predmetnih ur javnega pouka. Vendar je **gimnazija kljub temu obstala in uspevala.** Ravnateljstvo bi moral prevzeti **podravnatelj prof. Milko Jeglič**, a ker je bil na bolezenskem dopustu, je formalno prevzel ravnateljstvo **prof. Jože Majcen.** Vendar je leto šlo h koncu in treba bi bilo poskrbeti za oceno dijakov.
- Spet gimnazija
 Dne **10. junija 1947** se je zgodilo tisto, kar so vsi pričakovali: **poveljnik taborišča je spet dovolil gimnazijo.** Novi poveljnik **Maydon** je ustregel prošnji gimnazije in **dovolil, da smejo učence izprašati ravn. Marko Bajuk, prof. Božidar Bajuk, prof. Sever in dr. Žagar**, kar se je zgodilo pred 20. septembrom.

¹⁴ Corsellis-Ferrar, 106 - Jerman se je naselil v Bariločah, kjer je bil več let državni prvak v teku na smučih.

- Obvezne spremembe v profesorskem zboru
Vendar so slovenski komunisti še vztrajali in tako je moral **ravn. Bajuk 17. novembra 1947 predati posle prof. Majnu, 10 decembra pa je postal novi ravnatelj Jože Ovsenek**. Ker se je ta trikrat na teden vozil iz taborišča Treffling, ga je **nadomeščal prof. Milko Jeglič**. Ko je ravn. Ovsenek odšel v Italijo, je postal ravnatelj prof. Jeglič.¹⁵ Že prej je od 15. decembra 1946 nadomeščal ravn. Ovseneka v njegovih predmetih suplent prof. Petančič. Telovadni učitelj Pavel Kveder je nadomestil Iva Kermavnerja, njega pa nov. 1947 Alojzij Zupan. Dr. Žagarja je od 8. januarja 1948 nasledil inž. Maks Ocvirk. Žal ni bilo namestnika za prirodopis, ki so se ga morali dijaki učiti zasebno. Grščina pa je sploh odpadla.
- Razdelitev tvarnega premoženja
Ob razpustu zavoda na koncu letnika 1949/50 so prevzeli njegovo premoženje salezijanci na Kamnu pri Tinjah. Javno knjižnico je dobilo Društvo Slovencev v Buenos Airesu. Vpisnice je izročil ravn. M. Jeglič p. Cirilu Petelinu; pri katerem so se v Argentini lahko dobila zadevna potrdila, kasneje pa pri Društvu Slovencev.
- Angleško priznanje o kakovosti pouka
Ves pouk je **na izrecno prošnjo ravn. Bajuka nadziral odposlanec angleške nadzorne komisije, C.W. Baty**, ki je bil gimnazijski ravnatelj. V svojem poročilu je Baty napisal, da je slovenska gimnazija "za nas življenjskega pomena" in da "v nekaterih predmetih celo nadkriljuje učence enakih zavodov v Angliji". V Splošnem zaključku pa pravi: "Kljub (težkim) okoliščinam vzdržuje ta šola najlepše tradicije evropske vzgoje in kulture. Zaradi razmer se ta podvig lahko imenuje junaški in zasluži vse mogoče priznanje in pomoč."¹⁶

2. Petje in glasba¹⁷

Po vseh taboriščih sta se z vso vnemo gojila glasba in petje. V Peggetzu je obstojala v okviru gimnazije **Glasbena šola**, ki je imela 32 učencev. Spittalsko in judenburško taborišče sta imeli svoj **orkester**, ki sta se iz skromnih začetkov dvignila do lepe višine. Petje je bilo ves čas begunstva močno orodje: s slovensko pesmijo so begunci osvajali srca in s petjem so premagali mnogo težav.

Vetrinjski zbor se je ob selitvi razdelil. Novi **lienški zbor** je štel 70 stalnih pevcev in pevk. Spočetka je imel vaje kar na prostem. Zelo je primanjkovalo notnega gradiva, toda idealizem pevcev in **pevovodja Silvin Mihelič** sta premagala vse zapreke. Zbor je gojil cerkveno in svetno ljudsko ter umetno petje. Imel je celo vrsto nastopov. Začel je z nastopom v Tristachu 27. julija 1945. Na cerkvenem koncertu v župni cerkvi v Lienzu, 3. avgusta 1945, je zbor imel že nad 100 pevcev.

Spittalski zbor ni zaostajal za lienškim. Sprva je tudi imel 70 pevcev. Po spojitvi z lienškim zborom je število naraslo na okrog 140.

¹⁵ Kako so se morali skrivati profesorji, kot da bi bili zločinci, in kako so potem na skrivaj odšli v severnoameriško zasedbeno cono, gl. Božidar Bajuk, »Moj in naš beg«, *Duhovno življenje* 2002 febr./marec 54-56, april 88-89, maj 120-122, junij 152-154

¹⁶ Corsellis-Ferrar, 104-106; besedilo je tukaj nekoliko drugačno od poznanega prevoda, ker je prirejeno izvorniku

¹⁷ Podrobneje Franc Pernišek, *Prosvetno delo v taboriščih v Avstriji*, ZSS 1953, 110-124

3. Gledališče

V vseh taboriščih so se kmalu ustanovili **gledališki krožki**. Sprva so se morali boriti s pomanjkanjem najnujnejšega: niso imeli primernih iger, ni bilo odrov ne kulis ne garderobe. Toda z iznajdljivostjo in požrtvovalnostjo so se premagale vse težave. Na odrih v Avstriji so bila **odigrana ševilna dela** (nad 20). Sem spadajo tudi vsakoletno miklavževanje in druge priložnostne prireditve.

4. Ljudska univerza

Šolstvo je zajelo mladino do 21. leta. Po taboriščih pa so se pripravljala tudi splošna in stanovska predavanja. Splošna so bila za vse in so obravnavala predvsem vprašanja sožitja. Stanovska predavanja so bila organizirana po naravnih in poklicnih stanovih: verska, socialna, politična, splošno-prosvetna in vzgojna.

5. Bralni večeri

Posebnost lienskega taborišča so bili bralni večeri. Njih namen je bil naučiti brati in seznaniti ljudi z najvažnejšimi poglavji slovenske književnosti. Bralne večere je vodil prof. Božo Bajuk. Brali so *Martina Krpana*, *Ovčarja Marka*, *Trop brez zvoncev*, *Bele menihe* in *Visoško kroniko*. Bralni večeri s pogovorom so bili vsak teden, privabljali so pa do 150 poslušalcev.

6. Jezikovni tečaji

Ker so se začela odpirati pota v tuje dežele, je nastalo geslo: učite se tujih jezikov! Organizirali so se tečaji za nemščino, angleščino (višji in nižji), italijanščino, francoščino in španščino. Ker ni bilo učbenikov, so morali predavatelji sami pripravljati gradivo.

7. Telovadba in šport

V vseh taboriščih so gojili šport in telovadbo. Duše tega delovanja so bili **svetovno znani telovadci**: Ivo Kermavner, Janez Varšek, Janez Boh. Tudi na tem področju je bilo treba iz nič ustvariti telovadnico in telovadno orodje.

Vrstile so se **nogometne tekme**, v katerih so se merili med seboj športniki iz raznih taborišč. Posebno privlačnost so imeli **športni festivali**, na katerih so nastopali naši vrhunski telovadci. Mnogi so se posvečali namiznemu tenisu, gorništvu, smučanju ali šahu. Bila je cela vrsta šahovskih turnirjev.

Že v Peggetzu je **skavtstvo** zajelo lepo število najstnikov, katerim so se v Spittalu pridružili še volčiči. Vodja 1. slovanskega stega je bil prof. Alojzij Zupan, četovodja pa Franc Humar. Skavti so večkrat šli taborit. Pripravili so več zanimivih prireditev za taboriščnike in angleško upravo. Velik dobrotnik skavtov je bil poveljnik kap. Ryder Young, ki se je prav ob obisku skavtov smrtno ponesrečil, hudo ranjen pa je bil v isti nesreči dr. Valetin Meršol, ki ga je spremljal.

Redni športni vzgoji in telovadbi je v veliki meri pripisati izredno telesno zdravje slovenske begunske mladine.

8. Tisk

Velikega pomena je bil za begunce **slovenski tisk**. Treba je bilo ljudi obveščati o dnevnih dogodkih, o življenju v domovini in po taboriščih. Nujno pa je bilo tudi sproti hromiti komunistično propagando, ki je hotela pronicati v taborišča.

Že v Vetrinju je okrog 15. maja začela izhajati *Domovina v taborišču*, še prej pa že od 11. maja 1945 v Lienzu pri Narodnem odboru *Demokratska Slovenija*.

V lienskem taborišču so vsak dan dopoldne izhajale na enem listu *Novice*. Popoldne so izhajali *Domači glasovi*, ki so prinašali poročila iz domovine. Za mladino je vsakih 14 dni

izhajala ilustrirana *Begunska mladina*. Kmečki fantje so imeli svoj list *Za lepšo bodočnost*, učitelji *Šola in dom*, dijaki so izdajali *Cvetje v tujini*, vsak teden so dobivale vse družine *Cerkvena oznanila*, vsak mesec pa *Bogoljub*. Po taborišču so bili nameščeni zvočniki, po katerih je oddajala taboriščna radijska postaja domačo glasbo in novice.

V spitalskem taborišču niso imeli svojega lista do prihoda beguncev iz Šentvida. Šentviški begunci pa so prinesli *Taboriščnika*, ki je izhajal dnevno, medtem ko je bil *Begunček* za mladino.

V Judenburgu so dnevno izdajali *Dom ob Muri*.

Tiskovna podjetnost pa se je kazala tudi na drugih področjih. Od časa do časa je izhajala kulturna revija *Slovenska beseda*. Dekleta so imela svoje *Slovensko dekle*. Katoliška akcija je izdala celo vrsto brošur. Poudariti je treba, da so v taboriščih sami tiskali šolske knjige, igre, dela slovenskih begunskih pesnikov in pisateljev.¹⁸

9. Versko življenje

Med slovenskimi begunci je delovalo 83 duhovnikov. Zato je bila služba božja v vseh taboriščih, v marsikaterem po več maš na dan. Polagala se je skrb na to, da se ohranijo verske navade, običaji in pobožnosti, predvsem prvi petki in sobote. Kapele so bile lepo okrašene. Vsa oprema je bila izdelek beguncev. Na vseh oltarjih je kraljevala brezjanska Marija Pomagaj.

Živahno so delovale razne verske organizacije, kot Katoliška akcija, Marijina družba za dekleta in Marijina kongregacija za dijake, Misijonski krožek, Zveza mladih katoliških delavcev idr. Pomembno delo je opravljal Mladinski dom, ki ga je vodil salezijanec Janko Mernik s pomočniki kot Lojze Ambrožič in Rudi Knez.

Begunci niso opustili niti romanj. Prvo romanje je vodil škof Rožman k Mariji Fatimski v Thurn pri Lienzu. Tam je slovesno prebral zaobljubo: če se srečno vrnejo domov, bodo v Ljubljani (v Zgornji Šiški) zgradili svetišče, ki naj bi bilo središče narodne pobožnosti do Marijinega Brezmadežnega Srca. Od 21. do 29. julija 1945 so opravljali po taboriščih devetdnevnicu na čast Fatimski Materi božji, na kateri so začeli novo molitev, ki jo je sestavil škof Rožman, in ki naj bi jo molili vsak dan begunstva.

Dne 14. julija 1945 je bilo spokorno romanje v Ulrichsbüchel pri Tristachu. Popoldne se je v taborišču pojavila FSS, ki je hotela zvedeti, če so dopoldne res manifestirali za gen. Mihailovića. Nekajkrat so mogli skupinsko romati na grob sv. Heme in h Gospe Sveti.

10. Delo

- Peggetz-Lienz

Gospodarsko življenje je v **prvem letu v Lienzu ohromelo**. Pojavile so se razne epidemije. Angleška oblast ni imela pregleda nad tisoči ujetnikov, razseljenih oseb, beguncev in tudi vsakovrstnih klatežev. Promet je bil do skrajnosti omejen, zato so bile velike težave s pridobitno zaposlitvijo. Pogosto begunci po cele dneve niso smeli iz taborišč, kadar pa so mogli, niso smeli nikoli več kakor 5 km od taborišča. Zato se je Socialni odbor začel ukvarjati z mislijo na lastne delavnice. Dejansko se je ta načrt kmalu začel uresničevati.

Dne **8. avgusta 1945** so se zbrali vsi tisti, ki so že vsak zase začeli z izdelovanjem predmetov svojih strok. Msgr. Škerbec jih je navduševal za ustanovitev lastnih delavnic. Že v nedeljo **10. avgusta 1945 je bila v dvorani rokodelskega doma v Lienzu razstava taboriščnih izdelkov**. Obiskovalci so bili presenečeni nad iznajdljivostjo, okusom in spretnostjo slovenskih ljudi.

¹⁸ Za prva leta je zbral, uredil in izdal vse te tiskovine René Podhorsky v »Slovenski begunski bibliografiji«.

Ker je oblast očistila taborišče vseh oseb, ki niso bile "razseljene osebe" (DPs), je bilo na razpolago vedno več prostorov, a vsako taborišče je imelo veliko lastnih potreb. Vse take prostore je bilo treba preurediti; nadomestiti je bilo treba premičnine, ki jih je vojska pokvarila; treba je bilo popraviti ali narediti postelje, ki jih je zelo primanjkovalo; narediti je bilo treba najnujnejšo opravilo; znova je bilo treba napeljati uničene vodovodne in električne naprave. Taboriščna uprava je s tem hitro zaposlila obrtnike in strokovne delavce. Hude so bile težave s pomanjkanjem orodja, ki ga ni bilo moč dobiti v prosti prodaji; a slovenski ljudje so iznajdljivi: povsod so stikali in popravljali, kar so bili drugi zavrgli; na nek način jim je vse prišlo prav!

Nastajala je delavnica za delavnico: mizarnica, kovačnica, instalaterska delavnica, krojačnica, čevljarna. Vsako taborišče je pokazalo spretnost svojih ljudi. V Lienzu so mogli delavnice razširiti. Ko je prišla UNRRA in pripeljala **veliko novih oblek in blaga**, je bilo treba vse to **predelati**, in tako so krojači in šivilje mogli pokazati svojo spretnost in dober okus. V bivših vojaških skladiščih so bili kupi cunj; takoj je nastala copatarna, ki je izdelala na **tisoče parov copat**. V okolici je bilo dosti smrekovine, lesk in vrbja. Domačini niso imeli več lesenih posod in takoj so se znašli **škafarji in pletarji**. Pletarna in delavnica škafov sta zacveteli; najboljši odjemalci so bili domačini iz bližnje okolice.

Okrog taborišč je bilo polno razbitih vozov in avtomobilov, bencinskih sodov, betonskega železa. Domačini se za to niti niso zmenili, slovenski kovači in kleparji pa so se vrgli na te ostanke. Iz avtomobilskih vzmeti so izdelovali **najfinejša dleta in rezila za skobelnike**.

Iz pločevine karoserij je nastala prava **industrija majhnih, a zelo čednih štedilnikov na drva**. V skladišču je bilo tudi na kupe rut, trakov, pentelj, rokavnih trakov itn. Slovenska dekleta so v tej pisani vojaški šari našla dragoceno gradivo in vir dohodkov. Nastala je **izdelovalnica lutk in vsakovrstnih igrač**: zajčkov, medvedov ipd. Razdrte rozete so dajale sukance in barvano prejco. Žirovske in škofjeloške žene in dekleta so začele **klekljati čipke**, druga dekleta so **vezale albume, šatulje, prte**. Obnovila se je obrt, nad katero so se čudili domačini in angleški ženski svet.

V Lienzu je nastala v taborišču prava tovarna. Begunci so dobro zaslužili. Od tega zaslužka so prostovoljno majhen del dajali za skupnost. Mesečno je to zneslo 2.000 šilingov.

Od vsega začetka je bil vpeljan **pouk vajencev**, medtem ko so se bivši pomočniki izpopolnjevali pod vodstvom dobrih mojstrov. **Za pomočnike je bil marca 1946 organiziran poseben strokovni tečaj, v septembru pa so že prejeli mojstrske diplome**, ki jih je izdala UNRRA. V treh letih se je lepo število mladih fantov in deklet ter invalidov izučilo koristnih obrti.

- Spittal

Spittalsko taborišče ni zaostajalo v delovnosti. Je pa pokazalo svojo posebnost. Veliko izb v Spittalu so uporabljali obenem za **delavnice suhe robe**. Vsak teden so odpeljavali s tovornjaki rešeta, sita, brente, škafe in cele kupe lesene drobnarije. Spittalsko taborišče je s tem zalagalo skoraj vse angleško zasedbeno ozemlje v Avstriji. Zato pa so tudi ljudje dobro služili.

Blizu taborišča je bila nekdanja letalska tovarna. Edina sled po njej so bili kupi aluminijastih odpadkov. Domačini niso vedeli, kaj z njimi. Slovenski begunci so jih z ročnim vozičkom odvažali v taborišče. V pločevinasti baraki so postavili preprosto peč, na barako pa napis **Li-varna**. Iz aluminijastih odpadkov so **ulivali posodo, križe in razne figure**.

Od jeseni leta 1947 je bilo v **spittalskem** taborišču mnogo strokovnih tečajev. Mladina se je v njih priučevala krojaške, mizarске, čevljarske, mehanikarske in zidarske obrti. Dijakinje so žrtvovale počitnice in hodile v šivalnice.

- Judenburg

V bližini **Judenburga** je bilo velikansko letališče, pa tudi "pokopališče" za letala. Z dovoljenjem angleške oblasti so slovenski begunci razdevali ta zavržena letala in pobirali iz njih

aluminijaste dele. V taborišču **Lichtenstein** je nastala prava **industrija aluminijaste posode: skodelic, loncev, kozic, skled, kadi, umivalnikov**. V vseh slovenskih taboriščih je bila ta posoda, ki je zamenjala "piksne", kupovali pa so jo tudi domačini.

V slovenskih begunskih taboriščih ni bilo lenuhov, saj je bilo **zaposlenih do 95 % dela sposobnih**. Toda teženje zasedbenih oblasti je šlo za tem, da bi se morali DP-si sami vzdrževati – čeprav bi morali opravljati najtežja dela. Spittalsko taborišče je s časom postalo največje slovensko begunsko taborišče v Avstriji. **Vsak mesec so slovenski begunci morali plačati za hrano in stanovanje v taborišču okrog 120.000 šilingov!**

Emigracija

Do spomladi leta 1948 skoraj ni bilo emigracije v prekomorske dežele. Potem se je izselilo **v Venezuelo 60 slovenskih beguncev**. Za **Veliko noč 1948** so prišla prva **vselitvena dovoljenja za Argentino**. Medtem je **Kanada** izbirala samo **dekleta in samske fante do 40. leta**, vendar se je do konca oktobra tja preselilo že **624 slovenskih beguncev**.

Leta 1948 je odšlo v **Anglijo** 96 oseb, v **Francijo** 13, čez Italijo in naprej v svet 27, v **Nemčijo** 2, v **Španijo** 3, na **Švedsko** 1, v **Afriko** 3, v **Argentino** 232, v **Brazil** 85, v **Čile** 20, v **Ekvador** 8, v **ZDA** 3, v **Avstriji** so dobili državljanstvo 4. Če prištejemo tiste, ki so šli v Kanado, je odšlo do konca oktobra 1948 že 1.122 beguncev.

Seveda se je **potem izseljevanje še nadaljevalo**. Mnogim se je **odprla pot v ZDA, večina drugih** - predvsem družine z majhnimi otroki, starejšimi osebami ali invalidi - pa je odpotovala **v Argentino**.

Taborišče v Gradcu

Na univerzi v Gradcu je že od leta 1945 študiral okrog **120 slovenskih akademikov-beguncev**. Kasneje so se društveno povezali s podobnimi skupinami v Italiji.

V tem času so mnogi diplomirali ali promovirali za doktorje. Nato se jih je nekaj izselilo v Argentino ali Kanado. Veliko jih je moglo oditi nadaljevat študije v Španijo, kjer jih je nekaj tudi ostalo in strokovno delovalo, nekateri s precejšnjim slovesom.

2. Taborišča v Italiji

Mogli bi govoriti o štirih taboriščih, v katerih je bila večina slovenskih beguncev v Italiji: **Monigo, Forli, Servigliano in Senigallia**¹⁹ Dejansko je bilo zaradi pogostih preseljevanj več taborišč.

1. Monigo

Del beguncev je takoj po prihodu na Koroško zapustil Avstrijo; večino so Angleži s tovornjaki prepeljali v Italijo. Tam so jih nastanili v zbirnem taborišču **Monigo** pri Trevisu. Slovenska pridnost in podjetnost sta storili svoje in v poletju je bilo taborišče kolikor toliko urejeno. Že prve dni bivanja jih je obiskal trevisanski škof Antonio Mantieri. Begunci so si v taborišču oskrbeli lepo kapelo. Za praznik sv. Rešnjega Telesa je kapela dobila Najsvetejše, procesije pa so se udeležile vse narodnosti. Prav tiste dni je slovenske begunce globoko presunila novica s Koroške o vračanju domobrancev.

¹⁹ Slovenski begunci v Italiji, DP Camp Nr. 9, ZSS 1949, 125-138

Tudi precej **slovenskih bogoslovcev** je maja 1945 zapustilo domovino. Dne 17. junija 1945 so v Zermano prejeli mašniško posvečenje bogoslovci zadnjega leta. Nove maše so imeli v taboriščni kapeli v Monigo.

Že v Monigo je bilo poskrbljeno tudi v kulturnem pogledu. Bilo je **več kulturnih predavanj in akademij**. Sodeloval je kasneje zelo poznani **Emigrantski pevski zbor (EPZ)**, ki se je že takrat ustanovil in priredil svoj prvi koncert nekaj dni pred odhodom iz Moniga. Začeli so delovati tudi otroški vrtec, ljudska šola in gimnazija.

Preselitev najmočnejše slovenske skupnosti v Italiji **iz Moniga v Forli** se je pričela **26. avgusta**, ko je odpotovala prva skupina. Druga skupina je sledila **27.**, tretja pa **29. avgusta 1945**.

2. Forli

V Forliju so večino beguncev nastanili v velikem poslopju vojaške akademije, ostale pa v stari vojašnici na drugem delu mesta. V Forliju je slovenska begunska družina ostala **samo do 5. septembra**. Tega dne je večina odpotovala s posebnim vlakom bolj na jug, do Porto San Giorgio, od tam pa z vojaškimi tovornjaki v **Servigliano**. Del slovenskih beguncev je še nadalje ostal v Forliju, nekaj pa so jih poslali v taborišče v **Fermu**. Del teh beguncev je kasneje prišel v Servigliano, nekaj pa jih je bilo poslanih v **Modeno** in **Riccione**.

3. Servigliano

Prvi dogodki

Taborišče je bilo ob prihodu slovenskih beguncev **zelo neurejeno**. Pod vodstvom novega odbora je bilo spet treba storiti čim več za čim bolj znosnejšo nastanitev. Zato so kmalu izginili znaki malodušja, ki jih je bilo opaziti pri nekaterih.

Že drugi dan bivanja v Serviglianu je taborišče nepričakovano obiskal minister dr. Miha Krek, ki je tako prvič po dolgih letih zopet prišel v stik s slovenskimi ljudmi.

Poveljstvo je z zavezniške strani imel **kap. Oakes**. Priljubil se je zaradi svoje iskrenosti, preprostosti in razumevanja položaja. Vodstvo taborišča je v vsem prepustil slovenskemu odboru. Konec septembra je **kap. Oakes** odšel na novo mesto, dne 10. oktobra pa je prevzel poveljstvo taborišča **kap. Flood**.

Prve štiri tedne so imeli bogoslužje v serviglianski župni cerkvi, medtem pa so si uredili svojo **kapelo v taborišču, ki je bila blagoslovljena 6. oktobra 1945**. Na praznik rožnenske Matere Božje, 7. oktobra, so tudi v Servigliano naredili zaobljubo za zidanje cerkve v Zgornji Šiški. V kapeli je bilo opravljenih več žalnih svetih opravil.

Dne 24. septembra je moralo precej družin oditi v Senigallio, kjer so jih zavezniške oblasti naselile v novem taborišču samo za družine. Obe taborišči sta med seboj vzdrževali stalne stike.

Ustanovitev slovenskih šol²⁰

Največja zapreka za delovanje šol je bilo pomanjkanje prostora. Ko je prišel kap. Flood, je odločil, da naj imata slovenska ljudska šola in gimnazija pouk v italijanski ljudski šoli v mestu samem. A ker bi bilo treba urediti pritličje, manjkalo pa je lesa, je kap. Flood odredil, da se pripravijo prostori v taborišču. S preselitvijo družin v Senigallio je nastalo tudi vprašanje, ali naj

²⁰ Podrobneje M.M. (Marjan Marolt) Naše šolstvo v Italiji v dobi begunstva, ZSS 1952, 181-182, z dodatki o Riccione, Eboli, Trani in Akademiki.

ostane ena sama gimnazija ali dve; prevladalo je mnenje, naj bosta dve; vodstvo serviglianske je ves čas imel **ravn. Ivan Prijatelj**.

V taborišču so pripravili tudi kolegij za dijake, pod poveljnikom kap. Lancasterjem pa tudi za dijakinje. Pouk na slovenski šoli se je začel 5. oktobra 1945. Učni uspehi so bili na koncu leta zadovoljivi in so odgovarjali doseženim uspehom na slovenskih gimnazijah. **Dijakov je bilo prvo leto 88**. Imeli so svojo **Slovensko dijaško zvezo (SDZ) in Marijino kongregacijo**.

Kulturno delovanje²¹

Slovenski begunski kulturniki so hoteli nuditi čim več pouka, razvedrila in zabave. S svojimi prireditvami so serviglianski begunci kmalu pokazali vsem, ki so prišli z njimi v stik, kakšen narod so.

Slovenski emigrantski oder (SEO)

Ustanovljen je bil 29. oktobra 1945 in je razvil veliko dejavnost. Kljub temu, da spočetka ni bilo ne odra ne drugih potrebščin, je po naklonjenosti taboriščnega poveljstva uspelo uresničiti vse načrte: prijetno dvorano, prostran oder z vsemi napravami za razsvetljavo in kulisami, šivilje pa so pripravljale obleke (kostume).

Prva prireditev je bilo **martinovanje** 12. novembra 1945. Sledil je **Balantičev večer**, 6. decembra pa **miklavževanje**. Prva igra je bila Vombergarjeva *Voda*, 1. januarja 1946. Potem so igrali 19. februarja 1946 Jalnov *Dom*, 17. februarja *Revizorja*, 24. februarja *Srenjo*, na začetku aprila *Miklovo Zalo*. Dne 11. julija je bila premiera *Hamleta*, kateri je prisostvoval tudi dr. Krek.

Šport

Zanimanje za šport je bilo že prve mesece v Monigu. V taborišču je namreč bilo precej športnikov, ki so že v Monigu izvedli lahkoatletsko srečanje. Po preselitvi se je zanimanje za šport še povečalo. Dne 26. novembra 1945 je bil ustanovljen športni klub **ESK Slovenija**, ki je kmalu štel 100 moških in okrog 20 ženskih članov. Imel je 7 odsekov: **nogomet, odbojko, ping-pong, lahko atletiko, obročkanje, plavanje in telovadbo**.

Najživahneje se je klub udejstvoval na zelenem polju, kjer je odnesel precej zmag. Nogometaši so se pomerili s Poljaki, Hrvati, Srbi in Italijani. Tudi odbojkarji so igrali z raznimi narodnostmi in so dosegli celo več zmag kot nogometaši. Veliko zanimanja je vzbudila lahka atletika. Višek športnega delovanja so bili **športni dnevi**, ki jih je klub pripravil 17. in 18. novembra 1946, na katere so prišli športniki iz Bologne. Člani športnega kluba so nastopili v raznih disciplinah tudi po drugih taboriščih: Riccione, Ferma, Bologna, Senigallia, Jesa.

Emigrantski pevski zbor "Slovenija"

Da bi bilo zborovo delo čim bolj disciplinirano in da bi ohranil smer, zaradi katere se je zbor ustanovil v Monigu, so mu dali ime EPZ Slovenija. Uspeh pripravljalne dobe je prvič prišel do izraza **25. avgusta 1945 s koncertom slovenske pesmi** v moniški avtogaraži. Kmalu je prav tam sledil drugi koncert. Po preselitvi v Servigliano se je zbor še bolj izpopolnil v vsem. Sodeloval je na številnih taboriščnih prireditvah in proslavah. Priredil je tudi lastne koncerte v domačem taborišču ali drugje. S programom, ki ga je najprej izvajal doma, nato pa v mestnem gledališču v Riccione, je **19. marca 1947 gostoval v Rimu, kjer je imel vrsto nastopov do**

²¹ Natančneje Marjan Marolt, Kulturno delo v italijanskih taboriščih, ZSS 1953, 125-138, kjer dodaja Praglia-Brixen

25. marca. Pel je tudi med posebno avdijenco pri sv. Očetu, na glasbeni trak pa za vatikansko radijsko postajo. S tem je EPZ dosegel svoj največji uspeh in z njim pokazal, da se zaveda svojega poslanstva. Zbor je vodil duhovnik dr. Pogačar, ki je potem emigriral v Čile.

Slovenski tisk

Dnevnik *Zedinjena Slovenija* si je zastavil za nalogo seznanjati begunce z vsakdanjimi političnimi in drugimi novicami. Prva številka je izšla v Serviglianu 6. septembra 1945. List je izhajal vsak dan, dokler se skupnost ni razšla v svet. Kot priloga dnevnika je 1. novembra 1945 začela izhajati mesečna leposlovna revija *Svet in dom*, ki je bila opremljena z risbami najboljših begunskih umetnikov.

Kot verska priloga *Zedinjene Slovenije* je izhajal vsako soboto *Sejalec*, ki se je pozneje osamosvojil. Dijaki so si novembra 1946 zamislili svoj list *Orač*, najmlajši pa so imeli od decembra 1946 *Begunčkovo luč*. Za duhovnike je mesečno izhajala revija *Besede življenja*. Vse te izdaje je tiskala tiskarna *Zedinjene Slovenije*. Tiskarna je natisnila tudi španski učbenik in številno listin in tiskovin, potrebnih za taborišče. Včasih je izšel tudi *Slovenski rodoljub*, ki se je kasneje preimenoval v *Slovenski begunec*.

Obrti

V serviglianskem taborišču je najmočnejša slovenska begunska družina v Italiji preživela najlepše dneve svojega begunskega življenja. To je bila precej zasluga naklonjenosti zavezniških poveljnikov taborišča. Poleg izrednega kulturnega delovanja so se na pobudo taboriščnega odbora postavile tudi osnove za številne obrtne delavnice.

Servigliansko taborišče je postalo **pravo mesto zase**. Stalno so si ga hodile ogledovat najrazličnejše zavezniške osebnosti, ki so se vedno čudile ureditvi in čistoči v taborišču. Posebna dela so opravljale **različne delavnice: mizarska, čevljarska, strugarska, kleparska in krojaška**. Ni manjkalo **fotografskega ateljeja ne frizerskega salona za gospe in gospode**. Kopalnica je bila opremljena s prhami, ki so hladile taboriščnike ob vročih mesecih. Taboriščna kuhinja je bila kar dobro založena. Dve kantini sta skrbeli za požirek dobrega vina in za prigrizke, taboriščna trgovina pa za druge potrebščine. Na reki Tenni se je zgradil **bazen** za kopanje. Taboriščna bolnišnica je bila urejena in založena z zdravili.

Razna druga delovanja

Dolge zimske večere so po barakah krajšala zanimiva predavanja, v taboriščni dvorani pa so se vrstila predavanja **Ljudske univerze**. V taborišču je bilo več jezikovnih tečajev.

Ker je taborišče ležalo v prijetni dolini, obdani z lepo okolico, je kraj nudil slovenskim beguncem nešteto priložnosti za sprehode po poljskih stezah, skozi hladne gozdičke, mimo žitnih polj ali bogatih vinogradov.

Trde preizkušnje

To prijetno ozračje so pogosto skvarjali dogodki, ki so vznemirjali ljudi, npr. ko je moral zapustiti taborišče predsednik odbora dr. Žitko. Na novih volitvah je bil izvoljen za slovenskega zastopnika inž. Avgust Vivod.

Zasliševalna komisija UNRRA-e

Komisija je s svojim prihodom **30. marca 1946** sprožila celo vrsto zasliševanj in nevšečnosti, katerim so morali slovenski begunci kljubovati. **Ljudje, ki so bili v teh komisijah, nikakor niso imeli demokratičnega duha niti načel niti načina ravnanja, zaradi katerih so zavezniki šli v vojno**. Že v prvi komisiji so sedeli ljudje, ki so bili pod komunističnim vplivom, in ki so na begunce gledali kot na vojne zločince, fašiste in izdajalce. V **aprilu 1946** so **nekajkrat** prišli v taborišče tudi **repatriacijski častniki**, ki so seveda zaman prigovarjali ljudi, naj bi se vrnili domov.

“Go home, go home!”

Še pod poveljnikom **kap. Lancasterjem** je 23. maja 1946 nastopila **doba pomanjkanja, preganjanj in odkrite propagande za vračanje v Titovino**. To je bila doba poskusa razkranjanja begunske skupnosti in oviranja dela taboriščnega odbora za emigriranje slovenskih beguncev.

Poveljstvo taborišča je 31. maja 1946 prevzel **major Burnell**, ki je z vso vojaško strogostjo izvajal navodila zavezniških oblasti, nekaj časa pa prav tako tudi vodstva UNRRA-e. Ljudje bi se morali vrniti domov. Če se niso že prej, naj bi bila to krivda izobraženstva, tako svetnega kot duhovnikov. Zato je bilo treba zadušiti bohotno kulturno udejstvovanje v taborišču, kar se je potem res zgodilo.

Major Burnell je takoj ob prihodu obvestil begunce, da jih UNRRA ni sprejela in da bo zanje skrbela angleška vojaška oblast. Takoj po vrnitvi slovenskih otrok s tritedenskega oddiha na morju v Riccione, kamor jih je poslalo slovensko taboriščno vodstvo, je prišla **odredba o preselitvi taborišča v Senigallio**.

4. Senigallia

V Senigalliji so si slovenski begunci hitro uredili stanovanja, bodisi v zidanih hišah ali v pločevinastih barakah. Preuredili so **prostore za kapelo, šolo, pevske sobe, kuhinjo, bolnišnico, tiskarno, pa tudi za telovadišče in kopalnišče na obali**. Novost je bila **skupna jedilnica**. Čevljarska, mizarska, kleparska in druge **delavnice** so se namestile v novih prostorih.

Zasliševalna komisija

Prijetno začetno življenje se je kmalu nehalo. Že **9. avgusta** je prišla v taborišče **nova zasliševalna komisija**, ki je ostala 14 dni. V številnih primerih je komisija zahtevala od taboriščnikov take odgovore in izsiljevala takšne izjave, zaradi katerih bi jih lahko vtaknili med “sive”. Manjkalo ni niti groženj o vračanju, ali da bo 300 beguncev odstranjenih iz taborišča. To namero je pravočasno preprečil dr. Krek.

Izgon slovenskih duhovnikov

Kot da bi imeli za vzor naciste, so zavezniške oblasti izdelale načrt o izgonu večine duhovnikov. Dne **10. septembra 1946** je dobilo **29 slovenskih duhovnikov poziv, da morajo v dveh urah zapustiti taborišče in oditi v Riccione, kjer je bilo zbirno taborišče za vse, ki so se vračali v Jugoslavijo**. Zato so se ljudje spontano zbrali pred poveljstvom taborišča in zahtevali zaščito za begunske dušne pastirje. Poveljstvo je grozilo z laškimi karabinjerji, kar je res storilo, a vse to ni zaleglo. **Končno** so zavezniški častniki izjavili, **da duhovniki odhajajo v druga taborišča, in da nihče ne bo nasilno repatriiran**.

Odstranitev izvoljenega odbora – Izgoni v Reggio Emilio in Bagnoli

Naslednji udarec je bil odstranitev izvoljenega taboriščnega odbora. Major Burnell je nato postavil nov odbor s Francetom Maršičem na čelu. Prejšnji predsednik, inž. Vivod, je moral zapustiti taborišče.

V taborišču ni bilo prostora niti za kapelo

Na vsem lepem so morali taboriščniki 1. maja 1947 **izprazniti svojo kapelo**. Pretveza, ki jo je navedlo taboriščno vodstvo, je bilo pomanjkanje prostorov. Taboriščniki so si brez posebnega dovoljenja začasno uredili kapelo kar **na prostem**.

Nato je 30. aprila poveljstvo odredilo **preselitev deklet in žena iz njihovih dotedanjih prostorov v neprimerno slabše** – ne da bi bil za to kak razlog.

Prav tako so hoteli zadušiti dnevnik *Zedinjena Slovenija*.

Svetli trenutki

Ti so bili **predvsem kulturne prireditve**: ponovitev Hamleta na prostem; božična razstava 1946 in velikonočna 1947. Igralska družina SKEO je 9. februarja postavila na oder *Skopuha*, 10. aprila pa *Verigo*. Društvo slovenskih akademikov (SKAD) Slovenija je priredilo od 10. do 15. februarja 1947 študijske dneve. Dne 8. septembra 1946 je začel delovati športni klub ESK Slovenija. Tudi šahisti so si ustanovili svoj klub in prirejali turnirje ter tečaje.

S prihodom **majorja Ebswortha** se je spremenila dotedanja zavezniška politika do beguncev. **Prenehala je propaganda za vračanje domov. Kapela je spet dobila prostor na nekdanjem mestu.** Sicer je **20. avgusta 1947** prišla **nova zasliševalna komisija**, a tokrat že od **IRO** (International Refugee Organization, Mednarodna organizacija za begunce).

Versko življenje

Nekaterim članom zasliševalne komisije ni bilo všeč že samo dejstvo, da so bili Slovenci verni. To je vzbujalo sovražnost proti njim in je marsikomu otežkočilo emigriranje. Prav to pa je dvigalo beguncem glave in pogum!

Kot vedno, je bila središče Evharistija. Z vsem sijajem so pripravljali večje praznike: Veliko noč, Božič idr. Predvsem so bile pomembne slovenske procesije na veliko soboto in za praznik Rešnjega Telesa. Za versko izobrazbo so skrbela stanovska verska predavanja, dolgo časa pa tudi mesečne duhovne obnove. Veliko delo so opravile verske organizacije in katoliške kulturne organizacije, predvsem z delom za mladino. Vodstvo dušnega pastirstva je imel v začetku 3 tedne v Monigu g. Alojzij Košmerlj, za njim do preselitve g. Anton **Orehar**, zadnji mesec pa svetnik Karel **Škulj**.

Spet kulturne prireditve, a zadnje

Začele so se prijave za preselitev, največ v Argentino, za kar je skrbel Slovenski socialni odbor v Rimu.²² Medtem je priredila ESK Slovenija športne dneve, od 24. do 26. maja 1947. Znova je nastopil taboriščni pevski zbor, čeprav znatno zmanjšan. SKEO je postavil na oder Cervantesovega *Čuječega stražarja*, Čehovljevega *Prisiljenega obupanca* in Shakespearejevo komedijo *Kar hočete*. Druga igralska skupina je priredila *Mesec je zašel*. Za konec leta so dijaki uprizorili *Luč z gora*. Pripravili so Marijansko akademijo in Baragovo proslavo. Akademski klub SKAD je novembra 1947 priredil socialni teden za vse, nato pa filozofskega samo za člane.

Obisk Franka Mervarja

Dne 4. oktobra 1947 je prišel iz Rima na obisk znani severnoameriški dobrotnik Frank Mervar. Dejansko je bil prvi "stari Amerikanec", ki je na lastne oči videl, kako živijo begunci. Prav naslednji dan je tudi zadnjič obiskala taborišče Titova komisija, ki seveda ni dosegla nič.

Odhod

Prvih 30 taboriščnikov je odpotovalo v Argentino 22. avgusta 1947. Po januarju 1948 so večino slovenskih beguncev preselili v zbirno taborišče Bagnoli pri Neaplju, od koder so potem odpluli proti Argentini, bodisi iz Neaplja ali Genove, pa tudi preko Nemčije. Dne 1. februarja 1948 je prenehala izhajati *Zedinjena Slovenija*. Preostali taboriščniki so si znova volili še svoje zadnje predstavništvo, s Petrom Hornom na čelu. S tem je senigalsko taborišče izgubilo slovenski značaj. V Italiji so **ostali samo še redki slovenski begunci. Del** tistih, ki jih je IRO imela za "sive", je odšel **preko Nemčije**.

V Italiji je umrlo 8 rojakov. Poročilo se je 98 mladih parov, rodilo pa 64 otrok.

²² O delu SO glej D.R.F., Slovenski Socialni Odbor je utrl pot naši emigraciji, ZSS, 1949, 162-165

5. Albergo Bagni²³

Kmalu po prihodu v Servigliano, so **družine z manjšimi otroki že 21. septembra 1945 preselili v napol porušeno zavetišče Bagni** v samem mestu Senigalliji. (Navadno so taborišče imenovali št. 7, medtem ko je bilo taborišče v Senigalliji št. 9.) Tam sta bili **edina svetloba dve petrolejki. V prvem nadstropju v nobeni sobi ni bilo stropa. Vodovodna pipa je bila samo ena. Ni bilo niti slame za ležišče.** Toda poveljnik je bil precej drugačen od drugih Angležev: čakal je samo na to, da bo demobiliziran in se bo vrnil v svojo trgovino; bil je dobrodušen.

S **fanti**, ki so prišli **iz Forlija**, so hitro **sestavili odbor** z Alfredom Volčanom (Rudolf Smersu) na čelu. Začetne težave so kmalu premagali in tako se je taborišče lepo razvilo: imelo je **otroški vrtec, ljudsko šolo in popolno gimnazijo, ambulanto, obrtniške delavnice, lastno policijo, skavte itn.** Deloval pa je tudi **pevski zbor**, prirejali so **prosvetne večere**, pojavile so se **zadruga** in tudi majhne **gostilne**.

Slovenski dijaki so mogli na gimnaziji ponoviti vse izpite in tako mogli doseči italijanska spričevala.

Prvega poveljnika je po kratkem času nadomestil Novozelanec od UNRRA-e, tega pa skoraj takoj Anglež, ki je bil resen in delaven človek, in se je za razliko od drugih celo zanimal za vzroke begunstva. **Hrana je postala zadostna in okusna.** Ker je bilo tik za stavbo morje, je postalo bivanje v Senigalliji kar znosno.

Julija 1946 so preselili blizu tega taborišča še vse ostale Servigliance. Toda spčetka niso smeli niti iz enega taborišča v drugega, dokler ni **major Burnell** prevzel poveljstvo nad obema taborišči. Ker je trdil, da Angleži niso v Italiji zato, da bi Slovence šolali, je **prišel groziti z ukinitvijo šol, povečal propagando za vrnitev domov, odpravil ambulanto, ignoriral odbor in hotel nekatere preseliti drugam, v taborišče pa je prišla titovska komisija**, ki je silila domov. Hrana se je občutno poslabšala.

V **torek 11. novembra 1946** je pred taboriščem – noter ni smel – **g. Košiček** prišel s **prvimi stvarnimi podatki o preselitvi v Argentino.** Prav isti dan sta prišla iz Tranija **dr. Bajlec in g. Demšar** ter pomolila Burnellu **povelje, da morata nabrati določeno število ljudi iz senigallskega taborišča za novo taborišče v Barletti.** Burnell se je predvsem hotel znebiti družin, kjer je bilo tudi delovnih sil manj. Tedaj je bilo v tem “kampu št. 7” 87 družin s 331 člani in 135 samskih. Podjetje **Tiene** jim je takoj ponudilo povišek plač, a vsi so hoteli stran. Že naslednjo nedeljo so se začeli prevozi, po dva vagona dnevno. **V Barletto je odšlo 81 družin s 316 člani in 59 samskih. V Senigalliji je ostalo samo 6 slovenskih družin in nekaj samskih.**

6. Barletta

V Barletti so se slovenski begunci našli z več kot **stotino štajerskih in gorenjskih fantov**, ki so prišli tja iz Anverse in Lanicampa. Prej so služili obvezno v nemški vojski, potem so prebežali k zaveznikom, ki pa so jih sprva hoteli poslati domov. Po nekaterih premestitvah je bilo končno **v Barletti 340 Slovencev.** Taborišče je bilo nastanjeno zunaj mesta. V mesto je vodila nekakšna bližnjica; ker je bilo ob njej nekaj koč s kozami, je bila to za Slovence “kozja gasa”.

Taborišče je bilo v **veliki dvojni kasarni paviljonskega tipa.** Nekdanje Senigalce so stlačili v en paviljon. Izbrali so delovne moči za dela v taborišču in nastajajočo bolnišnico v sosednjem Traniju in jim takoj obljubili plače, za vse druge se pa nihče ni zmenil. Govorilo se je, da poveljnik Owen in njegov pomagač Beech nimata časa, ker pišeta protokole.

²³ Marjan Marolt poroča pod tem naslovom v ZSS 1949, 139-144

Od Poljakov so Slovenci podedovali **kapelico**, ki so jo še bolj okrasili, slikar Milan Volovšek je naslikal brezjansko Marijo za oltar, nato pa še bandero. V tej kapeli sta najprej dekan Ciril Milavec in nato dr. Franc Gnidovec poročila 14 slovenskih parov in krstila 18 begunčkov, prvo obhajilo je prejelo 12 otrok, 20 pa jih je bilo birmanih.

Po poldrugem mesecu so dali Slovincem poldrug **blok novih bivališč**. Seveda so si morali vse pripraviti sami. Poveljnika sta se kaj malokrat pojavila, zato sta imenovala referente. **Kmalu so bili skoraj vsi referenti Slovenci**. Odbor je dosegel, da so dovolili **vse šole, kot v Senigalliji**, in poveljstvo je priznalo potrebo posebne kuhinje za otroke, ker je bila prehrana nasploh prepričala.

Stanje se je spremenilo, ko se je v taborišču prikazala **miss Buttler**. Takoj so morali popraviti šolske prostore in kuhinjo. Na vsem lepem pa so se našla tudi oblačila za begunce. Organizirali sta se **pralnica in šivalnica**. Žal je ta gospodična ostala komaj mesec dni. Nadomestila jo je **Miss Tydeman**, ki so jo poznali še iz Senigallije.

Potem je prišlo v taborišče vedno več novih ljudi raznih narodnosti. Slovenska skupnost je štela precej **nad 500 oseb**. **Medtem ko so druge preseljevali, so Slovenci ostali tam**, ker da so bili nujno potrebni in edini sposobni urediti taborišče za toliko ljudi. Tako novi **poveljnik major Ormesher kot kap. Beech sta celo rotila IRO v Rim, naj pusti Slovence, kjer so**.

V Barletti so bili **skoraj vsi dela sposobni zaposleni**. **Kulturno delo**, začeto v Senigalliji, se je **nadaljevalo**. Tudi tukaj je mladina uspešno ponovila izpite na italijanski gimnaziji. Dijaki so delovali v kongregacijah, Katoliški akciji in pri skavtih (**Marjan Trtnik**). Pevski zbor je žel lovorike tudi pri Italijanih. Linhartov *Matiček se ženi* je z odra razveselil 700 Slovencev v Barletti in Traniju. Priredili so tudi več španskih tečajev.

Skupina se je počasi razšla, najbolj z odhodom v Argentino, zadnji nekako sredi leta 1948. Samo na pokopališču so ostali pokopani 4 otroci.

7. Modena²⁴

Okrog **100 oseb**, večinoma moških, je bilo ostanek tiste skupine, ki so jo po tritedenskem čakanju v napol porušenem poslopju Letalske akademije v Forliju, napotili v **Treviso**. Vendar je v Forliju **ostalo še nad 300 Slovencev**, največ družin, od katerih so jih **nekaj čez dober mesec prepeljali v Senigallio, ostanek pa 2. novembra 1945 v stavbo Vojne akademije v Modeni**, kjer je tedaj že bilo mednarodno begunsko taborišče z vsaj 40 narodnostmi.

Tudi v Modeni so se Slovenci hitro uveljavili, tako da je bilo po dveh mesecih in pol 98% zaposlenih. Zaradi tega so verjetno **visokošolce preselili v Bologno**, kjer so mogli študirati na vseučilišču.

Kulturno so se v Modeni **precej gibali**. Dajali so pobude za razne prireditve, a so jih tudi sami pripravljali, tako resne kot zabavne. Vodili so tečaje za jezike in ljudsko ter srednjo šolo za druge narodnosti. Prirejali so tudi koncerte slovenskih pesmi.

V Modeni Slovence angleške oblasti niso zapostavljale. Taboriščno skladišče je imelo vedno široko odprta vrata pod vodstvom plemenite Angležinje, **Lady Charlotte Rous**.

Nekaj članov se je po nekaj mesecih preselilo k svojcem in znancem v Servigliano. Zadnjih 60 se je šele maja 1946 združilo z jedrom v Serviglianu.

²⁴ Slovenski begunci v Modeni, ZSS 1949, 144-145

8. Reggio Emilia²⁵

Praznovernim bi že številka taborišča – 13 – vzbujala strah. Taborišče je bilo prej italijanska kasarna, v katero so natrpali **2.500 beguncev 23 narodnosti**. Ko so priselili prve Slovence, so prišli ožigosani kot najslabši, češ da "rušijo pokornost in vdanost do taboriščnih oblasti drugih taborišč".

Prvih 9 Slovencev se je torej znašlo kot v peklju. Tem se je kasneje pridružilo še več drugih. Navajeni čistoče in reda, so čutili, kot da so prišli v hlev. Hrana je bila nezadostna in slabo pripravljena, postopanje s strani poveljnika nečloveško (zapori, prisilno delo, prepoved izhoda po 3 dni ipd.). Poleg tega pa med drugimi narodnostmi pijančevanje, medsebojni pretepi in ponočno norenje. Kljub temu so **Slovinci zdržali do konca, dokler se niso mogli izseliti.**

9. Trani²⁶

Nekaj km severno od Barija je prijetno mestece Trani. V taborišču ob njem so prva leta begunstva preživljali **gorenjski in štajerski fantje, prisilni nemški mobiliziranci, ki se po vojni niso marali vrniti domov.**²⁷ Mnogi so po dolgih zasliševanjih dobili službo pri RAF (angleško vojaško letalstvo), kot stražniki skladišč ipd.²⁸ Ko so **zavezniške sile konec 1946 in na začetku 1947** zapustile Italijo, so **te fante odpustile in jih poslale v begunska taborišča.** V Trani so kasneje zavezniki pripeljali iz drugih taborišč več slovenskih družin.

Taborišče v Traniju je bilo izrazito mednarodno. Slovenci so se hitro razlikovali od drugih. Uredili so si svojo kapelo, posvečeno brezjanski Mariji.

Mladina je imela svojo **ljudsko šolo in gimnazijo, otroci pa vrtec.** Središče je bilo **Slovensko prosvetno društvo** s številnimi odseki in pododseki. Najbolj dejavni so bili pevski, godbeni, dramatski, športni, telovadni in knjižnica z nad 70 slovenskimi knjigami. Imeli so svojo revijo *Novi upi*.

Duša vsega dela je bil **duhovnik Stanko Skvarča**, poleg njega pa še **Edi Gobec**, tedaj slušatelj na italijanski univerzi, na zunaj pa je **skupnost predstavljal dr. Franc Bajlec.**

Večji del je odšel v Argentino, ostali pa v razne druge države.

10. Eboli²⁹

Taborišče je bilo kakih 10 minut od mesta Salerno. Postavljeno je bilo v glavnem na ravnini, toda Slovenci so bivali na gričku. Bilo jih je **okrog 700**. Za bivališče so jim bili šotori pod oljkami, med katerimi so bile lepe stezice. Bilo je tudi nekaj barak iz pločevine: v eni je bila kantina, v drugi kapela, v tretji štab, četrta pa je rabila za predavanja. Nasproti barak so taborili Štajerci, na vrhu hribočka domobranci, na pobočju pa četniki vojvode Djurišića.

Življenje je bilo **precej razgibano**. **Pevski zbor je vodil Emil Savelli.** Od časa do časa je poskrbel za zabavo **dramatski odsek**, ki je uprizoril več iger (*Trije vaški svetniki*, *Mrtvaški ples*, *Postržek* idr.). Bilo je **več raznih tečajev** (kmetijski, radiotelegrafski ipd.).

²⁵ Reggio Emilia – Begunsko Taborišče št. 13, ZSS 1949, 145

²⁶ Begunsko taborišče v Traniju, ZSS 1949, 150-152

²⁷ Da so imeli prav, priča Albert Svetina (158-160), ki trdi, da je OZNA vse primorske padalce zaprla, zasliševala in končno »likvidirala«. (Ne vemo, če Svetina ne pretirava v tem, da so vse pobili; op.pisca)

²⁸ Kratko poročilo ima »Slovenski rojaki v RAF«, P.T, je v ZSS 1949, 149-150.

²⁹ Slovenski begunci v Eboli, ZSS 1949, 154

Propagandni odsek je izdajal *Jugoslovanski vestnik*, pri humorističnem stenskem časopisu *Rafal* pa so sodelovali Zvone Žitnik, Hotimir Gorazd in Ludvik Debeljak. Pesniki so izdajali revijo *Mi in svet*, kjer so sodelovali Zvone Žitnik, Pavle Borštnik, Dimitrij Jeruc, Perlec in Bergant. Izšlo je tudi nekaj pesniških zbirk.

Slovenski študentje so stanovali v **dijaškem internatu**. Gimnazijo je obiskovalo **350 dijakov, od teh 36 Slovencev**. Profesorji gimnazije so vodili tudi tečaje angleščine in francoščine. Športniki so gojili predvsem nogomet in lahko atletiko.

11. Riccione³⁰

V nekdanjo Mussolinijevo vilo v Riccione, na obali med Riminijem in Catolico, so **junija 1945** namestili **prve slovenske begunce, večinoma s Primorskega**. Prvi poveljnik je bil Anglež **Lambert**, slovenski predstavnik pa **Polde Kemperle**. Skupina profesorjev **goriške gimnazije** je takoj začela s **predavanji**. Potem ko je **večji del Primorcev odšel nazaj v Gorico in Trst**, so v Riccione prišli tudi **nekateri člani NO**, predstavništvo pa je prevzel **inž. Ladislav Bevc**. Naslednja angleška poveljnika sta bila **Chase in Caringher**. Posebno zadnji se je slabo izkazal v vseh pogledih; npr., ravnal je s Slovenci kot s podložniki. Za njim sta prevzela vodstvo dva Severnoamerikanca, **Brown in Sampson**, ki sta bila oba resnična "gentlemana" in Slovincem naklonjena.

V taborišču je bila **ljudska in tehnična šola**. Imeli so **jezikovne tečaje** in številna **predavanja**. Nekaj časa so izdajali **svoj list**, ki pa je kmalu nehal izhajati. V tem taborišču so se udeleževali Marjan Marolt, prof. Alojzij Geržinič, Nikolaj Jeločnik in Marjan Willempart.

Nedvomno je bilo riccionsko taborišče med najprijetnejšimi, saj je bilo nameščeno v hotelih ob obali, kot da bi bilo kako letoviško mesto. **Razpuščeno je bilo 22. avgusta 1947**. Tedaj so se taboriščniki razkropili **po taboriščih v Bologni, Reggio Emilia in Senigallia**.

Begunci zunaj taborišč³¹

Večje skupine so bile v **Bologni, Padovi, Milanu in po raznih krajih Južne Tirolske**.

Veliko jih je bilo tudi v **Trstu**, kjer so mogli uveljaviti svoje nazore in težnje. Med glavnimi delavci je bil dr. Srečko Baraga. Kot sad njegovega prizadevanja je kmalu zrastle **slovenska gimnazija**, šolstvo pa se je razvijalo na vsem področju po zaveznikih zasedenega Trsta. Žal so mnogi živeli v **stalni nevarnosti, ker so jih titovci ugrabljali**, odvajali v zapore v Slovenijo ali v smrt.

Precej kulturnikov je pomagalo pri *Glasi zaveznikov*, ki ga je urejal dr. **Bojan Ribnikar**. Slovenski begunci so dali temelje za slovenske radijske oddaje v Trstu. Izdajali so **šolske knjige**, ki so jih uporabljale tudi slovenske šole v Avstriji.³²

Začela je izhajati *Mlada setev*. Izšla sta Novačanov **Peti evangelij** in **Atlas Slovenije**, ki ga je priredil Jože Velikonja.

V **Rimu** se je **na sedežu Slovenskega socialnega odbora**, ulica Via dei Colli 8 in 10, zbirala skupina tistih, ki so bili tam v raznih službah. Večji skupini sta bili pri Mariji Snežni na **Olmati** in v **Cinettä**. V Rimu je bilo **veliko kulturne slovenske begunske dejavnosti, ali pa je dobivala obiske od drugod**. Dijaki so priredili Tomaževe dneve in izdajali svoj list *Nova doba*. Zveza združenih delavcev je priredila več predavanj in izdajala revijo *Družabna pravda*.

³⁰ Taborišče v Riccione, ZSS 1949, 154-155

³¹ Slovenski begunci izven taborišč, ZSS 1949, 157-158

³² Celoten seznam knjig v ZSS 1957, 209-212

Razstavila sta svoja dela Bara Remec in Mihelič. V dvorani pri argentinski cerkvi je bilo več prireditev; na eni izmed njih je bila prvič prebrana Jeremija Kalina (dr. Tineta Debeljaka) **Velika črna maša za pobite Slovence**.

Slovenski visokošolci

Bologna

Prvi begunski akademiki iz taborišč so dobili dovoljenje za bivanje v prehodnem taborišču v **Bolgini**. Tam so od januarja 1946 mogli nadaljevati študije. V šolskem letu 1946/47 se je na bolognsko univerzo vpisalo 90 slovenskih akademikov, ki so opravili 400 izpitov, 6 pa jih je diplomiralo.

Imeli so svoj **slovenski akademski pevski zbor** pod vodstvom Antona Štuklja. Udeleževali pa so se tudi drugače: **foto klub**, ki je priredil razstavo; **nogometni in odbojkerski klub**. Odbojkerski je dosegel junija 1948 prvo mesto na bolognski univerzi.

Imeli so svojo kapelico brezjanske Matere božje.

Nekaj akademikov je leta 1948 odšlo nadaljevati študije v Španijo ali Belgijo, drugi pa so odšli v ZDA ali Kanado.

Padova

Že med vojno je bilo v **Padovi** nekaj študentov, ki se po vojni niso vsi vrnili domov. V poletnih mesecih 1945 se je njihovo število pomnožilo z begunskimi akademiki.

Pozimi 1945/46 so **ustanovili Klub slovenskih akademikov v tujini**, ki se je povezal s skupinami v Rimu, Bolgini in Gradcu (Graz).

Slovenski visokošolci v Padovi so imeli **mnogo težav, zlasti denarnih**. A vedno so našli dobre ljudi, ki so jim šli na roko. Pomagala je tudi Katoliška Liga iz ZDA in Socialni odbor v Rimu. **Od jeseni 1945 do jeseni 1948 je v Padovi diplomiralo 14 slovenskih begunskih akademikov**. Nekateri so se potem **izselili v Argentino ali Kanado**.

Slovensko bogoslovje v begunstvu³³

Večina ljubljanskih bogoslovcev se je maja 1945 umaknila na Koroško, od katerih so jih 38 Britanci vrnili v Jugoslavijo. Usoda večine teh vrnjenih ni znana, upravičeno pa je mnenje, da so bili pomorjeni.

Od ostalih je bilo **še isto leto na Krki ob Glini 6 posvečenih v duhovnike, 8 pa nekoliko kasneje v Treviso, Italija**, kamor so zavezniki prepeljali del slovenskih beguncev s Koroške.

V taborišču **Praglia** se je porodila **zamisel ustanoviti začasno slovensko bogoslovno semenišče v begunstvu**, posebno še, ker je bilo med begunci več profesorjev bogoslovne fakultete. Pri uresničenju tega načrta so mnogo pripomogli **salezijanci iz Montortone pri Padovi**, ki so po posredovanju dr. Štefana Farkaša dali na razpolago za silo **opremljene prostore v stari benediktinski opatiji Praglia, kakih 10 km od Padove**. Tja so se bili med vojno zatekli tudi salezijanci s svojim semeniščem, ker so jim Nemci zasedli njihove lastne prostore v Montortone.

V Pragli se je začelo že **junija 1945 ustanavljati slovensko bogoslovje pod vodstvom prelata dr. Alojzija Odarja**, ki je dosegel, da je **papeška kongregacija za semenišča potrdila semenišče v Pragli kot del ljubljanske teološke fakultete**. Veliko zaslug ima pri tem gene-

³³ Pod tem naslovom ZSS 1949, 146-148

ralni asistent jezuitov v Rimu **p. Anton Prešeren**. Papež Pij XII. je takoj nakazal semenišču najnujnejšo pomoč.

V Pragli so se zbrali slovenski bogoslovci iz raznih avstrijskih in italijanskih taborišč. V juniju 1945 so se začeli počitniški tečajji, v oktobru 1945 pa redna predavanja. Vodstvo je z imenovanjem kongregacije za semenišča prevzel dr. Odar, mesto spirituala pa dr. Karel Truhlar, ki je bil spiritual že v Ljubljani.

Profesorski zbor so sestavljali dr. Alojzij Odar, dr. Matija Slavič, dr. Ignacij Lenček, dr. Ivan Ahčin, dr. Janez Kraljič in dr. Janez Vodopivec. **Bogoslovcev** je bilo v Pragli **25**. Štirje so bili posvečeni v poletju 1946, od katerih so trije odšli na Primorsko.

Začetnih težav je bilo veliko. Prostori so bili neprimerni in pomanjkljivo opremljeni. Manjkalo je učnih pripomočkov, pa tudi hrane, obleke, obutve in perila. S časom so se razmere toliko ustalile, da so mogli končati akademsko leto. Pomagali so s hrano tudi okoliški kmetje, posebno pa severnoameriški rojaki, ki jih je iz Italije spretno organiziral vojaški kurat pri severnoameriških četah Louis Baznik, v ZDA pa predvsem msgr. Francis Gabrovšek, potem pa tamkajšnji slovenski frančiškani.

Ker so salezijanci potrebovali posojeno opremo, je **vodstvo z veseljem sprejelo ponudbo škofa iz Brixna**, naj bi se preselilo ljubljansko begunsko semenišče v poslopje tamkajšnjega semenišča. Tako se je **sredi junija 1946 semenišče preselilo v starodavno južnotirolsko mesto Brixen (Bressanone)**, ki leži med visokimi gorami ob sotočju rek Eisack in Rienz. Dokler niso semenišča popravili, so bogoslovci stanovali v škofijskem deškem zavodu Vinzentinum, septembra pa so se že preselili v semenišče, kjer so zasedli vse prvo nastropje, medtem ko so bili domači bogoslovci v drugem.

V Brixnu so bogoslovci imeli **na razpolago lepo kapelo, semeniško knjižnico, vsak bogoslovec pa svojo sobo. Primerna hrana, čistoča v poslopju, oprano in zlikano perilo**, za kar so skrbele redovnice, je dajalo občutek nekdanjega rednega življenja v domovini. Poleg tega sta **zdravo podnebje in lepa pokrajina** močno spominjala na Slovenijo.

Število bogoslovcev se je zvišalo na **32**, profesorskemu zboru pa se je pridružil dr. Ludvik Čepon. Prijazno okoliško prebivalstvo je spremljalo bogoslovce z darovi in jih je v počitniških dnevih vabilo na svoje domove.

Toda iz Rima so dali razumeti, da naslednje leto ne bodo mogli več podpirati semenišča. Veliko jih je svetovalo, naj se bogoslovci razkrope po italijanskih semeniščih. Italijanske oblasti namreč niso rade videle slovenske ustanove ob meji. Zavezniki pa so se pripravljali na odhod iz Italije in so prej hoteli rešiti celotno begunsko vprašanje.

Ker je **vodstvo želelo ohraniti semenišče**, je iskalo možnosti v Ameriki. **Najugodnejša ponudba** je prišla **iz Argentine**, kjer je **škof v San Luisu, msgr. dr. Emilio Di Pasquo**, po posredovanju slovenskega izseljenskega duhovnika Janeza Hladnika izrazil pripravljenost, da sprejme semenišče kot celoto v svojo škofijo. S tako rešitvijo sta se strinjala tudi papeška kongregacija za semenišča in škof dr. Rožman.

Spitalsko taborišče pod snegom *Iz ZDA*

Obisk škofa dr. Rožmana v Peggetzu
Tabor, 1970, 12

Vodstvo taborišča s
Socialnim odborom in
prof. zborom *Iz ZDA*

Oltar v kapeli *Iz ZDA*

Gimnazijska baraka

Iz ZDA

Matura 1948

Iz ZDA

Gimnazija brez
ravn Marka Bajuka

Iz ZDA

Maturitetni
sprevod 1949

Iz ZDA

Skavtska vrsta

Iz ZDA Volčiči

Iz ZDA

Skavtski nastop

Iz ZDA

Stojijo od leve proti desni:
Stegovodja
prof. Alojzij Zupan,
Stanko Jerebič,
Lojze Ambrožič,
podpolkovnik
George Beaton,
Srečko Gaser,
Janež Jeglič
in četovodja
Franc Humar.
 Sedijo od leve proti desni:
Tomaž Sfiligoj,
Tone Natlačen,
Joško Meršol in
Jože Rant

Iz ZDA

Slovenski socialni odbor v
Spittalu

ZSS, 1975, 65

Mizarska delavnica

ZSS, 1975, 72

Čevljarska delavnica

ZSS, 1975, 72

Dekliška delavnica

ZSS, 1975, 72

Učiteljski zbor
osnovne šole
ZSS, 1975, 82

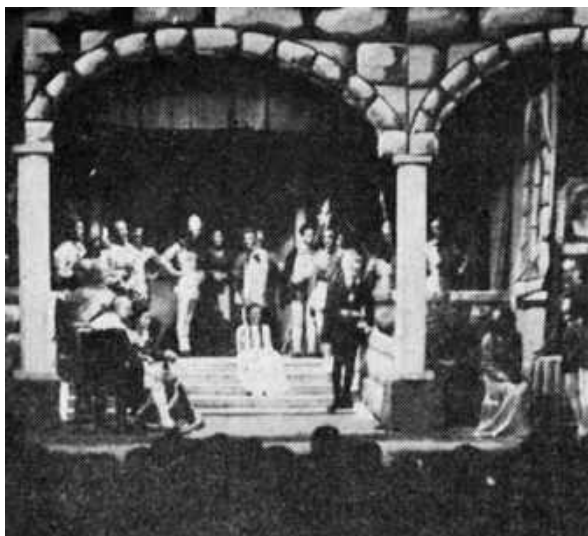
Ambulanta
ZSS, 1975, 101 zg.

Čakanje na kosilo v
Spittalu
Zaveza, 41, 37

Prvi beg. oltar v Italiji ZSS 1949, 125

Hamlet

ZSS 1949, 129

Servigliano

ZSS 1949, 126

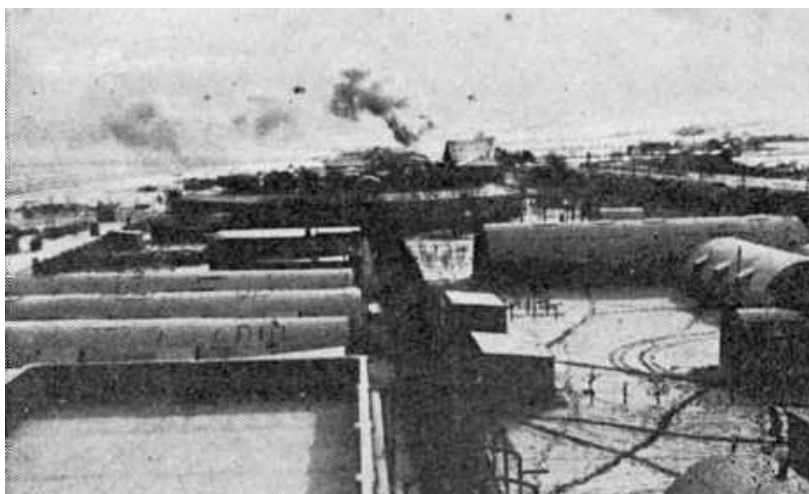
Pevski zbor pred baziliko sv. Petra v Rimu

ZSS 1949, 130

Prva velika
matura

ZSS, 1949, 133

Pogled z vrha na
Senigallio

ZSS, 1949, 134

Slovenska
skupnost v
taborišču Trani

ZSS, 1949, 151sp.

15. V svobodnem svetu

Kam so se razšli slovenski begunci iz leta 1945?¹

Do 15. julija 1948 je **zapustilo** Italijo skupaj **3.126 oseb**, ki so odšle **predvsem v Anglijo in Argentino**. Potem je odšlo v **razne države** še nekaj "sivih" ter manjših skupin in posameznikov. V **Italiji** je največ beguncev ostalo v **Trstu**, dokler je bila tam možnost za javno zaposlitev.

Iz Avstrije se je začelo izseljevanje v **Venezuelo**, nato v **Kanado, Argentino in Združene države (ZDA)**. Nekaj teh beguncev se je naselilo v **Švici**. Prav tako jih je še nekaj ostalo, ali se vselilo v **Francijo, Belgijo in Nizozemsko**, malo več pa v **Nemčijo**, zlasti tim."sivi".

V **Belgiji** je bilo novih nekaj sto, največ Primorcev in Istrijanov. V Louvainu je študiralo nekaj visokošolcev. Prav tako jih je nekaj študiralo na univerzah v **Španiji**, kamor je večina prišla iz Rima. Nekaj malega Slovencev se je vselilo na **Portugalsko**.

V **Ekvador** so šli največ duhovniki, a že po enem letu se je večina preselila v **Čile**.

Leta 1949 še ni bilo natančnejšega pregleda. Vedelo se je pa, da je nekaj Slovencev ostalo v Severni Afriki (francoska **Tunizija**), drugi so šli v **Južno Afriko**, nekatere pa je zaneslo v **Avstralijo in Novo Zelandijo**. V Aziji, na **Kitajskem**, je do vdora Mao-Ce-Tunga delovalo nekaj desetih slovenskih misijonarjev. Med njimi je bil dr. Janez Janež, ki je odšel na Kitajsko iz Argentine; potem ko so ga komunisti izgnali, je deloval na Tajvanu; pred kratkim se je zanj začel beatifikacijski proces.

1. Evropa

1. ANGLIJA

Precej Slovencev je šlo v **Anglijo** z akcijo "Westward Ho", večina iz italijanskih taborišč, predvsem iz Ebolija, ostali pa iz Avstrije. Računa se, da jih je bilo **okrog 600**, od katerih je bilo približno 50 % zaposlenih v premogovnikih, 20 % v poljedelstvu, 20 % v tovarnah, 10 % pa v drugih poklicih. Večina je živela v zasebnih stanovanjih, drugi pa v ta namen postavljenih gostiščih (hostels). Ker so bile njihove plače nižje od domačinov, davki pa enaki, so se čutili zapostavljene, zato so si nekateri želeli drugam.

Začetki

Ignacij Kunstelj je napisal v ZSS 1950 prvo poročilo o svojem obisku Slovencev v Angliji.² Pripoveduje o obisku pri rudarju Petru in pri opekarjih ter plavžarjih. Govori o tem, kako povprašujejo, kje je kaj slovenskih deklet, ker bi se radi oženili. Na sveti večer so v Yorkshiru šli k polnočnici in prepevali slovenske božičnice kar pred cerkvijo.

Potem popiše blagoslov "angleške Marije" v cerkvi St. James v Londonu, 27. februarja 1949. Ta Marija je potem romala od kraja do kraja, od cerkve do cerkve, koderkoli so se nastanili Slovenci. Pripoveduje, kako je duhovnik na severu Škotske, ki ni bil Slovenec, v skromni cerkvi spoznal Slovence, ker so peli skoraj same Marijine pesmi.

¹ Slovenci v svetu, ZSS 1949, 173-178; Slovenci se razhajajo v svet, ZSS 1950, 128

² Slovenci na Angleškem, ZSS 1950, 222-227

Dne 30. julija in 1. avgusta 1949 se je zbralo v Londonu okrog 125 slovenskih fantov in deklet. Poromali so najprej k znanemu samostanu Tyburn. Slovensko cerkveno petje je odmevalo daleč tja po Hyde Parku. Ustanovni občni zbor **Slovenskega društva** je odobril pravila in sestavil prvi odbor. Kmalu zatem so tudi slovenski akademiki, ki jih je bilo v Angliji okrog 35, ustanovili svoje Društvo slovenskih akademikov.

Slovensko društvo in slovenska župnija

Nekateri od prvih vseljencev v letih 1947-1948 so se pozneje izselili v ZDA ali Kanado, tako da je bilo **1. 1954 v Angliji samo okrog 500 slovenskih povojnih izseljencev**. Ker so bili precej razkropljeni, je bilo kulturno delovanje zelo otežkočeno. Najživahnjša je bila londonska skupina, ki je s sodelovanjem slovenske župnije imele mesečne sestanke, tako zabavne kot prosvetno-vzgojne. Največ ljudi se je zbralo na velikonočni sestanek leta 1953.

Imeli pa so po dva sestanka letno tudi fantje v okolici Walesa in enega v Mansfieldu. Dramatski krožek v Londonu je priredil dva manj zahtevna nastopa, kjer so sodelovala dekleta iz Beneške Slovenije, ki so bila večinoma zaposlena kot hišne pomočnice. Petje so leta 1953 gojili samo fantje v Walesu, ki so imeli svoj oktet; do tedaj je nastopil že trikrat v raznih krajih. Pevski zbor v Rochdale pa je utihnil zaradi odhoda pevovodje.

Poleg Slovenskega društva je obstojalo še kulturno-politično društvo liberalne struje, **Slovenska pravda**. Slovensko društvo je na občnem zboru 1953 sklevalo o nakupu hiše za svoje prostore in kot zbirališče za vse Slovence v Angliji. Najbolj brana lista sta bila *Pismo*, ki ga je vsak mesec razpošiljal slovenski župnik, in *Luč* iz Celovca. Stara pravda je izdajala tudi razmnožen list *Klic Triglava*.³

L.M. navaja v svojem poročilu leta 1955 besede londonskega predstavnika Visokega komisarja za begunce: **“Če begunci pozabijo na vrednote svojega naroda, od katerega jih je usoda odtrgala, poberejo najslabše, kar morejo najti na tujem.”**⁴

Za ohranitev slovenskih vrednot je največ storila **slovenska “župnija”**, ki ni majhna, saj obsega vse ozemlje Anglije, Walesa in Škotske, kjer je razkropljenih nekaj stotin slovenskih naseljencev. V Londonu se slovenski župljani zbirajo vsako nedeljo k večericam, katerim sledijo mesečni sestanki. Rojake po drugih krajih skuša župnik pogosto obiskovati. Rojake je najbolj povezovalo *Pismo*, ki pa je l. 1954 nehalo izhajati. Nadomestila ga je celovška *Naša Luč*. Župnija si je 1954 dobila svojo lastno sobo, kamor je župnik prenesel podobo Marije Pomagaj. Seveda ta skromna sobica ni mogla ustreči vsem potrebam. Zato so začeli misliti na nakup lastne hiše s kapelo, društvenimi prostori in morebitnimi stanovanji. Zbirka za to je bila v teku že leta 1954.

Važna ustanova je bilo **Slovensko društvo**, ki pa je moglo opravljati svoje delo samo v Londonu. Društvo je priredilo 12 mesečnih sestankov, na katerih je nekajkrat nastopila igralska družina. Skušalo je tudi lajšati položaj obolelih rojakov.

Še vedno je delovala tudi Slovenska pravda z listom *Klic Triglava*.

Žal je bilo opaziti veliko pomanjkanje smisla za slovenske begunske knjige, izdane v begunstvu. Društvo je delno uspelo s pridobitvijo nekaj članov za Mohorjeve knjige.

Nekaj slovenskih akademikov je moglo dokončati študije, toda večinsko so še naprej zaposleni kot ročni delavci, največ v tekstilnih tovarnah, v premogovnikih ali kot delavci na polju. Na splošno je mogoče reči, da je zaslužek dober, zato je že marsikateri prišel do svoje hiše.

³ L.M., Velika Britanija, ZSS 1954, 272-273

⁴ L.M., Slovenci v Veliki Britaniji, ZSS 1955, 254-255

V letih 1947-48 so prišle v Anglijo samo samske osebe. Kasneje se je ustanovilo ali vselilo nekaj družin. Zato je bilo nujno potrebno misliti na poletno slovensko šolo, toda samo če bi imeli za to svoj dom.

O gospodarskem položaju Slovencev v Angliji poroča ZSS 1956⁵

Po desetih letih

Kratko "Pismo iz Anglije" je v ZSS 1957.⁶ Takó ve povedati, da se po desetih letih Slovenci tam čutijo "kot doma". Sicer pa jih je nekaj odšlo v ZDA, Kanado ali Avstralijo. Ostalim je razkropljenost po vsej Veliki Britaniji razrahljala medsebojne vezi, a kljub temu **jim je tesna medsebojna povezanost v taboriščih vtisnila svoj pečat**. Najmočnejša vez je še vedno neuradna slovenska župnija. Na srečo je bil g. Kunstelj razrešen dolžnosti kot kurat v bolnišnici, tako da se je mogel preseliti v slovensko hišo v Londonu, kjer je sedaj popolnoma na razpolago slovenskim katoličanom.

Slovensko društvo v Veliki Britaniji ne deluje več tako uspešno kot ob ustanovitvi. V Londonu je sicer dokaj živahno, drugod pa je njegovo delo kar zaspalo. Edino v Rochdale so ustanovili pevski zbor in zadnje leto imeli 4 prireditve. V Londonu se je društveno življenje omejevalo na mesečne sestanke v posojenih prostorih župnije sv. Edvarda na Golders Greenu. **Z letom 1956 pa se je preselilo v Slovensko hišo**. Že leta 1955 se je ustanovila gledališka dužina, ki je imela 3 prireditve, a je leta 1956 njeno delo prenehalo. Delovala je še Slovenska pravda, omejena na določen krog. *Klic Triglava* je prešel v upravo Slovenske pravde.

Uradni dušni pastir in slovenska kapela

Franjo Sekolec je poslal leta 1961 v Argentino "Pismo iz Anglije" z do tedaj znanimi podatki. Tako je že leta 1957 bodoča slovenska župnija štela 543 Slovencev. Poročenih parov je bilo 332, toda oba zakonca sta bila Slovenca samo v 122 primerih, torej narodnostno-mešanih 210. Leta 1960 je bilo v Veliki Britaniji okrog 120 otrok iz čisto slovenskih zakonov, nad 300 pa iz ostalih. Za versko življenje skrbi g. **Kunstelj**, ki je bil **julija 1958 postavljen za uradnega dušnega pastirja** slovenskih naseljencev. Pomemben dogodek je bila blagoslovitev slovenske kapele v Slovenski hiši v Londonu, 1. marca 1959. Deluje Apostolat sv. Cirila in Metoda. Nekateri posamezniki dobivajo *Našo Luč*; Mohorjeva ima 70 naročnikov. Izhaja še *Klic Triglava*. Od leta 1958 znova izhaja tudi *Pismo*. Oba lista sta politično-informativna. Politično delo v Angliji opravljata dve organizaciji: odsek SLS za Veliko Britanijo in Stara Pravda.⁷

Slovenska katoliška misija v Angliji ima svojo hišo s kapelo na Offley Road 62 v Londonu.. Po odhodu msgr. Kunstlja je bil več let župnik France Bergant iz Argentine, za njim pa Stanislav Cikanek, ki deluje tam še sedaj.

Knjižica o Slovencih v Angliji

V "Pozdravu iz Anglije" leta 1963 pove L.M., da je izšel drugi del knjižice o Slovencih v Angliji.⁸ Prvi je izšel l. 1957. Izdala ga je slovenska župnija in podaja celotno sliko o rojakih v Angliji. Poroča, da je bila slovenska župnija v Angliji edina, ki je mogla zbrati zaželene poda-

⁵ ZSS 1956, 225-226

⁶ ZSS 1957, 164-165

⁷ ZSS 1961, 181-184

⁸ ZSS 1963, 237-238

tke o svojih župljanih. To je bilo mogoče storiti zato, ker pred vojno skoraj ni bilo Slovencev v Angliji in so vsi povojni prišli tjakaj pod nadzorstvom oblasti; pa tudi zato, ker je dušni pastir od vsega začetka mogel ohranjati z rojaki pisne in osebne stike. V štirih letih je bilo nekaj sprememb. Konec leta 1961 je bilo na slovenski župniji vpisanih 576 nad 15 let starih Slovencev, a seznam ni popoln. Po Angliji jih je gotovo še kaj, katerih dozdej dušni pastir ni našel, ali pa so se sami oddaljili. Konec leta 1961 je bilo v Veliki Britaniji 84 slovenskih družin, kjer sta oče in mati Slovenca, in imajo 108 otrok. Mešanih zakonov je 224, vdovcev in vdov 15, ločenih oseb pa 19.

V tovarnah je delalo 219 rojakov in to v najrazličnejših strokah: tekstilna, avtomobilska, železarne in jeklarne, steklarne in opekarne. Število rudarjev se je znižalo na 98 in v poljedelstvu skoraj ni več zaposlenih. V bolnišnicah dela 17 oseb, na uradniških mestih 11, narastlo pa je število gospodarsko osamosvojenih. Zdaj je 10 novih obrtnikov in trgovskih podjetij. Leta 1957 je bilo 150 hišnih lastnikov, leta 1961 pa že 200. Bolj žalostno je zdravstveno stanje. Sprva skoraj ni bilo ne bolezní ne smrti, ker so smeli priti le mlajši in je bilo zato l. 1961 starostno povprečje 40 let. Toda 10 bolnikov, ki morda nikoli več ne bodo zapustili zavoda za duševno bolne, je kar preveč.

Razlike je opaziti tudi na prireditvah. Prva leta so bili skoraj sami odrasli, zadnja leta pa je bilo vedno več otrok. Kjer je otrok nekaj več, npr., v Bedfordu, so slovenski šolski tečaji. Že večkrat se je zgodilo, da so dijaki za enega izmed predmetov za srednješolski (zrelostni) izpit izbrali slovenščino, ki je priznana kot dodatna kvalifikacija pri prošnji za sprejem na univerzo.

2. BELGIJA

Že v letih 1928-1933 se je zaradi težkih razmer v domovini izselilo v Belgijo precej Slovencev, tako kot tudi na Nizozemsko, v Francijo in Nemčijo (Vestfalijo). Večina je morala poprijeti za delo v rudnikih.

Po vojni je prišlo nekaj beguncev iz taborišč v Nemčiji in Italiji. Čeprav je Slovencev sedaj okrog 1.000, je **beguncev samo okrog 100**. Zaslužek je dober, delo pa je zahtevno, zato morajo mnogi v prezgodnji pokoj.

Stari naseljenci imajo že svoje lepe hiše v tovarniških naseljih, največ v Esdenu. Večina novih je morala podpisati delovne pogodbe za dvoletno obvezno delo v rudnikih. Po končani pogodbi ni bilo lahko dobiti dela, ker je bilo leta 1950 v Belgiji precej brezposelnosti.⁹

Versko oskrbo rojakov sta opravljala msgr. Vinko Žakelj in dr. Ilc.

3. FRANCIJA

Francija je bila tudi ena tistih evropskih držav, kamor je pred vojno šlo iskat dela veliko Slovencev. Imeli so svoje slovenske šole, pevske zборе in razne organizacije; med njimi je delovalo precej slovenskih izseljenskih duhovnikov. Po vojni so nove jugoslovanske oblasti odpoklicale učitelje, ker jim je šlo samo za politično korist, medtem ko so katoliški duhovniki delovali za izseljence, ne da bi iskali svojih koristi.¹⁰

Od beguncev iz leta 1945 so se vselili v Francijo samo tisti, ki niso hoteli oditi v prekoceanske dežele in so želeli ostati čim bliže domovine. Ni jih pa bilo veliko.

V Franciji **ni mogoče govoriti o predvojnih in povojnih vseljencih**. Posebno še zaradi tega, ker so tudi predvojni na splošno zavzeli do komunističnega režima v Sloveniji odklonilno stališče. Zato se je od vsega začetka veliko "staronaseljencev" udeleževalo prireditvev, ki so jih pripravljali "novi".

⁹ Slovenci v Belgiji, ZSS 1950, 244-245

¹⁰ Slovenski naseljenci v Franciji, ZSS 1961,195-197

Leta 1953 je prišel na obisk v Francijo kard. Piazza z namenom, da preuči stanje in potrebe katoliških vseljencev v Franciji. Slovenci so se pridružili drugim 17 narodom ob cerkveni slovesnosti na Montmartru, kjer je govoril slovenski duhovnik dr. **Ignacij (Nace) Čretnik**, kasneje ravnatelj vsega slovenskega dušnega pastirstva v Franciji in glavni pobudnik Slovenskega doma v Chatillonu, v predmestju Pariza. Tisti dan so Slovenci priredili še več nastopov. Mons. Čretniku je pomagala skupina duhovnikov, od katerih so bili nekateri v Franciji že pred vojno (msgr. V. Župančič, msgr. Stanko Grims, msgr. Jože Kerec) in nekateri drugi, ki so prišli v Francijo šele po vojni (kot, npr., Stanko Kavalarič, Tone Dejak, Ciril Lavrič, Jože Flis idr.)

Povojni protikomunistični begunci so mogli uvideti, da imajo v Francozih dobre prijatelje, posebno med tistimi, s katerimi so si bili politično in svetovno-nazorsko blizu.

Kasneje je veliko tim. izseljencev iz gospodarskih razlogov dobilo zatočišče in delo v Franciji. Poudariti je treba, da so se mnogi od njih radi udeleževali prireditve nekdanjih beguncev. Francija je namreč kmalu prenehala sprejemati tiste rojake, ki so bile eno leto ali dve v taboriščih v Italiji ali Avstriji, in je dovoljevala vstop samo tistim, ki so prihajali naravnost iz domovine, čeprav je večina teh prebežnikov potem odšla v druge države. In vendar so šli vsi ti ljudje skozi slovensko pisarno, ki jo je v Parizu sprva vodil prelat dr. Ignacij Čretnik!

Za **prosvetno delo** skrbijo v **raznih krajih razna društva**. Povsod se namreč najdejo osebe, zavzete za odrsko kulturno nastopanje. Svojega lista v Franciji Slovenci nimajo. Mednje prihaja *Naša Luč*, nekaj pa je naročenih na demokratske liste s Koroške in Primorske ali iz prekomorskih držav, kot Argentine ali ZDA. Med njimi jih je tudi precej, ki so naročeni na Mohorjeve knjige v Celovcu in Gorici. V več krajih so imeli slovenske šole. Značilno za slovensko skupnost v Franciji so bile leta 1960 v raznih mestih spominske prireditve na čast pokojnemu škofu Rožmanu, posebno tista, ki jo je pripravilo **Društvo prijateljev Jugoslavije**.

Leta 1963 zelo kratko *Pismo iz Francije* poroča predvsem o tem, da so v Parizu **pridobili nove prostore za slovensko katoliško misijo**. Dobili pa so skupaj s Hrvati tudi svoje prostore v Nici. V Parizu so uprizorili tri igre in imeli več prosvetnih predavanj.

Med razumniki se je najbolj uveljavil dr. Žajdela kot strokovnjak za rakasta obolenja.¹¹

Pod naslovom "Slovenska versko-narodna manifestacija v Lurdu" poroča o njej ZSS leta 1965.¹²

4. NORVEŠKA

V ZSS je eno samo poročilo o novih Slovencih na Norveškem. V to deželo so se zatekli pretežno begunci, ki so bolehal na pljučih. Bolniki so prihajali iz Italije, Avstrije in Nemčije. Leta 1954 jih je bilo okrog 30 do 40. Spočetka so bili nastanjeni po sanatorijih, po ozdravitvi pa so dobili delo v poklicih, primernih za njihove sposobnosti. Slovenci so se dobro vživeli. Podnebje se jim zdi ugodno, čeprav je zima dolga in precej mrzla.

Žal ni danih pogojev za kako društveno življenje. Vendar pa jih je veliko v stikih s slovenski-mi skupnostmi drugod; npr., precej jih redno prejema *Svobodno Slovenijo*.¹³

5. ŠPANIJA

Zelo kratko je leta 1950 poročilo o slovenskih akademikih v Španiji.¹⁴ Priredili so študijsko-ideološki tečaj v Madridu. Uspešno opravljajo izpite.

¹¹ M.Z., *Pismo iz Francije*, ZSS 1963, 236

¹² J.K., ZSS 1965, 339-341

¹³ Slovenci na Norveškem, ZSS 1955, 262

¹⁴ ZSS 1950, 239

Šele leta 1958 poroča A.P.M. v ZSS o "Slovenskih visokošolcih v Španiji".¹⁵ Iz Rima se je večina slovenskih akademikov preselilo v Madrid, kjer so bili med prvimi stanovalci kolegija sv. Jakoba. Nekaj se jih je moglo nastaniti v Barceloni, nekaj visokošolk pa v Zaragozi. Ob koncu leta 1947-48 je bilo v Madridu 29 slovenskih visokošolcev, v Barceloni 9, v Zaragozi 6.

V Zaragozo so prišle slovenske visokošolke po posredovanju španske dekliške KA. Živele so po samostanih, ki so imeli rezidence za študentke. Vse Slovenke so končale študije, nekatere že v ZDA ali Brazilu, kamor so se izselile, dve pa sta odšli za redovnici v London.

V Barcelono je prišlo 9 slovenskih akademikov, 2 dekleti in 7 fantov. Stanovali so po rezidencah v samostanih. Sprva niso imeli podaljšljive podpore, a dobivali so pomoč od **OCARE** (Obra Católica de Asistencia a los Refugiados Extranjeros; slovensko: Katoliška ustanova za podporo tujim beguncem), potem pa so dobili državne štipendije ali štipendije od Kolegija svobodne Evrope iz Strasbourga. Prvih 5 se je vpisalo na medicino, od katerih so 4 že končali in opravljajo zdravniški poklic v Barceloni. En pravnik se je izselil v Kanado. Ena visokošolka, ki je nehala kemijo, je odšla v Kanado. Štirje so opustili študij, dva sta se izselila, eden je zbolel, četrta pa je opustila študije v ZDA.

Življenje v kolegiju je bilo zelo pestro. Spoznali so se med seboj najrazličnejši narodi. Sprejemali so mesečne obiske s predavanji.

Študentje so prihajali iz vrst KA in Straže. To je ostalo tudi v Španiji. Madridski odsek Straže je imel tedenske sestanke. Člani KA so imeli ustanovni občni zbor Zveze slovenskih katoliških visokošolcev (ZSKV) že 10. novembra 1946 v Rimu; v njej so se povezala društva Slovenija iz Moniga oz. Servigliana, Branik iz Bologne, Rimsko društvo stanovcev in društvo visokošolk Čebelica. Po prihodu v Španijo se je ustanovil *Plamen* v Barceloni. Maja 1948 se je v to Zvezo vključilo tudi *Cirilsko društvo* slovenskih bogoslovcev v Argentini, nato pa stanovske skupine iz Belgije, Kanade in Argentine.

ZSKV je od leta 1946 do jeseni 1951 izdajala razmnoženo revijo *Nova doba*. Odtlej jo je še dve leti izdajal konzorcij, a se je omejila na družbena vprašanja. ZSKV pa je od leta 1951 izdajala glasilo *Stanovec*, ki je od leta 1952 imel medicinsko prilogo.

Najvidnejše delo ZSKV v Španiji so bili enotedenski tečaji v Madridu. Na prvem, leta 1948, je bilo 30 navzočih. Peti in zadnji tečaj je bil julija 1953.

Slovenski visokošolci so hodili tudi na romanja: k Virgen del Pilar v Zaragozo in v Rim. Imeli so več skupnih počitnic, 1948 v Salamanki, nato dve leti v Sigüenzi, pet let pa na katalonski obali. Udeležili so se tudi nekaterih Mednarodnih poletnih univerz. Včasih so mogli narediti študijska potovanja in obiskati poletne tečaje Katoliškega instituta v Parizu ali Kolegija svobodne Evrope v Strasbourgu.

V letu 1957 se je stanje precej spremenilo. Od tistih, ki so ostali v Španiji, se jih je nekaj poročilo s Slovenkami, ostali pa z osebami drugih narodnosti. Precej se jih je izselilo v ZDA, Kanado, Brazil in Francijo.

2. Severna Amerika

1. KANADA

Kanada je prva odprla vrata slovenskim beguncem. Prihajali so tja po zahtevni izbiri v taboriščih. Vsakdo je moral podpisati pogodbo za 10 mesecev, potem pa je smel prosto izbirati. Oktobra 1947 je prišla prva skupina fantov, ki so večinoma podirali drevesa, januarja 1948 pa

¹⁵ ZSS 1958, 221-226

še druga skupina fantov in skupina deklet, ki so se zaposlila kot hišne pomočnice in bolniške strežnice. Marca je prišla prva skupina družin, šivilj in krojačev, aprila pa 82 fantov za delo na železnici, nato delavci za farme, za sladkorne nasade ipd. Največja skupina deklet je prišla septembra 1948.

Prvi povojni vseljenci

Ko so odhajali iz Avstrije in Nemčije, so bodoči Kanadčani mislili najprej na to, da morajo čimprej iz Evrope. Čeprav jih je nekoliko plašila skoraj enoletna delovna pogodba, so se kljub temu podvrgli neprijetnim pregledom raznih komisij. Po prihodu na kanadska tla jih je prevzel Delovni urad (Employment Office) in jim odkazal delo: na gradnji novih železniških prog, v gozdovih predvsem na severu, v različnih obrtih po mestih, dekletom pa kot gospodinjske pomočnice v zasebnih gospodinjstvih ali kot bolničarke v raznih bolnišnicah ali zdraviliščih. Mnogo jih je bilo poslanih na farme, predvsem v zahodne dele Kanade (Manitoba, Alberta). Tako so se slovenski novopriseljenci razpršili po vsej Kanadi, od Vancouverja do Halifaxa, med njimi pa je bilo na tisoče km razdalje.

Dosti je bilo primerov, ko so bili spočetka posamezniki čisto sami, a po delovni razporeditvi je prišlo do snovanja manjših krožkov in družbic. Tako se je zgodilo, da je okrog 40 mož in fantov prenočevalo prve dni skupaj in ostalo v gozdovih severno od Kapuskasinga; večja skupina je delala tudi na progi La Perade v quebeški provinci, manjša pa se je zbrala na progi v Smithfallsu, North Bayu in drugod. A te skupine so se po delovnih potrebah stalno premikale. To se je dogajalo tudi na progi v Torontu in njega bližnji in daljni okolici.

Ko je potekel čas delavne pogodbe, so se lahko preselili v mesta in iskali svobodnih poklicev in zaposlitev. Večina se je vselila v quebeško in ontarijsko pokrajino, kjer je nastalo središčno ozemlje slovenskih beguncev, vseljencev v Kanado. Zelo se je okrepila tudi skupina v Battawi pri Trentonu, manjša skupina pa je nastala v Montrealu, kjer je bilo teže dobiti zaposlitev. Nekaj fantov je bilo v Londonu (Ontario), nekaj pa jih je delalo v rudnikih v Norandi (Quebec) in Sudbury.

Tudi dekleta so se razkropila. Največja skupina je ostala v **Torontu**, precej jih je bilo v **Montrealu**, manjše skupine pa so bile v krajih **Bellwile**, **Guelph**, **Pariz**, **Preston**, **Hamilton**, **Cemptville** (vse v ontarijski pokrajini), v **Winnipegu** (pokrajina Manitoba) in v **Quebecu**.

Zasluzek za časa pogodbe je bil zelo različen: najbolje so zaslužili delavci na progi, najslabša plačana so bila dekleta-gospodinjske pomočnice in delavci na farmah, ki so za delo od ranega jutra do pozne noči prejeli borih 40-50 dolarjev na mesec.

Kljub vsemu se je slovenska pridnost izkazala tudi v Kanadi. Nekateri so si po pogodbi že kupili lastno hišo ali vsaj zemljišče. So primeri, ko sta dva ali trije skupaj kupili hišo.

Začetki dušnopastirskega in prosvetno-družabnega delovanja

Dolgo časa v Kanadi niso imeli svojega dušnega pastirja. Pogosto je prihajal v Toronto dr. Janko Pajk. **Decembra 1948** pa je **prišel v Toronto dr. Jakob Kolarič CM in odtlej je bila redno slovenska maša v cerkvi Marije Čenstohovske**. Spočetka je bila udeležba skromna, **sredi leta 1949** pa je **prihajalo že 200 oseb**. Oktobra 1948 je dr. Pajk s pristankom pomožnega škofa ustanovil v Toronto **Slovensko dekliško Marijino kongregacijo**, katere vodstvo je kmalu prevzel dr. Kolarič. Za Veliko noč 1949 so se organizirali tudi fantje in ustanovili **društvo Najsvetejšega Srca Jezusovega**. Obe društvi sta skupno priredili na večer pred Belo nedeljo 1949 ples, na nedeljo pa Moliérovega *Skopuha*. Na binkoštno nedeljo 1949 so skupaj romali k božjepotni cerkvi kanadskih mučencev v **Midlandu**. V poročilu leta 1950 je kronist zapisal tudi, da vse okolje in vsi tokovi ne morejo uničiti duha in ideje, zaradi katere so šli kot drobci majh-

nega naroda po svetu iskat pravice. **“Kot Hlapec Jernej nekoč, tako bojujemo danes mi naš boj za staro pravdo, za resnično svobodo in lepše življenje na slovenski zemlji ob vznožju Triglava.”**¹⁶

Naslednje poročilo pripoveduje o organiziranju slovenske župnije in pripravah na zidanje cerkve. Ker so sprevideli, da kljub ljubeznivosti gostiteljev le-tem ne morejo biti v stalno nadlego, je leta 1953 odbor kupil zemljišče, novi odbor (predsednik Jože Turk) pa se je takoj vrigel na delo. Na prošnjo slovenskega dušnega pastirja dr. J. Kolariča je torontski nadškof dovolil, da sme slovenska župnija voditi svoje lastne matične in računovodske knjige. Uradni naslov je postal **Slovenska župnija Marije Pomagaj**. Od marca do maja so zbrali 10.000 dolarjev, zato so predložili načrte, ki so bili odobreni 2. julija. Delo za notranjo opremo cerkve je prevzel Franc Gorše iz Clevelanda, plačali pa so ga tudi Clevelandčani. Stroške za glavni oltar je prevzela skupnost iz Montreala, za stranska oltarja pa Slovenci iz Windsorja in primorski rojaki.

Za dobrodelnost je bila ustanovljena **Charitas**. Važna je bila **ustanovitev slovenske šole**, ki je sprva imela dve ravni: za otroke, ki še niso znali brati, in za druge. Imeli so svoj **pevski zbor**, ki je pel tudi pri mašah. Delovala je tudi **Fantovska zveza**. Prirejen je bil študijski dan za izobražence. Delovali sta **Katoliška akcija** in **Misijonski krožek**, ki pa nista spadala v župnijski okvir.

V Torontu je bila ustanovljena **hranilnica in posojilnica dr. J.E. Kreka**. Ustanovila pa se je tudi **Slovenska Narodna Zaveza, katere namen je bil širiti slovenski program, začenši z lastno državo**.

Delovanje do leta 1957¹⁷

Spočetka ni bilo jasno, kaj pravzaprav hočejo: ali župnijo ali družabno-kulturno povezanost, ali samo cerkev ali slovenski dom. Toda pojmi so se razjasnili. Potem ko je torontski nadškof kard. McGuigan dovolil podpisati pogodbo za gradnjo cerkve, so podpisali pogodbo s slovenskim gradbenikom F. Stojcem. Dovoljenje se je v začetku nanašalo samo na dvorano pred cerkvijo, za kar je bil proračun 37.876 dolarjev. Zaradi vremenskih razmer dvorana ni bila dokončana do pogodbenega roka, to je, 14. marca 1954. Začeli so z novo denarno nabirko in ko je kardinal 24. marca 1954 dovolil tudi gradnjo cerkve, so jo proti koncu leta 1954 mogli že pokrivati. Prvotni načrt je bil nekaj spremenjen in so cerkvene prostore pozidali nad dvorano. V dvorani je prostora za 500 sedežev, v cerkvi pa za 450.

Leta 1954 so imeli več pomembnih verskih in zabavnih prireditvev. Ustanovili so tudi **SKAS** za slovenske izobražence, v katerega je vstopilo 41% povabljenih. Lepo je delovala Caritas. Precej opazno pa je bilo tudi delo KA. Župnija je izdajala list *Božja beseda*. Ustanovljen je bil **Slovenski dramatski krožek**, ki je odigral več iger. Na župniji je bila knjižnica, ki jo je upravljala dekliška Marijina kongregacija. Redno so prirejali izlete, plese in kinopredstave. SNZ je začela izdajati svoje glasilo *Slovenska država*. Razstavljal sta svoja dela umetnik Gorše in slikar Kramolc.

V letu 1957 je poročilo o verskem delovanju med Slovenci v Kanadi in o delu na župniji Marije Pomagaj v Torontu.¹⁸ Govori pa tudi o kulturnem delovanju prosvetnega društva Baraga, o delovanju dramatskega odseka in pevskega zbora. Delovalo je **Slovensko gledališče** pod vods-

¹⁶ Slovenci v Kanadi, ZSS 1950, 220-222; Perez poroča o Slovencih v Kanadi leta 1954. ZSS 1954, 260-263

¹⁷ Perez, Slovenska skupnost v Torontu, ZSS 1955, 249-253

¹⁸ J. Kopač CM poroča o Cerkvi Marije Pomagaj v Torontu, ZSS 1956, 13-15 in o Delovanju Slovencev v Kanadi, ZSS 1057, 157-163

tvom Vilka Čekuta, ki je pred vsako predstavo izdajalo *Gledališki list*. Obstojal je **Slovenski kulturni krožek** za slovenske izobražence z visokošolsko izobrazbo in za tiste, ki niso mogli dokončati srednje šole. Nehalo pa je delovati Slovensko katoliško akademsko starešinstvo. "Tudi mesečnik *Slovenska država* je večkrat prinesel kak članek iz kulturnega področja."

V **Montrealu** so imeli **Baragovo društvo**, a zadnje leto so priredili predvsem veselice. Prav tako **Društvo sv. Jožefa v Hamiltonu**, kjer so prekmurki Slovenci. V **Batawi** so imeli **slovensko šolo**. V **Torontu** so prekmurki Slovenci prav zadnje leto ustanovili društvo *Večerni zvon*.

Narodnemu in političnemu delu se posvečata **SLS in Slovenska narodna zveza**. Prva je priredila v zadnjem letu več proslav, druga pa v glavnem deluje preko *Slovenske države*.

Že to, da ima **večina Slovencev v Kanadi svojo lastno hišo**, je znak, da so dobro gospodarili, da pa so bile dane tudi možnosti za to. **Organizirajo se razne gospodarske zadruga** in ena od teh je zadruga slovenskih stavbenikov v Torontu 'Triglav'. Kreditna zveza J.E. Kreka ima že svoje poslopje blizu slovenske cerkve. Pri slovenski župniji pa se je ustanovila **Kreditna zadruga župnije Marije Pomagaj "Slovenija"**. Gospodarska zadruga **Triglav** je kupila hišo blizu slovenske cerkve na 618 Manning Ave. in **odstopila eno sobo za Slovensko pisarno**.

Stanja v letih 1957-1959

Poročilo o letu **1957** popisuje, kako da so mogli novonaseljenci kupiti svoje hiše. Večina je bila obremenjena z dolgoletnimi vknjižbami. Večkrat so del hiše oddajali v podnajem, da so tako lažje plačevali svoje dolgove s hišo. Pač pa so skoraj popolnoma prenehala solastništva, s katerimi so bili hišo takoj plačali v celoti, a ker ko so začele prihajati družine, je bilo treba najti nekaj svojega in izključnega. Razvoj je bil hiter in zato so tudi pogosto zamenjavali svoje hiše za boljše.¹⁹

Novo poročilo je za leto **1958**.²⁰ Slovenci so se razkropili po vsej Kanadi, največ pa jih je v velikih mestih na zahodu, kot Toronto, New Toronto, kjer jih je gotovo 3.000. Veliko je mladih zakoncev, delno pa so še samci. Prekmurki Slovenci so v zadnjih letih močno pomnožili slovenskih živelj v Montrealu, tako da jih je tam verjetno skoraj 1.000.

Slovenci so zaposleni v raznovrstnih poklicih. Vsi iščejo stalnosti v službi; na srečo je socialno zavarovanje vedno bolj splošno. Še vedno je za nekatere huda ovira neznanje jezika. Spočetka je bilo najtežje za šolane; zdaj pa vse kaže, da jih je vedno več po uradih ali v svobodnih poklicih. Dopolnilni študij je marsikomu odprl pot. Že jih je nekaj, ki poučujejo po študijskih ustanovah ali delujejo tam znanstveno. Precej jih še pridno študira, kar pomeni, da bo sčasom kar nekaj strokovnjakov slovenskega rodu.

Stanje leta 1960²¹

Poroča se o številčni rasti, saj **matična knjiga pri Mariji Pomagaj v Torontu zaznamuje kar 205 rojstev od 1959 do 1960, smrti pa samo 12. Slovenskih porok je bilo 108. Opaza pa se pritok novih vseljencev, ki bežijo iz rdečega raja v domovini.**

Življenjski standard je visok, a s tem so tudi odprta na stežaj vrata materializmu. Ustanovila se je Marijina legija. Imeli so običajna romanja v Midland. Posebno lep dogodek je bila telovska procesija na Slovenski pristavi. V bližini slovenske cerkve so se nastanile usmiljenke, ki vodijo zavetišče za otroke, poučujejo v šoli in pomagajo pri upravi *Božje Besede*. G. Kolariča je zamen-

¹⁹ ZSS 1958, 267-269; v istem času je Otmar Mauser pisal o župniji Mariji Pomagaj, ZSS 1958, 269-270

²⁰ Karel Wolbang CM, ZSS 1959, 209-227

²¹ Perez, *Zapiski o življenju in delu Slovencev v Kanadi* ZSS 1961, 1185-189

jal g. Kopač, pomočnik pa mu je bil g. Sodja. Slovenski misijonarji so obiskali številne kraje po vsej Kanadi, kjerkoli so se naselili Slovenci.

V Torontu sta dve slovenski šoli, v vsaki župniji po ena. Pri župniji Marije Pomagaj je bilo l. 1959-60 vpisanih 112 otrok v 5 razredih, v šoli Brezmadežne pa 33 učencev v 3 razredih. Obe šoli pripravljata redno več prireditev. Začela pa se je tudi šola v Sudburyju.

Dramsko umetnost je v Toronto gojilo *SKPD Baraga* in njegov mladinski krožek *Mladi dom*, nekaj pa tudi *Slovensko gledališče*. Poleg številnih iger je bilo tudi več proslav, kot spominske, Slomškova idr.

Od 28. avgusta 1960 imajo tudi v Kanadi Slovenske dneve in sicer na Slovenski pristavi, ki je kakih 40 milj (64 km) od Toronta. Na denarnem področju sta še vedno delovala dva zavoda: J.E. Krek Credit Union, ki ga vodi SNZ, in deluje že več kot 7 let; drugi je Hranilnica in posojilnica za člane slovenske narodne župnije Marije Pomagaj, ki je 25. avgusta 1960 praznovala svojo 3. obletnico.

Za **Torontom** je največ Slovencev v **Montrealu**, ki imajo svojo duhovnijo, kulturno društvo Baraga in izdajajo listi *Čolnič*. Tretja naselbina je v **Hamiltonu**, Ont.; trenutno je njihov dušni pastir salezijanec dr. Tomc. Svoje društvo in svoj društveni dom imajo tudi v **Londonu**.

“Kanadsko pismo” leta 1962²²

V Kanadi je veliko blagostanje, primerljivo s tistim v ZDA. Zato so Slovenci v dobrem položaju. Ker ima večina Slovencev že kanadsko državljanstvo, prehod čez mejo ne dela nobenih težav. Največ slovenskih Kanadčanov potuje v Cleveland, delno dalje v Lemont.

Celotni sistem življenja je v težnji po čim večjem življenjskem uživanju, kar slabo vpliva na Slovence. Vendar žanje lepe uspeha Marijina legija. Prireditve že niso več tako obiskane. Veliko se pričakuje od **novoustanovljenega kluba “Naši upi – Naša nada”**, ki je organiziran po vzorcu kanadskih mladinskih društev. Glavni namen je, da se mladina zbira v cerkveni dvorani, za apostolat, šport in zabavo. Pa tudi, da se spoznajo med seboj. Leta 1960 je bilo 77 porok, do septembra 1961 pa se že bližajo temu številu. V letu 1960 je bilo 149 krstov, do sept. 1961 pa skoraj prav toliko. V slovenskih šolah je 270 otrok do 16. leta.

V Kanadi deluje med Slovenci **14 duhovnikov, 8 samo za Slovence**. Iz Toronta hodijo misijonarji po vsej Kanadi. Drugje delno nadomešča njihovo odsotnost list *Božja Beseda*.

V Torontu je okrog 7.000 Slovencev, v vsej Kanadi pa na grobo šteto okrog 18.000.

Zelo posrečena je bila **zamisel o medžupnijskem letovišču**, kakih 64 km iz Toronta, ki obsega 24 akrov, kjer je velika lopa, prostori za vse vrste športe, bazen za odrasle in za otroke. Vsak konec tedna se tam zbira veliko ljudi.²³

Društveni **dom** so si postavili tudi v Sudbury. V **Londonu** (Ont.) imajo svojo **šolo**. V **Hamiltonu** so začeli **zbirko za cerkev**.

“Slovenski svobodnjaki v Kanadi”²⁴

Peter Markeš je izjavil na proslavi slovenskega narodnega praznika, 29. oktobra 1961:

“Če Slovenija danes molči, naj govorijo slovenski svobodnjaki v Kanadi, Ameriki, Argentini in drugod.” Poročilo iz leta 1962 naj bi pokazalo, da so tudi Slovenci v Kanadi budno na mrtvi straži slovenstva.

²² A.A.S., Kanadsko pismo, ZS 1962, 208-210

²³ 1 akre je angleška ploščinska mera, ki so jo prevajali kot jutro (ali joh), in ima približno 40,47 akrov; 1 akre je kvadrat z vsako stranjo po 10 m, torej 100 m²; letovišče bi potemtakem imelo približno 97.104 m² ali skoraj 10 hektarjev.

²⁴ A.Z piše ‘O življenju in delu slovenskih svobodnjakov v Kanadi, ZSS 1963, 231-238

Še vedno izdajajo mesečno versko revijo *Božja Beseda* in *Slovensko državo*, glasilo slovenskega državnega gibanja. V letu 1962 je začelo Društvo Slovencev izdajati *Slovensko misel*.

V Kanadi delujeta **na dveh slovenskih župnijah v Torontu dve šoli**. V prvi, **pri Mariji Pomagaj**, je bilo v letu 1961/2 vpisanih v 5 razredih 149 otrok in je imela slovensko knjižnico: leta 1962 je postala 6-letna in je imela nad 178 otrok. V drugi župniji, pri Brezmadežni, je bilo 75 otrok in je imela pevski zbor; leta 1962 se je število učencev zvišalo na 90 otrok. **Slovenski tečaji so še po drugih mestih: Montreal, London, Hamilton, Sudbury.**

Kulturno-prosvetno delovanje je kljub vsem težavam razgibano. Seveda najbolj gojijo slovensko pesem. Imeli so več gledaliških nastopov. Pomembno je tudi delovanje prekmurske slovenske folklorne skupine v Torontu.

V Torontu poslujeta tudi **dve slovenski hranilnici**: župnijska in Slovenska hranilnica in posojilnica J.E.Krek. Obe se lepo razvijata. V župnijski, npr., je bilo leta 1961 212.234 dolarjev vlog na delnice, na osebne čeke pa 280.142 dolarjev. To se pravi, da je bilo vsak mesec 10.000 dolarjev vlog več kakor dvigov. Kapital se je mesečno dvigal za 7.600 dolarjev. Izdanih posojil je bilo l. 1961 za 207.818 dolarjev, odplačanih dolgov pa 134.559 dolarje. Ves denarni promet je l. 1961 znašal 1.370.836,90 dolarjev

V bližini Toronta imata obe župniji **Slovensko letovišče (Slovenian Summer Camp)**, ki ga upravlja poseben odbor. Za začetek sezone, 10. junija 1962, se je na njem zbralo okrog 500 rojakov. Poleti je tam zelo živahno. Tam se prireja tudi vsakoletni **Slovenski dan** z veliko udeležbo, saj se ga je leta 1962 udeležilo 2.000 rojakov.

V letu 1962²⁵

Slovenska pristava (ali: "farma") je bila leta 1962 vse poletje zelo obiskana. Blagoslovili so nove naprave letovišča. Zaradi naraščajočih potreb župljanov so kupili **ново hišo na Manningu**. Ob prisotnosti predsednika NO, dr. Miha Kreka, so proslavili narodni praznik. Slovensko gledališče je uprizorilo igri *Miklova Zala* in *Mati*. Denarni zavod (Hranilnica in posojilnica slov. župnij) je znova izkazal uspešno poslovanje. Priredili so razstavo slovenskega zamejskega tiska, na kateri je govoril pisatelj Karel Mauser. SKPD Baraga je uprizorila Jalnov *Dom*, harmonikarji pa so priredili svoj koncert. Imeli so vsakoletno romanje v Midland. Kot vsako leto so priredili tudi žalno komemoracijo za vse pobite Slovence. Obhajali so 1.100. obletnico prihoda sv. Cirila in Metoda med Slovence. IV. Slovenski dan na župnijski farmi je bil 4. avgusta 1963, ob veliki udeležbi Slovencev iz Kanade in ZDA. DSPB je za 20. obletnico priredilo počastitev žrtev iz Grčaric, Turjaka in Kočevja.

Isti dopis kratko poroča o Slovencih v Winnipegu, kjer je okrog 1.000 rojakov s približno 100 slovenskimi družinami.

Do septembra 1966

V letih od 1964 do 1966 je več poročil. **Prvo** pripoveduje o delovanju obeh slovenskih torontskih župnij, o izboljševanju slovenskega letovišča, o obeh denarnih zavodih, o delovanju SKAS-a in o Slovenskem gledališču. Ker je župnik Prebil odvezl Prosvetnemu društvu Baraga župnijski značaj, se je to društvo združilo z Društvom Slovencev, ki je dobilo v imenu še dodatek Baraga. Deluje tudi društvo Prekmurcev Večerni zvon. Politično je delovala SLS, ni pa bilo poročil o Slovenski narodni zvezi. Zelo delovna je bila Telovadna zveza, za katero pa ni bilo prostora v cerkveni dvorani, vendar ima svoje posestvo z 200 akri (približno 80 ha) na severu pri Bankroftu, kjer imajo svojo nedeljsko mašo To posestvo je zelo primerno za lovce in

²⁵ J. Kranjc, Kronološki pregled delovanja Slovencev v Torontu od septembra 1962, ZSS 1964, 295-301

smučarje. Kar na hitro in skoraj na skrivaj so jih zapustile slovenske usmiljenke, ki so se vrnile v Slovenijo.²⁶

Drugo poročilo govori o rojakih v **Torontu**, o delovanju tamkajšnjih dveh slovenskih župnij in spet o raznih ustanovah. Nov je **Slovenski dom**, za katerega so kupili zemljišče s primerno stavbo jeseni 1964, za časa poročila pa so stavbo še predelavali. Omenja tudi različne prireditve. Poudarja, da zidajo novo župnišče.

Potem poroča o Slovencih v **Montrealu**, kjer jih je nad 3.000. Imajo svojo župnijo, cerkev in dvorano pod cerkvijo sv. Vladimirja. Kupili so si tudi svojo pristavo (5 akrov ali približno 2,5 ha). Imajo slovensko šolo. Od ustanovitve župnije l. 1957 do l. 1965 je bilo 135 porok in 248 krstov.

Hamilton je oddaljen od Toronta kakih 40 milj v smeri proti niagarskim slapovom. Nimajo sicer svojih organizacij, pač pa so si priborili župnijo. Vendar so s težavo sezidali veliko dvorano, cerkev pa še ni dozidana in delo je kar zastalo.

V **Winnipegu**, prov. Manitoba, je tudi slovenska župnija, oddaljena kakih 1300 milj od Toronta proti zahodu Kanade. Je najmanjša, saj ima vsega skupaj 530 rojakov. Je pa pomembna, ker je izhodiščna točka za vso zahodno Kanado.

Tretje poročilo za leto 1966 piše o dveh slovenskih **torontskih** župnijah in o delu na njih, potem pa o Slovenskem dnevu, SLS-KDS in društvu **Savi**. Omenja veliko število novih slovenskih priseljencev v **Montrealu**, piše o slovenski cerkvi in župniji ter o slovenski pristavi, opisuje pa tudi življenje v Montrealu. Trdi, da je tam vedno več Slovencev, posebno Prekmurcev. Poroča, da je bilo tedaj Slovencev v **Hamiltonu** okrog 1.000. "**Slovenian Community Center**" ima dve dvorani, dograjena pa je le spodnja. Od lanskega leta imajo slovensko šolo s tremi razredi. Po dolgem času je spet poročilo o Slovencih v **Sudbury** in **Windsorju**. V **Sudbury**, mestu rudnikov nikla, zlata in srebra, je malo Slovencev. Imajo pa svoj pevski zbor in slovensko šolo s 13 otroki, vse to na hrvaški župniji. V **Windsorju**, tik ob meji na ZDA, je več slovenskih družin, ki imajo svoj Odbor staršev, ki je leta 1966 pričel s **Slovenskim tečajem Friderika Baraga**. Leta 1966 so že imeli lepo zaključno prireditev šolskega leta. Poročilo izraža veselje nad razgibanim delovanjem Slovencev v Kanadi, a tudi zaskrbljenost, ker v slovenske hiše ne prihajajo slovenske knjige in se premalo bere.

Od leta 1967 do 1969

O življenju Slovencev v Kanadi so bila objavljena v naslednjih letih tri poročila. Prvo se nanaša na leto 1967. Drugo poročilo je daljše in razdeljeno na kratka poglavja. Tretje za leto 1969 je po obliki in vsebini podobno poročilu prejšnjega leta. Omenja **Holiday Garden**, oddaljen kakih 40 milj od Toronta proti JV, ki ima 40 akrov in je last družbe delničarjev; je letovišče z dvema bazenom, s prostorom za balinanje, ima pokrit pod za plese, moderna stranišča, veliko kuhinjo, klet za pijačo, moderna otroška igrišča, zidan prostor za prodajo jedil in pijač itn; in da je zelo priljubljen in obiskan kraj.²⁷

Leta 1971²⁸

Poročilo začenja s **Torontom** in tamkajšnjima župnijama in govori precej izčrpano o njunem delovanju. Med drugim napoveduje barvan in zvočen film o Baragu, ki ga pripravlja vice-

²⁶ Lojze Ambrožič st., Delo Slovencev v Toronto od sept. 1963 do sept. 1964, ZSS 1965, 333-337; Zapiski o delu Slovencev v Kanadi, od septembra 1964 do septembra 1965, ZSS 1966, 378-383; Poročilo iz Kanade, ZSS 1967, 304-308. Lojze Ambrožič st. je bil oče kard. dr. Alojzija Ambrožiča, torontskega nadškofa do leta 2006.

²⁷ Lojze Ambrožič st., ZSS 1968, 259-271; ZSS 1969, 296-308; ZSS 1970, 216-226

²⁸ Otmar Mauser ZSS 1971/72, 320-341

postulator Tone Zrnec. Opiše XIII. Slovenski dan na Slovenskem letovišču pri Boltonu, kjer je bil glavni govornik dr. Viktor Antolin, ki je razvil globoke misli o načinu vključevanja v kanadsko kulturo in državno skupnost. Prinaša več fotografij s tega dneva, od teh kar nekaj skupinskih, kot so, npr., folklorna skupina **Biser, dekliški kvintet in članice Slovenske telovadne zveze**. Posebej poroča o "Caravan 72", kjer sodelujejo vse narodnosti, za kar so Slovenci pripravili paviljon *Ljubljana* v cerkveni dvorani pri Mariji Pomagaj, ki ga je obiskalo nad 8.000 oseb; med 44 narodnostmi slovenska za najboljšimi ni zaostajala daleč. Omenja tudi pevski **zbor Vrba**, ki ima že 20 let. Poedino opiše delovanje vseh ustanov, omenja pa prvič **Slovenski lovski klub**.

V poročilu o **Montrealu** so deležni podobnega popisa slovenska šola, župnijsko življenje, slovensko letovišče in počitniški dom.

Iz **Hamiltonu** poroča o raznovrstnih dejavnostih, o delu na župniji sv. Gegerija Velikega, o prireditvah in slovesnostih, o slovenskem parku (23 akrov ob cesti 6 blizu avtoceste 401).

Iz **Windsorja** omenja kulturno, versko in duhovno življenje, slovenski tisk in tudi nekatere nevšečnosti, kot na primer medsebojna trenja.

V **Londonu** (Ontario) imajo **Slovensko kulturno in družabno društvo**. Čeprav je Slovencev samo okrog 400 do 500, imajo svoj **Slovenski dom**. Vendar slovenskih cerkvenih obredov ne morejo imeti, razen za Božič in Veliko noč.

V **Kitchner Waterloo** in okolici živi okrog 100 slovenskih družin. **Od leta 1960** imajo društvo **Sava**, ki je skoraj zamrlo, potem ko so si Belokranjci ustanovili svoje društvo **Bled**. Zdaj pa se je Sava opomogla in dobro deluje; ima svoje zemljišče, kjer namerava zidati Slovenski dom. Imajo pa že svoje letovišče s kopališčem, kjer je tudi začasna dvorana. Tamkajšnji Slovenski park je za Slovence, ki živijo v krajih Hamilton, Guelph in Kitchner približno enako oddaljen.

V **Sadburyju** se trudijo, da bi ohranili slovenstvo in to z raznimi prireditvami ter nastopi. Na svojem letovišču ob jezeru Wolf imajo včasih slovensko mašo. Od drugod prihajajo gostovat pevski zbori in folklorne skupine.

V **Battawi** so se rojaki začeli naseljevati leta 1948/49: Bilo jih je komaj 60 do 80, samih moških. Kasneje je prišlo nekaj deklet, leta 1951 pa družine. V prvih letih so imeli mešani pevski zbor, ki ga je vodil Drago Ložar. Nekaj let so vzdrževali tudi slovenske šole in imeli razne prireditve. Skoraj vsi rojaki so naročeni na slovenske liste

V **Winnipegu** so si ustvarili svojo skupnost okrog slovenske župnije, ki jo zdaj upravlja Jože Mejač. Leta 1971 so imeli celo vrsto prireditev in slovesnosti, ki so bile dobro obiskane. Po birmi je na slavnostnem kosilu ostalo okrog 200 rojakov. Podobna torontski Caravan je v Winnipegu Folklorama. Slovcem je bilo vreme naklonjeno, zato je imel slovenski paviljon lepo število obiskovalcev. Slovenski klub je l. 1971 praznoval 20-letnico svojega obstoja.²⁹

Lethbridge, Alberta, je imel spočetka okrog 30 slovenskih družin, **Slovensko društvo** in živahno kulturno delovanje. Poskusili so celo s slovensko šolo leta 1969, a ni bilo zadosti zanimanja zanj, kljub temu, da je bilo dovolj učnih moči. Vendar so za petje med slovensko mašo imeli svoj pevski zbor. Posebna slovesnost je bila l. 1971 zaradi nove maše Martina Dimnika. Ker mesto ni imelo industrije, so se mnogi rojaki preselili drugam. Tisti, ki so ostali, so sicer gospodarsko uspeli, a njih maloštevilnost je prizadela slovensko kulturno dejavnost.

²⁹ E. Pogačar je januarja 2007 poslala časopisni izrezek, v katerem je kratko poročilo o župniji Lurške Gospe v Winnipegu, Manitoba; virat: Mons Norman J. Chartrand, "Zgodovina nadškofije Winnipeg", Editions du Signe 2004, Strassbourg, Francija; "Pictorial Directory of Lourdes (Slovenian) St. Anthony of Padua (Hungarian) Churches", Winnipeg MB 2003. Omenja, da so prvi Slovenci prišli v Winnipeg leta 1930; da je v letih 1946-1950 prispelo 15 družin, beguncev pred komunizmom, in da se je večina rojakov – okrog 200 družin – naselila v letih 1956-1960. Leta 1962 so kupili staro cerkev in jo obnovili; blagoslovljena je bila 23. junija 1963. Omenja 9 župnikov-lazaristov, od leta 1963 (Joseph Mejac) do zadnjega Stan Gacek (od l. 2003 naprej)

V **Edmontu** Alberta, imajo Slovenci že od leta 1973 svoj klub in so sprva bolj živahno delovali. Kupili so staro šolo, jo predelali in prizidali dodatne zgradbe. Tako imajo zdaj kraj, ki jim služi za razne kulturne in zabavne prireditve.

V **Calgary**, Alberta, se je zgodilo nekaj podobnega: kupili so 120 let staro šolo, jo predelali in zdaj imajo tam prostore za sestanke, za prireditve pa dvorano za 200 oseb.

Spominski križ v Midlandu

Zadnje poročilo iz Kanade popisuje **postavitev Spominskega križa v Midlandu**, do česar je prišlo s skupno akcijo slovenskih protikomunističnih borcev okoli obeh glasil *Vestnika* in *Tabora*.³⁰ Križ “je bil postavljen ob 30. obletnici vetrinjske tragedije v spomin na pobite junake in vse druge, ki so v času komunistične revolucije v Sloveniji izgubili svoje življenje v obrambi svobode, vere in svojih domov”. Kraj je primeren, ker kanadski rojaki vsako leto romajo tja, pa tudi zaradi tega, ker gre za božjo pot s cerkvijo, zgrajeno na čast kanadskih mučencev, francoskih jezuitov, ki so jih po dolgem mučenju umorili huronski Indijanci.

2. ZDRUŽENE DRŽAVE

Zakon o vselitvi “evropskih demokratov, ki so postali žrtve totalitarizmov”

Po 2. svetovni vojni je bilo številnejše vseljevanje Evropejcev v ZDA omogočeno z zakonom, izglasovanem na predlog predsednika Trumana, po katerem so sprejeli 200.000 “**evropskih demokratov, ki so postali žrtve totalitarizmov**”. Za begunce pred komunisti, ki jih je do tlej skoraj ves svet psoval kot izdajalce ali kolaboracioniste, je to pomenilo veliko zadoščenje s strani ZDA.

Vendar so sprva prihajali v ZDA samo posamezniki, posamezne družine ali majhne skupinice. Od Slovencev so med prvimi prišli tjakaj škof dr. Gregor Rožman, predsednik NOS dr. Miha Krek, pa tudi kar nekaj vseučiliških profesorjev in izobražencev. Primerno je navesti na tem mestu del poročila iz kasnejših let: “**Emigracijo v U.S.A. čaka velika naloga: zastopati našo stvar pred najvplivnejšimi svetovnimi državniki ter osvežiti slovensko staro emigracijo.**”

Začetki vseljevanja

Zakon, ki je omogočil vselitev v ZDA 205 tisočim beguncem, je stavil tudi pogoj, po katerem je moral imeti **vsak vseljenec že zagotovljeno streho in zaposlitev** s strani tim. “**sponsorja**” ali “**botra**”. To je bilo sicer za marsikoga nemogoče, bilo pa je izrednega pomena za vse tiste, ki so dobili “**botre**”. Vselitev se je izvedla s pomočjo IRO, državnih organizacij (tim. komisija za “prerešanje”, konzulati, vseljensko nadzorstvo) in zasebnih (verske, dobrodelne). Naloga zasebnih organizacij je bila predvsem iskati sponzorje, posredovati med botri in begunci ter jih odpravljati po ZDA. Ena najbolj delovnih je bila **Narodna katoliška dobrodelna konferenca** (NCWC-Nacional Catholic Welfare Conference). Preko nje je 40 % vseljencev našlo v ZDA botre in njihovo pomoč.

Za slovenske begunce je skupaj z NCWC delala **Liga slovenskih katoliških Amerikancev**, ki je imela sedež v Clevelandu. Njen predsednik je bil tedaj msgr. Oman, tajnik pa dr. Miha Krek. Pri NCWC v New Yorku je bil poseben oddelek, **Slovene Desk**, ki ga je vodil p. Bernard Ambrožič OFM. Liga je dosegla, da je že do 25. septembra 1949 prišlo v ZDA 800 slovenskih be-

³⁰ Spominski križ v Midlandu, Kanada, ZSS 1973-1975, 460-461 (Več o tem na medmrežju)

guncev, potem pa se je vseljevanje še nadaljevalo.³¹ Liga je dobila tudi neslovenske botre, predvsem med farmarji angleškega jezika. Računa se, da je približno polovica botrov med ne-Slovenci. Med Slovenci je bilo največ podjetnikov in farmarjev, zlasti iz okolice Clevelanda.

Zaradi svojih sponzorjev so se prvi novovseljenci razkropili po 28 državah ZDA, čeprav jih je 592 ostalo (82,5 %) v šestih državah, kjer so najmočnejše slovenske naselbine: Ohio, 272, New York 104, Minnesota 76, Illinois 58, Wisconsin 46, Pensylvania 33. Kasnejši novi prišleci so se zaradi sponzorjev nastanjevali tudi v Virginia in N. Dakota.

O vseljevanju beguncev v ZDA prinaša **ZSS poročilo leta 1951**. Opiše oba vseljska zakona, prvega in dopolnilnega, nato pa daje podatke o vseljevanju. **Konec leta 1950** je bilo v ZDA **okrog 1.700 novonaseljencev-beguncev**. V bodoče jih **pričakujejo še vsaj 800**, tako da zna biti končno število novovseljencev **2.500**. Večina je ostala v državi Ohio, posebno okrog Clevelanda, drugi pa so se razkropili po 36 zveznih državah.³²

Vživiljanje v novi svet

Slovenska pisarna (Slovene Desk) pri NCWC je izdajala mesečno list "*Novi Amerikanec*". Novi Slovenci so se vključevali v že obsoječe slovenske podporne enote in naročali slovenske časopise. Večkrat je bilo izraženo upanje, da bodo novi poživili kulturno delo. Samo to da "bo utrdilo narodno zavest, brez katere se Slovenci v ZDA že v drugi generaciji utapljuje v morju tujine." Morda da bo k temu pomagalo dejstvo, da je med novimi priseljenci skoraj 40 slovenskih duhovnikov, 16 slovenskih akademikov, ki so dobili štipendije na univerzah v ZDA, pa tudi več desetih akademikov, ki morda ne bodo mogli nadaljevati svojih študij. Predvsem pa je že prišlo, ali še pride precej izobražencev.³³

Za vse novodošle so bile ZDA čisto nov svet. Za vsakogar je najprej nastalo vprašanje: kako bom dobil delo in kakšno bo? Vendar z zaposlitvijo končno ni bilo težav, ker je sponzor za vsakega dobil začetno delo. Najteže je bilo za izobražence, ki so sprva poprijeli za kakršnokoli delo; obenem so se učili jezika in skušali nostrificirati evropske diplome, v čemer so nekateri kmalu uspeli. NCWC je do leta 1950 dobila 19 štipendij za slovenske študente.

Leta 1950 je bila najmanjša mezda 0,50 dolarja na uro, povprečen zaslužek neusposobljenega delavca za samca pa je bil 27 dolarjev na teden, medtem ko danes lahko govorimo o vsaj 500 dolarjih na teden.

³¹ Proti koncu druge svetovne vojne se je ustaovil **Slovensko-ameriški narodni svet**, v katerem so bile vključene vse slovenske organizacije, kot KSKJ, SNOJ vse župnije s svojim društvi in druge slovenske organizacije. Ker se je ta organizacija pod vplivom Evgena Kristana in Louisa Adamiča odločila za podporo Titu, so KSKJ in vse župnije s svojimi društvi takoj izstopile in ustanovile **Zvezo slovenskih župnij**. Prvi predsednik je bil msgr. Matija Butala, župnik v Jolietu. Iz tega je kasneje nastala Liga slovenskih katoliških Amerikancev. Iz tiste dobe je pomembna knjiga p. Bernarda Ambrožiča "Should Slovenia be Sovietised?". Glavna odgovorna pri Ligi sta bila p. Bernard in msgr. Franc Gabrovšek. Liga je dobila veliko podporo z listom *Ameriška Domovina* in z glasilom KSKJ *Amerikanski Slovenec*. Da je *Ameriška Domovina* ostala na katoliški strani, je veliko pripomogel tedanji guverner države Ohio Lausche, ki je svetoval lastniku Debevcu, naj se ne pridruži levim listom. Po prihodu prof. Lipovca je do svoje upokojitve on prevzel uredniške posle, medtem ko je njegova soproga urejevala ženski kotiček. Po smrti lastnika Debevcu je bila *Ameriška Domovina* praktično v rokah prof. Lipovca; po njegovi upokojitvi je začela izhajati enkrat na teden, sedaj pa samo trikrat na mesec. Pri KSKJ je bil najbolj pomembna osebnost njen glavni tajnik Joseph Zalar. Na pobudo Odila Hanjška je KSKJ zbrala 30.000 dolarjev za nakup tiskarskih strojev za Mohorjevo v Celovcu.

³² Preglednica je sledeča: Ohio 516 ali 30,41%; New York 256 ali 15,05%; Illinois 188 ali 11,05%; Minnesota 151 ali 8,88%; Kalifornija 96 ali 5,64%; Wisconsin 93 ali 5,47%; Pensylvanija 86 ali 5,05%; N. Carolina 73 ali 4,29%. V navedenih državah je živelo 1.460 novonaseljencev, torej dobrih 85%, v drugih 30 državah pa ostalih 15%.

³³ Dr. J.B., Emigracija slovenskih beguncev v Združene Države Amerike (U.S.A.), ZSS 1950, 202-206

Slovensko kulturno življenje v Severni Ameriki je dobilo nov zagon z emigranti, to je, z begunci iz Avstrije in Italije. Komunistična propaganda, ki jih je zmerjala z izdajalci krvavih rok, je to poživitev precej otežkočala. Novi vseljenci so bili zato prisiljeni, da so si morali iskati prostora za svoje udejstvovanje najprej po slovenskih župnijah in njihovih dvoranah, kjer tudi niso vedno našli razumevanja. Prenekateri slovenski domovi so jih gledali po strani. Le tu in tam se je komu posrečilo najti posameznika, ki mu je verjel, kaj se je doma v resnici dogajalo med vojno.³⁴

Nekatere pomembne ustanove starih naseljencev

Leta 1954 so imeli v Clevelandu **8 narodnih domov**, od katerih so bili nekaterih tako veliki, da so v njih lahko predvajali tudi opere. Imeli so svojo **banko in posojilnico**, kjer je bilo v prometu 30 milijonov dolarjev slovenskih lastnikov. Ti dve denarni ustanovi sta imeli tedaj že 34 let svojega obstoja. Anton Grdina je bil predsednik svoje banke, odkar se je leta 1933 reorganizirala. Banka je imela nad 1.000 delničarjev in 600.000 dolarjev kapitala z nad 6 milijoni rezerv. Banko, ki se je imenovala **The North American Bank** (ali **Slovenska banka**), je ustanovil **James Seliškar**. Imela je dve podružnici, trgovske zveze pa tudi z bankami v Trstu.³⁵

Liga in ustanovitev novih organizacij

Vselitev v ZDA je utirala **Liga Katoliških Slovenskih Amerikancev**, ki je imela do leta 1959 glavno pisarno v Clevelandu, potem pa se je preselila v New York. Liga je skušala vključiti nove vseljence v svoje že obstoječe podružnice, ali jih nagovarjala, naj jih ustanove, kjer jih še ne bi bilo. Ko je še izhajal *Novi Amerikanec*, je Liga predpisala neke vrste davek: vsak novovseljeni naj bi odtrgal za Ligo vsaj 1% od kosmatega dobička. Res je ta odstotek kmalu začel pritekati, kar je omogočilo delo Lige. Poleg Lige so novodošli vseljenci predvsem v Clevelandu ustanovili celo vrsto novih organizacij, nekaj žensk pa se je priključilo že obstoječi KSKJ ali Ženski zvezi.³⁶

Prizadevanje za skupno organizacijo novih vseljencev³⁷

Novak je poročal o vključevanju novih v že obstoječe organizacije in o **Ligi slovenskih katoliških Amerikancev**. Pisal je tudi o **prvi organizaciji novonaseljencev** (21. avgusta 1949), ki naj bi povezovala vse novonaseljence v Clevelandu in je celo izvedla nekaj prireditev. Po novem letu 1950 ječasni odbor sklical občni zbor. Za predsednika je bil izvoljen Nande Novak, a ker se je branil tega mesta, odbor ni nikoli pričel z delom, novonaseljenci v ZDA pa nikoli niso dobili svoje skupne organizacije.

Slovenske ustanove v letu 1954

Novak poroča tudi, katere slovenske ustanove so delovale v ZDA leta 1954, in sicer predvsem novih naseljencev: verske (KA, Marijina legija, Molitvena zveza, Misijonska znamkarska akcija, Duhovniški odbor); kulturne, vzgojne in stanovske: **Slovenska zamejska knjižnica** (od 1945); **Studia Slovenica**, od 1956, ustanova, ki jo vodi dr. Janez Arnež; **Slovenian Research**

³⁴ Srečko Gaser je poslal več poročil o slovenskih vseljencih v ZDA. V prvem gre za njegovo predavanje na kulturnem večeru SKA v Buenos Airesu, l. 1999. Drugo je pisno poročilo piscu, prejeto 12. avgusta 2006, in govori o dobi po letu 1999. Gaser je v svojem predavanju na SKA leta 1999 po tem uvodu podal povzetek kulturnega delovanja staronaseljencev, nato pa je poročal o kulturnem delovanju novonaseljencev: zadnja poročila je Gaser poslal do 1.januarja.2007.

³⁵ Anton Grdina, Glas iz Amerike, USS 1955, 263

³⁶ Ivje, Imigracija beguncev v U.S.A, ZSS 1951, 234-236; več o Ligi ZSS 1952, 81-86

³⁷ Zdravko Novak, Slovenska ideološka emigracija v Združenih državah Amerike, ZSS 1964, 253-277, do tedaj pripravil **najbolj izčrpno poročilo za ZDA**

Center, ki ga vodi dr. Edvard Gobetz, predavatelj na državni univerzi v Clevelandu; Slovenske radijske oddaje; Društvo slovenskih akademikov v ZDA, Sava; Slovenska fantovska zveza; Slovenska deklška organizacija; Slovensko katoliško akademsko starešinstvo; Klub Krog; Dramatsko društvo Lilija; Slovensko društvo Kres; Prosveta Baragovega doma; Slovenski oder; Pevski zbor Korotan (pevovodja Metod Milač); Pevsko društvo Slavček; Slovenski oktet Fantje na vasi; Pevski zbor Dom; Tonklijev orkester; Harmonikarji; razne druge: Zveza slovenskih protikomunističnih borcev, Slovenska telovadna zveza, Družabni klub Baraga, Štajerski klub; politične organizacije: Slovenska ljudska stranka, Slovenska narodna zveza, Slovenska demokratska zveza, Slovenski narodni sklad; o društvih, ki niso v Clevelandu: Slovensko kulturno društvo Triglav v Milwaukee-ju, Liga katoliških slovenskih Amerikancev, podružnica Chicago; razne prireditve: tim. Dan enega sveta v Clevelandu, Teden zaslužjenih narodov idr.

Slovenska društva in ustanove

1. Baragov dom in ustanove v njem³⁸

Ker je bil prvi prostor **Slovenske pisarne** premajhen za večje prireditve, so na pobudo Jakoba Žaklja kupili hišo, imenovano **Baragov dom**, ki posluje kot zadruga.³⁹ Novonaseljenci v Clevelandu so potrebovali več prostorov za svoja društva. Slovenska pisarna na Glass Avenue 6116 je mogla nuditi samo zasilno zatočišče. Res je v bila isti naselbini na cesti St. Clair mogočna stavba Slovenskega narodnega doma, a so ga tedaj vodili ljudje, ki so odobraval komunistični režim v Sloveniji. Župnija sv. Vida je štela okrog 2.500 družin in je imela dve dvorani, toda obe sta bili potrebni za delovanje župnijskih organizacij. Zgradili so novo stavbo, v kateri je bila prostorna in moderna gledališka dvorana-telovadnica, in v njej so dobili novi naseljenci prostor za večje prireditve.

Leta **1956** je **zamisel o lastnem domu dobila konkretno obliko**. Na St. Clair Ave 6304 je bila na zelo lepem kraju na prodaj velika enonadstropna hiša. Nekaj posameznikov se je odločilo vložiti začetno vsoto. Ta zadruga, imenovana **Baragov dom**, je prevzela hišo na St. Clair Ave v svojo last in začela preurejati prostore. V Baragov dom se je prva vselila **Slovenska pisarna** 1. februarja 1958. Za prostore v njej so potem zaprosila skoraj vsa novonaseljska društva: **Mladinsko društvo Kres, pevsko društvo Korotan, pevski zbor Slavček, Slovenski oder, Slovenska šola**, odbor bivših protikomunističnih borcev idr., **ter celo nekaj staronaseljskih društev**: Društvo Srca Jezusovega, Kranjsko Slovenska Katoliška Jednota idr.

Slovenci, ki živijo v vzhodnem delu Clevelanda, spadajo po večini v župnijo Marije Vnebovzete v Collinwoodu. Blizu cerkve, na Holmes Ave., so imeli svoj Slovenski dom staronaseljenci, ki so bili novim naklonjeni in so jih boljše razumeli.

2. Slovenski župniji v Clevelandu

V Clevelandu so bile leta **1955** tri slovenske župnije s 13 duhovniki in 2 mešani župniji s slovensko večino (poročilo A. G. v ZSS) V letu 1999 sta bili v Clevelandu samo **dve slovenski župniji**: Sv. Vid in Marija Vnebovzeta. V letu **2006** je bilo v obeh cerkvah precej nabirk za razne namene. Tako so pri **sv. Vidu** obnovili streho, ker je stara začela puščati; očistili so zunanost cerkve, notranjost so pa popolnoma prenovili, poslikali in modernizirali oltar. Freske na stenah

³⁸ O Baragovem domu v Clevelandu poroča I. Ž. v ZSS 1958, 264-265

³⁹ O tem piše ZSS 1957

na svojstven način prikazujejo del novejšje slovenske zgodovine; npr., na eni steni je Marija Kraljica beguncev, med begunci pa škof Rožman; na drugi steni je Marija Kraljica mučencev, kjer so prikazani medvojni in povojni množični poboji. Za vse to in še druge pridobitve ima največ zaslug sedaj že dolgoletni **župnik Jože Božnar**. Pri **Mariji Vnebovzeti** so se lotili zidave nove dvorane oz. "Farnega Centra", razširili so parkirišče s tem, da so pokupili sosedne hiše in jih podrli. Dosedanji stroški znašajo že blizu dva milijona dolarjev, kljub temu, da je bilo veliko prostovoljnega dela. Dvorana lahko zdaj sprejme 500 pri mizah sedečih gostov. Za vse to ima glavne zasluge župnik John **Kumše**. Okolica cerkve je vzorno okrašena z nasadi in cvetja. Župnija je leta 2006 praznovala 100-letnico ustanovitve. Velika večina vseh tistih, ki delujejo na župniji, so novonaseljenci in njih potomci.

3. Slovenske šole⁴⁰

Obe slovenski župniji imata **vsaka svojo šolo**. Maturantje osmega razreda pri Sv. Vidu so leta 1999 že tretjič obiskali Slovenijo, otroci slov. šole pri Mariji Vnebovzeti pa drugič. Voznico si mora vsak učenec plačati sam, za kar si starši poiščejo razne načine za financiranje. Učiteljice obeh šol hodijo v Slovenijo vsako leto na tečaje slovenščine. Vožnjo si delno plačujejo same, delno jih podpira Urad za Slovence po svetu RS, nekaj pa jim dajejo iz obeh šolskih blagajen, ki se nekoliko napolnita s takimi prireditvami kot so, npr., tista za Materinski dan ali Miklavževanje, nekaj pa prinašajo pikniki, kosila, taborjenja, tombole in žrebanje srečk.

4. Cerkevni pevki zbori

Obe **slovenski fari v Clevelandu** imata vsaka svoj slovenski in angleški **pevski zbor**. Pri Sv. Vidu ga je dolga leta vodil g. **Košnik**, nato mu je sledil Severnoamerikanec, sedaj pa dirigira **Franci Coffelt**. Pri Mariji Vnebovzeti ga je sprva vodil **Martin Rakar**, kmalu ga je nasledil **Janez Rigler**; ker je moral zaradi bolezni opustiti to delo, je vodstvo zbora sprejel **Rudi Knez** do svoje upokojitve l. 1997. Sedaj vodi zbor domačin, kateremu pa je slovenska pesem tako všeč, da je sam šel v Slovenijo po novo pevsko gradivo.

Cerkveni zbor v **Milwaukee** je vodila **Josephine Imperl**. Ker že leta 1999 tam ni bilo več slovenske fare pri sv. Janezu, je verjetno prenehal tudi zbor. Podobno se je zgodilo v mestu San Francisco, kjer je prenehala delovati slovenska župnija; imela je cerkveni pevski zbor pod vodstvom **Aleša Šimenca**. Tudi v **Minnesoti** so imeli cerkveni in samostojen moški zbor, ki je prepeval na raznih prireditvah.

5. Baragovi dnevi

Baragova zveza prireja letno **Baragove dneve**, ki so vsako leto v drugem kraju. Leta **2005** so bili v **Clevelandu** pri Marije Vnebovzeti. Leta **2006** bodo v **mestu Calumet, Michigan**, kjer je Baraga deloval kot misijonar.

6. Dramske skupine

O **Slovenskem odru v Clevelandu v letih 1950/51 do 1959/60** je poročilo v ZSS. Naslednje leto je poročilo o **dramatskem društvu Lilija v Clevelandu**, ki je l. 1959 praznovalo svojo 40-letnico, a so ga morali novonaseljenci obnoviti, ker je bilo kulturno delovanje zamrlo. Popisane so sezone od 1953/53 do 1959/60.⁴¹

⁴⁰ V ZSS **1954** je prvo poročilo o slovenski šoli v Clevelandu (Dr. Miha Krek, Slovenska šola v Clevelandu, ZSS 1954, 259-260); Novak pa je isto leto poročal o **slovenskih šolah, ki delujejo od l. 1950**.

⁴¹ ZSS 1961, 249-253.

“**Slovenski oder**” je nehal delovati. Priredil je veliko iger. Odrska dela je uprizarjal v Slovenskem narodnem domu, čisti dobiček pa je šel vsakokrat za Ligo Amerikanskih Slovencev. Ko pa so začeli preurejati Narodni dom na Glass Ave., so pometali z odra vse kulise in drugo opremo odra, s čimer je bilo konec delovanja Slovenskega odra.

Večjo srečo je imelo dramsko društvo “**LILIJA**”, ki je 1. 1999 praznovala 80-letnico obstoja. Novi emigrantje so dobili zaslonbo pri direktoriju Slovenskega Doma v Collinwoodu. Tam so obnovili društvo “**LILIJA**”, ki je bilo eno ustanovnih organizacij Doma, a je še pred drugo vojno utihnilo, sedaj pa je pod novim vodstvom zopet oživel. Ta Dom je bil novim priseljencem zelo naklonjen, zato je “**LILIJA**” lahko uživala tak napredek, saj je v začetku pripravljala po dve prireditvi na leto. Sedaj se omejuje na eno samo igro v letu, poleg pustne zabave. Igra na sporedu leta 1999 je bila *Na Tankem ledu*, prirejena po severnoameriškem filmu “Boeing, Boeing”. Društvo sodeluje pri vseh večjih prireditvah. Gostovali so nekajkrat tudi v Kanadi in Chicagu. V pomoč so bili pri obisku primorske igralske družine in pri obisku tržaškega gledališča z igro “Halstat”. Gostitelji so bili tudi igralskim družinam iz Toronta in Novega Toronta. Zadnja tri leta “Lilija” ni imela nobene prireditve, ker ni bilo podmladka. Večina mladih gre študirat na univerze zunaj Clevelanda ali celo zunaj države Ohio. Vendar so upali, da bodo v prihodnjih letih koga teh mladih pritegnili za kako novo igro. Zadnja prireditev **Lilije** je bila pred tremi leti z igro *Vražja vdova*, ki so jo igrali tudi v Lemontu, in v New Torontu v Kanadi.

7. Pevski zbori in ansambli

Leta **1965** se prvič govori o slovenskem mladinskem (pevskem) zboru v Chicagu, ki je uspešno deloval že vseh 5 let.⁴² V prvih letih je bil ustanovljen otroški pevski zbor “**Slavčki**”, ki se je razšel, ko je zbolel vodja Miodrag Savernik. Veliko pevcev iz tistega zbora poje zdaj pri Korotanu. Že dolga leta deluje v Chicagu zbor “**NAŠA PESEM**”, ki ga je najprej vodil **p. Vendelin Špendov**. Sicer še obstoja, a s precej zmanjšanim članstvom.

Prvi pevski zbor se je imenoval **Završki fantje**; vodil ga je Košnik, a obstal je le nekaj let.

Pevski zbor **Korotan** ima svoje ime, odkar so se mu leta 1952 pridružila dekleta. O prvem koncertu, 12. aprila 1953, je zapisal dr. Rajko Ložar, da ima pevovodja **Metod Milač** nesporno umetniško hotenje. Po četrtem koncertu 1956 je izšla prva Korotanova plošča “Tebi in o Tebi pojem”; leta 1960 je izšla druga, “Pod oknom”; ob desetletnici zbora leta 1962 pa že tretja. Ko je Milač dokončal študije, se je preselil v Syracuse in vodstvo zbora je prevzel za dve leti do svoje smrti leta 1964 **Lado Lempl**. Nekaj mesecev ga je nadomestoval g. **Zupan**, a zaradi bolezni je moral zapustiti delo v zboru. Leta 1966 je postal pevovodja inž. **Franček Gorenšek**. Že na prvem koncertu je zbor predvajal odlomke iz operete “The Sound of Music”, nato pa je na vsakem koncertu predstavil nove Gorenškove priredbe; tako, npr., leta 1969 njegovo skladbo “Naša pesem” na besedilo Marjana Jakopiča. Ob svoji petindvajsetletnici je zbor imel **90 članov** in je bil sploh največji slovenski pevski zbor v ZDA. Leta **1981** je skupaj s plesno skupino “Kres” **gostoval na Koroškem in Primorskem**. Po upokojitvi inž. Gorenška je zbor prevzel **Rudi Knez**, ki ga je vodil do leta 1999, ko je stopil v pokoj. Knezu je sledil **Janez Sršen**. Korotan je do sedaj še vsako leto pripravil lep koncert narodnih in umetnih pesmi. Ob šestdeseti obletnici dogodkov iz leta 1945 je Korotan ob obisku Slovenije izdal novo-zgoščenko (DVD) “**Pozdravljena zemlja – Po poteh mučencev**”, skladbo Metoda Milača na besedilo **Pavleta Borštnika**.

⁴² ZSS 1965, 327-329 in 330-333

Leta 2006 je Janez Sršen že petič sestavil božični zbor iz Šentviškega in Vaških fantov, ki prireja vsakoletni koncert.

Janez Sršen vodi zadnja leta tudi moški zbor **FANTJE NA VASI** in mladinski zbor pri župniji Sv. Vida. **FANTJE NA VASI** prirejajo vsako leto koncert z ljudskimi in umetnimi napevi, čeprav niso več fantje, temveč, razen enega, vsi poročeni. Izdali so tudi dve zgoščenki (CD) z nabožnimi in klasičnimi napevi: *Laudate Domini* in *Praise The Lord*, eno zgoščenko pa z narodnimi pesmimi *Iz srca*. Zbor je leta 1995 uspešno gostoval v Sloveniji. Mladinski zbor prireja v božičnem času koncert božičnih pesmi pri Sv. Vidu in po drugih župnijah.

Orkester Marjana Tonklija je deloval od 1954 do 1962, potem pa je **Dušan Maršič** ustanovil novega z imenom **Veseli Slovenci**, ki se je razšel pred petimi leti, je pa izdal 3 plošče z angleškim in nemškim naslovom. Obstoja še orkester Staneja Mejača. Leta 1964 je deloval orkester **Veseli mornarji**. Sinovi novih naseljencev imajo svoj ansambel **Veseli godci**.

8. Radijske ure

O slovenskem radijskem klubu v Chicagu je že 1959 poročal dr. Ludvik Leskvar.⁴³

Kmalu po prihodu novih naseljencev je v Clevelandu začel **Rado Menart** s **slovenskim radijskim programom**, pol ure za začetek, pozneje pa vsak dan enourni program. Na pomoč so mu tedaj priskočili **dr. Milan Pavlovčič**, **dr. Stane Šušteršič** in s političnimi komentarji **Pavle Borštnik**. Po odhodu dr. Pavlovčiča je že leta 1999 vodila oddajo radijska družina pod vodstvom **Edija Mejača**. Te oddaje so se pozneje preselile na drugo postajo in so bile dvakrat na teden, tako kot so še sedaj: v nedeljah od 9. do 10. ure dopoldne in v sredah od 6. do 7. ure popoldne. Na oddajah slovenske organizacije zastoj oglašajo o svojih prireditvah in objavljajo zadnje vesti iz Slovenije.

Poleg te oddaje je še druga v angleščini, ki jo vodi **Tony Petkovšek**. Tudi na tej oddaji lahko oglašajo društva o svojem delovanju, medtem ko novice iz Slovenije v slovenščini daje Dušan Maršič, dolgoletni vodja ansambla "Veseli Slovenec" v Avsenikovi zasedbi.

Vsako soboto zvečer ima **dvojezično** slovensko-angleško oddajo **Tone Ovsenek**. Ljudem so glasbeniki in pevci precej poznani, saj je gostovalo tu že precej ansamblov in pevskih zborov, kot, npr., Gallus iz Celovca, Komorni zbor Ave, Slovenski oktet, Komorni moški zbor iz Domžal, ansambla Slak in Avsenik ter še drugi.

Slovensko radijsko uro imajo **tudi v Chicagu in v Milwaukeeju**, kjer obstoja kulturno društvo "TRIGLAV", ki skrbi za piknike in že prej omenjeno tedensko slovensko radijsko uro.

9. "Kres"

Še za časa življenja škofa Rožmana sta se z njegovim odobrenjem **združili fantovska in dekleška organizacija v "Kres"**, ki je najprej priredil samostojne nastope s plesi iz raznih slovenskih pokrajin ob spremljavi orkestra, v drugem delu pa je pokazal razne običaje našega naroda. Prvi odbor je bil izvoljen 15. novembra 1954 in njegov prvi predsednik je bil **Stanko Vrhovec**. Prvi nastop je imel Kres na spominski akademiji s simbolično vajo "Lipa zelenela je", ki jo je naučila **Jožica Varšek**. Druge učiteljice so bile Breda Lončar, za njo Eda Petek-Vovk, potem pa Bernarda Mejač-Ovsenek. Zaradi prezaposlenosti Bernarde Mejač-Ovsenek je del učenja prevzela Breda Lončar. Sedaj so prevzele učenje nekdanje članice plesne skupine.

Kres je gostoval s Korotanom po Koroškem in Primorskem. Sodeloval je pri vseh narodnostnih predstavah, ki jih prirejata mesto in slovenska skupnost. Zaradi nepredvidenih

⁴³ ZSS 1959, 249-250

težav je "Kres" od 1997 do 1999 bil brez učiteljic. Leta 1999 so praznovali 45. obletnico obstoja in napovedali svoj nastop s starimi in mladimi učiteljicami. Tako Kres v zadnjih letih spet razveseljuje rojake vsako leto od svoje petdesetletnice naprej, ki jo je obhajal leta 2004. Prijetno je gledati, kako nekdanji plesalci vadijo nove, mlade plesalce, katerih število narašča vsako leto. Kjerkoli je treba predstaviti Slovence pred severnoameriško javnostjo, prav gotovo to storijo plesalci Kresa. Posebno opazno je bilo to leta 2005, ko so bili gostitelji Slovenskih mladinskih dni v Clevelandu.

10. Slovenski časopisi

O slovenskem časopisju v ZDA leta 1954 je poročal Novak v že omenjenem spisu. Navedamo vse te publikacije: *Akademik*, *Brazda*, *Cirilmetodijsko gibanje*, *Domoljub*, *Domovina*, *la Cruco-Križ*, glasilo katoliških esperantistov v ZDA in Kanadi, *Med prijatelji*, *Minnesotski zvon*, *Novi Amerikanec*, *Ozare*, *Pregled*, *Posavski zvon*, *Prijatelj trpečih*, *Slovenska narodna zveza*, *Slovenska pisarna*, *Slovenski oder*, *Slovenska knjiga*, *Slovenija*, *Slovenska pravica*, *Vestnik*.

Leta 1999 so izhajali samo še *Ameriška Domovina*, *Ave Maria*, *Amerikanski Slovenec*, glasilo KSKJ (Kranjsko slovensko podporni združba), in *Prosveta*, glasilo SNPJ.

Do leta 2006 so obstali *Ave Maria*, *Ameriška Domovina*, *Glas KSKJ-Voice of KSKJ* in *Amerikanski Slovenec*

Mesečnik *Glas KSKJ-Voice of KSKJ* prinaša novice iz raznih krajev ZDA, kjer je le kakšna podružnica KSKJ. Veliko staronaseljencev je članov tega društva. Gre za dobrodelno ustanovo, ki izplačuje posmrtnino članom. Ima pa tudi zavarovalnico za primer bolezni in možnost predvplačevanja za dodatno mesečno pokojnino.

Čisto slovenska je samo še *Ave Maria* v Lemontu. Revijo, ki izhaja mesečno, izdajajo od leta 1908 slovenski frančiškani (Slovenian Franciscan Center of the Custody of Holy Cross). Sedanji urednik je p. Bernardin Sušnik OFM.

Dolga leta je bil urednik nekdanjega dnevnika *Ameriška Domovina* prof. Vinko Lipovec. Leta 1999 je slovenski del urejal njegov naslednik dr. Rudolf M. Šušelj, v ZDA rojeni Slovenec. Polovica lista je bila leta 1999 angleška, polovica pa slovenska.⁴⁴ Slovenski del je leta 2006 še vedno urejeval dr. Šušelj.

Glasilo KSKJ, *Amerikanski Slovenec*, je dolga leta urejal Tone Nemec. Sedaj je urednica Marija Cerar-Hull; od 8 strani sta slovenski samo še dve.

11. Slovenska pristava

Da jim ne bi bilo treba uporabljati soseske, je Šolski odbor pri sv. Vidu sprožil misel na **lastno pristavo**. Prvo zborovanje o tem je bilo 7. februarja 1960, 15. aprila 1961 pa so kupili veliko posestvo, ki obsega 76 akrov (približno 28 ha) zemlje, gozd, travnik, vinograd in hišo z gospodarskim poslopjem. Oddaljeno je od Clevelanda kakih 45 milj proti vzhodu v bližini mesta Geneva. Uredili so prostor, postavili kuhinjo, točilnico, dvorano, v načrtu je pa še majhna kapelica. Pristavo upravlja poseben odbor, ki ga volijo delničarji SP.

Staro dvorano na Pristavi, ki so jo uporabljali kot zatočišče pred dežjem, so pred kratkim podrli in zgradili novo, v kateri bo prostora vsaj za 500 gostov, če bi to bilo potrebno v primeru

⁴⁴ O *Ameriški Domovini* v Clevelandu, ZSS 1950, 184-185. - Lastnik *Ameriške Domovine* je James Debevec, sin Jaka Debeveca, ki je ta časopis začel. James ne zna slovensko in bi skoraj izgubili še ta edini časopis, kajti tiskal se je na starih strojih in je izhajal z izgubo zaradi majhne naklade, če se ne bi organizirala skupina, ki je zbrala denar za nabavo novega modernega tiskarskega stroja in ga podarila Debevcu, pod pogojem da časopisa ne ustavi.

dežja. Preuredili so tudi kuhinjo in bar. Vse delo je bilo razen nekaj izjem prostovoljno, a kljub temu bo vse skupaj stalo okrog milijon dolarjev. Vsak član se je moral obvezati, da prispeva 300 dolarjev v enem letu ali najkasneje v treh. Nabranega je že precej denarja in dvorana je za silo pod streho, čeprav še ni popolnoma končana. Ko bo dvorana dodelana, bo v njej dobila častno mesto spominska plošča dr. Valentina Meršola, ki jo je daroval **Slovensko-Ameriški svet**.⁴⁵

Omenjeni svet je leta **2005** organiziral **potovanje po Sloveniji**. Glavni namen je bil **odkritje spominske plošče v vetrinjski cerkvi** na čast **dr. Meršola** in njegovega **doprsnega kipa v Škofovih zavodih** v Šent Vidu nad Ljubljano, kjer je slavljenec študiral.

Pristavo deli potok, ki teče v 20 m globoki soteski, prek njega pa pelje **Škerbčev most**, tako poimenovan v spomin na msgr. Matija Škerbca, ki je spočel zamisel o Slovenski Pristavi.⁴⁶ Prvotni namen je bil nuditi mladini primeren in prijazen kraj za poletne kolonije. Sedaj pa je na razpolago vsem slovenskim ustanovam, saj se vse poletje vrstijo pikniki, drug za drugim, nedeljo za nedeljo, včasih pa tudi ob sobotah: farni, šolski, misijonski, prekmurski, belokranjski in primorski pikniki in še kakšen poseben. Najbolj obiskan je plavalni bazen, ki je bil narejen skoraj od vsega početka, a ga bo treba popraviti oz. narediti novega.

Potok, ki deli Pristavo, sicer nima veliko vode, teče pa v okrog 20 m globoki soteski. Proti majhni najemnici imajo člani pravico postaviti na nasprotni strani poletne kočice, tako da jih precej preživi kar po cele mesece na Pristavi; elektriko si pa plačuje vsak sam.

Na gričku (Orlov vrh) je **spominska kapelica** s spominsko ploščo vseh morišč v Sloveniji (izdelal Polde Omahen). Pri tej kapelici je vsako leto spominska sv. maša v spomin padlih domobrancev. To pripravlja društvo "Tabor", medtem ko društvo "Vestnik" prireja svojo prireditve že od vsega početka pri Lurški Materi Božji na Chardon Road. Na pristavi stoji tudi plesišče, ki rabi za razne nastope. Na tej pristavi so se obhajali vsi Slovenski dnevi, vse večje prireditve in slavnosti.⁴⁷

12. Pesniki, pisatelji in kiparji

Med pesniki moremo imenovati Karla Mauserja, Marjana Jakopiča in Lojzeta Bajca, idr., in med pisatelji seveda tudi Karla Mauserja. Vsi ti so bili dejavni v slovenski skupnosti v ZDA.

Med kiparji in slikarji je bil **najbolj poznan France Gorše**. Leta **1952** je deloval v Clevelandu, pozneje v New York, nato v Kanadi, končno pa se je naselil v Sveče na Koroškem, kjer je odprl svojo lastno umetniško galerijo. Leta 1968 je bila Goršetova razstava v New Yorku.⁴⁸ Prej so bile pomembne **razstave** plastikov (Gorše, Kramolc, Gregorič, Vodušek, kluba Lok idr.) in **razstave slovenskega tiska** januarja 1958, avgusta 1961 in junija 1963.

Druga dva kiparja sta bila Miro Zupančič in Jože Vodlan, oba v New Yorku. Prišteti pa je še Lilijano Brulc, hčerko slovenskih emigrantov iz Jolietu Ill., in Nancy Bukovnik, pravnukinjo Toneta Kmeta, katerega je opisal Louis Adamič v svoji zgodbi "Stari mož pri oknu".

⁴⁵ Več o tem Svetu v naslednjem poglavju

⁴⁶ Mons. Škerbec je bil pred vojno župnik in dekan v Kranju. Bil je izrazito družbeno zavezan duhovnik, ki je ustanavljal raznovrstne zadruge. Dal je zgraditi lesen, pokrit most čez 30 m globoko sotesko reke Kokre, in sicer za župno cerkvijo, med dijaškim internatom in župniščem na eni strani, do Planike na nasprotni strani soteske. Ker so ljudje imenovali most Škerbčev, je bilo seveda treba Kranj takoj "osvoboditi" sicer tako potrebnega mostu, in zato so ga komunisti podrli. Na slovenski Pristavi v Clevelandu (Ohio, ZDA) je po njegovi lastni zaslugi mons. Škerbec dobil drug most.

⁴⁷ Srečko Gaser poroča tudi o "Kulturnem centru" v Lemontu, a o tem več v poročilu A. Remca o Čikagu. To zamisel so nekateri hoteli udejaniti že pred 40 leti (npr., Karel Mauser, prof. Lipovec, prof. Sever, Janez Grum), a tedaj niso dobili dovoljnega odgovora od frančiškanov.

⁴⁸ ZSS 1969, 312

13. Raziskovalci, publicisti

Veliko zaslug za slovensko kulturo in njeno ohranitev ima **prof. dr. Edi Gobec**, avtor in urednik dosedaj vsaj osmero knjig (Anthology of Slovenian American Literature , From Carniola to Carnegie Hall, Slovenian Heritage I idr.), ustanovitelj **Slovenian American Institute** (Slovenian Research Center of America). Na Kent State University je brezplačno poučeval slovenščino 25 let. Dosegel je, da se je ta pouk štel kot kredit pri študiju na tej univerzi. **Pavle Borštnik** je začel s političnimi komentarji na radiu, piše pogosto v *Ameriški Domovini* in je avtor knjige "Pozabljena zgodba slovenske ilegale".

V Washingtonu je dolga leta deloval **dr. Janez Arnež**, ki je skupaj z Erikom Kovačičem leta 1957 ustanovil **Studia Slovenica**. Leta 1993 se je ustanova preselila v prostore Škofovih zavodov v Šentvidu, čeprav še obstoji podružnica v Silver Spring (Maryland, USA).

Omeniti je treba tudi dr. **Jožeta Velikonja**, ki je skupaj z dr. **Rajkom Ložarjem** leta 1992 in 1995 pripravil "Who's Who of Slovene Descent in the United States".⁴⁹

Pred nekaj leti je izšla knjiga "Poletje molka" Marije **Cerar-Hull**, ki je prevedena tudi v angleščino. Omeniti je treba tudi malo poznanega Ludveta **Potokarja** ("Onstran samote"), ki je pred kratkim umrl v Kanadi, prej pa je nekaj časa živel v Clevelandu.

Mnogo je prispeval k poznanju slovenske begunske literature **Zdravko Novak**.

Znani avtorji knjig ali znanstvenih raziskav in političnih komentarjev so bili dr. **Ciril Žebot**, prof. **Vinko Lipovec**, dr. **Mate Roessman**, dr. **Uroš Roessman** in prof. **Janez Grum**.

14. St. Vitus Village

Pri Sv. Vidu so s prostovoljnimi prispevki zgradili **St. Vitus Village**, ki je dom za upokojence z eno ali dvema spalnicama, kuhinjo, dnevno sobo in kopalnico. Ima 32 stanovanj in so že vsa zasedena. Ko si človek ne more več pomagati sam, gre iz tega naselja v dom ostarelih, kjer dobiva popolno oskrbo. Najstarejša stanovalka je ga. Hirscheggerjeva, mati Zalke Likozar, vdove po Jožetu Likozarju, ki je leta 2006 izpolnila 101 leto.

15. Slovenska pisarna

V St. Vitus Village ima že več kot eno leto svoj sedež **Slovenska pisarna**, ki jo zdaj vodi **Feliks (Srečko) Gaser**. Glavno delo pisarne je pobiranje in pošiljanje naročnine za *Družino*, *Ognjišče*, *Duhovno življenje*, *Novo zavezo* in *Svobodno Slovenijo*. Urad prodaja tudi razne nove in stare knjige. Najnovejša je Corsellis-Ferrarova "Slovenia 1945" (angl. in slov.), od katere je bilo prodanih že 120 izvodov v ZSA in Kanadi.⁵⁰ Precej se prodaja tudi knjiga Metoda M. Milača "Kdo solze naše posuši" (slov. in angl.). Urad prodaja stare knjige, ki jih potomci starejših umrlih Slovencev prinašajo v Slovensko pisarno, ker sami pač ne berejo več slovensko. V pisarni se je nabralo že za polno sobo takih knjig, s katerimi ne vedo, kam; poskušajo, da bi jih prevzela kakšna knjižnica v Sloveniji ali v ZDA.⁵¹

16. Upokojenci Slovenske pristave

Nekaj posebnega so **Upokojenci Slovenske pristave**, ki vsako leto priredijo piknik na Pristavi. Celoten dobiček je za Pristavo, razen kolin, ki gredo v prid blagajne upokojencev.

⁴⁹ Treba bi bilo omeniti še druge pomembne povojne vseljene osebnosti ZDA, ki so delovale bodisi med rojaki ali v ameriški javnosti. Med prvimi jih kar nekaj omenja "Vodnik po arhivskem gradivu Studia Slovenica" (Ljubljana 2005).

⁵⁰ Vse se lahko naroča najhitreje na Gaserjevo e-pošto: felixgaser@adelphia.net

⁵¹ Pred kratkim je pisarno obiskal dr. Janez Arnež in odpeljal v Studia Slovenica precej starih knjig.

Vsako leto iz te blagajne darujejo določeno vsoto slovenskim šolam, Lemontu, Domu ostarelih in obema slovenskima župnijama. Poleg tega poklanjajo darove posameznim misijonarjem ali duhovnikom. Omeniti je treba, da Slovenske šole denarno podpirajo za Božič tudi druge ustanove, kot so Korotan, Kres, Lilija in Fantje na vasi.

17. Gostovanje iz Slovenije

Iz Slovenije prihajajo gostovat razni ansambli, skoraj vsako leto po dva. Prav tako prihajajo na obisk pevski zbori. V letih 1995-1996 sta obiskala rojake v ZDA **Slovenski oktet** in **Akademski pevski zbor** iz Kranja in jih razveselila s svojim kvalitetnim petjem.

18. Slovenski podjetniki in izobraženci v clevelandski okolici

Primerno je omeniti slovenske podjetnike: tovarna PAKO INC, katere lastnik je Pavle Košir, zaposluje okrog 140 uslužbencev in delavcev; TRV INC, katere lastnik je Rudi Kolarič, ima 40 delavcev; SUNSET INDUSTRIES, ki jo vodijo sinovi I. Hauptmana in F. Hrena, ima 17 delavcev; F&H Grinding, katere lastnik je G. Frank; PRECISION GRINDING vodi G. Šimen. Potem je še cela vrsta raznih slovenskih obrtnikov (zidarstvo, mizarstvo, električarstvo).

Tudi vseučiliških izobražencev je veliko (inženirji, zdravniki, odvetniki, računovodje, bolniške sestre idr.) Na splošno imajo Slovenci ugodne položaje, še bolj pa njihovi otroci, ki so imeli možnost za višje študije.

19. Prireditve

Junija leta **2006** so slovesno praznovali **15. obletnico samostojne Slovenije**. Pomembno delo je opravil novi konzul **dr. Zvone Žigon**, ki je povabil k sodelovanju stare in nove naseljence. Skupnost je dosegla, da je nad mestno hišo v Clevelandu ves teden plapolala slovenska zastava, 3 dni pa nad palačo senata države Ohio v glavnem mestu Columbus, kamor se je tedaj nekaj rojakov peljalo z avtobusi. V Clevelandu je bila v mestni hiši razstava slovenske umetnosti, narodnih noš in suhe robe. Na telefonskih drogovih so bila ves teden razobešena bandera z napisom SLOVENIAN DAYS IN CLEVELAND. Ves mesec je vsak ponedeljek bil nastop kakšne slovenske skupine: Kres, Fantje na vasi, Korotan. Začetek meseca je bil 5. junija, nehal pa se je 25. junija z mašo pri Sv. Vidu, ki jo je daroval škof Pevec, ob treh popoldne pa je bila slavnostna akademija v Slovenskem Narodnem Domu, na kateri so sodelovali Korotan, Fantje na vasi, Glasbena Matica, Melodija, Slovenian Junior Chorus in plesna skupina Kres. Prvič je nastopil tudi Slovenski oktet, ki je potem priredil samostojen koncert v Clevelandu in Pensilvaniji. Mesec je bil zaključen dejansko šele teden dni kasneje, ko je slovenske rojake obiskal predsednik vlade Janez Janša pred svojim obiskom k predsedniku ZDA G. W. Bushu. Janša je nagovoril goste v Narodnem Domu in izročil priznanje dr. Ediju Gobcu, ustanovitelju Slovenian Research Center za njegovo delo o Slovencih v ZDA.

20. Telovadba in šport

Edino poročilo o Slovenski telovadni zvezi v Clevelandu je iz leta **1970**, ko je obhajala svojo 20-letnico.⁵²

21. Izguba pomembnih osebnosti

Slovenska skupnost je zadnja leta **izgubila pomembne osebnosti**. Umrli je **dr. Mate Roesman**, **predsednik Ameriško-slovenskega sveta**, ki ga začasno zastopa Rudi Kolarič. V

⁵² ZSS 1970, 228-229

Washingtonu je umrl **dr. Stane Šušteršič**, znan kot neuradni vodič po glavnem mestu ZDA, ki je dolga leta sodeloval pri radiu FREE EUROPE in bil tudi soustanovitelj še sedaj obstoječe slovenske radijske ure v Clevelandu.

Slovensko središče v Lemontu⁵³

Daljše poročilo o slavnostnih dnevih v Lemontu je iz leta 1955⁵⁴, leta 1965 pa o 40-letnici Lemonta.⁵⁵

a) Staronaseljenci v Čikagu

Chicago leži ob Michiganskem jezeru in je prometno križišče na srednjem zahodu Severne Amerike. Slovenci so se naseljevali v Chicagu že v 90-letih 19. stol. in še prej. Tedaj je živelo tam približno 60 družin, nekaj na severnem delu mesta, drugi na južnem. Kot dobri katoličani so nekateri iskali rojake v cerkvi, ki je bila že tedaj na razpolago Čehom in Slovacom v predmestju. Prišli so v stik s slovenskim duhovnikom iz 70 km oddaljenega Jolietta, kjer je že delovala župnija sv. Jožefa. Čikaški Slovenci iz katoliško usmerjene zavarovalnice Kranjsko-slovenske katoliške jednote (KSKJ), največje po številu članov, so naprosili g. Janeza Plevnika, naj bi v Čikagu ustanovil faro. Res je to škofija odobrila 2. januarja 1898 in 2. maja 1898 so že kupili začetno cerkev na 1852 West 22 Place. Ta **župnija sv. Štefana je postala zbirališče vernih Slovencev, pa tudi socialistično usmerjenih**. Začeli so hoditi k maši pri sv. Štefanu prekmurski (ali ogrski) Slovenci, razkropljeni po Čikagu, pa tudi beneški in primorski Slovenci.

Tudi v **Waukeganu**, kakih 50 milj severno od Čikaga, se je ustanovila slovenska župnija, potem pa še druga v južnem delu Čikaga za Slovence in Hrvate. Tako je bilo kar precej slovenskega življa v velikem Čikagu. Nekateri so bili povezani s Cerkvijo, drugi pa družabno s farani. **Leta 1919 so slovenski frančiškani prevzeli faro sv. Štefana**. Ko je prišel **p. Kazimir Zakrajšek**, je zgradil župnijsko šolo. Tako je bilo poskrbljeno za versko življenje in vzgojo otrok, za družabnost in šport pa preko različnih župnijskih organizacij. Kmalu so se Slovenci začeli strnjeno naseljevati v okolici sv. Štefana. Okrog leta 1930 je imela župnija v ožjem obsegu kakih 70 družin in 300 posameznikov, pa še 180 bolj oddaljenih družin.

b) Novonaseljenci

V letih od 1947 do 1950 so začeli prihajati prvi **begunci**, ki so se umaknili iz Slovenije ob koncu vojne pred komunističnim nasiljem in njihovo revolucijo. Večina socialistično usmerjenih Slovencev v Čikagu je podlegla komunistični propagandi in njihovim lažem o revoluciji doma; žal tudi drugi katoliški rojaki. Tako se je zgodilo, da so na nas, "nove" naseljence, gledali in o nas govorili, da imamo "krvave roke" in da smo zato bežali! To je trajalo precej dolgo časa, dokler nas niso поблиže spoznali. Trenje med ZDA in ZSSR v hladni vojni je pa tudi blagodejno vplivalo na te razmere.

Vsi novi naseljenci so morali imeti sponzorje, ki so jim zagotovili streho, hrano in zaposlitev. Nekaj teh sponzorjev je bilo starih naseljencev, drugi pa že tudi novi. So bile družine z otroki, ki so v začetku hodili v župnijsko šolo, da bi se naučili jezika. Drugi, starejši, so hodili v srednje šole in na univerze, obenem pa so bili tudi v službah. Odrasli so večinoma dobili službe v ročnem delu ali v pisarnah, nekaj jih je pa ustanovilo svoje obrtne ali trgovske družbe. V letih

⁵³ Pripredba poročila, ki ga je pripravil Andrej Remec; sprejeto 24. julija 2006

⁵⁴ ZSS 1955, 181-186; P. Bernard Amrožič OFM je v ZSS leta 1956 (202-208) napisal zanimiv članek o zgodovini nekaterih slovenskih ustanov v ZDA

⁵⁵ p. Fortunat Zorman OFM, ZSS 1965, 330-333

od 1948 do 1950 je bilo v Čikagu okrog 250 slovenskih beguncev, staronaseljencev je pa v Čikagu in okolici morda 5 do 10 tisoč. V slovenski sobotni šoli pri sv. Štefanu, Slomškovi šoli, ki je delovala od 9. do 12 ure dopoldne, je bilo takrat okrog 50 učencev iz begunskih družin.

Ko so se razmere v Jugoslaviji malo ustalile, so se začeli priseljevati v Čikago tim. "**ekonomski**" naseljenci. Tedaj je prišlo veliko prekmurskih rojakov, ki so se še prav posebno odločili za samostojno zaposlitev, precej v gradbeništvu, v kovinskih izdelkih ali s trgovino. Takrat nas je bilo morda okrog 700 "novih"

c) Spremembe v okolici sv. Štefana.

Toda v okolici sv. Štefana, ki je v glavnem naselje strnjenih hiš, se je sestava prebivalstva začela spreminjati. Slovenci so se selili v predmestja, kjer je bila trava in vrt okoli hiše, priseljevali pa so se Mehikanci. Ob nedeljah so se še zbirali k slovenskim mašam pri sv. Štefanu, na večerih za zabavne prireditve pa je bilo vedno manj ljudi, ker so se bali zmeraj bolj pogostih zločinov v okolici. Zaskrbela jih je bodočnost. Začeli so misliti na kak skupni družabni in kulturni dom v predmestju.

Slovenski frančiškani imajo velik, lep samostan in veliko zemljišče v predmestju Lemont. Dejansko je že več kot 80 let, odkar je Lemont neke vrste versko središče slovenskih naseljencev v ZDA. Rojaki pogosto romajo k Mariji Pomagaj, kateri je posvečena cerkev, pa tudi na **grob pokojnega škofa dr. Rožmana**, ki je v svojih zadnjih letih v Lemontu našel zavetišče, potem pa njegovi zemeljski ostanki prostor na tamkajšnjem pokopališču.

V ta Lemont so uhajale misli in želje novih vseljencev v Chicagu in okolici. Precej let ni prišlo do sporazuma in uresničenja želje, da se nastanijo v Lemontu ali da si tam zgradijo svoj dom. Zato so si novonaseljeni Slovenci kupili zemljišče drugje. Končno pa so se razmere spremenile.

č) Slovensko kulturno središče v Lemontu

Pri fari sv. Štefana je bilo vedno manj obiska in dohodkov; zato je bilo treba župnijo zapreti. Slovenci bi tako izgubili kraj za slovensko mašo in osebna srečanja. Faro sv. Štefana je škofija prodala jezuitom, ki so tam začeli s prvo preizkusno, a sedaj zelo uspešno šolo Christus Rex. Izguba fare sv. Štefana v Chicagu je pripomogla do sporazuma in srečnega zaključka glede Doma. **Najeli so zemljišče od očetov frančiškanov za 99 let in začeli zidati Slovensko kulturno središče – Dom – v Lemontu.** Zbirali so denarno podporo po vseh ZDA. Ponovno so se začeli zbirati pri slovenskih mašah na hribčku v frančiškanski cerkvi Marije Pomagaj in v slovenskem verskem središču bl. A.M. Slomška. Med tem so gradili dom s prostovoljnim delom in s popustom v cenah od naših ljudi, ki so v gradbenem poslu. Približno dve leti je vzelo za gradnjo, sedaj pa imajo že dobro desetletje svoj dom.

Slovenska **arhitektinja Vesna Rebernak** je zasnovala najboljši, res lep in funkcionalen načrt, ki je bil sprejet. Med gradnjo so ga malce spremenili zaradi prezahtevnih uradnih norm o gradnji, ki višajo gradbene stroške. Danes imajo v Domu veliko dvorano za 450 ljudi z odrom in plesiščem, manjšo dvorano za okrog 100 oseb, knjižnico, pisarno, učno sobo in dobro pivnico v ozadju stavbe, zadaj za navznotraj ubočenim sprejemnim hodnikom in kuhinjo z modernimi napravami.

V Domu se vrstijo po nedeljski maši manjša ali večja kosila za prijateljska srečanja. Prireditve na odru večkrat pripravijo gostje iz drugih krajev ali iz Slovenije, ali pa šolski otroci. Ob večerih pa se razvrstijo godba in ples, poročna kosila, spominske obletnice, tudi spominske maše. Med šolskim letom imajo mesečne kulturne ure in se spominjajo zaslužnih mož, žrtev vojne in komunistične revolucije ali drugih trenutkov iz naše zgodovine.

Steber udejstvovanja je **Slomškova slovenska sobotna šola**. Tam se otroci uče slovenščine, slovenske zgodovine in kulture in se spoznavajo med seboj. Tako navežejo prijateljske stike tudi za kasnejše življenje. V šolo hodi sedaj kakih 35 otrok, odraslih pa 7. Upajo, da bo ta mladi šolski rod poprijel, ko bodo roke starejših utrujene, in prevzel ta lepi Dom, to lepo kulturno središče.

Delo in priprave v Domu so največkrat prostovoljno delo, kot tudi vzdrževanje doma znotraj in zunaj. Imajo več odborov, ki skrbijo za to delo. Tako, npr., so možje, ki kosijo travo okrog doma, drugi se ukvarjajo z občasnimi opravili, izvrstne kuharice pripravljajo tradicionalne slovenske jedi in drugo vsakdanjo hrano, mladina pa streže pri mizah in v takem ritmu se ustvarja domačje prijetno okolje. Sedaj imajo približno 500 članov, ne vštévši otrok. Na prireditve prihajajo člani in njihove družine, njih prijatelji, tudi ne-slovenski, in ti zadnji še posebej občudujejo lepi Dom v lepi legi pod frančiškanskim hribom.

Slovenska kapela v Narodnem svetišču v Washington

Zavetnica ZDA je Brezmadežna. Zato so severnoameriški katoličani zgradili veličastno svetišče njej na čast v glavnem mestu Washingtonu. Svetišče je na majhnem hribčku ob robu mesta. Poleg svetišča sta Katoliška univerza in bogoslovno semenišče. V zgornji in spodnji ladji so dovolili posameznim narodom, da so sezidali vsak svojo kapelico na čast Marije, z imenom s katerim jo najbolj častijo v tisti deželi. Slovenci so si zagotovili zadnjo še razpoložljivo kapelo. Od leta 1968 tako kraljuje tudi v tem svetišču brezjanska Mati božja.⁵⁶

3. Južna Amerika

1. ARGENTINA⁵⁷

Število priseljencev

Iz Italije je odšlo v **Argentino** 2.369 oseb. Od teh je bilo 422 kmetov, 1055 delavcev, 635 izobražencev; samskih je bilo 1489, poročenih 880; moških je bilo 1581 (do 6 let 80, do 14 68, do 18 40, do 45 1233, več kot 45 150), žensk pa 788 (do 6 let 88, do 14 51, do 18 37. do 45 526, več kot 45 86). Od oktobra 1948 do marca 1949 so prihajali v Argentino begunci iz **Avstrije**. Od marca 1949 dalje so prihajali samo posamezniki ali manjše skupine, po letu 1950 pa samo tisti, ki so v Argentini imeli sorodnike prvega kolena, so jih ti poklicali in jim dobili vselitveno dovoljenje. Tako je prišlo 98 oseb.

Po podatkih **Društva Slovencev**, kasnejše **Zedinjene Slovenije**, je bilo **leta 1952** v Argentini **5.282 slovenskih naseljencev**.⁵⁸

Čas vseljevanja

Prvo poročilo o vseljevanju v Argentino ne razlikuje krajev, od koder so begunci prihajali. Pravi, da so se begunci v Italiji skoraj stoodstotno odločili za Argentino iz naslednjih razlogov: zavezniki so jih silili na izselitev, Argentina je odprla vrata vsem, poročila o gospodarsko-družbenem stanju v Argentini so bila ugodna, na razpolago je bilo veliko dela in primerne plače

⁵⁶ ZSS 1969, 309-311 in daljše poročilo ZSS 1970, 230-232

⁵⁷ Ne popisujemo v podrobnosti argentinske slovenske skupnosti, ker je veliko pisala o sami sebi, obenem pa je izšlo več pomembnih del o Slovencih v Argentini: Taras Kermauner, Slovenski čudež v Argentini; Žigon gl. Vire); več diplomskih in podiplomskih disertacij o vseljencih v Argentini itn.

⁵⁸ Za vse gl. Zbornik ZS, 15-16. Tam so navedena tudi nekoliko drugačna mnenja, po katerih naj bi prišlo do leta 1948 5.203 oseb, kasneje pa okrog 800. Do leta 1960 se je rodilo 1.440 otrok, iz Argentine se je izselilo 200 oseb, umrlo pa jih je 173. Torej bi bilo leta 1960 7.070 slovenskih vseljencev (Jože Rant, doktorska disertacija 1960, Priloga Omnes Unum, Izvlečki str.7)

itn.⁵⁹ Sprva sta prišli samo dve osebi, 25. januarja 1947; poldrug mesec dni kasneje še 6 novih, pet tednov nato spet 6 drugih. Vseljenski hotel še ni bil odprt in treba se je bilo zadovoljiti s skromnim gostiščem na ulici Austria.

V večjih množicah so pričeli prihajati Slovenci šele v letu 1948, najprej iz Italije, od oktobra dalje pa tudi iz Avstrije. Res je poleg teh skupin vsak mesec priplulo še nekaj ladij z večjimi ali manjšimi skupinami Slovencev, a vedno samo z begunci iz Italije. Ob koncu 1948 je bilo naseljevanje v Argentino iz Italije skoraj zaključeno.

Uspela množična naselitev?

Verjetno je v Argentini najbolje uspela množična naselitev Slovencev. Največ jih je ostalo v glavnem mestu in okolici, drugi pa so šli v Mar del Plata, Miramar, Chapadmalal, Bahía Blanca, Bariloche, Comodoro Rivadavia, Córdoba celo v Ushuaio in Río Grande na Ognjeni zemlji. V San Luis se je do leta 1951 iz Brixna preselilo slovensko bogoslovno semenišče, dokler se leta 1951 ni preselilo v Adrogué na jugu vélikega Buenos Airesa. Večja skupina je odšla v Mendoza. Ker je bilo med njimi več pomembnih izobražencev in organizacijskih delavcev, so si ustanovili svoje Društvo Slovencev. Zaradi tega je nastal manjši nesporazum, ki pa se je rešil, potem ko je mendoško društvo priznalo društvo Zedinjena Slovenija kot osrednjo in krovno. Zaradi rastoče dejavnosti na različnih področjih v slovenskih domovih se je na pobudo Zedinjene Slovenije ustanovil Medorganizacijski svet (MOS), ki vsako leto vsklaja številne prireditve. Prav zdaj pa je spet v teku razprava o možnosti neke federacije za vse slovenske ustanove v Argentini.

Tednik *Svobodna Slovenija* in Društvo Slovencev

Že na Silvestrovo 1947 je Miloš Stare predstavil štirinajstdnevnik *Svobodna Slovenija*, ki pa je že z drugo številko postala tednik. List izhaja še sedaj na 6 straneh v malem tabloidu. *Svobodna Slovenija* je pričela izhajati ilegalno med vojno v Sloveniji kot glasilo Slovenske legije. Miloš Stare je izdal nekaj števil v Rimu, potem pa prenesel list v Argentino. Po njegovi smrti je tednik nekaj časa izdajal poseben konzorcij, nato pa je postalo lastnik društvo Zedinjena Slovenija.

Januarja 1948 je nekaj sto novih vseljencev ustanovilo **Društvo Slovencev**, ki se je kasneje preimenovalo v Društvo Zedinjena Slovenija. Društvo je postalo izrednega pomena kot notranja vez in zunanje predstavništvo slovenske skupnosti.⁶⁰

Prva leta po poročilih v “Zborniku Svobodna Slovenija”

Redno je o vseljencih v Argentini pisal Koledar-Zbornik Svobodna Slovenija (ZSS)⁶¹. Potem je l. 1960 objavil “Pogled na prvih 10 let izseljenstva”, ki je neke vrste povzetek.⁶²

⁵⁹ Prvo objavljeno poročilo o tem je zapis z naslovom »Slovenski begunci se razhajajo v svet«, ZSS 1950, 128

⁶⁰ Govorimo kar o slovenski skupnosti, ker so se predvojni vseljenci večinoma predstavljali kot Jugoslovani.

⁶¹ ZSS je izhajal letno od 1949 do 1970, nato skupni 1971/72, zadnji pa 1973/75. Nekaj člankov: Jože Košiček, Kako smo prišli v Argentino, ZSS 1949, 166-167; Janez Hladnik, Brezdomci so našli nov dom v Argentini, ZSS 1949, 168-169; Društvo Slovencev, ZSS 1949, 171-172; Slovenci v Buenos Airesu, ZSS 1950, 133-137; I.L., V Mendoza pojdite! Tam je lepo, ZSS 1950, 138-146; «Učena Córdoba», ZSS 1950, 150-151; Provinca Tucumán, ZSS 1950, 152-155; N.Č., V deželi tekočega zlata, ZSS 1950, 156-157; Rosario, ZSS 1950, 158-159; Janez Hladnik, Dom v Argentini, ZSS 1950, 180-161; V argentinskih letoviščih, ZSS 1950, 171-172; V.A., Slovenci v Bariloche, ZSS 1950, 173-174; Slovenci naseljenci na Ognjeni zemlji, ZSS 1950, 175; Slovenci v Argentini ZSS 1951, 231-234; Pavle Rant, Argentinska pisma 1969, ZSS 1962, 223-228; Slovenci v Argentini, ZSS 1964, 301-303; Rudolf Hirschegger, Kako je nastala slovenska skupnost v Mendozii, ZSS 1973/73, 355-359 itn.; Franc Pernišek, Ob 25 letnici Društva Slovencev, ZSS 1971/72, 347-389, verjetno eno najboljših poročil, s statistikami in številnimi slikami

⁶² ZSS 1960, 221-284.

Vsebinsko kratko, a s številnimi fotografijami opremljeno je poročilo **ZSS o argentinskih Slovencih leta 1964**.⁶³ V letu 1965 se je Joško Krošelj omejil na popis proslave 15-letnice SFZ in SDO ter desetletnice Slovenske kulturne akcije.⁶⁴ Leta 1966 prinaša ZSS dopis "Idealizem naše mladine", v katerem poveličuje sodelovanje mladih na Spominskem dnevu l. 1965⁶⁵. Objavlja pa tudi poročilo "Spominske proslave v Buenos Airesu", v katerem govori o praznovanju narodnega praznika, izvedbi tabora v Slomškovem domu v Ramos Mejiji, na katerem so se spomnili dr. J.E. Kreka in dr. A. Korošca, za katerega so ob 15. obletnici njegove smrti imeli tudi komemoracijo 5. decembra 1965 v Slovenski hiši.⁶⁶ M. M. (Marjan Marolt) predstavlja reprodukcije slovenskih umetnikov v pregnanstvu, katerih "kolekcija" (B. Remec, F. Gorše, F. Ahčin, I. Bukovec, A. Makek, M. Zupančič, J. Vodlan) je med stranmi 80 in 81.⁶⁷

V letu 1967 je več različnih člankov. TD (Tine Debeljak) ml. piše o Slovenskem gledališču v Buenos Airesu, ustanovljenem l. 1964, in njegovih uprizoritvah, predvsem zato, ker so odtlej razpolagali s svojo dvorano v Slovenski hiši.⁶⁸ V okviru Slovenskega gledališča omenja predstave gledališkega odseka SKA, mladinske prireditve, uprizoritve gojencev zavoda v Adrogué, akademikov, gledališča iz Lanusa itn. Primeren je spomin na 25-letnico *Svobodne Slovenije*.⁶⁹

V ZSS 1968 opisuje Marijan Marolt razstave slovenskih umetnikov,⁷⁰ dr. Tine Debeljak pa piše o premierah novih slovenskih dramskih del.⁷¹ L.R. poroča o Slovenskem gledališču v Bs.As.⁷²

V letu 1970 P.F. (Pavel Fajdiga) poroča o slovesni proslavi 25. obletnice vetrinjske tragedije, ki je bila tudi za argentinsko javnost; prinaša veliko fotografij.⁷³ T.M. ima dopis o gledališču in koncertnih nastopih v Bs.As.⁷⁴

Poglavje zase je delovanje **gornikov in njihovih uspehov**, tako da ima dolga leta ZSS kar zaglavje Naši gorniki.⁷⁵

V *Zborniku Svobodne Slovenije (ZSS)* je objavljeno poročilo o **razstavi slovenskega tiska na Slovenski pristavi v Castelarju**.⁷⁶ Dopis o kulturnem življenju Slovencev v Buenos Airesu do leta 1955 moremo najti v ZSS 1955: M.M. piše o likovni umetnosti in gledališču, P.M. pa o glasbi (pevski zbori v letu 1954) in o slovenskih umetnikih.⁷⁷ Samo na eni strani, a z dvema slikama, je poročilo o Slovenskem pevskem zboru *Gallus*, medtem ko ZSS 1960 poroča o slovenskih pevskih zborih v Argentini do leta 1960⁷⁸.

⁶³ Slovenci v Argentini, ZSS 1964, 301-303

⁶⁴ Joško Krošelj, Nekaj zapiskov o slovincih v argentini, ZSS 1965, 342-345; po tedanji "modi" pišem z malimi začetnicami

⁶⁵ ZSS 1966, 383-384

⁶⁶ ZSS 1966, 385-387;

⁶⁷ ZSS 1966, 387-388

⁶⁸ ZSS 1967, 309-311

⁶⁹ Kk (Košček), Ob 25-letnici Svobodne Slovenije, ZSS 1967, 322-323

⁷⁰ ZSS 1968, 257-258,

⁷¹ ZSS 1968, 278-271

⁷² ZSS 1969, 314-315

⁷³ ZSS 1970, 235-242

⁷⁴ ZSS 1970, 243-245

⁷⁵ ZSS 1955, 201-202; ZSS 1955, 202-203; ZSS 1956, 185-187, ZSS 1960, 37-57, ZSS 1964, 221-242, ZSS 1965, 115-136, ZSS 1966, 229-249, ZSS 1967, 217-251, ZSS 1968, 276-277, ZSS 1969, 151-168; ZSS 1970, 155-185, ZSS 1971/72, 195-224, ZSS 1973/75, 275-296

⁷⁶ ZSS 1954, 274-275

⁷⁷ ZSS 1955, 258-261

⁷⁸ ZSS 1959, 267; Pavel Fajdiga, Slovenski pevski zbori v Argentini, ZSS 1960, 275-284; gl. tudi Kronist, Naša zborovska dejavnost v Argentini, ZSS 1983/75, 360-376, ki prinaša zgodovinski pregled in skupino slik; gl. tudi omenjeni Zbornik; itn.

Pomembno je bilo **delo za gospodarski napredek** in neke vrste “gospodarsko osamosvojitve”. Važen je spis o slovenskih podjetjih v Argentini. K temu je treba dodati Exposlov 74 v Našem domu v San Justu in Exposlov 79 v Slovenski hiši, ki ju je organizirala Kreditna zadruga SLOGA.⁷⁹

Za vsa leta, še posebno po izidu Zbornika Zedinjene Slovenije leta 1998, je izredne važnosti tednik *Svobodna Slovenija*, ki redno poroča o življenju in delovanju oseb in ustanov slovenske skupnosti v Argentini.

Društvo Zedinjena Slovenija “Zbornik dela v zvestobi in ljubezni - 1948-1998”

Pedeset let vsestranskega delovanja osrednjega in krovnega društva, **Zedinjene Slovenije**, je popisano v Zborniku ZS, ki ima 4 dele in nad 800 strani.⁸⁰

Prvi del je dejansko povzetek odborovih sej. S tem se jasno prikaže vsestranska dejavnost društva.

V **drugem, verjetno najvažnejšem delu** Zbornika je mogoče najti kratek popis ustanovitve, razvoja in delovanja **Slovenskih domov**: Slovenska hiša v glavnem mestu, Slovenska pristava v Castelarju, Naš dom v San Justo, Hladnikov dom v Slovenski vasi v Lanusu, Slovenski dom v Mendози, Slomškov dom v Ramos Mejiji, Slovenski dom v San Martinu, Slovenski dom v Carapachayu, Slovenski dom v Berazateguiju, Slovensko planinsko društvo Bariloche, Počitniški dom dr. Rudolfa Hanželiča v Villa Dolores-San Esteban (Córdoba), Slovenski dom v Miramarju in Slovensko zavetišče Rožmanov dom v San Justo.⁸¹

V tem delu so popisani vsakoletni **Spominski dnevi** od leta 1948 do leta 1997. Opisani so **Slovenski dnevi** od prvega, leta 1956, do 42. leta 1997.⁸² Istotam je najti zelo obširno poročilo o drugih prireditvah: od kulturnih do družabnih in dobrodelnih.; od spominskih (npr., 40. obletnica majniške deklaracije 1917) do prireditev za argentinsko javnost, kot je bil, npr., **Teden slovenske kulture**, od 3. do 7. julija 1992. Opisana so **narodna in državna slavlja**: sprva vsakoletna prireditev za 29. oktober, ki je bil “nekaka utrditev slovenstva nasproti 1. decembru”, katerega SPE v Argentini ni praznovala; od samega začetka pa neprestano delo za osebno in javno svobodo v domovini, potem pa za samostojnost in priznanje Republike Slovenije; od leta 1993 se vsako leto slovesno obhaja praznik slovenske državnosti.

V prikazu bariloškega stana so omenjeni najvažnejši **dosežki slovenskih gornikov**, ki so presegli meje slovenske skupnosti in se močno uveljavili v argentinskem in mednarodnem okolju. Tukaj izstopajo imena kot Vojko Arko (zvest kronopisec), France Jerman, Dinko Bertancelj, Janez Flere, Martin Jereb, Tonček Pangerc, Blaž Razinger, Ivan Arnšek, Boris Kambič, brata Jure in Peter Skvarča idr. Vsi ti so bili ali dolga leta državni prvaki v kaki panogi smučarstva, ali pa so dosegli prve vzpone na določene vrhe; zato se mnogi vrhovi ali jezera sedaj krasijo z njihovimi imeni, da celo Dolina Slovencev (Valle de los Eslovenos) med poznanim Cerro Capilla in rokavom Tristeza jezera Nahuel Huapija. Dejansko so po vseh večjih krajih, kjer so se naselili povojni Slovenci, več trgov ali ulic preimenovali, največkrat z imenom “Republika Slovenija”, večkrat pa z imeni pomembnih rojakov.

⁷⁹ gl. Pavle Rant, Gospodarski položaj in uspehi povojne emigracije v Argentini, ZSS 1956, 217-224; F.U., Slovenska gospodarska podjetnost v Argentini, ZSS 1973/75, 323-354

⁸⁰ Zbornik ZS, 1998, Zbornik ZS je s pomočjo mecenskih darov izdalo Društvo ZS na pobudo tedanjega predsednika Marjana Loboda

⁸¹ gl. tudi J.K., Slovenska središča v Velikem Buenos Airesu, SS 1957, 221-227; Pavel Fajdiga idr., Slovenski domovi v Argentini, ZSS 1962, 234-245; Joško Krošelj, Društvo Slovencev ob 10-letnici, ZSS 1960, 227-256; Joško Krošelj, Društvo Slovencev ob desetletnici, ZSS 1961, 254-260

⁸² Spominske proslave v Buenos Airesu, ZSS 1966, 385-386

Naslednja poglavja pokažejo **delovanje in stanje slovenskega šolstva v Argentini** od začetnih let 1949 do leta 1997. V prvih letih po l. 1953, ko se je za šolstvo zavzelo Društvo Slovencev s svojim referentom, je bil pouk na večih krajih, zdaj deluje redno 8 osnovnošolskih tečajev s približno 400 učenci. Zbornik navaja imena občasnih voditeljev vsakega tečaja in imena vseh učiteljev. Objavljene so razpredelnice s podatki o številu učencev v vsakem kraju za vsa omenjena leta.⁸³

Delujejo tudi vedno bolj obiskani tečaji za špansko govoreče.

Posebej je opisano **delo za izvenšolsko mladino**.⁸⁴

Zaradi njegove pomembnosti je poglavje zase **srednješolski tečaj "Ravn. Marko Bajuk"**, ustanovljen na pobudo dr. Marka Kremžarja in Milana Magistra. Število dijakov, ki jih je bilo leta 1959 samo 10, je v letih 1975-1979 zraslo na 200; zdaj se suče okrog 125. Vsako leto abiturienti izdajajo svoj almanah, od leta 1991 pa v zadnjem letniku tečaja potujejo v Slovenijo, kjer imajo možnost za izpopolnjevanje svoje slovenščine.⁸⁵

Važen je bil svojčas **visokošolski tečaj, slovenski odsek buenosaireske podružnice Fakultete za filozofijo in humanistične vede na Ukrajinski katoliški univerzi sv. Klementa v Rimu**, ki je deloval od 1967 do 1972.⁸⁶ Slovenski odsek je vodil dr. Tine Debeljak.

V Zborniku moremo najti tudi **glavne knjižne izdaje**, kakor tudi podrobnosti o slovenski **radijski uri** in o **delovanju Medorganizacijskega sveta**.

V **tretjem delu** nam Zbornik približa podobo ZS v imenih, seznamih in številkah.

Četrty del so razne priloge. Zbornik ZS kratko predstavi razne dokumente: **glavne spomenice, izjave in dopise**, naslovljene na zunanje ministrstvo ZDA, Mednarodni rdeči križ, argentinsko zunanje ministrstvo, avstrijsko vlado o slovenski manjšini na Koroškem (večkrat); prav tako poziv, da bi Trst ostal vsaj mednaroden, če že ne more biti slovenski itd. Ta, četrti del Zbornika vključuje tudi daljši španski in angleški povzetek.

Slovenska kulturna akcija in njeni Zborniki

O svojem delovanju je ob 40-letnici (1994) in ob 50-letnici (2004) izdala svoja zbornika **Slovenska kulturna akcija**. O njeni umetnostni šoli je poročal v ZSS M. Marolt.⁸⁷ SKA izdaja dvakrat letno splošno-kulturno revijo *Meddobje* in informativni vestnik *Glas*. Njeno delo se razvija v posameznih krožkih (literarni, likovni, filozofski itn.), čeprav je teh sedaj manj kakor začetnih letih. SKA je pripravila veliko pomembnih prireditev, razstav in kulturnih večerov. Do konca leta 2006 je SKA izdala 183 publikacij.

Med ustanovitelji in ustvarjalci SKA so bile izredne osebnosti: edina še živeča ustanovna člana sta Zorko Simčič in prof. Alojzij Geržinič; ostali so bili: dr. Ignacij Lenček, Ladislav Lenček CM, Ruda Jurčec, dr. Tine Debeljak, Bara Remec, Marjan Marolt, dr. Vinko Brumen, dr. Milan Komar idr. Domovina je po osamosvojitvi mnogim še za časa njihovega življenja ali posmrtno priznala pomembne prispevke k slovenski literaturi, likovni umetnosti ipd., in to z raznimi nagradami in ponatisi njihovih del. Tudi SKA kot taki je predsednik RS leta 2006 podelil za njeno delo eno najvišjih odlikovanj.

⁸³ O tem gl. tudi Martin Mizerit, Zelena veja, ZSS 1957, 173-181 Vital Ašič, Slovenski akademiki v Argentini, ZSS 1957, 205-209

⁸⁴ Pernišek, Deset let slov. mladinske organizacije, ZSS 1960, 256-271

⁸⁵ Tine Debeljak ml., Slovenski srednješolski tečaj ravn. Marka Bajuka v Buenos Airesu, ZSS 1971/72, 380-393, s statistikami in slikami

⁸⁶ P.F., Ukrajinska katoliška univerza papeža sv. Klementa v Rimu, ZSS 1968, 236-239;

⁸⁷ M. Marolt, Umetnostna šola v Buenos Airesu, ZSS 1961, 214-216

Dušnopastirsko delovanje

O tem je veliko povedanega v svojstvenem poročilu **“Letopis 1947-1997 – 50 let slovenskega dušnega pastirstva v Argentini”**.⁸⁸ V območju slovenskega dušnega pastirstva sta delovali Katoliška akcija (KA) in Vincencijeva konferenca.⁸⁹ Delovali sta tudi Slovenska misijonska zveza in Južnoameriška Baragova zveza. Direktorji slovenskega dušnega pastirstva so bili msgr. Anton Orehar, prelat dr. Alojzij Starc in prelat Jože Škerbec; sedanji direktor je prelat dr. Jure Rode.

Dušno pastirstvo izdaja mesečnik *Duhovno življenje* s prilogo za mladino *Božje stezice*, vsak teden pa prostovoljci zastonj razdeljujejo tednik *Oznanilo*.

Do leta 1960 je *Duhovno življenje* večkrat objavilo kot prilogo poročilo o delu **Slovenskega semenišča v Adrogué** oz. Ljubljanske teološke fakultete v eksilu.⁹⁰

Slovenija v svetu

Težavno ohranjanje slovenske narodne zavesti med mladino po eni strani, in vedno večja dvokulturnost po drugi, sta bila morda glavni vzrok za nastanek pesmi “Slovenija v svetu” (dr. Marko Kremžar, uglasbil prof. Jože Osana), ki je postala nekaka himna slovenskih političnih emigrantov in njih potomcev. Refran je naslednji: “Slovenija, moj dom brez mej, ker nosim te s seboj, kjer rod je moj, kjer sin je tvoj, tam si Slovenija!”

2. BRAZIL

Prvo poročilo iz Brazila ima naslov “V deželi zelenega pekla”.⁹¹ Prinaša kratko zgodovino in opis dežele, pa tudi o “človeku” v Brazilu. Pravi, da ni lahko ugotoviti, koliko je Slovencev in kje so, a sodi, da jih je najbrž okrog 1.000. Leta 1950 jih je bilo zelo malo še izpred 2. svetovne vojne. Po 2. svetovni vojni pa je prišlo **nekaj sto novih**.

Čeprav zelo raztreseni po tej velikanski državi z 8.511.189 km², so Slovenci vedno imeli razna društva: samopomoč, kulturne krožke, šolske tečaje, pevske zборе. Vsa ta društva so precej oživela med zadnjo vojno.

Središče naseljevanja novih Slovencev je mesto **São Paulo** z okolico, nekaj pa jih je tudi v **Rio Grande do Sul, Goiás, Minas Gerais in v Rio de Janeiro**.

S.P.B. poroča o Brazilu, dobri zemlji, ki pa ima za podnaslov “Ob stoletnici prihoda prvih Slovencev v Brazilijo”.⁹² Sicer zelo poučno poročilo nas toliko ne zanima, ker le proti koncu govori o vseljencih po 2. svetovni vojni, a ni jasno, če gre za nekdanje begunce.

Nekaj iz življenja brazilskih Slovencev objavlja I.L.C. v ZSS 1962.⁹³ Potem ko so **1. 1957 dobili Slovenci v Brazilu prvega duhovnika**, je ta začel zbirati Slovence v São Paulo enkrat na mesec v cerkvi Sv. Duha. Obiskovalcev je bilo od 30 do 60. Potem sta prišla še dva slovenska duhovnika, tako da so **od 1. 1958 imeli redno nedeljsko božjo službo. Od vsega začetka so se pridružili staronaseljenci. Ker je bila vsa skupina politično neopredeljena, so se med sabo dobro razumeli**.

⁸⁸ gl. Vire: Letopis; gl tudi Slovensko dušno pastirstvo v Argentini, ZSS 1960, 272-273; Anton Orehar, Spominska cerkev Marije Pomagaj v Buenos Airesu, ZSS 1971/72, 394-396

⁸⁹ ZSS 1960, 274

⁹⁰ Slovensko semenišče v San Luisu, ZSS 1950, 147-149; ZSS 1956, 16-18; Slovensko semenišče v Argentini, ZSS 1956, 16-18; Slovensko semenišče v San Luisu, ZSS 1950, 147-149; Dr. F. Ž., Slovenska zelenica v Adroguéju, ZSS 1962, 219-222; gl. tudi prejšnje pg.

⁹¹ ZSS 1950, 231-234

⁹² ZSS 1960, 185-199

⁹³ ZSS, 210 211

Začeli so z **miklavževanjem**, za kar so posamezniki prihajali celo iz Santosa ali Campiñas (100 km) in celo iz Rio de Janeira (450 km). Maja 1961 se je skupina preselila v cerkev sv. Generoze, ki ima svojo dvorano. Tam so proslavili materinski dan; zbralo se je okrog 120 ljudi.

M.M. (Marko Martelanc) poroča leta **1971/72** o Slovencih v São Paulo.⁹⁴ Piše o tem, kako so se Slovenci odzivali vabilu k sodelovanju na "vseljenski nedelji" od leta 1969 vnaprej. Leta 1972 so 25. januarja slovenski rojaki na povabilo sodelovali pri 418-letnici mesta São Paulo. Z nadškofom je somaševalo 8 duhovnikov, med katerimi je bil tudi župnik Slovencev, Lojze Ilc. Pri darovanju sta Jožica in Anton Mestnik v narodnih nošah nesla kruh in vino. Ob prihodu na trg je nadškof najprej hotel pozdraviti slovensko skupino. Ko so mu izročali darove, je ob pogledu na slovenske otroke dvakrat vzkliknil: "Ti so mi pa vedno zvesti!". Ko je bil kmalu zatem nadškof imenovan za kardinala, je 9. februarja 1979 drugi največji dnevnik, *Folha de São Paulo*, prinesel 10 barvnih slik Slovenije z naslovom "Slovenija, 170 km sonca v marcu in aprilu".

Iz ruske zgodovine je doktoriral Niko Žužek, v izpraševalni komisiji pa je bil tudi Slovenec dr. E. A. Fonda. Važna je novica o **prvi slovenski župniji v Južni Ameriki**, ki jo je ustanovil nadškof Pavel Arns 22. oktobra 1971; za župnika je bil imenovan Ludovik **Ceglar**. Za sedež župnije je določil cerkev Najsvetejšega Zakramenta, ki jo je zgradil tamkajšnji župnik L. Ilc.

Poročilo omenja nekaj dogodkov iz te župnije: prva slovenska poroka v São Paulo, kjer je precej Slovencev, največ goriških in tržaških. Imajo skoraj vsi lepe domove in kakih 20 njihovih otrok je končalo univerzo. Pri prvi poroki je pel župnijski zbor, ki ga vodi inž. H. Slivnik, podravnatelj podjetja Siemens. To je bila tudi priložnost, da so se spoznali in skupaj prepevali prejšnji in novi Slovenci. Župnija je izvedla tudi romanje k »Nossa Senhora Aparecida«, kjer se je zbralo okrog 140 Slovencev. Po maši jih je sprejel kard. Carlos Carmelo Vasconcellos Motta.⁹⁵

V letih 2005 in 2006

O "Slovcih v Braziliji" v omenjenih letih je poročala v *Svobodni Sloveniji* H.Ž. (Helena Žužek).⁹⁶ Pravi, da je bilo življenje slovenske skupnosti kar precej razgibano. **Slovenski brazilski zbor "Coral Esloveno"** je pod vodstvom pevovodja **Viktorja Selina** posnel in izdal svojo prvo zgoščenko (8 slovenskih narodnih in 3 brazilске), ki je bila predstavljena na zaključni prireditvi slovenske skupnosti decembra 2005 in je bila združena z miklavževanjem. Lepo število rojakov se je vse leto udeleževalo tečaja slovenščine; o doseženih uspehih so spregovorili v zaključni brošuri. P. Andrej **Lampret** je bil na potovanju po Brazilu; obiskal je tudi São Paulo, kjer je maševal slovensko v cerkvi Najsvetejšega Zakramenta. Brazilska pošta je izdala znamko patra Ernesta Saksida, ki že dolga leta deluje v Mato Grosso do Sul in je pred 45 leti začel ustanavljati Don Boscovo deško mesto v predmestju Corumbá.

V letu **2006** je slovensko skupnost obiskala skupina mladih iz Slovenije, ki delujejo na političnem področju; na slavnostnem večeru je nastopil slovenski pevski zbor, pozdrav pa je izrekel **predsednik Zveze brazilskih Slovencev, inž. Martin Črnugelj**. Tudi v Brazilu so slovesno praznovali 15-letnico samostojnosti Slovenije. Potem ko je Martin Črnugelj pozdravil goste, je imela kratek govor o ciljih Slovencev v Sloveniji in v tujini ga. Helena Žužek Arenhardt, slovenski zbor pa je zapel nekaj pesmi.

⁹⁴ ZSS 1971/72, 316-320. - Kratko poročilo o Slovencih v Brazilu je v tudi ZSS 1973/75

⁹⁵ Kratko poročilo o Slovencih v Brazilu prinaša tudi ZSS 1973/75

⁹⁶ 10. avgusta 2006, št. 30, 3; utemeljitev, zakaj z Markom Martelancem pišem o Brazilu in ne o Braziliji, je v Zborniku ZS, 13. Nov dokaz za pravilnost izraza "Brazil" je dejstvo, da celo tisti, ki govorijo o Braziliji, v pridevniku ne govorijo o "brazilijanskih", temveč o "brazilskih" Slovencih.

3. ČILE

O Slovincih v Čilu poroča ZSS prvič leta 1950.⁹⁷ Prvi prevoz beguncev različnih narodosti je prišel v Čile spomladi 1948; od teh je bilo nekaj slovenskih družin. Avgusta 1949 je prispelo še 57 novih slovenskih beguncev. Ker je bilo v Čilu 13 slovenskih duhovnikov, je bilo **konec leta 1949 vseh novih Slovencev okrog 120.**

Slovinci so **razkropljeni po vsem Čilu**, tako da je težko misliti na kakšno večjo skupnost ali društvo.

Novo poročilo ima M.Kr. v ZSS 1962.⁹⁸ Morda je vseh novih Slovencev **okrog 300**, a ne žive skupaj, čeprav je **večina v glavnem mestu, Santiagu**. Tam se zbirajo k nedeljskim mašam in včasih imajo tudi kakšno prireditev. V Čilu je sicer več slovenskih duhovnikov, a zaradi oddaljenosti ne delujejo med Slovinci (gg. Trdan, Okorn, dr.Pogačnik v Cura Cautín idr.).

Pomembni sta dve osebnosti: **mati Vincencija Kaplja** in dušni pastir **salezijanec Martin Marošan**. Zasluga g. Marošana je, da imajo svoj list *Oznanilo*, ki je skromen, a priljubljen. Prva številka je izšla 16. februarja 1960 in je izhajala mesečno.

M. Kaplja si je zamislila majhno slovensko središče zunaj mesta in ga kupila z brezobrestnim posojilom. Ker na zidavo ni bilo še mogoče misliti, je začela na njem s prašičjerejo, kjer bi lahko nezaposleni Slovinci dobili delo. Kljub ugovarjanjem in podtikanjem m. Kaplja ni popustila. Iz konjskega hleva je nastala čedna hišica, kamor so se l. 1960 preselile slovenske usmiljenke. Ker je bilo posojilo treba vrniti, je m. Kaplja prosila za pomoč Družbo sv. Vincencija Pavelskega; ta je prevzela dolg in tako postala lastnica zemljišča, a pod pogojem, da bodo tam vedno ostale slovenske sestre, ki bodo skrbele za Slovence. Če bi hoteli Slovinci odkupiti zemljišče, lahko to store. Na zemljišču je dovoljeno zidati. **Odborniki Društva Slovencev so 14. februarja 1960 odobrili način, po katerem se je ta zadeva uredila.**

M. Kaplja je hotela na tem prostoru postaviti primerno dvorano, ki bi rabila tudi za kapelo in slovenske kulturne prireditve. V načrtu je bilo zidanje poliklinike, otroškega vrta, gospodinjske šole ter zavetišča za stare in onemogle Slovence. V tem Slovenskem domu bi bili stalno na razpolago prostori za tečaje za slovenske otroke in odrasle.

4. EKVADOR

Novodošli Slovinci so bili prepuščeni samim sebi, vendar se je takoj zanimal zanje salezijanec **Friderik Rijavec**, sprva misijonar med Indijanci Hivarci (znani kot zmanjševalci lobanj), ki je bil od l. 1950 župnik v Zarumi in ravnatelj salezijanskega zavoda.

V Ekvador je prišlo **več slovenskih duhovnikov**, od katerih jih je kmalu večina odšla v druge države; **ostal je samo Andrej Križman**. Koliko je drugih beguncev, se do leta 1950 ni vedelo natančno. A po poročilih so se s slovensko pridnostjo hitro znašli in počasi napredujejo.⁹⁹

4. VENEZUELA

V **Venezuelo** je odletelo z letalom s Koroške nekaj družin, pozneje pa še posamezniki, tako da jih je bilo leta 1949 okrog 150, ki so bili zaposleni v najrazličnejših poklicih. Veliko se jih je držalo blizu glavnega mesta, Caracas, kjer jih je več imelo uradniška mesta. Najbolje so zaslužili tisti, ki so bili zaposleni v petrolejskih družbah, a so imeli tudi najslabše podnebje (Maracaibske kotline).

⁹⁷ V deželi ognjenikov in potresov, ZSS 1950, 230-231

⁹⁸ ZSS, 214-215

⁹⁹ Ekvador, ZSS 1950, 243-244

Država je po vojni sprejela nad 90.000 vseljencev raznih narodnosti, različnih poklicev in vsakovrstnih ideoloških smeri. Boj za obstoj je bil na začetku v Venezueli zelo trd. Vseljencev je prišel v deželo brez denarja, država ga je oskrbovala 4 tedne brezplačno v svojem taborišču, medtem pa si je moral dobiti delo. Ker ga mnogi v tem času niso dobili, so se morali odločiti za najtežja dela v najhujših predelih države.

Od kmetijskih kolonij, ki jih je zasnovala država, jih je veliko propadlo. V takih primerih delavci niso imeli iti kam, ker je v notranjosti dežele bilo premalo dela. Če pa je kmetijska kolonija prebredla prve težave, je začela uspevati, ker so se vsi pridelki dobro prodajali na domačem trgu.

Do leta 1950 je prišlo v Venezuelo 150 Slovencev, večina iz Avstrije, nekaj pa iz Nemčije na svoj račun ali z IRO iz Italije. Vsi so takoj dobili delo. Okrog 60 jih živi v Caracasu, 20-30 pa v Maracaibo, ki slovi kot najbolj vroče mesto na svetu. Ostali so se razkropili po vsej Venezueli. Stanovanjske razmere so bile težke: v glavnem mestu je primanjkovalo stanovanj, tako da so redki Slovenci mogli živeti v lepih stanovanjih. Večina je ostala v svojih poklicih: obrtniki, delavci ali uradniki. Zasluzek je bil boljši kot v drugih državah Južne Amerike, a seveda manjši kot v Kanadi ali ZDA. Veliko jih je prihranilo nekaj tisoč bolivarijev, ker so si želeli v dežele, ki so jim kulturno bližje.¹⁰⁰

Leta 1956 "Pismo iz Venezuele" poroča, da je bilo v Venezueli tedaj okrog 300 Slovencev.¹⁰¹ Večina je živela v **Caracasu**, kjer je bilo lažje dobiti delo, a navadno ženske kot kuharice in hišne, moški pa kot mehanikarji in zidarji. Družine z več otroki, ki niso mogle dobiti stanovanja v glavnem mestu, so odhajale v notranjost, kjer so se z leti opomogle. Za primer navaja družino Antona Ilija, ki je najprej delal pri veleposestniku kakih 20 km od Caracasa, potem pa si je mogel kupiti 15 ha zemlje v Güügüe, 150 km od Caracasa. Ukvarjajo se z govedino in so leta 1956 imeli 20 krav, pridelujejo pa tudi koruzo, sadijo juko in črni fižol. Edina težava je v tem, da njihova lastninska pravica še ni dokončno vpisana.

Sploh so bili leta 1956 Slovenci v Venezueli **precej razkropljeni**, tako da ni bilo mogoče misliti na kako skupno ustanovo. Edino, kar so si želeli, je slovenskega dušnega pastirja.

Novo poročilo o Venezueli je izšlo v ZSS leta **1961**.¹⁰² Sodi, da je bilo tedaj v Venezueli **okrog 280 slovenskih družin in 60 samcev**, skupaj torej okrog 500 Slovencev. **Ni mogoče govoriti o organizacijskem življenju**, ker jih je premalo in premalo izobražencev. Vendar včasih pride do kakega družabnega sestanka ali prosvetne prireditve. Sicer gojijo družabnost z medsebojnimi obiski, predvsem k rojakom zunaj Caracasa. Na takih priložnostnih prireditvah se nabere do 80 Slovencev na leto.

O kulturnem življenju ni mogoče govoriti, delno pa ga nadomešča mesečnik *Življenje*, ki ga razpošilja dušni pastir. Odkar je med njimi g. **Janez Grilc**, imajo vsako nedeljo popoldne ob petih v predmestju slovensko mašo, h kateri redno prihaja okrog 40 skoraj vedno istih rojakov, ki so obenem tudi jedro slovenske skupnosti. Slovenske šole nimajo, čeprav verouk poučuje g. Grilc. Za revne in bolne so ustanovili Bolniški sklad, a ob tem niso pozabili na pomoč slovenskemu semenišču v Argentini.

Iz Venezuele je novo pismo l. **1962**.¹⁰³ Številčno se niso pomnožili; 10 rojakov se je celo odselilo. Tudi udeležba pri nedeljski maši v Caracasu se ni povečala. Duhovnik Grilc redno obiskuje Slovence v notranjosti države. Na prireditvah so se zbrali samo dvakrat: za miklavževanje in na

¹⁰⁰ Dr. P. U., Slovenci v Venezueli, ZSS 1950, 235-236

¹⁰¹ ZSS 1956, 296

¹⁰² Med Slovenci v Venezueli, ZSS 1961, 190-191

¹⁰³ G. Kr., Pismo iz Venezuele, ZSS 1962, 218

materinsko proslavo. *Življenje*, list skromnega obsega, je tedaj še redno izhajal in je bil predvsem za mladino nujno potreben.

V gospodarskem pogledu Slovenci v Venezueli niso mogli dosti napredovati, ker se je gospodarsko stanje v državi zelo poslabšalo. Pojavila se je brezposelnost.

Leta **1965** je poslal Pismo iz Venezuele Janez Grilc.¹⁰⁴ Ponavlja, da je Slovencev v tej državi malo. Imajo svojo nedeljsko mašo v Caracasu, sem pa tja pa tudi kakšne prireditve, kot Miklavževanje ali materinski dan. Je pa tudi manjša skupnost v Valenciji, kakih 150 km od Caracasa, kamor hodi enkrat na mesec maševat. K njim prihajajo tudi Slovenci iz Maracaya in Güíguéja. Osebnega stika z redkimi rojaki v Barquisimeto in Maracaibo skoraj ni, a so po listu *Življenje* mesečno kar lepo povezani.

Leta **1970** je kratko poročilo iz Venezuele.¹⁰⁵ Zadnje poročilo o Slovencih v Venezueli je v ZSS **1973/75**.¹⁰⁶ Najprej opiše deželo in ljudi. Nato po virih iz jugoslovanskega konzulata oceni število **Slovencev na okrog 800 oseb**. Govori o verski in narodni zavesti, o prireditvah in nastopih. Z venezolanskim dirigentom so pripravili zbor in kar nekaj prireditev. Ob 10-letnici slovenske skupnosti v Venezueli jih je obiskal direktor slovenskih dušnih pastirjev v tujini, msgr. Kunstelj. V mladem rodu, ki raste iz njihovih vrst, ni več tistega navdušenja, ki so ga pokazali rojaki ob prihodu. Vendar ohranjajo slovensko nedeljsko mašo in nadaljujejo s prireditvami ter slovenskimi izročili.

V Venezueli je deloval Lojze Ilija, ki je spisal več knjig. Leta 1961 in 1962 sta izšli dve njegovi povesti (Domače zgodbe in Gospod Šimen) pri Mohorjevi v Celovcu; leta 1971 pa je za 25. obletnico poboja domobrancev izdala SKA v Buenos Airesu (z botrovanjem Slovenske hranilnice in posojilnice S.L.O.G.A.) Ilijevo povest iz domobranskega življenja Huda pravda.

4. Avstralija

Začetek vseljavanja

Avstralija je celina, oddaljena 24.000 km od Slovenije.¹⁰⁷ Za mnoge begunce je postala nova domovina. Vendar je bilo nekaj Slovencev v Avstraliji že **pred letom 1941**. Prišli so skupaj z Dalmatinci iz predelov, ki so bili tedaj pod Italijo. Ni znano, koliko Slovencev se je vselilo v **letih 1948 in 1949**, ker jih je Avstralija do osamosvojitve Slovenije imela za Jugoslovane.

Vladna politika do vseljencev

Navidezno je bila avstralska vseljenska politika zelo širokogrudna, a v tistih letih je avstralska vlada izvajala tim. **“White Australian Polity”**, to je, naselitev z belokožci. Kasneje je bilo

¹⁰⁴ ZSS 1965, 337-338

¹⁰⁵ ZSS 1970, 227

¹⁰⁶ ZSS 1973/75, 461-463

¹⁰⁷ O Slovencih v Avstraliji je večkrat poročal ZSS: S petega kontinenta, ZSS 1950, 227-229; ZSS 1957, 148-156; ZSS 1961, 173-180; v ZSS 1962, 248-254 je tudi izvleček iz knjige Ivan Vrhovec, Avstralija in nje otroci, Mohorjeva 1899, ki ga je priredil p. Bernard Ambrožič OFM, pod naslovom O 'črnih Kranjcih' v Avstraliji; Marko Naprošen, O Slovencih v Avstraliji, ZSS 1963, 211-217; ZSS 1970, 232-234 - P. Bernard Ambrožič je leta 1961 zbral zanimiva **Mnenja o Avstraliji in njenih Slovencih**, v katerih je popisal odgovore 12 vseljencev v to deželo na 21 vprašanj. - Leta 2005 je p. Valerijan poslal poročilo po elektronski pošti, in sicer po posredovanju zdaj že pokojne ge. Milene Brgoč, za Slovence v Avstraliji izredno zaslužne žene, do zadnjega vedno pripravljene nuditi kakršnokoli pomoč, za katero jo je kdo prosil. Žal se to poročilo omejuje samo na dušnopastirsko delovanje. - Zadnje, najdaljše poročilo iz Avstralije je po posredovanju Marjana Loboda poslal **Cvetko Falež**, predsednik Avstralske konference Svetovnega slovenskega kongresa.

omejeno celo vseljevanje Italijanov, ker se je vlada bala, da se ne bi naseljevali strnjeno. Zato je začela zahtevati "sponzorje" za vselitev.

Zaradi omenjene politike **ustanavljanje neangleškega tiska ni bilo lahko**, čeprav se je po nekaj letih prva stroga cenzura omilila. Razmere so se začele zelo spreminjati, ko so leta **1972** prišli na vlado **laboristi** (Labour Party). Od takrat so bile mogoče **radijske oddaje v drugih jezikih**. Vendar so na državni postaji SBS vodilna mesta zasedli levičarsko usmerjeni elementi, kar traja še sedaj. Na manjših zasebnih postajah so društva pogosto mogla sklepati dogovore o oddajah. Pri teh pa je bilo odvisno, kako so bile postaje usmerjene. Npr., v Canberri je bilo vodstvo postaje levičarsko. Slovensko društvo si je moralo deliti čas oddaje s titovskim društvom Karantanija in je zato imelo le polurno dvotedensko oddajo. V svojih oddajah je Karantanija napadala Slovensko društvo, ki je na napade odgovarjalo, navsezadnje pa se je znašlo na zatožni klopi!

Zaposlitev

V Avstralijo so begunci odhajali s podpisano **dvoletno delavno pogodbo**, ki pa se je ni bilo treba strogo držati: lahko se je delo menjalo prej. Novovseljence so razporedili po posameznih taboriščih: v Bonegilo (Victoria), Cowra ali Bathurst (New South Wales, NSW). Za slovenske begunce iz Avstrije je bil najlepši St. Mary's Hostel, ki ga je vodil priljubljeni spittalski poveljnik, major M.L.F. Jarvie, v pomoč pa mu je bila Miss Mitchell.

Slovinci so se razkropili **po vsej Avstraliji**: od rdeče žgočih pustinj Srednje Avstralije do pragozdov Nove Gvineje in do Modrih gora prijaznega Novega Južnega Walesa, ali drugače povedano: od Perthu do Sydneya in Darwina. Najbolj so se takoj med seboj povezali Slovenci v Novem Južnem Walesu. Kar so prvo leto najbolj potrebovali, je bil slovenski duhovnik.

Iz omenjenih taborišč so Avstralci pošiljali ljudi na najrazličnejše kraje, upoštevajoč potrebe tovarnarjev in drugih delodajalcev. Tako so nekateri delali kot sezonski delavci na obiranju sadja in grozdja, največ v dolini reke Murray, drugi pa so odšli proti severu na nasade sladkornega trsa. Po zaključku pogodbe jih je večina odšla tja, kjer so najlažje dobili delo; zaradi tega jih je največ odšlo v Melbourne, manj v Sydney, a nekaj se jih je naselilo v drugih večjih mestih, nekaj pa v Tasmaniji ali oddaljenem Perthu.

Dela je bilo v Avstraliji vedno na izbiro. Teže je bilo s stanovanji, zato je spočetka veliko oseb podnajemalo eno samo sobo, v kateri jih je živelo po več skupaj. To je bil vzrok, da so hitro začeli misliti na svoje hiše. Ker so bili na splošno Slovenci varčni, so kmalu zbrali denar za nakup svoje sicer skromne hiše, ki so tedaj stale okrog 5.000 funtov, za katero je bilo treba plačati vnaprej samo 10 do 20 odstotkov.

Precej moških je delalo na gradbi predorov, jezov in elektrarn v Snowy Mountains (NSW). Avstralska vlada se je namreč po vojni odločila, da na vzhodu države preusmeri v notranjost dežele reke, ki so dotlej drvele proti morju, in s tem izkoristi vodno energijo za proizvodnjo elektrike in namakanje polj ob reki Murray.

Sprva je bilo res veliko 'začetnih' težav. Potem pa je veljalo: kdor ni sam kriv in ga ni zadela kaka nezgoda, je lahko zelo zadovoljen z gospodarskim stanjem v Avstraliji. Celo med raznimi krizami ni bilo veliko Slovencev brezposelnih. Npr., leta 1962 je bilo 100.000 ljudi brez dela, a za vse te so pravili, da se jim ne ljubi delati, ali da so preveč izbirčni.

Kaka desetina rojakov se ukvarja z izkopavanjem opalov. Ogromna večina Slovencev dela po tovarnah. Poedinci imajo lastne obrti: čevljarji, krojači, trgovci ipd. Nekateri so se uveljavili kot pomembni stavbeniki. Malo jih misli na kmetijstvo, pač pa je mnogo uradnikov. A tudi podjetnikov-tovarnarjev ne manjka. Univerzitetnih diplomirancev v prvi generaciji Slovencev ni veliko, kar se je pa sedaj spremenilo, a kar jih je, se malo družijo s Slovenci. Poznana je ga. Ledinek, ki se ukvarja z umetno kožo za odpomoč opeklanam.

V primeri s cenami je zaslužek kar dober. Delavec ima bančno knjižico in stalno viša vloge, saj na ta način hitro pride do svojega doma, ali vsaj do primerne zemljišča za bodoči dom.

Veliko jih je zdaj že pod lastno streho, kljub temu, da so mnogi od začetka pošiljali velike vsote v domovino. Vendar nekaj zapravljevcev tudi ne manjka.

Večina je verjetno prišla v Avstralijo z mislijo: vsak zase, Avstralija pa za vse. Zelo majhen odstotek je doma zrastel v organizacijah pred vojno, po vojni pa so bile vse organizacije komunistične in ljudem vsiljene. Kljub temu so sanjali nekateri o neki celinski zvezi, a organizirale so se samo posamezne skupine.

Število slovenskih vseljencev

O tem je pisal Joško Krošelj v ZSS 1957 na podlagi lista *Misli*. Ni lahko povedati, koliko jih je, ker so bili v začetku zelo raztreseni. *Misli* pišejo **nekajkrat o 10.000**. V nekem zasebnem pismu nekdo sporoča, da je v Sydneyu in drugod po NSW kakih 3000 Slovencev, v Melbournu in drugje po državi Victoria še drugih 3000, po vseh ostalih mestih in krajih pa je težko več kakor 1000 Slovencev. **Skupno najvišje število bi bilo torej okrog 7000**.

Največ Slovencev je bilo skupaj v Sydneyu in okolici, Melbournu in okolici, nekaj stotin v Adelaidi in drugje po Južni Avstraliji. Nekaj se jih je naselilo tudi v glavnem mestu Canberra (NSW), 300 km jugozahodno od Sydneya in 600 km severovzhodno od Melbournu in v bližini Snowy Mountains.

Po 15 letih (1963) so se še vedno spraševali, koliko je Slovencev v Avstraliji, ker so bili tedaj uradno Jugoslovani, medtem ko so bili rojeni na Primorskem Italijani, rojeni na Koroškem pa Avstrijci. Nekako je obveljalo, da jih je bilo tedaj okrog 10.000, v Sydneyu 3000, v Melbournu 3000, v Adelaidi 1000, po raznih drugih krajih držav NSW in Viktorije spet po 1000, po vsej Avstraliji pa verjetno še drug tisoč. V tistem času še ni bilo možnosti za kake redne stike, ker so bili razkropljeni po vsej celini in zato še niso mogli ustanoviti svoje skupne organizacije. Pater Bazilij, ki je imel veliko stikov s Slovenci, je cenil, da je vseh Slovencev (s potomci vred) okrog trideset tisoč.¹⁰⁸

Ker prvotno niso bili vpisani kot Slovenci, ni statistik. Zdaj pri splošnem ljudskem štetju Avstralija daje vsakemu prebivalcu pravico navesti svojo narodnost in jezik v katerem občuje. Pred samostojnostjo Slovenije se je vse preveč Slovencev izdajalo za Jugoslovane, nihče pa ne ve, koliko se je to spremenilo. Če bi šteli med Slovence samo tiste, ki govorijo slovensko, bi se izgubilo polovico drugega rodu. Skoraj vsa mladina govori samo angleško in le malo jih dobro zna slovensko. Če se je kdo od prve generacije poročil s tujcem, verjetno uporablja angleščino, kam naj se torej vpiše? Cvetko Falež sodi, da se večina teh ne šteje za Slovence in prav gotovo tudi ne zna slovensko.

Po **ljudskem štetju leta 2001 je bilo v Avstraliji 6.685 ljudi rojenih v Sloveniji**, od teh 3.179 žensk in 3.506 moških. **Slovenščino** jih uporablja nekaj manj: **5.066** (2.595 žensk in 2.471 moških).

Nova vseljavanja

Prvi val priseljavanja se je začel v **petdesetih letih**. Večinoma so bili to ljudje, ki so na skrivaj odšli iz Slovenije. Zato, da bi jih sprejele prekomorske države, so se skoraj vsi predstavljali kot politični begunci, čeravno je bila večina zgolj gospodarskega značaja.

¹⁰⁸ Ko so v Canberri leta 1991 zbirali naslove vseh rojenih v Sloveniji, vključno samce in poročene s tujci, so dobili 110 naslovov. Ravno toliko naslovov so dobili od potomcev, to se pravi, oseb, ki so bile rojene v Avstraliji. Ti so skoraj vsi poročeni s tujci, zato je težko vedeti kam prišteti njihove otroke. Vendar, če bi vse te naslove pomnožili s tri, bi to dalo 660 oseb. V letu 2000 so obiskali večino rojakov v Canberri, ki so dajali tudi podatke o sorodnikih, in če so hoteli biti ali ne Slovenci. Tedaj so zapisali kot Slovence ali njihov potomce nekaj čez 700 oseb.

V **šestdesetih letih** se je ponovil vselitveni val, tokrat naravnost iz Slovenije. Večina je že prispela z letali, njihovo izseljenstvo pa je imelo **izključno gospodarske vzroke**. Poznalo se jim je tudi, da so bili dalj časa pod komunistično diktaturo. Ta val je prinesel veliko sprememb v medsebojnih odnosih. Npr., medtem ko se je prej v društvih mirno zabavljalo čez komuniste, se je to moralo nehati zaradi novih vseljencev. Tako je bilo v društvih vedno manj zanimanja za zagovarjanje svobode in demokracije. Ljudje so postali vedno bolj brezbrizni: malokdo se je navduševal za svobodno Slovenijo ali za pravice Slovencev v Jugoslaviji. Skoraj nihče se ni maral pogovarjati o politiki, najmanj pa o množičnih povojnih pokolih. Še celo več: kar nekako splošno je postalo mnenje, da je Cekev v Sloveniji svobodna in da nihče ni zapostavljen zaradi vere. To je bil tudi znak vedno večje mlačnosti, ki se kaže predvsem v tem, da mnogi gredo v cerkev samo iz navade, ali samo za Božič in Veliko noč. Tudi v društvih se vedno bolj odraža ta miselnost.

Dušno pastirstvo

To delovanje se omenja najprej, ker je nedvomno največ pripomoglo k ohranitvi slovenskega življa v Avstraliji, ne samo z izključno verskim delom, temveč s pobudami za ustanavljanje društev, zidavo cerkva, dvoran in domov, uvajanje šolstva, pevskih zborov itn.

Za slovensko skupnost sta v Sydneyu najprej skrbela **franciškana p. Klavdij Okorn** in **p. Beno Korbič**, ki sta prišla iz Lemonta, ZDA. V Sydneyu sta bila patra gosta pri avstralskih sobratih, neodvisna pa le toliko, v kolikor je šlo za delo s Slovenci. Posebna značilnost Sydneya so bila romanja, petkrat na leto; to se pravi da so se poleg nedeljske maše rojaki zbirali po 5-krat na leto k popoldanski procesiji, navadno vedno kje drugje.

V tedanjih razmerah je bila 300 km oddaljena Canberra sila daleč, potovanje pa dolgo in drago. Tako sta se patra morala omejiti na delovanje v Sydneyu. Preden sta mogla vzpostaviti stike z drugimi središči, sta se vrnila v ZDA. Patra sta sicer začela izdajati mesečnik *Misli*, a mnogi ga niso dobivali. Prvi dve leti so *Misli* izhajale v ciklostilnih razmnoženinah, patra pa sta jih pošiljala vsakomur, za čigar naslov sta vedela.

Ob vrnitvi v ZDA sta patra prepustila dušno skrb in list **p. Rudolfu Pivku**, ki je prišel v Avstralijo, potem ko so ga izgnali s Kitajske. Da bi list mogel vzdrževati, je p. Pivko začel z **zabavnimi prireditvami**, na katere so se ljudje radi odzivali, saj se jih je včasih zbralo do 800.

Pivko je dobil potrebno pomoč leta 1955, ko je prišel v Avstralijo **p. Bernard Ambrožič**. Jeseni 1956 je prispel iz ZDA še tretji slovenski frančiškan, **p. Bazilij Valentin**, nekdanji begunec v Peggetzu, ki je bil prej urednik lemontskega mesečnika *Ave Maria*. Nastanil se je v **Melbournu**, p. Ambrožič pa je še nadalje ostajal v Sydneyu. P. Bazilij je oskrboval tudi manjše naselbine po Viktoriji in vso južno Avstralijo (Adelaida). Nadškofija v Melbournu mu je prepustila v uporabo zapuščen samostan z majhno kapelo in številnimi sobami. Tam je stanoval, imel pisarno in slovensko gostišče (hostel). To ni bila župnija, je pa bilo dobro oporišče za patrovo delovanje.

Ker je p. Bernard precej opešal, je *Misli* kmalu začel urejevati p. Bazilij. Dušno pastirstvo je bilo za te duhovnike nekako obrobno delo, saj ni bilo kakšnega velikega navala v cerkve. Po drugi strani pa avstralski škofje niso dovoljevali ustanavljanja narodnostnih župnij, ki bi jih Slovenci sami tudi težko vzdrževali.

S tem, da je p. Bazilij prevzel uredništvo *Misli*, se je tudi uredništvo lista preselilo v Melbourne. Tako so *Misli* bralcem pripomogle razširiti pogled po južnem delu Avstralije. P. Bazilij je poleg drugega dela navadno pričakoval ladje s priseljenci in pomagal tistim, ki niso imeli znancev, in so potrebovali stanovanja ali dela.

Okrog leta 1960 je prišel v Avstralijo **p. Odilo Hajnšek**. V kratkem času, ko je deloval v Sydneyu, je dvignil cerkveno glasbo in ustanovil cerkveni pevski zbor. Obiskal je tudi razne kraje, med njimi Canberro leta 1962. Ker ni mogel zdržati v Avstraliji, se je vrnil v Evropo.

V šestdesetih letih je prišel iz Lemonta p. **Valerijan Jenko**. S pomočjo p. Bazilija je poiskal zemljišče za slovensko versko središče v Sydneyu. Ker so se rojaki po letu 1960 začeli seliti proti zahodu mesta, je p. Bazilij pisal prenekaterim prodajalcem nepremičnin, da potrebuje cerkev in kje. Najboljšo ponudbo je prejel od prezbiterijanskega pastora cerkve v Merrylandsu. Takratni nadškof kard. Gilroy je ustregel prošnji za nakup, pod pogojem da si sami dobijo sredstva. Takoj se je tja naselilo 11 družin. Cerkev je stala 20.000 dolarjev, prihranjenih so imeli 11.000, ostalo pa je posodila banka. Cerkev so znotraj predelali, tako da so na Silvestrovo 1966 cerkev že mogli blagosloviti.

Takoj po blagoslovtvi stare cerkve so sklenili, da bodo zgradili novo na istem kraju. Novo cerkev sv. Rafaela je slovesno blagoslovil ljubljanski pomožni škof dr. Stanislav Lenič 14. januarja 1973.

Leta 1972 sta patrom prišli pomagat **dve sestri, ki sta vodili tudi Slomškovo šolo**, se ukvarjali s tiskanjem *Nedelje, Rafaela*, gospodinjstvom idr. Sestre so se sicer menjavale, delovale pa so tam **25 let**, potem pa so zaradi pomanjkanja redovniških poklicev bile **odpoklicane v domovino**..

Kmalu so patri kupili dve bližnji hiši, ki so ju podrli, na njih mestu pa sezidali **veliko dvorano**, pri čemer je veliko pomagal gradbenik **Ignac Drebenik**, finančno pa **Dušan Lajovic**. Dvorano je januarja 1985 blagoslovil ljubljanski **nadškof dr. Alojzij Šuštar**. Ustanovili so župnijski odbor s tremi odseki. Močno je delovala dramska skupina pod vodstvom Ivana **Koželja**, ki je prirejala igre in pripravljala prireditve, s katerimi so gostovali tudi drugod, kjer so večje slovenske naselbine.

Za krajšo dobo je bil dvakrat v **Melbournu p. Tomaž Menart**, za njim pa **p. Filip Rupnik**. Zadnjo pomoč je p. Valerijan dobil s **p. Darkom Žnidaršičem**. V Sydneyu je nekaj let deloval **p. Lorenc Anžel**, ki pa zdaj opravlja dušno pastirstvo v Mariboru. Nadomestil ga je **p. Ciril Božič**, ki se je potem za nekaj časa vrnil v Slovenijo, zdaj pa deluje v mestnem delu Melbourn **Kew**. V **Woolongongu** so Slovenci kupili anglikansko cerkev. V njej imajo zdaj frančiškani iz Sydneya vsako drugo nedeljo mašo za rojake. Zadaj za cerkvijo si je društvo postavilo dvorano. To društvo je tesno sodelovalo z društvom Triglav, a je kljub temu bilo v dobrih odnosih s frančiškani in je z njimi tudi sodelovalo. V sedemdesetih letih je prišlo v **Kew** več šolskih sester, ki so tam začele z otroškim vrtcem, za kar so si kupile večjo hišo blizu Baragovega doma.

V **Adelaido** je že v šestdesetih letih prišel iz ZDA bivši vojaški kurat **p. Filip Ferjan**. Ostal je samo nekaj let, predvsem zato, ker mu nekaj levičarsko usmerjenih v društvu ni bilo naklonjeno. Iz Slovenije je prišel v Melbourne p. Stanko **Zemljak**, po kakih desetih letih pa se je vrnil v domovino. Za njim je prišel p. Tone **Gorjup**, ki je prav tako kmalu spet odšel. Prišel je tudi p. Metod **Ogorevc**, ki je po več letih odšel v Lemont. Ko se je iz **Adelaide** vrnil domov Ferjan, ga je nadomestil **p. Janez Tretjak**, ki je tam zgradil novo cerkev.¹⁰⁹

Šolstvo, petje in folklor

V skoraj vsakem kraju z več slovenskimi rojaki, kamor so prihajali slovenski duhovniki, so ustanavljali **verska središča**. Na vseh so delovale sobotne šole za otroke. Take šole je ustanovila tudi **večina društev**. Učitelji niso bili poklicni. Žal se je v številnih društvih **navdušenje za šolstvo kmalu poglelo**; precej zato, ker v nekaterih organizacijah nihče ni nagibal otroke k resnemu učenju. Tudi starši so večinoma hoteli samo zabavo za otroke, ti pa so prihajali v šolo predvsem zato, ker so se tam dobivali s prijatelji.

¹⁰⁹ Slovenski frančiškani so izdali knjigo o svojem delovanju v Avstraliji

Vendar so **nekatero organizacije vztrajale še dolga desetletja**, najdalje v verskih središčih. V Melbournu je veliko let poučevala slovenski jezik Aleksandra **Ceferin**, ki je ustanovila **Inštitut za študij slovenščine v Viktoriji**. Zaradi njenega prizadevanja je slovenščina postala priznan predmet na srednjih šolah Viktorije, upoštevan tudi na univerzah. V Kew že dolga leta deluje v slovenski šoli Draga **Gelt**, ki pogosto z mladino pripravlja kulturne prireditve.

Vsa verska središča in nekaj društev so imela ali še imajo **pevske zборе**. Njih uspešnost je bila najbolj odvisna od pevovodje.

Društva in verska središča so gojila tudi **folklorne ples**e. Nekatere ustanove so imele celo po dve taki skupini. Nastopali so na posebnih slavjih ali zunaj slovenskih organizacij. V Canberri je imela velik uspeh skupina mladih pod vodstvom Ljube **Vrtovec Pribac**. Imeli so več nastopov po Avstraliji, s pomočjo slovenske države pa jim je društvo Slovenija v svetu nudilo možnost, da so šli tudi na turnejo po Sloveniji.

Vsako leto slovenska verska središča v Avstraliji pripravljajo mladinski koncert, leta 2005 že 24. in sicer v Canberri.

Pomen lista *Misli*

V Avstraliji redno izhaja ena sama tiskana publikacija, *Misli*, mesečnik za versko in kulturno življenje Slovencev v Avstraliji. Sprva je bil skromen in razmnožen, potem pa se je povečal in postal tiskan. V osmem letniku se je pojavil kot revija. Je priljubljen in poleg naročnine mnogi prispevajo v tiskovni sklad. Naročnikov ni bilo nikoli več kot 1.000. Vsako leto dobijo naročniki za novo leto Baragov koledarček na 32 straneh.

Misli so bile dolgo časa edina slovenska redna publikacija. Potem ko je prišel p. Pivku na pomoč p. Bernard Ambrožič, sta si postavila za geslo: v enem letu 1.000 naročnikov in 8 strani lista na mesec. Žal v pol leta nista dosegla niti polovice. Ljudje so se bili preveč navadili na to, da so prejeli list zastoj.

Misli niso verski list, čeravno jih urejujejo duhovniki. Prav zato so verjetno *Misli* začele širiti in povezovati avstralske Slovence. Poročale so o prireditvah in dogodkih med Slovenci, o društvenem delovanju v Sydneyu in Melbournu ipd.

List je poročal tudi o delovanju slovenskega župnika iz avstrijske Koroške, **dr. Ivana Mikula**. Deloval je nekaj let v Perthu, nato se je preselil v Sydney. Od tod je začel obiskovati Slovence v vzhodni Avstraliji, nato pa po različnih mestih daleč na sever. Skoraj redno je imel mesečne maše v Canberri. Srečanja pri maši so pripomogla k pomašnim osebnim stikom in k družabnosti, med katerimi so vzklicale pobude za bolj organizirano delovanje v društvih in raznih ustanovah.¹¹⁰

Misli so veliko pisale tudi o **nesoglasjih v sydneyanskem društvu**, ki so privedla do resnega spora in končnega razcepa. Mnogo je bilo tedaj obrekovanja o nepravilni uporabi denarja. Veliko kritik je letelo na p. Bernarda, češ da ima preveč vplivno vlogo v društvu. Tisti, ki so se odcepili od društva, so ustanovili **delniško družbo in obenem društvo Triglav**. Odbor je bil vedno samo v rokah članov delniške družbe. Člani društva so bili večinoma Primorci, a ideološki voditelj v njem je bil učitelj, bivši domobranec Jože Čuješ, zelo sovražno razpoložen do Cerkve. Društvo Triglav je finančno shiralo in ga je prevzelo avstralsko nogometno društvo Panthers, v katerem so člani Triglava le nepomemben privesek.

¹¹⁰ Mikula je umrl v devetdesetih letih. Na njegovo željo so ga upepelili in pokopali v družinskem grobu v Bačah na Koroškem: Napisali so njegovo ime na nagrobni spomenik, a nazadnje so ga nemčurji iz njegove lastne družine še od tam odstranili.

Slovenski tisk v Avstraliji

Poleg *Misli* obstaja še nekaj drugih listov. Slovensko društvo Melbourne izdaja za svoje člane *Vestnik*. Ostala društva imajo navadno vsako od njih samo svoj društveni list. V Canberri se je imenoval *Triglav*, ki je pa prenehal. V letu 1954 je začela izhajati *Slovenska kronika*, ki naj bi bila mesečnik, a je že leta 1955 morala prenehati.

Vlado Menart in Ljenko Urbančič sta v okviru **Slovenskega društva Sydney** začela leta 1958 izdajati liberalno usmerjen list *Žar*, zaradi česar sta prišla navkriž s p. Bernardom Ambrožičem.¹¹¹ Ko se je nehal denar in list, se je nehala tudi napetost med njimi.

Melbourniški Slovenski klub je 1962 izdal zbirko pesmi Huberta (Berta) Pribaca 'Bronasti tolkač', v 300 izvodih, ki je našla odmev tudi onstran morja.

Slovenske organizacije in domovi

Dolgo časa ni bilo nobene slovenske organizacije. Potem ko so razne narodnosti začele ustanovljati svoja društva in graditi domove, so tudi Slovenci ustanovili društva, ki so bila **najprej neke vrste Slovenski klubi**. Poleg **Sydneya** in **Melbourn**a so bila med prvimi društva v **Brisbane**, **Canberra**, **Geelongu**, **New Castle**, **Woolongong** in **St. Albans**. Njihova dejavnost je bila omejena skorajda samo na plesne prireditve. Sem pa tja se je pojavil kak **pevski zbor**, a je kmalu utihnil.

Leta 1957 je prišlo v Sydneyu do načrta in zbiranja denarja za bodoči Slovenski dom. Dejansko so po nekaj ponesrečenih poskusih kupili zunaj mesta hišo na vrhu hribčka. Čeprav so bili opozorjeni, da tam ni dovoljeno zidati, so se lotili gradnje. Ko je bil novi dom že skoraj dokončan, so se morali izseliti. Z odškodnino so si kupili novo parcelo in začeli z gradnjo novega doma v Horsley park-u.

Ne malokrat so se pojavljali v klubih malenkostni spori osebnega in organizacijskega značaja, kar je oviralo normalno delovanje. *Misli* so večkrat obžalovale odsotnost posebnih poročil o splošni dejavnosti teh organizacij, ker bi jih rade posredovale svojim bralcem. Zgodil se je primer, ko je uredništvo *Misli* zvedelo za novega predsednika kluba **Planinka** v Brisbanu šele po dopisu v argentinsko *Svobodno Slovenijo*.

Mešani zakoni

V Avstraliji je bilo več slovenskih fantov kot deklet. Eno izmed poročil pravi, da nastaja zaradi tega precejšen problem: fantje si namreč hočejo najprej nahraniti nekaj denarja, dekleta pa prepriča le čakanje do določenega roka. To da naj bi bil glavni vzrok za vedno več mešanih zakonov.

Univerzitetni slušatelji

Na avstralskih univerzah je kar nekaj slovenskih visokošolcev. Tisti, ki so v službah, obiskujejo največ večerne tečaje, ki trajajo 5 let za "Diploma Courses" in 7 let za "Degree Courses", medtem ko imajo dnevni tečaji samo "Degree Courses". Toda vsakdo mora dopolnjevati teoretske študije z vajo v praktičnem delu. Država podpira mnogo študentov po Commonwealth

¹¹¹ Falež poroča, da je bil Vlado Menart zadolžen za zaposlitev pri večji severnoameriški tvrdki, zaradi česar je tam dobilo vodilna mesta in službo precej Slovencev. Menart je kasneje v Sydneyu končal pravo in postal odvetnik pred Vrhovnim sodiščem (barister). Poznan je bil zato, ker je ob zaposlitvi od vsakega Slovenca zahteval 10 funtov za bodoče slovensko društvo. Ta denar je uporabil za izdajanje *Žara*.

Scholarship Scheme. Pri vpisu na univerzo so univerzitetne oblasti v celoti priznale tržaško slovensko realno gimnazijo.

Slovenski vseljenci po raznih krajih

1. Melbourne

Mesto je v državi Viktorija. Za prva leta je veljalo, da so imeli tamkajšnji Slovenci skoraj največ smisla za skupnost. Imeli so **Slovenski klub**, ki se je 1962 preimenoval v **Slovensko društvo**. Njegovi nameni so: družabnost, medsebojna pomoč in slovenska kultura. Članstva je bilo v začetku okrog 200. Priredili so več zabav s plesom, izlete v naravo, postavili so na oder nekaj iger in koncertov. Omembe vredno je, da se vodstvo zamenjava. Društvo ima svoje glasilo *Vestnik*, ki je razmnožen.

Za **Slovenski dom** so svojčas zbrali 3.000 funtov, potem pa se je navdušenje ohladilo. Vendar so si **kupili hišo na odplačevanje**. S tem je društvo dobilo svoj stalni naslov, prostore za manjše sestanke in nekaj sob, oddanih v najem za stanovanje.

Slovenci v Melbourne so povezani z avstralsko javnostjo in se večkrat pokažejo: na razstavih, z narodnimi nošami, s slovenskimi plesi ipd. Melbourne je bil prvi kraj, kjer se je začel slovenski pouk, ki je imel podružnico v St. Albans; učencev je bilo 40. A to je bila bolj zasebna pobuda tedanje visokošolke Anice **Strnec**, ki je v obeh šolah poučevala ob sobotah in nedeljah.

Po zgledu Slovensko-avstralskega društva Canberra so tudi v Melbourne prodali hišo v mestu, si z izkupičkom kupili večje zemljišče na robu mesta in začeli zidati nov dom.

V sedemdesetih letih so se pojavila v Melbournu tri nova društva, Springvale, Jadran in St. Albansk, ki še vedno delujejo. Po vsem videzu pa sta kmalu zamrli.

2. Sydney

Je mesto v državi New South Wales in šteje nad 4 milijone prebivalcev. Slovenci so tamkaj ustanovili društvo **Slovenska zveza**. Nekaj časa je prirejala razne prireditve in imela celo svoj 'hostel' (prenočišče) v predmestju, potem je pa vse zamrlo. Leta **1958** se je ustanovilo **Slovensko društvo**, ki deluje podobno kot tisto v Melbournu, a se ni moglo uveljaviti pred avstralsko javnostjo, morda zato, ker si niso hoteli nabaviti slovenskih noš. Tudi to društvo prehaja iz rok v roke. Društvo je doživelo že toliko notranjih pretresov, da se ob pičlem številu članstva komaj drži pri življenju.

V Sydneyu so trikrat poskušali postaviti Slovenski dom. Najbolj je obetal poskus v letih 1957-9, ko se je neki hiši, ki je bila lastnina sydneyške škofije, že kar reklo Slovenska hiša. Toda hiša je bila samo v najemu, za to ustanovljena **zadruga** ni zbrala denarja, in tako so jo morali zapustiti. Potem je ta zadruga v sporazumu s Slovenskim društvom kupila, a ne plačala, neko drugo hišo, ki naj bi bila dokončni Slovenski dom v Sydneyu. Zadruga ga je morala prodati, sama sebe pa pokopati.

V to praznino je l. 1961 prišel p. Odilo **Hajnšek**. V kratkem času je postavil na noge močen **moški pevski zbor**, domač **orkester**, **igralsko družino** in **slovenski pouk** za otroke. V svoj program je sprejel tudi **plesne zabave** pod sponzorstvom slovenske **Karitas**. Vendar so že tedaj nekateri dvomili o tem, ali bo vse to obstalo. Slomškova šola je imela dva oddelka s kakimi 50 otroki.

3. Adelaida

Mesto je v državi Južna Avstralija, oddaljeno kakih 800 km od Melbournea. Leta 1958 so ustanovili društvo, a se je ob pičlem številu članstva leta 1963 komaj še držalo pri življenju. V javnost dolgo časa ničesar niso sporočali o svojem delu, razen tega, da so v letu 1962 imeli miklavževanje.

P. Bazilij je obiskoval tamkajšnje Slovence enkrat na mesec. Pomagal je ustanoviti novo društvo. Ker so nekateri novejši priseljenci vsiljevali od doma prineseno frazo "ne politike ne vere" in širili versko nestrpnost, je društvo sprejelo pravilo, da duhovniki ne smejo biti člani. Društvo in Cerkev sta kupili sosedni zemljišči, kar je še povečalo napetost. Društvo si je z zapuščino nekega člana postavilo leseno dvorano, ki je postala prvi slovenski dom v Avstraliji. Cerkev in društvo sta kasneje prodali svoji zemljišči in kupili zemljišči na primernejšem mestu.

Zadnje večje delo p. Bazilija, poleg Baragovega doma in cerkve sv. Cirila in Metoda v Kew, je dograditev modernega starostnega doma 'Dom matere Romane'. Žal je p. Bazilij umrl leta 1998, s čimer so Slovenci izgubili pomembno osebnost, ki je v Avstraliji vsadila in branila tradicionalno slovenstvo.

4. Canberra

V Canberri sprva ni bilo več kot 50 odraslih Slovencev. V posameznih sobah taborišča, kjer so stanovali, so se srečavali samci in se navduševali za ustanovitev društva ter gradnjo doma. Dne 26. junija 1965 so sklicali ustanovno sejo Slovensko-avstralskega društva Canberra; navzočih je bilo samo 36 oseb. Po 6 letih so začeli zidati svoj dom. Samo 30 moških se je prijavilo za prostovoljno delo. Kljub vsem težavam je nekaj desetinj rojakov postavilo društveni dom.

Zidava doma je bila končana decembra 1971. Sredi leta 1972 je društvo dom uradno odprlo. Blagoslovil ga je p. **Bernard**, ki je prišel iz Sydneya. Z njim je prišel tudi pevski zbor **Škrjanček**, ki ga je vodil Ludvik **Klakočer**. Za to slovesnost je tudi društvo v Canberra sestavilo svoj **mešani pevski zbor** pod vodstvom Aleksandra **Tuma**, a zbor je kmalu prenehal peti. Na slavje so bile objavljene vse slovenske organizacije. Povabilu so se člani teh organizacij odzvali v lepem številu, ker tedaj še ni prišlo do ideološkega spora. Čeprav so nekaj mesecev prej v Adelaidi odprli svojo dvorano, je bil dejansko dom v Canberri prvi Slovenski dom v Avstraliji.

5. Brisbane

Je glavno mesto države Queensland, na severovzhodnem delu Avstralije. Vseh Slovencev je bilo malo čez 100, a njihova skupnost je bila kljub številčni majhnosti trdna in zelo delavna. Društvo **Planika** je imelo leta 1962 že 7. občni zbor. Tedaj so imeli mesečne družabne večere, svojo knjižnico, od 1962 pa glasilo **Obzorje**, ki je izhajalo 4-krat letno. V letu 1963 je bilo po *Obzorju* 68 članov, v banki so imeli 316 funtov. Njihovo glavno prizadevanje je bilo namenjeno zgradnji **Slovenskega doma**.

6. Perth

Na skrajnem zahodu Avstralije – 'daleč od sveta' – je večja skupina rojakov v Perthu. Kaže, da so se rojaki srečavali, niso pa imeli svojega društva. Menda so se kar dobro počutili v 'jugoslovanski' skupnosti. Šele leta 1998 so ustanovili Slovensko društvo v Perthu. Edini stik z društvom je vsakoletni obisk slovenskih duhovnikov iz Sydneya.

7. Newcastle in 8. Woolongong

Ti dve naselbini sta v bližini Sydneya, a sta kmalu imeli vsaka **svoje društvo**. O prvem ni bilo veliko slišati. V drugem kraju je bilo okrog 500 rojakov, a niso delali kaj veliko v društvu, pač pa so prihajali na prireditve, največ plesne, čeprav se je odbor gnal, da bi pripravil tudi kaj bolj kulturnega.

9. Wodonga (pri Albury)

Društvo je bilo ustanovljeno v sedemdesetih letih.

10. St. Albans

Društvo se je ustanovilo šele v osemdesetih letih.

Prvi Slovenec, senator v Avstraliji

ZSS 1973/75 objavlja kratek članek o Milivoju (Mišu) Lajovicu, prvem predsedniku Društva Slovencev v Sydneyu, ki je postal avstralski senator v Liberalni (konzervativni) stranki.¹¹²

Jugoslovansko poslaništvo pritiska na sodelovanje z režimsko IZseljensko Matico

Ko so se slovenska društva v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja začela seliti v svoje nove domove, se je nadaljeval in še povečal pritisk nanje za sodelovanje s Slovensko izseljensko matico. Nekatera društva so sama začela sodelovati. Z izjemo Canberre in Brisbane so skoraj vsa društva podlegla hudemu pritisku. Tako sodelovanje je za marsikatero društvo pomenilo denarno pomoč od slovenskega komunističnega režima. Triglav je menda prejel "kot posojilo" 50.000 dolarjev preko podjetja Slovenija-les. Po osamosvojitvi je nova vlada zahtevala vrnitev denarja, a je predlagala, naj se denar razdeli v enaki višini za vsa društva, česar pa ni dosegla. Matica je financirala obisk *Plansarjev* in še nekaj drugih skupin.

Slovenska izseljenska matica povzroči ideološki razkol v Canberri

Eden izmed članov društva v Canberri je šel na obisk v Slovenijo. Ko se je vrnil, je napovedal obisk Lojzeta Slaka in Fantov s Praprotna. Zamolčal pa je, da je to brez pooblastila uredil pri Matici. Z navdušenjem so sklicali društva Sydney, Melbourne, Adelaida in Canberra ter ustanovili **Zvezo slovenskih društev v Avstraliji**. Nepovabljen je prišlo društvo Triglav iz Sydneya. Na seji so šele zvedeli, da je za vsem Matica. Odklonili so obisk pesnika Mateja Bora, čemur se je najbolj upiral p. Bazilij. Sklenili so, da bodo uradni gostje samo glasbene skupine. Vendar je Matica vztrajala na tem, da je glavni gost ona, ker da prinaša Slaka kot darilo, čeprav ni prišla z Borom. S tem obiskom se je v Canberri začel ideološki razkol, ki se še ni nehal.

Nekaj mesecev kasneje je **Matica ukazala društvom, da ne smejo izobešati slovenske zastave brez zvezde**. Nekateri so se pokorili. Kdor se ni, ga niso več poznali, za hrbtom pa so raznašali vsakovrstna obrekovanja. Veleposlaništvo je svobodnjakom grozilo, da ne bodo dobili viz za obisk Slovenije. Ko je nekdo šel na obisk v Argentino, so ga v društvu neprestano napadali, češ da se druži z "belogardisti" in "nacisti".

Matica ob osamosvojitvi

V Sloveniji se je pričela velika senzacija okrog Matice, ko so našli računalnike povezane z obveščevalno službo. V Avstralijo je prišel nek "zunanji sodelavec Matice", ki je navezal stik s takratnim predsednikom Društva v Canberri, Alojzjem Kavašem. Kavaš je sklical sejo predstavnikov društev Avstralije, člane Organizacije za varovanje človekovih pravic v Sloveniji (OZVČPVS) in jugoslovanskega ambasadorja, Borisa Cizlja. Iz Melbourne se je odzval en predstavnik Sveta Slovenskih društev Victorije, dva sta prišla od Društva Sydney in trije od Društva Triglav, nekaj ljudi od Društva Canberra in pet ljudi od OZVČPVS (Odbor za zaščito človekovih pravic v Sloveniji). Kavaš je pojasnil, da je sejo sklical, ker je zgrožen nad razkrinkanjem Matice, katero je vsa leta podpiral in branil. Počutil se je ponižanega in užaljenega, ker je vedno verjel njihovim lažem. Želel je, da se o stvari poučimo in pogovorimo. Člani OZVČPVS so protestirali, ker so bili povabljeni brez obvestila o namenu seje, in so izjavili, da niso pripravljene sodelovati pod okriljem Jugoslovanske ambasade, razen če lahko govorijo

¹¹² ZSS 1973/75, 443-444. Verjetno poročilo zamešava oba brata, Milivoja (Mišo) in Dušana. Dušan Lajovic je tovarnar, ki je dobil vrnjeno očetovo tovarno **Tuba** v Ljubljani, v kateri je zdaj večinski lastnik. Poleg tovarne v Sydneyu ima še drugo v Novi Zelandiji.

kot svobodni in demokratični Slovenci. Cizelj je takoj na zahtevo pristal, 'zunanji sodelavec Matice' pa je brez nadaljnjega priznal, da so pri Matici odkrili povezavo z UDBO in da je s tem dokazano, da je Matica podaljšana roka Udbe in oblasti. Za Društvo Sydney je eden od predstavnikov dejal: "Jaz poslušam in naenkrat smo vsi postali Slovenci. Jaz sem vedno bil Slovenec in Jugoslovan. Pa kaj bi radi? Matica naenkrat ne velja nič več? Naredili so veliko dobrih stvari. Jaz ne vem kaj hočete? Itn..." Pokazalo se je, da nekateri še po aferi Matice v Ljubljani niso mogli doumeti, kaj je narobe z Matico. Povezava Društev z Matico je bila povezava z režimom, kar nekaterim Slovencem ni bilo sprejemljivo. Povezava društev z Matico je dala Matici moč in pravico za izsiljevanje in širjenje svojega vpliva. Diskriminirala je med "našimi in vašimi" in s tem delala razdor med tistimi, ki so režim odklanjali in tistimi, ki so ga podpirali. Nastala so osebna sovraštva in prepiri, predvsem pa pritisk in izsiljevanje članov v društvih.

Zveza slovenskih društev v Avstraliji – Svet slovenskih društev

Ker Trigav ni imel demokratičnih pravil, ga Zveza ni hotela sprejeti. Zaradi tega so jo levičarji stalno napadali. Vendar je **prva tri leta dobro delovala**. Npr., po prvem obisku iz Slovenije (Slak, 1972) je leta **1974 povabila kvartet Savski val**, a gostje so po poročilu vodja turneje, Francija Kunaverja, še v domovini trpeli posledice njihovega obiska. V letu **1975** je Zveza povabila skupino **Minores**, ki je obiskala vsa društva. Naslednje leto je Slovensko društvo v Canberri dobilo klic od avstralskega zunanjega ministrstva s ponudbo za **turnejo Slovenskega okteta**, ki bi ga pripeljala letalska družba Qantas ob pričetku letov med Sydneyem in Beogradom. Društvo je ponudbo najprej sprejelo, potem pa jo je moralo umakniti, ker se je vmešalo jugoslovansko poslaništvo. Vendar sta potem dva nekdanja člana canberrskega društva ponudila nastop Slovenskega okteta, kar pa je Društvo zavrnilo, ker sta bila oba posrednika jugoslovanskega poslaništva. Zaman je bilo priporočilo drugim društvom, naj ponudbo zavrnejo. Tako so vsa društva razen canberrskega dobila obisk okteta. Posledica tega je bila izključitev dveh članov iz canberrskega društva. V odgovor je **Bert Pribac** ustanovil **ново društvo Karantanijo**, kar je bilo **v skladu z nasvetom poslaništva: prevzeti društva; če se ne uspe, ustanoviti vzporedna**. Na prvi plesni prireditvi Karantanije je bil častni gost jugoslovanski poslanik. Karantanija se je povezala s Triglavom v Sydneyu in Jadranom v Melbournu

Po treh letih je prevzel predsedstvo Simon Špacapan. Tedaj je Zveza zaspala. Potem ko je **Marjan Peršič** v **Viktoriji** ustanovil **Svet slovenskih društev**, je pa Zveza dokončno zamrla.

Versko življenje v sedanjosti

Po poročilu v *Mislh*, ki se odraža tudi v poročilih, objavljenih v navedenih letnikih ZSS, je bila prva desetletja večina avstralskih Slovencev verna, v življenju po veri pa površna, mlačna, polovičarska, močno nemarna. Bilo je že veliko nepravilnih zakonskih zvez. Otroke so sicer pošiljali v katoliške šole, a doma se je komaj kaj storilo v tem pogledu. Toda ni bila manj vidna skupina zavednih, vseskozi praktičnih vernikov. Težko je reči, katera skupina je bila večja. Mnogi so se privadili na avstralske cerkve, kadar pa imajo priložnost, se radi udeležijo slovenske službe božje.

Obiski po samosvojitvi

Urad za Slovence po svetu ali Ministrstvo za kulturo sta omogočila razne obiske, npr., Big Bena in kvarteta Do. Avstralska društva so pripravila lepo turnejo Tržaškemu oktetu, mešanemu pevskega zboru Gallus iz Celovca in oktetu Suha s skupino Podjunskega tria iz avstrijske Koroške. Med zadnjimi turnejami, ki jih je organiziralo Društvo SVS s pomočjo RS in avstralske države, so bili obiski Marka Finka, Vivienne Falež in Nataše Valant.

Zavzetost za slovenstvo in delo v skupnosti upada

Po ustanovitvi avstralske koference Svetovnega slovenskega kongresa (ASK SSK) je zanimanje za te organizacije počasi padalo. Po približno desetih letih pridnega dela je SNS Victoria uradno prenehal delovati, ostali sveti, razen Slovenskega narodnega sveta v Canberri (SNS ACT), so pa zamrli. Poedinci so še vedno vključeni v avstralsko konferenco (ASK), da s tem obdržijo ASK aktivno in omogočajo obstoj SSK. Tudi v društvih je aktivnost ponehala, kljub temu, da se ponekod še prirejajo kulturne prireditve in praznovanja obletnic. Plesi, ki so nekdaj bili tedenski ali vsaj mesečni so skoraj že zamrli. Balinanje se goji najbolj med Primorci in nekaj malega med Dolenjci. Žal se povprečna starostna doba članov viša. Ljudje ki so prišli v Avstralijo v petdesetih letih z dvajsetimi leti, imajo zdaj že sedemdeset let in več, in tudi teh je že precej pomrlo. Mladina se je malo vključila v društva. Nekaj so jih odbili prepiri, večini otrok pa starši niso znali približati slovenstva in slovenske kulture. Slovenskih izobražencev je v Avstraliji prvotno bilo malo, a tudi ti pogosto v društvih niso našli prave družbe. Tisti, ki so se izobraževali v Avstraliji, pogosto nadkriljujejo starše in zato redko zahajajo v slovenske organizacije.

Prihodnost

Velika večina Slovencev je starih. Zato se društva in tudi že verska središča sprašujejo, kaj bo po desetih letih. Mladine niso uspeli pritegniti, obenem pa kot v Sloveniji tudi med mlajšimi zakonci naraščaja ni veliko. Za tisoče dolarjev in tisoče delavnih ur naloženih v domovih in cerkvah, kar je zdaj vredno že milijone, bo verjetno glavni dedič avstralska država. Ali bo kdo to premoženje znal vnovčiti za Slovenijo? V primerjavi z denarjem pa bo glavna škoda izguba potomcev za slovenstvo.

Sv. Vid v Clevelandu *Zaveza, 13, 64*

Cerkev v Lanusu *Zaveza, 55, 85*

Cerkev Marije Vnebovzete v Collinwood-Cleveland, Ohio.

Midland *Zaveza, 23, 91*

Tolstoy-Barre-kard. Ambrožič *Zaveza, 33, 92*

Protest proti obisku Kučana

Zaveza, 42, 61

Domobranska proslava v Milwaukee

Zaveza, 31, 81

Slovenska hiša v Argentini

ZZS, 520

Slovenski trg v San Martinu

ZZS, 552

Predčelje Pristave v
Castellarju

ZZS. 525

Naš Dom v San Justo

ZZS, 532

Hladnikov dom,
Lanús

ZZS, 536

Slovenski park v
Mendozi

ZZS, 542

Slovenski dom v Carapachayu *ZZS, 554*

Slovenski dom v Bariločah *ZZS, 559*

Slomškov dom, Ramos Mejia www.slomskovdom.org

Zadruga SLOGA *ZZS, 573*

Cerkev Brezjanske Marije v Toronto *ZSS, 1967, 412*

Notranjščina cerkve Brezjanske
v Toronto *ZSS, 1967, 416*

Cerkev in župnišče sv. Gregorija Velikega, Hamilton, Ontario

SCSGV, 7 str.

Slovenski dom v
Toronto 1966
ZSS, 1967, 420

Baragov dom v
Melbourne 1966
ZSS, 1967, 402

Slomškov dom v Kew-Melbourne 1966
ZSS, 1967, 404

Slovenski dom v Melbourne
ZSS, 1967, 406

Spominska kapelica na Slovenski pristavi
v Clevelandu

Zasebno (iz ZDA)

Seznam nekaterih morišč v Sloveniji na
Slovenski pristavi v Clevelandu

Zasebno (iz ZDA)

Na Slovenski pristavi v
Clevelandu

Zasebno (iz ZDA)

Zborovanje na Kongr.
trgu zaradi procesa
proti četvorici, 1988

IZS, 391

16. Delo za svobodno in samostojno Slovenijo

1. Kulturno delovanje slovenske politične emigracije (SPE)

Ni namen te knjige popisati bohotno kulturno dejavnost in ustvarjalnost slovenske politične emigracije (SPE), ki sta samo delno popisani v predhodnem poglavju. Tukaj se omejujemo na označitev najvažnejših področij, predvsem pa na omembo virov, ki poročajo o tem delovanju.

Kulturno delo emigracije

ZSS je objavljala za leta od 1948 do 1975 poročila o kulturnem delovanju v Argentini in drugih državah, kjer so begunci iz leta 1945 razvijali svojo kulturno dejavnost v pravkar ustanovljenih društvih.¹ V teh poročilih je popisano delovanje pevskih zborov, gledaliških družin in odrskih predstav, slovstveno delovanje in književne izdaje, likovna umetnost itn.² Vendar se poročila ne omejujejo samo na begunce, temveč popisujejo tudi kulturno dejavnost slovenskih manjšin v Avstriji in Italiji.

“Slovenstvu v čast – narodu v ponos”

Zbornik Svobodna Slovenija je od leta 1965 do 1975 podeljeval in objavljala tim. “priznanja” osebam, ki so se odlikovale v raznih znanstvenih strokah, v raznih zvrsteh umetnosti ali v športnih panogah, predvsem v gorništvu in smučarstvu. Pri tem je Zbornik **upošteval uveljavljenje zunaj slovenske zdomske skupnosti**. S tem je tudi seznanjal slovensko politično emigracijo o dosežkih nekaterih njenih članov v mednarodni skupnosti. Tako so bile imenovane naslednje osebe:

leta 1965	dr. Franc Žajdela, dr. Karel Vladimir Truhlar, D.J., dr. Milan Komar
leta 1966	dr.inž.Vojmir J. Bratina, Franja Golobova, Francé Goršé, Bara Remec
leta 1967	Dinko Bertonec, dr. Jože Jančar
leta 1968	dr. Tine Debeljak, Karel Mauser, dr. Ljubo Sirc, dr. Jože Velikonja
leta 1969	dr. Ivan Žužek D.J.; prof. dr. Alojzij Šuštar; dr. Franc Mihelčič
leta 1970	brata Jure in Peter Skvarča
leta 1971/72	dr. Rudolf Čuješ, dr. Enij Alojzij Fonda, “dva izmed mnogih” Andrej Majcen in dr. Janez Janež
leta 1973/75	dr. Branislava Sušnik, dr. Bogdan Ciril Novak, France Jerman ³

¹ Seznam vseh poročil v ZSS 1970, 292-293; ZSS 1971/1972: 1973/1975 – Nekak povzetek vsega delovanja do leta 1975 nahajamo v poročilih ZSS 1972/75: o gospodarski podjetnosti in o zborovski dejavnosti v Argentini, pa tudi o celotni zdomski likovni umetnosti in o 30 let zdomske emigracijske književnosti

² Te podatke je treba dopolniti s Pertot I in Pertot II (gl. Vire)

³ ZSS 1965, 289-305; ZSS 1966, 311-346; ZSS 1967, 239-256; ZSS 1968, 175-212; ZSS 1969, 129-147; ZSS 1970, 177-185; ZSS 1971/1972, 225-247; ZSS 1972/1975, 297-315

Priznanja društva “Zedinjena Slovenija”

Od leta 1993 podeljuje društvo Zedinjena Slovenija med slavljem Dneva Slovenske državnosti v Slovenski hiši posebna priznanja za skupnost zaslužnim osebam.⁴

2. Delo za svobodno in zedinjeno Slovenijo

Politično delovanje slovenske emigracije

Do leta 1970 je mogoče najti seznam vseh tozadevnih člankov v Zborniku *Svobodna Slovenija* (ZSS)⁵ O tem je veliko zapisanega tudi v številnih drugih publikacijah, npr., že omenjeno delo dr. Janeza Arneža 2000 idr. (gl. Vire)

Za pravilno poznanje Slovenije in njenih problemov je bilo izrednega pomena dejstvo, da je SLS bila soustanoviteljica nekaterih mednarodnih organizacij, kot, npr., Krščansko demokratske zveze za Srednjo Evropo, in je v njih tudi stalno sodelovala.⁶

Slovenska politična emigracija tudi ni pozabila na prvo slovensko vlado leta 1918 in je to dejstvo slovesno praznovala za 50. obletnico leta 1968.⁷

Preučevanje predvojne, medvojne in povojne zgodovine

Celoten seznam objavljenih del v ZSS je mogoče najti v ZSS⁸. Pišejo predvsem o stanju pred letom 1945, zasedbi in delitvi Slovenije leta 1941 (ZSS 1963, 52-55) in o komunistični revoluciji (pregled v ZSS 1970, 283-284).

Razprave o političnem, gospodarskem in družbenem stanju v zatirani Sloveniji

Veliko tozadevnih del najdemo v ZSS pod naslovom “Dokumenti-Razprave-Pričevanja-Spomini”.⁹ Treba pa je dostaviti tisto, kar je bilo objavljeno v zbornikih 1971/1972 in 1973/1975.¹⁰

Upoštevati moramo tudi to, da so v Argentini, Angliji, Kanadi in drugih državah izhajali razni časniki in revije, nekateri s pretežno politično ali ekonomsko-socialno vsebino, in so zato redno prinašali članke in razprave v zvezi s temi temami.¹¹

⁴ Za leta 1993-1997 Zbornik ZS, 683-684; za naslednja leta Svobodna Slovenija, zadnja številka meseca junija ali prva v juliju

⁵ ZSS 1970, 284-285; treba je dopolniti z ZSS 1971/1972 in ZSS 1973-1975

⁶ Gl. seznam ZSS 1970, 284. – To potrjujejo tudi Viri IV, ki kažejo na pomembnost dejstva, da je bila leta 1991 krščansko-demokratska stranka najmočnejša v Evropi in da so bili krščanski demokrati na vladi v najpomembnejših zahodnoevropskih državah

⁷ ZSS 1969, 168-240

⁸ ZSS 1970, 283-284 in ZSS 1970, 285-292

⁹ ZSS 1970, 285-292

¹⁰ ZSS 1952, 204, 217; ZSS 1954, 105; ZSS 1955, 92,97; ZSS 1956, 36; ZSS 1958, 58, 71; ZSS 1959, 13; ZSS 1960, 23; ZSS 1961, 13, 31; ZSS 1962, 11, 24, 181, 186, 190; ZSS 1963, 7, 13, 82; ZSS 1964, 25, 34, 39, 48, 52; ZSS 1965, 33, 57, 73; ZSS 1966, 137, 158, 179; ZSS 1967, 122, 145, 183, 301; ZSS 1968, 55, 104, 138, 144; ZSS 1969, 260; ZSS 1970, 142; ZSS 1971/2, 115; ZSS 1973/5: 115, 135, 158, 178

¹¹ Na primer, *Sij slovenske svobode*, *Družabna pravda*, *Meddobje* v Argentini, *Slovenska država* v Kanadi, *Triglav* v Angliji itn.

Skrb za slovenske manjšine v Avstriji in Italiji

Goriška in Tržaška

O tem je izredno veliko dopisov v ZSS, tudi in predvsem od osebnosti, ki so se rodile na tem slovenskem etničnem ozemlju. Spisi imajo zgodovinsko pomembnost.¹²

Koroška

Morda še bolj pomembni so članki o Koroški. Popisano je zakulisje plebiscita, pa tudi vsa kasnejša tragika koroških Slovencev.¹³

Delo za svobodo

Samo del tega delovanja je popisano v ZSS.¹⁴ Veliko tozadavnega gradiva je mogoče najti v omenjenih časnikih in revijah.

Združene države Evrope - pogoj za svobodo

Že leta 1954 je Ruda Jurčec objavil pomemben spis "Združene države Evrope – pogoj za ohranitev svobode v Evropi"¹⁵. Tako razmišljanje je samo po sebi vodilo do zahteve po ožji povezavi Slovenije z Evropo, pa tudi do močnejše težnje po večji samostojnosti Slovenije.

3. Prizadevanje za mednarodno priznanje Republike Slovenije

Številni funkcionarji iz Slovenije so se v letih 1990-1991 obračali na rojake po svetu s prošnjo za sodelovanje pri delu za priznanje RS. Kasneje so se jim zahvalili za izkazano pomoč.¹⁶

Popis o delu Slovencev po svetu za mednarodno priznanje Slovenije je v glavnem objavljen v omenjenih **Viri IV**.¹⁷ Gre sicer predvsem za pisne dokumente, vendar avtorji v uvodih opisujejo razna delovanja, bodisi ustanov ali posameznikov.

Posamič je omenjeno delovanje rojakov v sledečih državah: ZDA (85-156), Kanadi (157-196), Argentini (197-238), Avstraliji (239-268) in Veliki Britaniji (239-278).

¹² Spisek člankov do leta 1970 je v ZSS 1970, 305; tudi ZSS 1971/72, 7-56 in ZSS 1973/75, 239-274

¹³ Spisek člankov do leta 1970 v ZSS 1970, 305-306; za naslednja leta ZSS 1971/72, 57-108 in ZSS 1973/75, 5-60

¹⁴ ZSS 1952:204, 217; ZSS 1954; 105; ZSS 1955: 92,97; ZSS 1956, 36; ZSS 1958, 58, 71; ZSS 1959, 13; ZSS 1960, 23; ZSS 1961, 13, 31; ZSS 1962, 11, 24, 181, 186, 190; ZSS 1963, 7, 13, 82; ZSS 1964, 25, 34, 39, 48, 52; ZSS 1965, 33, 57, 73; ZSS 1966, 137, 158, 179; ZSS 1967, 122, 145, 183, 301; ZSS 1968, 55, 104, 138, 144; ZSS 1969, 260; ZSS 1970, 142; ZSS 1971/2, 115; ZSS 1973/5: 115, 135, 158, 178

¹⁵ ZSS 1954, 171-182

¹⁶ Viri IV, 23-36

¹⁷ Vendar že v uvodu v IV. del Matjaž Klemenčič in Milica Trebše Štolfa izražata zahvalo prof. dr. Petru Venclju, "za prijazno posredovanje dokumentov, ki jih je na osnovi objav v Zedinjeni Sloveniji zbral in ohranil tajnik dr. Vital C. Ašič", kot tudi osebam v ZDA in Kanadi. (Opazno je zmotno istovetenje društva ZS s tednikom Svobodna Slovenija.)

ARGENTINA¹⁸

“Nastanka slovenske države v juniju 1991 pripadniki slovenske politične emigracije (SPE) v Argentini niso pričakali nepripravljeni. Ta politično in intelektualno najbolj profilirani del slovenske skupnosti v svetu je namreč vso svojo izrazito ‘meddobno’ zamišljeno eksistenco zasnoval v upanju (‘in spe’) na uresničitev dveh medsebojno povezanih ciljev: na konec totalitarnega režima v domovini in uvedbo parlamentarne demokracije na eni strani ter na hkratno višjo stopnjo državnostvorne uveljavitve slovenstva na drugi strani.”¹⁹ V opombi 1 dopolnjuje, da so to pričakovali bodisi v jugoslovanskem okviru, in sicer v konfederativnem modelu (sodržavju), bodisi v obliki samostojne slovenske države.

Res so morali čakati na izpolnitev teh upov skoraj celega pol stoletja. Padeč berlinskega zidu leta 1989 je pomenil prelomnico, ki je naznanila globinske spremembe v Evropi in potegnil za seboj vse tri socialistične federacije (ZSSR, SFRJ in ČSSR). **Slovenska država dolguje osnovni razlog za svoje mednarodno priznanje uresničitvi istega načela, na katerem je bila izvedena nemška združitev, namreč načela o narodni samoodločbi – torej ne kakemu “zborovanju” v Kočevju ali Črnomlju.** Dokončno preverjenost je v Sloveniji dobila ta samoodločba z izredno visokim odstotkom glasov na plebiscitu. Kristen poroča (po Zborniku ZS, 282), da je SPE zbrala v Argentini 2.040 podpisov, od katerih so bili samo trije glasovi proti.

Najboljši dokaz, da sta bila z osamosvojitvijo in volilno zmago Demosa izpolnjena za SPE oba velika cilja, je izjava **Slovenskega narodnega odbora**, neke vrste slovenska vlada v emigraciji, ki je 26. junija 1991 podal izjavo o samorazpustitvi.

Medtem pa se je društvo Zedinjena Slovenija v tistih dneh znašlo pred enim svojih najbolj intenzivnih obdobij. Po Kristenu je to jasno razvidno iz arhivskega gradiva, ki ga Viri IV prvič objavljajo. Člani SPE v Argentini so navezovali stike, razvili obširno dopisovanje s pomembnimi osebnostmi argentinske družbe, organizirali manifestacije in kulturne prireditve. Med osebnostmi imenuje Kristen samo pisatelja Ernesta Sabato-a in Nobelovega nagrajenca za mir arh. Adolfa Pérez Esquivel-a. “Pri tem je bila Zedinjena Slovenija kot krovno politična organizacija SPE očitno uspešna (...) njeno lobiranje je v kritičnih mesecih leta 1991 seglo do samih vrhov argentinskega političnega, gospodarskega, kulturnega in cerkvenega življenja, za podporo slovenski neodvisnosti pa se je obrnila tudi na različne etnične skupnosti (Madžare, Poljake, Ukrajince, Armence itd.)”²⁰ Dr. Vital Ašič je poudaril, da so te skupnosti množične in da so mnogo vplivale na javno mnenje.²¹

Kristen omenja tudi začetke sodelovanja z ustanovami Slovencev prejšnjih vseljenjskih valov, predvsem pa “poslovenjenje” nekdanjega jugoslovanskega društva Triglav, čeprav se je dejansko to zgodilo že pred osamosvojitvijo Slovenije.

Poseben pomen daje Kristen **manifestaciji 30. junija 1991**, štiri dni po srbski vojaški intervenciji v Sloveniji, ko so se Slovenci v velikem številu zbrali na trgu San Martín pred zunanjim ministrstvom. Sprevod, v katerem je bilo okrog 4.000 Slovencev, se je napolnil po osrednji ulici

¹⁸ Posamezne države so predstavljene po abecednem redu. - Daljše poročilo o delu za samostojnost in priznanje Slovenije prinaša Zbornik ZS (I. del 9. pg., 272-318) in sicer s podnaslovi: 1. Priprava na SSK in na nove razmere; 2. Na nove izzive – nove odgovore!; 3. Delo za priznanje Republike Slovenije; 4. Dobronamerni in “drugačni” obiski; 5. Osebna pričevanja: “živa zgodovina” (arh. Jure Vombergar, Božidar Fink, dr. Marko Kremžar). Vključuje fotokopije dokumentov in številne fotografije iz teh dni.

¹⁹ Samo Kristen, Delovanje slovenskih izseljencev v Argentini za neodvisno Slovenijo, Viri IV, 197; masten tisk pisca

²⁰ Kristen, 198

²¹ O pomoči Sloveniji za priznanje je večkrat pisal tednik Svobodna Slovenija (npr.: 1.8.1991,1; 15.8.1991, 4).

Florida na Majski trg. V stolnici so darovali mašo (prelat dr. Alojzij Starc), pel pa je slovenski zbor Gallus. Podobne manifestacije so priredili v Mendози in Bariločah.

Dne 29. junija 1991 je dnevnik *LA NACION* objavil pogovor s podpredsednikom Zedinjene Slovenije, inž. Jernejem Dobovškom, v katerem je bila poudarjena velika podpora slovenskih vseljencev za to, da bi vlade priznale slovensko samostojnost, predvsem tiste, kjer so na vladi krščanski demokrati.²²

ZS je že septembra 1991 izdala brošuro "**Eslovenia Independiente**", v kateri so podane pravne in pravne osnove za slovensko osamosvojitvev. **Dr. Ašič** je v založbi ZS pripravil brošuro z enakim naslovom, namenjeno širši javnosti; v njej so zbrani različni podatki o Sloveniji, pa tudi navedbe znanih pisateljev o Slovencih (Ernesto Sabato, Milan Kundera)

Argentina je priznala Slovenijo 16. januarja 1992, kot prva na južnoameriški polcelini.

Leta 1991 izvoljeni novi predsednik ZS, prof. Tine Vivod, sedaj veleposlanik RS v Argentini, se je 16. januarja 1992 na seji upravnega odbora društva zahvalil vsem, ki so delali za priznanje RS. "Za veliko ljudi niti ne bomo zvedeli, kaj vse so doprinesli z deli ali z molitvijo. Brez dvoma, brez tega dela, naših molitev in priprošnje ubitih žrtev med komunistično revolucijo, ne bi dosegli vsega tega."²³

AVSTRALIJA

Odbor za varovanje človekovih pravic v Sloveniji (OZVČPVS)

Slovenski ljudje v Avstraliji so se na splošno malo brigali za politiko. Ko so se v osemdesetih v Sloveniji stvari pričele spreminjati, tem dogodkom ni sledilo veliko ljudi, ali pa so na stvari gledali skeptično. Celó več: čim je bilo na radiju kaj političnega, tem bolj so nekateri glasno kritizirali.

Potem ko je Jugoslovanska armada zaprla Janeza Janša, Ivana Borštnerja, Davida Tasiča in Francija Zavrla, se je v Canberri sestala skupina oseb, ki so ustanovile "Odbor za varstvo človekovih pravic v Sloveniji" (OZVČPVS). Odbor je sprejel sledeči program:

1. Pred avstralskim parlamentom bo organiziran protestni shod, kjer bo nekaj politikov imelo nagovore na udeležence.
2. Zbirali bodo protestne podpise, ki jih bodo izročili avstralskemu senatu in poslanski zbornici s prošnjo, da protestirata pri Jugoslovanskem režimu.
3. Od avstralskega parlamenta bodo šli v protestnem sprevodu pred jugoslovansko ambasado.
4. Slovensko društvo Canberra je na posebni seji odobrilo 10.000 dolarjev za obrambo štirih priprtih v Ljubljani.
5. Pozvali so vse slovenske organizacije, naj se protestu pridružijo in pomagajo zbirati podpise.

²² Kristen (199 op. 11) navaja Kremžarja, 78, da je bilo »nemajhno presenečenje«, ko je »mednarodni svet s Svetim sedežem na čelu tako hitro priznal slovensko državno samostojnost«. Zgodovinarji bodo lahko ugotavljali kot srečno okoliščino, da so bili takrat v Evropi najmočnejša in najenotnejša stranka krščanski demokrati. Ti so poznali slovensko problematiko. Zveza srednjeevropskih KD, katere pobudnik in soustanovitelj je bil pred desetletji v imenu SLS dr. Miha Krek, je bila redno vabljená na kongrese KD in je nato postala tudi članica evropske zveze KD

²³ Zbornik ZS, 299

Nobeno slovensko društvo v Avstraliji se ni odzvalo. Odbor je k sodelovanju povabil druge narodne skupine, kjer so imeli več uspeha. **Slovencev se je zbralo kakih stopetdeset,** večina pa je bila Hrvatov, nekaj Makedoncev in nekaj drugih, ki so prišli zaradi osebnih stikov s Slovenci.²⁴

Delo za osamosvojitvev²⁵

Stanka Gregorič je v Melbournu izdajala štirinajstdnevnik *Slovensko pismo* in nato *Glas Slovenije*, ki sta dobro poročala o dogodkih v Sloveniji, a žal nista bila zelo razširjena. Na pobudo Pripravljalnega odbora Svetovnega slovenskega kongresa v Ljubljani se je Stanka povezala s pomembnimi poedinci v Melbournu, med temi tudi s patrom Bazilijem, v Sydneyu pa z **Alfredom Brežnikom, Dušanom Lajovicem** in nekaterimi drugimi, kar je povzročilo srečanje večine predstavnikov Slovencev v Avstraliji. Povabilo na SSK je prišlo tudi v Canberro, čeravno poprej ni bilo odziva na njihovo pobudo.

V Sydneyu je bilo spravno srečanje, kjer so vsi izrazili željo za pomiritev in sodelovanje. Prišla je tudi pobuda za ustanovitev **Avstralske slovenske konference (ASK)**. Vsi večji kraji naj bi imeli svoj **Narodni svet** in s tem postali del ASK. V Canberri so **OZVČPVS** preimenovali v **Slovenski narodni svet ACT** in postali ustavni del ASK. Drugi narodni sveti so bili Novi Južni Wales, Južna Avstralija, Victoria in pozneje tudi Queensland. Predsednik je postal **Marjan Kovač**, tajnica **Stanka Gregorič**, blagajnik **Cvetko Falež**. Vsi Narodni sveti so se odločili, da bodo na ustanovno sejo v Ljubljano v juniju 1991 poslali po pet delegatov, kar so tudi storili.

Alfred Brežnik je v Sydneyu odprl **Slovenski informacijski urad**. V dneh pred plebiscitom so v kratkem času avstralski Slovenci zbrali 27 izjav slovenskih društev. Proti uporabi sile s strani JA, so protestniki poslali pismo zunanjemu ministru **Garethu Evansu**, seznanili pa so z dogodki v Sloveniji tudi predsednika vlade **Boba Hawka** in poslance avstralskega parlamenta. Zaradi zaostrovanja krize v Jugoslaviji, so se predstavniki slovenske (Marjan Kovač, Alfred Brežnik), hrvaške in makedonske skupnosti sestali s predsednikom vlade.

Zaradi nasilja JA nad Slovenijo so **konec junija 1991** avstralski Slovenci pripravili **številne proteste**. Slovenski vseljenci so **28. junija obiskali veleposlaništva ZDA in EZ**; od ZDA so zahtevali, naj prevzamejo pobudo za ustavitev nasilja v Sloveniji. **29. junija je ASK organizirala podpisovanje peticij, medtem ko so slovenski vseljenci začeli akcijo pošiljanja dopisnic avstralskemu ministru za zunanje zadeve.** (Natisnjenih je bilo okrog 13.000 dopisnic.) Ta protestna pisma so avstralski politiki jemali precej resno. Predsednik vlade **Hawke je 4. julija na tiskovni konferenci izjavil, da se "Jugoslavija v dosedanji obliki ne more obdržati"** in da bo Avstralija priznala neodvisnost Slovenije in Hrvaške, če bosta zadostili zahtevam po neodvisnosti.

Dne 4. julija so se na Mestnem trgu v Melbournu zbrali člani druge generacije slovenske in hrvaške izseljenske skupnosti. Dne 15. julija je min. Evans sprejel delegacijo slovenskih izseljencev; predložila mu je okrog 40 strani dokumentov, ki naj bi opravičevali zahtevo Slovenije po samostojnosti. Evans je odgovoril, da ne more ničesar storiti zaradi spremenjenih razmer, predvsem zaradi brionske deklaracije, po kateri je Slovenija za 3 mesece zamrznila

²⁴ Med protestniki ni bilo nobenega Srba, seveda zato, ker je protest bil proti srbski vojski oz. Jugoslovanski ljudski armadi (JLA). Ker je bil oče senatorja Miša Lajovica doma iz Črne gore, Miša pa je bil tesno povezan s Srbi v Avstraliji, je Miša Lajovic odpovedal sodelovanje, čeprav je prvotno obljubil celo to, da bo nagovoril zbrane.

²⁵ Matjaž Klemenčič, Delovanje slovenskih izseljencev v Avstraliji za neodvisno Slovenijo, Viri IV, 239-242; dopolnjeno s poročilom Cvetka Faleža o Slovencih v Avstraliji o delovanju za priznanje RS

izvajanje neodvisnosti. Vendar so se slovenski zastopniki sestajali s politiki, obiskovali razna veleposlaništva in se na sploh prizadevali za priznanje samostojnosti Slovenije. Stopili so v stik z ministrom za priseljevanje in etnične zadeve, Garryjem Handom, ki je po teh obiskih izdal navodilo, da morejo prebivalci iz Slovenije dobiti dovoljenja za vstop v Avstralijo na avstralskem veleposlaništvu na Dunaju in ne v Belgradu, kar je pomenilo **“tiho” priznanje avstralskih oblasti, da Slovenija ni več del Jugoslavije.**

Avgusta 1991 so predstavniki avstralskih Slovencev poslali predsedniku vlade B. Hawku in članom avstralskega parlamenta **več spomenic z zahtevo po priznanju Slovenije. Te peticije je podpisalo več tisoč ljudi;** samo Svet slovenskih organizacij v Viktoriji je zbral 1.500 podpisov. Dne 10. avgusta se je na neformalnem družabnem večeru, ki ga je priredil Ethnic Community Council iz Viktorije, sestala s predsednikom vlade Helena Lebar. Vztrajala je na nujnosti priznanja Slovenije. Predsednik vlade Hawke je odgovoril, da zaskrbljeno gleda na stanje v Sloveniji, in da je tozadevno v tesni povezavi z EZ. Hawke je sprejel slovensko zastopstvo tudi oktobra 1991; izjavil je, da prenaplo priznanje zna škoditi, a da bo Avstralija med prvimi, ki bo priznala Slovenijo.

Oktobra so avstralski Slovenci predali Sloveniji denarno pomoč v znesku 266.875 avstralskih dolarjev.

Proti koncu leta 1991 so avstralski Slovenci organizirali **še nekaj drugih odmevnih akcij**, med njimi tudi protest v Canberri ob obisku severnoameriškega predsednika Georga Busha (2. januarja 1992). **Avstralija je priznala Slovenijo 16. januarja 1992.**²⁶ Ob obisku v Avstraliji se je slovenski minister za obrambo Janez Janša 8. februarja 1992 zahvalil avstralskim Slovencem za njihovo pomoč in predal medaljo za uspešno delo, posebno Avstralski slovenski konferenci, Slovenskim narodnim svetom in vsem rojakom.

Precej avstralskih slovenskih vodilnih ljudi je bilo med osvoboditveno vojno v Sloveniji, a so bili kljub temu protesti proti jugoslovanski vojski dobro organizirani in uspešni. Celo ljudje, ki so vedno bili **pasivni, so se znašli na demonstracijah in okopih za Slovenijo.** Tudi **druga generacija se je vključila**, najbolj še pri stiku z avstralskimi mediji in s politiki, katere so prepričevali pred kakšno nevarnostjo je slovenski narod. **Navdušenje in propagiranje za slovensko samostojnost se je neprenehano nadaljevalo**, dokler ni Avstralija kot prva čezmorska država priznala Slovenijo.²⁷

Obiski iz Slovenije pred samostojnostjo in po njej

Cvetko Falež popisuje zelo odkrito nekatere dogodke v zvezi z delom za priznanje Slovenije. Prvi **obisk politika Jožeta Pučnika** je bil še pred decembrskimi volitvami leta 1990. Obiskal je tudi Jugoslovanskega ambasadorja Borisa Cizlja. Na prigovarjanje veleposlanika, da bi se morala Slovenija odcepiti od Jugoslavije je Pučnik dejal: “Veste, ne vem, če bo to šlo.” Drugi obisk, že po izvolitvi Demosove vlade, je bil minister za Slovence po svetu, **Janez Dular**, ki je bil še bolj **skeptičen o samostojnosti Slovenije.**

²⁶ Viri IV, 242 zmotno piše, da je bilo to 16. januarja 1991 namesto 1992. Isti dan je priznala RS tudi Argentina. Toda že dan prej sta priznali Republiko Slovenijo Evropska zveza in Kanada! Torej je zmotna trditev, da je bila Avstralija prva »čezoceanska« država, ki je priznala samostojno državo Slovenijo. Vendar morda ta trditev ne bi bila popolnoma zmotna v primeru, da bi v Avstraliji izrazu »čezoceanski« dajali kak drugačen pomen, ali pa morda v dejstvu, da obstoji poldnevna razlika med urami.

²⁷ Gl. op. 26.

Nato so obiskali avstralske Slovence minister za obrambo **Janeza Janša**, predsednik vlade **Lojze Peterle**, zunanji minister **Dimitrij Rupel** in drugi.²⁸ Kasneje je prišlo še več političnih obiskov, med njimi predsednik vlade dr. Drnovšek in predsednik RS dr. Kučan.

KANADA²⁹

Konec osemdesetih let 20. stoletja so se tudi kanadski Slovenci organizirali v Svetovnem slovenskem kongresu. Dne 15. maja 1990 je bil ustanovljen **Kanadski slovenski kongres, oz. SSK – Konferenca za Kanado**. Dejansko je šlo samo za preimenovanje leta 1989 ustanovljene **Konference zdomskih Slovencev Kanade (KZSK)**. Ustanovna seja SSK - Konference za Ontario je bila v starostnem domu Lipa v Torontu. Izvolili so 15 članov kongresnega sveta, ta pa je 29. junija na skupni seji izvolil organe in vodstvo KSK (predsednik dr. **France Habjan**, prvi podpredsednik **prof. dr. Srečko Pregelj**, drugi **Stane Kranjc** idr.). Dne 2. decembra se je na Niagarskem polotoku sestala mladina slovenskih društev, z namenom ustanoviti mladinsko KSK. Dne 9. decembra se je v Ottawi ustanovila pokrajinska KSK za Niagarski polotok.

Zanimanje za stanje v Sloveniji je še narastlo, potem ko so najbolj brni listi (Ameriška Domovina, Slovenska država, Prosveta) objavili dokumente o plebiscitu. Sicer obstoječa zakonodaja ni predvidevala glasovanja zdomcev, vendar se je zbralo 1.200 podpisov v podporo samostojni Sloveniji.

V pripravah na junijski vseslovenski svetovni kongres v Ljubljani, so tudi v Vancouvru, na zahodnem delu Kanade, formalno ustanovili pokrajinsko konferenco KSK.

Za stike med društvi je delovalo več koordinacijskih odborov. Tako, npr., Zveza slovenskih društev, ustanovljena 1985 v južnem Ontariu, ki se je leta 1990 razširila v Vseslovenski odbor.³⁰

Vojna v Sloveniji je veliko večino kanadskih Slovencev presenetila, ker niso imeli nobenega sredstva za obveščanje kanadske javnosti o stanju v Sloveniji. Poleg tega je bila večina članov Vseslovenskega odbora na kongresu v Sloveniji. Tako je pretežni del organizacijskega dela padel na **Jožeta Slobodnika**, predsednika Slovenske gospodarske zbornice v Kanadi. Novi vseslovenski odbor je prevzel vodilno vlogo pri koordinaciji moralne in finančne pomoči Sloveniji.

V okviru tega odbora je bil junija 1991 ustanovljen **Informacijski center** pod vodstvom **Cvetke Kocjančič**. Center je opravil pomembno delo pri obveščevanju kanadske javnosti, kanadske vlade in kanadsko-slovenske skupnosti. Izdal je poročilo na 8 straneh z naslovom **“Vojna v Sloveniji”** in predstavil kronologijo dogajanj v Sloveniji. Kasneje je center izdal še nekaj številnih informativnega biltena *Kanadsko-slovenska kronika*. Center je tudi pomagal organizirati protestne shode in prireditve v podporo samostojni državi Sloveniji. Pomembna je bila tudi ustanovitev samostojne radijske postaje *CHAO* v Bramptonu. Vseslovenski odbor je ustanovil radio *Glas kanadskih Slovencev* in dobil svojo oddajo ob torkih med 19. in 21. uro.

Ustanovljen je bil poseben **Sklad za Slovenijo**, ki ga je vodil **Viktor Zelenkovič**. Veliko sredstev so nabrali s prodajo 700 slovenskih državnih zastav, ki so jih postavili po vseh domovih – tudi v tistih, ki prej niso marali nič slišati o politiki – pa tudi majic in kap s slovenskimi simboli.

²⁸ Rupla so obtožili zahrbtnosti, ker je pomagal uničiti DEMOS.

²⁹ Milica Trebše Štolfa, Prispevek kanadskih Slovencev k osamosvojitvi Slovenije, Viri IV, 157-162

³⁰ Sestavljen 10. decembra 1990: njegov prvi namen je bil zbirati pomoč za poplavlence v Sloveniji. Ta naravna katastrofa je združila 27 kulturnih in športnih društev in župnije z območja Ontaria.

Pomembno vlogo so imeli slovenski duhovniki. Torontski **nadškof dr. Alojzij Ambrožič** je pisal kanadskemu **premieru Brianu Mulroneyu** samo tri dni po napadu jugoslovanske vojske na Slovenijo.

Člani VSO (Vseslovenskega odbora) in KSK so se že nekaj dni po agresiji na Slovenijo posvetili močni dejavnosti v podporo slovenske samostojnosti. Dne **28. junija 1991** so skupaj s Hrvati in Makedonci izvedli **protestno zborovanje v Torontu**, kjer se je zbralo okrog 3.000 oseb. V **Edmontu**, prov. Alberta, so bili zastopniki Slovensko-kanadskega društva že 28. junija pri predsedniku provincijske vlade. Zborovanji Slovencev v podporo demokratične in neodvisne Slovenije sta bili tudi 30. junija v **Londonu** in **Hamiltonu**. Dne 1. julija je nadškof Ambrožič daroval posebno mašo za domovino, na kateri se je zbralo okrog 2.000 rojakov. V svojem nagovoru je nadškof dejal, da bi moral svet podpreti zahteve Slovenije in Hrvaške, saj sta se odločili, da bosta sami svoja gospodarja. Podobno izjavo je nadškof Ambrožič v naslednjih dneh dal za časopis *Toronto Star*.

Dne **6. julija** se je v središču Toronta znova zbralo okrog 1.000 Slovencev. Mirno so opozorili javnost in oblast, naj se prepreči nasilje v Sloveniji. Podobna zborovanja so organizirali po glavnih mestih provinc, kjer živijo slovenski rojaki. Zborovanje v podporo slovenske neodvisnosti je mesec dni po razglasitvi samostojnosti organizirala **tudi Slovenska mladina (Slovenian Youth Council)**, kjer so s petjem in molitvami počastili žrtve jugoslovanskega napada na Slovenijo. Ta mirovni shod je močno odjeknil med Slovenci v Kanadi, pa tudi v kanadski javnosti.

Dne **28. junija 1991** se je na **Slovenskem dnevu v Boltonu** zbralo več kot **2.000 ljudi**. Ves dan je bil posvečen razglasitvi samostojnosti slovenske države. Zborovanje z mnogimi pomembnimi govorniki je bilo zaključno dejanje vseh generacij slovenskih izseljencev, ki so se skupaj z domovinsko Slovenijo veselili samostojnosti.

Manjkalo pa je še priznanje nove države. To je postal odtlej **glavni domet**. S tisočimi pisem so pozivali predsednika vlade **Briana Mulroneya** in ministrico za zunanje zadeve **Barbaro McDougall**, naj Kanada čim prej prizna neodvisnost Slovenije. Za to so se zavzeli tudi nekateri kanadski poslanci. Konec novembra so slovenski rojaki organizirali **obisk slovenskega zunanjega ministra dr. Dimitrija Rupla**. Slovenska delegacija se je sestala s predstavniki slovenske skupnosti, pa tudi z zunanjo ministrico McDougall, s člani parlamentarne opozicije idr. Obisk sicer ni dosegel priznanja, pač pa je izpolnil svoj namen v diplomatskem smislu. Stiki so se ohranili in rojaki so vztrajali na svojih zahtevah, dokler ni Kanada privolila v obstoj samostojne Slovenije, kar se je zgodilo 15. januarja 1992, obenem z državami Evropske zveze.³¹

Važno je poudariti edinstvo, ki jo je med rojaki doseglo skupno prizadevanje za samostojnost RS. Več slovenskih osebnosti v Kanadi je prejelo visoka odlikovanja za njihovo delo za samostojnost in priznanje Slovenije.

VELIKA BRITANIJA³²

Že **novembra 1990** se je zbrala v **Londonu skupina izobražencev raznih narodnosti** in ustanovila **“Komite za zaščito demokracije v Jugoslaviji” (Committee for Defense**

³¹ Vse arhivsko gradivo še ni zbrano na enem samem kraju. V Kanadi je zbirka 45 fotografij v zasebnih rokah in celo film z naslovom Slovenija na barikadah. S tem so priredili razne razstave po kanadskih mestih, kjer je več rojakov.

³² Matjaž Klemenčič, Delovanje slovenskih izseljencev iz Velike Britanije za neodvisnost Slovenije, Viri IV, 269-271.

of Democracy in Yugoslavia). Ustanovitelja sta bila Slovenca **dr. Zvezdan Pirtošek in dr. Marko Hawlina**, obenem z dvema Hrvatoma in enim Albancem s Kosova. Njihovo delo je bilo predvsem lobby parlamentarcev in neparlamentarnih organizacij, navezali pa so stike tudi z javnimi občili. Zaradi grožnje jugoslovanskih oblasti z vojaškim posegom v Slovenijo, so izvedli **protestni shod 19. januarja 1991** pred jugoslovanskim veleposlaništvom. Še večji odmev je imelo **protestno zborovanje 8. marca 1991 na Trafalgar Square pod naslovom "Za demokracijo in proti vojaškemu posegom v Jugoslaviji"**. Udeleženci tega zborovanja so izročili britanskemu **predsedniku vlade Johnu Majorju peticijo** z več kakor 400 podpisi.

Kmalu potem se je dejavnost članov odbora spremenila v **jasno izražanje podpore Sloveniji in Hrvaški**. Člani so skušali ozavestiti britansko javnost, ki ni bila naklonjena osamosvojitvenim težnjam posameznih jugoslovanskih republik. Z osebnimi pismi so obveščali najpomembnejše britanske politike o razvoju dogodkov v Jugoslaviji, stopili pa so tudi v osebni stik z državnim tajnikom v britanskem zunanjem ministrstvu, **Douglasom Hoggom**, in svetovalcem za Jugoslavijo v istem ministrstvu, **Martinom Udenom**.

Ko je JLA napadla Slovenijo, se je slovenski del odbora spremenil v **Slovenski krizni center (28. junija 1991)**, komite pa je prenehal obstojati. Krizni center sicer kot nepolitična skupina ni imel ne programa ne formalnega članstva, vendar je uspešno obveščal britansko javnost o dogodkih v Sloveniji, iskal podpore pri politikih, strankah in raznih civilnih ustanovah, ter tudi usklajeval nekatere akcije. Dejansko je deloval kot **"skupina za pritisk"**.

Kot odgovor na britansko javno mnenje, je bil 29. junija 1991 ustanovljen list *The Slovenian Newsletter*, ki je deloval skupaj z drugimi organizacijami slovenskih izseljencev, predvsem s Slovenskim kriznim centrom. Druge slovenske organizacije, ki so tedaj delovale v Londonu, so bile **Slovenski infomacijski urad, Svetovni slovenski kongres - Konferenca za Veliko Britanijo, Slovenska katoliška misija** idr.

Vse omenjene organizacije so izvedle v času vojne v Sloveniji več akcij. Dne 30. junija so **protestirali pred jugoslovanskim veleposlaništvom**. Na pobudo Zvezdana Pirtoška so celo organizirali "stalno stražo" pred veleposlaništvom. Zbirati so začeli **podpise za peticijo britanski vladi**, s prošnjo naj podpre pravico Slovenije do samoodločbe. Največ odmeva je dosegla **akcija 7. julija 1991, ko so na Trafalgar Square množično demonstrirali za neodvisnost Slovenije in zoper nasilje nad Slovenijo**. Glavni govorniki so bili dr. Pirtošek, dr. Hawlina in Jana Valenčič, podprla pa je to akcijo Britanska stranka zelenih. Vendar so govorili tudi zastopniki drugih izseljenskih skupnosti (hrvaške, albanske, kurdske, litovske idr.), pisne izjave Sloveniji v prid pa so poslali nekateri poslanci iz Laboristične stranke in Stranke zelenih. Prejeli so podpore od predsednika Litve, predsednika Liberalno-demokratske stranke Padd Ashdowna, podpredsednika konservativne stranke sir Geoffrey Pattie-ja idr. Organizatorji so zbrali 1.000 podpisov na peticijo predsedniku vlade J. Majorju.

Veliko je pomagal pri organizaciji in Konferenci SSK **Dušan Pleničar**, ki je v svoji tiskarni tiskal lepake in propagandno gradivo za Slovenski krizni center ter več številčk *The Slovenian Newsletter*.

V letu 1991 je bilo pripravljenih pet peticij, naslovljenih na predsednika vlade Majorja, a izročene so bile samo tri. Najpomembnejša je bila tista, ki jo je v času vojne organiziral Andrew Hartley in je krožila po vsej Britaniji.

Posebno vlogo je imelo **parlamentarno lobiranje**, pa tudi **številna pisma posameznikov**. Tak je primer glasbenika iz Bedforda, Joe-a Pogatchnika, ki je 23. junija 1991 pisal Majorju, odgovoril pa mu je 23. julija 1991 J. Carmichael z zunanjega ministrstva, ki je obsodil uporabo sile ter oviranje demokratično izvoljenih vlad v Sloveniji in Hrvaški.

Velika Britanija je **priznala RS** obenem z **drugimi članicami EZ 15. januarja 1992**.

ZDRUŽENE DRŽAVE SEVERNE AMERIKE (ZDA)³³

Slovinci v ZDA so bili **skoraj vedno ločeni na dva tabora**, napačno imenovana konservativni in in progresivni. Pravilneje bi morali govoriti o levici in sredini oz. kvečjemu o srednjelevičarski in srednjedesničarski strani.

Klemenčič priznava, da so **pripadniki slovenske politične emigracije vedno razmišljali o možnostih za slovensko samostojnost. “Progresivni” tabor pa je bil skoraj bolj jugoslovanski kakor Jugoslovani sami.** (Že to je dokaz, za kakšno “progresivnost” je šlo!) Po Titovi smrti in grozečih spremembah v Jugoslaviji so se **stališča tej zadevi delno približala**. Težko bi bilo govoriti o neke vrste **narodne “homogeneizacije”**. Vendar se je tudi med Slovenci odprla možnost za omejeno sodelovanje med obema taboroma.

Skupina emigrantov, zastopnikov raznih društev, se je leta 1989 zbrala v Baragovem domu in ustanovila **Združene Amerikance za Slovenijo**, katerih namen je bil podpora slovenskemu narodu v prehodnem obdobju v svobodno demokratično republiko. Tedaj je bil navzoč min. Rupel. Združenje se je tedaj še strinjalo z zamisljivo o Sloveniji v okviru Jugoslavije. Namen je bil obveščati slovenske Američane, kako bi mogli vplivati na severnoameriško politiko do Jugoslavije. Marca 1990 je Zveza odprla svoj sedež v Euclidu, Ohio, kjer je deloval dr. Gobec; njen namen je bil podpirati demokratizacijo Slovenije. in organizirala odbor za pomoč Sloveniji. Zbrali so po blagajniškem poročilu 24.471,62 dolarjev, s čimer so financirali Ruplovo stranko, obisk predsednika Kučana v ZDA ter portret škofa Baraga za nadškofa Šuštarja – to zadnje menda brez dovoljenja celotnega odbora. Kam je šel ostali denar ZAZS, se ne ve; 31. marca 2006 je bilo v blagajni 14.471,62 dolarjev. Celotni odbor, dejansko samo “ad hoc”, se je razpustil leta 2006, denar pa je bil razdeljen slovenskim kulturnim društvom, slovenskima šolama, medtem ko je bilo uporabljenih 1.500 dolarjev za 15. obletnico osamosvojitve.

Ker se odbor Združenih Amerikancev za Slovenijo ni mogel odločiti za resno delo, so januarja 1990 prof. Lipovec, dr. Roesman in drugi zastopniki slovenskih emigrantskih organizaciji sklicali na nov sestanek v Slov. Domu na Holmes Ave, kjer so ustanovili **Slovensko-Ameriški svet**; za njegovega predsednika je bil izvoljen dr. Mate Roesman. Začeli so z zbirko za volitve, s katero so predvsem pomagali Peterletovi stranki. Kot prvi je daroval rev. Božnar 500 dolarjev; tedaj se je nabralo okrog 87.000 dolarjev, ki so jih poslali na Koroško. Pozneje je bila nabirka za žrtve povodenj na Štajerskem, nabirka za bronasta vrata v ljubljanski stolnici in nabirka ob začetku vojne za samostojno Slovenijo. Na prigovarjanje g. Roesmana je tedaj še v Sloveniji živeči g. Krofta podaril 100.000 dolarjev, 156.000 dolarjev je zbral Slovensko-ameriški svet, KSKJ v New Yorku 33.110 dolarjev, 15.000 pa jih je podaril Rudi Kolarič. Vsega skupaj se je nabralo 289.000,84 dolarjev in bilo poslano v Slovenijo; od tega je odtrgati na vsak dolar 5,6 centavov, za stroške s poštnino, telefonom, pisanjem itn. Nobeno društvo in sploh nihče ni hotel ničesar zase, tako da je bilo vse delo popolnoma zastonj.

Poleg že obstoječih ustanov so slovenski Amerikanci dali pobudo za nastanek organizacij kot **Ameriški znanstveniki za neodvisno Slovenijo, Odbor za svobodno Hrvaško in Slovenijo** ter **Ameriški odbor za neodvisnost Slovenije**.

Med pripravami na plebiscit so leta 1991 **skoraj vsi vodilni člani slovenske vlade obiskali ZDA**. Pri tem so sodelovali vsi takratni politiki. Že pred plebiscitom so odborniki raznih slovenskih društev iz Clevelanda in drugih mest sodelovali na zaslišanjih v zunanjepolitičnem odboru ameriškega kongresa. Tako je v skladu s poročilom Virov IV **urednik Ameriške Domo-vine dr. Rudolph M. Sušelj** (Viri IV pišejo: **Susel**) **14. februarja izrazil željo slovenskega**

³³ Srečko Gaser, po podatkih zbranih iz zapiskov United Americans for Slovenia, iz zapiskov Slovensko-ameriškega sveta in člankov iz raznih časopisov.

naroda po samostojni slovenski državi. Slovenski izseljenci so ta prizadevanja podpirali, za kar je dokaz število **6.000 in več pisnih izjav**, ki so prispele na naslov slovenskega parlamenta.

Kmalu po plebiscitu je minister brez listnice in zadolžen za slovenske izseljence, **dr. Janez Dular, podal pisno izjavo, v kateri je vse zamejske in zdomske Slovence prosil za podporo gibanju za slovensko neodvisnost.** V odgovor so že januarja 1991 Slovenci iz Clevelanda poslali pismo predsedniku vlade RS, Lojzetu Peterletu. To so podprli tudi s **pričevanjem pred evropskim pododborom Odbora za zunanjo politiko senata Združenih držav.**

Dva člana ameriškega kongresa, oba slovenskega porekla - Dennis Eckart iz Ohio in James Oberstar iz Minnesote - sta dosegla skupno izjavo severnoameriškega kongresa o stanju v Jugoslaviji. Izjavo, ki jo je **14. maja 1991 podpisalo 12 članov kongresa,** so posredovali državnemu tajniku Jamesu Bakerju. Ta pa ni storil ničesar in je **še junija 1991 na obisku v Jugoslaviji zahteval ohranitev Jugoslavije;** to se pravi, 5 dni pred razglasitvijo slovenske neodvisnosti, s čimer je nekako dal proste roke tedanji Jugoslovanski ljudski armadi (JLA) za napad na Slovenijo. Jasno je, da je **vseljensko časopisje (Ameriška Domovina in Prosveta) obsodilo Bakerjev obisk in izjave.**

Ob razglasitvi samostojnosti, sta dr. Dular in minister za informiranje dr. Jelko Kacin pozvala vse izseljence in zdomce, naj organizirajo odbore, zbirajo podpise, nastopajo v javnosti, zbirajo denarne prispevke, stopajo v stik s tujimi prijatelji in jih obveščajo o dogajanjih v Sloveniji. Prav v tem času je v Ljubljani zasedal **Svetovni slovenski kongres, ki so se ga udeležili nekateri člani politične emigracije,** in ti so po vrnitvi v ZDA takoj začeli delovati za priznanje samostojnosti Slovenije. **Odmev severnoameriških Slovencev na jugoslovanski napad je bil sila močen.** To se je pokazalo v pismih v domovino, pa tudi v določenih mestih, ki so priznala slovensko samostojnost že v drugi polovici leta 1991 (Cleveland, 26, junija 1991). **Dne 27. junija je kongresnik Dennis Eckart opozoril kongres ZDA na problem napada JLA na Slovenijo** in zahteval od predsednika ZDA ter State Departmenta, naj podpreta demokracijo in gospodarske reforme v Sloveniji.

Slovenski Amerikanci so tudi začeli zbirati denar preko **Slovenske narodne podporne jednote** (progresivna) in **Ameriške slovenske katoliške jednote.**³⁴

Klemenčič trdi, da so določeni dogodki še del najnovejše zgodovine in torej doslej nepoznani. Vendar je nekaj dejstev znanih že sedaj. Najprej to, da so Slovenci nastopili bolj enotno. Dne 1. julija 1991, ko je bilo nasilje jugoslovanske vojske na višku, so se zbrali predstavniki slovenskih bratskih podpornih organizacij, slovenskih župnij in slovenskih kulturnih organizacij na pobudo Charles **Ipavca**, predsednika Federacije slovenskih narodnih domov, in Matjaža **Jančarja.** Sestali so se v Slovenskem narodnem domu v Clevelandu. Ustanovili so organizacijo **United Americans for Slovenia.** Organizacija je delovala skoraj 9 mesecev, odbor pa se je sestajal skoraj vsak teden. Edini namen te organizacije je bil izvajanje pritiska v primernih oblikah na vlado ZDA, da bi ta priznala RS. Za predsednika organizacije je bil izbran nekdanji predsednik clevelandskega mestnega sveta in nekdanji okrajni sodnik, **Edmund J. Turk.**³⁵

Društva, skupine ali posamezniki so od vsepovsod po ZDA poslali **na tisoče peticij z zahtevo po priznanju slovenske države.** Uporabili so tudi posebno telefonsko zvezo z Belo hišo, tako da je 8. oktobra 1991 bila na programu seje v Beli hiši samo zahteva po priznanju neodvisnosti Slovenije, obenem z odzivi na zaslišanje tedanjega kandidata za Vrhovno sodišče ZDA, Clarence-a Thomasa.

Že prej so se 4. julija 1991 v prostorih Ameriške dobrodelne zveze zbrali mnogi **prostovoljci.** Ti so **organizirano napisali številna pisma senatorjem, članom kongresa in predsedniku**

³⁴ Po Virih IV naj bi v letih 1991-2 nabrali nad 2 milijona dolarjev pomoči. Toda v skladu s poročilom blagajnika te številke veljajo za leta po 2. svetovni vojni, ne pa za 1991.

³⁵ Viri IV trdijo, da se je do konca leta 1991 v to organizacijo vključilo 659 najrazličnejših društev ameriških Slovencev, a bolj zanesljivi viri govorijo samo o 60 do 70 društvih.

ZDA. O tem so tudi prepričevali visoke uradnike kongresa in severnoameriške uprave. Senator John H. Glenn in kongresnik Dennis Eckart sta poslala predsedniku Bushu skupno resolucijo z zahtevo po priznanju Slovenije. Guverner zvezne države Ohio, ki je slovenskega porekla, **George Voinovich**, je v pismu predsedniku Bushu 28. junija 1991 prosil za posredovanje v zvezi z ravnanjem jugoslovanske vojske v Sloveniji, 3. julija pa ga je opozoril na to, da je Bush leta 1988 na volilni kampanji govoril ob primeru Litvancev o problemu zatiranih narodov, in da se ljudje sprašujejo, zakaj predsednik v primeru Jugoslavije ni ravnal enako kot proti Iraku.

Med junijsko vojno v Sloveniji in potem na Hrvaškem so ameriški Slovenci priredili **veliko manifestacij** v podporo slovenski in hrvaški neodvisnosti. Te demonstracije so bile v vseh večjih mestih, od vzhodne do zahodne obale ter pred poslopji Združenih narodov in ameriškega Kongresa. To je bil verjetno eden izmed razlogov, da so mestni sveti krajev, kjer so slovenski in hrvaški priseljenci imeli močen vpliv, z resolucijami priznali neodvisnost Slovenije in Hrvaške dolge mesece pred priznanjem RS s strani zvezne države ZDA

Kljub temu, da je bil odziv številnih slovenskih organizacij na jugoslovansko nasilje nad Slovenijo izredno močen in je segel globoko v severnoameriško javno življenje, je predsednik George Bush **še 7. aprila 1992 podal izjavo, da ZDA priznavajo Slovenijo, Hrvaško ter Bosno in Hercegovino (BIH).**

Ob 15. obletnici samostojnosti je Slovensko-ameriški svet poslal vladi RS in Državnemu zboru RS naslednjo spomenico:

Spoštovani!

Ko Slovenke in Slovenci doma in po svetu slavimo 15letnico proglasitve neodvisnosti republike Slovenije, Slovensko-ameriški svet, krovna organizacija Slovenk in Slovencev v ZDA, ki so ves čas podpirali in tudi sami vodili boj proti komunistični vladi za demokratično Slovenijo ter pomembno prispevali k uspehu tega boja s podporo demokratični opoziciji pri prvih svobodnih volitvah v Sloveniji po drugi svetovni vojni aprila 1990 z žalostjo ugotavlja, da:

- 1. slovenska država in njena vlada še vedno nista obsodili zločinov komunistične partije in njenega režima vse od leta 1941 pa do leta 1990,*
- 2. da ni poskrbela za primeren pokop pomorjenih, objavo njihovih imen, vrnila pomorjenim čast, njihovim svojcem pa se opravičila,*
- 3. še vedno ni povrnila vsega po krivici zaseženega imetja, ali popravilo neštetihih krivic,*
- 4. da ni razveljavila krivičnih obsodb, posebej še pokojnega ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana,*
- 5. da ni uvedla v šolah stvarno predstavljanje slovenske zgodovine posebej od konca prve Jugoslavije dalje,*
- 6. ni pozvala politične emigracije in slovenskih izseljencev po vsem svetu, naj se vrnejo domov in pomagajo graditi in ohranjati slovensko neodvisno državo.*

Slovenski ameriški svet upa in pričakuje, da bosta vlada in parlament Republike Slovenije sedaj, ko je ta članica Evropske zveze in NATO, našla dovolj volje, poguma in čuta za poštenost, resnico in pravico da bosta zamujeno čim prej storila in s tem odprla vrata lepši in boljši bodočnosti slovenskega naroda in njegove neodvisne države

Cleveland, 29. junija 2006

Za Slovenski ameriški svet:

Rudi Kolarič, Prof.Vinko Lipovec, Maruša Pogačnik

City of Cleveland

RESOLUTION OF RECOGNITION

For Councilman Michael D. Polensek and Council President Jay Westbrook

By Councilmen Brady, Coats, Franos, Jackson, Johnson, Lewis, Lumpkin, McGuirk, Miller, O'Malley, Patmon, Pianka, Robinson, Rokakis, Rybka, Smith, Turner, Willis.

WHEREAS, this Council is most pleased to note that the Republic of Slovenia will proclaim its national independence from Yugoslavia on June 26, 1991 in the City of Ljubljana; and

WHEREAS, in the coming days, representatives of Slovenia will meet with some of the highest officials in the United States and Western Europe to obtain a better view of their impending independence; and

WHEREAS, Prime Minister Lojze Peterle will travel to Italy to meet with Italian Prime Minister Andreotti, and President Milan Kucan will meet with Italian President Cossiga and Pope John Paul II. In addition, Foreign Minister Dr. Dimitrij Rupel will travel to Washington, D.C. to meet with representatives of President Bush, the State Department and Congress; and

WHEREAS, the Slovenian Democratic Government of the Republic of Slovenia has received support from Slovenians across the United States, as well as Canada, in its attempt to gain national independence; and

WHEREAS, although the Republic of Slovenia knows that to proclaim independence and actually achieve it and gain international recognition is a challenge, it nevertheless wishes to move forward and gain the full support of its citizens for the betterment of its country; now, therefore,

BE IT RESOLVED, that this Council recognizes the Republic of Slovenia for proclaiming its national independence from Yugoslavia on June 26, 1991; commends the outstanding efforts of the Slovenian Democratic Government for assisting in this declaration; and further joins with the Slovenian people in the Greater Cleveland community in celebrating this historic occasion.

BE IT FURTHER RESOLVED, that the Clerk of Council be and she is hereby requested to transmit a copy of this Resolution of Recognition to Councilman Michael D. Polensek for proper presentation.

Jay Westbrook, President of Council

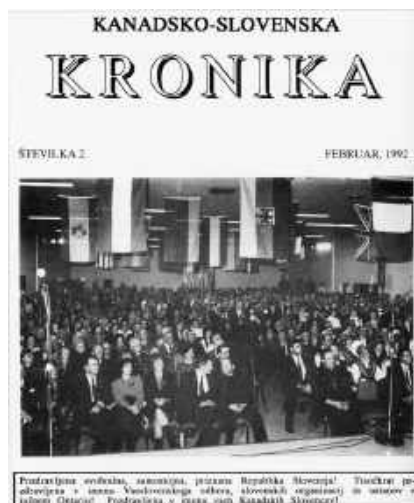
I, Artha Woods, Clerk of Council of the City of Cleveland, do hereby certify that the foregoing is a true and correct copy of this Resolution of Recognition.

WITNESS my hand and seal at Cleveland, Ohio, this Twentieth day of June, 1991.

Artha Woods, Clerk of Council

Manifestacija v Clevelandu proti podelitvi častnega doktorata predsedniku RS Kučanu, 13. maja 2001
Zaveza, 42, 59

Kanada: Naslovna stran Kanadsko-slovenske Kronike
VIRI IV, 168

Praznovanje samostojnosti v Buenos Airesu, 30. junija 1991

Corsellis 96, 70

Avstralija: Rojaki v Sydneyu so se po oklicu samostojnosti RS zbrali za praznovanje

VIRI IV, 244

Častna četa slovenske teritorialne (ozemeljske) obrambe, zametek vojske RS, med dviganjem nove slovenske zastave 26.6.1991
Premiki, 80/81

Prvi predsednik samostone slovenske vlade, prof. Lojze Peterle
Premiki, 80/81

Demosova vlada v DZRS

DZRS, 61

Obisk Janez Pavla II 1996

IZS, 428

17. Po šestdesetih letih

1. Če se ne bi bili umaknili, bi bila verjetno večina pomorjena

Žrtve vojne in revolucije¹

Na območju RS je leta 1945 živel **1.492.031 prebivalcev**, žrtev pa je bilo **okrog 89.000**. Med vojno je bilo 70.922 smrtnih žrtev, 13.898 pa žrtev povojnega pobijanja.

Celotno število žrtev je za Slovenijo pomenilo izgubo 6% prebivalstva, kar je približno jugoslovansko povprečje.²

Največ žrtev je bilo na Dolenjskem z 8,8% prebivalstva, na Gorenjskem 6,5 %, na slovenskem Koroškem 6,2 %, na Primorskem 5,6 %, na Spodnjem Štajerskem 3,6 %, v Prekmurju 1,8%. Številke smrtnih žrtev od aprila 1941 do januarja 1946 so naslednje³:

Okvirno število prebivalstva	1.492.031
Civilisti	35.717
Partizanske enote	27.135
Vaške straže	846
Slovenski četniki	468
Slovensko domobranstvo	13.406
Mobiliziranci v italijanske	1.172
v nemške	9.759
v madžarske enote	415
Jugoslovanska vojska v domovini	212
Evropski odpor	93
Zavezniške enote	79
Skupaj	89.404
% žrtev na prebivalstvo⁴	Skoraj 6 %

¹ Po enajstih letih je sicer **Preiskovalna komisija Državnega zbora o povojnih pomorih in moriških** leta 2004 zaključila svoje delo, čeprav je dejansko ostalo njeno delo nedokončano. Vendar marsikaj o delovanju in zaključkih komisije prinaša knjiga izbranih del Jožeta Pučnika, bivšega predsednika omenjene komisije.

Pod sicer netočnim naslovom "Žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje – (april 1941 – januar 1946)" – objavljata Tadeja Tominšek Rihtar- Mojca Šmarn, v zborniku *Žrtve vojne in revolucije*, 13-21, podatke, zbrane do aprila 2004.

² Drugi narodi: največ Poljaki 20%, ZSSR 13%, Nizozemska 2,8%, Francija samo 0,85%!

³ Tadeja Tominšek Rihtar- Mojca Šmarn, o.c.. **Ne popravljam, čeprav skupno število ne bi bilo pravilno, ne pri Tominšek Rihtar in Šmarn, ne pri Urbancu.**

⁴ Avtorici se izražata: »na prebivalca«, kar je vsekakor napačno!

Avtorici Tomišek in Šmarn dodajata, da s tem številom žrtev slovenskega protirevolucionarnega tabora Slovenija izstopa glede na Zahodno Evropo z izjemo Italije. Pišeta tudi: "V Sloveniji pomenijo povojni poboji z vsaj 13.556 žrtvami okoli 15 % vseh žrtev."

Podatki leta 2005

V tem letu ugotavlja P. Urbanc še točnejšo statistiko žrtev⁵

1. Od Nemcev pobiti	1.140
2. Nemška kazenska delovna taborišča, bombardiranja	8.260
3. Mauthausen, Auschwitz, Dachau (levi in opozicija)	2.961
4. Talci, civilisti pobiti v Ljubljanski pokrajini pod Italijo	2.640
5. Italijanska taborišča (Rab 4.000)	5.000
6. Pregnani na Hrvaško, umrli največ v NOB revoluciji	1.000
7. Pregnani v Srbijo, umrli v revoluciji, Sremu	500
8. Partizani, kurirji, terenci KPS/OF itd. ⁶	30.815

K navedenim številkam je treba prišteti še padle, ki ne spadajo pod označbo OF (pravilno revolucija):

1. Rdeči teror v Ljubljanski pokrajini, 22.4.1941 do julija 1942	1.500
2. Drugi val terorja septembra 1943 Turjak, Kočevje, Grčarice	900
3. Vojaške izgube VS, domobrancev in četnikov do maja 1945	1.200
4. Vetrinjska tragedija, 8.263 vrnjenih, vrnjenih pobitih	7.800
5. Domobranci, ki so ostali doma	1.500
6. Civilistov pobitih po vojni v vsej RS	3.500
7. Romi (cigani), genocid izvršen po partizanih	500
8. Koroška, partizanske in njihove slovenske žrtve	1.100
9. Primorska, neosvojen, partizanske izgube, cenitev	4.437
10. Teror VOS na Primorskem, primorski domobranci	950

Vse skupaj znaša **72.742 smrti**. Temu je treba **dodati še**: vsaj **15.000 prisilno mobiliziranih**, ki so padli v nemški vojski, kjer pa ni šteta Koroška niti ne Slovenci padli kot prisilno mobilizirani v italijanski ali madžarski vojski. Prav tako je treba dodati okrog **900 slovenskih Hebrejcev** (Judov) in **2000 Kočevjarjev**.

Že te številke nam dajo skupno vsoto **100.542 žrtev vojne in revolucije**. Kar za manj kot poldrug milijonski narod leta 1945 pomeni **6,7 % vseh Slovencev na slovenskem ozemlju**. Ali z drugo besedo: na vsakih petnajst (15) Slovencev je bil več kot eden (1) žrtev vojne ali revolucije.

Vzpostaviti je treba, da je večina žrtev bila v svoji najlepši oz. najplodnejši življenjski dobi.

Važno razlikovanje

Najsibo kdo še tako velik zločinec, vsakdo ima iste človekove pravice. Zato je zločin proti človekovim pravicam smrt katerekoli osebe, pa naj bo še tako nepoznana in družbeno nepo-

⁵ P.Urbanc, Primerjalno-pravna razčlemba temeljnih pogojev revolucije, "Na poti", 102-103. Vse kaže na to, da vsota števila ni pravilna.

⁶ Urbanc piše dobesedno: "Številka je visoka in sumljiva; delno je to posledica iskanja privilegijev borcev; toda na Primorskem so Nemci pokončali vsaj 4.000 prisilno mobiliziranih; KPS je v enotah in zaporih v Črnomlju večinoma na skrivaj pokončala do 6.000 svojih partizanov, OF-arjev in terencev, poleg tistih, ki so bili usmrčeni v vojaških enotah."

membna.⁷ Vendar je treba upoštevati še druge dejavnike, ki niso zgolj oteževalne okoliščine, ker pomenijo bistveno razliko med eno ali drugo vrsto zločina:

1. ali **so bile usmrtitve** posamezne ali **množične**;
2. ali je šlo za padle v bojih ali **za načrtno pobijanje ujetnikov in neoboroženih nasprotnikov**.

V tem lahko vsak dobronameren iskalec resnice **najde glavno in bistveno razliko med KPS/OF in protikomunisti**.⁸

Druga pričevanja

Veliko je **osebnih prič**, katerih namen ni pisanje zgodovine ali samo svojega življenjepisa, temveč pričevanje o dobi.

Tak primer je, npr., knjiga Metoda M. **Milača** *Kdo naše solze posuši.*, ki ji avtor daje skromen podnaslov *Doživetja slovenskega dijaka med drugo svetovno vojno*.⁹ Toda že samo hiter prelet vsebine kaže na vse tisto, kar je Milač moral prestati: od napada na Jugoslavijo in prvega leta nemške zasedbe do nekaj mesecev bivanja med slovenskimi partizani; od italijanskega ujetništva in koncentracijskega taborišča na Rabu do vrnitve domov in gestapovskega zapora; od prisilnega dela v taborišču Auschwitzu do bega med izpraznjanjem tega taborišča; od bolniškega delavca v Avstriji do gradnje obrambne črte; od skorajšnje vrnitve domov do krute in brutalne prevare v Vetrinju; in končno od negotovosti do novega začetka v ZDA, kjer se je začel vsestransko udejstvovati v slovenski skupnosti.

Njegov prijatelj, dr. Janez **Rotar**, je svojo spremno besedo na koncu knjige naslovil s pomembnimi besedami: **Preveč za eno samo življenje, preveč za katerikoli narod**.¹⁰

Pričevanja-priznanja revolucionarjev, pripadnikov OF in bivših komunistov

Zmeraj več je na razpolago knjig, ki so jih napisali bivši člani partije ali OF, v katerih jasno priznavajo zgodovinsko krivdo nekaterih za bratomorno vojno, v prvi vrsti komunistični partiji.

Pred nekaj leti je vzbudila veliko pozornost knjiga Aleksandra Bajta **Bermanov dosje**.¹¹ Dosti je, da omenim samo nekatere naslove poglavij: II. del Zadnji poskus nacionalističnega odpora: Krvava monopolizacija boja proti zavojevalcu; Proti četnikom namesto proti zavojevalcem; Britanci zahtevajo prioritete; Mihailović ostane sam; Komunistom se ne mudi z odporom... pač pa se jim mudi z revolucijo; Revolucija v ovčji koži narodnoosvobodilne vojne; Pasivni odpor ob boljševidaciji Slovenije?

Velik preobrat je pomenilo tudi skupinsko delo v zborniku **Temna stran meseca**.¹² Zbornik ima dva dela: Osvetlitve in Dokumenti. Poglavja v prvem delu so sledeča: Obraz totalitarizma; Poboji, kratenje človekovih pravic, razlastitve, procesi, prepovedi; Zapori; Partija in Tigrovc, Svinčena leta, Zadeva 57; Šola, Cerkev, emigracija, zamejstvo; Ideologija proti umetnosti; Iskanja, premisleki. V drugem delu se s prikazanimi dokumenti dokazuje, kar se je zadržilo v prvem delu.

⁷ Ker nekatere države še niso odpravile smrtnih kazni, bi morali dodati: razen zakonite smrtni kazni

⁸ Treba je priznati sorazmerno majhne izjeme, kot je bila "Črna roka" ali dogodki pri sv. Urhu idr., kjer je vedno šlo za dejanja posameznikov ali manjših skupin

⁹ gl. Viri

¹⁰ gl. Viri, Rotar 1990 in Rotar 1989

¹¹ gl. Viri, Bajt

¹² gl. Viri, Temna stran

Izrednega pomena je posmrtna, pričevalna knjiga **Skriti spomin** Angele **Vode**, članice partije od leta 1922.¹³ Prav je zapisano v Aktualnem kulturnopolitičnem komentarju: neprecenljiva vrednost knjige Angele Vode je v tem, da je opozorila na dve stvari, ki sta si v izključujočem nasprotju: na človekovo normalnost in na partijsko ideologijo. Nesoobstojnost tega dvojega je dokazala s svojim življenjem.¹⁴

Posebne vrste knjiga, tudi pričevanja, je Alberta **Svetina** **Od osvobodilnega boja do banditizma**.¹⁵ Svetina je bil kot pomočnik Ivana Mačka na visokem mestu v oznovskem aparatu in je bil eden prvih, ki je čutil za svojo dolžnost, da označi partije in partizane za tolovaje.¹⁶ Spomenka Hribar je pisala o ukani.¹⁷ V čem je bila ta ukana, s katero je partija prevarila večino naroda? "Partija se je kamuflirala z OF, revolucija se je skrivala za osvobodilno borbo, pogoltnost se je šemila z gesli o enakosti in med prevzemanjem oblasti je v besedah zasijalo zlato sonce svobode, v resnici pa je zavladalo brezpravje, krutost, ropanje, krvava rihta. Ropanje je Svetina sam organiziral, morijo pa pravi, da ne – tu je organiziral samo asanacijo in prikrivanje sledov."¹⁸

Troje del v letu 2005

Pred kratkim je izšla tudi knjiga zgodovinarja Jožeta **Dežmana** z naslovom **Moč preživetja**, s podnaslovom *Sprava z umorjenimi starši*.¹⁹ Že omenjeni komentar v *Zavezi* št. 56 knjigo imenuje "eno najpretrlesljivejših slovenskih knjig. Kar je razumljivo, ker knjiga popisuje, kako so se osiroteli otroci "spravljali s svojimi umorjenimi starši", kako so zdravili rane, ki so jim jih zadali partizanski teroristi z umori njihovih staršev. Po vseh poedinih dramatičnih pripovedih povzema zgodovinar Dežman, za kaj je med vojno v Sloveniji v resnici šlo: **"Ko se sprašujemo, kako je bil mogoč tak izbruh nasilja, kot smo ga doživeli v Sloveniji med drugo svetovno vojno in komunistično revolucijo, se bomo morali soočiti s politično odločitvijo za nasilje kot metodo za revolucionarno osvojitve oblasti. Temeljni interes Komunistične partije je bil zmaga v državljanski vojni."**²⁰

Komentar v *Zavezi* omenja tudi dva slovenska TV filma, ki sta uspela znova vsaj delno in začasno razburkati "mirne vode slovenske javnosti".

Prvi film je bil Jožeta Možine **Zamolčani – moč preživetja**. "V tem, kar so izkopali iz jame na jasi nekega gozda, mater z nerojenim otrokom v njej in z rožnim vencem, je bilo toliko prvobitne sile, da je morala stopiti v vsako iz človeškega zombija narejeno bitje".²¹

Drug film je pokazal **zgodbo dr. Borisa Furlana**, ki je pripovedoval o svobodnosti svobodnega človeka: kam pripelje, če ji je človek zvest. "Furlana je pripeljala na sodišče, kjer so ga uslužbenci totalitarne justice obsodili na smrt... Ali je kdo mogel, da se ne bi ustavil in vprašal: postojte, postojte, kdo so pa bili končno ti ljudje."²²

¹³ gl. Viri, Vode

¹⁴ O knjigi Angele Vode gl. tudi Janko Maček, Kako se je začelo, *Zaveza* št. 56, 18-29; Maja A. Ficko, Skriti spomini ali simfonija v rdečem, *Zaveza* št. 56, 92-95

¹⁵ gl. Viri, Svetina

¹⁶ Drugi, dejansko edini oznovec, ki je prelomil zavezanost k molku že 16 let prej, je bil Zdenko Zavadlav

¹⁷ gl. Alenka Puhar, Ukana, *Delo*, Ljubljana, 13.4.2005

¹⁸ Alenka Puhar, ib.

¹⁹ Mohorjeva, Celje, 2005

²⁰ *Zaveza*, št. 56, 5. Branje raznih avtorjev dela vtis, da nekateri istijo revolucijo in državljansko vojno, drugi pa razlikujejo med njima. Če je razlika, je verjetno v tem, da je bila državljanska vojna posledica revolucije, s čimer pa ni rečeno, da nista tudi državljanske vojne začeli KPS/OF.

²¹ *Zaveza*, št. 56 1-2

²² ib.

Mogoče stotero razlag, a zgodovinska resnica je samo ena

Zdaj ni več mogoče zapreti vseh čutov – predvsem ne vida in sluha – zato, da bi ne videl ne slišal tistega, kar komu ni všeč.

Naj še tako govorijo, da sta resnici dve ali da jih je nešteto – nešteto je le pripovedi ali razlag! Torej bi bilo denimo **kvečjemu več subjektivnih resnic oz. resničnosti posameznikov oz. skupin**, ki zagovarjajo eno ali drugo resničnost. Mogoče bi bilo, da bi iskanje takih resničnosti bilo celo dobronamerno, o čemer pa ni mogoče govoriti v tem primeru. Edino, kar bi koga reševalo, je dejstvo, da bi bil v zanj nepremagljivi zmoti.

Zgodovinska dejstva, torej zgodovinska resnica, so samo enkratna in ostajajo za vselej ista.

2. Slovenski protirevolucionarji so bili v Sloveniji edini resnični zavezniki zahodnih velesil

Po vsem povedanem bi moralo biti jasno, da slovenski svobodnjaki, ki so se borili proti komunizmu in njegovi revoluciji, nikakor niso mogli biti kolaboracionisti. Nasprotno, v Sloveniji so bili edini, ki so kljub vsemu ostajali na strani zahodnih zaveznikov.

Oblike kolaboracije

Švicarski zgodovinar Werner **Rings** razpravlja v svojem delu o pojavih in oblikah kolaboracije v zasedeni Evropi.²³ Razlikuje 4 različne oblike sodelovanja z okupatorjem: brezpogojno, pogojno, nevtralno in taktično. **Brezpogojna** kolaboracija pomeni sprejetje okupatorjevih načel in idealov v teoriji in praksi, pripravljenost za usluge in žrtve v boju za skupno stvar; sprejem ciljev okupatorja (primer Quislinga na Norveškem).

Pogojna kolaboracija delno sprejme ideale, načela, prakse okupatorja in sodelovanje pri nekaterih družbenih spremembah (primer hrvaškega "poglavnika" Pavelića z Italijani).

Nevtralna kolaboracija koristi lastnemu preživetju in ne priznava političnih ter ideoloških načel okupatorja. Ker ne more ali noče vplivati na razmere, skuša čas okupacije preživeti predvsem zase in sebi v dobro, čeprav je to posredno v dobro okupatorju (primer Belgije, Danske, Nizozemske).

Taktična kolaboracija je sodelovanje z okupatorjem zaradi skrivanja in zakrivanja odpora proti njemu. Čeprav se iz življenjske nuje spušča v sodelovanje z njim, je in ostane njegov nasprotnik. Njeni cilji so nasprotni okupatorjevim in narekovani po raznih možnostih: posredovanje za preprečevanje okupatorjevega nasilja, preprečevanja umorov nedolžnih, ilegalna pomoč skrivačem, podtalni tisk, povezava in obveščanje, ohranjanje in bodritev narodnega ponosa in protiokupatorske zavesti, pripravljanje materiala za dokončni oboroženi upor itn.

Griesser-Pečar meni, da so **Vaške straže in Slovensko domobranstvo primer taktične kolaboracije**. Podobno mnenje zagovarja B. Mlakar, ki tako kolaboracijo imenuje **funkcionalno**.

Izraz kolaboracija sploh ni primeren

Dr. Zdešar se upravičeno sprašuje, **ali izraz "kolaboracija" sploh ustreza zgodovinski resničnosti dogajanja v Sloveniji**. Beseda "kolaboracija" namreč vsebuje prizvok npravno zlega dejanja, torej "izdaje" ali "narodne izdaje".

²³ navaja Zdešar, 92

V slovenskem primeru morebitne "taktične kolaboracije" nikakor ne gre za kakršnokoli izdajo slovenskih narodnih interesov. Sprejetje orožja od okupatorja in sodelovanje z njim samo na slovenskem ozemlju in v nobenih nemških vojaških formacijah, kot se je to dogajalo drugje – kar posebno poudarja Mlakar -, moremo imenovati samo **upravičeno samoobrambno povezavo z okupatorjem brez izdaje življenjskih interesov slovenskega naroda**.²⁴ Namesto "taktična kolaboracija" bi bil torej bolj primeren izraz "(neizogibna) povezava".

Primerno je, da na kratko povzamem mnenje lic. Bineta Magistra, ki se v bistvu strinja z dr. Zdešarjem.²⁵ Po Magistru je kolaboracija ali sodelovanje lahko nekaj moralno dobrega ali slabega, torej dovoljena ali ne. Če govorimo o nedovoljeni kolaboraciji, kdo je tista instanca, ki jo dovoljuje ali prepoveduje? komu? s kakšno pravico? Za razpravljanje o kolaboraciji bi bilo napačno izhajati samo iz pravnega vidika. Dejansko bi bilo edino važno presojati cilje ali namene, v čemer se vidi skladnost z Ringsom. Kaj pa nam razodene primerjava nemških ciljev po eni strani in protikomunističnih borcev po drugi? Sodelovanje (kolaboracija) s komerkoli je nerazdružljivo povezano z istimi, enakimi ali zelo podobnimi cilji, ki se v ničemer bistveno med seboj ne razlikujejo. **Cilji SD niso imeli nič skupnega z nemško (ne samo nacistično) okupatorsko silo.** Torej bi kolaboracije sploh ne bilo, ne dovoljene ne nedovoljene.

Izraz kolaboracija ima torej več pomenov. Pri tem je najvažnejše – in najhujše! – to, da dejansko izraz **pokriva dva različna, etično popolnoma si nasprotna pojma.** To dvoumnost se, žal, po volji zlorablja.

Šestdesetletni nepravnan dolg

Na 40. slovenskem dnevu na Slovenski Pristavi, v kraju Castelar, v bližini argentinskega glavnega mesta, 22. oktobra 1995, je bil zadnji govornik **John Corsellis**. Marsikateri od navzočih ga je poznal zaradi njegovega delovanja kot angleškega "wellfare officer"-ja v begunskih taboriščih v Avstriji. **"Zatrdil je, da (domobranci) niso mogli biti izdajalci, ker niso bili dolžni zvestobe komunistom; po mednarodnih zakonih pa so imeli pravico do varovanja ljudi in imetja. Povedal je, da nihče ne očita 'kolaboracije' milijonom Francozov ali pa Britancev, ki so sodelovali z Nemci na zasedenih Kanalskih otokih in to celo po navodilih iz Londona.**"²⁶

Prof. Corsellis v knjigi Corsellis-Ferrar vztraja na tem, da je britanska vlada celo dala priznanja in medalje tistim, ki so za vzdrževanje miru in reda sodelovali z Nemci na Kanalskih otokih!

Po dolgih letih zdaj na splošno v Sloveniji ne govorijo več o "izdajalstvu". Niso pa še popolnoma opustili obrekovanja s "kolaboracionisti".²⁷

²⁴ Opredelba je dr. Zdešarja, 92; navedba Mlakarja je po Mlakar, 353

²⁵ Gre za pisne pripombe ob lektoriranju te knjige in so izvleček iz elektronske pošte, ki jo je Magister poslal dr. Petru Urbancu

²⁶ Zbornik ZS, 499. Prof. Corsellis sicer obvlada dobro slovenščino, a je govoril v španščini. Podal je nekaj svojih vtisov z njegovega nedavnega obiska v Ljubljani, in se čudil, da tam še vedno govore o domobranci kot "izdajalci"; masten tisk pisca

²⁷ Kako drugače so znali ravnati drugi narodi, med njimi celo Srbi, ki jih imajo nekateri za "zaostale" in "balkansko krute"! Srbska skupščina je 21. decembra 2004 izglasovala spremembo zakona o pravicah borcev, vojaških invalidov in njih družinskih članov. Za izenačenje je volilo 174 poslancev, samo 24 jih je bilo proti, 4 pa so se zdržali! Pripadniki četniškega gibanja gen. Draže Mihailovića so tako postali izenačeni s pripadniki ljudsko-osvobodilnega boja. Vsem tem bodo dali tudi javno priznanje, le da jim bodo namesto "partizanske spomenice" dali "ravnogorsko". Tako je končno prišlo do izenačenja pripadnikov "dveh protifašističnih gibanj v 2. svetovni vojni". Morda se je s tem v Srbiji zares dokončno nehala ne le 2. svetovna vojna, ampak tudi tragični poskus komunistične revolucije. (gl. *Svobodna Slovenija*, 10/2/05, 3, 1).

Pomemben glas slovenske Cerkve

Primerno je omeniti važne in vsekakor nepristranske izjave slovenske Cerkve o medvojnih in povojnih dogodkih, s tem v zvezi pa tudi o tistih ljudeh, ki so leta 1945 zapustili domovino.

Že 11. julija 1945 je duhovščina ljubljanske škofije izdala **Spomenico**, objavljeno na prvi strani tedanjega glavnega slovenskega dnevnika, *Slovenskega poročevalca*, dne 14. julija 1945. Ko se ob koncu spomnijo “naših beguncev”, pravijo, da **jih s kakimi redkimi izjemami “ni pognala iz domovine zavest kake resnične krivde”**.²⁸

Izjava škofovske konference ob 50. obletnici konca svetovne vojne pravi, da druga svetovna vojna v spominu slovenskega naroda ni zapisana samo kot žalostno obdobje okupacije, temveč tudi kot **obdobje velike narodove razdvojenosti in bratomorne vojne**. Ta rana še zdaj ni zaceljena. Med nalogami, ki jih je SŠK nakazala 13. marca 1990 in ki še ni izpolnjena, navaja: **”Ugotoviti polno in celostno zgodovinsko resnico o vseh dogodkih od začetka vojne do danes”**.

Izjava pa poudarja, da se je v tem času uveljavilo **nekaj pomembnih spoznanj**. **“Nobenega dvoma ni, da je večina partizanskih borcev, ki so delovali v okviru Osvobodilne fronte, šla v boj iz domoljubja in volje po osvoboditvi slovenskega naroda**. To so bili večinoma verni ljudje in niso imeli nobenega namena podpirati komunistično revolucijo in ateistično ideologijo. Zato lahko rečemo, **da je partija zlorabila njihovo domoljubje**, ko je osvobodilni boj izrabila tudi za izvedbo revolucionarnega prevzema oblasti.”²⁹

Izjava nadaljuje: **“Prav tako ni nobenega dvoma, da tudi večina domobrancev ni hotela nič drugega kakor svobodno in demokratično Slovenijo**. Če je torej prišlo do spopada s partizani, se to ni zgodilo zaradi tega, ker bi domobranci želeli, da bi Slovenija ostala okupirana, temveč zato, ker so nasprotovali temu, da bi v Sloveniji zavladal totalitarni komunizem. Pri tem so seveda upali, da bodo Slovenijo osvobodili zahodni zavezniki in bo tako Slovenija obvarovana pred komunistično diktaturo. **Zaradi tega niso bili izdajalci naroda, kakor jih je imenovala vsa povojna politična propaganda.”**

Res v tej Izjavi škofje obžalujejo, da je domobranstvo poglobilo razdor v narodu. **”Toda domobranstvo se je začelo kot povsem legitimna samoobramba pred poboji civilnega prebivalstva, ki so jih izvajali komunistični revolucionarji. Na začetku vsega tistega, kar bo objektivna in poštena moralna ocena očitala domobranstvu kot pojavu **stoji torej revolucionarni načrt partije, voden od zunaj, da prevzame oblast in vzpostavi totalitarni komunistični režim.**”**³⁰

Izjava dodaja, da je samo tako mogoče razumeti pretresljivo dejstvo, da je OF pobila že med vojno veliko Slovencev, po končani vojni pa je množično in brez vsake obsodbe pomorila ne samo predane domobrance, temveč prav tako mnogo civilistov, ki bi se utegnili upirati novi komunistični oblasti.”Slovenski bratomorni spopad je sprožilo predvsem to revolucionarno nasilje. Danes, ko smo zavrgli totalitarno družbeno ureditev, moramo prav tako zavreči in odkloniti tudi to revolucijo.”³¹

²⁸ gl. Dolinar, o.c., 17 sl.; podpisali so spomenico Anton Vovk, dr. Franc Kimovec, dr. Andrej Snoj, Josip Šimenc, dr. Janko Arnejc, Stanko Perčič, dr. Pavel Simončič, p. Teodor Tavčar, p. Ludovik Lederhas, p. dr. Stanko Dostal, Ivan Špan in Lovro Sedej. - masten tisk pisca.

²⁹ Kako vskladiti to trditev z besedami Spomenke Hribar: “Za tistega, ki bi hotel biti v OF zgolj iz želje po bojevanju za narodno osvoboditev, bil bi pa zoper vodilno vlogo partije – v OF načelno ni bilo prostora.”?

³⁰ gl. Dolinar, o.c., 36-37.

³¹ gl. Dolinar, o.c., celotna Izjava 35-37

Ali se bo Velika Britanija oprostila?

Poslanec laboristične stranke, John Austin, je leta 2006 v britanski nižji zbornici predožil predlog (EDM 1916) izjave, s katero naj bi Velika Britanija izrazila obžalovanje zaradi nasilne vrnitve 12 tisoč domobrancev v Jugoslavijo leta 1945, od katerih je bila večina pomorjena. Doslej je predlog izjave podpisalo 60 britanskih poslancev.

Če bi kdaj prišlo do te izjave, bi se **z njo izjemno omogočil umski premik mnogih Slovencev**. Obenem bi pa prišlo do končnega mednarodnega priznanja "največjega genocida na evropskih tleh po drugi svetovni vojni" (poslanka NSi Mojca Kucler Dolinar).³²

Konec trojnega velezla

Ni dvoma, da se je **2. svetovna vojna končala leta 1945**, ko je bil vojaško poražen nacizem. Že leta 1943 se je bil zrušil fašizem. S tem nikakor ni rečeno, da ne bi ta dva, nacizem in fašizem, še danes ne imela pristašev in zagovornikov po skoraj vsem svetu.

Na srečo do sedaj nikoli ni prišlo do 3. svetovne vojne, ki jo je morda kdo pričakoval dolga leta, medtem ko se je velika večina bala, da se ne bi sprožila. Vendar pa se je skoraj takoj po koncu 2. svetovne vojne začela tim. "**mrzla vojna**".

Vedno bolj pogosto se sliši **mnenje**, da se je **dejansko 2. svetovna vojna nehala šele s koncem "mrzle vojne"**. Če pustimo ob strani druge zadeve, kot, npr., tehnološki zastoj nekdanje ZSSR, ni soglasja v tem, **kaj je bilo za padec in zrušenje komunizma v Evropi bolj pomembno**: ali nastanek Solidarnosti na Poljskem in njen vzpon na oblast, ali porušenje berlinskega zidu ali kaj drugega. A vse kaže na to, da je porušenje zidu bilo samo **vidni znak o porazu komunističnih družbeno-državnih idej in sistemov**. S tem tudi ni rečeno, da je marksizem-leninizem popolnoma izginil z obličja zemlje, saj še usužnjuje velike množice in marsikje ima še vedno pristaše.

Komunizem je bil dejansko fašizem – vsaj tak komunizem, kot so ga trpeli v vzhodni Evropi in ga še zdaj prenašajo na Kitajskem, na Kubi in še kje drugje. Fašizem te zvrsti v nekdanji ZSSR in njenih satelitskih državah – tudi v Jugoslaviji! - se je sam zrušil, oz. je bil premagan šele ob koncu osemdesetih let 20. stoletja.

Govoriti torej o kaki zmagi komunistične revolucije v Sloveniji leta 1945 je skrajno nespametno, ker je zaradi svojega popolnega neuspeha nehala v polomu, in ker je bila kljub vsemu pod zgodovinskim vidikom kratkotrajna, čeprav je bila dolga desetletja na oblasti. Vsaj navidezno se je "revolucija" razblinila v nič – seveda potem, ko je narod "osvobodila" marsičesa, tudi tistega, kar je bilo za narod (skoraj bistveno) in bi še moralo biti.

Republika Slovenija resda ni (še?) izrecno obsodila komunizma in njegovih zločinov. Tudi ni (še?) razveljavila krivičnih povojnih obsodb. Prav tako ni sodila nikomur in ni nikogar obsodila za genocide in druge zločine proti človekovim pravicam, ki nikoli ne zapadejo. Čeprav je to že zapisano nešteto v zgodovinskih virih SPE, ponavljamo, da tisti, ki smo leta 1945 morali na **Véliki slovenski eksodus** in naši potomci **nočemo maščevanja, pač pa zahtevamo pravico**.

Začasno premagani protirevolucionarji leta 1945 so leta 1991 pričakali zmago z resnično narodno osvoboditvijo in z državno samostojnostjo Slovenije.

³² *Svobodna Slovenija*, 28.9.2006, št. 37, 1 - Dvomim, da bi se kdaj Velika Britanija opavičila; za Angleže velja pravilo: »Right or wrong, my country«.

3. Zavedni Slovenci in zavedni slovenski potomci

Omenjam samo pričevanji dveh oseb, ki sta imeli priložnost več let opazovati od blizu slovensko skupnost v Argentini, a besede veljajo tudi za SPE in njihove potomce po drugih državah. Pričevanji sta neke vrste potrditev, **da je bila emigracija leta 1945 slovensko narodno zavedna, nesposobna kakršnegakoli svojemu narodu nasprotnega dejanja.**

Večina še preživelih članov SPE se je vživela v svoje druge "domovine", Zato je bil brezpredmeten strah, ki se je pokazal v domovini ob času argentinske krize, predvsem leta 2001, "da bi tisoče argentinskih Slovencev preplavilo deželo na sončni strani Alp", kot je zapisal bivši veleposlanik RS v Argentini, mag. Bojan Grobovšek.³³

Večina tistih, ki so leta 1945 morali zapustiti domovino, četudi še kot otroci ali najstniki, zavestno ohranja svoje slovenstvo in ga skuša nevsiljivo prenesti na svoje potomce. Verjetno res velik del tretjega in četrtega rodu slabo govori slovensko, ali sploh ne, toda **vsii imajo zavest in ponos, da so slovenskega rodu, potomci načelnih, delavnih, pokončnih Slovencev.**

Ob 46. obletnici slovenskega doma v San Martinu je v svojem nagovoru izrazila **lic. Mojca Jesenovec**, lektorica za slovenščino na buenosaireški državni univerzi: "Ena od vaših značilnosti, na katero ste upravičeno ponosni, je, da ste od slovenstva ohranili mnogo več kot le obledeli spomin starih ali celo prastaršev ..."³⁴ In je nadaljevala: "Da slovenstvo med vami še diha s polnimi pljuči in je del vašega vsakdana, je bilo in je še vedno potrebno ogromno truda, energije, žrtvovanja, idej." In še: "Tisti, ki ste v argentinsko zemljo posejali prva semena naslednjih rodov in nanjo položili prve kamne slovenskih domov, ste danes gotovo ponosni na potomce, ki ste jih vzgajali z ljubeznijo do domovine Slovenije in hranili s plodovi argentinske zemlje (...) Prav to je bila ena od stvari, ki mi je najprej padla v oči, ko sem vas pred dobrimi tremi leti začela spoznavati: **tako Slovenci in hkrati tako Argentinci**, in zdi se, da ste od značilnosti obeh narodov pobrali le najboljše: delovni, pošteni, temperamentni in odprti." Dejala je tudi: "Ne leta, desetletja že ohranjate govorico, ki je bila za marsikaterega od vaših očetov gotovo ena redkih dragocenosti, ki jo je lahko prinesel iz domovine."³⁴

Do časa je prišla svoboda in osamosvojitve Slovenije, tako da danes mati domovina more pripomoči k ohranjanju slovenske zavesti. Pa tudi nekdanja SPE miselno in vrednotno pomaga domovini. **Mag. Grobovšek** piše v omenjenem delu, da tisti, ki se bodo vrnili za stalno, lahko pomagajo prevetriti Slovenijo. Tako kot lahko obiski v Argentino pomagajo miselno prevetriti rojake v Argentini (op. pisca: v kolikor bi bilo to potrebno in mogoče). Sam mag. Grobovšek pa kaže na to, da bi se tudi domovinski Slovenci morali marsičesa naučiti od argentinskih (in drugih) Slovencev po svetu. Zato so pomembne njegove trditve, s katerimi zavrača napačno gledanje na emigracijo z leta 1945, predvsem na argentinsko:

"Da, pravzaprav ne moreš, da se ne bi globoko poklonil nesebičnim naporom argentinskih Slovencev za ohranitev slovenske kulture in jezika in da bi si tudi v Sloveniji želel nekaj več patriotizma. Morda manj takega patriotizma v irhastih hlačah in z avbami ter z žeganjem konj, vendar pa gotovo takšnega, ki goji slovensko besedo in uči, da je Sistiana Sesljan, Villach Beljak, in nenazadnje tudi da je daljni Bariloche kraj, kjer so Slovenci poimenovali nekaj gorskih vrhov in plezalnih poti. Takšnega patriotizma, ki se izraža tudi v nekomercialni skupinski negi kulture na visoki ravni, česar je bilo v Sloveniji nekoč več kot pa ga je v individualizirani Sloveniji danes. Patriotizma, ki ni nacionalizem ne ksenofobija."

³³ »Ramišljanja o Bajuklandu«, najprej objavljeno v *Dnevniku*, 3.4. 2005 (Vera v Boga in domovino Slovenijo) in 2. del v nadaljevanji (Kot amiši, ampak iz Argentine), nato pa v 4 nadaljevankah ponatisnjeno v *Svobodni Sloveniji*, februarja in marca 2006.

³⁴ *Svobodna Slovenija*, 23. maja 2006, 19, 3

Proti koncu pravi mag. Grobovšek: “In bodimo zadovoljni, da imamo košček Slovenije tam daleč v Južni Ameriki. In da imamo Slovenijo tudi še marsikje zunaj naših državnih meja.” Te besede zvene skoraj tako kot himna “Slovenija v svetu”.

Košček Slovenije, ki ga je politična emigracija iz leta 1945 znala ohranjevati in gojiti, prenašati na svoje potomce in kazati svojemu okolju v vsej njegovi lepoti brez napačnega sramu zaradi svoje maloštevilčnosti.

Povzetek

Začetno poglavje skuša odgovoriti na vprašanje: **“Zakaj so moji starši, stari starši ali celo prastarši morali zapustiti svojo rodno Slovenijo?”** Nato se na kratko **predstavi Slovenijo in Slovence**, potemo **pa se popiše stanje v Evropi in Jugoslaviji pred vojno, napad in zavzetje Jugoslavije**, predvsem pa **ravnanje treh okupatorjev s Slovenci**.

Ni mogoče tajiti dejstva, da je okupacija v **demokratskem taboru** izzvala **ustanovitev raznih odporniških gibanj**. V skladu z navodili londonske begunske vlade je šlo za tim. “evropski vzorec” odpora: najprej odpor, šele potem oborožena vstaja. Kmalu pa je prišlo tudi do **oboroženega upora**. Kratko je popisano gibanje polk. **Draže Mihailovića**, ki ga je begunska vlada leta 1941 priznala za Jugoslovansko vojsko v domovini (JVvD). Po zasedbi je Komunistična partija Slovenije (KPS) ustanovila proti zahodnim zaveznikom naperjeno **Protiimperialistično fronto (PIF)**, več kot mesec dni po nemškem napadu na ZSSR pa je **preimenovala PIF v Osvobodilno fronto (OF)** in začela z “oboroženim uporom”. Ker je KPS štela **samo 600 članov**, je našla maloštevilne “sopotnike” v **disidentih demokratskih strank** (predvsem v krščanskih socialistih in levičarskih Sokolih) ter zaradi tega trdila, da je OF zadeva vsega slovenskega naroda. Vendar je s tim. **Dolomitsko izjavo** leta 1943 KPS odstranila vse svoje “zaveznike”. **KPS/OF sta si prilastili izključnost do upora proti okupatorju s sklepom in njemu sledečim nasiljem**, po katerem Slovenski narodnoosvobodilni odbor “v boju proti okupatorju edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju” (16.9.1941). KPS je na svojo roko ustanovila **“Varnostno obveščevalno službo”(VOS)**, ki je takoj začela moriti demokratične voditelje in druge vplivne osebnosti.

Smemo trditi, da je do oboroženega odpora prišlo zgolj zaradi nenehnih in krutih umorov, ki so jih komunisti izvajali nad slovenskim ljudstvom. Predvsem ljudje na podeželju so se znašli med dvema ognjema: **na eni strani partizani**, ki so morili posameznike ali cele družine; **na drugi strani nemški ali italijanski okupatorji**, ki so izvajali nasilje nad istimi vasmi in istimi družinami. **Italijani** so že pred 1. marcem 1942 **zapustili 46 svojih postojank** in njihovo mesto so takoj zasedli partizani, ki so te pokrajine imenovali “osvobojeno ozemlje”. Ker okupator ni mogel ali ni hotel zagotoviti varnosti pred partizanskim nasiljem, je prišlo **spontano do samobrambe**. **Prvi uspeli poskus je bil v Št. Joštu nad Vrhniko** (17. julija 1942). **Italijani niso imeli zaupanja v tim**. **Vaške straže (VS)**, zato jim **niso dovolili**, da bi se med seboj povezale in niso imele **enotnega poveljstva**. **Upravičenost silobrana VS** je slonela na haaški konvenciji, ki v členih 42 do 56 govori **o vojaških zasedbah**; vsa mednarodna praksa za zasedeno Evropo 1939-1945 kaže na take vrste sodelovanje, ki pa ni bila kolaboracija.

Septembra 1943 so partizani začeli napadati postojanke VS s tisoči novih mobilizirancev in z orožjem ter strelivom, ki ga jim je izročila razpadla italijanska vojska – kljub pozivom s strani zaveznikov in demokratskega tabora, da bi se skupno uprli proti nemškemu okupatorju. Več sto vaških stražarjev je bilo zajetih in množično pobitih v Jelendolu in Kočevju. Nekaj sto VS se je zateklo na grad Turjak, ki je padel po večdnevnem obstreljevanju; skoraj vsi ranjenci so bili takoj pobiti, okrog 800 zajetih pa so partizani odpeljali v Kočevje in Novo mesto, kjer so bili na skrivaj pomorjeni, razen nekaj ujetnikov, ki se jim je posrečil beg. V Kočevju so uprizorili parodijo sodnijskega procesa proti 21 ujetnikom, od katerih so jih 16 obsodili na smrt..

Rešili sta se dve skupini: novomeška pod poveljstvom **stotnika Vuka Rupnika**, druga (okrog 400 borcev) pa **z izpadom iz Turjaka**. Obe skupini sta prosili Nemce za zaščito. Odločitev za sprejem orožja od okupatorja sprva ni bila po volji demokratičnega vodstva v domovini, za večino prizadetih pa je bila to edina rešitev pred gotovo usmrtnitvijo. Nemci so se morali v Sloveniji zadovoljiti z vedno bolj trdno kontrolo nad domobranstvom, nikoli pa niso uspeli kaj več: “Tako so **Slovenci ostali med redkimi evropskimi narodi, ki niso imeli ‘svoje’ SS enote** – kot dela skupne evropske vojske proti boljševizmu.” (Mlakar) Vendar se je **rastoči nemški pritisk** na glavno poveljstvo SD zelo pokazal ob domobranski prisegi.

Proti koncu leta 1943 so iz Ljubljane pomagali ustanoviti **Primorsko domobranstvo**, pozimi 1943-1944 pa so nastale prve domobranske postojanke **Gorenjskih domobrancev**. Obe ustanovi sta bili pomembni zaradi učinkovite obrambe pred partizanskim terorjem in za ohranitev oz. obnovitev slovenstva na svojih ozemljih.

KPS/OF se je vsa leta tim. narodnoosvobodilne borbe pripravljala na prevzem oblasti. V ta namen je bilo pomembno **po Centralnem komiteju KPS vodeno delovanje partizanske vojske (NOV) ter VOS** (oz. od febr. 1944 **Oddelka za notranje zadeve, Ozna**). Druga stran priprav je bilo “**revolucionarno sodstvo**” v različnih oblikah. Pomembno je bilo “**osvobojeno ozemlje**” v **Beli krajini**, ki je omogočalo dobavljanje oblek, obutve, orožja in streliva s strani zahodnih zaveznikov. Velik propagandni učinek so imeli **sestanki Tita s Churchillom**. **Zavezniki so zavrgli gen. Mihailoviča in leta 1944 pričeli podpirati Tita**, na podlagi pristranskih poročil članov zavezniških vojaških misij, med katerimi je bilo veliko prikritih komunistov ali njihovih simpatizerjev. Partizani so maja 1945 zasedli Trst in Gorico, a so ju potem morali predati zahodnim zaveznikom. KPS/OF sta v Ajdovščini (5.5.1945) sestavili prvo revolucionarno vlado.

Tudi **protikomunisti** so se skušali pripraviti **na konec vojne**. **Z datumom 29. oktobra 1944** sta katoliška SLS in liberalna JNS podali **narodno izjavo**, v kateri sta **zahtevali Zedinjeno Slovenijo, federativno in demokratično Jugoslavijo in njeno gospodarsko-družbeno preobnovo**. Ustanovljen je bil **Narodni odbor za Slovenijo (NOS)**, ki je izdal razne sklepe (ustanovitev Slovenske narodne vojske-SNV itn.). Tudi naj bi oblikoval narodno vlado, do katere je prišlo 4. maja 1945. Proti koncu leta 1944 in januarja 1945 so Nemci **zaprli veliko število protirevolucionarnih častnikov**, s čimer so preprečili priprave za oboroženo vstajo vseh demokratičnih sil v okviru JVvD. Tako je demokratski tabor izgubil možnost sposobnega in **enotnega poveljstva**. V demokratičnem taboru se je do vetrinjske izdaje ohranilo **naivno zaupanje v zahodne zaveznike**; delni vzrok je dejstvo, da kralj Peter do januarja 1945 ni hotel sprejeti dopolnilnega sporazuma Tito-Šubašić, ki ga je podpisal šele 2. marca 1945.

Revolucionarji so v letih 1941-1946 umorili 79 škofijskih in 9 redovnih duhovnikov ter 16 bogoslovcev med vojno, 54 pa po vojni. Ob koncu vojne je bilo v Sloveniji nekaj manj kot **1.000** duhovnikov, od teh pa **429** v sodnem postopku. **Namen revolucionarjev** je bil jasen: **spodjesti ugled in vpliv Cerkve in spraviti katoliško Cerkev v Sloveniji na kolena**.

Zaradi vdora titovske 4. armade ni bilo mogoče izvesti umika preko Primorske v Italijo in je preostala samo možnost umika čez Ljubelj v Avstrijo. Domobranci so predali orožje britanski vojski ob prehodu čez Dravo. Kljub obljubam, da bodo prepeljali SNV v Palmanovo v Italijo, so **Britanci z lažmi in zvijačami prevarali politično in vojaško vodstvo, da vozijo slovenske vojake v Italijo, v resnici pa so jih izročali titovcem**. Nekaj vrnjenih je pobegnilo in so se vrnil v Vetrinj že prve dni, a predvsem vojaško vodstvo je sprejelo resnico šele tedaj, ko se je 30. maja vrnil dr. Janez Janež. Izročitev vseh civilnih beguncev, ki bi se morala začeti 1. junija, sta preprečila s svojim obiskom pri maj. Johnsonu dr. Valentin Meršol in maj. Barre. O tem angleškem izdajstvu nad SNV je v **sedanjosti znanih precej tujih očitvev in**

ново odkritih dokumentov. Sredozemsko severnoameriško in britansko poveljstvo sta ukazali prevoz beguncev v Italijo, poveljnik 5. korpusa, gen. Keightley, pa je sabotiral Alexandrova navodila in dovolil načelniku štaba 5. korpusa, Toby-ju Low (lord Adlington), da se je sestal in dogovoril s titovci. Tudi ni brez krivde britansko osebje v glavnem štabu za Sredozemlje. Drugače je ravnalo Državno tajništvo ZDA, ki je 8. avgusta 1945 vložilo formalen protest pri maršalu Alexandru, v katerem izjavlja, da odklanja britansko ravnanje, ki da je v nasprotju z zavezniško politiko.

Še vedno ni natančno znano, koliko domobrancev je bilo pobitih po vojni. Leta 1964 so **emigranti v Buenos Airesu** sestavili spisek, ki navaja številko **11.750**. Mlakar je potem opozoril, da v tem seznamu niso navedeni tisti, ki so ostali doma in so jih zaprli pozneje. **Inštitut za novejšo zgodovino** v Ljubljani je **do konca leta 2005 ugotovil skoraj 13.000 Slovencev, ki so bili pobiti v Sloveniji po vojni.**

Sledi popis življenja in delovanja slovenskih **beguncev v raznih taboriščih za preseljene osebe v Avstriji in Italiji.** Obširno, čeprav zelo splošno, je poročilo o tem, kako so se taboriščniki razpršili po svetu in **kako so živeli ter delovali v državah, kjer so se naselili.** Skušali so ohranjati svoje vrednote, slovensko zavest, vernost, jezik, kulturo. Pomembno je bilo ohranjanje politične dejavnosti med njimi samimi in sodelovanje v raznih mednarodnih političnih organizacijah. Prizadevali so se boljše seznanjati domorodce s Slovenci, z njihovo narodno edinstvenostjo, s pravico do svobode, pa tudi s **pravico do politične samostojnosti.** Še preden je slovenski narod na plebiscitu leta **1990** odločno izrazil voljo do svoje lastne države, so v politični emigraciji obstajala močna gibanja slovenski državnosti v prid.

Protirevolucionarji niso bili kolaboracionisti. Dejansko **izraz kolaboracija za VS in SD ni primeren,** ker je šlo samo za "upravičeno samoobrambno povezavo z okupatorjem, brez izdaje življenjskih interesov slovenskega naroda".

"Najhujši fašizem je komunizem"(nemški filozof P. Sloterdijk). Ta režim se je v Sloveniji zrušil leta 1990. Zato ni mogoče govoriti o zmagi revolucionarjev v Sloveniji leta 1945. Protirevolucionarji pa so dočakali **začetek zmage z resnično narodno osvoboditvijo in z državno samostojnostjo Slovenije.** Zmago, v kateri v skladu z argentinskim izročilom ne bi smelo biti **ne zmagovalcev ne premagancev,** pač pa **zahteva po sojenju zločincem in po popravi krivic.**

Resumen

En el capítulo inicial se trata de responder a la pregunta: “¿**Por qué mis padres, abuelos o bisabuelos tuvieron que irse de su Eslovenia natal?**” Sigue luego una breve presentación de **Eslovenia y los eslovenos**. A continuación se describe a grandes rasgos la situación antes de la 2ª. Guerra Mundial, en Europa y Yugoslavia, la invasión de Yugoslavia y su ocupación, y, en particular, el trato dado a los eslovenos por sus tres ocupadores.

Es imposible negar el hecho que la ocupación provocó **en el campo democrático casi inmediatamente el surgimiento de varios movimientos de resistencia**. En concordancia con las instrucciones recibidas del Gobierno Real en el Exilio, en Londres, esta resistencia debía seguir el llamado “Modelo Europeo”: primero resistencia civil, luego sublevación armada.

Pronto, sin embargo, surgió también la **lucha armada**. Se presentan, por eso, brevemente las actividades del movimiento del **Cnel. Draža Mihailović**, designado por el Gobierno en el exilio **Ejército Yugoslavo en la Patria (JVvD o chétniki)**. Después de la ocupación, el Partido Comunista Esloveno (KPS) fundó el **Frente Antiimperialista (PIF)**, orientado contra los Aliados Occidentales. A más de un mes de producido el ataque alemán a la URSS, KPS redenominó el PIF en **Frente Libertador (OF o partisanos)** y comenzó su “sublevación armada”. Como KPS en toda Eslovenia **sólo tenía 600 afiliados**, se buscó “compañeros de ruta” **entre los disidentes** de partidos democráticos (cristianos socialistas, izquierdistas de la organización liberal Sólkol-El Halcón), razón por la cual OF sostenía que ella era el asunto de todo el pueblo esloveno. Sin embargo, por la **Declaración de Dolomiti**, de 1943, KPS apartó a sus “aliados”. Mediante el uso de la violencia, KPS/OF se apropiaron de **la exclusividad en la lucha contra el ocupador**: una decisión (del 16/9/1941) establecía que el Comité Esloveno de Liberación Nacional era el único que “en la lucha contra el ocupador, representaba, defendía, organizaba y dirigía a todo el pueblo esloveno, en todo su territorio”. KPS fundó por su cuenta el **Servicio de Seguridad e Información (VOS)**, el que de inmediato comenzó a asesinar a los líderes democráticos y a otras personalidades influyentes.

Podemos afirmar que **no se habría producido una resistencia armada contra KPS/OF, de no ser por los incesantes y crueles asesinatos**, perpetrados por los comunistas contra el pueblo esloveno. En particular, la gente en la campiña se encontró **entre dos fuegos**: por un lado **los partisanos** que asesinaban a individuos o familias enteras, por el otro, **los ocupadores**, italianos o alemanes, que ejercían la violencia contra los mismos asentamientos y la misma gente. Los italianos **abandonaron** el 1º de marzo de 1942 **sus bases**; estos lugares fueron enseguida ocupados por los partisanos, que los llamaban “**territorios liberados**”. Como el ocupador italiano, no podía o no quería brindar seguridad, **surgió espontáneamente la autodefensa**. El primer intento exitoso fue el de Št. Jošt/Vrhnika (17/7/1942). El ocupador italiano, sin embargo, no tenía confianza en esas Guardias Aldeanas (VS) y por eso no permitía que estuviesen interconectadas ni que tuviesen un único comando. La legitimidad de la autodefensa se basaba en la Convención de La Haya, la que en sus arts. 42 a 56 habla de las ocupaciones militares; toda la praxis internacional en la Europa ocupada entre 1939 y 1945 nos hace ver este tipo de legítima “colaboración”.

En septiembre de 1943, con miles de nuevos reclutas y con las armas y municiones recibidas del ejército italiano luego de su rendición, los partisanos comenzaron a atacar las bases de las VS. Cientos de los integrantes de VS fueron capturados y matados masivamente en

Jelendol y Kočevje. Varios cientos de las VS se hicieron fuertes en el castillo de Turjak que cayó después de varios días de fuego de artillería; casi todos los **heridos** fueron de inmediato **fusilados**, unos **800** fueron capturados y llevados a Kočevje y Novo mesto, donde fueron **secretamente asesinados**, con excepción de unos pocos que lograron escaparse. En Kočevje, los partisanos escenificaron una parodia de enjuiciamiento contra 21 prisioneros, de los cuales 16 fueron condenados a la pena capital.

Se salvaron dos grupos: el de Novo mesto, bajo las órdenes **del Cap. Vuk Rupnik**; y otro, de **unos 400 hombres**, que por la fuerza se había abierto el camino desde el sitiado castillo **de Turjak**. Los dos grupos pidieron protección a los alemanes quienes los reconocieron como grupos de autodefensa contra los comunistas. Los dirigentes democráticos, en un principio, no estuvieron de acuerdo con la decisión de solicitar armas al ocupador, pero la mayoría de los afectados consideró que esta era la única salida para no ser asesinados. De todos modos, los alemanes tuvieron que conformarse en Eslovenia con un control siempre más estricto sobre los domobrantsi (Defensores Eslovenos del Hogar, SD) y nunca lograron algo más. **“De esta forma, los eslovenos quedaron entre las pocas naciones europeas que jamás tuvieron ‘su’ unidad SS, como parte de un ejército europeo conjunto contra el bolchevismo”** (B.Mlakar). Sin embargo, la **creciente presión alemana** sobre el comando general de SD se manifestó, en particular, en ocasión **del juramento de los domobrantsi**.

Hacia fines de 1943, desde Ljubljana se ayudó en la creación de los Domobrantsi de Primorsko (Litoral Marítimo), y, en el invierno 1943/4, también se fundaron los Domobrantsi de Gorenjska (Carniola Superior). Las dos instituciones fueron, en sus respectivos territorios, de mucha importancia para la conservación o la renovación de las instituciones eslovenas.

KPS, que estuvo planificando la toma del poder desde antes de la guerra, comenzó a prepararla más intensamente durante la “lucha de liberación”, o sea, la revolución. A ese fin era importante el accionar del **ejército partisano (NOV) y de VOS, dirigidos por el Comité Central del KPS**. Otro aspecto de esta preparación era la llamada **justicia revolucionaria**, bajo sus más diversas formas. Fue de significativa importancia el **“territorio liberado” de Bela krajina** (Región Blanca), ya que permitió que los Aliados les suministraran a los partisanos ropa, calzado, armas y municiones. De gran impacto propagandístico fue la **reunión Churchill-Tito**. Basándose en informes interesados, **los Aliados abandonaron al Gral. Mihailović y, en 1944, comenzaron a apoyar a Tito**.

En mayo de 1945, mientras los comunistas búlgaros y el Ejército Rojo soviético invadían salvajemente a Eslovenia Oriental, los partisanos ocuparon Trieste (Trst) y Gorizia (Gorica), lugares que por orden de Stalin pronto tuvieron que ceder a los Aliados. El día 5 de mayo de 1945, KPS/OF formaron en Ajdovščina (Vipava, Primorska) el primer gobierno revolucionario esloveno.

También los **contrarrevolucionarios** se preparaban a su modo para el fin de la guerra. Con fecha 29 de octubre de 1944, el católico Partido Popular (SLS) y el liberal Partido Nacional (JNS) emitieron una **Declaración Nacional**, en la que se exigía una Eslovenia Unida, una federativa y democrática Yugoslavia y las necesarias reformas sociales y económicas. Se creó el **Comité Nacional para Eslovenia (NOS)** que emitió varios decretos (la creación del Ejército Nacional Esloveno-SNV, etc.). NOS también debería formar el gobierno nacional, lo que se hizo el 4 de mayo de 1945.

Hacia fines de 1944 y en enero de 1945, **los alemanes arrestaron a muchos oficiales antirrevolucionarios**, con lo cual se frustraron los preparativos para la sublevación armada en apoyo de los Aliados Occidentales, en el marco de la JVvD. De esta forma, el campo democrático perdió la posibilidad de disponer de un comando único y capacitado. En dicho campo se mantenía hasta la llamada Tragedia de Vetrinj (Viktring, Austria) una **ingenua confianza en**

los Aliados; esto se debía en parte al hecho de que el rey Pedro hasta enero de 1945 no quiso firmar el acuerdo complementario entre su primer ministro Šubašić y Tito, y sólo lo firmó el 2 de marzo de 1945.

En los años 1941-1946, los revolucionarios asesinaron a 79 sacerdotes diocesanos y 9 religiosos, así como a 16 seminaristas durante la guerra y 54 después de ella. Al final de la guerra había en Eslovenia unos **1.000 sacerdotes, de los cuales 429 se hallaban procesados.** El objetivo de los revolucionarios era manifiesto: **desprestigiar a la Iglesia católica y ponerla de rodillas.**

Como la 4ª. Armada titoísta invadió el Litoral Marítimo Esloveno, resultó imposible el retiro hacia el Oeste y sólo quedó la posibilidad de repliegue por el Paso de Ljubelj a Carintia, Austria. Los domobranci, después de haberse abierto el paso venciendo a las tropas partisanas que habían ocupado los dos puentes cerca de Borovlje, tuvieron que entregar sus armas a los británicos, en el cruce del río Drava. Tanto ellos como los civiles fueron ubicados en los campos de Vetrinj.

A pesar de las promesas que el Ejército Nacional Esloveno (SNV) iba a ser trasladado a Palmanova, Italia, **los británicos lograron, mediante mentiras y subterfugios, engañar a los líderes civiles y jefes militares que los soldados eslovenos eran transportados a Italia, cuando de hecho los entregaban a las tropas de Tito.** Algunos de estos soldados se escaparon, volvieron a Vetrinj e informaron del hecho, pero sólo se dio crédito a esa versión cuando el 30 de mayo de 1945 se presentó el médico Dr. Janez Janež.

La repatriación a la fuerza de todos los civiles debería comenzar el 1º de junio, pero por la intervención del Dr. Valentin Meršol y del Mayor canadiense Barre ante el Mayor Johnson, luego de varios llamados telefónicos a sus superiores, el Mayor Johnson les comunicó que, según la decisión del Comando del Mediterráneo no se iba a entregar a ninguno más en contra de su voluntad.

En la actualidad se sabe mucho más de esta traición de los británicos, por los testigos oculares y los nuevos documentos descubiertos. El Comando Mediterraneo exigió el traslado de todos los refugiados a Italia, pero el comandante del 5º cuerpo británico, Gral. Keightley, sabotó la orden y, a pesar de habérselo prohibido el Comando, permitió que el jefe del comando Toby Low (más tarde Lord Adlington) se reuniera con los titoístas y acordara con ellos que los yugoslavos iban a retirarse de Carintia y, presumiblemente también, que les entregarían a todos los refugiados. Tampoco puede liberarse de toda culpa a los jefes británicos del Comando Mediterraneo. A diferencia de los británicos, el **Departamento de Estado de los Estados Unidos** el 8 de agosto de 1945 **presentó una protesta formal** ante el mariscal de campo Alexander, en la cual declaró que rechazaba el proceder de los británicos porque éste se oponía a la política aliada.

No se sabe todavía exactamente cuántas personas “repatriadas” fueron masacradas. Los exiliados en Buenos Aires lograron en 1964 elaborar un listado con **11.750 personas,** pero más tarde el historiador Mlakar advirtió que faltaban los que se habían quedado en la Patria y fueron arrestados más tarde. El Instituto para la Historia Reciente, de Ljubljana, llegó a certificar, hasta fines de 2005, la muerte de 13.000 eslovenos asesinados por los comunistas después de la guerra y sin juicio alguno.

Es extensa la **descripción de la vida y las actividades de los refugiados eslovenos en los distintos campamentos** de Personas Desplazadas en Austria e Italia. Todavía más amplio, aunque muy general, es **el informe** de cómo los refugiados se dispersaron por el mundo libre, **cómo vivían y desarrollaban sus distintas actividades en los países donde se radicaron.** Ellos intentaron conservar sus valores, su conciencia eslovena, su fe, su idioma, su cultura. Fue importante su actividad política, tanto entre ellos como cooperando en distintas organizaciones

políticas internacionales. Trataron de hacer conocer a los nativos a Eslovenia y a los eslovenos, con su unicidad étnica, con su derecho a la libertad, pero también con su **derecho a tener su propio Estado independiente**. Después del **plebiscito**, realizado en Eslovenia en el **año 1990**, en el cual más del 90 % de los eslovenos se pronunció a favor de un soberano Estado esloveno, los emigrantes, en todo los países donde residen, desarrollaron fuertes movimientos a favor del reconocimiento de la República de Eslovenia.

A los sesenta años del gran éxodo esloveno se constata nuevamente que los contrarrevolucionarios no fueron colaboracionistas. De hecho, el término colaboración ni siquiera es adecuado en el caso esloveno, ya que se trataba sólo de “una legítima ligazón autodefensiva con el ocupador, sin traicionar los intereses vitales de la nación eslovena”.

“El peor de los fascismos es el comunismo” (filósofo alemán Peter Sloterdijk). El régimen totalitario comunista se vino definitivamente abajo en Eslovenia en 1990. De allí **que resulta impropio hablar de una victoria de los revolucionarios en 1945**, porque, si bien brutal, fue de relativamente corta duración y fracasó rotundamente. Por otra parte, **los contrarrevolucionarios pudieron comenzar a vivir el principio de la victoria con la verdadera liberación nacional y con un estado esloveno soberano**. Una victoria en la cual, de acuerdo con la mejor tradición argentina, no debería haber ni vencedores ni vencidos, aunque, sí, la exigencia de juicio a los culpables y la reparación de las injusticias.

Summary

The first chapter tries to answer the question: **“Why did my parents, grandparents or even great-grandparents have to leave their native Slovenia in 1945?”** To start, a brief background on Slovenia and Slovenians is presented. The next sections survey the situation of Yugoslavia before the 2nd World War, the invasion and occupation of Yugoslavia, with emphasis on how the three occupiers treated the Slovenians.

It is impossible to deny the fact that the occupation of Slovenia **immediately spurred** the majority democratic constituency to **form several resistance movements**. In response to the instructions received from the Royal Government-in-Exile at London, they followed the so-called **“European model” of resistance**: first passive resistance, then finally an armed uprising. But some **armed revolts** soon surfaced. A brief description follows of the activity of **Col. Mihailović**, appointed by the Royal Government-in-Exile to head the **Jugoslav Army in the Homeland (JVvD, or the Chetniks)**. In contrast to the democratic parties, the **Slovenian Communist Party (KPS)** immediately after the occupation created the **Anti-imperialist Front (PIF)**, its activism directed against the Western Allies. But it was only after Germany’s invasion of the USSR that the KPS renamed the PIF to the **Liberation Front (OF, or the Partisans)** and began its “armed revolt”. The KPS, numbering **only 600 members in 1941** (of a Slovenian population of 1,420,000), was obliged to search for **“partners” among the dissidents within the democratic parties** (Christian Socialists, leftist-oriented members of the liberal Sokol-Falcon group, and others). The inclusion of these “partners” enabled the OF to convey the impression that it represented a coalition for the cause of all Slovenians. However, in **1943 the KPS issued** the so-called **Dolomites Declaration that purged all its partners. The KPS/OF unilaterally proclaimed for themselves an exclusive monopoly in the fight against the occupiers**, and used violent measures to drive this point: in a resolution dated Sept, 16 1941, the KPS created the Slovenian Committee for National Liberation to be “the sole body to speak for, represent, organize, and lead all Slovenian People in all their lands in its fight against the occupier”. Without consulting its “partners”, the **KPS created the Security Intelligence Service (VOS)**, which immediately began assassinating democratic leaders and other persons of influence.

An armed backlash against the KPS/OF would never have developed, had the KPS/OF not assassinated hundreds of innocent Slovenians, with cruelty and without interruption. The inhabitants who lived outside city limits suffered most in the **deadly crossfire**: on the one side were the **Partisans**, who were assassinating individuals and entire families with impunity, and on the other side were the **Occupiers**, whether Italians or Germans, who retaliated savagely against the same villages and the same population. On March 1, 1942, the Italians abandoned 42 of their outposts; the Partisans immediately walked into this void, proclaiming them “liberated territories”. Since the Italian occupiers were not able or had no will to provide security for these inhabitants, the people **spontaneously established their own self-defense groups, called the Village Guards (VS)**. The first successful forerunner was created at Št. Jošt/Vrhnika on July 17, 1942. But the Italian occupiers did not trust the VS, so they refused to permit the VS to interconnect or have a unified command. The legality and legitimacy of the VS had its basis in the Hague Convention, specifically in Articles 42 to 52 that cover military occupations. The entire international praxis in the occupied regions of Europe between 1939 and 1945 demonstrated that this form of legitimate collaboration was the norm.

With Italy's surrender in September of 1943, the Partisans, swelled by thousands of fresh recruits and now equipped with the weaponry supplied by the surrendered Italian Army, began their attacks against the VS bases. **Hundreds** of the VS fighters were **captured and massacred en masse at Jelendol and Kočevje**. Several hundreds of the VS sought security at **Turjak Castle**, which was taken by the Partisans after several days of artillery shelling; the **wounded captives were executed on the spot**, and the remaining **800 captives** were shuffled to Kočevje and Novo mesto, where they were **slaughtered in secret**, save a handful who were able to escape. In Kočevje, the Partisans staged a parody of a judicial process against 21 hand-picked VS prisoners; the kangaroo court condemned 16 of these to death.

Two larger VS groups were able to save themselves. One of these was the unit from Novo mesto led by **Capt. Vuk Rupnik**. The other group, about **400 men**, had fought its way out of the encirclement at Turjak. Both VS groups requested the Germans to grant them protection, and the Germans granted them recognition as anticommunist fighters. Initially, the democratic leaders did not agree with the decision to receive weapons from the occupier, but the majority of those involved was convinced that this was the only recourse to avoid certain death. Incidentally, in Slovenia the distrustful Germans had to content themselves with ever increasing their overseeing of the so-called Homeguards (SD), but were never able to achieve more than this. **"In this way, the Slovenians remained one of the very few European nations who never had "their own" SS unit, as part of a united European Army against Bolshevism."** (B. Mlakar). But the increasing German pressure over the General Command of the SD was especially evident by the incident to administer the SD oath.

Towards the end of 1943, support was granted from Ljubljana to form a Homeguard in the Primorska Region (Maritime Coast), a section of Slovenian land that had been under Italy since the Rapallo Agreement of 1922. In the winter of 1943/1944, a Homeguard was also created in the Gorenjska Region (Upper Carniola). Both of these Homeguards were instrumental in the renovation and preservation of Slovenian institutions.

The **KPS** had been **planning to seize complete power already in pre-war times**, but intensified its efforts during the so-called "Fight for Liberation", in other words, a Communist Revolution. Key components for this goal were the **Partisan Army (NOV) and the VOS, with all the strings being pulled by the Central Committee of the KPS**. The other side of these preparations was the so-called "revolutionary justice" which adopted various forms. The most important element was the "liberated territory" of the Bela krajina (White Region, in the south of Slovenia), because its existence allowed the Allies to supply the Partisans with air-drops of clothes, boots, weapons and ammunition. The **Churchill-Tito meeting** had a crucial impact. On the basis of misinformation and one-sided intelligence, **the Allies abandoned Gen. Mihalović and threw all their support to Tito**. In May of 1945, while the Bulgarian Communists and the Red Army were savagely overrunning the east of Slovenia, the Partisans in the western part were occupying Trst (Trieste) and Gorica (Gorizia); however these 2 cities were soon abandoned in response to an order by Stalin. On May 5, 1945, the KPS/OF formed the first Slovenian Revolutionary Government at Ajdovščina (Vipava, the Primorska Region).

The **counterrevolutionaries** had also been making preparations for the end of the war in their own way. On October 29, 1944, the Catholic Slovenian Peoples Party (SLS) and the liberal Yugoslav Nationalist Party (later the Slovenian Democratic Party) issued a **National Declaration** that called for a United Slovenia, a democratic and federal Yugoslavia, and the necessary socio-economic reforms. The **National Committee for Slovenia (NOS)** was created; it issued several decrees, for example, the founding of the Slovenian National Army. The NOS also had the task of forming the new Slovenian Government, which it did on May 4, 1945, after a secret meeting on May 3rd of the Slovenian Parliament, comprised of the deputies that had been elected

in the last pre-war elections. During December of 1944 and January of 1945, the **Germans arrested numerous counterrevolutionary key figures**, thereby frustrating the preparations for an armed uprising to support the advancing Allies. The democratic side lost the possibility to have a single and able command to attain this goal. The democratic side continued to maintain its naive trust in the Allies, at least until the tragic postwar events in Vetrinj. Partial cause for this was that King Peter persisted in refusing to subscribe to the agreement between his prime minister Šubašić and Tito, until finally relenting on March 2, 1945.

During the wartime years of 1941-1945, the Communist Partisans assassinated 88 priests, plus 16 theology students during the war and 54 after the war. At war's end, Slovenia had approximately 1000 priests, but 429 of them had been taken away for trials. The aim of the Revolutionaries was clear: **to destroy the prestige of the Church and bring it to its knees.**

At the end of the war, the Yugoslav 4th Army had invaded the Slovenian Maritime Coast (Primorska), thus blocking this escape route to the West for the anticommunists. The sole path of escape lay to the north, across the Ljubelj mountain pass that led into Carinthia, Austria. After crossing the bridge across the Drava River at Borovlje, in order to proceed, the Homeguards were forced to hand over their weapons to the British. The civilian refugees and the Homeguards were funneled into two open-air camps at the fields of Vetrinj. **The British lied to the Slovenian civilian leaders and military commanders, and falsely promised to transfer the Slovenian National Army to Italy, whereas in an act of betrayal and with treachery they were actually handing over all the soldiers to Tito.**

A handful of the repatriated soldiers managed to escape, returned to Vetrinj and reported the truth, only to be met with skepticism from an ingrained blind belief in British honor; the truth was finally accepted when a physician, Dr. Janez Janež, who had been repatriated on May 29, appeared at Vetrinj on May 30. The forced repatriation of the civilian refugees was to have begun on the following day, June 1st, but Dr. Valentin Meršol and Canadian Major Barre interceded at the office of Major Johnson, who then conferred by telephone with his superiors at the Allied High Command for the Mediterranean, resulting in a surprisingly immediate decision that nobody would be returned against his will. **Today, much more has been brought to light about this British treachery, thanks to eye-witness testimonies and recently discovered documents.** The Mediterranean Command had indeed ordered that all the refugees were to be transported to Italy; however, the Commander of the British 5th Corps, Gen. Keightley, ignored this order and, in contravention to orders by the High Command, authorized the Chief of the Staff of the 5th Corps, Toby Low (later Lord Aldington), to hold meetings with the Titoists, where an agreement was reached for the Yugoslav communist troops to withdraw from Carinthia and, apparently, for the British to hand over all the refugees. There is room for conjecture about the involvement of some of the British personnel at the Mediterranean Command as well, including Fieldmarshal Alexander. In contrast to the scheming British, the USA State Department on August 8, 1945 presented a formal note of protest to Fieldmarshal Alexander, expressing that the State Department rejects the British proceedings because they are contrary to Allied policy.

The exact number of the murdered Slovenian Homeguards who were handed over to Tito is yet to be determined. In 1964, the Slovenian emigres to Buenos Aires formulated a list of 11,750 names; the historian Mlakar later noted that the list did not include the victims who did not withdraw but remained in Slovenia in May of 1945 and were later arrested. The Institute for Modern History in Ljubljana is able to certify that 13,000 Slovenians were killed without trials after the end of the war.

The remaining chapters begin with an extensive description of **life and activities of Slovenians in the refugee camps in Austria and Italy.** Much more extensive, though still general, is the **chapter on the dispersion of the refugees throughout the Free World, on their lives**

and activities in the countries where they established new roots. They strove to preserve their values, their Slovenian character, their Faith, their language and their culture. Just as important was their political activism, that was formed intra-nationally or in cooperation with various international political organizations. They endeavored to educate natives about Slovenia and the Slovenian people, about their unique ethnicity, about their right for freedom and **their right to make Slovenia a legitimate independent and democratic state**, which had been the goal of their side of the resistance movements. After the 1990 plebiscite in Slovenia determined that more than 90% of Slovenians expressed their will to live in a Slovenian sovereign state, Slovenian emigrants throughout the world threw in their support by lobbying for their states to recognize the independent Republic of Slovenia.

Sixty years after the great Slovenian Exodus, one can uncontestedly state that the refugees of 1945 were not collaborators. In fact, the term “collaboration” cannot be applied at all to Slovenians, because in this case, there was only “a legitimate bond with the occupier, without betrayal of the vital interests of the Slovenian nation”.

The worst form of fascism is communism (German philosopher Sloterdijk). The totalitarian communist regime in Slovenia collapsed in 1990. Therefore, **it is impossible to claim that the Communist Revolution of 1945 achieved a victory**, because its reign of terror was but relatively short in historic terms, and furthermore, it eventually suffered a profound defeat. On the contrary, **the counterrevolutionaries could begin to bask in the victory of a real national liberation and with an independent state of Slovenia.** This is then the true victory, where according to the best of traditions, there ought to be neither the victors nor the defeated, but still the demand for the guilty to face justice and for the victims to obtain reparation for the injustice.

Pomembnejše kratice

AF	Antifašistična fronta
AS	Arhiv Slovenije
AVNOJ	Antifašistično veće narodnog oslobođenja Jugoslavije
CK	Centralni komite
DS	Društvo Slovencev
DOS	Državna obveščevalna služba
DZ	Državni zbor
EZ	Evropska zveza (tudi EU, Evropska unija)
IOOF	Izvršni odbor Osvobodilne fronte
JA	Jugoslovanska armada (vojska)
JNS	Jugoslovanska narodna stranka
JRZ	Jugoslovanska radikalna zajednica (Jugoslovanska radikalna zveza)
JSDS	Jugoslovanska socialnodemokratska stranka
JVvD	Jugoslovanska vojska v domovini
KA	Katoliška akcija
KNOJ	Korpus narodne obrambe Jugoslavije
Kominterna	Komunistična internacionala
KP	Komunistična partija (navadno kratko: partija z veliko ali malo začetnico)
KPJ	Komunistična partija Jugoslavije
KPS	Komunistična partija Slovenije
MVAC	Milizia volontaria anticomunista
NKOJ	Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije
NL	Narodna legija
NO	Narodni odbor
NOB	Narodnoosvobodilna borba
NOS	Narodni odbor za Slovenijo
NOOS	Narodnoosvobodilni svet za Slovenijo
NOV	Narodnoosvobodilna vojska
NRS	Narodna radikalna stranka
NS	Narodni svet
NSi	Nova Slovenija – Krščanska ljudska stranka
OF	Osvobodilna fronta
OZNA	Oddelek za zaščito naroda
PIF	Protiimperialistična fronta
PK	Pokrajinski komite (KPS ali PK VOS)
PO	Partizanski odredi
POJ	Partizanski oddelki Jugoslavije

POS	Partizanski oddelki Slovenije
SD	Slovensko domobranstvo
SDS	Samostojna demokratska stranka
SHS	Država Slovencev, Hrvatov in Srbov (29.10.1918 – 1.12.1918).
SKB	Slovenski katoliški blok
SKL	Sokolska legija
SKOJ	Savez komunistične omladine Jugoslavije
SL	Slovenska legija
SLS	Slovenska ljudska stranka
SNOO	Slovenski narodnoosvobodilni odbor
SNOS	Slovenski narodnoosvobodilni svet
SNOV	Slovenska narodnoosvobodilna vojska
SNV	Slovenska narodna vojska
SNVZ	Slovenski narodni varnostni zbor
SZ	Slovenska zaveza
TIGR	Trst-Istra.Gorica.Reka
VDV	Vojska državne varnosti
VOS	Varnostno obveščevalna služba
VS	Vaške straže
VSSZ	Vojni svet Slovenske zaveze
ZDA	Združene države Amerike (USA)
ZKS	Zveza komunistov Slovenije
ZSSR	Zveza sovjetskih socialističnih republik
ZS	Društvo Zedinjena Slovenija
ZSS	Zbornik Svobodne Slovenije

I. Viri

Z izrazom v mastnih črkah po vezaju na koncu vsakega navedenaga dela se v knjigi skrajšano označuje določen vir

- **Akcijski odbor za zedinjeno in suvereno slovensko državo**. Sejni zapiski 1946-1947, Studia Slovenica 2004, Ljubljana–Washington, 2004, – **Akcijski odbor**
- **Ahčin Ivan, Spomini na začetek naše tragedije**, KSS, Bs.As. 1951, str. 129-136 – **Ahčin**
- **Arnež Janez A., Gabrovškov dnevnik**. Msgr. Gabrovšek's diary 1941-1945, Studia Slovenica, Ljubljana-Washington D.C., 1997 – **Arnež 1997**
- **idem, Slovenci v New Yorku**, Studia Slovenica, New York 1966, 268 str. – **Arnež 1996**
- **idem, Slovenska ljudska stranka**. Slovenian People's Party 1941-1945, Studia Slovenica, Ljubljana-Washington, 2002 – **Arnež 2002**
- **idem, Slovenski tisk v begunskih taboriščih v Avstriji 1945-1949**, Studia Slovenica, Ljubljana-Washington 1999, - **Arnež 1999**
- **idem, Slovenski tisk v ZDA in Kanadi**. Slovenian publishing in the USA and Canada, 1940-1997, Studia Slovenica, Ljubljana-Washington 1998, – **Arnež 1998**
- **idem, Življenje in delo Slovencev v Argentini (po letu 1945)**, título en castellano *Vida y obra de los eslovenos en la Argentina (desde 1945)*, Studia Slovenica, 1994 - **Arnež 1994**
- **Bajlec Franc, Gradivo o Vetrinju**, *Vestnik*, 1962, št. 1-2 str. 4-13, št. 3 str. 57-61, št. 4 str. 84-94, št. 5-6 136-141, št. 8 str. 185-190, št. 9 str.214-225, št. 10-11 str. 253-272, št. 12 str. 306-330 - **Bajlec**
- **Bajt Aleksander, Bermanov dosje**, Mladinska knjiga (Zbirka Premiki), Ljubljana 1999 - **Bajt**
- **Bajuk Božidar, Moj in naš beg**, *Duhovno življenje*, Bs.As., 2002, str. 54-56, 88-89, 120-122, 152-153 – **Bajuk**
- **Barker Thomas, The Slovenes of Carinthia; a national minority problem**, Studia Slovenica 1960 - **Barker**
- **Bela knjiga slovenskega protikomunističnega upora 1941-1945**, ZDSPB Tabor – Zgodovinski odsek ZDA 1970, ponatis 1980 – **BK 1970 (ali BK 1980)**
- **Bela knjiga slovenskega protikomunističnega upora 1941-1945, Dopolnilo**, ZDA 1970, ponatis 1985 –**BK 1970 Dop.** (ali **BK 1980**)
- **Bernard Antonia, Petite histoire de LA SLOVÉNIE**, Institut D'Études Slaves, Paris 1996 – **Bernard**
- **Bevc, Ladislav, Spomini**, Jutro, Ljubljana 2006 - **Bevc**
- **Bizilj Ljerka, Cerkev v policijskih arhivih**, Samozaložba, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, 1991 – **Bizilj**
- **Blumenwitz Dieter, Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941-1946)**, Mohorjeva, Celovec, 2005 - **Blumenwitz**

- **Borštnik** Pavle, **Pozabljena zgodba slovenske ilegale**. Zbirka Spomini in izpovedi, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1998 – **Borštnik 1998**
- **Bučar** France, **Usodne odločitve**, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana novembra 1988 - **Bučar**
- **Corsellis** John, **O Slovencih v begunskih taboriščih**, SS 1973-1975, str. 61-105 – **Corsellis, 1973-75**
- **idem**, **Refugiados eslovenos en la Argentina**, revija *Todo es Historia*, šte. 343, februar 1996, Bs.As. str. 50-74 – **Corsellis 1996**
- **Corsellis** John-Ferrar Marcus, **Slovenia 1945, Memories of Death and Survival after World War II**, I.B.Taurus, London, 2005 – **Corsellis-Ferrar**
- **Čepič** Z. - **Guštin** D. - **Ivanič** M., **Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni**, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 2005 - **Podobe**
- **Črne bukve o delu komunistične Osvobodilne fronte proti slovenskemu narodu**, Ljubljana 1944; ponatis 1985 ZDA - **ČB**
- **Debeljak** dr. Tine, **Zapiski ob robu k dobi pred dvajsetimi leti**, ZSS, Buenos Aires, 1967, 96-121 – **Debeljak 1967**
- **Idem**, Slovenija, nenaslovljen, nepopravljen in nedokončan izvornik, Bs.As., (leta ?) - **Debeljak b/l**
- **Deželak Barič** Vida, **Organizacijska vprašanja KPS 1941-1945**, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 1999
- **Die Vertreibung der Kärntner Slowenen – Pregon koroških Slovencev 1942-2002**, ured. Avguštin **Malle**, Zveza slovenskih izseljencev, Založba Drava, Klagenfurt/Celovec 2002; slovenska izdaja: -Narodu in državi sovražni. Pregon koroških Slovencev 1942, izd. Avguštin Malle in Valentin Sima, Mohorjeva družba Celovec, 1992) - **Pregon**
- **Dnevno časopisje o duhovniških procesih na Slovenskem 1945-1953**, Branko **Kurnjek**-Marjan **Mučec**-Iztok **Mozetič**, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1999 – **Dnevno časopisje**
- **Dolinar** France M., **Katoliška Cerkev na Slovenskem med politiko in versko prakso**, Slovenci v XX. stoletju, Ljubljana 2001, str. 100-105 – **Dolinar 2001 a**
- **Dolinar** France M., **Slovenska škofa in okupacija** v “Slovenci in leto 1941. Prispevki za novejšo zgodovino”, št. 2, Ljubljana 2001, str 201-210 **Dolinar 2001 b**
- **Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji**, zbral in uredil dr. Makso Šnuderl, Uradni list Ljudske republike Slovenije, Ljubljana 1949 - **Dokumenti Šnuderl**
- **Društvo Zedinjena Slovenija, Zbornik dela v zvestobi in ljubezni 1948-1998**, Zasnoval, zbral in s sodelavci pripravil za tisk dr. Jože Rant, Buenos Aires, 1998 – **Zbornik ZS**
- **DSPB, Vetrinjska tragedija**, Zgodovinski odsek pri Glavnem odboru ZSPB, tisk *Ameriška domovina*, 1960 – **Vetrinjska tragedija**
- **Eiletz** Marijan, **Moje domobranstvo in pregnanstvo**, Mohorjeva družba, Celje 2000 - **Eiletz**
- **Eiletz** Silvin in Maida, **Zgodovina neke kolaboracije: boljševiki in Nemci 1914-1918**, Mohorjeva, Celovec, 2001 – **Eiletz S. in M.**
- **Eiletz**, Silvin, **Skrivnost Kominterne**, Mohorjeva družba, Celovec 2006 – **Eiletz 2006**
- **Enciklopedija Slovenije**, Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, 5 zv. – **Enciklopedija Slovenije**
- **Farne spominske plošče**, izd. Slovenski spominski odbor, 1. knjiga Ljubljana 1995, 2. knjiga Ljubljana 2000 – **Farne plošče**

- **Ferenc Mitja, Prikrito in očem zakrito – Prikrita grobišča 60 let po koncu druge svetovne vojne**, Muzej novejšje zgodovine Celje, Celje 2005 – **Ferenc M**
- **Ferenc Tone, Dies irae. Četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943**, Založba Modrijan, Ljubljana 2002 - **Ferenc 2002**
- **idem, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943**, Maribor 1967 - **Ferenc 1967**
- **idem, Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945**, zv. 1-3, Ljubljana 1985-1991 – **Ferenc 1985-91**
- **Gobetz Edward, Slovenian Heritage I**, with the assistance of Milena Gobetz and Ruth Lakner, Slovenian Research Center of America, Inc., Willoughby Hills, Ohio, USA, 1981 3rd Printing – **Gobetz 1981**
- **Godeša Bojan, Kdor ni z nami, je proti nam**, Ljubljana 1986 - **Godeša 1986**
- **Gogala dr. Mirko, Usoda izseljencev**, SKA, Buenos Aires, 1966 – **Gogala**
- **Griesser-Pečar**, dr. Tamara, “Stanislav Lenič. Življenjepis iz zapora”, Celovec-Ljubljana-Dunaj 1997 – **Griesser-Pečar 1997**
- **idem, Razdvojeni narod - Slovenija 1941-1945. Okupacija-Kolaboracija-Državljska vojna-Revolucija**, Zbirka Premiki, Mladinska založba, Ljubljana 2004; naslov izvirnika Das zerissene Volk – Slowenien 1941-1945, Okkupation-Kollaboration-Burgerkrieg-Revolution, Bohlau Verlag Wien, Köln, Graz - **Griesser-Pečar**
- **idem, Cerkev na zatožni klopi**, Družina, Ljubljana 2005 - **Griesser-Pečar 2005**
- **Griesser Pečar Tamara - Dolinar Francè Martin, Rožmanov proces**, Družina, Ljubljana 1996 – **Griesser-Pečar - Dolinar**
- **Grum France-Pleško Stane, Svoboda v razvalinah, Grčarice-Turjak-Kočevje**; Zgodovinski odsek ZSPB, Cleveland, Ohio, 1961 – **Grum-Pleško**
- **Grum Janez, Dr. Janeževo poročilo k Vetrinjskim dogodkom v maju 1945**, *Vestnik* 1993, str. 36-38 – **Grum 1993 a**
- **idem, Neresnični podatki iz Drčarjevega ‘Dnevnika’ v knjigi ‘Vetrinjska tragedija’**, *Vestnik* 1993, št. 1, str. 26-32 – **Grum 1993 b**
- **idem, O stikih demokratskega protikomunističnega tabora z zahodnimi zavezniki**, *Vestnik*, 1993, št.1, str.22-24 – **Grum 1993 c**
- **idem, Ob 20. obletnici Turjaka**, ZSS, Bs.As. 1964, str. 310-320 – **Grum 1964**
- **Harriman Helga, Slovenia under nazi occupation, 1941-1945**, Studia Slovenica, 1977 - **Harriman**
- **Historia Universal**, Salvat Editores S.A.-Orbis Ventures S.A.C., Lima, Perú, 2005, 20 zv. - **Salvat**
- **Historia Universal – La Aventura del Hombre en la Historia**, gl.urednik Luis. A. Arocena, Librería-Editorial El Ateneo, Bs.As., 1984, II dela., 2. izd. – **Hist.Univ.**
- **Hribar Spomenka, Dolomitska izjava**, Ljubljana 1991 – **Hribar**
- **Ilustrirana zgodovina Slovencev**, Knjižnica Enciklopedija Slovenije, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999 - **Zgodovina Slovencev**
- **Ižanec Franc (Marjan Kocmur), Odprti grobovi**, Buenos Aires, I. del 1965; II. del 1970; III. del 1970; IV del 1971 – **Ižanec**
- **Jesen 1942 – Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča**, Uredniški odbor: Tone Ferenc, Dare Jeršek, Rozalija Lukman, Miroslav Luštek; Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1963 – **Jesen 1942**

- Janša Janez, **Premiki. Nastajanje in obramba slovenske države 1988-1992**, Mladinska knjiga, Ljubljana 1992 - **Premiki**
- Jezernik Božidar, **Italijanska koncentracijska taborišča za Slovence med 2. svetovno vojno**, Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, Ljubljana, 1997 - **Jezernik**
- Kardelj Edvard, **Pot nove Jugoslavije**, Ljubljana 1946 – **Kardelj 1946**
- idem (Sperans), **Razvoj slovenskega narodnega vprašanja -Sperans**
- Kavčič-Keršič Marta, **Prva vaška straža v Sloveniji 1941-1943, Šentjošt 1995** – **Kavčič-Keršič**
- Klepec Matjaž, **Teharje so tlakovane z našo krvjo**, Samozaložba, Bs.As., 1973 – **Klepec**
- **Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929-1955**, -Čepič Z. idr., Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, sept. 1955 – **Ključne značilnosti**
- Kocbek Edvard, **Tovarišija**, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1949 – **Kocbek 1949**
- idem, Listina, Ljubljana 1967 – **Kocbek 1967**
- idem, **Svoboda in misel**, Celje 1989 – **Kocbek 1989**
- Kolarič dr. Jakob, **Škof Rožman, Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa**, -Mohorjeva družba, Celovec, I. del 1967, II. del 1970, III. del 1977 - **Kolarič**
- Korošec Ivan, Teharje – **Krvave arene**, Ilex-Impex, Ljubljana, 1994 – **Korošec 1994**
- idem, **Sv. Urh, druga plat zvona**, *Novo Jutro*, Ljubljana 1995 - **Korošec 1995**
- idem, **Prva nacionalna ilegala: Štajerski bataljon**, Ljubljana 1993 – **Korošec 1993**
- Kos Stane, **Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941-1945**, samozaložba, I. del Rim 1984, II. del Bs.As. 1991 (V II. delu je v Uvodu podpisan avtor s pravim imenom: Nikolaj Jeločnik; pri delu sta mu pomagala dr. Branko Rozman in prof. Janez Grum) - **Kos**
- Kos Milko, **Zgodovina Slovencev: Od naselitve do petnajstega stoletja**, Slovenska Matica, Ljubljana, 1955 – **Kos, Zgodovina**
- Košak Marija-Janša Zorc Olga-Umek Maja, **Atlas za spoznavanje družbe**, DZS, Ljubljana, 1998 – **Košak-Janša-Umek**
- Krek, dr. Miha - **Kuhar in slovensko domobranstvo v Pogledi**, Studia Slovenica, Ljubljana-Šentvid, urednik dr. Janez Arnež, štev. 82. nov. 2005 - **Pogledi 82**
- Kremžar Marko, **Med smrtjo in življenjem**, - Nekaj pogledov na včeraj in jutri, Družina, Ljubljana, 2000 – **Kremžar**
- **Kri mučencev**, Ljubljana 1944 – **Kri mučencev**
- **Kuhar**, Alojzij. **Beg iz Beograda aprila 1941**, Studia Slovenica, Ljubljana-Washington 1998 – **Kuhar**
- **Letopis 1947-1997 – 50 let slovenskega dušnega pastirstva v Argentini**, zbral in uredil Jure Vombergar, *Družina*, Ljubljana 2004, 707 str. - **Letopis**
- **Maček Janko, Šenjošt brani svoje izročilo**, Samozaložba, Ljubljana 2005 - **Maček**
- **Martinc Janez, Zgodovinska osnova narodno-osvobodilne borbe v Sloveniji**, ZSS, Bs.As., 1951, 95-126 – **Martinc 1951**
- idem, **Prvo leto komunistične revolucije v Sloveniji**, ZSS, Bs.As., 1952, 204-214 – **Martinc 1952**
- idem, **Pot v komunistično revolucijo v Sloveniji pomladi 1942**, ZSS 1953, 237-242 – **Martinc 1953**
- **Matica mrtvih – Podatki o Slovencih pomorjenih po zločinski Osvobodilni fronti 1941-1945**, Cleveland, Ohio, ZDA, 3 zvezki, 1968-1969 – **Matica mrtvih**

- **Mikola** Mirko, **Sodni procesi na Celjskem**, 1944-1951, Zgodovinski arhiv v Celju, Celje 1955 - **Mikola**
- **Mikuž** Metod, **Pregled zgodovine NOB v Sloveniji**, Cankarjeva založba v Ljubljani, I. del 1960, II. del 1961, III. del 1973, IV. del 1973, V. del 1973 - **Mikuž**
- **Milač** Metod M., **Kdo solze naše posuši**, KD Mohorjan Prevalje-Mohorjeva družba, Celje, 2003 – **Milač**
- **Mitchell**, Ian, **The Cost of a Reputation**, Glasgow 1997 - **Mitchell**
- **Mlakar** Boris, **Slovensko domobranstvo 1943-1945 - Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje**, Slovenska matica v Ljubljani, 2001 – **Mlakar**
- **Na poti k resnici in spravi**, uredil Janez Juhant, Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1997 – **Na poti**
- **Narodnoosvobodilna vojna slovenskega naroda na Slovenskem 1941-1945**, odgovorni urednik Zdravko Klanjšček, Vojaški zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Ljubljana 1976 - **NOV**
- **Palme mučeništva**, zbrali in uredili Anton Pust, Zdravko Reven, Božidar Slapšak, Mohorjeva Celje, 1994 – **Palme mučeništva**
- **Pertot**, Marjan, **Bibliografija slovenskega tiska v Argentini 1945-1987 I** –Knjige, Knjižnica Dušana Černeta, Trst 1987 – **Pertot 1987**
- **idem**, **Bibliografija slovenskega tiska v Argentini 1945-190 II** – Časopisje, ib. Trst 1900 – **Pertot II**
- **Pirjevec** Jože, **Jugoslavija, nastanek, razvoj in razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije**, Lipa, Koper 1995 - **Pirjevec**
- **Pleško** Stanislav, **Mimo smrti v svobodo**, Toronto 1951 – **Pleško**
- **Podržaj** Ivan, **Železna zavesa se dviga – The Iron Curtain Rises**, Studia Slovenica, Ljubljana 2006 - **Podržaj**
- **Preteklost sodobnosti. Izbrana poglavja slovenske novejšje zgodovine**, izd. Zdenko Čepič, Ljubljana 1999 **Preteklost sodobnosti**
- **Pučnik** Jože, **Izbrano delo**, izbral in uredil Aleksander Zorn, Zbirka Premiki, Mladinska knjiga, Ljubljana, 2003 – **Pučnik**
- **Rant** Pavle, **Krščanska demokracija in Slovenci**, Karantanija, Ljubljana 1990, 2a. izd. – **Rant P. 1990**
- **idem**, Rant Pavle: **“To sem bil” – Prispevki k zgodovini slovenske politične emigracije**, Na podlagi zapuščine spisal Jože Rant, Mecenska založba, Buenos Aires, 2003 – **Rant P. 2003**
- **Rings** Werner, **Leben mit dem Feind. Anpassung und Widerstand in Hitlers Europa 1939-1945**, München 1979 - **Rings (N)**
- **Rotar** Janez, **Môra in bolečina slovenskega naroda – Revolucija ali sprava**, Mohorjeva založba, Celovec, 1990 – **Rotar 1990**
- **idem**, **Vetrinjsko polje**, *Celovski zvon*, sept. 1989, VII/24, str. 24-54 – **Rotar 1989**
- **Saje** Franček, **Belogardizem**, 2. dop. izdaja, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana, 1952 - **Saje**
- **Sirc** Ljubo, **Between Hitler & Tito. Nazi Occupation and Communist Oppression**, Andre Deutsch, London, 1989; Obstoji slov. prevod: Med Hitlerjem in Titom, izd. Jera Vodušek-Starič, Ljubljana 1992 - **Sirc 1989 (ali Sirc 1992)**
- **idem**, **Nesmisel in smisel**, London , Pika Print Limited 1978 – **Sirc 1978**

- **Slovenija v letu 1945 - Zbornik referatov**, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996 - **Slovenija 1945**
- **Slovenski upor 1941**, izd. Ferdo Gestrin, Bogo Grafenauer, Janko Pleterški, Ljubljana 1991 – **Slovenski upor**
- **Slovenski spominski odbor, Slovenija 1941-1945** – Zmagoslavje premaganih, uredil Branko Rozman, Družina d.o.d., Ljubljana 1995 – **Slov.spom.odbor**
- Svetina Albert, **Od osvobodilnega boja do banditizma**, Nova obzorja, Ljubljana 2004 - **Svetina**
- Svobodna Slovenija, **Koledar Svobodna Slovenija v letih 1949-1952, Koledar-Zbornik ali Zbornik-Koledar Svobodna Slovenija v letih 1953-1962**, nato **Zbornik Svobodna Slovenija 1963-1970**, končno **Zbornik Svobodna Slovenija 1971-1972** (dvojni) in **1973-1975**, Buenos Aires – **ZSS(leto)**
- Škerbec Matija, **Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja**, Samozaložba, Cleveland, Ohio,USA, I. del 1956, II. del 1957 – **Škerbec 1956**
- **idem, Rdeča zver, pijana krvi**, Cleveland 1952 – **Škerbec 1952**
- **idem, Krivda rdeče fronte**, Samozaložba, Cleveland, Ohio, ZDA, I. del 1954, II. del 1957, III. del 1961 – **Škerbec 1954**
- Škerl France, **Prispevki k zgodovini razvoja nasprotnikov Osvobodilne fronte v letu 1941**, Zgodovinski časopis, Ljubljana XXI/1967, str. 69-198 - **Škerl**
- Šnuderl dr. Makso, **Zgodovina ljudske oblasti**, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1950 - **Šnuderl**
- Šturm Lovro (ured.), **Brez milosti – ranjeni, invalidi in bolni povojni ujetniki na Slovenskem**, Nova revija,Ljubljana, 2000 - **Šturm**
- **Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990**, zbornik člankov in dokumentov, uredil Drago Jančar, Nova revija, Ljubljana, 1998 – **Temna stran**
- Tolstoy Nicolai, **The Minister and the Massacres**, Century Hutchinson Ltd., London-Melbourne-Auckland-Johannesburg, 1986 – **Tolstoy**
- Tršan Lojz, **OF v Ljubljani – Organiziranost v času italijanske okupacije 1941-1943**, Ljubljana 1995 - **Tršan**
- Ude Lojze, **Moje mnenje o položaju – Članki in pisma 1941-1944**, uredil Boris Mlakar, Slovenska matica v Ljubljani, 1994 – **Ude**
- Vasle Mirko, **Breve Historia de la Literatura Eslovena**, Buenos Aires 2003 - **Vasle**
- Vauhnik Vladimir, **Nevidna fronta, Svobodna Slovenija**, Bs.As., 1965 - **Vauhnik**
- **Vetrinjska tragedija**, Zveza slovenskih protikomunističnih borcev, *Ameriška domovina*, Cleveland, Ohio, 1960 – **Vetrinjska tragedija**
- **Vetrinjsko polje 1945**, uredil Karel Mauser, Družba sv. Mohorja, Celovec, 1952 – **Vetrinjsko polje 1945**
- **Vir**, Miha Marijan, **Pravi obraz Osvobodilne fronte – Zakaj smo se borili proti komunistični “Osvobodilni fronti”?**, za tisk pripravil, izdal in založil dr. Filip Žakelj: I. del Delo komunistične partije v kraljevini Jugoslaviji pred okupacijo, Bs.As. 1972; II. del Delo med okupacijo Bs.As., 1972; III.del Delo partije po vojski, Bs.As. 1973 – **Vir**
- **Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (IV. del: Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije)**; ured. Matjaž Klemenčič, Samo Kristen, Katalina Munda **Hirnök**, Milica **Trebše Štolfa**, Janez **Stergar**; Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2005 – **Viri IV**

- **Vode** Angela, **Skriti spomin**, prir. Alenka Puhar, Nova revija-Pričevanja, Ljubljana 2005,2. izd. - **Vode**
- **Vodušek Starič Jera, Prevzem oblasti 1944-1946**, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1992 - **Vodušek**
- **Vovk Anton, V spomin in opomin** – Osebni zapisi škofa Antona Vovka od 1945 do 1953, uredil Blaž Otrin,*Družina* d.o.o., Zbirka Pričevanja, Ljubljana 2003 - **Vovk**
- **V znamenju Osvobodilne fronte – Dokazila o grozodejstvih komunizma v Ljubljanski pokrajini**, Ljubljana, 1943-XXI; ponatis 1993 (?) – **V znamenju OF**
- **Zajec Milan, Ušli so smrti: Poročila treh rešencev iz množičnega groba v Kočevskem Rogu**, izdal Ciril Turk, Mohorjeva družba, Celovec-Ljubljana-Dunaj, 1998 - **Zajec**
- **Zalar Charles, Yugoslav Communism. A Critical Study prepared for the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other International Security Laws of the Committee on the Judiciary United State Senate**, October 18, 1961 - **Zalar**
- **Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju** - Od 1. do 3. oktobra 1943, Dokumenti, Tiskarna Toneta Tomšiča, Ljubljana, 1953 – **Kočevski zbor**
- **Zbornik žrtev vojne in revolucije**, Državni svet Republike Slovenije, Ljubljana, 2005; – **Zbornik žrtev vojne in revolucije**
- **Zdešar Janez, Odpornišvo, revolucija in kolaboracija na Slovenskem 1941-1945**, revija Zaveza, glasilo Nove slovenske zaveze, štev. 54, (leto XIV štev. 3), str. 83-93 – **Zdešar 2004**
- **idem, Spomini na težke dni – Beg iz teharskega taborišča**, Družina, Ljubljana 2005 – **Zdešar 2005**
- **Žakelj dr. Filip, Taboriščni arhiv priča**, samozaložba, Buenos Aires, 4 knjige, 1974-1975 - **Žakelj**
- **Žajdela Ivo, Komunistični zločini na Slovenskem**, Ljubljana 1992 - **Žajdela**
- **Žebot Ciril, Nemisljiva Slovenija**, Mohorjeva, Celovec, 1988 - **Žebot**
- **Željcnov Dušan, Rupnikov proces**,Cankarjeva založba, Ljubljana, 1980 - **Željcnov**
- **Žigon Zvone, Iz spomina v prihodnost – Slovenska politična emigracija v Argentini**, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana, 2001 - **Žigon**

Revije in občasniki

- *Pogledi*
- *Tabor*
- *Vestnik*
- *Zaveza s prilogo Mi med seboj*

II. Viri za fotografije

Na koncu popisa vsake fotografije je dodan dovoljeni vir, od koder je bila vzeta fotografija, in sicer okrajšano, tako kot je tukaj navedeno za pomišljajem po vsakem delu.

Za vse fotografije so bila **dobljena pisna dovoljenja** in sicer za **vsako posebej v vseh primerih**, razen v nekaterih primerih, ko nismo dobili odgovora. Za **Podobe** in **IZS MK** je pisno dovoljenje samo splošno, čeprav je pisec vsaj petkrat elektronsko prosil tudi za posamično pisno dovoljenje.

- BURGER Boštjan, *www.burger.si* ali *www.mojaslovenija.si* - **Burger**
- ČEPIČ Zdenko, GUŠTIN Damijan, IVANIČ Martin, **Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni**, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, 409 str.); seznam hranišč fotografij je sledeč: ARS (Arhiv Republike Slovenije), AUL (Arhiv Univerze v Ljubljani), DM (Dolenjski muzej Novo mesto), GM (Goriški muzej Nova Gorica), GMK (Gorenjski muzej Kranj), KPM (Koroški pokrajinski muzej Slovenj Gradec), LM (Loški muzej Škofja Loka), MML (Mestni muzej Ljubljana), MNO (Muzej narodne osvobodilne borbe Maribor), MNZC (Muzej novejšje zgodovine Celje), MNZS (Muzej novejšje zgodovine Slovenije Ljubljana), NŠK (Narodna študijska knjižnica Trst), NUK (Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana), PMB (Posavski muzej Brežice), PMK (Pokrajinski muzej Koper), PMKČ (Pokrajinski muzej Kočevje), PMMS (Pokrajinski muzej Murska Sobota), PMP (Pokrajinski muzej Ptuj), SFM (Slovenski filmski muzej Ljubljana), SSI (Studia Slovenica Ljubljana), SŠM (Slovenski šolski muzej Ljubljana), ZAL (Zgodovinski arhiv Ljubljana), ZMT (Zasavski muzej Trbovlje) – **Podobe MK**,(vir, str.)
- DEŽMAN Jože, **United in Victory** (angl. povzetek “Enotni v zmagi–Osamosvojitve Slovenije” - **UIV**(str.)
- DZRS, 1996 – **DZRS,1996**
- FERENC Mitja (ur. POČIVAVŠEK Marija), **Prikrito in očem zakrito: Prikrita grobišča 60 let po koncu druge svetovne vojne**, Celje, Muzej novejšje zgodovine, 2005, 124 str. – **Ferenc 2005** (str.)
- JANŠA Janez, **Premiki**, ZMK, Ljubljana,1992 - **Premiki**
- KOŠAK Marija, JANŠA-ZORN Olga, UMEK Maja, **Atlas za spoznavanje družbe**, Državna založba Slovenije (DZS), Ljubljana 1998 – **Atlas DZS** (str.)
- ILUSTRIRANA ZGODOVINA SLOVENCEV, (avtorji str. 5-6), Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1999, 526 str.); tozadevni viri so naznačeni na st. 6-7, vendar se pripominja na strani po notranjem naslovu, da MK ni mogla dobiti stika z nekaterimi, s katerimi je želela pred objavo opraviti vse obveznosti do vseh nosilcev avtorskih pravic - **IZS MK** (str.)
- MAČEK Janko, **Šentjošt brani svoje izročilo**, Samozaložba. Ljubljana 2005 - **Maček**
- PERNIŠEK France, **Zgodovina Slovenskega Orla**, SKA, Buenos Aires, 1989 – **Pernišek**(sl.)
- **Slovenska cerkev sv. Gregorija Velikega**, Posvetitev 5. decembra 1982 – **SCSGV**(str.)

- *Tabor*, - *Tabor*(leto,št.)
- **Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije, (IV. del: Slovenci v zamejstvu in po svetu), Viri št. 20**, ur. KLEMENČIČ Matjaž, KRISTEN Samo, MUNDA HIRNÓK Katalin, TREBŠE ŠTOLFA Milica, STERGAR Janez, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 2005 – **Viri** (str.)
- *Zaveza*, Glasilo Nove slovenske zaveze, Ljubljana – **Zaveza** (št., str.)
- **Zbornik dela v zvestobi in ljubezni 1948-1998**, Društvo Zedinjena Slovenija, Bs.As., 1998 – **ZZS** (str.)
- **Zbornik Svobodna Slovenija**, uredništvo *Svobodne Slovenije*, Bs.As. – **ZSS**, (leto, str.)
- **Žajdela Ivo, Komunistični zločini na Slovenskem, 1. del**, *Novo Jutro* 1991, Ljubljana 1991 – **Žajdela**(str.)

Tisk in vezava "EDITORIAL BARAGA", Baragovega misijonišča,
Colón 2544, Remedios de Escalada, Buenos Aires, Argentina.

O avtorju

JOŽE RANT

Jože Rant se je rodil v Kranju 16. februarja 1931, kjer je končal osnovno šolo, nato pa obiskoval tim. "Hauptschule, vsako leto pa je delal dopolnilne izpite na gimnaziji v Celovcu.

Potem ko se je leta 1948 s starši naselil v Argentini, je dokončal srednjo šolo. Vstopil je v slovensko semenišče, kjer je bil ordiniran leta 1956. Najbolj se je posvečal pouku v katoliških srednjih šolah in v dveh je bil tudi njihov prvi rektor-ustanovitelj. Predaval je moralko na katehetskem semenišču v Moronu, za kar je spisal več priročnikov. Bil je tudi svetovalec pri Pokrajinskem odboru katoliških šol, prosinodalni eksanimator, asistent katoliških zdravnikov v škofiji Morón idr. Medtem je leta 1961 promoviral za dr. teologije na univerzi del Salvador (mentor p. José Adúriz SJ; teza o argentinskem filozofu dr. Víctorju Massuh-u (Nanovo odkrito "Sveto")

Leta 1965 je prvič zaprosil za redukcijo v laiški stan, drugič pa leta 1975, kar je končno dobil leta 1976.

Od leta 1975 do upokojitve leta 1995 je predaval kot docent za humanistične vede na Pokrajinskih fakultetah Avellaneda in Buenos Aires, kjer je po natečaju leta 1985 dosegel stopnjo rednega naslovenega profesorja. Do upokojitve leta 1995 je bil tudi ravnatelj stolice v Avellanedi in ravnatelj hum. področja v Buenos Airesu. Za slušatelje sta obe fakulteti izdali nad 30 njegovih priročnikov.

Medtem je spisal tudi več filozofskih razprav v španščini. Leta 1991 je na univerzi del Salvador pod mentorstvom p. Ismaela Quilesa SJ promoviral za doktorja filozofije (teza: Prispevki k latinsko-ameriški antropologiji, začenši s tehniko). Od leta 1975 do 1995 je bil zaposlen tudi na rektoratu Državne tehnološke univerze, kjer je po natečaju dosegel mesto ravnatelja za pouk.

Po daljši oddaljitvi od delovanja v slovenski skupnosti (od leta 1963), je na povabilo tedanjega urednika Meddobja Andreja Rota, leta 1987 spet začel pisati v slovenščini. V tej reviji je izšlo nad 20 njegovih filozofskih spisov, več recenzij o novih knjigah ipd.

Ker država ni marala plačevati raziskovanja o znanstvenem izrazoslovju, je odstopil kot predsednik tega odbora in prosil za upokojitev. Zaradi tega je sprejel delo z Zbornikom Zedinjene Slovenije ob 50-letnici tega krovnega društva Slovencev v Argentini (izšel 1998 z nad 800 stranmi). Nato je iz dopisovanja njegovega najstarejšega brata Pavleta z mentorsko pomočjo nekoga ne-imenovanega, napisal

in izdal knjigo "Pavle Rant: 'To sem bil'. Prispevki k zgodovini slovenske politične emigracije, Bs. As. 2003". Kljub temu, da poklicu ni zgodovinar, je na povabilo nekdanjih sošolcev na begunski gimnaziji v Avstriji že od leta 2004 pripravljal to knjigo, daleč od (vseh?) še dosegljivih virov.

Kljub temu zaupa, da bo pričujoče delo pomagalo razširiti bržkone še preozko slovensko obzorje.

P.D. - M.L.: Dr. Jože Rant je umrl v Buenos Airesu, 23. avgusta 2007 žrtev zahrbtnih bolezni, kateri se je hrabro upiral vse do konca. Prav na dan njegove smrti so bili v tiskarni končani prvi izvodi te njegove knjige, v katero je vložil svoje zadnje moči. Njegov spomin bo ostal med nami v številnih delih, med njimi tudi ta knjiga. Naj počiva v miru!

Od tedanjih 1.420.000 Slovencev se je pred komunističnim prevzemom oblasti leta 1945 skoraj 30.000 umaknilo v Italijo ali v Avstrijo.

Gnal jih je upravičen strah, da jim grozi smrt: bodisi zato, ker so se borili proti komunistični revoluciji, ki si je pod krinko narodne osvoboditve prilastila izključnost boja za osvoboditev izpod treh okupatorjev; bodisi zato, ker so miselno in življenjsko nasprotovali temu tretjemu velenju 20. stoletja. Nekateri begunci so bili zajeti in pomorjeni še v domovini, preden so prišli čez mejo v tujino. Rešili so se vsi tisti, ki so se mogli zateči v Italijo, kjer so bile čete ZDA. Drugače so ravnali Britanci v Avstriji, ki so pod pretvezo, da begunce prevažajo v Italijo, izročili titovcem okrog 11 tisoč Slovencev.

Le malo je manjkalo, da niso bili vrnjeni tudi vsi civilisti.

Knjiga najprej popiše komunistično revolucijo v Sloveniji med vojno in samoobrambo pred njo. Poroča o medvojnih in predvsem povojnih množičnih pobojih. Ti pomori so bili izvedeni v nad 500 moriščih, ki so raztresena po vsej Sloveniji. Poleg pripadnikov drugih narodnosti, katerih število gre morda v sto tisoče, je bilo brez sodbe pobitih več kakor 13.000 Slovencev. Nato je prikazano življenje v begunskih taboriščih. Sledi daljše poročilo o tem, kam so se naselili preostali begunci iz leta 1945, kako so ohranjali svojo narodno zavest in kako so delali za osvoboditev domovine izpod komunističnega suženjstva.

S tem v zvezi so pomembna poročila iz raznih držav o prizadevanju za priznanje samostojne Republike Slovenije.

Knjiga se končava s poglavjem "Po šestdesetih letih", ki skuša približati sedanje mišljenje v domovini o žrtvah vojne in revolucije v Sloveniji, pa tudi sodbo nekdanjih beguncev iz leta 1945 o komunistični revoluciji in njeni 45-letni diktaturi. Medtem pa predvsem povojni poboji še vedno pričakujejo, da bi bil kdo obsojen zaradi tega velenja-genocida.

ISBN 978-987-24162-1-8

9 789872 416218